

Βιργινία – Αναστασία Φουρνάρη

ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΗΣ
ΣΤΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
(19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Δημήτριος Λαμπρέλλης, Καθηγητής

Γρηγόριος Ψαλλίδας, Καθηγητής

Αθήνα 2016

ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΗΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
(19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

Βιργινία – Αναστασία Φουρνάρη

ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΗΣ
ΣΤΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
(19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Δημήτριος Λαμπρέλλης, Καθηγητής

Γρηγόριος Ψαλλίδας, Καθηγητής

Αθήνα 2016

(...) Η συγγραφή ενός έργου είναι θαυμάσιο πράγμα.
Σου δίνει τη δυνατότητα να κάνεις τους ανθρώπους
να σταθούν ολόγεια και να ρίξουν ένα μακρύ ίσκιο πίσω τους(...)

William Van O'Connor, *William Faulkner*

(...) Και να σκεφθείς πως έκοψαν το λαρύγγι σε τόσους φοροεισπράκτορες το 1793! Θεέ μου!
Πώς δεν καταλαβαίνουν ότι τα θαύματα της τέχνης είναι αδύνατο
χωρίς τις μεγάλες περιουσίες και μια εξασφαλισμένη τάξη πραγμάτων;

Honoré de Balzac, *Les Paysans*

Το 14^ο αιώνα το αξίωμα «Κανένας φόρος δίχως συναίνεση» φαίνεται να ισχύει απόλυτα,
τόσο στη Γαλλία όσο κι στην Αγγλία·
η αγνόησή του θεωρείται πάντα ένδειξη αυταρχικής συμπεριφοράς,
ενώ η συμμόρφωση με αυτό ισοδυναμεί με τήρηση των κανόνων δικαίου(...)

Alexis de Tocqueville, *Το Παλαιό καθεστώς και η Επανάσταση*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έρευνα για το φόρο και τον πολίτη του νεοελληνικού κράτους (χρονικά προσδιορισμένη από την εθνική απελευθέρωση μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο) εκπονήθηκε και ολοκληρώθηκε μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες δημοσιονομικής κρίσης του Ελληνικού κράτους –που συνεχίζουν να κυριαρχούν- και στην αμφιλεγόμενη θέση των κοινωνικών επιστημών να αποτυπώσουν φερέγγυο λόγο. Πρόκειται για σύμπτωση δύο ισχυρών παραγόντων, οι οποίοι μετασχηματίστηκαν, κατά την τριετή αυτή ακαδημαϊκή έρευνα, σε στοιχείο διαρκούς κριτικής για τη σχέση ερευνητέου και αποτελέσματος.

Καταρχάς, η σχέση πολίτη και φόρου απασχόλησε τη σκέψη μου κατά τη διάρκεια των προηγούμενων σπουδών μου και εντάθηκε ιδίως από το τέλος των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών μέσα σε ένα γόνιμο περιβάλλον κριτικής (κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας), ιστορίας και ποσοτικής ανάλυσης με τον απαραίτητο αυτοέλεγχο της ακαδημαϊκής μου πορείας.

Θα μπορούσε να είναι αυτή η αιτία της επιλογής του θέματος μου; Η απάντησή μου είναι αυθόρμητη: οι σπουδές στην κοινωνιολογία και το ενδιαφέρον μου για τη σχέση της με την οικονομία και την ιστορία ασφαλώς ώθησαν την έρευνά μου (σε διαλεκτική σχέση με την οικονομική ιστορία) στο ειδικό αυτό πεδίο που προσήλθε και αυτό με την ολοκλήρωση των σπουδών κοινωνιολογίας. Αναφέρομαι στη «δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία» και την «κοινωνιολογία του φόρου» (ή «φορολογική κοινωνιολογία» με διαφορετική απόχρωση).

Η σχέση μάθησης και έρευνας, με τα πεδία αυτά («άγνωστα» μέχρι πρότινος), ενισχύθηκε από το πνεύμα και τις πραγματικότητες της περιόδου των σπουδών μου. Ακόμη περισσότερο ενισχύθηκε στη σκέψη μου η ιδιαίζουσα αίσθηση της

λειτουργίας του χρόνου, η ακαδημαϊκή δε διδασκαλία και έρευνα εμπέδωσε την πεποίθησή μου να συστηματοποιήσω την «εμφάνιση» και την κοινωνιοχωρική συλλεκτική «επίδοση» του «φόρου» στο κρατικό πλαίσιο του δοκιμαζόμενου περιδικά, πολύ περισσότερο σήμερα, Ελληνικού κράτους.

Η προ-πτυχιακή διδασκαλία της Κοινωνιολογίας με τις εξειδικεύσεις της και ακολούθως οι μεταπτυχιακές σπουδές στην Κοινωνιολογία και τη Διεθνή Πολιτική Οικονομία ενίσχυσαν την πεποίθησή μου για τη σημασία που έχει η κοινωνικο-ιστορική και οικονομική διείσδυση στη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο και τη φορολογία.

Αφθονούν οι οικονομικές και συνταγματικές αναφορές για μία έννοια τόσο ευρεία όσο ο φόρος. Μετέωρη όμως είναι η αίσθηση ότι ο πολίτης δεν διαθέτει μία ομπρέλα προστασίας αλλά ούτε δείχνει ενδιαφέρον για την ακρίβεια του φόρου ως βούληση της εξουσίας για χρηματική πίστωση όπου αποκτά ποινικό χαρακτήρα (σχετικά πρόσφατα έναντι των άλλοτε εξαιρετικών συνθηκών). Ελάχιστες, αλλά απείρως πιο σημαίνουσες είναι οι αναφορές για τη σχέση ανάμεσα στην είσπραξη και την κατανομή των φόρων από ικανή διοίκηση και υψηλής εξειδίκευσης στελέχη.

Συναντάμε τη διαπίστωση, μεγαλύτερη των δύο αιώνων, που κάνει ο F. Furet: η επιλογή της «αριστοκρατίας του ξίφους» έναντι της «αριστοκρατίας της τηβέννου» (οι λίγες οικογένειες ανωτάτων δικαστών) είναι αυτή που θα υποστηρίξει τον J. Necker στο πνεύμα των μεταρρυθμίσεων του με τη φορολογία να είναι πρωταγωνίστρια στη Γαλλία (της οικτρής αποτυχίας τους και της ανέφικτης επιβολής τους πλην της ριζοσπαστικής – επαναστατικής λύσης) λίγο πριν την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης για τον έλεγχο του Δημοσίου Χρέους της Γαλλίας κατά την περίοδο βασιλείας του Louis XVI.

*

Το αποτέλεσμα της έρευνάς μου και η σύνταξη της μελέτης αυτής (από τον Οκτώβριο του 2013 μέχρι σήμερα, Οκτώβριος 2016) έγινε μέσα σε ένα ακαδημαϊκό περιβάλλον στο οποίο οφείλω την ωρίμανσή μου.

Ο επόπτης καθηγητής του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Ευάγγελος Πρόντζας παρακολούθησε όλα τα στάδια της ακαδημαϊκής και ερευνητικής μου πορείας με εξαιρετική φροντίδα και την αναγκαία διανοητική

διακριτικότητα, πολύ μακριά από την περαστική περιέργεια τον καρπό στιγμιαίου ενδιαφέροντος, αλλά πνευματική στάση. Η σύμπτωση της μελέτης αυτής αποτέλεσε με τον ευεργετικό τρόπο γέννημα πνευματικής αναγκαιότητας και σημαντικών εξωτερικών περιστάσεων.

Ανάλογη η οφειλή στους καθηγητές μου κ.κ. Ανδρέα Λύτρα και Ευστάθιο Τσοτσορό του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και στα μέλη σήμερα της τριμελούς Επιτροπής κ.κ. Δημήτριου Λαμπρέλλη του ιδίου Τμήματος, καθηγητή μου στα πρώτα βήματα των κοινωνιολογικών σπουδών μου και Γρηγόριου Ψαλλίδα του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Ο καθηγητής κ. Δημήτριος Γιατρομανωλάκης του Τμήματος Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου John's Hopkins, με κατέστησε ιδιαίτερα προσεκτική στα μεγάλα ιστορικά βάθη, εκεί όπου είναι παρούσα η έννοια με τις πραγματικότητες του φόρου και, πολύ περισσότερο, πώς η γραμματεία αντιμετωπίζει, πίοτερο και από την οικονομία, το «φόρο». Ο φόρος αποκτά το λυρισμό του μέσα σε εκείνες τις κοινωνίες και είναι σφιχτοδεμένη στη θέση φιλοσοφίας, ιστορίας και οικονομίας όλο και πιο έντονα στις νεότερες και πιο επιτακτικά σύγχρονες κοινωνίες. Του οφείλω αυτό το ωραίο μάθημα Παιδείας σε ένα τόσο πρακτικό ζήτημα.

Η κοινωνιολογική συνδρομή προσήλθε απλόχερα από την καθηγήτρια κ. Αντιγόνη Μουχτούρη του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Lorraine. Άλλοτε με την υπόδειξη, κάποτε με την διακριτική αμφισβήτηση συχνά με την παρότρυνση. Η παραμονή μου για ένα ακαδημαϊκό έτος (1914-1915), ως υπότροφος του Προγράμματος Erasmus+, μου επέτρεψε να εμβαθύνω στη Γαλλική Σχολή της «κοινωνιολογίας του φόρου». Οι οφειλές στην εμπιστοσύνη που μου έδειξε και η διαρκής υποστήριξή της είναι το ελάχιστο που μπορώ να αναφέρω εδώ ως αντίδωρο.

Η επαφή επίσης με τον κύκλο των Γάλλων ιστορικών, ιδίως της Οικονομικής Ιστορίας, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη θεματική μου πειθαρχία. Η ερευνήτρια της Maison des Sciences de l' Homme κ. Βιβή Περράκη με συνέδραμε σε αυτήν την πορεία αναζήτησης.

*

Στη διάρκεια της περιόδου εκπόνησης της έρευνάς μου συμμετείχα με ανακοινώσεις σε συναντήσεις και συνέδρια. Εκεί παρουσίασα θέματα τα οποία κάλυψαν ενδιάμεσα στάδια της διδακτορικής μου έρευνας. Πρόκειται για ζητήματα στα οποία οργανωτές και κριτές των συναντήσεων αυτών με βοήθησαν στην εμπέδωση της αξίας του ερευνητέου, επιθυμώ δε από τη θέση αυτή να τους ευχαριστήσω:

- «Φόρος από την κοινωνική τάξη της Επτανήσου στον επτανήσιο πολίτη του εθνικού κράτους: πολιτική αποδοχή και οικονομικός υπολογισμός», στο *Ι΄ Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο (2014)* το οποίο δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά του,

- «Η φορολογική πολιτική στην ύστερη οθωμανική περίοδο: η γυναίκα ως φορολογικό υποκείμενο», στο *Πολιτισμικοί φορείς στην Ύστερη Οθωμανική Κοινωνία και η ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας / Cultural Agencies in the Late Ottoman Society and the Emergence of Modern Turkey*, Β΄ Συνέδριο Κοινωνικής Ιστορίας (2015) που πραγματοποιήθηκε στο, Τμήμα Κοινωνιολογίας (Πάντειον Πανεπιστήμιο) και με την ευθύνη του καθηγητή κ. Χαράλαμπου Μελετιάδη,

- «Φόρος & Φορολογία: Έχει λόγο η κοινωνιολογία;» (σε συνεργασία με τον καθηγητή κ. Ευάγ. Πρόντζα), στο «*Η Ελληνική Κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης- Έξι χρόνια μετά, 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο*», που διοργάνωσε η Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία στην Αθήνα (2015).

Επίσης, σε δύο συναντήσεις υποψηφίων διδακτόρων, παρουσίασα τα ενδιάμεσα και τελικά αποτελέσματα της διατριβής μου:

Η πρώτη παρουσίαση έγινε στο 11^ο Σεμινάριο Διεθνούς Δικαίου Ναυπλίου υπό την ευθύνη του ομότιμου καθηγητή κ. Στυλιανού Περράκη (Έδρα *Jean Monnet*, ΕΚΕΚΔΑΑΔ) του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου και είχε τίτλο «*Το Εθνικό Κράτος και οι Πολίτες του. Σχέσεις φόρου και πολιτών στο Ελληνικό Κράτος (19^{ος}-21^{ος} αιώνας), Αποτελέσματα έρευνας*».

Η δεύτερη παρουσίαση έγινε στο Άτυπο Σεμινάριο Υποψηφίων Διδακτόρων (2016) του καθηγητή κ. Ευάγγελου Πρόντζα με θέμα «*Κοινωνιολογία του φόρου: γέννηση ή/και αναγέννηση*». Σχετικά με το Σεμινάριο οφείλω πολλά για τις εκτεταμένες και πολύωρες συζητήσεις που είχαμε όλα αυτά τα χρόνια με τους και τις συναδέλφους υποψήφιους διδάκτορες: τους οικονομολόγους Δρ. κ. Νικόλαο Κοσκινά και υποψ. διδ. κ. Βασίλειο Ζούμπο, τον ιστορικό Δρ. κ. Γεώργιο Παπαϊωάννου, την

αρχιονόμο Δρ. κ. Χρύσα Νικολάου, τις κοινωνιολόγους υποψ. διδ. κ.κ. Κατερίνα Σταθάκου, Ευσταθία Ντρούβα.

Ανάλογες οι οφειλές μου στον Δρ. κ. Δημήτριο Γαβρίλη, στον Δρ. κ. Χρήστο Δεσύλλα, στον Δρ. κ. Κωνσταντίνο Δουκάκη, στον Δρ. κ. Γεώργιο Παπαδούδη, στην Δρ. κ. Αικατερίνη Καρβελά για την συνεργασία και συνδρομή τους αυτά τα χρόνια. Η φίλη και εξαιρετική συνάδελφος μου κ. Μαρία Παπαγεωργίου στάθηκε με ιδιαίτερα ενθαρρυντική φροντίδα στις δύσβατες αναβάσεις μου.

*

Δέχθηκα πλουσιοπάροχα όλη αυτήν την περίοδο την ευγενική συνδρομή σε ερευνητικά θέματα από ακαδημαϊκούς που μου έδειξαν την αξία της ακαδημαϊκής αυτής δοκιμασίας.

Ο καθηγητής, εν αρχή και πρώην Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου, κ. Γρηγόριος Ι. Τσάλτας, η καθηγήτρια κ. Ισμήνη Κριάρη, Πρύτανης του Πανεπιστημίου, οι καθηγητές κ.κ. Γεώργιος Ανδρειωμένος και Θεόδωρος Παππάς αντιστοίχως σήμερα αναπληρωτές Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Πολύ σημαντική ήταν η μαθητεία δίπλα στην καθηγήτρια κ. Α. Λυμπεράκη του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου ως και του κ. Σπύρου Ρουκανά, επίκουρου καθηγητή στο Τμήμα Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιά.

Στους γονείς μου οφείλω την ανθρώπινη παρουσία και την χωρίς φειδώ χρόνο και συναισθημάτων ενίσχυσή μου αλλά και την ανοχή τους στην απαιτητική, σε τόσες υποχρεώσεις, πορεία μου.

*

Η έρευνα αυτή ευτύχησε να έχει τη συνδρομή του Προγράμματος Erasmus+. Η χρηματοδοτούμενη ετήσια σχεδόν παραμονή μου στο Πανεπιστήμιο της Lorraine, ειδικώς στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Metz, μου επέτρεψε την επεξεργασία, στον καλύτερο δυνατό βαθμό, της διαθέσιμης γαλλικής εργογραφίας στις βιβλιοθήκες του ως και τις ωθήσεις για την ολοκλήρωσή της.

Βιργινία – Αναστασία Φουρνάρη

Οκτώβριος 2016

ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΗΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη κατανέμεται με αντικείμενο έρευνας τη σχέση φόρου και πολίτη και πεδίο ανάλυσης το Ελληνικό κράτος στο 19^ο αι. διαμορφώνεται από επτά κεφάλαια και παράρτημα, κατανεμημένα σε τρία μέρη, επιδιώκοντας να ενισχύσει τη συζήτηση για την συγκρότηση της κοινωνιολογίας του φόρου. Στο πρώτο μέρος έχουμε τη συζήτηση για τη φορολογική κοινωνιολογία ως προς την δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία. Ακολουθεί η ανάλυση επάνω στα διαθέσιμα τεκμήρια που αφορούν στη φορολογία του Ελληνικού κράτους ως και εκείνα άλλων κρατών της νοτιοανατολικής Ευρώπης και τέλος το τρίτο μέρος στο οποίο συμπεριλάβαμε και παρουσιάζουμε επεξεργασμένα τα στοιχεία για τη φορολογία στην Ελλάδα, ενώ ένα τμήμα διαθέσαμε για τη φορολογία σε Βουλγαρία, Τουρκία και Ρουμανία ώστε να έχουμε τη δυνατότητα της συγκριτικής ανάλυσης.

Η έρευνα έχει αφετηρία τις αρθρώσεις με τις οποίες επιτυγχάνεται η φορολογική εξουσία του κράτους με τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού, των ελίτ και του милитарισμού. Η φορολογική επιβάρυνση αντιμετωπίζεται μέσα από το παράδοξο του Μοντεσκιέ γεγονός που επιτρέπει να εξετάσουμε πώς η πολιτική εξουσία καθιστά τον πολίτη φορολογούμενο και πώς ο φόρος διαμορφώνει τον πολίτη. Η προσέγγιση στο ζήτημα αυτό γίνεται με την εξέλιξη των σχολών σκέψης, την αυστριακή, την ιταλική, την γαλλική και την αγγλοσαξωνική. Η δημιουργία ελληνικής σχολής είναι ένα από τα θέματα που διαμορφώνουν οι δημοσιοοικονομικές εξελίξεις του Ελληνικού κράτους και ιδιαίτερα οι ξένες δημοσιοοικονομικές επεμβάσεις.

Η διείσδυση στη σχέση φόρου και πολίτη γίνεται με πεδίο έρευνας το Ελληνικό κράτος. Η ανάλυση βρίσκεται στην προέκταση των αναλύσεων αυτών αλλά η τεκμηρίωσή του ως και η επεξεργασία των δεδομένων βασίζεται στα μέσα που διαθέτει η οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους. Η διαμόρφωση των εθνικών πόρων στη διάρκεια του 19^ο αι. και η φορολογία συνδέθηκαν με την εξέλιξη των εθνικών συνόρων και τη μεταβολή παλαιών φορολογικών συστημάτων που ταυτίζονται με ξένες κυριαρχίες, ανατολικές και δυτικές. Η μετάβαση στην εθνική φορολογία συνιστά «μεταρρύθμιση» για κάθε περιφέρεια που συντελεί στην επέκταση των εθνικών συνόρων. Ο φόρος γίνεται έτσι ένας μηχανισμός εθνικής ολοκλήρωσης.

Η σύγκριση με άλλες χώρες είναι τέλος ένα από τα προβλήματα στα οποία η κοινωνιολογία του φόρου διατυπώνει το δικό της λόγο και εμπεδώνει το ρόλο της στην ακαδημαϊκή διδασκαλία και έρευνα.

TAX AND CITIZEN IN GREEK STATE

(19th-20th century)

ABSTRACT

The study is allocated to research into the relationship between tax and citizen and field of analysis the Greek State in the nineteenth century. It is configured by seven chapters and annex, divided into three parts, seeking to strengthen the debate on the constitution of sociology of tax. In the first place we have the debate on sociology of taxation with regards to fiscal sociology. In continue we have the analysis on the available evidences relating to taxation in the Greek State and those of other states of the South East Europe and finally the third part to which we have incorporated and introduced the processed data for taxation in Greece, while another part of research concerned the taxation in Bulgaria, Turkey and Romania in order to have the possibility of comparative analysis.

The research has as starting point the joints with which the tax authority of the state is achieved with the theories of modernization, the elite and militarism. The tax burden is addressed through the paradox of Montesquieu which allows you to consider how the political authority makes the citizen taxpayer and how the tax configures the citizen. The approach to this issue is feasible through the development of faculties of thinking, the Austrian, Italian, French and English Saxon. The creation of Greek faculty is one of the issues which are shaping the fiscal evolutions of the Greek State and especially the foreign fiscal interventions.

The penetration in the relationship between tax and citizen becomes feasible through the field research of the Greek State. The analysis is about the extension of these analyzes but its own documentation and processing of the data are based on the resources available to the economic history of the Greek State. The formulation of national resources during the nineteenth century and the taxation were connected with the development of national borders and the change in old tax systems which are identical with foreign sovereignties, eastern and western. The transition to the national taxation constitutes "reform" for each region which contributes to the expansion of national borders. The tax is considered as a national integration mechanism.

The comparison with other countries is finally one of the problems in which the sociology of tax formulates its own speech (theory) and consolidates its own role in academic teaching and research.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Περίληψη / Abstract	15
Εισαγωγή	27

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΕΝΑΝΤΙ ΔΗΜΟΣΙΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
σσ. 39-188

Κεφ. I: Η Φορολογική Εξουσία στις Κοινωνικές Αλλαγές	41
I.1 Προσέγγιση στο πνεύμα της διεπιστημονικότητας	41
I.2 Αρθρώσεις για την ανάλυση	53
Α) Η θεωρία του εκσυγχρονισμού	58
Β) Η θεωρία των ελίτ	59
Γ) Η μιλιταριστική θεωρία	59
I.3 Ο υπόφορος πολίτης: συναίνεση, έγκριση ή υποταγή	60
I.4 «Τεχνική» έναντι «Επιστήμης» του Φόρου	62
I.5 Το παράδοξο στη Φορολογική επιβάρυνση	67
Κεφ. II: Υπόφορος Πολίτης Επίφορης Εξουσίας: από τη θεωρία στην τεκμηρίωση	77
II.1 Ωθήσεις Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας	77
II.2 Συλλήψεις μεταξύ Οικονομίας, Κοινωνιολογίας και Ιστορίας	81
II.3 Η προϋπόθεση ύπαρξης της οικονομίας του δημόσιου οικονομικού χώρου	89
II.4 Ιδιαίτερες δημοσιοοικονομικές συλλογικότητες στην κοινωνιολογία	97
Α) Ο τεκμηριωτικός λόγος για μία συλλογικότητα	98
Β) Από το τεκμήριο στη μετακένωση ιδεών	103

Κεφ. III: Ερασιμοί συλλογικοτήτων: μία ανασύνθεση αναλύσεων ή ο- ραμάτων	109
III.1 Ιδέες κοινωνιογραφίας στο δημόσιο οικονομικό χώρο	109
III.2 Αιρετικότητα έναντι υλισμού μέσα στην αυστριακή σχολή	119
III.3 Οι κοινωνικές τάξεις στην ιταλική δημοσιοοικονομική κοινωνιολο- γία	129
III.4 Επιταχύνσεις σε κλασσικά πολιτικά πεδία της οικονομίας του δη- μοσίου χώρου	133
Κεφ. IV: Πεδία «επαύξησης» στην Κοινωνιολογία του Φόρου	139
IV.1 Η γαλλική συμβολή στη φορολογική συναίνεση	139
Α) Το τρισδιάστατο κοινωνιολογικό ζήτημα	139
Β) Η μεθοδολογία της έρευνας	141
Γ) Κατευθύνσεις έρευνας στην κοινωνιολογία του φόρου	144
Δ) Ένα τελικό σχόλιο	162
IV.2 Άτυποι θεσμοί ανάλυσης από τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία	163
Α) Το ενδιαφέρον για το μερικό	163
Β) Η άντληση πόρων ως προς τη Δημοκρατία	169
IV.3 Θεματολογία από το «αλφαβητάρι» της Δημοσιοοικονομικής Κοι- νωνιολογίας	174
IV.4 Ξενική Δημοσιοοικονομική Επέμβαση, πρόκληση κοινωνιολογικού πεδίου	181

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
19^{ος}-20^{ός} αιώνας
σσ. 189-320

Κεφ. V: Οι πόροι στον εθνικό χώρο	191
V.1 Κοινωνιοχωρική πρόκληση	191
V.2 Από το φόρο της ξενικής αυθαιρεσίας στη νομιμότητα της εθνικής φορολογίας	203
V.3 Χωρογραφία πόρων	211
Α) Η ρικαρδιανή παρατήρηση «κατ' αντιδιαστολή»	211
Β) Συγκρίσεις φορολογικής χωρογραφίας	213
Γ) Εισφορική συλλεκτικότητα	225
Δ) Φόρος, Εισόδημα και Πληθυσμός	234
Κεφ. VI: Πολίτης vis-à-vis Φόρου	247
VI.1 Διαμόρφωση εθνικών πόρων	247
VI.2 Ο φόρος στο μακρύ 19ο αιώνα: εκτίμηση και αντίδραση	251

VI.3 Ο επαναστατικός απόηχος στην εθνική φορολογία	253
VI.4 Δυτικές ειρηνικές κληροδοτήσεις	259
VI.5 Νέοι πόροι και μέτριοι φόροι: το δύσκολο εγχείρημα (1881-1912)	271
Κεφ. VII: Κυρίαρχη εθνική φορολογία και Διεθνείς εξελίξεις	287
VII.1 Η δοκιμασία του κυρίαρχου εθνικού κράτους	287
VII. 2 Οι συγκρίσεις μεταξύ εθνικών κρατών	304
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	317

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ
 σσ. 321-416

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Η φορολογική επικράτεια του Ελληνικού κράτους με της μεταβολές του	325
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Δημιουργία και Κατανομή Δημοσίων Ταμείων	330
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Ονομαστικά στοιχεία και μεταβολές ΑΕΠ και Δημοσίων Εσόδων (ΔΕ)	362
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4: Ονοματολογία και χρονικός βίος Δημοσίων Εσόδων	374
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5: Συγκριτικά δημοσιοοικονομικά μεγέθη περιόδου 1912-1939 (διαθέσιμα στοιχεία Ελλάδας και άλλων Κρατών ΝΑ Ευρώπης)	392
ΒΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	417

ΠΙΝΑΚΕΣ, ΣΧΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Πίνακας I.1 Το «παράδοξο του Montesquieu» κατά A. Barilari και Th. Brand	75
Πίνακας 3.1 Μορφές κρατικού πολιτεύματος συναρτήσει της φορολογίας	145
Πίνακας 5.1 Σύνθεση φορολογικής υποχρέωσης κατοίκων και δημοτών σε τυχαίο δείγμα 21 πόλεων (σε δρχ., τρέχ. τιμές) έτους 1903	220
Πίνακας 5.2 Φορολογική επιβάρυνση και καθυστερούμενα (%) (21 πόλεις, έτος 1903)	221
Πίνακας 5.3 Σύνθεση κατοίκων και δημοτών πόλεων ως και άμεσων και έμμεσων φόρων (δείγμα 31 πόλεων, 1903)	223
Πίνακας 5.4 Τάση στη μέση επικράτεια που αναλογεί ανά κατάσταση δημοσίων εσόδων	230
Πίνακας 5.5 Τάση στο μέσο πληθυσμό που αναλογεί ανά κατάσταση δημοσίων εσόδων σε σύγκριση με την μέση επιφάνεια της επικράτειας ανά κατάσταση	233
Πίνακας 5.6 Εξέλιξη στη σύνθεση διαθέσιμου εισοδήματος ανά κάτοικο (σε τρέχουσες τιμές)	235
Πίνακας 5.7 Κατανομή χρήσεων σε εισπραχθέντα και καθυστερούμενα δημόσια έσοδα ως προς το ΑΕΠ	240
Πίνακας 5.8 Καθυστερούμενα ως προς εισπραχθέντα Δημόσια Έσοδα	241
Πίνακας 6.1 Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα 1833-1863	255
Πίνακας 6.2 Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα 1864-1880	266
Πίνακας 6.3 Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα ταξινομημένα κατά την απόδοσή τους (Περίοδος 1881-1912)	273
Πίνακας 3.2 Περιοδολόγηση μεγάλων κατηγοριών δημοσίων εσόδων	306
Πίνακας 7.1 Ετήσιες μεταβολές πληθυσμού και ΑΕΠ σε Βουλγαρία, Ελλάδα και Ρουμανία (1912-1939)	312

Σχήμα 3.1 Στάδια τύπου κράτους δημοσίων εσόδων	115
Σχήμα 3.2 Θεμελιώδεις σχέσεις και διαστάσεις φόρου	115
Σχήμα 5.1 Σχηματική κατηγοριοποίηση Φορολογικών βαρών πολίτη του Ελληνικού κράτους (19 ^{ος} -20 ^{ος} αι.)	217
Σχήμα 6.1 Σχηματική παρουσίαση φόρου και πολίτη στο Ελληνικό κράτος	250
Γράφημα Ι.1 Κοινωνιολογικοί παράγοντες υποδείγματος φορολογικού καθορισμού κατά <i>J. L. Campbell</i>	46
Γράφημα Ι.2 Διαμόρφωση Κοινωνιολογίας του Φόρου	57
Γράφημα Ι.3 Επεξεργασία της ανάλυσης των <i>A. Barilari, Th. Brand</i> για την Δημοσιονομική Κοινωνιολογία	69
Διάγραμμα 5.1 ^Α Η εξέλιξη των Δημοσίων Εσόδων (% ΑΕΠ) και ΑΕΠ (τρεχ. Δρχ.) 1833-1939 (Α. Περίοδος 1833-1912)	197
Διάγραμμα 5.1 ^Β Η εξέλιξη των Δημοσίων Εσόδων (% ΑΕΠ) και ΑΕΠ (τρεχ. Δρχ.) 1833-1939 (Β. Περίοδος 1913-1939)	198
Διάγραμμα 5.2 ^Α Η εξέλιξη Δημοσίων Εσόδων(% ΑΕΠ) και Επικράτειας (000 τετρ. χλμ) 1833-1939 (Α. Περίοδος 1833-1912)	199
Διάγραμμα 5.2 ^Β Η εξέλιξη Δημοσίων Εσόδων(% ΑΕΠ) και Επικράτειας (000 τετρ. χλμ) 1833-1939 (Β. Περίοδος 1913-1939)	200
Διάγραμμα 5.3 Φορολογικά έσοδα και καθυστερούμενα 21 πόλεων, 1903	221
Διάγραμμα 5.4 Αναλογία κατοίκων, δημοτών και φόρων	224
Διάγραμμα 5.5 Πυκνότητα πληθυσμού και ταμείων είσπραξης δημοσίων εσόδων	228
Διάγραμμα 5.6 Ανάπτυξη δικτύου καταστημάτων	231
Διάγραμμα 5.7 Αριθμός κατοίκων (σε χιλ.) ανά ταμείο δημοσίων εσόδων	232
Διάγραμμα 5.8 Ετήσια Μεταβολή Εισπραχθέντων και καθυστερούμενων Δημοσίων Εσόδων ως προς το ΑΕΠ	239
Διάγραμμα 5.9 % Καθυστερ. ΔΕ/ Εισπραχθέντα ΔΕ (1833-1912)	242
Διάγραμμα 5.10 Καθυστερούμενα ΔΕ/Κάτ. (1833-1909)	244

Διάγραμμα 5.11 Καθυστερούμενα ΔΕ/Κάτ. (1913-1939)	245
Διάγραμμα 5.12 Ετήσια Μεταβολή ΑΕΠ και ΔΕ	246
Διάγραμμα 6.1 Κεφάλαια Δημοσίων Εσόδων, 1833-1863	254
Διάγραμμα 6.2 Αναλογία δρχ. ανά κάτοικο κατηγοριών δημοσίων εσόδων, 1833-1863	256
Διάγραμμα 6.3 Ετήσια μεταβολή (%) Αμέσων, Εμμέσων Φόρων και συνόλου Δημοσίων Εσόδων, 1833-1863	257
Διάγραμμα 6.4 Σωρευτική κατανομή Εισπρακτέων Δημοσίων Εσόδων κατά Κεφάλαιο, 1833-1863	258
Διάγραμμα 6.5 Εισπρακτέα έσοδα 1833-1863 (τρέχ. δρχ.)	259
Διάγραμμα 6.6 Κεφάλαια Δημόσιων Εσόδων, 1864-1880	265
Διάγραμμα 6.7 Εξέλιξη αμέσων και εμμέσων φόρων έναντι των λοιπών εσόδων (000 δρχ.)	266
Διάγραμμα 6.8 Αναλογία δρχ. ανά κάτοικο κατηγορίας δημοσίων εσόδων, 1864-1880	268
Διάγραμμα 6.9 Ετήσια μεταβολή (%) Αμέσων, Εμμέσων Φόρων και συνόλου Δημοσίων Εσόδων, 1864-1880	269
Διάγραμμα 6.10 Σωρευτική κατανομή εισπρακτέων εσόδων κατά κεφάλαιο, 1864-1880	270
Διάγραμμα 6.11 Κεφάλαια Δημόσιων Εσόδων, 1864-1880	275
Διάγραμμα 6.12 Α. Δημόσια Έσοδα, Δαπάνες και Δημόσιο Χρέος 1881-1912 (τρέχ. τιμές)	277
Διάγραμμα 6.12 Β. Δημόσια Έσοδα, Δαπάνες και Δημόσιο Χρέος 1881-1912 (λίρ. στερλ.)	277
Διάγραμμα 6.13 Σύνθεση και εξέλιξη των Πολιτικών Δαπανών (εκατ. δρχ.) 1880-1905	279
Διάγραμμα 6.14 Α. Εξέλιξη Πολιτικών Δαπανών και Δημοσίου Χρέους	280
Διάγραμμα 6.14 Β. Ετήσια Μεταβολή ΠΔ και ΔΧ	280
Διάγραμμα 6.14 Γ. Αναλογία ΔΧ και ΠΔ	280
Διάγραμμα 6.16 Εξέλιξη αμέσων και εμμέσων φόρων έναντι των λοιπών εσόδων (000 δρχ.)	284
Διάγραμμα 6.17 Αναλογία κατά κάτοικο κατηγορίας δημοσίων εσόδων (δρχ.)	285
Διάγραμμα 6.18 Αναλογία Έμμεσων Φόρων / Άμεσων Φόρων	286

Διάγραμμα 7.1 Μεταβολή σε τρέχουσες τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ (1912-1939)	293
Διάγραμμα 7.2 ^Α Τα δημόσια έσοδα και οι φόροι - Α. Ως προς το πληθυσμό και το ΑΕΠ	295
Διάγραμμα 7.2 ^Β Τα δημόσια έσοδα και οι φόροι - Β. Οι φόροι ως προς τον πληθυσμό και το ΑΕΠ	295
Διάγραμμα 7.2 ^Γ Τα δημόσια έσοδα και οι φόροι - Γ. Επιβάρυνση δημοσίων εσόδων και φόρων στον πληθυσμό	296
Διάγραμμα 7.2 ^Δ Τα δημόσια έσοδα και οι φόροι - Δ. Σχέση δημοσίων εσόδων και φόρων ως προς το ΑΕΠ (%)	296
Διάγραμμα 7.3 ^{Α-Γ} Άμεσοι φόροι	299
Διάγραμμα 7.4 ^{Α-Γ} Έμμεσοι Φόροι	300
Διάγραμμα 7.5 ^{Α-Γ} Δημόσιες Δαπάνες	301
Διάγραμμα 7.6 ^{Α-Γ} Αμυντικές Δαπάνες	302
Διάγραμμα 7.7 ^{Α-Β} Πληρωμή Τόκων	303
Διάγραμμα 7.8 Εξέλιξη αμέσων φόρων ως προς το ΑΕΠ	308
Διάγραμμα 7.9 Εξέλιξη αμέσων φόρων στο σύνολο των δημοσίων εσόδων	308
Διάγραμμα 7.10 Δημόσια Έσοδα, Άμεσοι Φόροι και Έμμεσοι Φόροι	309
Διάγραμμα 7.11 Πληθυσμός και ΑΕΠ	309
Διάγραμμα 7.12 ΑΕΠ και Πληθυσμός (1912-1939)	313
Διάγραμμα 7.13 Δημόσια Έσοδα και Δαπάνες (1912-1939)	313

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επιλογή και όρια του θέματος: Ο φόρος είναι ανάμεσα στους πιο πιστούς ακολούθους του ανθρώπινου βίου. Θρησκείες και ιστορία, κοινωνίες και οικονομίες, πολιτική και ηθική, κοινότητες και κράτη εμπλέκονται συνεχώς και γίνονται οι συντελεστές σύνδεσης του φόρου με την κοινωνική ειρήνη, τη μεταρρύθμιση αλλά και την επανάσταση. Διαφορετικοί δρόμοι στην προσέγγιση του φόρου: από την ανθρωπολογία του αρχαίου κόσμου μέχρι τη νεότερη λογοτεχνία και από τη ζωγραφική ως τη θρησκεία «μιλούν» με δικό τους τρόπο για το φόρο.

Ως ηθικό και πολιτικό διακύβευμα ο φόρος διατηρεί το μακρύ φιλοσοφικό παρελθόν του. Στο 16^ο και 17^ο αι. η θεολογία θα συνδεθεί με το φόρο για να τον νομιμοποιήσει στο απολυταρχικό κράτος. Η νομιμοποίησή του στο σύγχρονο κράτος προβάλλεται στην αξία των ανθρώπινων νόμων που υποστηρίζουν τη φορολογική ρύθμιση και τον τρόπο (ηθικό ή μη) αντιμετώπισής της από τον πολίτη. Η πολιτική φιλοσοφία, δια της γραφίδος του John Locke, θέτει ως προϋπόθεση κάθε νόμιμου φόρου έναν ουσιώδη περιορισμό για τη φιλελεύθερη παράδοση: τη συγκατάθεση των φορολογουμένων. Έκφραση της ικανότητας του κράτους να αποσπά πόρους και της προστασίας του πολίτη από το κράτος είναι η σύνταξη κανόνων που ρυθμίζουν τη δημοσιονομική δραστηριότητά του με την εποπτεία του για τα ατομικά δικαιώματα.¹

¹Ένα ερώτημα που ακολουθεί τα πρώτα στάδια της μελέτης είναι το ακόλουθο: μπορούμε να επιχειρήσουμε συγκρίσεις φόρου και φορολογίας ανάμεσα στην Ελλάδα και σε ένα πεδίο που επηρέασε την ελληνική δημοσιονομική σκέψη, όπως είναι η Γαλλία; Τη σύγκριση αναζητήσαμε στην ωρίμανση της έννοιας του φόρου η οποία αποκτά κρίσιμη πολιτική διάσταση στο γύρισμα από το 18^ο στον 19^ο αι.. Την περίοδο προσδιορίζει η έξοδος από την εποχή των επαναστάσεων και είναι τότε που η έννοια «φόρος» ενισχύει την πολιτική του διάσταση, κληρονομημένη από το 18^ο αιώνα: αφορά στην οφειλόμενη συμμετοχή των πολιτών στο κράτος («une contribution due par les citoyennes à l'état»). Η σημασία αυτή συντηρείται μέσα στις νέες συστηματοποιήσεις που προβάλλει η *économie politique* και είναι έναν αιώνα μετά, δηλαδή στα πρώτα χρόνια του 20^{ού} αιώνα, που η φορολογία και ο φόρος αντικαθίστανται από έναν «επιστημονικό» ορισμό: εγγράφεται δηλαδή στο τεχνικό πλαίσιο μιας θεωρίας αυστηρά δικαιοϊκής περί του κράτους. Αυτή είναι η περίπτωση της κανονιστικής συστηματοποίησης του Gaston Jèze, ο οποίος μεταφράστηκε σε πολύτομη έκδοση στην Ελλάδα (1912). Στον ορισμό του φόρου

Διαρκές το ερώτημα και με εντάσεις η διατύπωσή του: είναι αναμφισβήτητο το δικαίωμα για την επιβολή του φόρου από το κράτος αλλά αυτό είναι ένα δικαίωμα απεριόριστο; Στα μετόπισθεν της συλλογής των φόρων μπορούμε να ανιχνεύσουμε την απάντηση στο ερώτημα: πόσο απεριόριστο είναι αυτό το δικαίωμα επιβολής φόρου από το κράτος;

Τα ζητήματα αυτά συνοδεύουν την εμφάνιση του φόρου και τον κοινωνικό τους «φοροχρόνο» σε ένα κράτος, όπως είναι το παράδειγμα της Ελλάδας, ενός κράτους που ολοκληρώνεται σταδιακά (ένα κεντρικό ζήτημα στη δομή της ανάλυσής μας), προσδιορίζεται από τη διαδοχή του σε πρώην φορολογικά συστήματα κατακτημένων περιοχών του και στη συνέχεια βιώνει τις συνέπειες της τοπικής («προσαρτημένης» ή «ενσωματωμένης» περιοχής στο Ελληνικό κράτος) την εναλλαγή δημοσιονομικών κρίσεων. Στις συνθήκες αυτές η αναλογικότητα του φόρου αποτελεί κριτήριο μετάβασης από την «κοινωνική ειρήνη» στο «κράτος δικαίου»; Και ακόμη: θεωρούμε ότι υπάρχει ανώτερο όριο στην πορεία μετάβασης αφού, από τα μέσα του 20^{ού} αι., εκδηλώνεται μία άλλη μετάβαση που προκαλεί η αστάθεια, αν όχι η παρακμή, του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους;

Επιλέξαμε στο «πεδίο», κατά την έννοια του P. Bourdieu, της φορολογίας να αντιμετωπίσουμε τη σχέση φόρου και πολίτη στο Ελληνικό κράτος με χρονικό προσδιορισμό την περίοδο 1830-1939. Το θέμα έχει προσελκύσει περισσότερο το ενδιαφέρον ιστορικών της οικονομίας και λιγότερο των κοινωνιολόγων. Το σημαντικότερο: παρατηρήσαμε ότι η μακροχρόνια ανάλυση των φόρων αποτελεί για την Ελλάδα ένα ισχυρό προνόμιο σε σύγκριση με άλλες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης,² παρέχοντας ένα ισχυρό προβάδισμα δια της οικονομικής ιστορίας στην κοινωνιολογία του φόρου. Στην προέκταση της παρατήρησης αυτής θα προσθέταμε το ισχυρό τουλάχιστον τεκμηριωτικό πλεονέκτημα σε συγκριτικό κρατικό επίπεδο για την «κοινωνιολογία του φόρου», θέμα που μας απασχολεί στο τέλος της έρευνάς μας.³

από τον G. Jèze γράφει για την εγχρήματη υποχρέωση που επιβάλλεται στους ιδιώτες διά της εξουσίας με προσδιορισμένο τίτλο και χωρίς αντάλλαγμα εν όψει της κάλυψης των δημοσίων βαρών.

² Cf. BANK OF GREECE, NATIONAL BANK OF ROMANIA, BULGARIAN NATIONAL BANK, OESTERREICHISCHE NATIONAL BANK, *South – Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World II*, Athens, Sofia, Bucharest, Vienna, 2014, *passim*.

³ Στο τρίτο μέρος, παράρτημα 5 (εφεξής «παράρτημα») έχουμε συγκεντρώσει τα συγκριτικά δημοσιονομικά μεγέθη περιόδου 1912-1939 (διαθέσιμα στοιχεία Ελλάδας και άλλων Κρατών ΝΑ Ευρώπης) και ειδικώς αυτά που αφορούν στα ζητήματα των φόρων.

Η επιλογή του θέματός μας είναι συνέπεια της πρόκλησης για την οικονομική κοινωνιολογία, την οποία η οικονομική ιστορία έχει, με ιδιαίτερες συμβολές, αναδείξει τα τελευταία χρόνια. Η διαθεσιμότητα δεδομένων (ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα) παρέχει τη δυνατότητα να προβάσουμε δια των επεξεργασιών του φόρου και της φορολογίας στην Ελλάδα. Η ανάλυσή μας γίνεται σε διαλεκτική σχέση με τις σχολές σκέψης για τη «δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία» και την «κοινωνιολογία του φόρου». Προβάλλεται με ιδιαίτερη ένταση το ιστορικό ζήτημα της συγκρότησης του κράτους και η αποδοχή του φόρου από τον πολίτη του Ελληνικού κράτους. Η απελευθέρωση δια του οράματος της κοινωνικής ειρήνης διεκδικεί τα στοιχεία οργάνωσης του κράτος δικαίου και ο φόρος είναι κεντρικό στοιχείο του.

Το εγχείρημά μας δεν είναι μοναχικό, παρότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνιολογική διδασκαλία και έρευνα δεν φαίνεται η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία και η κοινωνιολογία του φόρου να έχουν ιδιαίτερη θέση. Εκτός της ελληνικής κοινωνιολογικής διδασκαλίας και έρευνας, διδακτορικές διατριβές, συνέδρια, αρθρογραφία, συλλογικές εκδόσεις κ.λπ. δείχνουν ότι δεν έχει καμφθεί το ενδιαφέρον για την «κοινωνιολογία του φόρου». Πολύ περισσότερο, αποκτά ώθηση στην οποία η ανασύνταξη των «σχέσεων» κοινωνιολογίας, ιστορίας και οικονομίας αποτυπώνεται σε ευρύτερες συνεργασίες που έχουν τη μορφή συλλογικών εκδόσεων.

Ένα παράδειγμα: είναι σχετικά πρόσφατη η έκδοση για την υποκίνηση, με νέες προκλήσεις, του ενδιαφέροντος της «κοινωνιολογίας του φόρου». Λίγα χρόνια πριν (το 2009) δημοσιεύεται ο συλλογικός τόμος για τη «Φορολογική Κοινωνιολογία» με τον πολυσήμαντο προσδιορισμό «νέα». Το «νέο» δηλώνει à contrario την ύπαρξη «παλαιού». Συνοδεύεται όμως από μία ιδιαίτερη αναφορά στον υπότιτλο του έργου, δηλωτική των προϋποθέσεων δημιουργίας της: τη «φορολογία στη συγκριτική και ιστορική προοπτική».⁴

Η προοπτική είναι διάχυτη στα κείμενα του τόμου και δίνει την πεποίθηση ότι ο τρόπος αυτός μελέτης της φορολογίας φωτίζει τη θεμελιώδη δυναμική των σύγχρονων κοινωνιών. Αν και θέματα του συλλογικού αυτού τόμου μας απασχολούν σε άλλο κεφάλαιο, σπεύδουμε να σημειώσουμε ότι με τη δομή του συνηγορεί για την ανάλυση «συμπεριφορών» και «στάσεων» του πολίτη στο Ελληνικό κράτος σε ένα μεγάλο χρονικό ορίζοντα. Ανάμεσα στα ζητήματα, στο εύρος ενάμιση περίπου αιώνα βρίσκουμε

⁴ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTA, M. PRASAD (επιμ.), *The new fiscal sociology Taxation in Comparative and Historical Perspective*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2009, *passim*.

τις κοινωνικές και ιστορικές πηγές της φορολογικής πολιτικής, το πρόβλημα της συγκατάθεσης των φορολογουμένων, τις κοινωνικές και πολιτιστικές συνέπειες της φορολογίας. Αποτελούν ζητήματα που συνοδεύονται από θεμελιώδεις σχέσεις μεταξύ θεσμικών οργάνων επιβολής και συλλεκτικότητας του φόρου. Σε αυτά προστίθενται μακροϊστορικά (macrohistorical) φαινόμενα, όπως είναι οι πόλεμοι και η οικονομία του πολέμου, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και ανατροπές στη σύνθεση του πληθυσμού, οι θρησκευτικές παραδόσεις, το φύλο, το πολιτικό καθεστώς ή τα συστήματα εργασίας. Η χρήση του επιθέτου «νέα» για τη «φορολογική κοινωνιολογία» παραπέμπει στη συγκριτική μελέτη και φυσικά στη διασταύρωση κοινωνιολογίας, ιστορίας, οικονομίας, πολιτικής επιστήμης και δικαίου. Η φορολογία γίνεται ένα θεσμικό όργανο το οποίο εκφράζει ένα μεταβαλλόμενο «κοινωνικό συμβόλαιο».⁵

Πέραν των ορίων που προσδιορίζει η προηγούμενη αναφορά, μια ώθηση δίνει η υπόθεση ότι ο φόρος ως παράγωγο της κοινωνίας, λιγότερο ως τεχνική συλλογής πόρων και περισσότερο ως οπλισμός, προσδιορίζει μια κοινωνική ομάδα με στόχο είτε να διατηρήσει τη θέση της είτε να αποτρέψει την αποδυνάμωσή της. Στο πνεύμα αυτό η φορολογία σε μια δεδομένη περίοδο και σε δεδομένο χώρο συνιστά αναφορά για την κοινωνική κατάσταση που επιβάλλει η σχέση τους με την οικονομία. Η αναφορά είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης και ενός παιγνίου σχέσεων και πράξεων υποταγής και κυριαρχίας που έρχονται από το παρελθόν και προσδιορίζουν αντιλήψεις και πραγματικότητες για το φόρο.⁶

Η φορολογία γενικώς δεν εξελίσσεται με εύτακτο τρόπο ούτε στην κοινωνική αποδοχή της ούτε στη διοικητική της ακολουθία. Αυτό διαμορφώνει ένα ακόμη όριο στην ανάλυσή μας: η πρώτη αποδείχθηκε λιγότερο οδυνηρή από τη δεύτερη για το

⁵ Ibid.

⁶ Το «πώς» μελετάται η φορολογία είναι ερώτημα που δεν προέρχεται από τη δική μου ερευνητική περιέργεια για τη μακροχρόνια ανάλυση. Οφείλεται σε αναγνώσεις και συζητήσεις που ανάγονται σε μεγάλα χρονικά βάθη, πρωτίστως όμως σε μείζονα πολιτικά (εθνικο- και διεθνο- πολιτικά) ζητήματα. Το «πώς» παραπέμπει σε δύσβατα πεδία της φιλοσοφίας. Η ιστορία έχει εγγράψει δια της γαλλικής σχολής των Annales με τη γραφίδα του Lucien Febvre (=«l'imprôt et l'analyse social» δημοσιευμένο το 1934) τα μεθοδολογικά προβλήματα που προκύπτουν από τις σχέσεις ανθρωπιστικών επιστημών και δημόσιας οικονομικής και που σήμερα επανέρχονται, εξ ου και η δική μας επιλογή για τη μακροχρόνια ανάλυση.

Ελληνικό κράτος. Ως προς τις δεύτερες, παρατηρούμε ότι άτακτες και συχνά πιο περίπλοκες ονοματολογίες φόρων,⁷ κατά το 19^ο αι., αποκτούν ιεραρχημένη κατηγοριοποίηση με έναν αριθμό άρθρων τα οποία θα ταξινομηθούν σε κεφάλαια. Έτσι συγκροτούν το ιδιότυπο νομοθέτημα του κράτους, τον προϋπολογισμό.⁸ Μέσα σε αυτόν δύσκολα τεκμηριώνεται η υπόθεση για «ένα αντικειμενικό μέσο», το οποίο όμως μετατρέπεται σταδιακά σε τεχνική ώστε να καταστεί «ουδέτερη εξ ορισμού». Ο λόγος ότι στη σύνταξη του προϋπολογισμού εκδηλώνεται ο ανταγωνισμός διαφορετικών κοινωνικών ομάδων αλλά και η άρθρωση μείζονων εθνικών προβλημάτων. Ο φόρος και η φορολογία εισάγουν με εύτακτο τρόπο οικονομικά στοιχεία που συνηγορούν στην ικανότητα της κυρίαρχης πολιτικής τάξης να εμπεδώσει την κυριαρχία της αλλά και να υπερασπισθεί αλλαγές ως μεταρρυθμίσεις ή να προωθήσει ριζοσπαστικές ρήξεις στο κράτος.

Το ζήτημα του φόρου εγείρει μέσα από την «τεχνική» του προσέγγιση το θέμα του πολιτικού στοιχείου: ο Γάλλος δημοσιοοικονομολόγος Gaston Jèze ανάγει τη σκέψη του στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (26 Αυγούστου 1789). Σκοπός του να επισημάνει ότι, υπό το δημοκρατικό καθεστώς της παγκόσμιας/πανανθρώπινης (universalis) επιδοκιμασίας, δεν αρκεί στους πολίτες να έχουν

«το δικαίωμα να διαπιστώνουν οι ίδιοι δια των αντιπροσώπων τους την ανάγκη της δημόσιας συμμετοχής, της ελεύθερης συγκατάθεσης, και να ακολουθούν την απασχόληση και να καθορίζουν την ποσότητα, τη στάση, την ανάγκη και τη διάρκεια»·

πρέπει ακόμη να έχουν τα μέσα, δηλαδή τη γνώση των βασικών αρχών της επιστήμης και της δημοσιοοικονομικής νομοθεσίας, γνώση χωρίς την οποία τα δικαιώματά τους παραμένουν νεκρά και χωρίς την οποία, επίσης, ο προϋπολογισμός που συγκεντρώνει σε αριθμούς την δεδομένη κατεύθυνση των δημοσίων υποθέσεων δεν είναι παρά ένα

⁷ Χωρίς μέχρι τώρα να έχει επιλυθεί το ζήτημα της φορολογικής διαύγασης των υποχρεώσεων των πολιτών, ενδεικτική είναι η προσπάθεια για το Ελληνικό κράτος λ.χ. έκδοσης περιλήψεων ή ειδικών αναλύσεων για την φορολογική νομοθεσία κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας: cf., Δ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Οθωμανικοί Κώδικες*, Κωνσταντινούπολη, Επτάλοφος, 1870, τ. 2^{ος}. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ (ΤΜΗΜΑ ΑΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ), *Στοιχειώδης περίληψις της Τουρκικής Φορολογικής Νομοθεσίας και του συστήματος της ακινήτου ιδιοκτησίας*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1912. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ (ΤΜΗΜΑ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ), *Περί Βακουφίων*, Αθήνα 1914.

⁸ Η σύνταξη του πρώτου προϋπολογισμού στην Ελλάδα γίνεται για το οικονομικό έτος 1837.

ακατανόητο τεκμήριο. Η επιστήμη του δικαίου προσερχόμενη γίνεται το διάφανο τεχνικό στοιχείο δικαίου το οποίο σταθεροποιεί το θρίαμβο της *volonté générale* επάνω στα δημόσια οικονομικά και συνεπώς επάνω στους διαχειριστές τους.

Τα ερωτήματα διευρύνουν την τεχνική ανάλυση των πινακοθετημένων φορολογικών στοιχείων (που καλύπτουν επεξεργασμένα πολλές σελίδες της μελέτης) για την κοινωνιολογική ανάλυση. Η ερμηνεία των αντιστοιχίσεων ανάμεσα στα «ψυχρά» στοιχεία και στα επίπεδα κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και εθνικο-γεωγραφικής εξέλιξης του ελληνικού κράτους γίνεται μέσα από την αναδρομική, εν προκειμένω, συγκρότηση της εθνικής «φορολογικής χωρογραφίας» και «χρονογραφίας».⁹

Αυτή η χωρογραφία και χρονογραφία του φόρου συναρτάται από την κληρονομιά του Ελληνικού κράτους καθώς με τα σύνορά του μεταβάλλει την κοινωνική του συγκρότηση και δομή.

Η «τιμή» του φόρου: «Φόρος» και «Φορολογία» αποτελούν «έννοια» και «μηχανισμό» προσδιορισμένη από την «τιμή» την οποία καταβάλλει μια κοινωνία με ένα κοινωνικό συμβόλαιο και για έναν πολιτισμό.¹⁰ Στην κορύφωσή της η ιδέα αυτή οδηγεί στην υπόθεση ότι η «τιμή» δεν είναι ίδια για όλους τους πολίτες, καθώς άλλοτε επιδιώκουν την έκπτωση του πολιτισμού αυτού με τη διαφθορά και την αποφυγή του φόρου και άλλοτε ξενικές δημοσιονομικές επεμβάσεις με τη βίαιη απόσπαση, πέραν από τη κοινωνική και πολιτική συναίνεση για το «φόρο», κλονίζουν μια κοινωνία και έναν πολιτισμό.

Η συμμετοχή στο φόρο είναι το τίμημα στον πολιτισμό. Η διαπίστωση αυτή δεν προσέχθηκε, αν και διατυπώθηκε ογδόντα σχεδόν χρόνια πριν, από Αμερικανό δικαστή: το 1937 και μετά την επανεκλογή του Franklin Delano Roosevelt για τη δεύτερη προεδρική θητεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, αυξήθηκε η δημοκρατική

⁹ Δανείζομαι την ιδέα της διάκρισης αυτής από το αντι-κληρικό έργο του Ε. Αμπού, του Γάλλου αυτού «νορμαλιέν» μυθιστοριογράφου και δημοσιολόγου. Cf., Ε. ΑΜΠΟΥ, *Περί του ρωμαϊκού ζητήματος*, Αθήνα (ελλ. μτφ), σ. 36.

¹⁰ Είναι πολύ γνωστή η έκφραση του Η. MORGENTHAU (=, « Note du Trésor sur la fraude et l'évasion fiscales », *L'Économie politique*, 3/2003 (19), σσ. 63-71 στο URL: www.cairn.info/revue-l-economie-politique-2003-3-page-63.htm. DOI : 10.3917/leco.019.0063 [Ανάκτηση: 16/11/2015]), ως Υπουργού Οικονομικών στον πρόεδρο F. H. Roosevelt για τα σοβαρά προβλήματα που προκαλεί η διαφθορά και η φοροδιαφυγή. Βλ. τον ευρηματικό τίτλο για τη σύνδεση «μαχών» και φόρου με συναινέσεις και αντιστάσεις, από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι σήμερα, cf., N. DELABANDE, *Les batailles de l'impôt. Consentement et résistances de 1789 à nos jours*, Παρίσι, Editions du Seuil, 2011, σ. 7.

και κοινωνική έκρηξη στην ίδια κλίμακα με την τρέχουσα κρίση. Στην Ευρώπη ο ναζισμός και ο φασισμός εκφράζουν τη βαρβαρότητά τους που δια του Οικονομικού Εθνικισμού και του δόγματος της Οικονομικής Αυτάρκειας θα φθάσει στον αναπόφευκτο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.¹¹ Ο Henry Morgenthau Jr., ο Αμερικανός υπουργός οικονομικών, διαβιβάζει στον Πρόεδρο ειδική μελέτη για «απάτες» και «φοροδιαφυγή»:

«(...)Χρόνο με το χρόνο, έγραφε, η έρευνα πάνω στα έσοδα του φόρου εισοδήματος απαιτεί ακόμη πιο σκληρό αγώνα για την καταπολέμηση από πλούσιους ιδιώτες και εταιρείες της αποφυγής του να καταβάλουν το δίκαιο μερίδιο τους στις δημόσιες δαπάνες. Αν και ο Juge Holmes [σεβαστή προσωπικότητα στο ανώτατο δικαστήριο] είπε ότι *οι φόροι είναι το τίμημα για μια πολιτισμένη κοινωνία, πάρα πολλοί πολίτες θέλουν πολιτισμό σε έκπτωση*. Δεν πληρώνω φόρους, επιδιώκω να τον αποφύγω ή να ξεφύγω τη βαρβαρότητα κάθε ανθρώπου για τον εαυτό του και εναντίον του πολιτισμού της(...)».¹²

Ο φόρος, με το χαρακτηριστικό του υποχρεωτικού περιορισμού στην οικονομική έκφρασή του και την πολιτισμική αποδοχή με την επιβολή του από την εξουσία, νομιμοποιεί την κρατική διοίκηση όπου η κοινωνία αυτοβούλως υπάγεται και εθνικά υποστηρίζει.

Η παρακολούθηση κάθε κοινωνίας στην εξέλιξή της και σε όλο το εύρος οργάνωσής της, θεωρούμε ότι περνά μέσα από τη συστηματική προσέγγιση και εξαντλητική επεξεργασία των πόρων για το «συλλέκτη» κράτος και στην περίπτωση μας να κατανοήσουμε πόσο οι φορολογικές επιλογές είναι κοινωνικές επιλογές,¹³ δικαιώνουν δε τον πολιτικό οραματισμό για τη μετάβαση στο κράτος δικαίου.

¹¹ Cf., inter alia, E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999, *passim*-E. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί πολιτικής οικονομικής αυτάρκειας και ιδία εν Ελλάδι*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΣΟΕΕ (ΟΠΑ), Αθήνα, 1943. URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/6175> [Ανάκτηση: 16/11/2015].

¹² Cf., H. MORGENTHAU, « Note du Trésor sur la fraude et l'évasion fiscales », *op.cit.*

¹³ Το ζήτημα αυτό είναι προτρεπτική αναφορά από την κριτική του O. Cleash στο έργο του κοινωνιολόγου της φορολογίας M. Leroy. Cf., O. CLEASH « Marc Leroy, *L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste* », *Lectures* [En ligne], Les comptes rendus, 2010, mis en ligne le 18 juin 2010, consulté le 21 septembre 2015. URL : <http://lectures.revues.org/1052> [Ανάκτηση: 16/11/2015].

Το ερώτημα οδηγεί στην πρώτη επισήμανση: η κοινωνιολογία αποτελεί ένα σοβαρό αντίβαρο στην ηγεμονία τόσο της οικονομίας όσο και του δικαίου για τη φορολογία ως προνομιακό πεδίο εμπειρογνωμόνων,¹⁴ το πιο σημαντικό ως «προβληματισμός σχετικά με την κοινωνική δικαιοσύνη, ιδιαίτερα στον τομέα της αναδιανομής του εισοδήματος».¹⁵

Αυτόδηλη η αναφορά ότι ο «φόρος» συλλαμβάνεται εξελικτικά ως καθαρή πολιτική έννοια στην κληρονομία του 18^{ου} αι. για να μετασχηματισθεί σε πολιτικό στοιχείο του δικαίου και να καταστεί τεχνικό στοιχείο του δημοσίου δικαίου (στην αυγή του 20^{ου} αι.) τη στιγμή που απογειώνεται η επιστήμη των δημοσίων οικονομικών.¹⁶ Στη διάρκεια του αιώνα αυτού ο «φόρος» συλλαμβάνεται, μέσα από το πνεύμα της ντυρκεμιανής ανάλυσης, ως «κοινωνικό γεγονός»¹⁷ που βαθμιαία συμπλέκει όλο και περισσότερο ως φορολογικός μηχανισμός την εξέλιξη μιας κοινωνίας στην κρατική της υπόσταση και συμμετέχει στην εξελικτικότητα της θεσμικής της οργάνωσης, αναγνωρίζοντας στη διοίκηση την αυθεντία επιβολής «φόρου» και «φορολογίας».

Ο «φόρος» μαζί με την «αποκλίνουσα φορολογική συμπεριφορά», τη «συμπεριφορά του φορολογουμένου», το «συνταγματικό φορολογικό κράτος» με τις λειτουργίες του, όπως είναι η δημοσιονομική πολιτική, η εξέλιξη της διοικητικής (φορολογικής) οργάνωσης και ακόμη η δημοσιονομική σκέψη συνιστούν «φορολογικά φαινόμενα».

Ως κοινωνιολόγοι αντιμετωπίζουμε την απάντηση στο ερώτημα «πώς» να μελετήσουμε τη φορολογία και κατά δεύτερον «ποια» είναι η κοινωνική οπτική του φόρου.¹⁸ Γνωρίζουμε ότι απέναντί μας έχουμε την ειδική ανάλυση των οικονομολόγων αλλά και των οικονομικών ιστορικών καθώς επιχειρούμε να απαντήσουμε στο διπλό αυτό ερώτημα και μάλιστα σε περιόδους που αλλάζουν και ο τρόπος και η οπτική. Αν

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Η αναφορά [Cf., M. LEROY, *L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie*, op.cit., σ. 86] από τον O. CLEACH, « Marc Leroy, *L'impôt, l'Etat et la société*» op.cit.. Επίσης cf. T. PIKETTY, *Le capital au XXIe siècle*, Παρίσι, Seuil, 2013, σ. 885 κ.έ. την απαιτητική ανάλυση για τη σχέση (μείζον ζήτημα στο έργο του J. RAWLS, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Πόλις, 2002, *passim*) κοινωνικής δικαιοσύνης και αποτελεσματικότητας με αφορμή τη διαχείριση του δημοσίου χρέους.

¹⁶ Cf., M. XIFARAS, J.-C. DUPONT, TH. BERNIS (επιμ.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλες, Bruylant, 2006, *passim*.

¹⁷ Cf., M. LEROY, « Tax Sociology », *Socio-logos. Revue de l'association française de sociologie* [En ligne], 3/2008, mis en ligne le 29 janvier 2009, Consulté le 21 septembre 2015. URL : [http:// socio-logos.revues.org/2073](http://socio-logos.revues.org/2073)· idem, *L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie*, op.cit..

¹⁸ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology», op.cit..

το πρώτο ερώτημα («πώς») αναδεικνύει περισσότερο την τεχνική υπολογισμού των φόρων στους κρατικούς πόρους, το δεύτερο («ποια») ακουμπά στην κοινωνιολογία αλλά και τη φιλοσοφία του φόρου. Στο «πώς να μελετήσω τη φορολογία» αναζητούμε την υφέρπουσα στάση των πολιτών σε διαφορετικές εθνικο- και διεθνο-πολιτικές συνθήκες όπως αποτυπώνεται στα ετήσια δημοσιοοικονομικά δεδομένα: η κατεύθυνσή μας είναι να συνδέσουμε τον μεταβαλλόμενο εθνικό πληθυσμό με την εκτίμηση των δημοσίων εσόδων, το σκοπό που ενεργούν οι ελληνικές κυβερνήσεις καθορίζοντας τα φορολογικά βάρη (αναφέρομαι στην εξέλιξη της φοροδοτικής επιβάρυνσης) σε διαφορετικές περιόδους (τίποτε φυσικά πιο αυτονόητο αλλά σποραδικά εκτιμώμενο), τη μεταβαλλόμενη αντίληψη περί φορολογικής δικαιοσύνης λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές προτεραιότητες, Δεν είμαστε έτσι μακριά από τον εντοπισμό της χωρικής, παραγωγικής και κοινωνικής σύνθεσης στη πληρωμή των φόρων από τους πολίτες.

Η δεύτερη συνεπώς επισήμανσή μας: το επίπεδο φορολογίας και η τυπολογία του φορολογικού κράτους υπάγονται στα «φορολογικά φαινόμενα» που προσδιορίζονται μέσα από ένα πλέγμα χωροκοινωνικής και εθνοοικονομικής ανάλυσης.¹⁹

Ας προσθέσουμε: ο φόρος ως έννοια καταλαμβάνει το επίκεντρο των σχέσεων κοινωνίας με την κυβέρνηση και, ως κοινωνικό γεγονός, συνδέει όλο και πιο σύνθετα την εξέλιξη της κοινωνίας με τους εθνικούς πολιτικούς, δικαιοκούς και οικονομικούς θεσμούς.²⁰ Στο πνεύμα αυτό η αρχή της συγκατάθεσης στο φόρο αποτελεί την αιτία για την υιοθέτηση της αρχής της φορολογικής νομιμότητας, την υπαγωγή της απόφασης στους αντιπροσώπους του λαού που έχουν την εξουσία για τη φορολόγηση των πολιτών και συνιστά τη βάση για τη νομιμότητα του φόρου.²¹ Ο «φόρος», με τη συμμετοχή του στις δαπάνες του κράτους (χωρίς να δεσμεύει την άμεση σύνδεσή του με κάθε μία από τις προγραμματισμένες δαπάνες), δικαιολογεί την υποχρεωτική του φύση στο κρατικό πλαίσιο, δημιουργεί την πολιτική ηθική που καλλιεργούν τα δημο-

¹⁹ Η σύνδεση των επιπέδων παρέμβασης και φορολογίας διαμορφώνει την τυπολογία του φορολογικού κράτους (cf., M. LEROY, *L'impôt, l'Etat et la société*, op.cit., σ. 116 κ.έ. –και για τη μεταφορά O. CLEACH, « Marc Leroy, *L'impôt, l'Etat et la société*», op.cit.). Ας μου επιτραπεί ότι το θέμα αυτό μας απασχόλησε στο Β.-Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, *Μηχανισμοί εγκοινωνισμού ή κοινωνικού αποκλεισμού. Η Φορολογία στο Ελληνικό Κράτος 1919-1932*, ΠΜΣ Κοινωνιολογίας, Αθήνα, 2013.

²⁰ Cf. C. BAZART, *La Fraude fiscale : Modélisation du face à face Etat – Contribuables*, Thèse pour le Doctorat ès Sciences Economiques, Université Montpellier I, Faculté des Sciences Economiques, Ecole Doctorale, «Economie Gestion», χ.χ., σ. 2.

²¹ Το ορίζει για πρώτη φορά το Άρθρο 14 της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Πολίτη το 1789.

σιοοικονομικά φαινόμενα, ενισχύει τις μεταρρυθμίσεις και τις αιφνίδιες μεταμορφώσεις ενός φόρου και του μηχανισμού του.²² Το πολιτικό ζήτημα συνίσταται στην ικανότητα του φορολογούμενου να έχει ακριβή γνώση της χρήσης των δημοσίων εσόδων και δαπανών. Η αποφυγή των οφειλόμενων ποσών στα δημόσια έσοδα αποτελεί πειρασμό και τότε η φορολογική πίεση διαχέεται στο χρόνο και σε άλλους φορολογούμενους.²³

Η τρίτη τέλος επισήμανσή μας: η «φορολογία» αποτελεί μηχανισμό περιορισμού του πολίτη, αυτήν αναλαμβάνει να υλοποιήσει η αυθεντία της διοίκησης, αλλά σε αυτήν ορθώνονται τα ατομικά δικαιώματα.

Πρόκειται για σκέψεις που διαπερνούν τις σελίδες της μελέτης μας. Τις αναφορές προσορμίζουμε με φροντίδα στην ελληνική κοινωνία. Ο λόγος είναι ότι η εξέλιξη της σημασιοδοτείται πολλαπλά από τη βαθμιαία συγκρότηση του Ελληνικού κράτους καθώς μεταβάλλει το γεωγραφικό του σύνορο και ενισχύει την εθνική του υπόσταση, δοκιμάζοντας όμως αυτή σε πολλαπλές δημοσιονομικές κρίσεις ειρήνης και πολέμου.²⁴ Στην έρευνα της «τιμής» του φόρου προσέρχεται η δημοσιονομική σκέψη με τις πολλαπλές επιδράσεις της, τον αυτογενή λόγο της και τη δεξίωσή της από γειτονικά πεδία σκέψης με κυριότερα την κοινωνιολογία και την ιστορία.²⁵

Η δομή του έργου: Η μελέτη κατανέμεται σε επτά κεφάλαια και παράρτημα, κατανεμημένα σε τρία μέρη. Η δομή του υπαγορεύεται από την υπόθεση που διαπερνά την έρευνα για τη συμμετοχή μας μέσα από το πεδίο έρευνάς μας, το Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αι.), για τεκμήρια, μέσα και μεθόδους στη συγκρότηση της «κοινωνιολογίας του φόρου».

Καταρχάς αναζητούμε το διάλογο που έχει αναπτυχθεί για τη σχέση της φορολογικής κοινωνιολογίας (ισοδύναμα χρησιμοποιούμενη έννοια με την «κοινωνιολογία του φόρου», παρά την απόχρωση που υπάρχει μεταξύ τους για τη σχέση τους με την οικονομία) ως προς τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία. Θα τη συνδέσουμε τόσο με

²² Cf., M. BOUVIER, M.-C. ESCLASSEM, I.-P. LASSALE, *Finances Publiques*, Παρίσι, L.G.D.J., 2000, σ. 16 κ. έ..

²³ Cf., C. BAZART, «La Fraude fiscale», op.cit..

²⁴ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, «Ζητήματα της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας», π. *Τα Ιστορικά* 37/2002, σσ. 355-376.

²⁵ Cf., Γ. ΔΟΝΑΤΟΣ, Μ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ, Ν. ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ, Β. ΡΑΠΑΝΟΣ, *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα 2008, *passim*.

τις συνέπειες τη φορολογίας όσο και τους παράγοντες καθορισμού της φορολογίας. Το πεδίο έρευνας ακολουθεί στο δεύτερο μέρος με την κινητοποίηση και συστηματική στατιστική επεξεργασία των διαθέσιμων τεκμηρίων για τη φορολογία στο Ελληνικό κράτος αλλά και παράλληλων τεκμηρίων που διαθέτουμε με φερέγγυο τρόπο για κράτη της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τέλος στο τρίτο μέρος, περιλάβαμε και παρουσιάζουμε επεξεργασμένα τα στοιχεία για την απόδοση και τη σύνθεση των φόρων στην Ελλάδα επεκτείνουμε δε τα τεκμήρια και συγκριτικές επεξεργασίες τους ενταγμένες στο βασικό ερευνητικό μας ζήτημα για τη φορολογία στη Βουλγαρία, την Τουρκία και τη Ρουμανία. Ένα από τα κριτήρια της φορολογικής κοινωνιολογίας, η συγκριτική ανάλυση, τόσο στο ειδικό πεδίο έρευνας μας την Ελλάδα όσο και η συγκρισιμότητα σε μια τουλάχιστον περίοδο ενισχύσει την προσέγγιση μας στο πεδίο της και τα ερωτήματα της: ποια τα τεκμήρια των φορολογικών συστημάτων, ποιοι οι παράγοντες που διαμορφώνουν τη συναίνεση ή μη του υπόφορου πολίτη, ποια τα κοινωνικά και πολιτισμικά αποτελέσματα της φορολογίας.

Στους τρεις αυτούς άξονες – μέρη της μελέτης μας αρθρώσαμε τα επιμέρους στοιχεία της. Αφετηρία μας το πνεύμα της διεπιστημονικότητας: ο φόρος μακριά από ένα επιφανειακό φαινόμενο και μία μονοθεματική προσέγγιση, συνιστά ουσιώδη έκφραση της ανθρώπινης εξέλιξης και των μέσων που χρησιμοποιούνται για να τελεσφορεί σε όλο και ανώτερα επίπεδα, ακόμη και όταν δοκιμάζεται. Ο φόρος γίνεται «θερμογράφος» αυτής της πολύ μακράς εξέλιξης. Θα αναγνωρισθεί πάλι πρόσφατα από θεωρητικούς της κοινωνιολογικής σκέψης η σημασία του φόρου για την μελέτη των κοινωνιών και την εξέλιξή τους. Η φορολογική εξουσία συνδεδεμένη με το κράτος θα οδηγήσει στη θεωρία του εκσυγχρονισμού, αυτή των ελίτ αλλά και εκείνη του μιλιταρισμού. Η φορολογική επιβάρυνση αντιμετωπίζεται μέσα από το παράδοξο του Montesquieu. Εξετάσουμε πώς η πολιτική εξουσία τον πολίτη καθιστά φορολογούμενο και πώς ο φόρος διαμορφώνει τον πολίτη. Οι υψηλοί φόροι συνδέονται, αν και πόσο, με τον περιορισμό των ελευθεριών. Οι αντιστεκόμενοι στην φορολογία είναι αυτοί που εξισώνουν τη φορολογική επιβάρυνση με τη μείωση των δικαιωμάτων ελευθερίας των φορολογικά υπόχρεων. Είναι δε οι αναδιανεμητικές λειτουργίες του φόρου θεωρείται ότι διευρύνουν τις ελευθερίες εκείνων που ωφελούνται από αυτές.

Η προσέγγιση διευρύνεται από την αναγνώριση και εξέλιξη Σχολών σκέψης. Ως Σχολές αναφερόμαστε με γεωγραφικό τρόπο στην «αυστριακή», την «ιταλική», τη «γαλλική» και πρόσφατα σχετικά την αγγλοσαξωνική. Η δημιουργία ελληνικής Σχολής

είναι ένα από τα θέματα που διαμορφώνουν οι δημοσιοοικονομικές εξελίξεις του Ελληνικού κράτους και ιδιαίτερα η ιστορία των Διεθνών Δημοσιοοικονομικών Επεμβάσεων στο Ελληνικό κράτος (αλλά και σε άλλες χώρες της Μεσογείου και της κεντρικής και νότιας Αμερικής από τις αρχές του 19^{ου} αι. μέχρι σήμερα).

Η διείσδυση στη σχέση φόρου και πολίτη γίνεται με πεδίο έρευνας το Ελληνικό κράτος. Η ανάλυση βρίσκεται στην προέκταση των αναλύσεων αυτών αλλά η τεκμηρίωσή του ως και η επεξεργασία των δεδομένων βασίζεται στα μέσα που διαθέτει η οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους. Η διαμόρφωση των εθνικών πόρων στη διάρκεια του 19^{ου} αι. και η φορολογία συνδέθηκαν με την εξέλιξη των εθνικών συνόρων και την μεταβολή παλαιών φορολογικών συστημάτων που ταυτίζονται με ξένες κυριαρχίες, ανατολικές και δυτικές. Η μετάβαση στην εθνική φορολογία συνιστά μια «μεταρρύθμιση» για κάθε περιφέρεια που συντελεί στην επέκταση των εθνικών συνόρων. Ο φόρος και οι μεταρρυθμίσεις του γίνονται έτσι μηχανισμός εθνικής ολοκλήρωσης, ζήτημα που χαρακτηρίζει και άλλες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η σύγκριση δηλαδή μεταξύ κρατών δια του φόρου και της φορολογίας, όπως και ο φόρος στο «χρόνο» και τις «ιδέες» (φιλοσοφικές και πολιτικές όπως φαίνεται από πρόσφατες συλλογικές μελέτες) είναι ανάμεσα στα προβλήματα για τα οποία η κοινωνιολογία του φόρου οφείλει να διατυπώσει το δικό της λόγο και να εμπεδώσει το ρόλο της στην ακαδημαϊκή διδασκαλία και έρευνα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΕΝΑΝΤΙ ΔΗΜΟΣΙΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η Φοροδοτική Εξουσία στις Κοινωνικές Αλλαγές

I.1 Προσέγγιση στο πνεύμα της διεπιστημονικότητας, σσ. 41-53. ~ I.2 Αρθρώσεις για την ανάλυση, σσ. 53-60. ~ I.3 Ο υπόφορος πολίτης: συναίνεση, έγκριση ή υποταγή, σσ. 60-62 ~ 1.4 «Τεχνική» έναντι «Επιστήμης» του Φόρου, σσ. 62-67 ~ 1.5 Το παράδοξο στη Φορολογική επιβάρυνση, σσ. 67-76.

1.1 Προσέγγιση στο πνεύμα της διεπιστημονικότητας

Στο επίκεντρο των σύγχρονων προβλημάτων της κοινωνιολογίας¹ ο «φόρος» και η «φορολογία»² επανακάμπτουν ως «επιστημολογικό πρόβλημα» αλλά και ως «πραγματολογικό ζήτημα», τα οποία υποβάθμισε η κοινωνιολογία (με αρκετές όμως φωτεινές εξαιρέσεις)³ αφότου ένωσε ικανή στον αυτόνομο δρόμο της. Το ίδιο και με άλλες επιστήμες όπως λ.χ. η νομική επιστήμη. Η διάσπαση παραλλήλως των επιστημών που οριοθέτησαν την οικονομία του δημοσίου χώρου ως «δημοσιοοικονομικά ζητήματα» αποδυνάμωσε κάθε προσπάθεια για διεπιστημονική προσέγγιση. Χρονικά η διάσπαση

¹ Ιδίως μετά το ξέσπασμα της μεγάλης οικονομικής κρίσης με την κατάρρευση της Lehman Brothers το Σεπτέμβριο του 2008, η σύνδεση με την «κοινωνιολογική φορολογία» θα τονισθεί από τον διακεκριμένο Γάλλο κοινωνιολόγο M. LEROY, «La soutenabilité des finances publiques à l'épreuve de la crise internationale : le questionnement de la «sociologie fiscale», *Revue de l'Union Européenne*, 560/2012 (juillet - août), σσ. 456-470.

² Η διάκριση των εννοιών «φόρου» και «φορολογίας», σπεύδουμε να σημειώσουμε, ότι έχει διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο και χρονικό βάθος.

³ Η πλέον ηχηρή αναφορά, έκλυση θα μπορούσαμε να πούμε, για τη σύνδεση της φορολογίας με το κράτος είναι το 1954 αυτή του J. SCHUMPETER «La crise de l'état fiscal», *Impérialisme et classes sociales*, Παρίσι, Flammarion, 1984 σσ. 231-282, για την επιρροή του φόρου, την οικονομική οργάνωση, την κοινωνική δομή, το ανθρώπινο πνεύμα και τον πολιτισμό και ακόμη για τη μοίρα των κρατών.

αυτή βρίσκεται σχεδόν στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ού} αι., παρά την έκλυση κορυφαίων οικονομολόγων να αποφευχθεί αυτό το «διαζύγιο» της οικονομικής επιστήμης με άλλες επιστήμες, πολύ περισσότερο να οδηγήσει σε μία ουτοπία, αυτήν της φιλελεύθερης αγοράς.⁴ η ισχυρή τάση του αυστηρού διαχωρισμού των επιστημονικών πεδίων καθήλωσε για μεγάλο χρονικό διάστημα κάθε προσπάθεια στην απάντηση ερωτημάτων με διεπιστημονικό χαρακτήρα: κοινωνιολογικά ερωτήματα για οικονομικά θέματα αποθαρρύνονται, ιδίως δημοσιοοικονομικά, ή ιστορικά ζητήματά τους που να εντάσσονται στην κοινωνιολογική σκέψη και ανάλυση· πολύ περισσότερο, από τη δεκαετία του 1920 μέχρι και τη δεκαετία του 1980, αποτάχθηκαν σχετικές μελέτες και κάποτε θεωρήθηκαν αρκετά «αιρετικές», όπως εκείνη του J. Schumpeter,⁵ ώστε να αναγνωρισθεί η σημασία τους, ιδίως η ακαδημαϊκή τους κατεύθυνση.

Οι ρίζες της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας εντοπίζονται στους κλασικούς της πολιτικής οικονομίας, A. Smith και J. Stuart Mill, στον πολιτικό θεωρητικό και ιστορικό A. de Tocqueville,⁶ στον A. Wagner, εκπρόσωπο της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής των οικονομικών,⁷ και τέλος στους κλασικούς κοινωνιολόγους, H. Spencer, M. Weber, K. Marx,

⁴ Γι' αυτή την «καθαρή ουτοπία» (:το «αποτέλεσμα μιας σχεδιασμένης δράσης που βασίζεται στη χίμαιρα ενός απραγματοποίητου ιδεολογικού μοντέλου») και τον κίνδυνο που επιφέρει η αυτονόμηση της οικονομίας από τον κοινωνικό δεσμό, ο Polanyi υποστηρίζει ότι, το μοντέλο της αγοράς δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Cf., C. POLANYI, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, Αθήνα, 2007. Επίσης D. ANKARLOO, «Some Notes on The Economic Theories of Karl Polanyi», σ. 1, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.iwgv.org/files/9-ankarloo-2.rtf> [Ανάκτηση: 23/07/2016].

⁵ Το πνεύμα της αιρετικότητάς του και η κατεύθυνσή της δεν αναιρεί τον χαρακτηρισμό του κορυφαίου οικονομολόγου. Περί της αιρετικής κατεύθυνσης "à la Schumpeter" και τη μετάβασή της στους ετερόδοξους οικονομολόγους, πέραν από το έργο του J. Schumpeter (cf., J. SCHUMPETER, *Histoire de l'Analyse Economique*, τ. I, *L'âge des fondateurs*, τ. II, *L'âge classique*, T. III, *L'âge de la science*, Παρίσι, Gallimard, 1983· *idem.*, *Théorie de l'évolution économique*, Παρίσι, PUF, 1935· *idem.*, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Νέα Υόρκη, 1950· *idem.*, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών και Δογμάτων*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1939), εμφανίζεται στη γαλλική κοινωνιολογική σχολή με το έργο του M. Mauss πάνω στην ανταλλαγή και το δώρο (1923-24), του M. Halbwachs για τις κοινωνικές τάξεις και την κατανάλωση (1933) και του F. Simiand στην εξέλιξη των μισθών, το νόμισμα και τις οικονομικές νοοτροπίες (1932-1934) cf., J.-M. ALBERTINI, A. SILEM, *Comprendre les théories économiques*, τ.1, *Clés de lecture*, Παρίσι, 1968, σ. 213 κ.ε.· E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Η αυθεντία του νομίσματος στη Νεοελληνική κοινωνία*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1995, σ. 21.1.

⁶ *Ci-dessous*.

⁷ Η αναζήτηση δεσμών (οικονομικών και κοινωνικών) ανάμεσα στην εκβιομηχάνιση και τις κοινωνικές ομάδες που την υποστηρίζουν, το κράτος και το λόγο για την υποστήριξη αυτών των δεσμών είναι στον ορίζοντα αυτής της σχολής, inter alia, cf., F. PERROUX, «Sur l'école historique allemande» in J. BOUVIER, *Initiation au Vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporains (XIXe-XXe s.)*, Παρίσι, SEDES, 1973, σσ. 20-21.

E. Durkheim).⁸ Ο φόρος και η φορολογία, γνωστές έννοιες στην κοινωνιολογική σκέψη του 20^{ού} αι., επηρέασαν τους δημιουργούς μας ιδιαίτερης κατεύθυνσης οικονομικο-ιστορικής σχολής στο κριτικό πεδίο σκέψης των οικονομικών θεωριών και γεγονότων (στην Αυστρία, τη Γερμανία, την Ιταλία αλλά και τη Γαλλία)· πρωτίστως, από το «περιθώριο» που βρέθηκαν, κατέστησαν έννοιες της πολιτικής διάστασης των κοινωνικών αλλαγών, μια είναι αλήθεια παραμελειμένη, για μεγάλο διάστημα, διάσταση· και ακόμη αγνοημένη η επισήμανση ότι η σύλληψη των σχέσεων κράτους και φορολογίας είναι αυτή που επιτρέπει, σε μη ομαλές ιδίως περιόδους, να φθάσουμε στις πιο βαθιές αιτίες των κοινωνικών μεταβολών.

Ο φόρος δεν είναι ένα επιφανειακό φαινόμενο ούτε εδράζεται σε μία μονοθεματική προσέγγιση. Συνιστά ουσιώδη έκφραση της ανθρώπινης εξέλιξης. Θα αναγνωρισθεί και πάλι πρόσφατα από θεωρητικούς της κοινωνιολογικής σκέψης,⁹ είναι δε ενδεικτική η δικαιική αναφορά για την περίοδο του απολυταρχικού κράτους:¹⁰

«(..)L'impôt a été largement appréhendé à l'époque moderne, et notamment au XVIIIème siècle, comme une question proprement politique, comme le lieu où se rencontrent le droit souverain d'un Etat absolutiste (son droit d'imposer) et les libertés individuelles de ses sujets (leur droit de propriété). Penser l'impôt était donc principalement penser la nature et les limites de la souveraineté, ou, sous un autre angle, la pensée de la souveraineté a été orientée par la nécessité d'intégrer la réalité de l'impôt».

⁸ Όπως φαίνεται να διαπερνά το έργο των I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology. Taxation in comparative and Historical perspective*, Cambridge University Press, 2009.

⁹ Inter alia, στην ελληνική γλώσσα D. BELL, *Ο πολιτισμός της μετα-βιομηχανικής Δύσης*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999, σσ. 265-270 προσφάτως δε το έργο J. Schumpeter (συστηματική αναφορά ci-dessous). Παραμένει επίσης ανερμήνευτο το γεγονός ότι το τόσο αξιοποιήσιμο έργο του M. Weber (= *Κοινωνία και Οικονομία*, Αθήνα, Σαβάλλας, 2005, Τ.1) δεν έτυχε ιδιαίτερης αναφοράς και ιδίως «επιτόπιας» έρευνας από την ελληνική κοινωνιολογική σκέψη (με εξαίρεση του έργου του Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981, *passim*).

¹⁰ Cf., E. de CROUY-CHANEL, «La définition juridique de l'impôt. L'exemple de la doctrine française», in T. BERNIS, J.-C. K. DUPONT, M.L XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλες, Bruylant, 2006, σ. 144 και για τη μεταφορά R. PELLET, «L'enseignement des finances publiques à l'Université. Bilan et propositions de réformes au Conseil national du Droit», *Pôle de recherche et d'enseignement supérieur Sorbonne Paris* (URL: <http://docplayer.fr/5505893L-enseignement-des-finances-publiques-a-l-universite-bilan-et-propositions-de-reformes-au-conseil-national-du-droit.html> [Ανάκτηση: 23/07/2016]).

Οι έννοιες επανακάμπτουν με αναφορά στα «Οικονομικά του Δημοσίου Χώρου» και αυτό παρά τη μείωση του ενδιαφέροντος των «δημοσίων οικονομικών» καθ' εαυτών για τις οικονομικές σχολές, τη σχετική αδιαφορία των φοιτητών από τις νομικές σχολές,¹¹ την ουσιαστική αγνόηση από τα προγράμματα σπουδών της κοινωνιολογίας (αν εξαιρέσουμε τη δειλή εμφάνιση της «κοινωνιολογίας της οικονομίας» με ελάχιστες θαρραλέες προεκτάσεις στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία)· αρκετές σοβαρές επεμβάσεις για το «δημοσιοοικονομικό γεγονός» και την ανάγκη διεπιστημονικής προσέγγισής του θα έχουμε χάρη σε ορισμένα ισχυρά ρεύματα σκέψης της οικονομικής ιστορίας,¹² αλλά και αναλύσεις διεθνών οργανισμών.¹³

Το σημαντικότερο, στον πυρήνα της έρευνάς μας είναι αν οι διαστάσεις της κοινωνιολογικής ανάλυσης με τις τεχνικές τους για το «φόρο» και τη «φορολογία» γίνονται εργαλεία επιρροής της Κοινωνιολογίας στα Δημόσια Οικονομικά. Η «φορολογική κοινωνιολογία» ή/και η «κοινωνιολογία του φόρου» υποστηρίζεται όλο και περισσότερο ότι συμμετέχει στην κάλυψη ενός «κενού»: τη συγκρότηση του αυτόνομου πεδίου που αναπτύσσεται σε αυτό το κενό, όπως προκύπτει από το έργο μεγάλων θεωρητικών για την *Ιστορία της Οικονομικής σκέψης* και τα *Στάδια της Κοινωνιολογικής Ανάλυσης*. Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη έχουν στόχο να εμπεδώσουν την ανεξάρτητη πορεία της Οικονομίας έναντι της Κοινωνιολογίας και το αντίστροφο. Η αναγνώριση του κενού ασφαλώς δεν είναι επαρκής υπόθεση για την εμφάνιση της «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας»¹⁴ ούτε βεβαίως αναγκαίο, για την αναφορά του επιχειρήματος ως προς την αναγνώριση ακαδημαϊκών κατευθύνσεων. Τις κατευθύνσεις βέβαια στήριξαν η

¹¹ Cf., R. PELLET, «L'enseignement des finances publiques à l'Université. Bilan et propositions de réformes au Conseil national du Droit», *Revue du droit public* 4/2013 (URL : http://www.remipellet.com/Resources/88%20RDP4-2013_Pellet.pdf [Ανάκτηση: 23/07/2016]).

¹² Το περιεχόμενο, τη μεθοδολογική προσέγγιση και τη σύνδεση του «δημοσιοοικονομικού γεγονότος» («fait financier»), στον 19^ο και 20^ο αιώνα, μέσα από την εξέλιξη της οικονομίας, των δημοσίων οικονομικών και της δημοσίας διοίκησης, cf., J. BOUVIER, «Histoire financière et problèmes d'analyse des dépenses publiques», *Annales ESC* 2 / 1978, σσ. 207-215. Για την μεταφορά cf., Ε. ΠΠΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους*, op.cit..

¹³ Κυρίως με αντικείμενο την φοροδιαφυγή και τη διαφθορά. *Inter alia*, Cf., « Promouvoir la transparence et l'échange de renseignements à des fins fiscales », OCDE, 21 avril 2010. Επίσης, cf., Forum mondial sur la transparence et l'échange de renseignements à des fins fiscales, cf., www.oecd.org/tax/transparency. [Ανάκτηση: 23/07/2016], Le travail sur l'évasion fiscale du Centre de politique et d'administration fiscales, cf., www.oecd.org/fiscalite/fraude [Ανάκτηση: 23/07/2016].

¹⁴ Η πρώτη συστηματική αναφορά σε αυτήν γίνεται από τον J. Schumpeter. Cf., J. SCHUMPETER, *Histoire de l'analyse économique*, Παρίσι, Gallimard, 2004, T. 1, *passim*.

σύσταση διακριτών εδρών ή ερευνητικών προγραμμάτων σε διάφορα πανεπιστήμια,¹⁵ η σύσταση ειδικών εταιριών μελέτης ή οι ανάγκες της κρατικής διοίκησης.¹⁶ παρά ταύτα δεν θεωρούμε ότι είναι επαρκής τεκμηρίωση.

Η επινόηση νέων εργαλείων που εξυπηρετούν τις ανάγκες του δημιουργηθέντος «κενού» γίνεται με σκοπό να ανανεωθεί η Δημοσιονομική Κοινωνιολογία ως αξιόπιστο πεδίο κοινωνικών αλλαγών στο κρατικό πλαίσιο. Για να θεραπευθούν οι ατέλειες συγκρότησής της είναι ανάγκη να μην καταφεύγει σε γειτονικές της επιστήμες ώστε να απαντήσει σε «δικά» της ερωτήματα. Υπάρχει βεβαίως, όπως θα δούμε αμέσως στη συνέχεια, αξιόλογη παραγωγή ερευνών που μελετούν τη φορολογία και τα μέσα απόκτησης φορολογικών εσόδων για κάθε κρατική ή μη πολιτεία. Η Δημοσιονομική Κοινωνιολογία όμως εξακολουθεί να βρίσκεται στη σκιά άλλων ερευνητικών πεδίων των κοινωνικών επιστημών. Καθυστερεί στην ανάπτυξη συνεκτικότητας υπό την έννοια της μη καθιέρωσης μιας ενοποιητικής θεωρητικής οπτικής ή αναγνωρισθέντων απαραίτητων συζητήσεων.¹⁷ Όλο και πιο ισχυρές είναι όμως οι ενδείξεις αναγέννησής της, άλλοτε μέσα από τη «θεωρία του εκσυγχρονισμού», άλλοτε τη «θεωρία των ελίτ, ή άλλοτε την «μιλιταριστική θεωρία».¹⁸ Η «κοινωνιολογία του φόρου» αρχίζει να διαδραματίζει ουσιώδη ρόλο όπως φαίνεται μέσα από διδακτορικές διατριβές,¹⁹ συλλογικά έργα, ειδικές μελέτες: ιστορικοί, πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι έχουν συνεισφέρει με μακροχρόνιες αναλύσεις για τη «Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία».²⁰

¹⁵ Είναι ενδεικτική από την άποψη αυτή η επιλογή στην τιτλοφορία της πορείας των δύο αυτών επιστημών: στην «Οικονομία» η συνήθης αναφορά είναι «Ιστορία» ενώ στην «Κοινωνιολογία» η πιο συνήθης αναφορά γίνεται στα στάδια «εξέλιξης» (cf, R. ARON, *Η εξέλιξη της Κοινωνιολογικής Σκέψης*, Αθήνα, Γνώση, Τ. Α και Β, 1993, *passim*).

¹⁶ *Ci-dessous*.

¹⁷ Cf., R. A. SWEDBERG, *Principles of Economic Sociology*, Princeton, Princeton University Press, 2003, σσ. 178 κ.έ..

¹⁸ Cf., I. W. MARTIN *et alii*, *ci-dessous*.

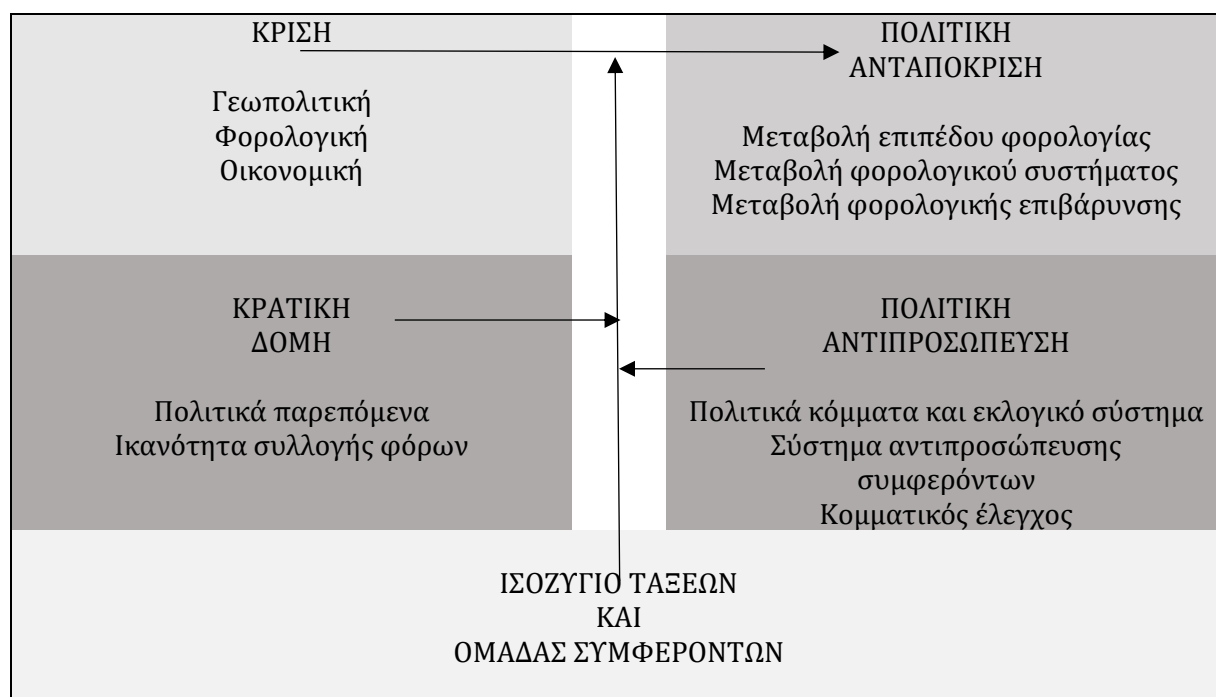
¹⁹ Πρόσφατη η υποστήριξη διδακτορικής διατριβής με αφετηρία την οικονομική κρίση του 2008 και την ανανέωση του ερωτήματος για τη φορολογία και φυσικά την συμμετοχή του M. Leroy: «La crise économique de 2008 a remis la question de la fiscalité sur le devant de la scène politique et publique, et notamment du point de vue de la régulation de l'évitement légal et de la lutte contre l'évitement illégal de l'impôt». Cf., M. PÉCLAT, *Representations de la deviance fiscale en France. Du consentement sous contrôle a la concertation citoyenne*, Université de Versailles St-Quentin-En-Yvelines, École Doctorale, CRIT Centre de recherche sociologique sur le droit et des institutions pénales (CESDIP), 2015.

²⁰ Cf., J. L. CAMPBELL, «The State and Fiscal Sociology», *Annual Review of Sociology*, 19/1993, σσ. 163-185. [https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20\(Politics%20and%20Social%20Movements\)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf](https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20(Politics%20and%20Social%20Movements)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf) [Ανάκτηση: 23/07/2016].

Η «παλινδρόμηση» μεταξύ «Κοινωνιολογίας του Φόρου» και «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας» προτείνεται να αντιμετωπισθεί μέσα από την εννοιολόγηση της «Fiscal Sociology», κατά τον J. L. Campbell το 1993: «the sociological analysis of taxation and the public finances». ²¹ Η υιοθέτηση της «Φορολογικής Κοινωνιολογίας» συνδέεται τόσο με τις *συνέπειες* τη φορολογίας όσο και τους *παράγοντες καθορισμού* της φορολογίας: ²² οι πρώτες ανιχνεύονται στην πολιτική αναταραχή και βρίσκονται συχνά πίσω από μεγάλες επαναστάσεις, ωθούν στην κρατική κατασκευή, ²³ διαμορφώνουν την οικονομική οργάνωση και την εργατική κατανομή, τέλος δε αναπτύσσουν κοινωνικά συναισθήματα και πρόνοιες όπως αυτό της φιλανθρωπίας. ²⁴ οι δεύτεροι, οι παράγοντες δηλαδή καθορισμού ενός ενδεικτικού υποδείγματος φορολογικού καθορισμού στο πνεύμα της «φορολογικής κοινωνιολογίας», αποτυπώνονται κατά J. L. Campbell, ²⁵ στο Γράφημα I.1.

Γράφημα I.1

Κοινωνιολογικοί παράγοντες υποδείγματος φορολογικού καθορισμού κατά J. L. Campbell

²¹ Cf., J. L. CAMPBELL, «The State and Fiscal Sociology», op.cit..

²² Ibid.

²³ Cf., C. TILLY, *From mobilization to revolution*, Reading, Addison-Wesley, 1978.

²⁴ Cf., J. L. CAMPBELL, «The State and Fiscal Sociology», op.cit..

²⁵ Ibid.

Πηγή: J. L. CAMPBELL, «The State and Fiscal Sociology», *Annual Review of Sociology*, 19/1993, σσ. 174 ([https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20\(Politics%20and%20Social%20Movements\)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf](https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20(Politics%20and%20Social%20Movements)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf)) [Ανάκτηση: 23/07/2016].

Η άλλη πρόκληση για την «φορολογική κοινωνιολογία» είναι σχετικά πρόσφατη: σε αυτό το συγκριτικό ερευνητικό προϊόν που φέρνει «ο κεραυνός της ιστορίας» για την υποστήριξη της «νέας φορολογικής κοινωνιολογίας» αρθρώθηκε η μετάβαση από τις κοινωνικές ρίζες του φόρου και τη φοροδοτική συναίνεση στις κοινωνικές συνέπειες της φορολογίας. Ενδεικτική η αναφορά: «The New Fiscal Sociology: Taxation in Comparative and Historical Perspective demonstrates that the study of taxation can illuminate fundamental dynamics of modern societies. The fourteen chapters in this collection offer a state-of-the-art survey of the new fiscal sociology that is emerging at the intersection of sociology, history, political science, and law».²⁶

Η σημασία του φόρου και της φορολογίας αποτέλεσε το ερέθισμα για ένα ερευνητικό σχεδιασμό αυτής της εμβέλειας όπου ιστορικές προσεγγίσεις των δημοσίων οικονομικών συνεργάζονται, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, με στόχο να απαντήσουν στο ερώτημα αν και σε ποιο βαθμό οι φορολογικές πολιτικές είναι αποτέλεσμα ή/και αίτιο μεγάλων κοινωνικών αλλαγών: οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, ιστορικοί, νομικοί εκπονούν καινοτόμες ιστορικές συγκριτικές μελέτες για την ανάγκη κατανόησης φορολογικών φαινομένων σε μικρο- και μακρο- επίπεδο των σύγχρονων κοινωνιών.²⁷

Το πρόβλημα αναγνωρίζεται και αντιμετωπίζεται ως ευρύτερο και πολυσύνθετο. Το «διαζύγιο» των κοινωνικών επιστημών ακολούθησε η απορρόφηση εννοιών από τον «αποφασιστικότερο» να προχωρήσει στην επιβολή του χωρισμού. Εν προκειμένω, ο «φόρος» και η «φορολογία» ενσωματώθηκαν με απαιτητικό τρόπο στην οικονομική επιστήμη, περιορίζοντας την παρέμβαση από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες: η

²⁶ Cf., I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

²⁷ Cf., I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.· inter alia, Γ. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Ατελέσφοροι ή Τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993· Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους, 1833-1939*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 2011· J. PIRARD, *Le pouvoir central belge et ses comptes économiques, 1830-1913*, Academie Royale de Belgique [Histoire quantitative et développement de la Belgique (διεύθυνση: P. Lebrun), VI. L'Etat et les Finances Publiques Belges, 1830-1913], τ.1α-1c, Βρυξέλλες 1980-1985.

αυτορυθμιζόμενη αγορά ως μοντέλο οικονομικού συστήματος, προϋποθέτει την απόσχιση της οικονομικής δραστηριότητας από την υπόλοιπη κοινωνία και τη σύνθεσή της ως μια ξεχωριστή και αυτόνομη σφαίρα. Και όμως: το γεγονός αυτής της απόσχισης αποτελεί εξαίρεση στην ιστορία, στο βαθμό που τα μέχρι τώρα οικονομικά συστήματα ήταν κοινωνικά ενσωματωμένα.²⁸

Έτσι, ορισμένα χαρακτηριστικά εντάχθηκαν στα «κατάλοιπα» ως ήσσονος σημασίας στην ανάλυσή τους. Αυτό αφορά τόσο το «φόρο» όσο και τη «φορολογία». Η πορεία πλήρους αυτονομίης τους διαρκεί όσο οι βεβαιότητες για την ικανότητα επεξεργασίας του φόρου και της φορολογίας απεγκιβωτισθούν πλήρως από την κοινωνία και περιχαρακωθούν στα «δημόσια οικονομικά», πιο πρόσφατα στην οικονομική μακρο-ανάλυση. Οι σύγχρονες μεταβολές της τελευταίας θα δείξουν ορισμένες «ανωμαλίες» στο «φόρο» και στη φορολογία». Αρκεί για την επιβεβαίωση αυτής της υπόθεσης να δούμε την πορεία στη γραφή και το περιεχόμενο των συγγραμμάτων Δημόσιας Οικονομικής,²⁹ ακόμη και στην περίοδο του μεσοπολέμου.³⁰

Μικρή παρένθεση για την χρήση της έννοιας «ανωμαλία». Οι απαιτητικές και πολύχρονες μεταβολές στο εσωτερικό των κοινωνικών επιστημών ως και η σχέση μεταξύ τους, χωρίς να παρατηρήσουμε γνωσιολογικές δονήσεις που προκαλούν την αλλαγή του «παραδείγματος» στην οικονομία κατά την αυτόνομη πορεία της.³¹ Ανήκει στον Ι. Lakatos η συστηματική αναφορά για τη σχέση της θετικής και της αρνητικής ευρετικής, την οποία υπηρετεί όχι μια μεμονωμένη θεωρία ή μια σύζευξη θεωριών αλλά ένα ερευνητικό πρόγραμμα στο σκληρό του πυρήνα και στην προστατευτική του ζώνη όπου διαγράφεται

²⁸ Cf., Κ. POLANYI, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, Αθήνα, Νησίδες, 2007, *passim*.

²⁹ *Ci-dessous*.

³⁰ Το παράδειγμα του Ρεδιάδη με τη πρωτόγνωρη στην ελληνική δημοσιοοικονομική σκέψη, τεχνική γραφή ανάλυσης και εισαγωγή της μαθηματικής ανάλυσης, τουλάχιστον στα εξωτερικά χαρακτηριστικά της Δημόσιας Οικονομικής, η οποία βρίσκεται στο διανοητικό περιβάλλον ευρωπαϊκών σχολών. Cf., Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, *Θεωρία της δημόσιας οικονομίας*, Αθήνα 1927, *passim*· για τον Π. Ρεδιάδη τα δημόσια έξοδα συνδέονται με άλλες «πολιτικές επιστήμες» και η εξέτασή τους αποτελεί έργο της «εφαρμοσμένης δημόσιας οικονομίας».

³¹ Η έννοια του παραδείγματος κατά Kuhn. Cf., J. GUERREIRO, *Essai sur la philosophie des sciences d'observation. Une comparaison de l'Économie et de la Physique*, Γενεύη, Slatkine 1998, *passim*. Χ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολές στην Κοινωνική Θεωρία της Γνώσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 119 κ.έ.

ο τρόπος οικοδόμησης βοηθητικών υποθέσεων· εκεί καταγράφονται οι *ανωμαλίες* που μετατρέπονται σε *νικηφόρα* και *ενισχυτικά παραδείγματα*.³²

Η επιτυχημένη έκφραση ο «κεραυνός της ιστορίας»³³ έρχεται στην εκκίνηση της ανάλυσης κοινωνιολόγων που θέλουν να επαναφέρουν τη δημοσιονομική κοινωνιολογία και την κοινωνιολογία του φόρου. Στις νέες συνθήκες του 21^{ου} αι. ως αφετηρία διατυπώνεται η υπόθεση ότι ο φόρος αποτελεί σύγχρονο «κοινωνικό συμβόλαιο». Οφείλει να ανταποκριθεί στην πρόσκληση του J. Schumpeter για την μελέτη του φόρου ως αίτιο και αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής. Η διαθεσιμότητα φορολογικών στοιχείων στα Δημόσια Έσοδα ενός κράτους αποκαλύπτουν ότι η φορολογική πολιτική είναι κατάλληλη για τις μετρήσεις κοινωνικών αναλύσεων, που είναι και ο στόχος της έρευνάς μας.³⁴

Ο προσανατολισμός (χωρίς να είναι στόχος η «διεπιστημονικότητα») δεν είναι άγνωστος. Έχει προηγηθεί από τις αρχές του 18^{ου} αι.³⁵ η ακαδημαϊκή διδασκαλία του

³² I. LAKATOS, *Μεθοδολογία των προγραμματιών επιστημονικής έρευνας*, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα (ελλ. μτφ.), 1986, σ. 142 κ.έ.· M. BLAUG, «Kuhn versus Lakatos, or paradigms versus research programmes in the history of economics», *History of Political Economy* 7/4 (1975), σσ. 399-433. Επίσης E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1995, *passim*· ΧΡ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολές στην Κοινωνική Θεωρία της Γνώσης*, *op.cit.*

³³ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, *op.cit.*

³⁴ Η παρατήρηση αυτή των I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology op.cit.* βρίσκεται στον πυρήνα της έρευνάς μας και δικαιολογεί από διαφορετικό δρόμο την επιλογή μας: η φορολογία έχει τις ιδιότητες να διαμορφώνει την σχέση των πολιτών μεταξύ τους και με το κράτος, να καθιερώνει μία δυναμική σχέση φορολογουμένων-κράτους, στην οποία εμπεριέχεται η σύγκρουση και να εξασφαλίζει τους απαραίτητους ανταλλάξιμους πόρους για την διατήρηση του κράτους. Γενικότερη συζήτηση για τη νέα φορολογική κοινωνιολογία στις δυτικές χώρες και στο πλαίσιο πολιτικών αναλύσεων, cf., M. MOORE, «The New Fiscal Sociology in Developing Countries», Paper prepared for delivery at the 2003 Annual Meeting of the American Political Science Association, August 28 – August 31, 2003. Revised 15 September 2003 [Ανάκτηση: 23/07/2016].

³⁵ Ο κλάδος αυτός, οι επιστήμες Staatswissenschaften, γεννήθηκε ως έκφραση της δυσαρέσκειας του βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου σχετικά με το επίπεδο σπουδών για την εκπαίδευση των μελλοντικών δημόσιων λειτουργών. Θα αποφασίσει, το 1723, τη σύσταση δύο εδρών «Επιστημών του Καμεραλισμού» στα πανεπιστήμια της Χάλε και της Φρανκφούρτης. Στη συνέχεια πολλά γερμανικά πανεπιστήμια θα αποκτήσουν το δικό τους πρόγραμμα σπουδών στις Staatswissenschaften. Ο τύπος αυτός οργάνωσης διδασκαλίας και έρευνας εξηγεί τον λόγο, για τον οποίο η βιβλιογραφία στα οικονομικά και τα δημοσιονομικά κατά τη διάρκεια ολόκληρου του 19ου αιώνα είχε έναν τόσο ισχυρό χαρακτήρα πολυ- και διεπιστημονικό (νομικά, οικονομικά, δημόσια διοίκηση, πολιτική επιστήμη, κοινωνιολογία, σύγχρονη ιστορία και δημόσια πολιτική). Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», in J. G. Backhaus, R. E. Wagner, *Handbook of Public Finance*, Βοστώνη, Springer, 2005, σσ. 521-543 (και https://www.unierfurt.de/fileadmin/user-docs/Finanzwissenschaft/bibliothek/valedictory_lecture.pdf σ. 6 [Ανάκτηση: 23/07/2016]). Στο πνεύμα αυτό cf. για τις επιρροές στην Ελλάδα: «Το περιεχόμενο της γερμανικής δημοσιονομικής διδασκαλίας, ανιχνεύεται στα συγγράμματα της ελληνικής δημοσιοοικονομικής επιστήμης, επηρεασμένο για μεγάλο χρονικό διάστημα από τη γερμανική παιδεία», in E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους*, *op.cit.*

«καμεραλισμού»,³⁶ με αντικείμενο «(..)οικονομικά και δημοσιονομικά, ενσωματωμένα σε μια ευρεία προσέγγιση κοινωνικής πολιτικής και με κύρια πηγή πρωτοβουλίας το κράτος και τους θεσμούς του(...)».³⁷ Ο «καμεραλισμός» και η «δημόσια πολιτική» συνιστούν το κυρίαρχο επιστημονικό πεδίο οικονομικών με τη δημοσιονομική μελέτη και διδασκαλία,³⁸ υποστηριζόμενη από θέματα που θα διαμορφώσουν αργότερα διακριτά πεδία των κοινωνικών επιστημών, γνωστά σήμερα ως νομική, οικονομικά, δημόσια διοίκηση, πολιτική επιστήμη, κοινωνιολογία, σύγχρονη ιστορία και δημόσια πολιτική. Ο πυρήνας του καμεραλισμού βρίσκεται στην αξιωματική αρχή ότι *ο πλούτος ενός έθνους είναι αποτέλεσμα συνετής διαχείρισης των οικονομικών του δημοσίου χώρου*.³⁹ Η αρχή υποχώρησε απέναντι στο ισχυρό αγγλοσαξωνικό κύμα, από διαφορετικό δρόμο θα επανέλθει και θα αποκτήσει ιδιαίτερη διάσταση κατά την πρόσφατη δημοσιονομική κρίση για τις ευρωπαϊκές χώρες του νότου και ειδικότερα για την Ελλάδα.

Γνωρίζουμε ότι αυτή την αρχή θα ανατρέψει, μισό αιώνα αργότερα, το ερώτημα περί τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών. Η απάντηση που θα δοθεί από την αγγλοσαξωνική σκέψη είναι ότι η φύση και τα αίτια βρίσκονται στον καταμερισμό της εργασίας, απάντηση που θα μετασχηματισθεί στο πνεύμα της ωφελιμιστικής αντιμετώπισης οικονομίας και κοινωνίας.⁴⁰ Οι τεχνικές ανάλυσης θα προστεθούν με το γύρισμα του 19^{ου} αι. γεγονός που θα πυροδοτήσει την αυτόνομη πορεία της οικονομίας που ενισχύεται τόσο από την πορεία των ευρωπαϊκών επαναστάσεων και τους νέους τρόπους διαχείρισης των εθνικών οικονομιών όσο και από την ακαδημαϊκή διδασκαλία, η οποία θα συγκεντρώσει όλο και μεγαλύτερο αριθμό φοιτητών με υψηλές εξειδικεύσεις, ιδίως στα αμερικανικά πανεπιστήμια.⁴¹ Ο φόρος και η φορολογία περιορίζεται πλέον σε ένα τεχνικό, υψηλών απαιτήσεων, ζήτημα: τη συλλογή των φόρων με εξαιρετικά

Από τη θέση αυτή θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Κ. Πολύζο, τελειόφοιτο του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών για τις συζητήσεις επί του έργου του J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», που είχαμε στο πλαίσιο των διδασκαλιών «Δημοσιονομική Κοινωνιολογία (ακαδ. έτος 2015-16, καθηγ. Ε. Πρόντζας).

³⁶ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία*, op.cit.

³⁷ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», σ. 7, op.cit.

³⁸ Αναφέρομαι στη διάκριση «δημοσιονομίας» και «δημοσιοοικονομίας».

³⁹ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit., σ. 7,

⁴⁰ Cf., Ε. ΖΑΡΑΝΤΙ, Σ. ΖΑΜΑΓΝΙ, *Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004, σ. 207 κ.έ.· Μ. BLAUG, *La pensée économique*, Παρίσι, Economica, 1981, *passim*.

⁴¹ Cf., G. PIROU, *Les nouveaux courants de la théorie économique aux U.S.A.*, Παρίσι, Domat, 1943, *passim*.

λεπτοφυείς τεχνικές αναλύσεις. Οι τεχνικές αναλύσεις βρίσκονται πολύ μακριά από τις καμεραλιστικές αξίες και μεθόδους επεξεργασίας.

Η διεπιστημονικότητα δεν θα παραδοθεί εύκολα στην επέλαση για την κατάρτιση των κοινωνικών επιστημών. Αναφέραμε ήδη ότι η ιστορική σχολή των Annales από τη δεκαετία του 1930 εγγράφεται στο κρίσιμο γύρισμα των κοινωνικών επιστημών, ενώ μέσα στη δύνη του πολέμου ο K. Polanyi θα μιλήσει για τον απεγκυβωτισμό που καταστρέφει τον δυτικό πολιτισμό. Στην κοινωνιολογία σιγοκαίει η διατήρηση του διεπιστημονικού πνεύματος, πιο έντονα είναι αλήθεια από την πλευρά της γερμανόφωνης κοινωνιολογικής ανάλυσης. Το βρίσκουμε, όπως επισημαίνεται για πολλοστή φορά,⁴² στο έργο των W. Sombart, J. A. Schumpeter, M. Weber: με την οικονομική ιστορία,⁴³ την οικονομική ανάλυση,⁴⁴ την οικονομετρία,⁴⁵ το δίκαιο. Προϊόν της γερμανικής αυτής αντίληψης η οικοδόμηση της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας, η οποία «(...) ως ξεχωριστό πεδίο έχει νόημα μόνον αφού τα οικονομικά και η κοινωνιολογία έχουν διαχωριστεί, αφήνοντας ένα κενό ανάμεσά τους».⁴⁶

Η αντιμετώπιση της φορολογικής κοινωνιολογίας ως ικανής να ενταχθεί σε αυτόνομο πεδίο γίνεται, στην αναζήτηση του J. G. Backhaus,⁴⁷ από το περιεχόμενο και τη μέθοδο που βρίσκεται στο ριζοσπαστικό έργο των E. Durkheim, V. Pareto, G. Simmel και F. Tönnies.⁴⁸ Ας προσθέσουμε τον ακαδημαϊκό απεγκυβωτισμό: η αυτονομία της Οικονομικής Επιστήμης θα εμπεδωθεί με τη σύσταση ακαδημαϊκών εδρών, την βαθμιαία αποδέσμευση από την «πολιτική οικονομία» και την εμφάνιση των «οικονομικών»:⁴⁹ «με την ταχεία ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών κατά τη διάρκεια του 20^{ού} αι., τα οικονομικά, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων οικονομικών, των οικονομικών της

⁴² J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.· E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία*, op.cit..

⁴³ Cf. M. WEBER, *Histoire Économique*, Παρίσι, Gallimard, 1981, παρά την κριτική που έχει ασκηθεί ως προς την ένταξη του έργου τους στην «Οικονομική Ιστορία».

⁴⁴ Θεμελιώδης αναφορά το έργο του J. SCHUMPETER, *Histoire de l'analyse Économique*, op.cit. με ιδιαίτερη την αναφορά στην Δημοσιονομική Κοινωνιολογία.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?» .

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ειδικώς για την σχέση του F. Tönnies με την οικονομία, cf., V. LEEMANS, *F. Tönnies et la sociologie contemporaine en Allemagne*, Παρίσι, Alcan, 1933, σ. 33.

⁴⁹ Cf., J. SCHUMPETER, *Histoire de l'analyse Économique*, op.cit..

επιχείρησης, της δημόσιας διοίκησης, της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης και της επιστήμης της δημόσιας πολιτικής, κατέληξαν να υπάρχουν δίπλα-δίπλα με ξεχωριστά ερευνητικά προγράμματα, και οι σύνδεσμοι όλων, μεταξύ τους από τη μία μεριά και μεταξύ αυτών και της νομικής από την άλλη, αποκόπηκαν όλο και περισσότερο». ⁵⁰ Ο χωρισμός των κοινωνικών επιστημών στη σκέψη των σκαπανέων τους γίνεται παράδειγμα προς μίμηση με ακόμη μεγαλύτερες διακρίσεις στον 20^ό αι. που οδηγηθούν από το χωρισμό στον κατακερματισμό. ⁵¹ Πιο σοβαρή η συνέπεια που προσέρχεται από άλλες προσδοκίες που καλλιεργεί ο κατακερματισμός – το θέμα είναι έξω από τα πλαίσια της ανάλυσής μας.

Θα επιμείνουμε στην υπόθεση εργασίας ότι ο «χωρισμός» καθιστά σήμερα, μέσα στις συνθήκες της βαθιάς δημοσιοοικονομικής κρίσης, ⁵² αναγκαίο αλλά δυσκολότερο το εγχείρημα της διεπιστημονικότητας του φόρου και της φορολογίας. Είναι γνωστό ότι τα διαφορετικά προγράμματα στις κοινωνικές επιστήμες μεταβάλλουν τις μεθόδους τους: καθίστανται εσωτερικά μιας κοινωνικής επιστήμης πιο ομογενή και πιο ετερογενή στη διάκριση της μιας κοινωνικής επιστήμης ως προς την άλλη. ⁵³ Ο άλλοτε (πριν από τη διάσπασή τους) ⁵⁴ κοινός μεθοδολογικός παρονομαστής, λ.χ. των «επιστημών του κράτους», παύει πλέον να λειτουργεί για πολλές δεκαετίες σε ένα κοινό πλαίσιο στοχασμού, το οποίο διαλύθηκε στο μεγάλο αυτό διάστημα ενός και πλέον αιώνα. Ταυτοχρόνως, οικοδόμησαν με πειθαρχημένο τρόπο την εξειδικευμένη πορεία τόσο στις

⁵⁰ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*, σ. 8.

⁵¹ Ο «κατακερματισμός» θα φθάσει στο όριο εκείνο της διάκρισης των κοινωνικών και στο εσωτερικό μιας κοινωνικής επιστήμης, χωρίς αναγκαστικά η διάκριση να υπαγορεύεται από ακραία ακαδημαϊκά στοιχεία αλλά και από προσωπικές επιλογές. Η συγκεχυμένη αυτή διάσταση των κριτηρίων και του στόχου νοθεύει αντιστρόφως την έννοια της διεπιστημονικότητας και ναρκοθετεί την ανάγκη επινόησης νέων εργαλείων και την αποδέσμευση από εύκολους δανεισμούς που συντηρούν ακόμη περισσότερο τι ατέλειες του «πεδίου» στο «κενό».

⁵² Μια ηχηρή ένδειξη της κρίσης αυτής είναι ότι μετά το ξέσπασμά της το 2009, την υπογραφή από το ελληνικό κράτος «μνημονίων» (από το καλοκαίρι του 2010 μέχρι το 2015), το αυστηρό πεδίο της οικονομικής ανάλυσης με την «έλλειψη προετοιμασίας» (κατά μία κριτική, cf. E. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, «Τα επτά λάθη που έκανε του ΔΝΤ στην Ελλάδα», *εφημ. Η Καθημερινή*, 17 Ιουλ. 2016, σ. 5) αποτελεί συνδυασμό αφενός του δείκτη των ορίων στις οικονομικές προβλέψεις και αφετέρου της απώλειας διεπιστημονικής αναδρομικότητας και προβλεπτικότητας.

⁵³ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*.

⁵⁴ Που δεν οδηγεί όμως στον «κατακερματισμό» τους κατά το πνεύμα που αναφερθήκαμε προηγουμένως και για τον οποίο η «επανένωση» δεν έχει να προσφέρει στοιχεία διεπιστημονικότητας, πολύ περισσότερο η σύμπλεξη δύο γνωστικά κατακερματισμένων πεδίων δια του «και». Η απροσδόκητη σύνδεση ενίοτε μπορεί να είναι πιο τελεσφόρα.

μεθόδους της έρευνας που εφαρμόζουν όσο και στον τρόπο διατύπωσης των συμπερασμάτων τους. Ακόμη και όταν οι θεματικές κατηγορίες είναι παρόμοιες, τα ερωτήματα είναι διαφορετικά και οι μέθοδοι παραμένουν εμπειρικές.⁵⁵

1.2 Αρθρώσεις για την ανάλυση

Οι ρίζες της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας, από τις παλαιότερες μέχρι τις σύγχρονες εκδοχές της, βρίσκονται σε διαφορετικές σχολές σκέψης, αναπτύσσονται σε ακαδημαϊκά περιβάλλοντα και ενισχύονται σε επαγγέλματα που γεφυρώνουν πρακτικά ζητήματα: ο νομικός και ο οικονομολόγος θα παρατηρηθεί⁵⁶ ότι απαντούν με διαφορετικό τρόπο σε ερωτήματα που διατυπώθηκαν από την κυρίαρχη παρουσία του J. Schumpeter (με την συμμετοχή και άλλων σημαντικών στοχαστών όπως θα δούμε). Στην πορεία αυτή αξίζει να υπομνηματίσουμε τυχαία και κατά σχήμα πρωθύστερο το μεγάλος εύρος που κινείται ο ορίζοντάς της: σύγχρονοι οικονομολόγοι αναλύουν την μακροχρόνια κατανομή των φόρων, όπως ο T. Piketty,⁵⁷ δημοσιοοικονομολόγοι γράφουν ως ιστορικοί και κοινωνιολόγοι της φορολογίας ενισχύουν την ιστορική γνώση της εθνικής οικονομίας, όπως συνέβη με το έργο του A. Ανδρεάδη⁵⁸ ή συμβαίνει με το έργο του J. Bouvier,⁵⁹ σύγχρονοι ιστορικοί που αναφέρονται σε μεγάλους πολέμους αναλύοντας τη φορολογία και την πολιτική των δημοσίων εσόδων, όπως ο N. Ferguson,⁶⁰ ή σημαντικοί αναλυτές του εκσυγχρονισμού των εθνών και της αποτυχίας του, όπως οι D. Acemoglu – J. A. Robinson.⁶¹ Η υπόσχεση τους να απαντήσουν στα ερωτήματα για:

⁵⁵ Ο Jurgen Backhaus (: «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.) αναφέρει ότι «συγκρίνοντας τα περιεχόμενα των δύο -βασισμένων στο Σικάγο- περιοδικών, το *Journal of Political Economy* και το *American Journal of Sociology*, παρατηρούμε ότι πολλές θεματικές επαναλαμβάνονται και στις δύο εκδόσεις, όπως ζητήματα που σχετίζονται με την οικογένεια, με τη συμπεριφορά στον εργασιακό χώρο ή με την οργάνωση εταιρειών και επιχειρήσεων».

⁵⁶ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

⁵⁷ *Ci-dessous*.

⁵⁸ *Ci-dessous*.

⁵⁹ *Ci-dessous*.

⁶⁰ *Ci-dessous*.

⁶¹ *Ci-dessous*.

- Τα τεκμήρια των φορολογικών συστημάτων,
- Τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη συναίνεση ή μη του υπόφορου πολίτη,
- Τα κοινωνικά και πολιτισμικά αποτελέσματα της φορολογίας.

Η κοινωνιολογική σκέψη και ανάλυση συμμετέχει στις απαντήσεις των ερωτημάτων αυτών για τον εκσυγχρονισμό των κρατών. Ισχυρή θέση μπορεί να καταλάβει η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία και η κοινωνιολογία του φόρου ώστε να ενισχύσει λ.χ. τους λόγους επιτυχίας ή αποτυχίας των εθνών να αντιμετωπίσουν δημοσιονομικές επεμβάσεις.

Τα τεκμήρια απόδοσης των φόρων και της επίδοσης των φορολογικών συστημάτων (θέμα που μας απασχολεί στο δεύτερο μέρος), αποτελεί ένα κλασικό ζήτημα για τους οικονομολόγους, τους ιστορικούς, εν προκειμένω και για τους κοινωνιολόγους: εστιάζεται στο κράτος και μάλιστα όχι με την αφηρημένη του εκδοχή αλλά σε προσδιορισμένο χώρο και χρόνο· τα παραδείγματα για τις Ηνωμένες Πολιτείες ή χωρών της Αφρικής⁶² είναι ένδειξη αναγνώρισης των κοινωνιολόγων της ανάγκης που πρώτοι οι ιστορικοί της οικονομίας έδειξαν. Τα ερωτήματα γνωστά με απαντήσεις που εμπλουτίζουν το εύρος των αρχικών ερωτημάτων: ποιο είναι το σύστημα συλλογής των φόρων, τι μορφή λαμβάνουν οι δαπάνες, πόσο αποτελεσματικές είναι και το σπάταλο κράτος πόσο εκτεταμένο είναι, άλλοτε με τη μορφή του κράτους προνοίας και άλλοτε με τα πλέγματα των οικονομικών σχέσεων που αναπτύσσει η πολιτική.

Το ζήτημα των παραγόντων που διαμορφώνουν τη συναίνεση ή μη του υπόφορου πολίτη παραπέμπει στο μείζον ζήτημα των κοινωνιολόγων για τις ομάδες εξουσίας που επιβάλλονται, απομακρύνονται από μονομερείς ερμηνείες και στη δημοσιοοικονομική σκέψη γίνεται αναγκαία η σύνδεσή της με τη θεωρία των ελίτ:⁶³ η συναίνεση προσέρχεται ως ανάγκη για τη σύναψη ενός «κοινωνικού συμβολαίου» το οποίο καλλιεργεί η γενική αντίληψη του κοινού αγαθού. Δημιουργείται έτσι ένα ισχυρό βάθρο για τη «νέα

⁶² Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit., όπου και σχετικές μελέτες.

⁶³ Ibid. Επίσης μέσα από το έργο των Mosca, Pareto είναι δυνατόν δια της οδού αυτής να φθάσουμε σε ερμηνείες που στηρίζουν το δημοσιοοικονομικό ιμπεριαλισμό στις νέες μορφές οικονομικής διασύνδεσης, που δεν είναι όμως άγνωστες με τη μορφή «διεθνών δημοσιονομικών επεμβάσεων» στο 19^ο αι., Γενικότερα, N. POLITIS, *Le contrôle international sur les finances helléniques et ses premiers résultats*, Παρίσι 1902 και *ci-dessous*.

δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία», όχι όμως παντελώς άγνωστο για τη δημοσιοοικονομική ιστορική σκέψη.⁶⁴

Η εθελούσια στάση στη συναίνεση απορρίπτει την αντίληψη για την επιβολή του φόβου και της τιμωρίας ως κινήτρου συμμόρφωσης, πολύ δε εναργέστερη γίνεται η υπόθεση ότι η δυνητική τιμωρία είναι αυτή που συνιστά εργαλείο αξίωσης της συμμετοχής παρά επιβολής του κοινωνικού συμβολαίου.⁶⁵ Η συναίνεση δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα εξαναγκασμού, στηρίζεται στην ιδέα του κοινού καλού και ενέχει το χαρακτηριστικό της εξαρτημένης από κοινωνικά φαινόμενα μεταβλητότητας.⁶⁶ Νέες κανονικότητες προκύπτουν ως εκ τούτου που απαντούν σε σειρά ερωτημάτων: η ιστορικό-συγκριτική ανάλυση της αποδοχής και θεσμοθέτησης φορολογικής πολιτικής παρέχει θετικές προσδοκίες ή καλλιεργεί κοινωνικές στάσεις για φοροαποφυγή και κοινωνικές εντάσεις με διαμαρτυρίες.⁶⁷ Η συνταγματική ιστορία των κρατών με τις ιδιαιτερότητές τους μας δείχνουν πώς αναπτύσσεται η έννοια της συλλογικότητας και πώς διαμορφώνονται δια μέσου της εξέλιξης του φορολογικού συστήματος κοινωνικές και πολιτικές ταυτότητες του τύπου «εμείς» και «οι άλλοι»:⁶⁸ η έννοια της αλληλεγγυότητας και η ταύτιση με τη φορολογική ομάδα ενός υπόφορου πολίτη αποτελούν ζητήματα που μεταβάλλονται στο χρόνο. Δι' αυτής αλλάζουν οι κοινωνικές θέσεις και οι σχέσεις εμπιστοσύνης με τις ελίτ ως προς τη ικανότητά τους να επιβάλουν και να διαχειρισθούν τους φόρους· πολύ περισσότερο όταν στην μακροχρόνια ανάλυση των φορολογικών ομάδων εναλλάσσονται περίοδοι ειρήνης, πολεμικών συγκρούσεων, δημοσιοοικονομικών κρίσεων και πολιτικές επιλογές για τον τύπο του κράτους που ρυθμίζει το περιεχόμενο του φόρου, τη φορολογική επιβάρυνση και τις σχέσεις της διοίκησης με τους υπόφορους πολίτες. Δύο ακόμη ζητήματα αναλύονται με τρόπο τέτοιο ώστε να στερεωθεί το ζήτημα της «φορολογικής συναίνεσης» στη νέα φορολογική

⁶⁴ Cf., στην ελληνική δημοσιοοικονομική σκέψη ο Ι. Α. Σούτσος στο πόνημά του για την κοινωνική και πολιτική πλουτολογία παρακολουθεί και αναλύει τους παράγοντες δημιουργίας δημοσιονομικών αξιών (cf., Ι. Α. ΣΟΥΤΣΟΣ, Πλουτολογία, Αθήνα, Ν. Γ. Πάσσαρης, 1869, τ. Β'). Μια ανάλογη, inter alia, αλλά νεότερη ανάλυση για την Ολλανδία, cf., Μ. Τ. HART, J. JONKER, J. L. VAN ZANDEN, *A Financial History of the Netherlands*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1997.

⁶⁵ Η αναφορά στην Μ. LEVI, *Of Rule and Revenue*. University of California Press, 1988 από το έργο των Ι. W. MARTIN, Α. Κ. MEHROTRA, Μ. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

⁶⁶ Cf., Ι. W. MARTIN, Α. Κ. MEHROTRA, Μ. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

κοινωνιολογία: το ένα αφορά την αντίστροφη σχέση στην «πολεμική φορολογία» και τη συμμετοχή στον πόλεμο, διάσταση η οποία απαιτεί πολλαπλές συγκρίσεις ιδίως σε συνθήκες «μεγάλων ιδεών» και εθνικιστικής έξαρσης.⁶⁹ το άλλο είναι η «ψευδαίσθηση» της φορολογικής ελαστικότητας περί δίκαιης μεταχείρισης, ζήτημα που συνδέει τη συναίνεση του φορολογούμενου με το πόσο ισχυρό είναι το κλίμα ελευθερίας και δημοκρατίας σε ένα κράτος.⁷⁰ Η αναδυόμενη νέα παράδοση σπεύδει να θεωρήσει τον πόλεμο, την οικονομική ανάπτυξη και τους πολιτικούς θεσμούς ως συστατικά στοιχεία που εξηγούν τη δημιουργία του φόρου, εστιάζοντας, σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες, ειδικά στη δημοσιονομική πολιτική.

Το τελευταίο ζήτημα για τη νέα δημοσιονομική κοινωνιολογία είναι η ανάλυση για τις συνέπειες της φορολογίας: αυτές οφείλουν να αναζητηθούν στην πολιτική, την κοινωνία και τη σύσταση των θεσμών.⁷¹

Σε αυτό το σημείο θα διαμορφώσουμε το γράφημα πάνω στο οποίο η μέχρι τώρα ανάλυση σταδιακά μας οδηγεί στις «θεωρητικές προσλήψεις», πώς παράγονται από ερωτήματα και πώς τεκμηριώνονται ώστε να φθάσουμε σε «σχολές σκέψης» που εγγράφονται στην κοινωνιολογία του φόρου και τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία, προετοιμάζοντας το ειδικό πεδίο ανάλυσής μας.

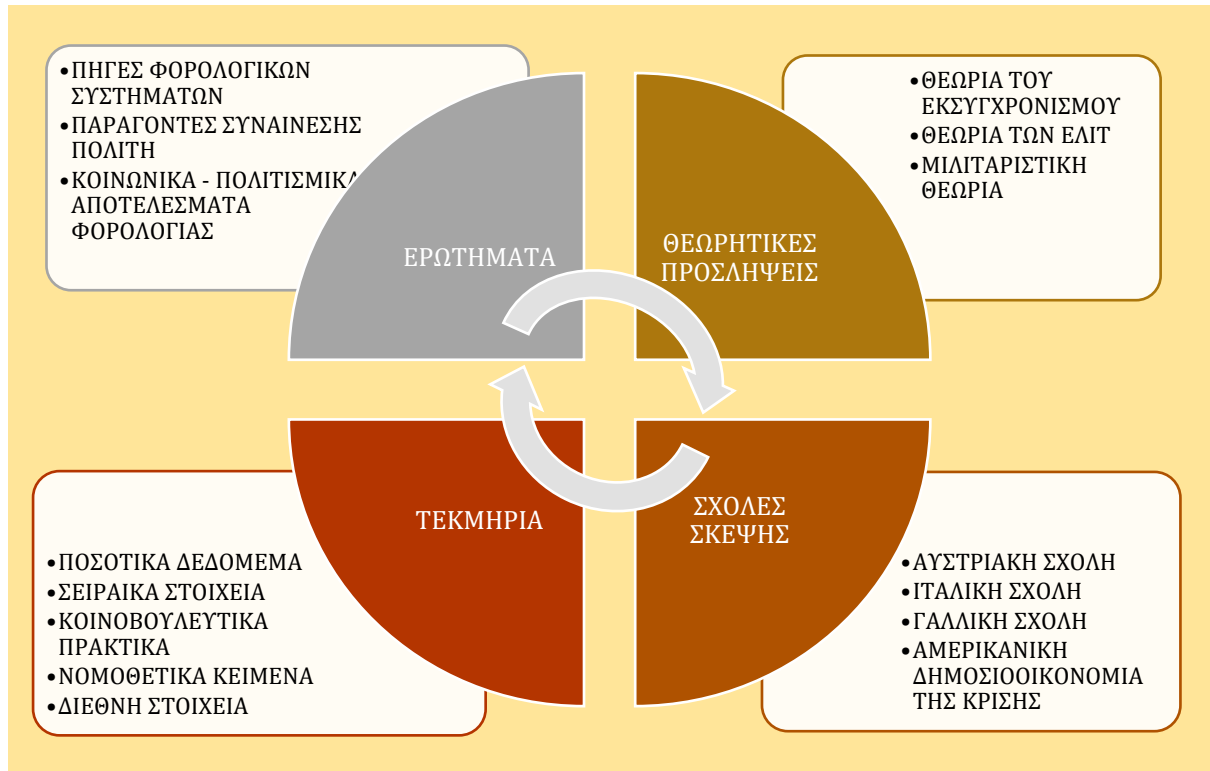
Μπορούμε λοιπόν να έχουμε την πρώτη απεικόνιση στο Γράφημα I.2 αυτών που μας απασχόλησαν και να διαφανεί ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να συνεχίσουμε την ανάλυσή μας:

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Μια κλασική συζήτηση που παραπέμπει στα πρώτα βήματα της γερμανικής ιστορικής σχολής, όπως θα δούμε αργότερα.

Γράφημα Ι.2
 Διαμόρφωση Κοινωνιολογίας του Φόρου

Τα τεκμήρια είναι ad hoc πρόβλημα στην επεξεργασία ερωτημάτων, όπως αυτά που θα μας απασχολήσουν στο δεύτερο μέρος για το φόρο και τη φορολογία στο ελληνικό κράτος, ενώ οι σχολές σκέψης μας απασχολούν στο επόμενο κεφάλαιο. Εν προκειμένω, η αναφορά μας στις τρεις θεωρητικές προσλήψεις και εκείνους που τις διαμόρφωσαν κατά τα κύματα «ανόδου» και «καθόδου» του ενδιαφέροντος για την κοινωνιολογία του φόρου και τη δημοσιονομική κοινωνιολογία. Το «δημοσιονομικό γεγονός» έχει πλέον πέραν της Οικονομικής Ιστορίας και για την Κοινωνιολογία προσδιορισμένο χωρικό και χρονικό πλαίσιο. Στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία αναγνωρίζεται όλο και πιο σταθερά ότι πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τις συνέχειες, πρέπει να σταματήσει η προσπάθεια για την ανακάλυψη νόμων καθολικής ισχύος και να απομακρυνθούμε οριστικά από τη γραμμική αντίληψη της ιστορίας· επανέρχεται η θέση ότι οι ανεπίσημοι κοινωνικοί θεσμοί συμβάλουν στη διαμόρφωση των δημοσιονομικών γεγονότων· τέλος, νέες μελέτες

εστιάζονται στην αμφίδρομη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μακροκοινωνιολογικών φαινομένων και δημοσιονομικής πολιτικής.⁷²

Η εξέλιξη της φορολογικής και της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας δείχνει το εύρος ζητημάτων από την παλαιά στη σύγχρονη μορφή τους. Η σημασία της, όπως έχει τονισθεί, βρίσκεται στο γεγονός ότι η «νέα δημοσιονομική κοινωνιολογία» δεν μελετά τη φορολογία *per se*: όπως θα δούμε στο κεφάλαιο για τις «σχολές» της, η φορολογία τίθεται από τη «νέα δημοσιονομική κοινωνιολογία» στο επίκεντρο της ανάπτυξης του σύγχρονου κόσμου. Η μεταβολή του «κοινωνικού συμβολαίου», που ήδη αναφερθήκαμε, ωθεί στην αναδιαπραγμάτευση των σχέσεων «κράτους» και «κοινωνίας». Δι' αυτής γίνεται κατανοητή η ανάπτυξη τριών θεωριών που χαρακτηρίζουν την ανάπτυξη του σύγχρονου κόσμου:

A) Η θεωρία του εκσυγχρονισμού⁷³

Το ερώτημα στο οποίο απαντά η θεωρία σχετικά με τη διαμόρφωση του φορολογικού συστήματος είναι η επικέντρωση στην οικονομική ανάπτυξη· το αίτημα της οικονομικής ανάπτυξης γίνεται η αιτία για τη δημιουργία των σύγχρονων φορολογικών συστημάτων. Η έννοια «σύγχρονο φορολογικό σύστημα» παραπέμπει στη λειτουργία αποτελεσματικών, παραγωγικών και ισότιμων συστημάτων, βασίζεται δε στις αρχές του διάσημου Αμερικανού οικονομολόγου των αρχών του 20^{ού} αιώνα E. R. A. Seligman.⁷⁴ Την ισχύ του αντλεί από τις γενικότερες «θεωρίες εκσυγχρονισμού» όπως διατυπώνονται τόσο στο πεδίο της κοινωνιολογίας όσο και της πολιτικής επιστήμης. Πρόκειται για θεωρία, η οποία θα κυριαρχήσει ως τα μέσα του 20^{ού} αι. και σε αυτήν θα προσφεύγουν νομικοί και αναπτυξιακοί οικονομολόγοι που ασχολούνται με τα πλεονεκτήματα της προοδευτικής φορολογίας.⁷⁵

⁷² Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *op.cit.*.

⁷³ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD, « The thunder of History: the origins and development of the New Fiscal Sociology», in I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, *op.cit.*, σσ. 7-8.

⁷⁴ Cf., E. R. A. SELIGMAN, *Essays in Taxation*, 1902, <https://archive.org/details/essaysintaxatio01seligoog> [Ανάκτηση: 23/07/2016].

⁷⁵ Στον αμερικανό οικονομολόγο Carl Soup που συνέδεσε την οικονομική ανάπτυξη με το φορολογικό σύστημα αναφέρονται οι I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD, « The thunder of History: the origins

Β) Η θεωρία των ελίτ⁷⁶

Τοι θεσμικοί κανόνες που είναι ικανοί να προαγάγουν τη συναινετική διάσταση του φόρου συνδέονται με το ζήτημα της συμμόρφωσης των πολιτών προς το κράτος. Τους κανόνες αυτούς εντοπίζουμε στην έννοια της «ψευδαίσθησης» του φόρου, όπως είδαμε. Πρόκειται για μία θεωρία η οποία επιβίωσε (όπως θα δούμε όταν επανέλθουμε) κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου στην Ευρώπη και μεταπήδησε ως «Fiscal Illusion» στη δεκαετία του 1960 στις ΗΠΑ. Η αφετηρία της βρίσκεται στην Ιταλική κοινωνιολογική θεωρία των ελίτ με βασικό εκφραστή της το 1897 τον Amilcare Puviani.⁷⁷

Γ) Η μιλιταριστική θεωρία⁷⁸

Η σύνδεση του κράτους με την φορολογία και τις πολεμικές επιχειρήσεις είναι ένα από τα μείζονα ζητήματα. Ο πόλεμος με την πολιτισμική και κοινωνική όψη στη φορολογία απαντά στην πρόσκληση του J. Schumpeter για την έρευνα των κοινωνικών και οικονομικών αποτελεσμάτων του φόρου. Οι υποστηρικτές της θεωρίας συνδέουν τον στρατιωτικό ανταγωνισμό των χωρών, στις σύγχρονες εκδοχές του, με την ανάπτυξη του φορολογικού συστήματος. Οι πρώτες αναφορές στη σύνδεσή τους βρίσκονται στο έργο του Herbert Spencer,⁷⁹ στους γερμανούς και αυστριακούς θεωρητικούς της

and development of the New Fiscal Sociology » in I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit. Επίσης Κ. ΒΑΪΤΣΟΣ, Α. ΜΠΑΡΤΖΩΚΑΣ, *Αναπτυξιακή Οικονομική. Κείμενα οικονομικής σκέψης και κοινωνικού προβληματισμού*, Αθήνα, Κριτική, 2004, *passim*.

⁷⁶ Cf., I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD, « The thunder of History: the origins and development of the New Fiscal Sociology » in I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit., σσ. 8-10.

⁷⁷ Cf., A. PUVIANI, *Teoria della illusione nelle entrate pubbliche*, Perugia 1897 <http://docplayer.it/9700911-Amilcare-puviani-teoria-della-illusione-finanziaria.html> και με επιπτώσεις στη θεωρία Δημόσιας Επιλογής με το έργο J. M. Buchanan, R. E WAGNER, *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*, New York, Academic Press, 1977. Retrieved 2011-01-19. D. Da EMPOLI, «Are State Governments Prepared for Fiscal Crises? A Look at Revenue Diversification during the 1990s», *Public Finance Review* (September) 1/2005 33, σσ. 603-633. <http://pfr.sagepub.com/content/33/5/603.abstract>

⁷⁸ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD, « The thunder of History: the origins and development of the New Fiscal Sociology », op.cit., σσ. 10-11.

⁷⁹ Cf., H. SPENCER, *Principles of Sociology*, T. 3, 1898 (URL: <http://oll.libertyfund.org/titles/spencer-the-principles-of-sociology-3-vols-1898> [Ανάκτηση: 01/03/2015]).

κοινωνιολογικής σκέψης, με την ιδιαίτερη αναφορά τους στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία.⁸⁰

Οι θεωρίες αυτές διαπερνούν τα κύματα εξέλιξης της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας αναδεικνύοντας την εξαιρετική θέση του φόρου και της φορολογίας στις ωστικές της δυνάμεις, ξεπερνώντας παλαιές υποθέσεις και ενισχύοντας το περιεχόμενό της με νέες παραμέτρους ανάλυσης. Θα μας απασχολήσουν στο ζήτημα των σχολών όπου οι θεωρίες που μόλις αναφέραμε αποκτούν νέα διάσταση.

1.3 Ο υπόφορος πολίτης: συναίνεση, έγκριση ή υποταγή

Δύο ζητήματα βρίσκονται στην απαρχή της σύνδεσης των δύο αυτών εννοιών. Η αναγωγή τους έχει ένα ιδιαίτερα απαιτητικό σημείο, τόσο κατά τη θεωρητική τους πρόσληψη όσο και την τεκμηριωτική τους δοκιμασία: την πρόταση που διατύπωσε ο Montesquieu με το ιστορικό βάθος στη θεωρητική και τεχνική ανάλυσή της όσο και στο «παράδοξο» που έγινε αντικείμενο της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας:

«(...) on peut lever des tributs (impôts) plus forts, à proportion de la liberté des sujets ; et l'on est forcé de les modérer, à mesure que la servitude augmente... Il y a dans les Etats modérés un dédommagement pour la pesanteur des tributs (impôts), c'est la liberté. Il y a, dans les Etats despotiques un équivalent pour la liberté ; c'est la modicité des tributs (impôts)».⁸¹

Η πρόταση γενικότερα έχει συνδεθεί με το έργο του A. de Tocqueville⁸² ως και με μείζονα ζητήματα του δικαίου και της φιλοσοφίας. Στα μετόπισθεν της συζήτησης αναζητούνται οι μεγάλες επαναστάσεις στην ευρωπαϊκή ιστορία και τα αποτελέσματά τους. Ας

⁸⁰ Cf., J. SCHUMPETER, *Histoire de l'analyse Economique*, op.cit., T.1.

⁸¹ «(...) μπορούν να υψωθούν οι φόροι κατ' αναλογία της ελευθερίας των υποκειμένων και έχει κανείς τη δύναμη να τους συγκρατήσει που η δουλεία αυξάνει(...). Στα συντηρητικά κράτη υπάρχει η ανταμοιβή για την φορολογική επιβάρυνση και αυτή είναι η ελευθερία. Στα δεσποτικά κράτη υπάρχει το ισοδύναμο στην ελευθερία και αυτή είναι η φορολογική ελάφρυνση».

⁸² A. De TOCQUEVILLE, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, Αθήνα, Στοχαστής, χχ.

σημειώσουμε εδώ ότι το δικαίωμα «συναίνεσης» στο φόρο αποτυπώθηκε στα δικαιικά κείμενα και το πνεύμα που θα προκύψει:

- Στις αγγλικές επαναστάσεις με την *Magna Carta* του 1215 και την *Pétition des Droits* του 1628,
- Στην αμερικανική με τη αρχή: «No taxation without representation» του 1775,
- Στην γαλλική επανάσταση με το άρθρο 14 της *Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen* του 1789.

Στον απόηχο των επαναστάσεων, η σύνδεση ενισχύει τον ορίζοντα της «κοινωνιολογίας του φόρου» με το ερώτημα: πότε η ύψωση του φόρου προκαλεί μείωση της ελευθερίας κατά Montesquieu και ποιο είναι το σημείο που η φορολογία ως μηχανισμός πλέον αναδιανέμει το δικαίωμα της ελευθερίας στα μέλη μιας κοινωνίας ή μεταξύ κοινωνιών;

Η πρόσφατη κρίση «δημοσίου χρέους» που εκδηλώθηκε το 2009,⁸³ με ιδιαίτερη ένταση και συνέπειες για ορισμένες χώρες,⁸⁴ πολύ περισσότερο τα αδιέξοδα και τα λάθη στην αντιμετώπισή της, φαίνεται να επαναφέρει στο προσκήνιο το παλαιότερο έναυσμα απρόσμενης «διεπιστημονικότητας» να χαρακτηρίζει το επίκεντρο των οικονομικών του δημοσίου χώρου ενός κράτους.

Η εμπειρία του 19^{ου} αι. έλαβε αργότερα τη μορφή «σχολών» δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας και στη διάρκεια του μεσοπολέμου, όπως θα δούμε σε άλλο σημείο. Πρωταγωνιστική η Γερμανική «καμεραλιστική» σκέψη. Μετά την έκρηξη και τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου, θα ξεκινήσει η γρήγορη αποδυνάμωσή τους τόσο με την αυστηρή οριοθέτηση των Δημοσίων Οικονομικών όσο και με την καθολική υιοθέτηση των αρχών της, πέραν από εθνικά σύνορα και στο πνεύμα της ακαδημαϊκής διδασκαλίας.

Η σύγχρονη δημοσιοοικονομική κρίση πυροδοτεί, μαζί με τον κλονισμό των αγγλοσαξωνικών βεβαιιοτήτων, την αίσθηση του κενού εξαιτίας της αποδυνάμωσης και των «Δημοσίων Οικονομικών» υπέρ των μικρο-μακρο οικονομικών και χρηματοοικονομικών αναλύσεων, νέα ερωτήματα, νέες τεχνικές αλλά και την επινόηση νέων εργαλείων. Η διέξοδος στη «δημόσια πολιτική» φαίνεται, σε αυτές τις συνθήκες, να

⁸³ Cf. M. AGLIETTA, *Η οικονομική κρίση*, Αθήνα, Πόλις, 2009, *passim*.

⁸⁴ Η Ελλάδα είναι ανάμεσά τους, προσβληθείσα και από την «ασθένεια της Ευρώπης» (cf., G. VERHOFSTADT, *Η ασθένεια της Ευρώπης και η αναγέννηση του Ευρωπαϊκού ιδανικού*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2016).

δείχνει τα όριά της. Πολύ περισσότερο ενισχύει την θέση της κοινωνιολογίας, της πολιτικής ανάλυσης, του δικαίου και της ιστορίας, πέραν από τη συγκυρία και με τη μορφή μακροχρόνιων αναλύσεων στην ανάλυση των οικονομικών του δημοσίου χώρου. Ουσιώδη έκφραση αυτής της δοκιμασίας αποτελεί η «κοινωνιολογία του φόρου» με τα αποτελέσματά της να συμμετέχουν στη δημιουργία ενός σύγχρονου «αλφάβητου» της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, για να υιοθετήσουμε την έκφραση από τον J. G. Backhaus.⁸⁵ Το αλφάβητο απαιτεί, μαζί με τη διεύρυνση, τη δοκιμασία της αντοχής των ιδεών, των εννοιών και των τεχνικών, το μακροχρόνιο και χωρικό έλεγχο τους, χωρίς δηλαδή τη βεβιασμένη μεταφορά τους μεταξύ ακαδημαϊκών πεδίων και με μοναδικό συνεκτικό σημείο αντοχής την εμφάνισή τους σε κάποιο ακαδημαϊκό πεδίο, όπως στην Οικονομική Κοινωνιολογία ή στην Οικονομική Ιστορία.⁸⁶

Τα δύο θέματα λοιπόν που μας απασχολούν είναι α) διαφορές προσλήψεων στην «τεχνική» και την «επιστήμη» για τον φόρο που βρίσκουμε για το δίκαιο και *mutatis mutandis* για την Κοινωνιολογία και β) την πρόταση Montesquieu που έγινε αντικείμενο ιδιαίτερης επεξεργασίας ώστε να της αποδοθεί η έννοια του «παράδοξου στις Φορολογικές επιβαρύνσεις»

1.4 «Τεχνική» έναντι «Επιστήμης» του Φόρου

Ο φόρος και η φορολογία διαθέτουν ιδιαίτερο ιστορικό βάθος στην ακαδημαϊκή διδασκαλία και ανάλογη εθνική ονοματολογία μαζί με το περιεχόμενό τους στη διοικητική τους εφαρμογή.⁸⁷ Στη γαλλική, την αγγλική, τη γερμανική, την ιταλική ή την ελληνική εθνική οικονομική συγκρότηση οι έννοιες συνδέθηκαν και προσδιόρισαν μαζί με τις πολιτικές εξελίξεις τις δικαιοτικές αλλά και τις εννοιολογικές σχέσεις: ο εθνικός χαρακτήρας

⁸⁵ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.* Ιδιαίτερα χρήσιμη η συζήτηση για τη δημιουργία και διεύρυνση του «αλφάβητου» από τις συζητήσεις με τον συνάδελφο κ. Κ. Πολύζο.

⁸⁶ Είναι αναγκαία η αποδέσμευσή μας από εύκολους δανεισμούς που συντηρούν ακόμη περισσότερο τις ατέλειες του «πεδίου» της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας που καλύπτει το «κενό» της Οικονομίας και της Κοινωνιολογίας, Cf. όπως σημειώσαμε περί «κατακερματισμού» σημ. 25.

⁸⁷ Cf., G. ARDANT, *Histoire de l'impôt*, Παρίσι Fayard, 1971, T. 1 και 1972 T. 2· A. WAGNER, *Traité de la Science des Finances*, T. IV- V, *Histoire de l'impôt*, Παρίσι, Giard & Brière, 1913, *passim*. Ενδεικτική η περιοδολόγηση της ιστορίας του φόρου του A. NEURRISS, *Histoire de l'impôt*, PUF (Que sais-je?), Παρίσι 1978, *passim* και η σύνδεσή του με τα πολιτικά καθεστώτα.

και η εννοιολογική απόδοση των όρων *sciences des finances*, *finanzwissenschaft*, *financial science* ως *προσοδονομία*, *δημοσιολογία*, *δημοσιονομία* και *δημόσια οικονομία* αποτελεί ένδειξη του σταδίου ανάπτυξης της και δείκτη των επιδράσεων που ασκεί η βάση του *finances* ως *fiscus* (δημόσιο) ή *finis* (τέλος).⁸⁸ Ο εννοιολογικός προσδιορισμός της επιστήμης που μελετά τη δημοσιονομική πρακτική και θεωρία έναντι της δημοσιολογίας, την επιστήμη που ασχολείται με «το ταμείο, τον δημόσιον θησαυρόν», διακρίνεται από το σκοπό του «δημοσίου νέμειν», την δημοσιονομία, και τελικώς εκβάλλει από αυτή στη δημόσια οικονομία. Η μετάπτωση αυτή διαγράφει την εξέλιξη των αντιλήψεων για τη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών του ελληνικού κράτους: η προσέγγιση ξεκινά από τη δύσκολη διακρίβωση των αρχών, τη στατιστική παρακολούθησή τους και την οικονομική νομοθεσία για να εντοπισθεί και να αναλυθεί η έκταση του δημόσιου τομέα στην ελληνική οικονομία.

Οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις με το φόρο αναπτύσσονται θεσμικά και μετακυλίνουν κατά τον μετασχηματισμό ή την έκπτωση των μεγάλων αυτοκρατοριών σε ανεξάρτητα εθνικά κράτη· η συνέχειά τους σε μεγάλες περιφερειακές ενώσεις με οικονομικό και πολιτικό ορίζοντα αποτελεί ένα σύγχρονο ζήτημα, μέτοχο και αυτό των μεγάλων αλλαγών για το φόρο και τη φορολογία. Στην εξέλιξη αυτή η δικαιική αντίληψη του φόρου και η σύνδεσή της με τα φορολογικά συστήματα διαμορφώνει μία ιδιαίτερη θέση στην ακαδημαϊκή διδασκαλία ως και τη διοικητική πρακτική.⁸⁹

Η εννοιολογική ωρίμανση του φόρου πραγματοποιείται στο γύρισμα του 18^{ου} προς το 19^ο αι. Είναι μία μεγάλη αλλαγή μέσα στο πνεύμα και το κλίμα των «μεγάλων επαναστάσεων».⁹⁰ Πιο ηχηρή αλλά όχι και πρώτη η γαλλική επανάσταση θα δείξει τον δρόμο εξόδου από την πολιτική κληρονομιά του φόρου του 18^{ου} αι. προς τη συμμετοχή που οφείλουν οι πολίτες στο κράτος. Αποκτά ισχυρή θέση στην «πολιτική οικονομία» που θα την κρατήσει για έναν ολόκληρο αιώνα, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι., όχι για να την χάσει αλλά για να αυτονομηθεί και να συμβάλει έτσι στην κατάτμηση της «πολιτικής οικονομίας»· ο απαιτητικός ορισμός του φόρου και τη φορολογίας

⁸⁸ Cf., E. ΠΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα*, *op.cit.*

⁸⁹ Cf., R. PELLEΤ, «L'enseignement des finances publiques à l'Université. Bilan et propositions de réformes au Conseil national du Droit», *op.cit.* και για τα επόμενα.

⁹⁰ Cf., E. J. ΗΟΒSΒΑWM, *Η Εποχή των Επανάστασεων, 1789-1848*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2015, *passim*.

δημιουργούν το «τεχνικό» πλαίσιο μιας θεωρίας η οποία συνδέεται αυστηρά με το κράτος.⁹¹

Είναι η μετάβαση από την «πολιτική» στην «τεχνική» που υποκινούν οι πολιτικές ιδέες του 18^{ου} αι. και οι επερχόμενες επιστημονικές προσεγγίσεις στον «τεχνικό» προσδιορισμό του φόρου, τον οποίο το δίκαιο ενίσχυσε.⁹² Σε αυτόν συντρέχουν μηχανισμοί συλλογής και απόδοσης των φόρων σε συνθήκες αλλαγής των αναγκών της δημόσιας διοίκησης, των κοινωνικών σχέσεων και του επιπέδου οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης μαζί με τα νέα μέσα υπολογισμού, πρόβλεψης και απολογισμού, που η δημόσια διοίκηση υιοθετεί και εφαρμόζει. Ακαδημαϊκοί πρωταγωνιστές, με διαφορά ενός αιώνα και με διαφορετικές αφετηρίες, συμμετέχουν σε αυτήν την μετάβαση: ο Γερμανός Karl von Savigny και ο Γάλλος Gaston Jeze.⁹³

Ο Gaston Jeze,⁹⁴ κορυφαίος στην ανάλυση των δημοσίων οικονομικών, με ιδιαίτερη θέση στην ελληνική δημόσια οικονομία,⁹⁵ μιλά για την κανονιστική μορφή του φόρου, την εγγρήματη δηλαδή υποχρέωση (η μεγάλη διάκριση από την φορολόγηση σε είδος) που επιβάλλεται στους πολίτες με κυρίαρχο τρόπο, οριστική μορφή και χωρίς ανταπόδοση αλλά με σκοπό να καλυφθούν οι δημόσιες δαπάνες. Κατ' αντιδιαστολή προς αυτόν ο καθηγητής του δικαίου E. de Crouy-Chanel,⁹⁶ θα θέσει τον Karl von Savigny,

⁹¹ E. de CROUY CHANEL, «La définition juridique de l'impôt. L'exemple de la doctrine française» in T. BERNES, J.C. DUPONT, M. XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλλες, Bruylant 2006, σ. 144.

⁹² Cf., M. XIFARAS, «Introduction», in T. BERNES, J.C. DUPONT, M. XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, op.cit., σ. 32.

⁹³ Για την ανάλυση που ακολουθεί cf., T. BERNES, J.C. DUPONT, M. XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, op.cit.

⁹⁴ Ο Gaston Jèze, καθηγητής του Δημόσιου Δικαίου και πρόεδρος του Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου, άνθρωπος του 19^{ου} αι. αλλά που θα βιώσει τη βαρβαρότητα του 20^{ού} αι., καθώς γεννήθηκε το 1869 και έφυγε από τη ζωή το 1953, θα γίνει γνωστός στην Ελλάδα χάρη στο μεταφραστικό εγχείρημα του ογκώδους τρίτομου έργου του από τον Β. Γεωργαντά στη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Ο Gaston Jèze ήταν ένας εκ των κύριων υποστηρικτών της δημοσιοοικονομικής επιστήμης ως αυτόνομης διδασκαλίας μέσα στα πανεπιστήμια με αποχρώσεις κοινωνιολογικές και δικαίου. Στην ακαδημαϊκή κοινότητα της εποχής του θεωρείται συχνά ο «Πάπας» των δημοσίων οικονομικών. Είναι επίσης ένας εκ των νομικών που έχει συμβάλλει στην αντικατάσταση της έννοιας της «δημόσιας ισχύος» (puissance publique) με αυτήν της «δημόσιας υπηρεσίας» (service public) για την δικαιολογητική ύπαρξη του Κράτους και του δημόσιου δικαίου, κάτι που τον φέρνει πολύ κοντά στην «École du service public» του Léon Duguit. Αξιοσημείωτη λεπτομέρεια και για το σήμερα αλλά και γιατί δεν έτυχε ιδιαίτερης μνείας από εξαιρετικής εμβέλειας Έλληνες δημοσιοοικονομολόγους στη διάρκεια του μεσοπολέμου: στρατεύθηκε στη δεκαετία του 1930 εναντίον του μουσολινικού επεκτατικού μοντέλου στην Αιθιοπία και θα συμβάλλει στην καλλιέργεια αισθημάτων εναντίον των ιδανικών μιας εθνικιστικής και ξενόφοβης δεξιάς.

⁹⁵ *Ci-dessous*.

⁹⁶ E. de CROUY-CHANEL, «La définition juridique de l'impôt», op.cit.

γεννήτορα της γερμανικής ιστορικής σχολής του δικαίου,⁹⁷ ο πρώτος που θα συνδέσει το «πολιτικό στοιχείο του δικαίου» με το φόρο. Η σύνδεση αντιμετωπίζεται με την εισαγωγή της «τεχνικής γνώσης», η οποία βασίζεται στην παρατήρηση του Karl von Savigny ότι η πρόοδος του πολιτισμού, οι εντεινόμενες λειτουργικές διακρίσεις ενός λαού, η διαφοροποίηση της δημόσιας από την ιδιωτική ιδιοκτησία των κοινωνικών τάξεων επιτάσσουν την κατανόηση και εφαρμογή της «τεχνικής γνώσης» στο φόρο.

Τι είναι εκείνο που απομακρύνει την κοινή αντίληψη των πολιτών από το φόρο και κατ' επέκταση από τα πεδία επιστημών άλλοτε με την επαναφορά τους και άλλοτε με τη δημιουργία νέου; Το ερώτημα λανθάνει στην ανάλυση του E. de Crouy-Chanel,⁹⁸ στην οποία προστρέχουμε για να απαντήσουμε σε ανάλογο ερώτημα για τη θέση του φόρου στην Κοινωνιολογία πόσο απομακρύνει η διάφορα πρόσληψης μία έννοια από ένα δηλαδή επιστημονικό πεδίο. Το ερώτημα αποτελεί ουσιώδη όψη του ερευνητέου μας.

Ο E. de Crouy-Chanel παρατηρεί στη σκέψη του Karl von Savigny την αναγνώριση της διακριτής τάξης που συγκροτούν οι νομικοί και είναι αρμόδιοι για την εισαγωγή του δικαίου στην τρέχουσα ορολογία, με συνέπεια να γίνεται αντικείμενο της συνείδησης του λαού και με την αποχύμωση της επιστημονικής αίσθησης να απομακρύνεται από τους νομικούς. Τυπικό παράδειγμα θεωρούμε στο ερευνητέο μας την αποχύμωση και απομάκρυνση από το επιστημονικό του πεδίο του «φόρου» και της «φορολογίας», η οποία χαρακτηρίζεται από ένα ακόμη στοιχείο: τις διάφορες «αναπαραστάσεις» που προσλαμβάνουν στη συνείδηση των υπόφορων πολιτών, νόμιμες έναντι των μη νομίμων, διάκριση που απογειώνει την «τεχνική» έννοια του φόρου και την καθιστά ακόμη πιο περίπλοκη.⁹⁹ ο «φόρος», όπως και το «δίκαιο», έχει μία «διπλή ζωή»: εκείνη του

⁹⁷ Με σημαντική θέση στην ελληνική σκέψη για την ιστορία του δικαίου.

⁹⁸ E. de CROUY-CHANEL, «La définition juridique de l'impôt», *op.cit.*

⁹⁹ Η συνθετότητα του φόρου που προκύπτει από τον τεχνικό του χαρακτήρα αναδεικνύονται, ιδίως στην μακροχρόνια εξέλιξη του, τα μέσα σε ένα εθνικό κράτος (ιστορία «μέσα στην ιστορία του φόρου», *cf.*, A. NEURRISS, *Histoire de l'impôt*, *op.cit.*· A. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ci-dessous.*) και ιδίως από τον τρόπο εννοιολογικής κατηγοριοποίησης, τεχνικού προσδιορισμού του, πρόβλεψης της απόδοσής του και απολογισμού από το μηχανισμό συλλογής του. Η απόκλιση ανάμεσα στην εκτίμηση και το αποτέλεσμα αποτελούν μέτρο που μεταβάλλεται κατά το περιεχόμενό του μαζί με το φασματικό εύρος των «καθυστερούμενων» δημοσίων εσόδων που και αυτή συγκαλύπτει το πρόβλημα καθώς καλλιεργεί την προσδοκία συλλογής. Η ένδειξη των σωρευτικά «καθυστερούμενων» ανά κατηγορία και φόρο μας δίδει το πολυσύνθετο, πέραν δηλ. της τεχνικής ανάλυσης. Η εισαγωγή της «τεχνικής» στην κατηγορία των «καθυστερούμενων» και η πινακοθέτηση του εύρους ανά έτος και σωρευτικά κατά περίοδο μπορεί να μας εισάγει σε τρία μείζονα ζητήματα: α) τη σχέση της φορολογικής υποχρέωσης με το παράδοξο του Montesquieu (BARILANI, BRAND, *ci dessous*), β) το μεταβατικό χαρακτήρα της φορολογίας, η οποία «δια των καθυστερούμενων»

κοινωνικού βίου και την άλλη της ειδικής επιστήμης. Η απρομελέτητη συνύπαρξη των δύο αυτών αρχών αποκτά, μέσα από διαφορετικές εκδηλώσεις και πολυειδείς λεπτομέρειες, οργανική συνεργασία. Ο Karl von Savigny, στην ανάλυση του E. de Crouy-Chanel,¹⁰⁰ αναφέρεται στο «πολιτικό στοιχείο» ως δεσμό του δικαίου με τον κοινωνικό βίο και στο «τεχνικό στοιχείο» ως χαρακτηριστικό της επιστήμης του δικαίου, που όμως είναι «αδιάφορο» για το πολιτικό στοιχείο.

Η «αδιαφορία» αυτή αποτελεί ένα λόγο για την απομάκρυνση της κοινωνιολογίας από το «φόρο» και τη «φορολογία», εκκρεμεί δε η απάντηση στο επιστημολογικό ζήτημα για τη σχέση κοινωνιολογίας και φόρου: η σχέση δικαίου και φόρου αναπτύχθηκε βαθύρριζα, όχι στη γαλλική ακαδημαϊκή σκέψη, αλλά εκεί όπου η επιστήμη του καμεραλισμού χωρίς «τεχνικά σύνορα» κατέλαβε ηγεμονική θέση στα πανεπιστήμια και η αρχή της ήταν καθολικότερη του δόγματος του οικονομικού ωφελιμισμού, δηλαδή στη γερμανική επιστήμη του Δημοσίου Δικαίου.¹⁰¹ Το ζήτημα του φόρου βεβαίως θα αναδυθεί από την εξέλιξη του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στην Αγγλία του 17^{ου} αι. και στη συνέχεια θα καταστεί μία τεχνική κατηγορία η οποία θα οδηγήσει στην επιστήμη των «δημοσίων οικονομικών». Από την πλευρά των νομικών η επαναστατική του συμβολή εντοπίστηκε στην οξυδέρκειά τους να υποτάξουν τη διοικητική φορολογία στη νομοθετική αυθεντία.¹⁰² Από την πλευρά των κοινωνιολόγων η ένταξη της οικονομικής αντίληψης «φόρος» και «φορολογία» στην κοινωνιολογία έχει σκοπό να αναγνωρίσει την αυθεντία της στη μακροχρόνια προσαρμογή ως εννοιών μεταξύ άλλων στον εθνικό σχεδιασμό της διαγενεακής ευθύνης. Αν παραμένει το πλεονέκτημα των νομικών για τη διατύπωση ενός καθαρού και αδιαφιλονίκητου ορισμού που η εκτελεστική εξουσία μπορεί να τον εντάξει, οι κοινωνιολόγοι είναι αυτοί οι οποίοι αναζητούν την καθαρή και αδιαφιλονίκητη τεκμηρίωση που παράγει την ιδέα της φορολογίας ως κοινωνικό σύστημα και του φόρου ως διαχρονική συνεκτική έννοια.

συμμετέχει στη συζήτηση περί ενός άλλου τύπου κράτους (LEROY, *ci-dessous*) και γ) συμβάλλει στη συζήτηση περί της «αλφαβήτου» της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας (BACKHAUS, *ci-dessous*).

¹⁰⁰ E. de CROUY-CHANEL, «La définition juridique de l'impôt», *op.cit.*.

¹⁰¹ T. BERNIS, J.C. DUPONT, M. XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλλες, Bruylant, 2006.

¹⁰² Cf., M. XIFARAS, «Introduction», in T. BERNIS, J.C. DUPONT, M. XIFARAS (dir.), *Philosophie de l'impôt*, *op.cit.*, σ. 9.

1.5 Το παράδοξο στη Φορολογική επιβάρυνση

Εντοπίζουμε την εμφάνιση του φόρου του σε μία από τις σε σύγχρονες εκδοχές,¹⁰³ όπως αυτή για «το παράδοξο του Montesquieu». Οι A. Barilari και Th. Brand σημειώνουν ότι αυτή η παρατήρηση του Montesquieu βρίσκεται σε αντίθεση με την κοινή αίσθηση ότι οι υψηλοί φόροι συνδέονται με τον περιορισμό των ελευθεριών.¹⁰⁴ Οι αντιστεκόμενοι στην φορολογία εξισώνουν τη φορολογική επιβάρυνση με τη μείωση των δικαιωμάτων ελευθερίας των φορολογικά υπόχρεων. Οι αναδιανεμητικές λειτουργίες του φόρου θεωρείται ότι διευρύνουν τις ελευθερίες εκείνων που ωφελούνται από αυτές.¹⁰⁵

Η ανάλυση των A. Barilari και Th. Brand¹⁰⁶ προστίθεται σε αυτήν που ενισχύει το «αλφάβητο» της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας, όπως διατυπώθηκε από τον G. Backhaus. Η διεύρυνσή τους από την εννοιολογική επεξεργασία του D. Bell με την πρόσληψη του «Δημόσιου Οικονομικού Χώρου» αποτελεί το δεύτερο πυλώνα οικοδόμησης της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας· ο τρίτος πυλώνας στήνεται δια του «παραδείγματός» μας: με αναδρομικό τρόπο συμπλέκονται η μακροχρόνια σχέση των πολιτών του Ελληνικού κράτους με τη φορολογία (μείζονα όψη των Δημοσίων Εσόδων) ως μηχανισμός που μεταρρυθμίζεται και ο φόρος ως έννοια (με τις εξελίξιμες κατηγοριοποιήσεις και τη σχέση εκτίμησης και απόδοσης) που διευρύνεται και περιλαμβάνει νέες μορφές κοινωνικής συνύπαρξης ώστε να καταστεί γεννήτορας νέων κοινωνικών σχέσεων. Η τριμερής αυτή πρόσληψη με τις υποκατηγορίες ισχυροποιεί τη συζήτηση για την εμφάνιση της Κοινωνιολογίας του Φόρου, στο κενό που καλύπτει η

¹⁰³ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit.

¹⁰⁴ Για μια πρώτη προσέγγιση του ζητήματος ως προς την αναφορά Β. Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, «Μηχανισμοί εγκοινωνισμού ή κοινωνικού αποκλεισμού. Η Φορολογία στο Ελληνικό κράτος 1919-1932», Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών 'Κοινωνιολογία', Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2013. Μας απασχόλησε ήδη το ζήτημα αυτό και ένας απαιτητικός δείκτης ανάλυσης είναι ο υπολογισμός των φόρων ως προς το ΑΕΠ, όπως έδειξαν οι A. BARILARI, TH. BRAND, «Le paradoxe de Montesquieu. De la corrélation entre l'importance des prélèvements obligatoires, le développement économique et social et le niveau de démocratie», *Revue française de finances publiques* (=Dossier spécial : L'impôt et la démocratie), 2009/108, σ. 133 κ.έ..

¹⁰⁵ Ibid. Επικαλούνται δε το σχόλιο του S. C. Kolm ότι «η αναδιανομή συνιστά εγχειρηματική μεταφορά ελευθερίας».

¹⁰⁶ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit..

Δημοσιονομική Κοινωνιολογία και υπερασπίζεται σε ένα βαθμό η Κοινωνιολογία της Οικονομίας.

Η σύνδεση τεσσάρων επιπέδων με αντίστοιχα κριτήρια ανάλυσης βρίσκεται στο επίκεντρο της σύγχρονης διαμόρφωσης για τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία. Τα επίπεδα αυτά είναι:¹⁰⁷

- Ο «δημοκρατικός δείκτης»,
- Το «μαγικό τρίγωνο»,
- Η «τριμερής των Δημοσίων Δαπανών»,
- Ο «διεθνής ανταγωνισμός» και οι «παλινδρομήσεις» του.¹⁰⁸

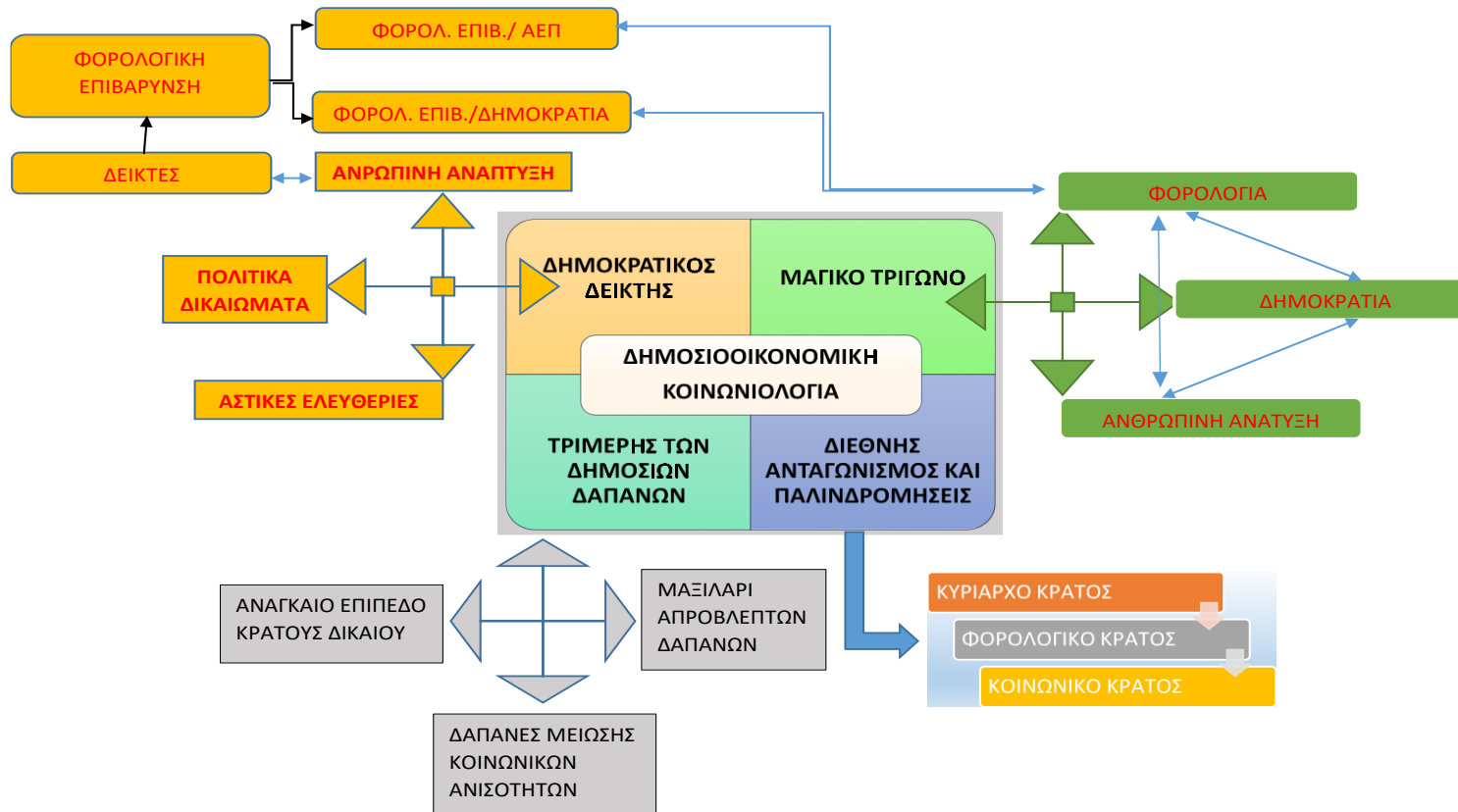
Μια απεικόνισή τους εμφανίζεται στο γράφημα I.1 και ακολουθεί μία *in extenso* παρουσίαση από την οποία προκύπτει και η διαφορά με τα στοιχεία απόκλισης για τον 19^ο αι. και το πρώτο μισό του 20^{ού} αι..

¹⁰⁷ A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», *op.cit.*

¹⁰⁸ Ένα παράδειγμα παλινδρόμησης σε συνθήκες «διεθνούς ανταγωνισμού», cf., Β.-Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, «Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου. Η ρήτρα του μάλλον ευνοουμένου κράτους στην Ελλάδα», *op.cit.*

Γράφημα Ι.3

Επεξεργασία της ανάλυσης των A. Barilari, Th. Brand για την Δημοσιονομική Κοινωνιολογία¹⁰⁹

¹⁰⁹ A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», *op.cit.*

Αναλυτικότερα:

(1) Ο «δημοκρατικός δείκτης»: προκύπτει από την επεξεργασία δύο κριτηρίων, ήτοι των «πολιτικών δικαιωμάτων» και των «αστικών ελευθεριών», όπως ομαδοποιούνται στην ελευθερία της έκφρασης και της πίστης, τα δικαιώματα του συνεταιρίζεσθαι, της προσωπικής αυτονομίας και των ατομικών δικαιωμάτων.

Το «φορολογικό βάρος», αποφασιστικός δείκτης στην ανάλυση των φορολογικών συστημάτων, προστίθεται στο δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης,¹¹⁰ καθώς όπως προέκυψε από διάφορες μελέτες έχουμε διακρίσεις κατατάξης χωρών:

A) ως προς τη σχέση φορολογικού βάρους ως προς το ΑΕΠ και το δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης: χώρες όπου η φορολογική επιβάρυνση στον εθνικό πλούτο μεταξύ 5%-15%, είναι αυτές όπου ο δείκτης ανθρώπινης ανάπτυξης είναι πολύ αδύναμος. Στις χώρες όπου το ποσοστό αυτό είναι σχετικά υψηλότερο, μεταξύ 15%-30% του ΑΕΠ, έχουν δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης σε μέσα επίπεδα· τέλος δε χώρες στις οποίες η φορολογική επιβάρυνση είναι ανώτερη του 1/3 του ΑΕΠ έχουν έναν υψηλό δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης.

B) ως προς τη σχέση φορολογικού βάρους και το επίπεδο δημοκρατίας (σε δείγμα 130 χωρών): χώρες στις οποίες το φορολογικό βάρος ως προς το ΑΕΠ είναι σχετικά αδύναμο (κατώτερο του 12%-15%) είναι συχνά αυτές που κυβερνώνται με δικτατορικό τρόπο. Για τις χώρες στις οποίες το φορολογικό βάρος είναι υψηλότερο (μεταξύ 12%-15% και 25%) χαρακτηρίζονται ως σχετικά δημοκρατικές χώρες και τέλος για τις χώρες όπου το φορολογικό βάρος είναι μεγαλύτερο από το 28%, θεωρούνται πλήρως δημοκρατικές.

Παρά τις επιφυλάξεις που μπορούν να διατυπωθούν για την ταξινόμηση αυτή και τις συγκρίσεις που παράγει, από την πλευρά μας συνιστά ένα καλό εργαλείο ανάλυσης

¹¹⁰ Για το δείκτη αυτό εγώ επιτραπεί να αναφερθώ στην εργασία μου Β.-Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, «Συγκριτική Ανάλυση Οικονομικών Δεικτών: διαφορές βορείων και μεσογειακών κρατών», στο πλαίσιο του ΠΜΣ Κοινωνιολογία (Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, Οκτ. 2012).

για την ένταξη της «φορολογικής επιβάρυνσης» στις παραμέτρους ανάλυσης της ανθρώπινης ανάπτυξης και της δημοκρατίας.¹¹¹

(2) Το «μαγικό τρίγωνο»:¹¹² αν στη μία κορυφή του βρίσκεται η «φορολογία», οι άλλες δύο αποτελούνται από τη «δημοκρατία» και την «ανθρώπινη ανάπτυξη». Ο τρόπος που κάνει τα τρία αυτά σημεία να συνδέονται είναι η υπόθεση ότι «η ποιότητα των δημοκρατικών θεσμών συνδέεται με το επίπεδο των υποχρεωτικών μεταβιβάσεων (φορολογίας) και αυτές σχετίζονται με το δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης».¹¹³

Το «παράδοξο του Montesquieu» τροφοδοτεί τα ερωτήματα της μακροχρόνιας ανάλυσης της στάσης των πολιτών του Ελληνικού κράτους απέναντι στο φόρο και στη φορολογία, μέσα σε εξαιρετικής πύκνωσης μεταβολές των συνθηκών κρατικής του ύπαρξης και λειτουργίας. Το ερώτημα που παράγει το «παράδοξο» είναι: το ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης στο «παράδειγμά» μας διασφαλίζει τη σύνδεση ανθρώπινης ανάπτυξης και δημοκρατίας μέσα σε μεταβαλλόμενες εθνικές προτεραιότητες και για τις δύο;

Από την ανάλυση του «παραδόξου» των A. Barilari και Th. Brand υπαγορεύεται η διατύπωση μιας θεωρίας για το «φορολογικό κράτος», η οποία παράγεται από την επίπτωση της συγκατάθεσης του φόρου στη δημοκρατία. Η ποιότητα των θεσμών που το στηρίζουν διευθετεί την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οι σχέσεις τους θα καθορίσουν τη δομή των δαπανών για τις εδράσεις της ανάπτυξης, την αντιπαραγωγικότητά τους και τις επιλεκτικές προτιμήσεις, οι οποίες επηρεάζουν το «μαγικό τρίγωνο». Μια διάσταση της σύνδεσης αυτής βρίσκουμε στην «Έκθεση της Μειονοψηφίας της Βουλής» το 1909, σε μια περίοδο κατά την οποία τα Δημόσια Οικονομικά δεν έχουν αποδεσμευθεί από την κοινωνιολογική ανάλυση στο πολιτικό επίπεδο άσκησης του κοινοβουλευτικού ελέγχου.¹¹⁴

¹¹¹ Το «παράδειγμα» ως εργαλείο οριοθέτησης της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας και σύνδεσής τους είναι η Ελλάδα. Την επεξεργασία των στοιχείων, ci-dessous (Για τα δεδομένα, Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους*, op.cit.· Γ. ΚΩΣΤΕΛΕΝΟΣ, *Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα, 2009).

¹¹² Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Cf., Για την «Έκθεση της Μειονοψηφίας της Βουλής», ci-dessous.

Αιτίες για την περίπλοκη αυτή σύνδεση, η οποία μπορεί να αναλυθεί στο πεδίο της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας, είναι:

- η γένεση του φορολογικού κράτους:¹¹⁵

θα προκληθεί από τη διάκριση της ιδιωτικής από τη δημόσια σφαίρα, με το θρυμματισμό δε όλων των φεουδαλικών δεσμών και τη φοροδοτική υποχρέωση ως άλλοτε δικαίωμα του Ηγεμόνα: η αύξηση της δύναμης του Ηγεμόνα θα συνδεθεί με την αύξηση των δαπανών. Η σύνδεση αυτή θα τους φέρει αντιμέτωπους με την αναζήτηση συμμαχιών που ασκούν εξουσία κατά ανάλογο τρόπο με αυτήν του Ηγεμόνα. Η δημιουργία του κοινοβουλίου είναι η εξέλιξη της σύνδεσης αυτής και η μετάβαση από την «αποδοχή»¹¹⁶ στη «συναίνεση»¹¹⁷ στο φόρο θα έχει άμεση συνέπεια στην εμφάνιση του σύγχρονου κράτους. Η μετάβαση αυτή μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τη διάκριση μεταξύ «κοινωνιολογίας του φόρου» και «φορολογικής κοινωνιολογίας»; Είναι θέμα που θα μας απασχολήσει αργότερα. Παραμένει ανοικτό το ενδεχόμενο της μετακίνησης προς την «συγκατάθεση» στην επιβολή του φόρου εφόσον η συναίνεση έχει θεσμική υπόσταση δια της λειτουργίας του κοινοβουλίου.

- η σύνδεση της οικονομικής ανάπτυξης με το δημοκρατικό κράτος:¹¹⁸

η σύνδεσή τους βασίζεται στη λειτουργία της αποτελεσματικής αγοράς που προϋποθέτει: α) τη θεμελίωση κράτους δικαίου με σαφή ιδιοκτησιακά δικαιώματα και περιορισμό της διαφθοράς,¹¹⁹ β) τη ρύθμιση της αγοράς προϊόντων και κεφαλαίων με την ικανότητα να προβλέπει την εκδήλωση κρίσεων, γ) τη διασφάλιση της εσωτερικής αξίας του νομίσματος και την προσαρμογή σε αυτήν της φορολογικής πολιτικής.

¹¹⁵ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit.

¹¹⁶ Cf., «l'assentiment à l'impôt».

¹¹⁷ Cf., «le consentement à l'impôt».

¹¹⁸ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit.

¹¹⁹ Ο ανταγωνισμός των δικαίων στο ελληνικό κράτος και κατά συνέπεια η επίπτωσή τους στην καθαρότητα των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων παραμένει ένα ανοικτό ζήτημα για δύο περίπου αιώνες. Το θέμα στις περιόδους μεταβολής των εθνικών συνόρων και προσάρτησης νέων εδαφών, επανερχόταν με έντονο τρόπο.

(3) Η «τριμερής των Δημοσίων Δαπανών»:¹²⁰ Η τριμερής βάση αφορά δύο μείζονες ομάδες δαπανών, οι οποίες διακρίνονται στην εσωτερική κατανομή τους. Η μία ομάδα αφορά στις «πάγιες» δημόσιες δαπάνες (άμυνα, ασφάλεια, δικαιοσύνη, εξωτερικές υποθέσεις, θεσμοί, χρηματοοικονομικά), χρηματοδοτούνται από τις υποχρεωτικές καταβολές και διασφαλίζουν το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του κράτους με σκοπό την απρόσκοπτη ανάπτυξη του· η άλλη ομάδα αφορά στις δαπάνες οικονομικής «μεγέθυνσης» (εκπαίδευση, έρευνα, επενδύσεις, περιβάλλον) και «κοινωνικής προστασίας».¹²¹ Η τριμερής βάση κάθε μιας από αυτές απαιτεί μία κρίσιμη μάζα που συνθέτουν:¹²² α) το αναγκαίο επίπεδο (στρώμα) ύπαρξης του κράτους δικαίου και της δημοκρατικής λειτουργίας του ως και η πρόβλεψη κοινωνικών συγκρούσεων. Η ύπαρξη του αναγκαίου αυτού επιπέδου, το οποίο υπολογίζεται στο 30% του ΑΕΠ για τις χώρες σε ανάπτυξη, διαμορφώνεται από τις δαπάνες σε ανάπτυξη, επενδύσεις δημοσίων αγαθών και κοινωνικής προστασίας· β) δημόσιες δαπάνες που συνιστούν «συμπλήρωμα προτίμησης» για την υποστήριξη της μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και γ) το «μαξιλάρι» εκείνο που θα καλύψει τις απρόβλεπτες δαπάνες και που η έλλειψή του θέτει σε δοκιμασία το «κοινωνικό μοντέλο».

Οι A. Barilari και Th. Brand επαναπροσεγγίζουν το «παράδοξο του Montesquieu» μέσα από την τριμερή αυτή βάση των Δημοσίων Δαπανών με κριτήριο το ύψος των φορολογικών υποχρεώσεων των πολιτών ως ποσοστό του ΑΕΠ. Στον πίν. Ι.1 μπορούμε να έχουμε τα συγκριτικά δεδομένα της ανάλυσης ως προς το ύψος των φορολογικών υποχρεώσεων, την ύπαρξη «συμπληρώματος προτίμησης», «μαξιλαριού» και των στοιχείων του επιπέδου δημοκρατίας σε ένα κράτος.¹²³ Η πινακοθέτηση θέτει άμεσα σε εφαρμογή ένα από τα εργαλεία ενίσχυσης της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας για την εκδήλωση σε ειδικές συνθήκες του «παραδόξου του Montesquieu». Συνδεδεμένο το «παράδοξο» με τις φορολογικές ελαφρύνσεις, η ποσοτική δυναμική του αποτυπώνεται στην κοινωνική του επίπτωση με ιστορική αναφορά: «με τη σύγχρονη επέκταση του κορπορατισμού όλων των μορφών του, δημοσίων και ιδιωτικών, οι οποίες ασκούν πίεση

¹²⁰ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit..

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid. Η επεξεργασία των στοιχείων στον Πίν. Ι.1 βασίστηκε στην περιγραφική τους ανάλυση.

για να αποκτήσουν φορολογικές ελαφρύνσεις είτε εξουσία αποφάσεων ως προς αυτές, μπορούμε να αναγνώσουμε μια κατεύθυνση σε νέο-μεσαιωνική φορολογία, γεγονός που αναπαριστά έναν πραγματικό κίνδυνο αποδιάρθρωσης της φορολογικής εξουσίας». Το σχόλιο ανήκει στον διακεκριμένο Γάλλο δημοσιοοικονομολόγο M. Bouvier,¹²⁴ συντάκτη του εκδοτικού σημειώματος της *Revue Francaises des Finances Publiques*, όπου δημοσιεύεται η μελέτη των A. Barilari και Th. Brand. Ο κίνδυνος αποδιάρθρωσης της φορολογικής εξουσίας ως αποτέλεσμα του σύγχρονου κορπορατισμού μπορεί να ενισχύσει την άλλη διάστασή του, τις διεθνείς δημοσιονομικές επεμβάσεις, θέμα που αντιμετωπίζουμε αργότερα.

(4) Ο «διεθνής ανταγωνισμός» και οι «παλινδρομήσεις»:¹²⁵ οι διεθνείς μετακινήσεις πληθυσμών εντάσσονται στις αιτίες αστάθειας των φορολογικών υποχρεώσεων καθώς είναι ανέφικτο να προβλεφθούν οι φορολογικές εισφορές και η εξέλιξη του δημοσίου χρέους στερεί την ευελιξία των κυβερνήσεων με βασική τους μέριμνα, σύμφωνα με τη βούληση της πλειοψηφίας, να αντιμετωπίσουν τις δαπάνες δημοσίου χρέους, μισθών και συντάξεων. Το θέμα αυτό, ιδίως για ευρωπαϊκές χώρες που δαμάζονται από την κρίση του χρέους, οδηγεί τους A. Barilari και Th. Brand στην πρόταση για τη διατύπωση μιας νέας θεωρίας για το κράτος, που έχει αφετηρία τη δημοσιοοικονομική κοινωνική ανάλυση και η οποία ενισχύει τη υπόθεση της μετάβασης:

- από το «κυρίαρχο κράτος»,
- στο «φορολογικό κράτος» και ακολούθως
- στο «κοινωνικό κράτος»,

το τελευταίο δημιούργημα ωρίμανσης του φορολογικού κράτους αλλά και αιτία της μεγάλης δοκιμασίας του εξαιτίας της ικανότητας και επιμονής μιας «αργόσχολης κοινωνικής τάξης» να διεισδύσει στη σχέση δημοσίων εσόδων και δαπανών.

¹²⁴ Cf., BOUVIER M., « Crises publiques, crise d'un modèle politique et naissance de "l'État intelligent" », RFFP, oct. 2009/108, σ. 69.

¹²⁵ Cf., A. BARILARI, TH. BRAND, «The paradox of Montesquieu», op.cit..

Πίνακας Ι.1

Το «παράδοξο του Montesquieu» κατά A. Barilari και Th. Brand

Φορολογικές υποχρεώσεις (Φ.Υ.) ¹²⁶	«Συμπλήρωμα Προτίμησης» (Σ.Π.)	«Μαξιλάρι» (Μ)	Επίπεδο Δημοκρατίας	Στοιχεία Δημοκρατίας
(Φ.Υ.) < 28% ΑΕΠ	Δεν χρησιμοποιείται		1. Απουσία δημοκρατίας (αυταρχικότητα) 2. Ατελής δημοκρατία (υβριδικό καθεστώς)	1. Αδυναμία συγκρότησης θεσμικών συνθηκών 2. Αδυναμία σταθερής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης
28% ΑΕΠ < (Φ.Υ.) < 40% ΑΕΠ	Ενδεχόμενη δημιουργία	Ενδεχόμενη δημιουργία	Φιλελεύθερη δημοκρατία	1. Ζώνη δαπανών ανάπτυξης 2. Δυναμική ανάπτυξη 3. Διεύρυνση ανισοτήτων 4. Μη κάλυψη κοινωνικών αναγκών 5. Χαμηλοί μισθοί και Μετανάστευση 6. Χαμηλή κοινωνική αλληλεγγυότητα 7. Ανισορροπίες στον Προϋπολογισμό για κάλυψη Σ.Π. και Μ.
40% ΑΕΠ < (Φ.Υ.) < 45 % ΑΕΠ		(Μ) = 10% ΑΕΠ	Δημοκρατία	1. Διεύρυνση Ελευθεριών 2. Διεύρυνση Δημοκρατίας 3. Ο κίνδυνος του Montesquieu
<i>Συνθήκες εμφάνισης του «παράδοξου του Montesquieu»</i>				

¹²⁶ Η ποσοστιαία αυτή κατανομή δεν είναι συνήθης για τον 19^ο και 20^ο αιώνα (μέχρι το Β' ΠΠ) για πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Θα δούμε στο «παράδειγμά» μας ότι η φορολογική υποχρέωση των Ελλήνων κινείται πολύ χαμηλότερα από τη φορολογική υποχρέωση της πρώτης κατηγορίας (<28 %) με το χαμηλότερο ποσοστό να σημειώνεται σε πολεμικές συνθήκες, πριν από τη λήξη του Α' Π.Π. 1918, 4,80% του ΑΕΠ και το υψηλότερο κατά την προετοιμασία τους, λίγο πριν από την έναρξη του Β' ΠΠ, το 1938, 20,42 % ΑΕΠ. Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit.

Ο κίνδυνος της «κρίσης υπερχρέωσης» που προκαλεί η αναποτελεσματικότητα της διοίκησης, η ατελέσφορη αναδιανομή με ενίσχυση της αντίληψης και της πραγματικότητας περί αντιπαραγωγικών δαπανών οδηγεί στη μείζονα κρίση του κοινωνικού κράτους, με άμεση εκδήλωση τον ακρωτηριασμό των δημοσίων δαπανών, κατάσταση που γεννά την παλινδρόμηση με κύρια τάση αυτήν της οπισθοδρόμησης.

Το ζήτημα που οφείλει να προσδιορισθεί στις συνθήκες αυτές, κάτι που εισάγει νέα ερωτήματα διά της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας, είναι η ανίχνευση του βέλτιστου φορολογικού επιπέδου με τεχνικές πέραν εκείνων των δημοσίων οικονομικών (όπως λ.χ. η καμπύλη Laffer) και ότι αυτή η ανίχνευση μπορεί να αντιμετωπίσει τη «φορολογική κούρσα» καθώς απομακρύνεται από τον δημοκρατικό κανόνα.¹²⁷

¹²⁷ Ibid.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Υπόφορος Πολίτης Επίφορης Εξουσίας:¹ από τη θεωρία στην τεκμηρίωση

II.1 Ωθήσεις Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας, σσ. 77-80 ~ II.2 Συλλήψεις μεταξύ Οικονομίας, Κοινωνιολογίας και Ιστορίας, σσ. 80-89 ~ II.3 Η ύπαρξη της οικονομίας του δημόσιου οικονομικού χώρου, σσ. 89-98 ~ II.4 Ιδιαίτερες δημοσιοοικονομικές συλλογικότητες στην κοινωνιολογία, σσ. 98-106.

II.1 Ωθήσεις Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας

Το σύνθετο ζήτημα για το μέλος μιας κοινότητας, τον πολίτη μιας κοινωνίας που φορολογεί η κοινότητα ή το κράτος, η επιτυχία σύλληψης έναντι της αποτυχίας επίδοσης του φορολογικού συστήματος επανακάμπτουν πέραν της επιστήμης της δημόσιας οικονομίας και φαίνονται ικανά μέσα στις νέες συνθήκες του 21^{ου} αι. ότι προσδίδουν στη φορολογική κοινωνιολογία μια ενδιαφέρουσα αναγέννηση από διαφορετικούς μάλιστα δρόμους με αξιοσημείωτες συμπληρωματικότητες.² Ο φόρος, μετά την εκδήλωση της

¹ Η έννοια του «υπόφορου» πολίτη και της «επίφορης» εξουσίας στον προσδιορισμό των σχέσεων πολίτη και εξουσίας μέσω της θεωρίας και της τεκμηρίωσης γίνεται στο πεδίο της οικονομίας, της κοινωνιολογίας και της ιστορίας. Η κινητοποίηση μιας έννοιας μέσα από την ανάλυση φορολογικών υποχρεώσεων του «υποτελή» (λατ. «tributaries», «vectigalis») όπως των Ελλήνων κατά την Οθωμανική κυριαρχία (cf. Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ. «Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ-ιθ'αι.)», Ζητήματα ιστορίας, Αθήνα, Θεμέλιο 1983) και μιας παροπλισμένης έννοιας που τη βρίσκουμε ακόμη στις αρχές του 19^{ου} αι. να δηλώνει την ικανότητα συνεχούς «σύλληψης» και «γένεσης» εν προκειμένω φόρων (cf., *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, Βιέννη, 1835, τ. 3, σ. 391 και τ. 1, σ. 734). Η διεύρυνση της φορολογίας με διάφορο περιεχόμενο για τον υπόφορο πολίτη «παράγεται» αενάως από την (πολιτική) εξουσία και μέσα σε συνθήκες που μεταβάλλονται και κοινωνικές αλλαγές που προετοιμάζονται.

² Το αντικείμενο αυτό της έρευνας δεν χαρακτηρίζεται από «μοναχική πορεία», πολύ περισσότερο χωρίς συμπληρωματικότητες: σημαντικές μακροχρόνιες αναλύσεις για το ελληνικό φορολογικό σύστημα και τα

μεγάλης οικονομικής κρίσης του 2008, επανήλθε στο κέντρο της δημόσιας συζήτησης με πολυάριθμες προσεγγίσεις και χωρίς η νομιμοποίησή του να τίθεται σε αμφιβολία, την επέκταση της φιλοσοφίας του φόρου, ως και τις συνέπειες από τις νέες μορφές διεθνών δημοσιοοικονομικών επεμβάσεων.³ Από τη συστηματική προσέγγιση σχετικών ερευνών ανιχνεύουμε την υπόθεση ότι η κατανόηση της διαχείρισης της επιβολής και συλλογής των φόρων βυθίζεται και διαφοροποιείται μέσα σε μεγάλες κατηγορίες: τη διάκριση των κοινωνιών σε αγροτικές και αστικές, προσοδικές και φορολογικές, προκρατικοί (κοινοτήτων, πόλεων και ηγεμόνα) φόροι και φορολογία κρατική, φόρος σε κοινότητες χρέους και διεθνείς δημοσιοοικονομικές υποχρεώσεις του κράτους, πόροι για κοινωνίες αγαθοεργίας και φορολογία σε κράτη κοινωνικής πρόνοιας.⁴

Κάθε μία από τις έννοιες με τις συγκρίσεις της ακολουθείται από τις αναλύσεις για την «επιδρομή» του φόρου και των συστημάτων της. Η «επιδρομή» βρίσκεται στη βάση των συζητήσεων για τη γένεση στην κοινότητα και την κοινωνία υποταγής ή αντιστάσεων, ατομικών ή συλλογικών, για την άντληση πόρων και την ισχύ της δημοκρατίας.⁵ Η ιστορία του φόρου, από τα βάθη της μέχρι σήμερα, δείχνει τη φορολογία

δημόσια έσοδα έχουν ήδη δημοσιευθεί, σε πολλές δε περιπτώσεις δεν απουσιάζουν κοινωνιολογικές ερμηνείες που διατρέχουν τον φόρο και την φορολογία στην Ελλάδα από την ανεξαρτησία της μέχρι σήμερα – θέμα που μας απασχολεί σε άλλα σημεία όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Ας σημειώσουμε την υποστήριξη διδακτορικής διατριβής που έρχεται πολύ κοντά στο δικό μας ερευνητέο ζήτημα: το 2009, ο νέος γάλλος ιστορικός N. Delalande, υποστήριξε τη διατριβή του με αντικείμενο τη στάση των γάλλων πολιτών απέναντι στο φόρο κατά την Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία: cf., N. DELALANDE, *Consentement et résistances à l'impôt : l'État, les citoyens et le problème de la confiance sous la IIIe République*, Université Paris I-Panthéon-Sorbonne (Διδακτορική Διατριβή), 2009. Τα ερωτήματά του αποκτούν άλλη διάσταση σε σχέση με τη δική μας: «Comment l'Etat a-t-il obtenu l'adhésion des citoyens au renforcement de ses prérogatives fiscales? L'hypothèse défendue dans cette thèse est que l'acculturation des citoyens à l'impôt résulte moins de l'usage de la force que des efforts de l'administration pour créer une relation de confiance avec les contribuables. A leur arrivée au pouvoir en 1870, les républicains s'engagent à mettre l'impôt au service de l'intérêt général, mais la préservation du consentement à l'impôt entre en contradiction avec la recherche d'une plus grande justice fiscale. Au début du XXe siècle, l'impôt sur le revenu suscite de très nombreuses résistances. Repoussée jusqu' a la veille de la Première Guerre mondiale, l'adoption d'une nouvelle constitution fiscale remet en cause la confiance des individus dans la capacité de l'administration à agir de manière impartiale. Le développement de la fraude contribue à la radicalisation des formes collectives de refus de l'impôt dans les années 1930», cf., <http://www.theses.fr/2009PA010623>, [Ανάκτηση: 02/08/2016].

³ Cf., A. HENROT, «Philosophie de l'impôt», *Mémoires de l'Académie Nationale de Metz*, Metz, 2010 (URL: http://documents.irevues.inist.fr/bitstream/handle/2042/51068/ANM_2010_113.pdf?sequence=1) [Ανάκτηση: 07/08/2016].

⁴ Cf., N. DELALANDE, A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, Παρίσι, La découverte, 2010, *passim*.

⁵ Το εύρος της αντίστασης ξεκινά από τη γελοιογραφία (για την Ελλάδα, cf., Λ. ΛΟΥΒΗ, *Η ελληνική οικονομία του 19ου αιώνα με τη γραφίδα των γελοιογράφων*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος - Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 2011, *passim*· Σ. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964*, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, τ. 2, 3) και από τη συμμόρφωση και εξάρτηση φθάνει στην επανάσταση.

να αναμιγνύεται σταδιακά στην καθημερινή ζωή των ατόμων.⁶ Η ανάμειξη γίνεται σε βαθμό τέτοιο που μεταβάλλονται οι πρακτικές του υπόφορου πολίτη και είναι αυτές που εγγράφονται σε στρατηγικές δόλου, διαπραγμάτευσης ή μετακύλισης του φόρου.⁷

Τα ερωτήματα, από την αρχή του 19^{ου} αι. μέχρι τα μέσα του 20^{ού} αι., διαδέχονται μαζί με τις αναλύσεις για το στάδιο «κοινωνικής εξέλιξης» τη θεωρητική σκέψη και εμπειρική ανάλυση, προσανατολισμένες στη συμμετοχή ή μη του «φόρου στην αναδιανομή του πλούτου»,⁸ γενικότερα τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες.⁹ ακόμη.

Η δύναμη του φόρου δια της εφαρμογής της αρχής της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ικανότητάς του με το προϊόν του (στα Δημόσια Έσοδα) να παράσχει τους πόρους για την κοινωνική και ατομική ασφάλεια, την εμπέδωση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, την προστασία της ιδιοκτησίας και την επιχειρηματικότητα προσέρχονται με την ισχυροποίηση του ρόλου του κράτους στο 19^ο αι. και τη δράση του στο εσωτερικό ευθύς αμέσως με κρατική συγκρότηση¹⁰ και στη συνέχεια με την ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων, όπου στο επίκεντρο βρίσκονται οι δημοσιοοικονομικές λειτουργίες και τα συναλλακτικά μέσα με τις διακυμάνσεις και επιπτώσεις τους.¹¹ Το ερώτημα που διατρέχει

⁶ Έχει σημασία ο τρόπος παρατήρησης, η συγκέντρωση των τεκμηρίων παρατήρησης και η ανάλυση των αποτελεσμάτων με τη συμπληρωματικότητα της «ιστορίας του φόρου» και τις κοινωνίες, οι οποίες είναι υπόφορες του, cf., G. ARDANT, *Histoire de l'impôt*, op.cit.: A. NEURRISE, *Histoire de l'impôt*, op.cit.

⁷ Cf., N. DELALANDE, A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, op.cit. Μια πολύ πρόσφατη ανάλυση είναι κοντά στο θέμα που αναφέραμε και ιδίως τον τρόπο επιβολής ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου για το φόρο. Cf., M. PÉCLA, *Représentations de la déviance fiscale en France. Du consentement sous contrôle a la concertation citoyenne*, Université de Versailles St-Quenton-en-Yvelines, École Doctorale CRIT Centre de recherche sociologique sur le droit et les institutions pénales (CESDIP), 2015. Θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

⁸ Cf., N. DELALANDE, A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, op.cit., σ. 15 και η κριτική στο έργο τους St. LEMBRE, «Nicolas Delalande, Alexis Spire, Histoire sociale de l'impôt », Lectures [En ligne], Les comptes rendus, 2010, mis en ligne le 15 novembre 2010, consulté le 02 août 2016. (URL: <http://lectures.revues.org/1192> [Ανάκτηση: 17/08/2016]).

⁹ Cf., T. PIKETTY, *Η οικονομία των ανισοτήτων*, Αθήνα, Πόλις, 2015, passim.

¹⁰ Χαρακτηριστική στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος η αγωνία του Ι. Καποδίστρια, cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, «Το μέγιστον και βιαιότατον πράγμα το των χρηματικών βοηθημάτων ήτο και είναι ολοδύναμόν μου αγώνισμα», [Συνέδριο:] *Ιωάννης Καποδίστριας. 170 χρόνια μετά, 1827-1997*, Ναύπλιο, 1998, σσ. 115-127.

¹¹ Η Σ. Λαζαρέτου σημειώνει ότι από την ανασύσταση του Ελληνικού κράτους το 1833 μέχρι το 1936, με την κατάρρευση του κανόνα χρυσού συναλλάγματος, οι απότομες και μόνιμες αυξήσεις της δημόσιας δαπάνης συμβαδίζουν με συνεχή πτώση των φορολογικών εσόδων και μία επίμονη νομισματοποίηση των δημοσίων ελλειμμάτων. Cf., Σ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, *Η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της Ελλάδος υπό το πρίσμα των εξελίξεων του διεθνούς νομισματικού συστήματος: 1830 - 1990*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα

τη συζήτηση μπορεί να διατυπωθεί ως ακολούθως: ποιό είναι το φορολογικό σύστημα που ανταποκρίνεται καλύτερα στην αρχή αυτή αλλά και στους παράγοντες που θα το μεταβάλλουν, ιδίως με την αποδοχή της ή όχι στην οικονομική δραστηριότητα; Η απάντησή του οικοδομείται σταδιακά.

Η κατηγοριοποίηση των φόρων¹² γίνεται διάκριση κοινωνικών θέσεων και οι κοινωνικές διακρίσεις καθίστανται δια της πολιτικής εξουσίας γεννήτορες των φορολογικών εννοιών, κατηγοριών και συστημάτων.¹³ γίνονται επίσης γεννήτορες μορφών εξουσίας για τη διοίκηση που ανταποκρίνεται σε αυτές και για αυτές συναινούν οι πολίτες· οι τελευταίοι όμως γίνονται και οι συντελεστές των κοινωνικών εξεγέρσεων που αντιπαρατίθενται με αυτές.¹⁴ Αργότερα, στο δεύτερο μέρος της έρευνας, μας απασχολεί η ανάλυση μεγάλων κατηγοριών φόρων και πώς εξελίσσονται κατά την έννοια, την κατηγορία ένταξής τους, την εκτίμηση των αποδόσεών τους, την απόκλισή τους οριζόμενη ως «καθυστερούμενα» ανά κατηγορία των Δημοσίων Εσόδων του Ελληνικού Κράτους αλλά και την ελαστικότητα της κρατικής διοίκησης στη φορολογία κοινωνικών τάξεων έναντι των δαπανών.¹⁵ ο αρχικός υπολογισμός τους και στη συνέχεια η συγκριτική επεξεργασία τους με τη συνδρομή της τεχνικής ανάλυσης, αποκαλύπτει, παραλλήλως με το βαθμό διοικητικής αποτελεσματικότητας, την κοινωνική αποδοχή του φόρου ή της ομάδας φόρων, την εξάρτησή τους από τη συμμόρφωση των πολιτών και την οικονομική ρεαλιστικότητα για τα στοιχεία διοικητικής επιβολής του φόρου και

Οικονομικής Επιστήμης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1993, σ. 85 κ.έ. (URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/2638> [Ανάκτηση: 17/08/2016]).

¹² Ζήτημα που προσδιορίζει το ειδικό πεδίο της έρευνάς μας τόσο στο δεύτερο όσο και στο τρίτο μέρος της μελέτης μας.

¹³ Ιδιαίτερα χαρακτηριστική η εμβάθυνση του Α. Ανδρεάδη στη φορολογία της Αρχαιότητας ή του Βυζαντίου, με παρακαταθήκη τα εννοιολογικά σκεύη της μεσοπολεμικής ακαδημαϊκής του παιδείας, με σκοπό να καταστεί κατανοητή η έννοια της «συνέχειας» στις σχέσεις κοινωνίας και αμέσων ή εμμέσων φόρων. Η άλλη διάσταση της ασυνέχειας με τις ειδικεύσεις της είναι αυτή για την περίοδο της φορολογίας στην Οθωμανική κυριαρχία, Cf., Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, «Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων», *op.cit.*, 235-253 Γενικότερη αναφορά μέσα από την ιστορία του φόρου, cf., A. NEURRISSE, *Histoire de l'impôt*, *op.cit.*, σ. 21.

¹⁴ Ibid. N. DELALANDE, A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, *op.cit.*, σ. 15 και η κριτική στο έργο τους St. LEMBRE, «Nicolas Delalande, Alexis Spire, Histoire sociale de l'impôt », *Lectures [En ligne]*, Les comptes rendus, 2010, mis en ligne le 15 novembre 2010, consulté le 02 août 2016 (URL: <http://lectures.revues.org/1192> [Ανάκτηση: 02/08/2016]).

¹⁵ Cf., inter alia, Γ. ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, *Η φορολογία της πρωτογενούς παραγωγής στην Ελλάδα (1828-1862)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Νομικών. Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 1992, *passim*. (URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/2293> [Ανάκτηση: 17/08/2016]).

εκτίμησης της απόδοσής του.¹⁶ Η υπόθεσή μας (εξ ου και η ιδιαίτερη θέση που δώσαμε στο θέμα αυτό ως πρώτο μέρος) είναι το ζήτημα που εστιάζουμε την ανάλυσή μας. Την τοποθετούμε στην καρδιά της κοινωνικής και πολιτικής συνοχής. Οι προσαρμογές της διαμορφώνουν τα «στάδια» εξέλιξης της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, πρωτίστως όμως περιοδολογούν εξάρσεις και αποδυναμώσεις του ακαδημαϊκού και ερευνητικού της πεδίου. Με την υπόθεση αυτή θεωρούμε ότι μπορούμε να συμπλέξουμε (με ευσύνοπτο τρόπο) την ανάλυσή μας με πέντε μεγάλες τάσεις που διαμορφώνουν, χάρη στα χαρακτηριστικά τους, σχολές.

II.2 Συλλήψεις μεταξύ Οικονομίας, Κοινωνιολογίας και Ιστορίας

Πριν ασχοληθούμε με τη διαμόρφωση σχολών, τη διατήρηση και σε ποιο βαθμό των χαρακτηριστικών εθνικής αντίληψης για την οικονομία του δημοσίου χώρου και τη σχέση με αυτόν του «υπόφορου πολίτη» για την «επίφορη εξουσία»,¹⁷ αντλούμε ορισμένες παρατηρήσεις που παραπέμπουν στη διεύθυνση της κοινωνιολογικής σκέψης, στην οικονομία του δημοσίου χώρου και πώς η οικονομία τροφοδότησε την κριτική σκέψη και το διάλογο στην ιστορία και την κοινωνιολογία. Η παραπομπή, με λανθάνοντα τρόπο, δείχνει πώς επηρεάζεται η μακροχρόνια ανάλυση του φόρου και της φορολογίας, εν προκειμένω στο Ελληνικό κράτος, πολύ περισσότερο πώς η εμφάνιση της δημόσιας οικονομίας προκαλεί αξιοσημείωτες εντάσεις που οδηγούν κατά περίοδο και χώρα στην ανάπτυξη της έννοιας «σχολή» με εθνικά χαρακτηριστικά. Η επέκταση του «δημόσιου τομέα της οικονομίας» παραμένει πάντα το κεντρικό σημείο αναφοράς και κριτικής:¹⁸ για τους κλασικούς οικονομολόγους όλες οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται στην αγορά και ο δημόσιος τομέας είναι υπεύθυνος μόνον για τη διατήρηση των κανόνων. Τη διάκριση βρίσκουμε ήδη στον κόσμο του Ρωμαϊκού Δικαίου (*res privata / res publica*).

¹⁶ Για την αναφορά στα «καθυστερούμενα», cf., E. ΠΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους*, *op.cit.*, · N. DELALANDE, A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, *op.cit.*, σ. 30 κ.έ. ως και S. LEMBRE, «Nicolas Delalande, Alexis Spire, Histoire sociale de l'impôt », *op.cit.*

¹⁷ Για τις έννοιες βλ. σημ. 1 αυτού του κεφαλαίου.

¹⁸ Cf., W. HOCHWALD, «Théorie et histoire économique» in D. Greenwald (επιμ.), *Encyclopédie Économique*, Παρίσι, Economica, 1984.

Είναι γνωστό ότι στη διάρκεια του 20^{ού} αι. ο δημόσιος τομέας γνώρισε τεράστια επέκταση και στις σχεδιασμένες αγορές αντικατέστησε σχεδόν εξολοκλήρου την ιδιωτική αγορά. Ένα βασικό επιχείρημα για την επέκταση του δημόσιου τομέα ήταν ότι δημιουργούνται οικονομίες κλίμακας: καθώς οι ιδιώτες διστάζουν ήταν δύσκολο να υποστηρίξουν τις μεγάλες επιχειρήσεις· έτσι μόνο ο δημόσιος τομέας μπορούσε να στηρίξει τη συγκρότησή τους.¹⁹ Ένα ακόμη επιχείρημα για την επέκταση του Δημόσιου Τομέα ήταν η σημαντικότητα των Δημοσίων Οικονομικών ως εργαλείο για την άσκηση Οικονομικής Πολιτικής. Από εδώ θα προκύψει η διάκριση του «Δημόσιου Τομέα», των «Δημοσίων Οικονομικών» και της «Οικονομικής Πολιτικής, το σημαντικότερο όμως η εμφάνιση των θεσμικών ορίων στο απολυταρχικό κράτος και η σύνδεσή τους με τη φορολογία. Στο 19^ο αι. το ζήτημα της ανισοκατανομής του εισοδήματος θέτει για πρώτη φορά ζητήματα λειτουργίας της αγοράς, αναδιανομής των εισοδημάτων δια της φορολογίας και προβλήματα μεταβίβασης εισοδημάτων δια του κρατικού προϋπολογισμού. Ο καταλύτης στη σχετική συζήτηση θα είναι η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929: τα Δημόσια Οικονομικά στην κεϋνσιανή επανάσταση θα μετασχηματίσουν τη Δημοσιοοικονομική Πολιτική σε ένα μακροοικονομικό εργαλείο της Οικονομικής πολιτικής, με στόχο να βελτιώνεται η απασχόληση και η αύξηση του εθνικού προϊόντος. Τα Δημόσια Οικονομικά θα γίνουν έτσι ο αποκλειστικός δρόμος που θα προσφέρει την πολιτική δικαίωση στην ανάπτυξη του Δημόσιου Τομέα με το έλλειμμα του Προϋπολογισμού να τον υπηρετεί, αυτό δηλαδή που στα παλαιά κοινοβούλια αποτέλεσε λόγο για το θεσμικό περιορισμό του Κράτους.²⁰

Μέσα σε αυτήν την ισχυρή αλλαγή που θα συνοδευθεί από ευρωπαϊκές συγκρούσεις με τις συνέπειές τους μεταξύ νικητών και ηττημένων χωρών και τη μεγάλη οικονομική κρίση προσέρχεται το δεύτερο σημείο υπομνηματισμού στην ανάλυσή μας: η γένεση «σχολών δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας» μέσα σε αυτό το κλίμα αλλαγών που φέρνει η αναγνώριση του ρόλου της οικονομίας του δημοσίου χώρου. Η αναφορά προάγει τη σκέψη μας να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα της μακροχρόνιας ανάλυσης του φόρου και της φορολογίας, στο «εθνικό περιβάλλον», σε σχολές που συγκροτήθηκαν και

¹⁹ Ένα επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο μαρξισμός. Cf., W. HOCHWALD, «Théorie et histoire économique», op.cit.

²⁰ Cf., W. HOCHWALD, «Théorie et histoire économique», op.cit.

θεμελιώδη ερωτήματα που ξεπήδησαν από τη διασταύρωση οικονομίας, κοινωνιολογίας και ιστορίας ή πολύ περισσότερο ότι ζητήματα της κοινωνιολογικής σκέψης εντάχθηκαν μέσα στην οικονομία και την ιστορία του δημοσίου οικονομικού χώρου. Πώς μπορούμε, λ.χ., να αναγνώσουμε τις δημοσιοοικονομικές λειτουργίες μιας κοινωνίας· πώς να εντοπίσουμε τους παράγοντες και τις αρχές για την ατομική δράση που συνδέονται με το φόρο και τη φορολογία σε συνθήκες «ρευστότητάς» τους;²¹ Οι κοινωνιολόγοι στράφηκαν πρόσφατα -και αυτό γίνεται όλο και πιο έντονα- στις «διαντιδράσεις» ή στο ρόλο των αξιών και των αναπαραστάσεων, με το φόρο να έχει ισχυρή θέση σε αυτήν τη στροφή.²² Ταυτοχρόνως, γεγονός απείρως σημαντικότερο και δυσκολότερο, γίνεται πιο αισθητή η αναζήτηση και χρήση εμπειρικών δεδομένων, δεικτών και εργαλείων.²³ παραμένει ακόμη ισχυρή η αμφισβήτηση της χρησιμότητάς τους, η απώθηση για τη δύσκολη διάκριση, όπως θα δούμε, των τεκμηρίων και της αξίας τους «εντός και εκτός χρόνου» της έρευνας ή η καχυποψία για την επίδοση των αποτελεσμάτων στις κοινωνιολογικές αναλύσεις, που διστάζουν να αναγνωρίσουν ότι οφείλουν να είναι (και) ιστορικές.²⁴

Αυτές οι τελευταίες ορισμένες υπενθυμίσεις συνδέονται με δύο σημαντικές σχολές: τη γερμανική και τη γαλλική. Προεικονίζουν τη σχέση τους με την κοινωνιολογική ανάλυση του φόρου. Τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη θα συνδέσουν την οικονομία με κρίσιμες κοινωνικές επιστήμες και θα παράξουν προκλητικής ανάλυσης επιστημονικά πεδία: την «οικονομική ιστορία» και την «οικονομική κοινωνιολογία», με στοχαστές που κινούνται με άνεση ανάμεσά τους και διεκδικούνται και από τις δύο.²⁵

²¹ Πρόκειται, όπως θα δούμε, για ένα από τα δυσκολότερα ζητήματα που μας απασχολούν στο δεύτερο μέρος και τεκμηριώνονται στο τρίτο: η έννοια και κατηγοριοποίηση των φόρων, η διεύρυνση των κατηγοριών και η διόγκωση κάθε κατηγορίας με την εμφάνιση, επανεμφάνιση και αλλαγή της φοροονοματολογίας· ο σκοπός της φοροεπιβολής, οι αρχές και οι υπολογιστικές μορφές της. Πολύ πιο δύσκολο το ζήτημα της μετάβασης στην εγχρήματη φορολογία, καθώς μεταβάλλεται ο δείκτης εκχρηματισμού σε αυτήν τη μεγάλη διάρκεια και για ένα κράτος που επεκτείνει τα σύνορά του σε περιοχές με διαφορετική σύνθεση «φόρου σε είδος» έναντι «φόρου σε χρήμα», διαφορετικό δείκτη εκχρηματισμού και διαφορετικά διοικητικά συστήματα. Τα ζητήματα αυτά μας απασχολούν ειδικότερα στο δεύτερο μέρος.

²² «Φαντασιώσεων», όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι οποίες αναγνωρίζονται στην Ιταλική Σχολή από την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αι. *Ci-dessous*.

²³ Cf., X. MOLENAT, *La sociologie. Histoire, idées, courants*, Παρίσι, 2009, *passim*

²⁴ Cf., H. MENDRAS, M. VIRRET, *Les champs de la sociologie française*, Παρίσι, Armand Colin, 1988, *passim*.

²⁵ Η περίπτωση του W. Sombart της γερμανικής σχολής και του F. Simiand της γαλλικής σχολής είναι δύο τυπικά παραδείγματα, πολύ πιο ηχηρή δε η παρουσία του J. Schumpeter.

Η πρώτη, γνωστή ως Γερμανικός Ιστορικός Θετικισμός, συντονίζει, χωρίς να συγκλίνει, την οικονομία με την ιστορία, ενώ η δεύτερη, γνωστή ως η Γαλλική Σχολή των Annales, προωθεί τη σύγκληση και την επικάλυψη. Μέσα από την ώσμωσή τους θα δημιουργηθεί η «οικονομική ιστορία» ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι προϋποθέσεις για την ανάδυσή της διαφαίνονται στη συζήτηση για την κρίση του καπιταλισμού, που σηματοδοτείται από το Γερμανό σοσιαλδημοκράτη E. Bernstein. Η Οικονομική Επιστήμη τινάχτηκε στον αέρα από την αδυναμία της να ελέγξει τις εξελίξεις και παραχώρησε την πρόοδο στην οικονομική ιστορία μέσα στη μεγάλη οικονομική κρίση (1929-1932). Η Οικονομική Ιστορία θα πάρει τα πρωτεία από την Οικονομική Επιστήμη «σε κρίση», καθώς αδυνατεί να ερμηνεύσει τις κρίσεις κυρίως χρηματιστηριακού τύπου αλλά και γιατί, το σημαντικότερο, δεν παίρνει θέση στο πολιτικό δίλημμα για υιοθέτηση προστατευτικής ή φιλελεύθερης πολιτικής.²⁶

Ας προσθέσουμε ένα μεγάλο γύρισμα στις κοινωνικές και ιστορικές επιστήμες: το 1929, με την ίδρυση στο Στρασβούργο του περιοδικού Annales d' Histoire Économique et Sociale -σήμερα Annales Économies Sociétés Civilisations-,²⁷ τίθενται οι βάσεις για τη δημιουργία μιας σχολής - ρεύματος στην ιστορική σκέψη που ενσωματώνει στην Ιστορία το σύνολο των κοινωνικών λειτουργιών στο χώρο και το χρόνο (οικονομία, πολιτική, θεσμοί, δομές, νοοτροπίες). Στο κλίμα της Ευρωπαϊκής κοινωνίας, όπως διαμορφώνεται στο τέλος της δεκαετίας του '20, ξεσπά μία νέα σχέση μεταξύ των κοινωνικών επιστημών αλλά και στη σχέση τους με την κοινωνία και το εθνικό κράτος· ειδικότερα σηματοδοτείται η απαρχή της συνολικής Ιστορίας, η οποία, αμφισβητώντας την κυριαρχία του χρονολογικού σχήματος αιτίου - αιτιατού, αποπειράται να συναγάγει δομικές εξηγήσεις, καθώς στρέφεται στο διαρκές και στο κανονικό, αρνούμενη να μείνει προσηλωμένη στις αρχές του μοναδικού, του ανεπανάληπτου και του εξαιρετικού.²⁸ Με τη «Σχολή των Annales» έχουμε την αποδέσμευση από το γεγονός, την «εξαφάνιση» ατόμων και την άρνηση να αποδίδουμε σημασία στα άτομα και στα γεγονότα. Στην ανάλυση του «ιστορικού γίγνεσθαι» αποδίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα και τονίζεται η καθοριστική σημασία οικονομικών δυνάμεων, κοινωνικών δομών, θεσμικών και

²⁶ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, New York, μτφ. Christopher Woodall, London, Norton, 1991, *passim*.

²⁷ Cf., H. COUTAU-BEGARIE, *Le phénomène Nouvelle Histoire*, Παρίσι, Economica, 1989, *passim*.

²⁸ Cf., ΓΚ. ΙΓΚΕΡΣ, *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα, Γνώση, 1995, σ. 65 κ.έ..

πολιτικών πλαισίων. Η έρευνα, αποστρέφοντας την προσοχή της από τις ρήξεις, τις τομές, τις επαναστάσεις, τις ανατροπές, επισημαίνει και αναδεικνύει τις ακινησίες, τις αδράνειες, τις κλιμακούμενες μετεξελίξεις και υπερβάσεις. Με τη Γαλλική Ιστορική Σχολή η Οικονομία, ως τρόπος οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, ανάγεται σε Ιστορία και τότε η Οικονομική Ιστορία ορίζεται ως η ιστορία των πράξεων και των οικονομικών γεγονότων που αναφέρονται (αφορούν) λ.χ. σε άτομα (πρόσωπα), εμπορικούς οίκους, κοινότητες, κοινωνίες.²⁹

Στην οικονομική κοινωνιολογία, παράλληλο επιστημονικό γέννημα της μεγάλης καμπής των πολέμων και της οικονομικής βίας του 20^{ού} αι., η συνήθης αναφορά είναι η επισήμανση ότι οι μεγάλοι στοχαστές της στράφηκαν σε όψεις της οικονομίας.³⁰ καθόσον μας αφορά, μικρή παραμένει, παρά την επισήμανση αυτή, η προσοχή στο πιο αρχέγονο μέσο αναγνώρισης της εξουσίας: το φόρο· ακόμη μικρότερη, παρά την πολύτιμη αφετηρία για τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία, στο πεδίο της οικονομίας του δημοσίου χώρου και του δημοκρατικού ανθρώπου, όπως τη συναντάμε στη σκέψη του A. de Tocqueville, αυτού του «σκαπανέα» κατά τον M. Leroy της φορολογικής κοινωνιολογίας,³¹ με την προβληματοθεσία της τόσο κατά τη θεματολογία όσο και τα αποτελέσματά της:³² η αποδεικτικότητα της θεμελιώνεται στη δημοσιοοικονομική ωρίμανση του κράτους, που οδηγεί στην αποδυνάμωση της πολιτικής ελευθερίας, στην όξυνση της διαίρεσης των κοινωνικών τάξεων και την απονομιμοποίηση της πολιτικής δράσης, τους γνωστικούς και ιδεολογικούς παράγοντες που αντιμετωπίζουν ως ίζημα στη μεταβολή.

Η «οικονομική κοινωνιολογία» συνιστά, όπως αναγνωρίζεται (πολύ πιο έντονα από την «οικονομική ιστορία»), αδιαχώρητο πεδίο από τη «γενική κοινωνιολογία». Συνηθέστερη είναι η ταξινομική της υπόσταση σε ένα θεματικό κοινωνιολογικό δένδρο,

²⁹ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, op.cit..

³⁰ Cf., R. SWEDBERG, *Une histoire de la sociologie économique*, Παρίσι, Desclée de Brouwer, 1995, *passim*.

³¹ Cf., M. LEROY, «Tocqueville Pioneer of Fiscal Sociology», *European Journal of Sociology*, 51/ 02, Aug. 2010, σσ. 195-239.

³² Η Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία του δημοκρατικού κράτους εκτείνεται χάρη στη σκέψη του A. de Tocqueville, πέραν του φόρου και της φορολογίας (που είναι το αντικείμενό μας), στη μελέτη των ερμηνευτικών παραγόντων των δαπανών και του κράτους – πρόνοιας. Οι μεταβλητές της δημοκρατικής δαπάνης «διακρίνονται» κατά αιτία / αντικείμενο / μεταβλητή (πολιτική, κοινωνιολογική, οικονομική, γνωστική) και το χρηματοοικονομικό αποτέλεσμα για τη δημοκρατία. Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, op.cit.

σπάνια όμως γίνεται η αναφορά σε δύο σημαντικές λεπτομέρειες: όταν δε συμβαίνει αυτό, χάνονται μέσα σε σκέψεις και αναλύσεις που δύσκολα δείχνουν τις λεπτές αποχρώσεις μεταξύ οικονομικής κοινωνιολογίας και κοινωνιολογίας της οικονομίας και φυσικά τη γενικότερη σημασία καθώς αναγνωρίζεται η χαλαρότητα των συνόρων τους.

Η πρώτη λεπτομέρεια προσέρχεται μέσα από την ιστορία της «κοινωνιολογίας της οικονομίας» με τις απαρχές και την εμπέδωσή της στην 30-ετία 1890-1920. Άξιες υπομνηματισμού είναι οι συμπτώσεις για τρεις από τους θεμελιωτές της κοινωνιολογίας της οικονομίας: στις αρχές της περιόδου, το 1891, ο Durkheim παραδίδει μαθήματα στους φοιτητές της φιλοσοφίας για τον Αριστοτέλη, τον Montesquieu, τον A. Comte, τους προδρόμους της κοινωνιολογίας· ο W. Pareto (τον οποίο θα συναντήσουμε στη συνέχεια με αναφορά στη θεωρία των ελίτ από την ιταλική σχολή δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας)³³ ανακαλύπτει τα έργα της «καθαρής οικονομίας»,³⁴ ο δε M. Weber ξεκινά την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία, έχοντας μόλις υποστηρίξει την υφηγεσία του για την «ρωμαϊκή αγροτική ιστορία». Το 1919, τελευταίο ακαδημαϊκό έτος για τον M. Weber θα ολοκληρώσει την ακαδημαϊκή του πορεία με τη διδασκαλία της «οικονομικής ιστορίας».³⁵ Είναι η περίοδος μιας επιστημονικής επανάστασης στην ευρωπαϊκή κοινωνιολογία: από τις αναφορές στον E. Durkheim και στον M. Weber, στην περίοδο αυτή και με το ξέσπασμα του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, συλλαμβάνεται η διάσταση του «μεγάλου μετασχηματισμού» των οικονομιών από τη σκέψη του K. Polanyi. Την περίοδο αυτή η νέο-κλασική οικονομία αντιμετωπίζει την επίδραση της «αντί-οικονομικής» σκέψης και την κριτική για την επιστημονική «σκληρότητα» που προσλαμβάνει η οικονομική σκέψη. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου εκδηλώνεται η στάση των οικονομολόγων απέναντι στη διάκριση «γεγονότων» vis-à-vis «αξιών» (επισήμανση του M. Weber), «επιστήμης» vis-à-vis «τέχνης». Είναι ακόμη η περίοδος της διπλής κριτικής που θα ασκήσουν η ιστορική σχολή και η μαρξιστική σκέψη. Τέλος, την περίοδο εξόδου από το μεγάλο κύμα διεθνοποίησης των οικονομιών, με τη λήξη του μεγάλου κύματος παγκοσμιοποίησης που έχει ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1880 και σβήνει μέσα στη

³³ Cf., Κεφ. 3.

³⁴ Ειδικώς των Walras, Cournot, Edgeworth αλλά και τη δύναμη του κράτους να μην του επιτρέψει τη διδασκαλία. Cf. . P. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, op.cit..

³⁵Cf., M. WEBER, *Histoire Economique*, op.cit.

στροφή προς τον οικονομικό εθνικισμό, η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία δείχνει τη δύναμή της μέσα από τη σκέψη μεγάλων στοχαστών στην Αυστρία ή την Ιταλία.

Η δεύτερη λεπτομέρεια ως προς τις αποχρώσεις, που μιλήσαμε, αφορά στην απάντηση στο ερώτημα που ακουμπά την ιστορία της οικονομικής κοινωνιολογίας και στην προέκτασή της μπορούμε να δούμε το θέμα που μας απασχολεί, δηλαδή την κοινωνιολογία του φόρου και τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία: σε ποιο βαθμό η οικονομική κοινωνιολογία είναι αδιαχώρητη από την γενική κοινωνιολογία. Μια απάντηση βρίσκουμε στον πρόλογο που έγραψε ο Alain Caillé στη γαλλική μετάφραση του έργου του R. Swedberg.³⁶ Ο γάλλος αντί-ωφελμιστής επισημαίνει ότι η οικονομική κοινωνιολογία είναι αδιαχώρητη της γενικής κοινωνιολογίας στο βαθμό που

«το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας παρουσιάζεται κάτω από τη μορφή οικονομικής κοινωνίας» με τέτοιο τρόπο ώστε «η αντανάκλαση στις σχέσεις ανάμεσα στο οικονομικό και το κοινωνικό να μπορεί να χαρακτηριστεί βασικό έργο της κοινωνιολογίας και των κοινωνικών επιστημών».

Η οπτική αυτή επιτρέπει μια προέκταση: η επισήμανση μπορεί να δικαιολογήσει τη διάκριση της «γενικής κοινωνιολογίας της οικονομίας» έναντι της «οικονομικής κοινωνιολογίας»,³⁷ και στο πνεύμα αυτό μπορούμε να σχεδιάσουμε την προσέγγιση της «κοινωνιολογίας του φόρου» ή της «φορολογικής κοινωνιολογίας»;

Η πρώτη, επισημαίνει ο B. Levesque,³⁸ η «γενική κοινωνιολογία της οικονομίας», αντιστοιχεί σε μία κοινωνιολογία του καπιταλισμού ως οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, όπως την συναντάμε στην ανάλυση του C. Trigilia³⁹ ή ακόμη στη σύλληψη του M. Weber για την «επιστήμη της κοινωνικής οικονομίας» (*die sozialökonomische Wissenschaft*).⁴⁰ Η δεύτερη, διευκρινίζει ο B. Levesque, η οικονομική κοινωνιολογία, στρέφεται στους θεμελιωτές της κοινωνιολογίας με σκοπό να εντάξει «τα κύρια γεγονότα

³⁶ Cf., R. SWEDBERG, *Une histoire de la sociologie économique*, op.cit., σ. 9.

³⁷ Cf., F. CUSIN, D. BENAMOUZIG, *Économie et sociologie*, Παρίσι, Coll. Quadrige, PUF, 2004, *passim*.

³⁸ Cf., B. LEVESQUE, «La sociologie économique: genèse, actualité et évaluation», *Revue interventions économiques* 33/2006, σ. 18.

³⁹ Cf., C. TRIGILIA, *Οικονομική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004.

⁴⁰ Cf., B. LEVESQUE, «La sociologie économique: genèse, actualité et évaluation», op.cit.

που προσδιορίζονται από την οικονομική επιστήμη, εφαρμόζοντας όμως μία «ριζικά διαφορετική οπτική και μία νέα μορφή θεσμικής ανάλυσης».⁴¹

Πού οφείλεται λοιπόν η εναλλακτική χρήση της κοινωνιολογίας της οικονομίας και της οικονομικής κοινωνιολογίας, αιτία κάποιων συγχύσεων και ενδεχομένως αντιπαραθέσεων; Πολύ δε περισσότερο, πώς δικαιολογείται η συνοριακή τους χαλαρότητα, όταν φυσικά αυτή γίνεται αντικείμενο πολεμικής; Η απάντηση υποστηρίζεται στο έργο του P. Bourdieu και σε αυτόν παραπέμπει ο B. Levesque:⁴² καθώς ο κοινωνιολόγος υποθέτει ότι «ο κοινωνικός κόσμος είναι παρών μέσα σε κάθε οικονομική πράξη», είναι επόμενο να μην υπάρχουν καθαρά σύνορα ανάμεσα «στη γενική κοινωνιολογία της οικονομίας» και την οικονομική κοινωνιολογία. Η πνευματική αυτή απόληξη του P. Bourdieu έχει αφετηρία την πρόθεσή του για «επανένωση των κοινωνικών επιστημών» και ότι εργάζεται με τρόπο τέτοιο ώστε να επιστρέψει η οικονομική στην ιστορική αλήθεια της επιστήμης της».⁴³ Κάθε «πρακτική βυθίζεται» (γράφει ο Bourdieu με τρόπο ανάλογο με εκείνο του K. Polanyi) και πρέπει να σκεφτούμε ως ένα «συνολικά κοινωνικό γεγονός», έννοια με λαμπρή σταδιοδρομία στη γαλλική σχολή των Annales.

Μικρή πρόσθετη παρέκβαση για τις τέσσερις βασικές προτάσεις του P. Bourdieu στο έργο του αυτό για τις «κοινωνικές δομές της οικονομίας»:⁴⁴ η πρώτη υποστηρίζει ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι παρών σε κάθε οικονομική πράξη. Η δεύτερη πρόταση υποστηρίζει ότι η οικονομική επιστήμη είναι το προϊόν μιας μακράς συλλογικής ιστορίας που αναπαράγεται συνεχώς στην ατομική ιστορία της οποίας μόνον η ιστορική ανάλυση μπορεί να αιτιολογήσει (η έννοια του habitus). Ο P. Bourdieu θυμίζει ότι ο homo economicus είναι ένα ιστορικό άτομο και ότι οι οικονομικές διατάξεις όπως η ανάγκη, οι προτιμήσεις ή οι ροπές δεν είναι εξωγενείς αλλά ενδογενείς. Η τρίτη πρότασή του είναι ότι ο κοινωνικός χώρος παρουσιάζεται όπως ένα πεδίο δύναμης ή πάλης

⁴¹ Η διατύπωση που ανήκει στον T. Parsons και αναφέρεται από τον R. SWEDBERG (= *Une histoire de la sociologie économique*, op.cit. σ. 65). Cf., B. LEVESQUE, «La sociologie économique: genèse, actualité et évaluation», op.cit.

⁴² Cf., P. BOURDIEU, *Les structures sociales de l'économie*, Παρίσι, Seuil, 2000, σ. 13 και για τη μεταφορά cf., B. LEVESQUE, «La sociologie économique: genèse, actualité et évaluation», op.cit.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

(χαρακτηρισμένος από σχέσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε φορείς) στο επίκεντρο του οποίου τα άτομα καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσης προσδιορισμού που καθορίζονται από διαφορετικές μορφές συσσωρευμένου κεφαλαίου στη διάρκεια του βίου τους. Αυτό δίνει χώρο σε σχέσεις δύναμης και σχέσεις εξουσίας τύπου κυρίαρχος / εξουσιαζόμενος. Η τέταρτη πρότασή του είναι ότι οι οικονομικοί φορείς δεσμεύονται στη βάση της επίκτητης εμπειρίας και έτσι, συμπεριφορές και αναμονές είναι μάλλον λογικές παρά ορθολογικές.⁴⁵

Η εμβάθυνση τέλος στα ζητήματα της κοινωνικής οικονομίας, του νέο-ινστιτουσιοναλισμού, του νέο-κορπορατισμού κ.λπ. ως και η ανάπτυξη θεματικών στο μικρο-, μεσο- και μακρο-επίπεδο καλλιεργούν το πνεύμα της Νέας Οικονομικής Κοινωνιολογίας:⁴⁶ η θεματολογία της οικονομικής κοινωνιολογίας στο μικροεπίπεδο θεμελιώνεται στις έννοιες της «αξίας», του «κεφαλαίου» και του «πλούτου», ουσιώδεις στις μεταβολές του κοινωνικο-οικονομικού δεσμού, και των μηχανισμών «στέρησης», «εξασθένησης», «αποκλεισμού», στις οποίες ο φόρος και η φορολογία ασκούν την επίφορη εξουσία τους.⁴⁷ Στο μεσο-επίπεδο αναλύονται οι επεξεργασίες του μετασχηματισμού της κοινωνικοοικονομικής σχέσης και οι νεωτερισμοί που προκαλούν νέες μορφές ενσωμάτωσης, συμφωνίας, ρύθμισης και θεσμοποίησης. Στο μακρο-επίπεδο εντάσσεται η μελέτη των κοινωνικοοικονομικών συγκρούσεων που παίρνουν τη θέση γύρω από τον καθορισμό της παγκόσμιας κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης.

II.3 Η προϋπόθεση ύπαρξης της οικονομίας του δημόσιου οικονομικού χώρου

Η προσπάθεια να ταυτισθεί ο 20^{ός} αι. με τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία είναι σχετικά ανώδυνη, τουλάχιστον κατά την αναφορά στην έννοια: στη δεύτερη και την τρίτη δεκαετία του 20^{ού} αι. τόσο η ελληνική όσο και η ευρωπαϊκή δημοσιονομική σκέψη γνωρίζουν την πρώτη μεγάλη ώθηση στο πεδίο της οικονομίας με ωθήσεις από γειτονικές

⁴⁵ Cf., P. BOURDIEU, *Les structures sociales de l'économie*, Παρίσι, Seuil, 2000, σσ. 11-31.

⁴⁶ Cf., C. BOURGEOIS et alii, *Dynamiques de la Sociologie économique. Concepts, controverses, chantiers*, Παρίσι, Octobre, 2009.

⁴⁷ Για την έννοια αυτή του «αποκλεισμού» σε σχέση με τον υπόφορο πολίτη, cf., Β.-Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, *Μηχανισμοί εγκοινωνισμού και κοινωνικού αποκλεισμού*, op.cit.

επιστήμες. Νέες ερμηνείες για τις δημοσιοοικονομικές δονήσεις αναζητούνται ή κατανοούνται μέσα από ανεπάρκειες θεωριών, νέες προκλήσεις εμπειρικές και θεωρητικές και συνεπώς νέες διαμορφώσεις συνόρων μέσα από καινοτόμα πεδία, όπως το πεδίο της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας, διόλου απόμακρο από το κλίμα της δημοσιοοικονομικής ιστορίας και της ήδη εκρηγνύουσας οικονομικής κοινωνιολογίας.⁴⁸ Η δεύτερη ώθηση, μετά την εμφάνιση της «δημοσιονομικής κοινωνιολογίας», γίνεται συγκριτικά με τη «δημόσια οικονομία» ως επιστήμης και την ύπαρξη της οικονομίας του δημοσίου χώρου να δείχνει στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες τη δύναμή της, μετά δε από μισό περίπου αιώνα, νέα ορμή θα δώσουν στη «δημοσιονομική κοινωνιολογία», μορφές κριτικής στη δημοσιοοικονομική λειτουργία του κράτους τόσο από την πλευρά της φιλελεύθερης σκέψης όσο και της μαρξιστικής, ενώ δεν θα λείψουν οι συνεισφορές από άλλα γνωστικά πεδία, όπως η ψυχολογία. Η τρίτη ώθηση θα δοθεί στο τέλος του 20^{ού} αι. και φθάνει μέχρι τις ημέρες μας, στη μεγάλη δημοσιονομική κρίση της δεκαετίας μας.⁴⁹ Οι χρονικές συμπτώσεις που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο οικονομικής κοινωνιολογίας και οικονομικής ιστορίας αφορούν την κοινωνιολογία του φόρου και τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία.

Η δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αι., ευνοεί την προσδοκία για πρόσθετη ωστική δύναμη στη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία: ειδικά θέματα προκύπτουν όλο και πιο έντονα, όπως λ.χ. οι αιτίες της σύγχρονης δημοσιοοικονομικής κρίσης για χώρες που αρτικόλεξα εμπεριέχουν και μειωτικούς χαρακτηρισμούς.⁵⁰ Τα θέματα υπερβαίνουν το πεδίο των

⁴⁸ Για τον τρόπο εμφάνισής της και την πορεία της, cf., R. SWEDBERG, *Une histoire de la sociologie économique*, op.cit.

⁴⁹ Η συζήτηση καλύπτει ερωτήματα τα οποία συγκροτούν δια των επιμέρους πεδίων μία από τις διαστάσεις της σύγχρονης δημοσιονομικής κοινωνιολογίας. Στο ερώτημα «γιατί το κράτος δαπανά», η απάντηση εντάσσεται στην ενότητα «δαπανηρό κράτος». Παρά την απουσία διατύπωσης, μέχρι στιγμής, μιας γενικής θεωρίας ικανής να δικαιολογήσει το δαπανηρό κράτος κατά τις φάσεις ανάπτυξής του, υπάρχει γενική συμφωνία που το χαρακτηρίζει σε τρεις χρόνους: δομισμός, φιλελευθερισμός, παρεμβατισμός. Μέχρι την κρίση του 1970 χαρακτηρίζεται από τη γενική αύξηση των δημοσίων δαπανών και τη διαφοροποίηση των προϋπολογιστικών λειτουργιών συνδεδεμένων με το κοινωνικό ζήτημα. Cf., [M. LEROY], «Essai de Sociologie de la réforme fiscale», Séminaire d'Orel, Problèmes et perspectives des systèmes fiscaux et budgétaires des pays de l'UE et de la Russie (URL: http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2005/1/Mark_Leroyl.pdf [Ανάκτηση: 07/08/2016]).

⁵⁰ Cf., inter alia, A. ΣΑΜΙΤΑΣ, ΕΥ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, «Διαφθορά, πολιτική σταθερότητα και δημόσια οικονομικά», εφημ. *Η Καθημερινή*, 2/4/2016, (URL: <http://www.kathimerini.gr/855337/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/diafthora-politikh-staferothta-kai-dhmosia-oikonomika> [Ανάκτηση: 10/08/2016]) όπου η σχετική αναφορά: «(...)Τα τελευταία χρόνια, τα υγιή δημόσια οικονομικά των χωρών-μελών της Ε.Ε. έχουν αναδειχθεί σε μεγάλο ζήτημα. Στο επίκεντρο της συζήτησης βρέθηκαν τα δημόσια οικονομικά των επενομαζόμενων PIIGS (Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ελλάδα και Ισπανία)(...)» και ότι «(...)οι χώρες που

«δημοσίων οικονομικών», ενισχύουν την προσεκτική επανάκαμψη σε ζητήματα που γέννησαν τη δημοσιονομική κοινωνιολογία (ο φόρος και η φορολογία στην «κοινωνιολογία του φόρου»), όπως είναι η διάκριση στα «πρωτεύοντα» και «δευτερεύοντα» έσοδα του φορολογικού κράτους,⁵¹ στα «όρια αποδοτικότητας» του φόρου και τα «όρια επιβολής της φορολογίας»,⁵² στις αντιστάσεις των πολιτών και τις απώλειες από διαφυγές περισσότερο ή λιγότερο συγκαλυμμένες («φοροδιαφυγή», «φοροαποφυγή», «φοροδιαφθορά») έναντι της πληρωμής του φόρου. Το «γλωσσάριο της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας» προσέρχεται στην ώθηση αυτών με την έννοια της ικανότητας συμμόρφωσης του πολίτη να προέχει λαμβάνοντας διάφορες εκδοχές στην τεκμηρίωση και ανάλυσή της. Για μία φορά ακόμη η ώθηση παραπέμπει στις δημοσιοοικονομικές συνθήκες που προκάλεσαν οι συνέπειες της λήξης του Α΄ παγκοσμίου πολέμου - το πρώτο στάδιο ανάπτυξης της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας.

Όπως για την οικονομική κοινωνιολογία, ακόμη περισσότερο για την δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία είμαστε αντιμέτωποι με το ερώτημα αν το «σχέδιό» της στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. είναι ικανό να αναβιώσει, μέσα σε συνθήκες δόνησης, στον 21^ο αι., γεννημένη δηλαδή σε μία κρίση και πάλι αναβιώνουσα μέσα από μία νέα κρίση που κλονίζει την πεποιθήση για τις γενικές δημοσιοοικονομικές και δημοσιονομικές αρχές οικονομολόγων και νομικών.

Η οικονομία βασίζεται σε υψηλής αφαίρεσης έννοιες και με απαιτητική επεξεργασία στη διαθέσιμη τεκμηρίωση που τις καθιστά κυρίαρχες· έννοιες όπως λ.χ. του «αγαθού», των «υπηρεσιών» και των «κοινωνικών σχέσεων» «εκτιμώνται ως πηγή σύγχρονης ή μελλοντικής πιθανής εξουσίας διάθεσης επί ωφελειών», υποκινούν δε την ανάλυση συμβατικών ή δικαιοκτών συμφερόντων. Η διάσταση αυτή συμβάλει στη διαμόρφωση του

έχουν καταπολεμήσει τη διαφθορά και έχουν ένα σταθερό πολιτικό σκηνικό επιτυγχάνουν καλύτερα δημοσιονομικά αποτελέσματα(...)».

⁵¹ Η κατηγοριοποίηση με άλλες έννοιες δεν είναι άγνωστη προκύπτουν δε από επίσημες ταξινομήσεις, όπως αυτή στο Ελληνικό κράτος το 1909.

⁵² Για το ζήτημα των φορολογικών συντελεστών η συζήτηση αρθρώνεται στην καμπύλη Laffer: δείχνει τη σχέση μεταξύ φορολογικών συντελεστών και φορολογικών εσόδων. Το βέλτιστο σημείο φορολογικών εσόδων είναι το σημείο εκείνο, το οποίο δείχνει την ισορροπία φορολογικών συντελεστών και φορολογικών εσόδων στις ανώτερες δυνατές τιμές. Έπειτα από το βέλτιστο σημείο φορολογικών εσόδων, η καμπύλη σημειώνει πτώση, κάτι που σημαίνει ότι τα φορολογικά έσοδα αρχίζουν να μειώνονται. Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit., σ. 7.

πεδίου της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας,⁵³ ένα πεδίο που ανανεώνεται αφενός διά του «γλωσσάριου»⁵⁴ και αφετέρου διά της μακροχρόνιας ανάλυσης για τη θέση των φόρων στα δημόσια έσοδα.⁵⁵ Φυσικά, η δημοσιοοικονομική διαχείριση αρθρώνεται γύρω από τους «οικονομικούς συνδέσμους» μιας κοινωνίας, τις αλλαγές της και τη διαχείρισή τους: τις «δημόσιες δαπάνες» και τα «δημόσια έσοδα». Η σχέση τους όμως διά του «δημοσίου χρέους» κατέστη, ακόμη μία φορά σήμερα -αλλά σε ένα άλλο κλίμα από εκείνο του 19^{ου} αι.-, μείζον κοινωνικοπολιτικό διακύβευμα.

Το διακύβευμα ενισχύει καταρχάς το διάλογο ανάμεσα σε οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες για την αντιμετώπιση ανεπαρκειών της οικονομίας του δημοσίου χώρου και, σοβαρότερο, δοκιμάζει τις μονομερείς δημοσιοοικονομικές ερμηνείες ή, πολύ πιο σημαντικό, τις ερμηνείες που αποδεικνύονται λανθασμένες.⁵⁶ αυτός ο διάλογος διευρύνεται καθώς μεταβάλλεται όλο και περισσότερο το δίκτυο των σχέσεων του ιδιωτικού ως προς το δημόσιο χώρο αλλά και οι σχέσεις εθνικής και διεθνούς οικονομίας. Κατά δεύτερο, στο προσκήνιο επαναφέρεται με δραματικό τρόπο η επισήμανση, που όμως παρακάμπτεται με διάφορους λόγους, στις συνθήκες της σύγχρονης δημοσιοοικονομικής κρίσης, του J. Schumpeter:

«πόσο λανθασμένη είναι η φράση ότι στην κρατική οικονομία, σε αντίθεση με την ιδιωτική οικονομία, τα έσοδα ρυθμίζονται απλώς αναλογικά προς τα έξοδα».⁵⁷

⁵³ Cf., M. WEBER, *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, Αθήνα, Σαβάλλας (ελλ. μτφ. Θ. Γκούρας), 2005, Τ. 1, σ. 66.

⁵⁴ Το «γλωσσάριο» προσεγγίζεται με τη συνδρομή τριών τουλάχιστον μείζονων συμβολών, όπως είναι του D. Bell, του J. G. Backhaus και του M. Leroy. Η μακροχρόνια ανάλυση αφορά στην έρευνά μας. Επίσης, cf., Σ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, *Η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της Ελλάδος υπό το πρίσμα των εξελίξεων του διεθνούς νομισματικού συστήματος: 1830 – 1990*, op.cit.

⁵⁵ Την τετραμερή διάκριση των δημοσίων εσόδων σε μια κοινωνία που αναπτύσσει τη δημόσια οικονομία, δηλαδή «φόροι», «δασμοί», «δανεισμός» και «χρεοκοπία» βλ. στην ανάλυση περί σχολών.

⁵⁶ Cf., Δανείζομαι τη διατύπωση από το σχετικά πρόσφατο άρθρο του γάλλου κοινωνιολόγου Marc Leroy (M. LEROY, «La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», *Socio-logos* 2010, [URL: <https://socio-logos.revues.org/2278> [Ανάκτηση: 07/08/2016]] με τη θεματολογία του οποίου θα ασχοληθούμε στη συνέχεια και σε ειδική ενότητα.

⁵⁷ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», in *Impérialisme et classes sociales*, Flammarion, Παρίσι 1984, σ. 229-282 και για την ελλ. μτφ. Cf. J. SCHUMPETER, «Η κρίση του φορολογικού κράτους» in Σ. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ (επιμ.), *Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Gutenberg, 2006, σ. 101.

Πόσο ισχυρή είναι η σύμπλεξη των δύο αυτών παραγόντων, για την κηδεμονία του δημοκρατικού ανθρώπου τη βρίσκουμε να λανθάνει στη σκέψη του A. de Tocqueville.⁵⁸ την εντοπίζουμε επίσης ισχυρή ανάμεσα στα ζητήματα της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας. Προηγουμένως όμως και χάριν των εισαγωγικών αυτών σκέψεων περί των σταδίων θεμελίωσης της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας (λαμβάνοντας υπόψη ως προϋπόθεση ύπαρξης της Δημοσίας Οικονομίας την ολοκλήρωση της οικονομίας του δημοσίου χώρου), υποστηρίζω ότι στη συζήτηση παρεμβάλλονται τρία ζητήματα για των οποίων η αναφορά απαιτεί ξεχωριστή προσέγγιση.

Το πρώτο ζήτημα αφορά την χρήση της έννοιας «δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία» ή «κοινωνιολογία των δημοσίων οικονομικών».⁵⁹ Πολύ περισσότερο πώς η έννοια αυτή συμπλέκεται με την οικονομία του ελληνικού δημοσίου οικονομικού χώρου. Η χρήση των εννοιών παραπέμπει στη συνταγματική διαμόρφωση των γνώσεών μας για την οικονομία του δημοσίου χώρου και τον τρόπο εξέλιξής της στη μακρά πορεία διαρκούς ανασύνταξης του ιδιωτικού και του δημοσίου χώρου, ιδίως κατά τη μακροχρόνια και δοκιμάζουσα τα όρια της μετάβασης από τον εγκιβωτισμό στον απεγκιβωτισμό της οικονομίας από την κοινωνία,⁶⁰ με ουσιαστική την παρουσία πλέον της «δημόσιας οικονομίας» και της «δημοσιοοικονομίας» και την ευδιάκριτη διάκρισή της στην οικονομία

⁵⁸ Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, Αθήνα, op.cit. ο Ν. Σεβαστάκης σχολιάζει (με αφορμή την έκδοση του έργου στην ελληνική γλώσσα) το ζήτημα της «οικονομικής ευμάρειας» με σιωπηλή την παρουσία των δημοσίων εσόδων και δαπανών ενός δημοκρατικού κράτους: «ο δημοκρατικός δεσποτισμός, τον οποίο εξορκίζει ο συγγραφέας στις σελίδες από τη Δημοκρατία στην Αμερική ή στο Παλαιό Καθεστώς και την Επανάσταση, παραπέμπει, όντως, σε μια κακή διαλεκτική ανάμεσα στον ήπιο κηδεμόνα και στον homo democraticus. Αλλά ο γλυκός κηδεμόνας που γιγαντώνεται αφυδατώνοντας την πολιτική δύναμη των λαϊκών υποκειμένων δεν είναι απλώς προεικόνιση μιας συγκεντρωτικής προνοιακής εξουσίας ούτε μια πρώιμη προειδοποίηση για τις «σοσιαλιστικές» εκτροπές του κοινωνικού κράτους στον 20^ο αι. Αυτή η ανάγνωση αδυνατίζει πλείστα άλλα στοιχεία της σκέψης του Τοκβίλ για τη φύση του δημοκρατικού δεσποτισμού και του ήπιου κηδεμόνα. Παραγνωρίζει κυρίως την κριτική ανάλυση του ιδιαίτερου κοινωνικού ήθους που, σύμφωνα με τον Τοκβίλ, ευνοεί περισσότερο από κάθε άλλο την υπερτροφία του κρατικού κηδεμόνα: το ήθος που σμιλεύεται στις συσπειρώσεις και τις αποσυσπειρώσεις ανταγωνιστικών μονάδων και ομάδων που εμφορούνται από τον πιο βαθύ κτητικό ατομικισμό και επενδύουν την ενέργειά τους στην οικονομία της ευμάρειας». Cf., Ν. Α. ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ, «ΑΛΕΞΗΣ ΝΤΕ ΤΟΚΒΙΛ, Η δημοκρατία στην Αμερική, Αθήνα, Στοχαστής, μτφ. Μ. Λυκούδης», "Ενθέματα", Κυριακάτικη "Αυγή", 4.12.2011 (URL: <http://enthemata.wordpress.com/2011/12/04/sevastakis-24/> [Ανάκτηση: 10/11/2014]).

⁵⁹ Ανάλογη είναι η διαφορά με εκείνη που έχει επισημανθεί ανάμεσα στην «Οικονομική Κοινωνιολογία» έναντι της «Κοινωνιολογίας της Οικονομίας».

⁶⁰ Ο «απεγκιβωτισμός» της οικονομίας ως έννοια συνδέθηκε με την έννοια της «αυτορρυθμιζόμενης αγοράς»: το μοντέλο οικονομικού συστήματος, το οποίο «αποσχίζει την οικονομική δραστηριότητα από την υπόλοιπη κοινωνία» Με τον τρόπο αυτό συνθέτει μια διακριτή και αυτόνομη σφαίρα. Cf., Κ. POLANYI, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, op.cit.

του δημοσίου χώρου:⁶¹ η πρώτη υπαγορεύεται από την παράσταση που έχουμε για την τεχνική διαχείριση και η δεύτερη από τη νομιμοποιητική της λειτουργία και επίδοση, αλλά και οι δύο προσδιορίζονται από τη μέριμνα των αναγκών και την αντιμετώπιση των ποιοτικά διαφορετικών και σύγχρονων ή ποιοτικά ίσων και μελλοντικών.⁶²

Η «δημόσια οικονομία» δείχνει να χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη δυναμικότητα έναντι της «δημοσιονομίας» και προσεγγίζει αποτελεσματικότερα την έννοια της μετάβασης στην εξουσία της διάθεσης αγαθών, υπηρεσιών και δικαιωμάτων βασισμένη

⁶¹ Μία ενδιαφέρουσα ανάλυση για την οικονομία του δημόσιου χώρου προέρχεται από τον ιστορικό W. Kula. «Μέχρι πρόσφατα, ήταν καθημερινότητα για κάποιον στην προ-καπιταλιστική Ευρώπη να εκφράζει τη μεγαλοψυχία του με τη βοήθεια της “επιδεικτικής σπατάλης”». Ο πρίγκιπας Radziwill (ισχυρός Λόρδος, επικεφαλής σε μια από τις φημισμένες οικογένειες της Πολωνίας) κατά τη διανομή κρασιού στην ακολουθία του και στους πελάτες του στους δρόμους του Nieswiez, πέτυχε έναν σημαντικό του στόχο με τη φαινομενική αδιαφορία του για την απώλεια της ποσότητας του κρασιού κατά τη διανομή: με την πρακτική αυτή εντυπωσίαζε με τα πλούτη του, ενέπνεε εμπιστοσύνη στις απεριόριστες δυνατότητές του και τελικά απέσπασε τη συναίνεσή τους στη βούλησή του, π.χ. στα πολιτικά εγχειρήματά του. Κατά συνέπεια, οι σπατάλες ήταν ένας τρόπος έλλογης δράσης εντός δεδομένης κοινωνικής δομής: αυτός είναι ο τρόπος που πρωταρχικά θέτει ο Godelier. Κατά γενική ομολογία, οι πρώτες μέρες του καπιταλισμού χαρακτηρίστηκαν από μια ιδεολογική καταδίκη των άσκοπων δαπανών, και από μια ηθικού χαρακτήρα αποδοχή της συνετής κεφαλαιακής επένδυσης. Αλλά η πουριτανική ιδεολογία, αν και κατανοητή, δεν κέρδισε μια κυρίαρχη θέση σε όλες τις χώρες - και όπου όμως κέρδισε, δεν διήρκεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τι συμβαίνει όμως με τις συλλογικές σπατάλες; Όταν ο ανταγωνισμός μεταξύ μεγάλων κοινωνιών παίρνει τη μορφή (και μπορεί να μείνει πολύ καιρό έτσι, χωρίς να μετατραπεί σε κάτι χειρότερο) απώλειας του μεγαλύτερου δυνατού ποσού απίστευτα ακριβών και πολύτιμων δημιουργημάτων της ανθρώπινης εργασίας; Όταν ο κώδικας τιμής που διέπει αυτόν τον ανταγωνισμό γίνεται ευρέως αποδεκτός, τότε ολόκληρη η ανθρωπότητα έχει λάβει θέση στην εξέδρα των επισήμων και διατηρεί το αποτέλεσμα.

Ο Godelier ορθά επισημαίνει ότι κάθε κοινωνία έχει το δικό της είδος «ορθολογικότητας», αλλά ως τον αφήσουμε να προσθέσει ότι κάθε μια έχει το δικό της είδος «σπατάλης» και ότι κάθε σπατάλη έχει τη δική της ορθολογικότητα. Οποιοσδήποτε αξιολογός ανθρωπολόγος πρέπει κάποια στιγμή να εξετάσει την κοινωνία του. Συνήθως θα διανύσει μεγάλη διαδρομή προτού να είναι τελικά ικανός να ενεργήσει με τον τρόπο αυτό - αλλά μόλις φθάσει σε αυτό το σημείο πρέπει να αρχίσει την εξέταση άλλων κοινωνιών από την αρχή. Η «εξέταση της κοινωνίας» πρέπει να συνίσταται στην: (i) εξέταση του συστήματος και της ιεραρχίας των αξιών που γίνονται αποδεκτές και (ii) στην εξέταση όλων των κανόνων συμπεριφοράς που η κοινωνία χρησιμοποιεί στην θεώρηση της ίδιας.

Όλη αυτή η σύγχυση οδήγησε τον Godelier στην εξέταση της οικονομικής δραστηριότητας ως ανεξάρτητης από την κοινωνική ζωή και στενά συνδεδεμένης μ' αυτήν στις πρωτόγονες κοινότητες. Ο Godelier θίγει αυτό το πρόβλημα αρκετές φορές: «Όσο περισσότερο πολύπλοκη είναι η οικονομία μιας κοινωνίας, τόσο περισσότερο φαίνεται να λειτουργεί ως αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας που κυβερνάται από τους νόμους της και τόσο περισσότερο ο οικονομολόγος θα τείνει να θεοποιεί αυτήν την αυτονομία και να υπολογίζει άλλα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος ως εξωτερικούς παράγοντες μόνο. Αντιθέτως, η ανθρωπολογική προσέγγιση δεν επιτρέπει στο μελετητή να εξετάσει την οικονομία χωρίς να παρουσιάσει τις διασυνδέσεις της με τα άλλα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος. Διανομή: Περιορισμένη UNESCO/SS/41/3.244.1/h/30, Παρίσι, 27 Ιουνίου 1966, Πρωτότυπο: Αγγλικά, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ. ΔΙΕΘΝΗΣ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΥΡΙΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΒΟΗΘΗΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ από τον Witold Kula. Τυπολογία των Οικονομικών Συστημάτων, (Έγγραφο προς χρήση για την προετοιμασία της μελέτης από τους ειδικούς συμβούλους), WS/0666.64 (SS)».

⁶² Cf., M. WEBER, *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, op.cit., σ. 64.

σε αρχές διαφορετικές από εκείνες της σύγχρονης ιδιωτικής οικονομίας.⁶³ Η παλινδρόμηση των αρχών αυτών (όπως δείχνει η αναπτυσσόμενη τεκμηρίωση της σημερινής κρίσης) και ο τρόπος προσέγγισής τους ενισχύει την έννοια της «δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας» και το γλωσσάριό της. Τα ιστορικά παραδείγματα λ.χ. του αρχαίου ελληνικού κόσμου και της ρωμαϊκής κοινωνίας,⁶⁴ του Βυζαντίου, της φεουδαλικής αριστοκρατίας από το 16^ο στο 17^ο αι., του υπόφορου στην οθωμανική αυτοκρατορία γένους των Ελλήνων⁶⁵ και ιδιαίτερα, όπως θα δούμε, της συγκρότησης και λειτουργίας του δημόσιου οικονομικού χώρου στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος, συνηγορούν στη χρήση της έννοιας «δημοσιονομική κοινωνιολογία», ενσωματώνοντας το περιεχόμενο και τις μεθόδους της «κοινωνιολογίας των δημοσίων οικονομικών».⁶⁶

Το δεύτερο ζήτημα προέρχεται από υποθέσεις και γεγονотоγραφημένες αναλύσεις ικανές να ανασυντάξουν, μέσα από τις δημοσιοοικονομικές κρίσεις, τα σύνορα της κοινωνιολογίας, της οικονομίας, της ιστορίας και της πολιτικής πράξης, ιδίως τα αποτελέσματά τους στα μερίδια «πολιτικής ισχύος».⁶⁷ Η ανασύνταξη προέρχεται μέσα από την αποδυνάμωση των θεωρητικών βεβαιοτήτων των οικονομολόγων, τους αποκλεισμούς που επιδόθηκαν οι κοινωνιολόγοι με την οριοθέτηση της θεματολογίας που γεννά η οικονομική ανάπτυξη και τις κοινωνικές της συνέπειες και αγκυλώσεις των ιστορικών σε ονοματισμένα από τους ίδιους «μείζονα γεγονότα» με συνοριακές αναγνωρίσεις.

Τέλος ένα ακόμη ζήτημα, ήσσονος φαινομενικά σημασίας για την εμφάνιση σχολών, αλλά μείζονος σημασίας για την έννοια της μετακένωσης ιδεών, είναι το εκδοτικό εγχείρημα με την κυκλοφορία ξενόγλωσσων δημοσιοοικονομικών έργων στην εθνική γλώσσα.⁶⁸ Τα παραδείγματα δεν είναι άγνωστα, όπως λ.χ. στη Γαλλία με τη μετάφραση

⁶³ Cf., M. WEBER, *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, op.cit., σ. 65.

⁶⁴ Cf., M.M. AUSTIN, P. VIDAL-NAGUET, *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Δαίδαλος, 1998, *passim*.

⁶⁵ Cf., Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ' - ΙΣΤ' ΑΙ.)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, *passim*.

⁶⁶ Η διάκριση έρχεται ως συνέπεια του ερωτήματος που λίγο πριν διατυπώσαμε, δηλαδή αν υπάρχει διαφορά και γιατί ανάλογη με εκείνη της «Οικονομικής Κοινωνιολογίας» έναντι της «Κοινωνιολογίας της Οικονομίας».

⁶⁷ Για την ανάλυσή τους και τη μετάθεση από τη νομοθετική στην εκτελεστική εξουσία, cf., Α. ΛΥΤΡΑΣ, *Πολιτική στρατηγική για τις κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008, σ. 86 κ.έ.

⁶⁸ Είναι ιδιαίτερα εύγλωττη η χορήγηση συγγραμμάτων στα ελληνικά ακαδημαϊκά τμήματα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών με κυρίαρχη την παρουσία μεταφρασμένων έργων διακεκριμένων

στις αρχές του 20^{ού} αι. μεγάλου αριθμού έργων της γερμανικής ιστορικής σχολής ή της αγγλοσαξωνικής σκέψης. Ένα ηχηρό παράδειγμα για την Ελλάδα είναι η μετάφραση του έργου του έξοχου Γάλλου δημοσιοοικονομολόγου G. Jeze ως και εκείνο του E. Allix.⁶⁹ Θα λέγαμε για το θέμα αυτό ότι η διάχυση θεωρητικών κατασκευών με καθολική ισχύ, όπως άλλοτε υπονοείται και άλλοτε με διαπρύσιο λόγο και στην ελληνική κοινωνιολογική σκέψη ιδίως με την παράβλεψη σχολών δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογικής σκέψης,⁷⁰ επιτυγχάνεται δια της μεταφραστικής οδού.⁷¹ Με τον τρόπο αυτό εκδηλώνεται όλο και

πανεπιστημιακών, χωρίς την παρέμβαση, στις περισσότερες περιπτώσεις, ενός προλόγου ικανού να υποδηλώσει προσαρμογές ή διαφορές για το περιεχόμενο και τις συμπλέξεις του ξένου συγγράμματος. Το θέμα θα άξιζε, κατά την άποψή μας, μεγαλύτερη ανάλυση ώστε να συνδεθεί με την παραγόμενη οικονομική ηθική και τις διαρρήξεις που προκαλεί στο φραγμό «εσωτερικής» και «εξωτερικής» οικονομίας (παραλλάσσοντας το περιεχόμενο και τη διατύπωση του R. COLLINS, «Weber's Last Theory of Capitalism: A Systematization», *American Sociological Review* 45/6 (1980), σσ. 925-942 και για την ελλ. μτφ. R. COLLINS, «Η θεωρία του Βέμπερ για τον καπιταλισμό» στο Σ. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ (επιμ.), *Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας*, Gutenberg, Αθήνα 2006, σ. 55 και εφεξής: η παραπομπή των σελίδων γίνεται στην ελληνική απόδοση του κειμένου από την Δ. Λάμπρου) από τον επιγραμματικό αυτό υπομνηματισμό. Για τις μεταφράσεις οικονομικών έργων, ο Μ. Ψαλλιδόπουλος θα επισημάνει ότι «(...) αν κατά τον 19^ο αιώνα οι μεταφράσεις οικονομικών κειμένων στα ελληνικά αφορούν κυρίως κείμενα που διέπονται από φιλελεύθερες ιδέες, αυτή η παντοκρατορία του φιλελευθερισμού αρχίζει να υποχωρεί ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα για να δώσει τη θέση του, καθώς προχωρά ο 20^{ός} αιώνας, σε μια πολύ πιο πλουραλιστική αντιπροσώπευση(...)», θα πρέπει η βάση να συμπληρωθεί με πολλές περισσότερες καταχωρήσεις. cf. Μ. ΨΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Μεταφράσεις Βιβλίων Οικονομικών Επιστημών στην Ελληνική Γλώσσα, 1808-1948: Τα ιδεολογικά Μηνύματα», *Πολιτική Οικονομία και Έλληνες Διανοούμενοι. Μελέτες για την Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 1999, σσ. 11-37. Η ανάγκη «(...)η βάση να συμπληρωθεί με πολλές περισσότερες καταχωρήσεις» συνιστά το ερέθισμα της επιλογής φιλελεύθερων και λιγότερο σχολών φιλελευθερισμού μέσα στις οποίες βρίσκουμε αυτές της «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας». *Ci-dessous*

⁶⁹ Cf., E. ALLIX, *Δημόσια Οικονομία*, Αθήνα, 1931, *passim*.

⁷⁰ Κανένα απολύτως έργο των δημοσιοοικονομικών σχολών της ιταλικής, γαλλικής ή γερμανικής σχολής δεν μεταφράστηκε στην Ελλάδα, ακόμη και για εκείνους που επηρέασαν σε ένα βαθμό διεθνώς διακεκριμένους οικονομολόγους, όπως ο Α. Ανδρεάδης και η σχέση του με την ιταλική δημοσιοοικονομική σκέψη. Εξάιρεση αποτελεί η σχετικά πρόσφατη μετάφραση του έργου του J. Schumpeter για την κρίση του φορολογικού κράτους.

⁷¹ Τα μεταφραστικά εγχειρήματα σε όλον το 19^ο αι. και μέχρι τα μέσα του 20^{ού} αι. (cf. Μ. ΨΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Μεταφράσεις Βιβλίων Οικονομικών Επιστημών στην Ελληνική Γλώσσα, 1808-1948», *op.cit.*) με έντονο τον χαρακτήρα κυρίως φιλελεύθερων μεταφρασθέντων έργων (γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά κ.λπ.) έχουν «συμπληρωματικό» χαρακτήρα ως προς την ακαδημαϊκή διδασκαλία στο ελληνικό πανεπιστήμιο με την κυριαρχία εθνικά ονοματισμένων «πανεπιστημιακών συγγραμμάτων». Η συμπληρωματικότητα υποχώρησε στο τέλος του 20^{ού} αι. από την πλημμυρίδα ακαδημαϊκών έργων αγγλοσαξωνικής έμπνευσης και τη μειωμένη παρουσία «γηγενών συγγραμμάτων», πολύ δε περισσότερο τη συνδυασμένη έκδοση του μεταφρασθέντος έργου με τις διαστάσεις του στην ελληνική περίπτωση. Επέλεξα δύο, από τα ελάχιστα που διαθέτουμε, παραδείγματα έργων «Δημόσιας Οικονομίας» με χρονική απόσταση ενός σχεδόν αιώνα. Το πρώτο είναι του Γάλλου δημοσιοοικονομολόγου G. Jese, του οποίου το έργο αποδόθηκε στην ελληνική γλώσσα το 1915. Το άλλο παράδειγμα είναι η απόδοση στην ελληνική γλώσσα του έργου των Η. ROSEN, T. GAYER, *Δημοσία Οικονομική*, Αθήνα, Κριτική. Αθήνα 2009 με ενσωματωμένες τις διαστάσεις της ελληνικής δημόσιας οικονομίας από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Β. Ράπανο. Παράλληλη, τέλος, είναι και η τάση συλλογής εξαιρετικών άρθρων από διεθνείς επιθεωρήσεις και την ενιαία στην ελληνική γλώσσα εμφάνισή τους σε «συλλογικό τόμο», χωρίς όμως την υπόδειξη για την προβληματική στην οποία εντάσσονται, εκτός από το γενικό τίτλο που σηματοδοτεί την ανάγνωσή τους. Τα ζητήματα

πιο έντονα η μείωση της ανάγκης για τη διαλεκτική ενσωμάτωση των επιτευγμάτων αυτών στην αυτόχθονη διανοητική παραγωγή, πιο σοβαρό δε είναι η άρνηση για ανάλογη προσπάθεια υπό το πρίσμα του «περιττού», ενώ δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου η απόδοση στην ελληνική γλώσσα να συρρικνώνεται στην (απολύτως χρήσιμη, αλλά τουλάχιστον ανεπαρκή) τεχνική της μετάφρασης. Ακόμη πιο προβληματική είναι η συγκάλυψη της αυτόχθονης παραγωγής σε λίγες μονογραφίες και ακόμη λιγότερα συνθετικά έργα σε περιορισμένες τεκμηριωτικές εμβαθύνσεις.⁷²

II.4 Ιδιαίτερες δημοσιοοικονομικές συλλογικότητες στην κοινωνιολογία

Η «ιδιαίτερη συλλογικότητα»⁷³ που δημιουργείται από την συγκέντρωση επιμέρους ιστοριών και η οποία περικλείει κάτω από την ίδια ενότητα «γεγονότα», «αφήγηση» αυτών των γεγονότων και «επιστημονική γνώση» για την επιλογή και αφήγηση είναι μία «σχολή». Η δημιουργία όμως «σχολής» δικαιώνεται, τότε και μόνον τότε, όταν η συνεκτικότητά της φθάνει στο μέγιστο βαθμό για:

- το «βέλος του χρόνου»⁷⁴ της να αρθρώνει αποτελεσματικά τις τρεις διαστάσεις του χρόνου, δηλαδή του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος,⁷⁵
- τη «ρεαλιστική οπτική» να συνοδεύεται από μία ειδική αξίωση στο «αληθές»,

αυτά απαιτούν πολύ μεγαλύτερη εμβάθυνση, για την αιτιολόγησή τους, στο ζήτημα των «Σχολών» που αναπτύσσονται στη «Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία».

⁷² Η παραγωγή αυτή έχει έναν ακόμη ανταγωνιστή: τον όγκο της επιστημονικής αρθογραφίας σε διεθνείς επιθεωρήσεις, με αποτελέσματα που γίνονται συνηθέστερα γνωστά δια των παραπομπών και κατά τη γνώμη μου σημαντικότερο, ως σημείο αναφοράς της μεταφερόμενης γνώσης και κριτήριο αποδοχής της η συντηρητική, ενίοτε και απορριπτική, αντιμετώπιση της αυτόχθονης δημιουργικής σχολής σκέψης.

⁷³ Κατά τον R. Koselleck. Cf., R. KOSELLECK, *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Cambridge, Mass. MIT Press, 1988, *passim*.

⁷⁴ Για την έννοια, cf., J. TOPOLSKY, *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα Θεμέλιο, 1983, σ. 158.

⁷⁵ Η διάσταση του χρόνου είναι ιδιαίτερα αποφασιστική για την ισχυροποίηση της φορολογικής κοινωνιολογίας, όπως αναγνωρίζει το 2005 το Centre for History and Economics των Πανεπιστημίων Cambridge και Harvard: "The history of taxation reveals many social, political, and economic characteristics of a society" και ενισχύουν την θέση τους με το ερευνητικό πρόγραμμα «International exchanges of ideas about taxation since 1750». Cf., S. JAMES, «Combining the Contributions of Behavioral Economics and other Social Sciences in understanding Taxation and Tax Reform», University of Exeter, Conference of the Society for the Advancement of Behavioral Economics, San Diego State University, Aug. 2-5, 2010, (URL: <http://kie.vse.cz/wp-content/uploads/James-2010.pdf> [Ανάκτηση: 03/08/2016]).

- τον «ανθρώπινο προορισμό» να βεβαιώνει ότι δεν συνιστά επιλογή θείας υπεροχής αλλά «κοινωνικό δημιούργημα»,⁷⁶
- την «ιδιαίτερη συλλογικότητα» να δικαιώνει η ικανότητα «μετακένωσης ιδεών»⁷⁷ της και
- το, λιγότερο αντιμετωπιζόμενο θέμα στο πεδίο της «κοινωνιολογίας», φερέγγυο ζήτημα των πηγών.⁷⁸

A. Ο τεκμηριωτικός λόγος για μία συλλογικότητα

Αφετηρία των υποθέσεων για την «συνεκτικότητα» μιας Σχολής είναι το τελευταίο ζήτημα για τη χρήση και διάκριση των πηγών που οφείλει να καταφύγει η «κοινωνιολογία του φόρου», καθώς ως κύρια μορφή ύπαρξης του φόρου είναι η «πηγή βεβαίωσής» του. Πολλαπλά σημαίνουσα η έννοια πηγή. Εδώ θα επικεντρωθούμε στην πηγή έρευνας του φόρου, το γενικότερο δηλαδή ζήτημα των τεκμηρίων έρευνας.

Η διάκριση βασικών πηγών Δημοσίων Εσόδων σε μία κοινωνία που αναπτύσσει την δημοσία οικονομία της (και, όπως επισημάναμε, στην προέκτασή της τη Δημόσια Οικονομία ως επιστήμη) σε «έγγραφες πηγές» και αυτές σε «πρωτογενείς» έναντι των

⁷⁶ Cf., R R. KOSELLECK, *Critique and Crisis*, op.cit.

⁷⁷ Η έννοια για την ιστορία των οικονομικών ιδεών όπως και των κοινωνιολογικών είναι εξαιρετικά απαιτητική με τη δημιουργία αναλύσεων για τον τρόπο και τις συνθήκες μετακένωσης, πολύ έντονο ζήτημα στην οικονομία. Cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGMI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, op.cit., σ. 21 κ.έ. αλλά αισθητά λιγότερο ισχυρό για την κοινωνιολογία όπου το ζήτημα της διάχυσης των ιδεών (έννοια μάλλον αμφιλεγόμενη), θεωριών και της υπέρβασής τους ελάχιστα ή καθόλου θίγεται από μια ιστορία κοινωνιολογικών ιδεών. Cf., M. LALLEMENT, *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2004, *passim*.

⁷⁸ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures*, op.cit. Η επισήμανση αυτή για το «λιγότερο αντιμετωπιζόμενο θέμα» δεν αναιρείται από την ύπαρξη τολμηρών «μνημονίων κοινωνιολογίας», cf., M. LALLEMENT, *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, op.cit., σ. 16, ιδίως με την επισήμανσή του ότι «(..) η κοινωνιολογία είναι προπάντων εμπειρική επιστήμη» με υποχρεωτική την πρακτική μάθηση για τη «δουλειά του κοινωνιολόγου», της έρευνας, της στατιστικής ανάλυσης, της αντιπαραβολής με τα αρχεία. Η αναφορά είναι σημαντική καθώς ο αντίλογος (παρά τις υπερβολές που δικαιολογούν τη διατύπωσή του) από σημαντικού διαμετρήματος κοινωνιολόγους είναι ισχυρός. Ενδεικτική η αναφορά στον P. Sorokin, όπως τη δανειζόμαστε από το έργο του M. Lallement: «(...) Αυτοί οι επιστημονικοί τομείς (σημ. στατιστική κ.λπ.) έχουν γίνει σήμερα εδάφη που κατέχονται από ένα στρατό κατοχής τον οποίο συγκροτούν στατιστικοί, λογιστές, αριθμολόγοι και μετρομανιακοί». *Idid.*, σ. 291. Πιότερο ισχυρή η κλασική παρατήρηση του R. Aron: «Η σύγχρονη κοινωνιολογία δεν έχει ως μόνη πηγή τις ιστορικοκοινωνικές θεωρίες του περασμένου αιώνα (σημ. 19^{ου} αι.), αλλά έχει και μία άλλη πηγή, τις διοικητικές στατιστικές, τα surveys, τις εμπειρικές έρευνες». Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, op.cit., σ. 22.

«δευτερογενών», η έρευνα βασίζεται -χωρίς να είναι πάντα εφικτό- στο πρωτογενές πραγματολογικό υλικό, αναγόμενο στην περίοδο που μελετάμε· η διάκριση, παρά ταύτα, είναι προβληματική καθώς δεν είναι δυνατόν η χρονολόγηση του τεκμηρίου να λειτουργεί ως αποκλειστικό κριτήριο επιλογής ή απόρριψης του υλικού που βρίσκεται σε συνάφεια με το υπό μελέτη ζήτημα.⁷⁹ Η αναπαραγωγή ανεπιβεβαίωτων εκτιμήσεων και χωρίς διασταύρωση μαρτυριών, ενυπάρχει ως κίνδυνος κατά τη διείσδυσή μας τόσο στις πρωτογενείς όσο και στις δευτερογενείς πηγές. Έτσι, αναπόσπαστο τμήμα της έρευνας είναι η κριτική προσέγγιση των «πηγών» με την αποκρυπτογράφηση των κειμένων, την ερμηνεία της ουσίας ή του περιεχομένου τους, την επιβεβαίωση της αυθεντικότητάς τους και φυσικά την εξακρίβωση της αξιοπιστίας τους.⁸⁰

Γενικότερα όμως, οι πηγές στις οποίες βασίζεται η έρευνα είναι γραπτές και προφορικές. Οι πρώτες, οι γραπτές με τη σειρά τους περιλαμβάνουν τις άμεσες και έμμεσες που διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς ως και σε ακούσιες και εκούσιες. Σε κάθε περίπτωση η έρευνα των τεκμηρίων, την οποία υιοθετήσαμε και στη δική μας, εξελίχθηκε σε τρία στάδια, όπως αναγνωρίζεται από τις ανάλογες ερευνητικές προσπάθειες και διαχέεται εν προκειμένω στο ζήτημα του φόρου: καταρχάς τη συλλογή των γραπτών πηγών, κατά δεύτερον την κριτική τους εξέταση και τέλος την ερμηνεία και τη χρήση τους. Είναι αλήθεια ότι οι γραπτές πηγές που διαθέτουμε μπορεί να μην επαρκούν να διερευνήσουμε ένα θέμα, όπως εν προκειμένω τη σχέση φόρου, πολίτη και κράτους. Παράλληλα σε μακροχρόνιες αναλύσεις, όπως η φορολογία για δύο αιώνες, τα έγγραφα που έχουν διασωθεί ενδέχεται να μη συνιστούν μια συνεχή, ομοιογενή και ομοιόμορφη σειρά αποδεικτικών στοιχείων αλλά να είναι άνισα κατανομημένα στο χρόνο, πολύ δε περισσότερο να έχει μεταβληθεί τόσο η λογική τους, ώστε να είναι μη συγκρίσιμα. Η τεκμηρίωση, μέρος της έρευνας αλλά σημαντικός μοχλός της, αναστέλλεται από τη μη παραγωγή εγγράφων, τη σκόπιμη ή τυχαία καταστροφή ή απώλειά τους αλλά, γεγονός σημαντικότερο, την αλλοίωση της λογικής τους συνέχειας. Η τροchioδρόμηση της οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής με τις τεχνολογικές καινοτομίες, τις οργανωτικές αλλαγές και τις οργανωσιακές προσαρμογές, εν προκειμένω της δημόσιας διοίκησης,

⁷⁹ Το ζήτημα αυτό, όπως ήταν φυσικό, μας απασχόλησε για τη «χρονική εμβέλεια» των τεκμηρίων μας και ιδίως για την ικανότητά τους να απαντήσουν στα ερωτήματα που μας απασχολούν σε αυτό το πρώτο μέρος της έρευνάς μας.

⁸⁰ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, op.cit.

γεννούν νέες δυνάμεις και μηχανισμοί αποτυπώνονται σε πληθώρα τεκμηρίων, που διακρίνονται, ανάλογα με το χαρακτήρα τους, σε δημόσιες, «ημι-δημόσιες» και ιδιωτικές πηγές τεκμηρίωσης. Είναι προφανές και σε αυτό θα οικοδομηθούν διαφορετικές σχολές σκέψης για τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία ότι οι δημοσιονομικές πηγές καθρεφτίζουν τις οικονομικές λειτουργίες της κοινωνίας με τις αλλαγές τους.

Ο εκσυγχρονισμός και η ενδυνάμωση κρατικών λειτουργιών και θεσμών έχει ως αποτέλεσμα τη συστηματοποίηση της φορολογίας (άμεσοι φόροι, έμμεσοι φόροι, κ.λπ.).⁸¹ Τα φορολογικά κατάστιχα, οι προϋπολογισμοί, οι απολογισμοί όπου καταγράφονται φόροι (κατά είδος προϊόντος και οικονομικής δραστηριότητας), οι τελωνειακοί δασμοί (εισπράξεις άλλοτε στις πύλες των πόλεων και σήμερα στα δημόσια ταμεία, τα λιμάνια και τα αεροδρόμια) ή οι κρατικές δραστηριότητες παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για το μέγεθος του πληθυσμού, τα επίπεδα της παραγωγής και της κατανάλωσης, τους τομείς απασχόλησης και τις δομές ανάπτυξης των κοινωνιών στις οποίες αναφέρονται.⁸² Το «παραγόμενο» υλικό από συμβάσεις σύναψης δανείων, βιβλία δημοσίων εσόδων και εξόδων και προβλεπόμενα κονδύλια κρατικών προϋπολογισμών αποτελούν τις θεμελιώδεις δημοσιοοικονομικές πηγές. Προσπαθώντας να εξακριβώσουμε σε αυτές τις μεγάλες διάρκειες (όχι μόνο βέβαια) τη γνησιότητα του διαθέσιμου υλικού, μελετάμε τον τύπο και την εξωτερική του μορφή. Παράλληλα, η επιβεβαίωση της αυθεντικότητας των πηγών προϋποθέτει τη σύγκριση με άλλες πηγές. Ο «τεχνικός έλεγχος», εν προκειμένω, έχει συγκριτική διάσταση. Η πλαστογράφηση ή η παραποίηση του πραγματολογικού υλικού - με την έννοια της προσθήκης, της διαγραφής, της παρέμβασης, της παραχάραξης - είναι δυνατό να είναι ολική ή μερική, εθελούσια ή ακούσια.⁸³ Δίπλα στον «τεχνικό» προσέρχεται ο «ουσιαστικός έλεγχος»: συνίσταται καταρχάς στην κριτική του περιεχομένου των εγγράφων· έπειτα το περιεχόμενο ελέγχεται από τη διασταύρωση των στοιχείων (εννοιών, απόψεων, κρίσεων, γνωμών κ.ά.) που περικλείει μ' εκείνα άλλων

⁸¹ Ερμηνεύσιμη η διατύπωση της «θεωρίας του εκσυγχρονισμού» και για την κοινωνιολογία του φόρου.

⁸² Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, op.cit.

⁸³ Idid.

πηγών και τη διερεύνηση της εσωτερικής του συνέπειας και συμφωνίας. Ο «τεχνικός» και ο «ουσιαστικός έλεγχος» είναι συνεπώς διαδικασίες αλληλοεξαρτώμενες.⁸⁴

Αναφορικά με την ερμηνευτική προσέγγιση του πραγματολογικού υλικού, εν προκειμένω τα συνολικά ετήσια έσοδα από τα είδη των φόρων, η κατανομή των εισπράξεων στο χώρο, η σύνδεσή τους με το νομισματικό σύστημα ή οι τιμές βασικών προϊόντων, στοχεύουν στην ανασύνθεση της ιστορικής πραγματικότητας, που αποτυπώνει τη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο, τονίζει την αναγκαιότητα υιοθέτησης «ανοικτών» ερμηνευτικών σχημάτων, τα οποία χωρίς να είναι άκαμπτα, θα χαρακτηρίζονται από τις δυνατότητες αποδοχής και αφομοίωσης νέων δεδομένων καθώς και αναθεώρησης των αρχικών υποθέσεων εργασίας, όπως το εθνικό ζήτημα και οι ιδέες του, η πολιτική ιδεολογία. Η έρευνα κινείται ανάμεσα στα όρια - αντικειμενικά και υποκειμενικά - που θέτει η ίδια η ιστορική πράξη καθώς ενσωματώνει το χρόνο: στην ιστορικότητα του φόρου.

Το ιστοριογραφικό όμως έργο είναι «προϊόν» της ιστορίας. Το πεδίο δράσης- στην περίπτωση μας- οριοθετείται, από τη μια μεριά, από τις διαθέσιμες πηγές των φόρων και, από την άλλη, από τη θεωρία και τα προσωπικά του ενδιαφέροντα και ανησυχίες, τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς και τις συμπεριφορές της κοινωνίας. Η διαρκής «διασταύρωση» θεωρίας και υλικού «παράγει» την ανάλυσή μας. Σ' αυτό το σημείο πιστεύουμε ότι είναι απαραίτητο να γίνει κατανοητό ότι τα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε δεν περιορίζονται στην απλή ανασύνθεση ή την λεπτομερειακή αναπαράσταση του παρελθόντος, αλλά αποσκοπούν στην ανάδειξη της «σημασίας» των ιστορικών γεγονότων μέσα από την κοινωνιολογική τους ερμηνεία και ανάλυση.

Γνωρίζουμε ότι το ιστοριογραφικό έργο (και από αυτό δεν διαφεύγει η χρήση των ιστορικών στοιχείων του φόρου) προϋποθέτει τη δημιουργία και εφαρμογή θεωρητικών ερμηνευτικών παραδειγμάτων, που αποτελούν απαραίτητα εννοιολογικά εργαλεία της επιστημονικής έρευνας και τα οποία στηρίζουν την κοινωνιολογική έρευνα του φόρου στη μακροχρόνια κατανόηση της στάσης των πολιτών απέναντί του. Καταφύγιο της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας του φόρου είναι η

⁸⁴ Μια πλαστογραφημένη ή παραποιημένη πηγή, όπως ακριβώς και μια αυθεντική, γνήσια πηγή, είναι πιθανό να περιλαμβάνει, εξίσου, τόσο μια αληθινή, έγκυρη πληροφορία, όσο και μια ψεύτικη, εσφαλμένη. Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, op.cit.

δημιουργία ενός γλωσσαρίου, η επινόησή του και η συνεπαγόμενη εννοιολόγησή του.⁸⁵ Στο παράλληλο επίπεδο της οικονομικής ιστορίας ο C. Cipolla δανείζεται από τον Paul Veyne τη θέση ότι, κατά το ήμισυ, το ταλέντο του ιστορικού βρίσκεται στο να επινοεί έννοιες («γλωσσάριο»). Θα επικαλεστεί μάλιστα ο Ιταλός ιστορικός μια ωραία παρατήρηση χρήσιμη και για την κοινωνιολογία: ότι εκείνο που ξεχωρίζει την ιστορία από το ιστορικό μυθιστόρημα και από τα τεκμήρια που χρησιμοποιεί η ίδια είναι οι έννοιες· ακόμη ότι η πραγματικότητα υπάρχει χωρίς να γίνεται ξεκάθαρα αντιληπτή: ο μυθιστοριογράφος τη συνθέτει ή την ανασυνθέτει ενώ ο ιστορικός δίνει το εννοιολογικό της ισοδύναμο· το ανάλογο για την κοινωνιολογία, με το θεωρητικό μοντέλο να συνιστά μια αφαίρεση. Στο ερώτημα λοιπόν τι είναι η θεωρία, ο C. Cipolla υποστηρίζει ότι αποτελεί το συνδετικό κρίκο που συγκρατεί το υλικό και ταξινομεί τα πραγματολογικά δεδομένα σε μια λογική σειρά. Οι θεωρητικές κατασκευές αποτελούν βασικό συστατικό στοιχείο της ιστορικής έρευνας. Η ανακάλυψη της ουσίας του «ιστορικού γίνεσθαι» προϋποθέτει τη θεωρία.⁸⁶ Περισσότερο ισχυρή από την πρόταση αυτή για την περίπτωση του φόρου δεν γίνεται να υπάρξει, όταν η φορολογία αναλύεται μέσα από τη μακροχρόνια και χρονολογημένη προσέγγισή της.

Προβάλλοντας το φόρο, μέσω των εννοιών και των αφαιρέσεων, στο χρόνο κατανοούμε και αναλύουμε την ιστορική πραγματικότητα με τους σύγχρονους όρους, τη δική μας λογική συνείδηση. Η έρευνα απορρέει από τα σύγχρονα ενδιαφέροντα και αποτυπώνει την αίσθηση που έχουμε του χρόνου, του παρελθόντος και της προβολής του στο μέλλον. Ο κίνδυνος ελλοχεύει όταν μεταφέρεται στο χρόνο ένα μοντέλο που προϋποθέτει το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον του καιρού μας.⁸⁷ Με την προσέγγιση των κοινωνιών στο χρόνο για να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την πρόοδο, την στασιμότητα ή την παρακμή τους, λαμβάνοντας υπόψη οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες, αναζητούμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, την κινητήρια δύναμή τους, η παρουσία ή η απουσία της οποίας

⁸⁵ Θέμα που ήδη μας απασχόλησε στο κεφ. 1. Επίσης cf. J. G. Backhaus, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

⁸⁶ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, *op.cit.*

⁸⁷ Κατά τον J. Topolski, ο ιστορικός της οικονομίας θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το χρονολογικό παράγοντα στην κατασκευή των μοντέλων. Συμπληρώνοντας τις σκέψεις αυτές ο F. Braudel τονίζει ότι το μοντέλο δεν θα έπρεπε να υπερβαίνει κάποια χρονολογικά όρια. Ο ίδιος, επίσης, λέει ότι οι χρονικές περίοδοι για τις οποίες ισχύει ένα μοντέλο, οφείλουν να χαρακτηρίζονται από κάποια "ομοιογένεια".

σηματοδοτεί την ανάπτυξη ή μη αυτών των κοινωνιών. Αυτό το «κάτι παραπάνω» στην ανάλυση αποτελεί τη «δημιουργική συνδρομή της Ιστορίας» του J. Schumpeter, η οποία γίνεται εκ των υστέρων πάντοτε κατανοητή.⁸⁸ Η θεωρία γενικότερα είναι εργαλείο της έρευνας και όχι αυτοσκοπός της. Η χρήση αφαιρετικών κλειδιών-εργαλείων εμπεριέχει ποικίλους και πολύπλευρους κινδύνους που ξεμακραίνουν το έργο του ιστορικού από τους στόχους του. Ο C. Cipolla⁸⁹ σχηματοποιεί τους κινδύνους στην «υπεραπλούστευση», την «αιτιολόγηση εκ των υστέρων», τον «ειδικό ζήλο για την προάσπιση μιας θέσης» και τον «ιστορικισμό – υποκειμενισμό». Η αδυναμία φυσικής επαφής με το παρελθόν, η έλλειψη αμεσότητας, οι γενικεύσεις και οι κατηγοριοποιήσεις καθιστούν την ανασύνθεση στο χρόνο απλούστευση της πραγματικότητας. Η πραγματικότητα - ως συγκεχυμένο όλο - απέχει από την αναπαράσταση ή την απεικόνισή της, όσο ρεαλιστική και πλήρης είναι δυνατό να είναι. Παράλληλα, το παρελθόν γίνεται κατανοητό μέσα από τις δομές, τις συγκυρίες και τις λειτουργίες των συλλογικών μορφωμάτων. Η ανθρώπινη πραγματικότητα εξοστρακίζεται ή ενσωματώνεται στο «κοινωνικό κεφάλαιο».

B. Από το τεκμήριο στη μετακένωση ιδεών

Εν προκειμένω, ο φόρος και η φορολογία, ως φιλοσοφία και πρακτική, διοίκηση και επιστήμη μέσα στο χρόνο με λ.χ. την ευστοχία και την αποτυχία τους στην πολιτική και τα εισοδήματα, τις σχέσεις μεταξύ εθνικών, οικονομικών και φορολογικών συστημάτων ή τη σύνδεσή τους με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, συγκροτούν μία μακρά ιστορία, με την πιο απαιτητική προσέγγισή της να έχει τις ρίζες της στη μεσαιωνική κοινωνία.⁹⁰

Στις νεότερες περιόδους οι απαρχές του «φορολογικού κράτους», τα ελλείμματα των προϋπολογισμών, η αλληλεξάρτηση δημοσίων και ιδιωτικών χρεών ή η οργάνωση των δημοσίων οικονομικών θα αποτελέσουν το επίκεντρο των μετακενούμενων ιδεών

⁸⁸ Cf., C. M. CIPOLLA, *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, op.cit.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Οι ιστορικές αναλύσεις είναι ιδιαίτερα εύγλωττες για τη συνάντηση αυτή. Cf., A. NEURRISSE, *Histoire de l'impôt*, op.cit., σ. 42 κ.έ.

για την «ανθρώπινη δράση» («Handeln» κατά M. Weber) που παράγει έναν «κόσμο πραγμάτων» («choses» κατά E. Durkheim) ή άλλως το «υποκειμενικό νόημα (subjektiver Sinn)» να αποκτά χαρακτήρα «κοινωνικού γεγονότος (objektive Faktizität)». ⁹¹ Τις μετέπειτα συζητήσεις καταλαμβάνει η «φορολογία» (η πρωταρχία ανήκει σε αυτήν;) με προέχουσα αναφορά τον τύπο του κράτους και το ρόλο της κυβέρνησης στην οικονομία και το κράτος· ενισχύονται οι αναλύσεις για το «κοινωνικό νόημα» της μεταφοράς εξουσίας από κράτος σε κράτος ή κράτη, υπερεθνικούς οργανισμούς ή διεθνείς οργανισμούς σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης. Η αλύσωση «δημοσιονομικών γεγονότων» έχει στους κρίκους της, ενδεικτικά, τη μετάβαση από την Κοινωνία των Εθνών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, παραδείγματα που στοιχειοθετούν έναν άλλο σύστημα Διεθνούς Δημοσιοοικονομικής Επέμβασης με τη μεταφορά ισχύος και τη μετακένωση ιδεών για τα «δημοσιονομικά γεγονότα».

Η χρήση όμως της έννοιας «μετακένωση ιδεών» απαιτεί τη γνώση των «κατηγοριών» που συνιστούν μετακινούμενες ιδέες και που είναι ικανές για να συγκροτήσουν στην κοινωνιολογία το πεδίο της «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας». ⁹² Η οικονομική μεγέθυνση, η ηθική δικαίωση, η ερμηνευτική και εμπειρική γνώση έχουν αναφερθεί ως τρεις κατηγορίες ιδεών που προκαλούν αντίστοιχες μετακενώσεις ⁹³ στο χρονικό εύρος που ξεκινά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι.: βασίζεται στο ερώτημα για την πολιτική νομιμότητα που θεμελιώνει η γραφειοκρατική δομή και πρακτική με τους κανονισμούς που παράγουν οι οικονομικές και δημοσιονομικές συνθήκες κατά την οικοδόμηση και ισχυροποίηση του εθνικού κράτους με εθνικά πολιτικο-φορολογικά μοντέλα, ιδίως από τα μέσα του 19^{ου} αι., ⁹⁴ μέχρι τις

⁹¹ Cf., H. NEHRING, FL.SCHUI (επιμ.), *Global Debates about Taxation*, Palgrave Macmillan, 2007, *passim*.

⁹² Cf., για την κοινωνιολογία της γνώσης Α. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Γνώση, κοινωνία και η κοινωνιολογία της γνώσης. Από το υποκειμενικό νόημα στην κοινωνική γεγονότητα», *Νέες προοπτικές της κοινωνιολογίας της γνώσης. Η επικαιρότητα ενός ερευνητικού παραδείγματος*, Διεθνές Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Konstanz, 20-23 Ιουνίου 2002, (URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/923/946> [Ανάκτηση: 09/08/2016]). Χ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Νέα Κοινωνιολογία της γνώσης*, *op.cit.*

⁹³ Εντοπίζουμε ειδικότερα στο 19^ο αι. τα: κτηματολόγιο, regie, φορολογία κτημάτων· εμπόδια και ανατροπές μετακένωσης κάτω από τη διπλή πίεση πόλεμος / ευημερία, ανάλυση διεθνούς ισχύος και διεθνείς θεσμοί.

⁹⁴ Οι συζητήσεις αυτές κυριαρχούν μέσα από τις διαδοχικές δημοσιοοικονομικές κρίσεις στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις στην Ελλάδα.

αλλαγές τους, όπως διαμορφώνονται στο κύμα παγκοσμιοποίησης από το τέλος του 20^{ού} αι. μέχρι σήμερα.⁹⁵ Η μετακένωση αυτή, ως συνοψίσουμε προσωρινά, συντονίζεται και ενισχύει τη συνεκτικότητα κατανόησης με τη δημιουργία «σχολής» Δημοσιοοικονομικής διδασκαλίας μέσα από:

- την αποδοχή της ως ακαδημαϊκής διδασκαλίας, την έρευνα στο πνεύμα της φορολογίας και των δημοσιοοικονομικών γεγονότων, την ανάπτυξη ερευνητικών κέντρων, την πύκνωση δημοσίευσης μελετών για το αντικείμενό της, ειδικές συναντήσεις,
- τις σχέσεις της με άλλες κοινωνικές επιστήμες που είναι ικανές να παράγουν ενδιάμεσα αποτελέσματα, όπως η ψυχολογία για τη «φορολογική συμπεριφορά» και η γεωγραφία για τη «γεωγραφική φορολογία»⁹⁶ ως σχέση της με το χρόνο, δηλαδή ως «ιστορική γεωγραφική φορολογία»,⁹⁷ ζήτημα ιδιαίτερα σημαντικό για εθνικά κράτη που σχηματίστηκαν, όπως η Ελλάδα, από διαφορετικού τύπου κατακτήσεις,⁹⁸ και
- την αναγνώριση του «προϋπολογισμού του κράτους» ως ουσιώδη μηχανισμό ρύθμισης των σχέσεων κράτους, κοινωνικών τάξεων, φόρων (το αντικείμενο δηλαδή της φορολογικής κοινωνιολογίας) και πολιτικών επιδόσεων.

Η μετακένωση ιδεών, όπως την περιγράψαμε, επαναφέρει από άλλο δρόμο το θέμα που μας απασχόλησε:⁹⁹ μία, inter alia, ανάλυση για τη διδασκαλία της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και της Κοινωνιολογίας του Φόρου στον 21^ο αι. με την αποδοχή της λ.χ.

⁹⁵ Cf., H. NEHRING, FL.SCHUI (επιμ.), *Global Debates about Taxation*, op.cit.

⁹⁶ There are relatively few publications based on fiscal geography though Cameron (cf., A. CAMERON, «Turning point? The volatile geographies of taxation», *Antipode*, 38(2)/2006, σσ. 236-258) examines the 'geographies of taxation' and the 'evolving relationship between the prevailing form of taxation and the economic geographies of the state (Idem., «Crisis? What crisis? Displacing the spatial imaginary of the fiscal state», *Geoforum*, 39(3)/2008, σσ. 1145-1154). Για τη μεταφορά S. JAMES, «Combining the Contributions of Behavioral Economics and other Social Sciences in understanding Taxation and Tax Reform», op.cit.

⁹⁷ Η ανάλυση των Δημοσίων Εσόδων ανά φορολογικό ταμείο βλ. στο δεύτερο μέρος.

⁹⁸ Δυτικές κυριαρχίες, όπως λ.χ. τα Επτάνησα και τα Νησιά του Αιγαίου Πελάγους, Ανατολικές για την ηπειρωτική Ελλάδα και αλλού με διαδοχή ξενικών κατακτήσεων και διατήρηση φορολογικών καταλοίπων ανάμεσα σε κατακτητές.

⁹⁹ Cf., Πρώτο κεφάλαιο.

από τους φοιτητές. Την προτείνει ο J. Backhaus, τη σκέψη του οποίου παρακολουθούμε.¹⁰⁰

Η ενσωμάτωση στοιχείων δημοσιονομικής πρακτικής, στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, προτείνεται να γίνει με διάφορα τεχνικά για την επικαιρότητα προβλήματα που είναι ικανά να υποκινήσουν το ενδιαφέρον των φοιτητών· σε αυτό είναι χρήσιμο να ενσωματωθούν στοιχεία διδασκαλίας, όπως λ.χ. αυτό για τη διαδικασία επιστροφής του φόρου. Εφόσον η δημοσιονομική κοινωνιολογία εμπεριέχει τη μελέτη απροσδόκητων επιδράσεων της φορολογίας και της οικονομικής ρύθμισης στην κοινωνία, εμπλέκεται δε με κάθε κυβερνητική και κρατική απόφαση που επηρεάζει, με ανιχνεύσιμο (και μη) τρόπο, τον ιδιωτικό τομέα, τότε το ενδιαφέρον για τα θέματα αυτά μετατοπίζεται στο μεταπτυχιακό επίπεδο· ως επαγγελματικό ζήτημα, συνεπώς, διευρύνει τις προϋποθέσεις απασχόλησης μεταπτυχιακών στελεχών σε φορείς στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο. Στο τρίτο στάδιο ακαδημαϊκής εκπαίδευσης, τις διδακτορικές σπουδές, η έρευνα κατευθύνεται σε ακόμη πιο απροσδόκητα για το εύρος τους πεδία, όπως είναι λ.χ. οι διαφοροποιημένες συμπεριφορές των πολιτών με διάφορα κριτήρια (κοινωνική θέση, αστικός και μη χώρος, πολιτισμικές διαφορές, φύλο, ηλικία κ.λπ.) και την επιμερισμένη φορολογική τους υποταγή ή αντίδραση. Είναι εκπαιδευτικά επίπεδα που διευρύνουν και ισχυροποιούν τη θέση της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας.¹⁰¹

Η συζήτηση επανέρχεται στην κλασική συζήτηση περί Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας: η ακαδημαϊκή παιδεία καταρχάς συντηρεί, όπως φαίνεται στην πρόταση αυτή, το πνεύμα ενός πλαισίου σπουδών, έρευνας και στόχου ανάλογο με εκείνο του γερμανικού Staatswissenschaften· επαναφέρει τη σχέση του «Καμεραλισμού» με τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία, επικεντρωμένη λ.χ. σε σημαντικές νομοθετικο-οικονομικές ρυθμίσεις. Κατά δεύτερο, η εμφάνιση της σχέσης συμπίπτει με ένα ηχηρό παράδειγμα: την προσέγγιση και ανάλυση της σύγχρονης οικονομικής κρίσης στις ΗΠΑ από διαφορετικό δρόμο ώστε η Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία, ως πεδίο διδασκαλίας και εμπειρικής ανάλυσης, να ωθείται όλο και περισσότερο στην εξέταση και τον έλεγχο της κυβερνητικής δραστηριότητας, με σκοπό τη λήψη αποφάσεων στην οικονομία του

¹⁰⁰ Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit. · S. JAMES, «Combining the Contributions of Behavioral Economics and other Social Sciences in understanding Taxation and Tax Reform», op.cit.

¹⁰¹ Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

δημοσίου χώρου και τη σύγχρονη φύση του «φορολογικού κράτους». Από διαφορετική οπτική, αυτή του M. McLure¹⁰² την οποία αξιοποιεί ο J. Backhaus, επισημαίνεται ότι το ρεύμα που αναπτύσσεται στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής δημιουργεί έναν τρόπο σκέψης κάτω από το όνομα «Αμερικανική Δημοσιονομική Κοινωνιολογία της Κρίσης».¹⁰³

Τα παραδείγματα που δανειζόμαστε και οι ανιχνεύσιμες γέφυρες βοηθούν να αξιολογήσουμε τη σχέση του γνωστικού με το ερευνητικό πεδίο.

Ειδικότερα, στον J. Backhaus, η πρόκληση του κλασικού Staatswissenschaften τον ωθεί να διατυπώσει το πνεύμα τριών παραδειγμάτων. Η επικαιρότητά τους διατηρεί μεγάλο ιστορικό βάθος.¹⁰⁴ Το πρώτο παράδειγμα αφορά στη νομοθετική προσπάθεια στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση με τη συγκρότηση «κοινού αστικού δικαίου» μεταξύ των κρατών-μελών, εναρμονισμένο όμως με τους επιχώριους διαφορετικούς δικαιοκούς θεσμούς και τον πολιτισμό που τους χαρακτηρίζει. Ο λόγος αυτονόητος για την έρευνα με τις ακούσιες παρενέργειες της οικονομικής ρύθμισης και της φορολογίας να συνδέονται με το δικαιοκός ζήτημα.¹⁰⁵ Το δεύτερο παράδειγμα αφορά στη λήψη πολιτικών αποφάσεων για τη φορολογία, καθώς επίσης και στην εφαρμογή της ιδέας «δίκαιη φορολογία»: η ιδέα προϋποθέτει το συντονισμό στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε σχέση πάντα με τους φόρους και τις δαπάνες. Αν αυτό οφείλει να γίνει και στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, τότε πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικότητες (ιστορίας, πολιτισμού και θεσμών) που χαρακτηρίζουν τα κράτη - μέλη. Τέλος, ένα ακόμη παράδειγμα: οι παρενέργειες νομοθετικών αποφάσεων που αφορούν στους ειδικούς φόρους κατανάλωσης και τους τελωνειακούς φόρους.¹⁰⁶ Οι φόροι αυτοί πρέπει να ληφθεί υπόψη

¹⁰² Cf., M. McLURE, «Fiscal Sociology», University of Western Australia, 2003 σ. 2, (URL: https://ecompapers.biz.uwa.edu.au/paper/PDF%20of%20Discussion%20Papers/2003/03_16_McLure.pdf [Ανάκτηση: 27/04/2016]).

¹⁰³ *Ci-dessous*.

¹⁰⁴ Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

¹⁰⁵ Στο ζήτημα των δικαιοκών διαφορών κατά την εθνική ολοκλήρωση του Ελληνικού κράτους αναφερθήκαμε ήδη. Η ιστορικο-γεωγραφική φορολογία συνιστά ένα μείζον πρόβλημα στην πορεία των Δημοσίων Εσόδων του Ελληνικού κράτους και ως περίπτωση μπορεί να διευρύνει τη θεματολογία του J. Backhaus. Μία αναφορά στη δοκιμασία του δικαίου και των θεσμών στο Ελληνικό κράτος και μοιραία τις επιδόσεις του.

¹⁰⁶ Όπως έδειξε το παράδειγμα των μεσοπολεμικών εμπορικών συμβάσεων πριν από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. μέχρι την έκρηξη του Β'Π.Π.

ότι συνδέονται με τη δημοκρατική διακυβέρνηση διαφορετικών κρατών, πολύ περισσότερο κρατών-μελών οικονομικών ενώσεων.

Κοντολογίς, στη σύγχρονη θεώρησή της «η δημοσιονομική κοινωνιολογία προσφέρει άφθονες ευκαιρίες για έρευνα και διδασκαλία, για τις οποίες μπορεί να λεχθεί ότι είναι πραγματικά χρήσιμες για τη μείωση των δυσμενών επιπτώσεων της κυβερνητικής δραστηριότητας και ως εκ τούτου για την ενίσχυση της κοινωνικής ευημερίας και του πλούτου των εθνών».¹⁰⁷ είναι προφανής ο λόγος επανάκαμψης σε αυτές τις ιδιαίτερες συλλογικότητες και στη μετακένωση των ιδεών τους στο χώρο και το χρόνο.

¹⁰⁷ Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ερανισμοί συλλογικοτήτων: μία ανασύνθεση αναλύσεων ή οραμάτων

III.1 Ιδέες κοινωνιογραφίας στο δημόσιο οικονομικό χώρο. σσ. 109-119 ~ III.2 Αιρετικότητα έναντι υλισμού μέσα στην αυστριακή σχολή, σσ. 119-129 ~ III.3 Οι κοινωνικές τάξεις στην ιταλική δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία, σσ. 129-133 ~ III.4 Επιταχύνσεις σε κλασσικά πολιτικά πεδία της οικονομίας του δημοσίου χώρου, σσ. 133-138.

III.1 Ιδέες κοινωνιογραφίας στο δημόσιο οικονομικό χώρο

Τα «ερανίσματα» συλλογικοτήτων αποτελούν προσέγγιση στη συστηματοποίηση των στοιχείων εκείνων που συγκρότησαν και διαμορφώνουν εδώ και έναν αιώνα περίπου το υβριδικό πεδίο της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και της Κοινωνιολογίας του φόρου, ξεκινώντας από την «αντικατάσταση καθολικών συλλήψεων στην αναλυτική και μερική έρευνα».¹ Τα στοιχεία περικλείουν την κοινωνιολογική παρατήρηση για τα κοινωνικοποιημένα άτομα και, κατά τη διατύπωση του R. Aron, «υπάρχουν πολλές κοινωνίες, όχι μια, και η κοινωνία στο σύνολό της είναι φτιαγμένη από πολλαπλότητα κοινωνιών»² συνεπώς οδηγούμαστε στο να ασκήσουμε την προσοχή μας στην αντιμετώπιση του φόρου και της φορολογίας (το σύστημα φόρων), ως δυνητικό μηχανισμό για τη «διαμόρφωση ταξικής πολιτικής».³ Η προσπάθειά μας παράλληλα είναι να αποφύγουμε απλοποιήσεις και αφέλειες «μεσολογικού» τύπου για την εμφάνιση και

¹ Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, op.cit., σ. 15.

² Ibid.

³ Υπόθεση που εντοπίζουμε τόσο στην αυστριακή σχολή σκέψης όσο και στην ιταλική. *Ci-dessous*.

εξέλιξη αυτών των ιδεών ως «παράρτημα γεγονότων», καθώς οι συνθήκες είναι εξαιρετικά ευμετάβλητες για να έχουν άμεση επιρροή στην παραγωγή θεωριών που οδηγούνται στη διαμόρφωση σχολής.⁴ Ασφαλώς, μεταξύ των ερασιματών αυτών και την απόληξή τους ως προς την οικονομικο-κοινωνική δομή σε σχολή σκέψης, η επιρροή είναι υπαρκτή και η υπόθεση της «επαύξεσης», ή άλλως του ινκριμενταλισμού (incrementalism),⁵ στην προοδευτική εξέλιξη της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και της Κοινωνιολογίας του Φόρου, δεν μπορεί, παρά για ορισμένες περιόδους, να θεωρηθεί τολμηρή: τότε ο στοχασμός των ανθρώπων πάνω στη μέθεξή τους για το δημόσιο οικονομικό χώρο.⁶ Με τον ερασιισμό ιδεών, λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές που προκαλούνται στην οικονομική δομή κάθε εποχής αλλά και τη διάκρισή τους από κάθε μεταφυσικό περίγραμμα, επιχειρούμε τη σωρευτική κατανόηση παραγόντων (θεωρητική και τεκμηριωτική) που οδηγούν στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία και την κοινωνιολογία του φόρου.⁷ Στις συνδέσεις αυτές εντάσσουμε τα διανοητικά μεγέθη μεγάλων στοχαστών που γέννησαν το πεδίο της και διαμόρφωσαν «σχολές»,⁸ ως

⁴ Η διάκριση της επιστήμης από το μεταφυσικό της περιεχόμενο κατά Pantleoni ή ο διαχωρισμός της ανάλυσης από τα οράματα κατά J. Schumpeter είναι στα μετόπισθεν αυτής της αναφοράς μας. Cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGNI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, op.cit., τ. 1, σ. 21.

⁵ Ibid.

⁶ Δανείζομαι, παρά τον κίνδυνο που διατρέχει, τη σκέψη ότι «η επιστημονική γνώση οφείλει να δώσει στους ανθρώπους κυριαρχία πάνω στην κοινωνία και την ιστορία τους, το ίδιο όπως η φυσική και η χημεία τους έδωσαν κυριαρχία πάνω στις φυσικές δυνάμεις». Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, τ. Α, op.cit., σ. 22. Εν προκειμένω το πεδίο της έρευνάς μας είναι μία ισχυρή προκλητική δίοδος της παρατήρησής του ότι «ο homo sociologicus αντικαθιστά σιγά – σιγά τον homo economicus». Ibid., σ 23.

⁷ Cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGNI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, op.cit., σ. 24. Επίσης, για την ερμηνεία του «σχετικισμού» («relativiste ou absolutiste») cf. M. BLAUG, *La pensée économique. Origine et développement*, Παρίσι, Economica, 1981, σ. 8.

⁸ Ο στόχος μας, διευκρινίζουμε, δεν είναι η συγγραφή της ιστορίας της «κοινωνιολογίας του φόρου» με κριτήριο λ.χ. τις σχολές σκέψης, αλλά ο ερασιμός (χωρίς πρόθεση ρητορικής σύγκρισης ή ροπής προς γενικεύσεις) εθνικών ιδιομορφιών, οι οποίες προκάλεσαν και προκαλούν την εμφάνιση, σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, ιδεών για τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία και την Κοινωνιολογία του φόρου. Πότε αρχίζει, ποιοι συγγραφείς αξίζουν αναφοράς, ποιον ορισμό να της δώσουμε είναι πρωταρχικά ερωτήματα μιας τέτοιας προσπάθειας. Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, op.cit., σ. 21. Η συγγραφή της εξέλιξης με συγκριτική ανάλυση, θεωρία των τεκμηριώσεων της (αν και η σχετική βιβλιογραφία ήδη αναφέρεται, *passim*), απαιτεί άλλον καταμερισμό εργασίας για το «πεδίο έρευνας», τις «θεμελιώδεις αρχές» και τους «μεθοδολογικούς κανόνες», εγχείρημα που υπερβαίνει το στόχο μας. Cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGNI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, op.cit., σ. 29. Ειδικότερα και επάνω στο έργο του J.-M. BERTHELOT (επιμ.), *Épistémologie des sciences sociales*, Παρίσι, PUF, 2001 ο M. Leroy διαμόρφωσε το πρόσφατο έργο του (*pragmatique, méthodologique et programmatique, normatif*) ώστε να δείξει πώς η κοινωνιολογία του φόρου συνιστά μια επιστήμη του κοινωνικού. Cf., M. LEROY, *L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste*, Παρίσι, Economica, Coll. "Finances Publiques", 2010, *passim*. Παρουσίαση του έργου O. CLEACH, «Lectures : L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de

«ιδεολογική-επαναστατική» ή ως «εμπειρικο- μεταρρυθμιστική» τάση, έχοντας κατά νου τόσο την επιφυλακτικότητα του R. Aron για τη διολίσθηση στην «κοινωνιογραφία»⁹ από την κοινωνιολογία όσο και μονομέρειες ότι η κοινωνιολογία καθίσταται επιστήμη «ειμή μόνον ερειδομένη επί της οικονομικής».¹⁰

Από την ανασύνθεση των ερανισμάτων φαίνεται ότι η Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία αναζητεί το κοινωνιολογικό υπόβαθρο της Δημόσιας Οικονομικής. Το υπόβαθρο διαμορφώνουν τα προβλήματα του δημοσίου οικονομικού χώρου μιας κοινωνίας στην εξέλιξή τους με την ανάλυσή τους να συναρτάται, όπως σημειώσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, με τις θεμελιώσεις της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής οργάνωσης στη μορφή της κρατικής κοινωνίας.¹¹ Σε πρόσφατο όμως ορισμό που διατυπώθηκε, η «κοινωνιολογία των δημοσίων οικονομικών» υπογραμμίζεται ότι αντικείμενό της έχει τις διαδικασίες που εφαρμόζονται στο δημόσιο χρήμα με τη χρήση των μεθόδων της κοινωνιολογίας.¹² Το επίκεντρό της είναι η ανάλυση των πόρων για τον εκάστοτε τύπο κράτους, προσδιορισμένων από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας. Ο εθνικός τους χαρακτήρας επηρεάζει τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους και δι' αυτών την εξέλιξη της οικονομίας του δημοσίου χώρου ως και τις σχέσεις της με τις άλλες εθνικές οικονομίες. Οι αναλύσεις, κυρίως πλουραλιστικές, στράφηκαν στην κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία και στη φύση του κράτους. Σε αυτές αντιπαρατίθενται αναλύσεις για το ρόλο του κράτους στην αναπαραγωγή και τη διατήρηση των σχέσεων εκμετάλλευσης, όπως συγκροτεί η μαρξιστική σκέψη, τους διαφορετικούς τρόπους παραγωγής, υπεύθυνη η σκέψη αυτή για τη σημαντική εκκίνηση της συζήτησης της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας. Η εξέλιξη και η κατά στάδια δομή των κοινωνικών μεταβολών στη δημοσιοοικονομική οργάνωση (από τη

la démocratie interventionniste. Un ouvrage de Marc Leroy (Economica, Coll. "Finances Publiques", 2010)», (URL: <http://www.liens-socio.org/L-impôt-l-État-et-la-société-La> [Ανάκτηση: 21/08/2010]).

⁹ Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, op.cit.

¹⁰ Cf., A. LORIA, *Η κοινωνιολογία. Οι μέθοδοι της και τα πορίσματα των ερευνών της - το έργο της*, Αθήνα, Κ. Σ. Παπαδόγιαννης, 1925, σ. 200.

¹¹ Για τη διατύπωση διαφόρων θεωριών και τον τρόπο μετακένωσης ιδεών («ασθένεια», «αγορά», «πληροφορία»), cf., Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ, *Η εξέλιξη της Οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα, 1837-1942*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, 1998, σ. 10 κ.έ. (URL: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/11033#page/1/mode/2up> [Ανάκτηση: 20/08/2016])

¹² Cf., M. LEROY, *Sociologie des finances publiques*, La Decouverte, Παρίσι 2007, σ. 7 κ.έ.

συγκέντρωση των νομημάτων μέχρι τη συλλογή των φόρων) παρατηρούνται μέσα στις οικονομικές λειτουργίες του κράτους.

Ας επαναλάβουμε την πρόκληση της ανασύνθεσης που επιδιώκουμε εδώ: ο φόρος γεννήθηκε με τον άνθρωπο. Τις συστηματικές προσεγγίσεις στην αρχαιότητα θα διαδεχθεί η πολιτική ανάλυση για τη δημοσιοοικονομική διαχείριση αυτοτελών προσόδων και ειδικώς φόρων και χρεών για την ευρωπαϊκή ανάπτυξη του 11^{ου} και 12^{ου} αι., συμπίπτει δε με την αναγέννηση των πόλεων και των κοινοτήτων.¹³ Η απουσία κανόνων, όπως είναι η λ.χ. η άρνηση δημοσιοποίησης των δημοσίων προσόδων, καθήλωσε περισσότερο τη δημοσιονομική σκέψη έναντι της διαχείρισης και επηρέασε το περιεχόμενο των εμβασμάτων στο δημοσιοοικονομικό πρόβλημα που θα εμφανισθούν από το 15^ο και 16^ο αιώνα μέχρι το τέλος του 18^{ου} αι.¹⁴ Οι σχετικές μονογραφίες σε αυτή τη μακρά περίοδο προέρχονται, κατά κύριο λόγο, από δημοσιολόγους που έχουν στόχο μία πολιτική συγγραφή, διοικητικούς υπαλλήλους ασχολούμενους με τα προβλήματα της διοίκησης και βεβαίως από οικονομολόγους, οι οποίοι, στη γενική θεωρία κατανάλωσης του πλούτου, αντιμετωπίζουν δημοσιονομικά θέματα. Ο πολιτικός χαρακτήρας των δημοσιοοικονομικών και ο ρόλος του Ηγεμόνα τροφοδοτεί στο 17^ο αι. την ανάλυση σε θέματα φόρων, δανείων, αναγκαστικών δανείων, νομισματικού συστήματος κ.λπ.¹⁵ Η ανάλυση επικεντρώνεται, λ.χ. για τους γερμανούς δημοσιοοικονομολόγους, στη διατύπωση κανονισμών με σκοπό τη συνετή διοίκηση της ιδιοκτησίας και των νομημάτων του Ηγεμόνα. Η καθαρή πρόσδοδος της γης αποτελεί από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. ουσιώδες ζήτημα για τη φορολογική δικαιοσύνη, τη διοικητική διαχείριση και την

¹³ Για τη διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού από τον 11^ο αι. καθώς και την ανάπτυξη των πόλεων στον 11^ο-12^ο αι. Cf., *inter alia*, C. CIPOLLA, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και Οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Θεμέλιο (ελλ. μτφ.), Αθήνα 1988, σ. 67 κ.έ., 189 κ.έ. Ως προς το περιεχόμενο και τη διάκριση οικονομικής πολιτικής και διοικητικής οικονομίας cf., E. MILLER, «Wirtschaftspolitik und öffentliche Finanzen, 1000-1500» in C. CIPOLLA, K. BORCHARD (επιμ.), *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, G. Fischer, Στουτγάρδη-Νέα Υόρκη 1983, Τ. 1, σσ. 219-240.

¹⁴ Διαφορετική όπως θα δούμε η οικονομικο-ιστορική έρευνα που θα ακολουθήσει για την εξέλιξη του δημοσιονομικού φαινομένου ο γάλλος δημοσιοοικονομολόγος G. Jèze. Cf., Β. ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ, *Τα Δημόσια Οικονομικά και η Ελληνική Οικονομική Νομοθεσία κατά Gaston Jèze*, Τ. 1, Αθήνα, Εστία 1915, σσ. 7-11.

¹⁵ Ο A. de Tocqueville επισημαίνει δια της γραφίδος του Francois Verron de Forbonnis (= *Recherches et considérations sur les finances de France depuis l'année 1595 jusqu'à l'année 1721*, Βασιλεία 1758 - URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k834175/f4.image> [Ανάκτηση: 20/08/2016]) «ότι κατά το Μεσαίωνα οι βασιλείς ζούσαν συνήθως από τα έσοδα των εδαφών τους· προσθέτει μάλιστα ότι “αφού για τις έκτακτες ανάγκες υπήρχε πρόβλεψη για έκτακτη φορολογία, τα βάρη σε αυτές τις περιπτώσεις έπεφταν εξίσου στον κλήρο, την αριστοκρατία και τον λαό”». Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, Αθήνα, Πόλις, 2006, σ. 195.

αποτελεσματικότητα· έτσι τα δημόσια οικονομικά απασχολούν τη θεωρητική οικονομική σκέψη συμπληρωματικά προς την πολιτική οικονομία.

Τη μεταβατικότητα μιας οικονομίας αποτυπώνουν οι δημοσιοοικονομικές ανάγκες της και μέσω αυτής υλοποιείται η άσκηση μιας δημοσιονομικής πολιτικής. Η δημοσιονομική όμως πολιτική με την παραγωγική βάση της οικονομίας συνθέτουν την κοινωνική ζωή και τον πολιτισμό. Γι' αυτό, είναι εξαιρετικά έντονη η παρουσία στα πρώτα συγγράμματα μελέτης των Δημοσίων οικονομικών η υπόθεση ότι η ιστορία των δημοσιονομικών θεσμών συνδέθηκε με την καλλιέργεια ενός λαού, το πολιτιστικό επίπεδο, την κοινωνική δομή του αλλά και τους στόχους, λανθάνοντες ή όχι, τους οποίους θέτει στην πορεία εξέλιξής του. Η «δημοσιονομική πολιτική», από την πιο αρχέγονη εκδοχή της μέχρι τη νεότερη σύλληψή της,¹⁶ αποκαλύπτει τους νόμους της κοινωνικής στατικής και δυναμικής επάνω στους οποίους οικοδομείται το μέλλον και η διαδοχή των συγκυριών και των μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Η δημοσιοοικονομική όψη του μετασχηματισμού των κοινωνικών δομών εμπλέκει την αποτυχία των παλαιών με την ανάγκη των νέων δημοσιοοικονομικών μεθόδων, έτσι δε προκύπτουν ατελέσφορες -ή όχι- αιτίες και συμπτώματά της.¹⁷

¹⁶ Τα έργα που δείχνουν τη μετάβαση αυτή συμβουλευθήκαμε περιλαμβάνουν από την κλασσική βιβλιογραφία τα έργα των Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Δημοσία Οικονομική*, Αθήνα, Παπαζήσης 1943 (*ci-dessous*), *idem*, *Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1933 (*ci-dessous*)· Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Γενικαί Αρχαί Φορολογίας*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1935 (*ci-dessous*)· Ανδρέου Μ. Ανδρεάδου, *Έργα Τ. ΙΙ, Μελέται επί της συγχρόνου Ελληνικής Δημοσίας Οικονομίας*, Αθήνα., Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939 (*ci-dessous*)· Σ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, *Παραδόσεις Δημοσίας Οικονομικής*, Αθήνα, Παπαζήσης, τχ. Α, Β, 1976. Στην πιο πρόσφατη αναφέρομαι στα έργα των Η. ROSEN, *Δημόσια Οικονομική*, Αθήνα, Κριτική, τ. Α-Β., 2000· STIGLITZ, J., *Οικονομική του Δημόσιου Τομέα*, Αθήνα, Κριτική, 1992· Χ. GREFFE, *Economie des politiques publiques*, Παρίσι, Dalloz, 1997. Τέλος έργα που επηρέασαν στα πρώτα της στάδια την δημοσιοοικονομική σκέψη είδαμε τα: Ε. ALLIX, *Δημόσια Οικονομία και τα Ελληνικά Δημόσια Οικονομικά*, τ. Α' *Ο Προϋπολογισμός*, Αθήνα, 1931 (*ci-dessous*)· Β. ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ, *Τα Δημόσια Οικονομικά και η Ελληνική Οικονομική Νομοθεσία κατά Gaston Jege*, Τ. 1, *Εισαγωγή, Δημόσιον Λογιστικόν*, Τ.2, *Δημόσια Έξοδα, Δημόσιον Χρέος*, Τ. 3, *Δημόσια Έσοδα*, Αθήνα, 1914-1915 (*ci-dessous*)· Β. MOLL, *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Βερολίνο, R. Hobbing, 1930.

¹⁷ Η δημοσιονομική δράση συνιστά σημαντικό συντελεστή κάθε μεταβολής και αναδεικνύει τις αιτίες της, στο μέτρο δε που η διαδικασία μεταβολής αντανακλά στην κατάσταση των δημοσίων οικονομικών, έχουμε το σύμπτωμα των μεταβολών. Μία μικρή αναφορά σε αυτό το ζήτημα: είναι ενδιαφέρουσα η πρόσφατη συζήτηση για την global history που αναπτύχθηκε στο ΧΙΧ^ο Διεθνές Συνέδριο των Ιστορικών Σπουδών στο Όσλο. Σύμφωνα με τις σχετικές συζητήσεις και όσες ακολούθησαν, η global history θεμελιώνεται σε μια σειρά απορρίψεων. Ανάμεσά τους βρίσκουμε την έννοια του έθνους-κράτους όταν αυτό περιορίζεται, αναδρομικώς, σε μία κοινωνική και πολιτισμική οντότητα ήδη δημιουργημένη πριν από την πολιτική ανάδειξή της. Μία ακόμη απόρριψη είναι η ιδέα της ιστορικής μονογραφίας, η οποία ειδικεύεται στις ιδιαιτερότητες μιας επαρχίας, μιας "χώρας", μιας πόλης· ή ακόμη, η απόρριψη από τη μικρο-ιστορική προσέγγιση της "παραμέλησης του απόμακρου". Οι συζητήσεις αυτές οδηγούν σε μία σκεπτόμενη ιστορία σε *παγκόσμια κλίμακα* βλ. PROCEEDINGS / ACTES, 19th INTERNATIONAL CONGRESS

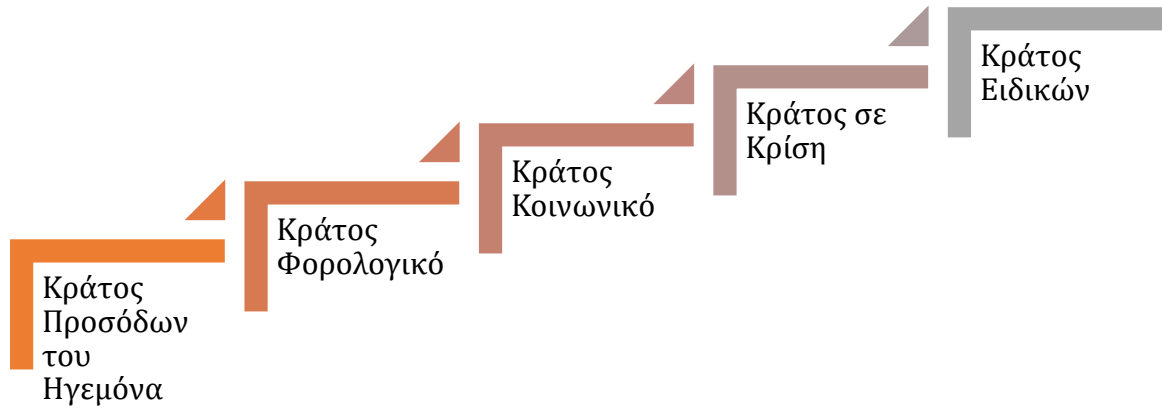
Η σύγχρονη πύκνωση του περιεχομένου της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας για τις σχέσεις «φόρου», «κράτους» και «κοινωνίας» ενίσχυσε το διάλογο για το αντικείμενο της «κοινωνιολογίας του φόρου». Ιδιαίτερη η πύκνωση στις εξαιρετικές περιόδους του 20^{ού} αι. αλλά και των πρώτων δεκαετιών του 21^{ου} αι. μέσα από την κρίση του «κοινωνικού κράτους» και τη μετάβαση στο «κράτος των ειδικών». Η «χρονικότητα» της (με τον «πολεμικό» της χαρακτήρα σε θερμή και ψυχρή περίοδο) είναι στοιχείο που παραμένει σχετικά ασχολίαστο, παραμένει δε ασύνδετη η μετάβαση από το «κράτος των προσόδων του ηγεμόνα» στο «κράτος των ειδικών» (σχ. III.1) με την ανάπτυξη της δημόσιας οικονομίας ως «επιστήμης» και ως «χώρου» «αποφασιστικότητας» και «ταυτότητας» στο δυτικό τύπο κράτους. Χρονικότητες και σχέσεις, όπως τις αναφέραμε και θα δούμε στη συνέχεια ως «σχολές», ενισχύουν τις συζητήσεις ανάμεσα σε οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και ιστορικούς για την εξέλιξη και διαμόρφωση των σχέσεων αυτών. Για τις χρονικότητες και τις σχέσεις εντοπίζουμε, μεταξύ άλλων, τα αδιέξοδα των παγκοσμίων πολέμων¹⁸ πάνω στα κράτη και την οικονομία τους με την αναζήτηση μίας κοινωνικο-πολιτικής τάσης και μίας οικονομικής τάσης, που ενισχύει τη θέση της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και της Κοινωνιολογίας του Φόρου. Η εμφάνιση σε τολμηρά πεδία σκέψης είναι η άμεση συνέπεια αυτή της ταυτόχρονης ή ετεροχρονισμένης όσμωσης που προσδιορίζονται από ερωτήματα για την εξελικτικότητα του «τύπου κράτους» (σχ. III.1), την φορολογία που του αρμόζει με τις διαστάσεις που λαμβάνει ο φόρος, το φόρο «ανταλλαγής», «συμμετοχής» και «υποχρέωσης» (σχ. III.2).¹⁹

OF HISTORICAL SCIENCE/ XIXe CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES, «Perspectives on Global History: Concepts and Methodology / Mondialisation de l'histoire: concepts et méthodologie», Oslo, 2000, σσ. 3-52· R. CHARTIER, «La conscience de la globalité (commentaire)», π. *Annales HSS* (2001) 1, σσ. 119-123. Η ιδέα αυτή των διαδοχικών απορρίψεων θα μπορούσε να ελεγχθεί θετικά για θέματα ανάλογα με την εξέλιξη των δημοσιονομικών θεσμών ενόψει μιας δημοσιονομικής ανάλυσης.

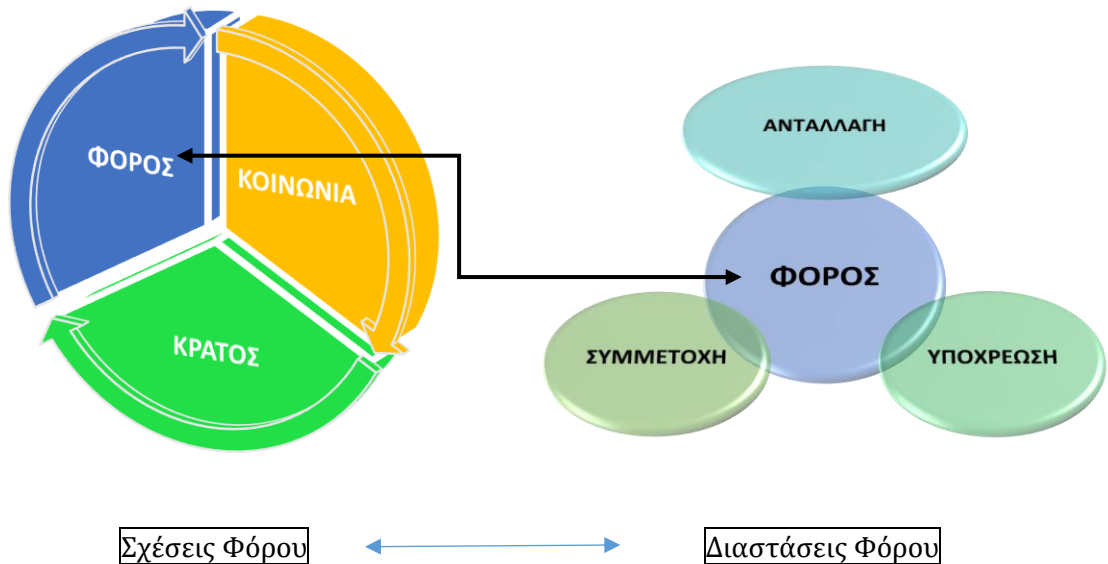
¹⁸ Τα μεγάλα αυτά ιστορικά γεγονότα των πολέμων, που δεν υπαγορεύονται από μία λογική εσωτερικής εξέλιξης κάποιου παραδείγματος κατά την έννοια του Kuhn, δεν μπορούν να εντάξουν τη γένεση και εξέλιξη της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, όπως συμβαίνει λ.χ. με τις «επαναστάσεις της θεωρίας του ελεύθερου εμπορίου», στο πνεύμα των επαναστάσεων κατά Kuhn. Για τη σχέση αυτή, cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGNI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, *op.cit.*, T. 1, σ. 23.

¹⁹ Διαφαίνεται πλέον η απόχρωση ανάμεσα στη «δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία» και την «κοινωνιολογία του φόρου»: η πρώτη λ.χ. μπορεί να εστιασθεί σε όλο το εύρος των δημοσίων προϋπολογισμών του κράτους και του τρόπου συγκρότησής τους, ενώ στη δεύτερη ο φόρος συνιστά προτεραιότητα με τη σχέση του ανάμεσα στους εθνικούς πόρους και τις δημόσιες δαπάνες.

Σχήμα III.1
Στάδια τύπου κράτους δημοσίων εσόδων

Σχήμα III.2
Θεμελιώδεις σχέσεις και διαστάσεις φόρου

Πότε η κοινωνική επιστήμη του φόρου γίνεται, μέσα στις χρονικότητες αυτές των σχέσεων, κοινωνιολογική; Είναι κεντρικό ζήτημα στους ερασιμους συλλογικοτήτων. Στον M. Leroy ανήκει η παρατήρηση ότι αυτό θα συμβεί όταν η κοινωνική προοπτική οδηγεί σε μια θεωρητικοποίηση των φορολογικών γεγονότων ως κοινωνικές διαδικασίες.²⁰ Η θεωρητικοποίηση του φόρου απαιτεί, μεταξύ άλλων, επίσημα εμπειρικά δεδομένα,²¹ δικά της υλικά, στοιχεία δημοσιοοικονομικής ιστορίας, διατηρεί δε, όπως θα φανεί μέσα από την ανασύνθεση των συλλογικοτήτων που συγκροτούν «σχολή», αφενός μεταβαλλόμενη σχέση με τις επιστήμες που προέρχεται και αφετέρου ανοικτές θύρες με άλλες προσεγγίσεις.²² Η πολυ- και δι- επιστημονικότητά της προορίζεται να διαπραγματευθεί τα φορολογικά φαινόμενα σύμφωνα με ένα «κοινωνιολογικό» ερωτηματολόγιο και ένα γενικό «πολιτικό» ερωτηματολόγιο, επικεντρώνεται στη διαδικασία παρέμβασης των πολιτικών θεσμών γύρω από το φόρο και με την ανασύνθεση ερωτημάτων για την «κοινωνική δικαιοσύνη» ανατοποθετεί τη νομιμότητα του φορολογικού κράτους για τον πολίτη.

Στην αφετηρία της συζήτησης βρίσκεται η «τυπολογία του φορολογικού κράτους», παρεμβαλλόμενη μεταξύ «αναπάραστασης» και «λειτουργίας» του φόρου και η σύνδεση του «επιπέδου κρατικής παρέμβασης» και «επιπέδου φορολογίας». Διάχυτη παρατηρούμε την αντίληψη ότι ο φόρος αποτελεί συμμετοχή του πολίτη, ο οποίος, δια της καταβολής του, ενεργεί με αλτρουισμό ώστε να χρηματοδοτήσει δημόσιες δαπάνες. Η

²⁰ Cf., M. LEROY, «La sociologie fiscale», *Socio-logos* [En ligne], 4/2009, (URL: <http://socio-logos.revues.org/2278> [Ανάκτηση: 20/08/2016]).

²¹ Όπως θα δούμε (λ.χ. στην περίπτωση των φορολογικών μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα) η συζήτηση ανασυνδέει την ανάλυση για την κοινωνική μεταβολή που έχει επέλθει με τη διοικητική μέριμνα για τη σύλληψη του φόρου και συνεπώς με τις «θεωρίες της γραφειοκρατίας» και της «ρύθμισης», με την αποδοχή του φόρου ως στοιχείο νομιμότητας της πολιτικής δράσης, υπεράσπισης της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσα από τη φορολογική προαφαίρεση, με την ένταξη αποφυγής του φόρου στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης, με τη συλλογική δράση να λαμβάνει τη μορφή φορολογικής επανάστασης και ακόμη με τη βούληση συμμετοχής σε ένα ευρύ μοντέλο ορθολογικής συμπεριφοράς. Cf., M. LEROY, «La sociologie fiscale», *op.cit.*

²² Η σχέση με την πολιτική επιστήμη και θεωρία έχει το έξοχο παράδειγμα με το φόρο στον A. de Tocqueville: στην αναφορά του για την παρακμή των θεσμών σημειώνει: «(...) Γνωρίζουμε ότι κάθε χωροδεσποτεία διέθετε αρχεία που αποκαλούνταν τοπολόγια ή γαιοκατάλογοι (*terriers*), τα οποία, κάθε αιώνα, ενημερώνονταν για τα όρια των τιμαρίων, τους έγγειους φόρους, τα διηνεκή δασίματα, τις οφειλόμενες υπηρεσίες, τις τοπικές χρήσεις. Έχω δει γαιοκατάλογους του 14^{ου} αι. που είναι πραγματικά αριστουργήματα μεθοδικότητας, σαφήνειας, ευκρίνειας και ευφυΐας. Όσο πιο πρόσφατοι είναι, παρά τη γενική πρόοδο που παρατηρείται κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, γίνονται πιο ασαφείς ατελείς, συγκεχυμένοι, κακογραμμένοι. Έχει κανείς συχνά την αίσθηση ότι την ίδια στιγμή που η κοινωνία των πολιτών φτάνει σε υψηλά επίπεδα γνώσης και σοφίας, οι πολιτικές δομές εκβαρβαρίζονται (υπογράμμισή δική μου)». Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Το Παλαιό Καθεστώς*, *op.cit.*, σ. 82.

εξέλιξη του φόρου και της φορολογίας, στο επίκεντρο της ανάλυσής μας, δείχνει πόσο εδραιώνει τη θέση αυτή και πώς στη μακροχρόνια ανάλυση μαζί με την επίδοση της φορολογίας στα δημόσια έσοδα, όπως εν προκειμένω του Ελληνικού κράτους, οι ιδέες μεταβάλλονται για αυτά· πολύ περισσότερο η μετακένωση άλλων απόψεων για το φόρο προκαλεί διαφορετικές εθνικές συλλογικότητες με χαρακτηριστικά συλλογικότητων τα οποία οδηγούν σε «σχολή» σκέψης. Σήμερα, η «κοινωνία», η «πολιτική» και ο «χώρος» με τις σύγχρονες λειτουργίες του, στο σύγχρονο τύπο δυτικού κράτους (ιδίως το «παρεμβατικό» κράτος), γίνονται αφορμή για τον κριτικό διάλογο με την οικονομική ανάπτυξη και συνεπώς με την εξέλιξή της ή άλλως την ιστορία της· η αναζήτηση της αιτίας του θα οδηγήσει στη διατύπωση μείζονων πολιτικών αιτημάτων στα οποία η κοινωνιολογία του φόρου έχει το δικό της λόγο στην προσπάθεια δημιουργίας ενός «φορολογικού κοινωνικού συμβολαίου».²³

Ο πολίτης με την ιδιότητα του συμμετέχοντος φορολογουμένου «αντιδρά» τόσο ως προς το ύψος της υποχρέωσης και το συμφέρον που γεννά η «χρησιμότητα» συμμετοχής όσο και η «πολιτική νομιμοποίηση». Η έννοια, a contrario, οδηγεί στην «παρεκκλίνουσα φορολογία», την αντίδραση (και ως «παρέκκλιση») του πολίτη απέναντι στο φόρο, μέσο έκφρασης της σχέσης «κράτους» - «πολίτη» και, για τον M. Leroy, εντάσσεται στην «κοινωνιολογική θεωρία της διάκρισης».²⁴ Η σύνδεση «παρέκκλισης» και «πολιτικής νομιμότητας» στο φόρο και τη φορολογία του πολίτη υποδηλώνει την ισχύ της «ορθολογικής γνώσης» στον υπολογισμό του υπόφορου πολίτη να συμμετέχει στις αποφάσεις της επίφορης εξουσίας. Οι απαρχές του φορολογικού κράτους και οι διαδοχικές αλλαγές που προκάλεσε ο δημόσιος δανεισμός και τα ελλείμματα των προϋπολογισμών, ως και οι αλληλεξαρτήσεις δημοσίου και ιδιωτικού χρέους με επιπτώσεις στην οργάνωση και τις αλλαγές των δημοσίων οικονομικών διεύρυναν τη συζήτηση για την κοινωνιολογία του φόρου με συγκριτικές αναλύσεις.²⁵ Η συζήτηση

²³ Cf., M. LEROY, «La Sociologie Fiscale», op.cit.

²⁴ Η απόδοση της «théorie sociologique de l'étiquetage» κατά L. Leroy (cf., M. LEROY, «La Sociologie Fiscale», op.cit.) της ανάλυσης για την «Sociology of Devian» και ειδικώς «Labelling theory». Cf., H. S. BECKER, *Outsiders: Studies In The Sociology of Devian*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1963, σ. 177.

²⁵ Cf., H. AULT et alii, *Comparative Income Taxation, a Structural Analysis*, Den Haag, 1997, https://books.google.gr/books?id=josrRFwLACQC&pg=PA483&lpg=PA483&dq=Duberg%C3%A9+J.,+Les+Fran%C3%A7ais+face+%C3%A0+l%E2%80%99imp%C3%B4t,+LGDJ,+1990.&source=bl&ots=FFHTztU04E&sig=zVPWZW_LQm6e8JaAMNqIOVYjt_A&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwimnuez2czOAhVH7BQKHUr

αυτή για τις επιτυχίες και αποτυχίες στην πολιτική μάθηση που παράγει ο φόρος και η φορολογία με την κατασκευή του σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους παραμένει ουσιώδης μετά την κρίση του παρεμβατικού κράτους. Στην πορεία αυτή οι Vauban, A. Smith, A. de Tocqueville αποτελούν σημείο αναφοράς.

Η «σταδιακή» ανάδυση των δημοσίων οικονομικών είναι ένα από τα πέπλα που σκίζονται, από το 18^ο αι., για να αποκαλυφθούν πραγματικότητες που κρύβονται κάτω από τα παιχνίδια του χρήματος, μαζί με τις ανταλλαγές των αγαθών και υπηρεσιών. Πρωταγωνίστρια η ροή των δαπανών και η επίτευξη των εσόδων στην λειτουργία του δημόσιου οικονομικού χώρου με την κατασκευή ενός μηχανισμού από το κράτος, η οποία διακρίνεται

- ως προς την προέλευση και αποτελεσματικότητα των «φόρων» από κάθε πολίτη, ανεξαρτήτως της αστικής του σύνεσης ή της πανουργίας του ή της οργής του για να απαλλαγεί,
- των «δασμών», όπως εξελίσσονται από τις σχέσεις που αναπτύσσει το κράτος με άλλες επικράτειες,
- των «δανείων», που το κράτος αναζητεί να εξασφαλίσει από τη διεθνή πιστωτική αγορά, το «βασιλείο» των δανειστών πριγκίπων ή τραπεζιτών και δανειζόμενων, την οποία ακόμη δυσκολότερα από τον υπόφορο πολίτη φαίνεται ότι μπορεί να ελέγξει για το αποτέλεσμα και τη γνώση δανεισμού, άλλοτε και τώρα,
- τέλος, το άλλοτε δραστικό μέσο για τη μεταβολή επιτοκίων και εισοδημάτων, η «χρεωκοπία», φέρνει μαζί της εξαπατήσεις και απειλές,²⁶ η βεβαιότητα δε των οικονομολόγων για την παντελή απομάκρυνσή της έγινε σύγχρονη αβεβαιότητα.²⁷

hAEsQ6AEILDAC#v=onepage&q=Duberg%20J.%20Les%20Fran%20A7ais%20face%20%20E2%80%99imp%20B4t%20LGDJ%201990.&f=false

²⁶ Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, τ. Β', *op.cit.*, σσ. 627-629.

²⁷ Η σημερινή δημοσιονομική κρίση της Ελλάδας κλόνισε ισχυρά δόγματα (περί «άριστης αγοράς») για τη σχέση ενιαίου νομίσματος στην Ευρώπη και απόκλισης δημοσίων εσόδων και δαπανών. Ενδεικτική και πολύ εύγλωττη μια δημοσιογραφική αναφορά: «Αν στις αρχές του 1990 έμοιαζε όνειρο θερινής νυκτός το ενδεχόμενο ένταξης της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ, στις αρχές του 2000 η πιθανότητα χρεοκοπίας της χώρας ήταν κάτι παραπάνω από αδιανόητο. Ακόμη και το 2008 το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας ήταν, όπως θα έλεγαν οι οικονομολόγοι, εκτός φάσματος πιθανοτήτων», cf., Γ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Από το μεγάλο πάρτι στη χρεοκοπία*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, σ. 36.

III.2 Αιρετικότητα έναντι υλισμού μέσα στην αυστριακή σχολή

Η αυστριακή σχολή πρωταγωνιστεί, στα εθνικά και πέραν αυτών σύνορα, στην υποστήριξη της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας. Η εμφάνισή της γίνεται μέσα από τα αδιέξοδα που θα δημιουργηθούν με τη λήξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου στις εθνικές οικονομίες των εμπολέμων χωρών και που αναδείχθηκαν ως κρίση του «φορολογικού κράτους». Το επίκεντρο θεματολογίας τοποθετείται συνεπώς στην ανάλυση της φορολογίας, τις διαστάσεις της και τη σύνδεσή τους με τον κρατικό προϋπολογισμό. Με τολμηρό τρόπο θα συνδεθεί η σχολή με την πολιτική και ιστορική προσέγγιση των τάξεων και των κοινωνικών ομάδων αλλά και το ρόλο τους στο σχηματισμό του φορολογικού κράτους. Εν προκειμένω θεμελιώνεται η Δημοσιονομική Κοινωνιολογία μέσα από την Κοινωνιολογία του Φόρου, ζήτημα που ανανεώνεται στο τέλος του 20^{ου} αι. και στην αυγή του 21^{ου} αι..

Τη θέση τους σε αυτήν τη θεμελίωση έχουν, κατά σειρά χρονολογικής εμφάνισης των έργων τους για τη Δημοσιονομική Κοινωνιολογία

- ο μαρξιστής Rudolf Goldscheid,²⁸
- ο αιρετικός της οικονομίας Joseph Schumpeter,²⁹ και
- ο κοινωνιολόγος της πολιτικής Fritz Karl Mann.³⁰

Ο φόρος, βασική πηγή του σύγχρονου κράτους, θεωρείται κινητήρια δύναμη των μεγάλων αλλαγών στην ευρωπαϊκή ιστορία, αναδεικνύοντας τους θεμελιωτές της σχολής σημαντικούς θεωρητικούς του καπιταλισμού. Αυτό συμβαίνει την ίδια στιγμή που η ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος προσδιορίζεται από τις κορυφαίες συμβολές του K. Marx, του E. Durkheim και του M. Weber. Το σημαντικό σημείο για τη σχολή είναι η πρώιμη επισήμανση του F. K. Mann ότι, με την κρίση που προκάλεσε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος, ο φόρος «ξέφυγε» από τις κλασικές αναλύσεις και υπολογισμούς, δημιουργώντας πρόβλημα στη σχέση φορολογίας και κράτους με τους θεσμούς του

²⁸ Cf., R. GOLDSCHIED, *Staatssozialismus oder Staatskapitalismus*, Λειψία, Brüder Suschitzky. - (1917, ²1967)· idem., «Sociological Approach to Problems of Public Finance» in R.A., MUSGRAVE, A.T. PEACOCK, *Classics in The Theory of Public Finance*, New York, St Martin's Press, 1967, σσ. 202-213.

²⁹ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», op.cit.

³⁰ Cf., F. K. MANN, «The Sociology of Taxation», *The Review of Politics* 5 (1943), σσ. 225-235· idem., «Re-Orientations through Fiscal Theory», *Kyklos* 3 (2) (1949), σσ. 116-129.

κράτους και της κοινωνίας. Η παρατήρησή του βρίσκεται και πάλι σήμερα στην αφετηρία της κοινωνιολογίας του φόρου, επαναφέροντας τη συζήτηση για τη φάση έντασης και κάμψης μιας ιδέας.

Στην αφετηρία, λοιπόν, η ανάλυση της «φορολογίας» και των «δημοσίων οικονομικών» συνιστά «θερμή όψη» στην ανάλυση του κρατικού προϋπολογισμού,³¹ συνδέεται δε με τον τύπο του «φορολογικού κράτους».

Η πρωταρχία της αναφοράς, με μικρή χρονική διαφορά προς το τέλος του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, ισοδυναμεί με την ένταση αυτής της «ιδιαίτερης συλλογικότητας» που συγκροτεί την αυστριακή σχολή: χάρη στον R. Goldscheid³² θα προβληθεί το 1917 η έννοια της «δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας» και στον J. Schumpeter³³ το 1918 θα βρεθεί αντιμέτωπη με τον τρόπο που αναγνωρίζεται και αντιμετωπίζεται η «κρίση του φορολογικού κράτους».

Ο λόγος της κοινής μέριμνας του «φόρου» από τους F. K. Mann, R. Goldscheid και J. Schumpeter συμπίπτει με το μεγάλο πολεμικό γεγονός και τις προδιαγραφόμενες συνέπειες της επερχόμενης ειρήνης: το προπολεμικό σύστημα χρηματοδότησης της πολεμικής δραστηριότητας και το πνεύμα χρηματοδότησής της³⁴ οδηγούν με τη λήξη του πολέμου στην κατάρρευση των κρατικών θεσμών, μαζί φυσικά με τις τεράστιες ανθρώπινες και υλικές απώλειες.³⁵ Ταυτοχρόνως, καθιστά έντονη την υπόθεση, λίγο πριν τη λήξη του πολέμου, ότι τα ηττημένα κράτη θα είναι αδύνατον να λειτουργήσουν και πάλι με τον τρόπο που αποφάσιζαν για τα δημόσια οικονομικά τους πριν από την έκρηξη του Α΄ παγκόσμιου πόλεμο.³⁶ Σε αυτά θα προστεθεί η αδυναμία των κρατών να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της ήττας και τους όρους των πολεμικών αποζημιώσεων με κάθε είδους φορολογία και έλεγχο των πόρων τους.³⁷

³¹ Για τη θερμή και ψυχρή ανάλυση των στοιχείων και της δομής του κρατικού προϋπολογισμού, cf., E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit..

³² Cf., R. GOLDSCHIED, *Staatssozialismus oder Staatskapitalismus*, op.cit.

³³ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», op.cit.

³⁴ Cf., N. FERGUSON, *Α΄ παγκόσμιος πόλεμος. Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006, σ. 231 κ.ε.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Cf., J. M. KEYNES, *Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009, *passim*.

Ένας ακόμη παράγοντας θα διαδραματίσει ρόλο: όπως εκδηλώθηκε στις κρατικές αντιθέσεις ο «πόλεμος των σημειώσεων», έτσι διευρύνεται το κενό στην ακαδημαϊκή σκέψη και τα γνωστικά πεδία των κοινωνικών επιστημών. Η αλλαγή των γνωστικών «συνόρων» παραμένει ως ερώτημα: θα μπορούσε να συμβάλει μία διαφορετική αλλαγή τους στην υπέρβαση των πολεμικών συνεπειών με την ακαδημαϊκά ειρηνική διευθέτηση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων και της εθνικής αντοχής τους στο πεδίο των διεθνών διαπραγματεύσεων;

Οι συνθήκες «πολέμων» μετασχημάτισαν τις συλλογικές ιδιαιτερότητες για τα δημοσιοοικονομικά δεδομένα σε χαρακτηριστικά «σχολής Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας».³⁸ Θα επιδιώξει να απαντήσει³⁹ μέσα στη δύνη, κυρίως όμως στις συνέπειες του πολέμου, στο ερώτημα αν οι δημοσιονομικές κρίσεις ξεσπούν αποκλειστικά σε κράτη τα οποία βασίζονται σε γενικούς φόρους για την χρηματοδότηση δημοσίων υπηρεσιών πρόνοιας. Αυτά τα κράτη ο J. Schumpeter ονομάτησε «φορολογικά κράτη» και η «ιστορική προσέγγιση» του κράτους θα οδηγήσει τη σκέψη του, δια της «κρίσης του φορολογικού κράτους», στους παράγοντες της «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας». Για την ανεύρεσή τους διεισδύει στο συμμετοχικό ρόλο των κοινωνικών τάξεων και των κοινωνικών ομάδων και φυσικά στην οικονομική ανάλυση του καπιταλισμού.⁴⁰

Ο J. Schumpeter στις πρώτες γραμμές της μελέτης του για την κρίση του φορολογικού κράτους το 1918, απαντά στο «επιχείρημα δημοσιονομικής κοινωνιολογίας για την επίλυση του προβλήματος του δημοσίου χρέους» που έχει διατυπώσει ο R. Goldscheid το 1917, κάτω από τον υπέρτιτλο του έργου του «Κρατικός σοσιαλισμός ή κρατικός καπιταλισμός».⁴¹ Το «πνευματώδες» αυτό έργο του, όπως το χαρακτηρίζει ο J. Schumpeter, δίνει το απαραίτητο βάρος σε αυτό το είδος παρατήρησης της δημοσιονομικής ιστορίας, της ιστορίας γενικά ενός λαού, και αφετηρία για τη συζήτηση ότι ο κρατικός προϋπολογισμός, αυτός ο «αιμοδοτικός μηχανισμός» για τον τρόπο που

³⁸ Η παρέμβαση των ιστορικών με την κατασκευή της έννοιας «στρατιωτικο-φορολογικό» (militaro-fiscal) κράτος ωθεί στην ανάλυση του απολυταρχισμού με εργαλείο το φόρο και τη διαμόρφωση πολεμικών δομών, όπως αυτή της Μεγ. Βρετανίας. Cf., N. RODGER, «De la “révolution militaire” à l’Etat “navalo-fiscal”», *Revue d’Histoire Maritime* 14/2011, σσ. 259-272.

³⁹ Cf., M. McLURE, «Fiscal Sociology», op.cit.

⁴⁰ Όπως παρατηρεί ο M. LEROY, «La sociologie fiscale», op.cit.

⁴¹ Cf., R. GOLDSCHIED, *Staatssozialismus oder Staatskapitalismus.*, op.cit.

χρησιμοποιείται το αποτέλεσμα της χρηματικής αιμοδοσίας, είναι ο «ξεγυμνωμένος από κάθε απατηλή ιδεολογία σκελετός του κράτους». Τα άπειρα δεδομένα του που τον συγκροτούν οφείλουν να τοποθετηθούν στο πεδίο της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας.⁴²

Η ανάλυση βασίζεται στη μετάβαση από την παλαιότερη γενική απαίτηση φόρων με την παρουσία διαφόρων νομημάτων, δικαιωμάτων και άλλων μορφών εσόδων λ.χ. του ηγεμόνα από το μεσαίωνα μέχρι το 18^ο αι., μερικές από τις οποίες έχουν τη μορφή δημοσιονομικών δικαιωμάτων του σύγχρονου έμμεσου ή άμεσου φόρου.⁴³ Η εκδήλωση των «δημοσιονομικών κρίσεων», που θα προκύψουν από τα χρέη του ηγεμόνα με τις ιδιότυπες καταρρεύσεις τους⁴⁴ (ακόμη και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι. σε χώρες της Μεσογείου) όχι όμως και των αρχών (κατά J. Schumpeter) για την γενική απαίτηση φόρων, θα συγκροτήσει τον πυρήνα του δημοσιονομικού προβλήματος του 20^{ού} αι., κατά την έκφραση του J. Schumpeter, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Αυτές οι προσεγγίσεις (φορολογική απαίτηση και δημοσιοοικονομική κρίση) προβάλλονται στην πραγματικότητα του πρώτου μισού του 20^{ού} αι.: οι δημοσιοοικονομικές ανάγκες και η δημοσιονομική πολιτική συμπλεγμένες με την οικονομία, το δίκαιο, τις ανάγκες, τον πολιτισμό, αποτελούν το εξηγητικό πεδίο του συνόλου, σχεδόν, της καθημερινής εθνικής πραγματικότητας, ανθρώπινων τύπων, οικονομικών μορφών. Οι δημοσιοοικονομικές ανάγκες ενίσχυσαν ή κατέστρεψαν οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες, ενίσχυσαν ή αποδυνάμωσαν την εθνική κυριαρχία ενός κράτους, ακρωτηρίασαν εθνικές

⁴² Ibid.

⁴³ Τη συγκριτική προοπτική στην κινητοποίηση των δημοσίων πόρων και σε μακροχρόνια ανάλυση με αφετηρία την προετοιμασία και πραγματοποίηση πολέμων, τις χρηματοδοτικές αλλαγές (ως νομισματικό ζήτημα, φορολογία, δημόσιο χρέος, αγορά και πώληση χρεογράφων, κλπ) ως και τα μοντέλα πολιτικής οργάνωσης με την οικοδόμηση στατιστικών υπηρεσιών και διοικητικής οργάνωσης της φορολογίας, cf., K. BEGUIN (επιμ.), *Ressources publiques et construction étatique en Europe XIIIe-XVIIIe siècle*, Παρίσι, Comité pour l'histoire économique et financière de la France / IGPDE, 2015, *passim*. Η πρόβλεψη και η καινοτομία με τις επιπτώσεις τους διαμορφώνουν τη μεταρρυθμιστική ώθηση που αντιμετωπίζει η κοινωνιολογία του φόρου. Σχετική η θεματολογία συνάντησης οικονομολόγων και ιστορικών το 2012 για τη συγκριτική ανάλυση των δημοσίων εσόδων με σκοπό την κατανόηση της στατιστικής των δημοσίων εσόδων, του ζητήματος «φόρος» ή «δάνειο», «πολιτική οικοδόμηση και κινητοποίηση δημοσίων πόρων», «πρωτογενείς και δευτερογενείς αγορές χρήματος» (cf. «Ressources publiques et construction étatique en Europe / State cash resources and State building in Europe, Fiscalité et dette publique, XIIIe-XVIIIe siècle, Taxation and public debt, 13th-18th centuries», URL: <http://calenda.org/206689> [Ανάκτηση: 21/08/2016]), κεντρικά ζητήματα στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας.

⁴⁴ Είναι ενδεικτικό ότι ο J. Schumpeter στην επιχειρηματολογία του αφιερώνει ολόκληρη σημείωση για μία λεπτομερή ανάλυση του θέματος που μπορεί να είναι φόρος (J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», *op.cit.*, σ. 84.11).

οικονομικές λειτουργίες υπέρ ξένων πιστωτών· πρόκειται για το κάθε τι που συγκροτεί το δημόσιο οικονομικό χώρο και γίνεται αντικείμενο: αγαθό, υπηρεσία, υπόσχεση. Το σημαντικό στην επισήμανση του J. Schumpeter: ο φόρος κατά προτεραιότητα είναι ο πρώτος που ακρωτηριάζεται, σε συνθήκες χρέους, για λογαριασμό των ξένων πιστωτών. Ο ακρωτηριασμός αυτός ως δημοσιονομική απαίτηση γίνεται ένδειξη της ζωής του σύγχρονου κράτους αλλά και τρόπος αποκάλυψης της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας ως θεμελιώδους τροφοδότη της θεωρίας του κράτους.⁴⁵

Το ζήτημα της «κατάρρευσης» δημοσιονομικών συστημάτων παρέμεινε πολλαπλά σημαντικό για τον ιστορικό, δε συνέβη όμως το ίδιο για τον κοινωνιολόγο. Πολύ λιγότερο εύκολο ήταν από την πλευρά της κοινωνιολογίας, θα σημειώσει ο αιρετικός αυτός οικονομολόγος, να διατυπωθούν συμπεράσματα για τη «βαθύτερη διαδικασία κοινωνικής αναδιαμόρφωσης».⁴⁶ Η μετάβαση από την άλλοτε αυλική σπατάλη,⁴⁷ αργότερα μέχρι το 19^ο αι. παράκληση του τοπικού ηγεμόνα να δανεισθεί από τις νομοκατεστημένες τάξεις, στη σύγχρονη δημοσιονομική σπατάλη επισημαίνει έναν παράγοντα αλλά και το σύμπτωμα μιας διαδικασίας κοινωνικής αναμόρφωσης, βαθιών και αναπόφευκτων κοινωνικών μεταβολών, ενώ έχουμε ταυτοχρόνως και μία αποτυχία μετάβασης από την ηγεμονική στη δημοκρατική δημοσιονομία.

Εν αρχή, λοιπόν, τίθεται η δημοσιοοικονομική ιστορία συγκροτούμενη από νόμους του κοινωνικού είναι και γίνεσθαι (με τα «τεκμήρια», ποσοτικά και ποιοτικά, των επιδόσεών της)· αλλά και από κίνητρα παραγόντων που προσδιορίζουν λαϊκά και εθνικά πεπρωμένα, γεγονός που βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης πολλών δημοσιοοικονομολόγων. Η σκέψη γίνεται αφετηρία και τροφοδότης για τη διερεύνηση του κοινωνικού και πολιτικού μηχανισμού (αλλαγών και ανατροπών του) στο κράτος. Έτσι η δημοσιοοικονομία είναι που γεννά και συνδιαμορφώνει, με το εξελισσόμενο περιεχόμενό της, χάρη στη σκέψη των πρωταγωνιστών της αλλά και από έκτακτα και μη γεγονότα, το σύγχρονο κράτος. Με τη σειρά τους οι συνθήκες λειτουργίας του διευρύνουν το περιεχόμενό της ώστε να επιβάλει τη διεϊσδυσή της βαθιά στη σφαίρα και της

⁴⁵ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», *op.cit.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Για την αυλική σπατάλη και την εξέλιξη των αστικών αξιών, ουσιαστική η αναφορά στη γαλλική αυλή και τη σχέση της με την Επανάσταση, Cf. Φ. ΦΥΡΕ, Ν. ΡΙΣΕ, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Εστία, 1997, *passim*.

ιδιωτικής οικονομίας, ενώ αναδεικνύουν μαζί με τα δικά του αδιέξοδα και τα αδιέξοδα της δημόσιας οικονομίας.

Κατά δεύτερον, τα «δημοσιονομικά γεγονότα» και η παραγωγή τους δημιουργούν το εκτενές υλικό «δεδομένων», τον ιδιαίτερο κύκλο «προβλημάτων», τον ειδικό τρόπο «αντίληψης» των αδιεξόδων σε «δεδομένα» και προβλήματα», την εκβολή στη «Δημοσιονομική Κοινωνιολογία». Δι' αυτής συλλαμβάνεται η «ουσία», οι «μορφές» και τα πεπρωμένα που διαμορφώνουν την «αντίληψη» περί κράτους και κοινωνίας μέσα στη δοκιμασία τους. Τα όρια βεβαίως της οικονομικής ικανότητας του κράτους να δράσει μεταβάλλονται στο χρόνο και διαφέρουν ανάλογα με τη σχέση πλούτου και ένδειας της χώρας, τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν την εθνική και κοινωνική του δομή, την έκταση και τις μορφές πλούτου, αλλά και απαιτήσεις, όπως αυτές του δημοσίου χρέους, του μεγέθους του κράτους στην οικονομία, κ.λπ.⁴⁸

Γνήσιο τέκνο της αντίληψης αυτής η σύλληψη του «φορολογικού κράτους»,⁴⁹ έννοια που ο δημιουργός της αναγνωρίζει ότι συνιστά πλεονασμό, αφού ο φόρος έχει απόλυτη σχέση με το κράτος.⁵⁰ Η αφετηρία της πρόκλησης αυτής βρίσκεται στην άποψη που ήδη αναφέραμε και θέλει να αντιμετωπίσει ο J. Schumpeter, δηλαδή ότι «τα δημοσιονομικά προβλήματα που μας κληροδότησε ο πόλεμος [σ. ο Α' παγκόσμιος πόλεμος] δεν μπορούν να επιλυθούν στο πλαίσιο της οικονομικής οργάνωσης που κυριάρχησε στη χώρα μας πριν από αυτόν».⁵¹ Το θεμελιώδες ερώτημα είναι όμως αν πέρα από τη συγκυρία αυτή το φορολογικό κράτος είναι καταδικασμένο να περιέλθει σε κρίση· η κρίση ως αποτέλεσμα της κρατικής χρηματοδότησης δαπανών που έχουν σκοπό την ισορροπία ανάμεσα σε «κοινές» και «ιδιωτικές» ανάγκες, λ.χ. τις δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας. Η απάντησή του στο ερώτημα είναι ότι, ενώ το φορολογικό κράτος μπορεί να καταρρεύσει, μια τέτοια κατάρρευση, όπως αναγνωρίζεται,⁵² δεν συνιστά λογική αναγκαιότητα.

⁴⁸ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», *op.cit.* και J. Schumpeter, σ. 95.

⁴⁹ *Ibid.*, σσ. 75-76.

⁵⁰ *Ibid.*, σ. 94.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

Ο J. Schumpeter, επισημαίνουν νεότεροι αναλυτές της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας,⁵³ προσέγγισε το φορολογικό κράτος μέσα από την εξελισσόμενη πολυπλοκότητα ατομικών ως προς / και τις συλλογικές ανάγκες. Ο όρος «κράτος» στο πνεύμα αυτό χρησιμοποιείται όταν ένας «δημόσιος σκοπός» βρίσκεται σε αντίθεση με τον ατομικό σκοπό και επιδιώκεται να επιτευχθεί από μέρους του συλλογικού. Αν ο «δημόσιος σκοπός», η «κοινή ανάγκη»,⁵⁴ που επιδιώκεται συλλογικά, χρεωκοπεί, η ανάγκη για λύση στο πρόβλημα είναι επιτακτική και τότε γίνεται απαραίτητη η δημιουργία του κράτους.⁵⁵ Συνεπώς, προάγγελος της δημιουργίας του κράτους είναι η «κρατική εξαθλίωση» («state impoverishment»)⁵⁶. Ο J. Schumpeter, επισημαίνει ο J. Backhaus σχετικά με τη διαμόρφωση των κρατικών δραστηριοτήτων,⁵⁷ εστιάζεται αφενός σε ομάδες που κατέχουν πολιτική, οικονομική ή ιδεολογική δύναμη, «θέτουν την κρατική μηχανή σε κίνηση και μιλούν μέσα από αυτή» και αφετέρου στο ρόλο των συμφερόντων.

Εν συνόψει, η επέκταση της χρήσης δημοσιοοικονομικών στοιχείων με μακροχρόνιες αναλύσεις συνεισφέρει αξιόλογες ιδέες, αφενός για την κυβερνητική πολιτική και αφετέρου για τον τρόπο που διαμορφώνονται και μεταβάλλονται οι κυρίαρχες κοινωνικές συνθέσεις και δομές σε ένα κράτος.⁵⁸ Η «δημοσιοοικονομική ιστορία», το «δημόσιο χρέος» και η «δημοσιονομική κρίση» αποτελούν τον πυρήνα για την ανάλυση του κράτους στη σκέψη των γεννητόρων της αυστριακής σχολής συνδεδεμένα με την κοινωνιολογική σκέψη. Η κοινή αφετηρία των J. Schumpeter και R. Goldscheid χαρακτηρίζεται από μεγάλες διαφορές στη σκέψη τους, είναι όμως αυτό που οδηγεί σε μεγάλο θεωρητικό και εμπειρικό εύρος την κληρονομιά της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας (με γεννήτορα του όρου τον R. Goldscheid) δια της Αυστριακής Σχολής

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ο J. Backhaus συμφωνεί με τον M. McLure ότι η ιδέα του J. Schumpeter σχετικά με την «κοινή» ανάγκη δεν ήταν «αφελής» ή «απλοποιητική», αλλά θεωρούνταν κάτι το οποίο αναδυόταν μέσα και διαμέσου των γενικότερων σχέσεων κοινωνικής δύναμης που υπάρχουν μέσα και ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit., σ. 4.

⁵⁵ Ibid., σσ. 3-4.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Η παράδοση αυτή υπαγόρευσε την επεξεργασία των διαθέσιμων τεκμηρίων στο Β' Μέρος της έρευνας μας.

και του αντιλόγου από τον J. Schumpeter ως προς τη φύση και τη βιωσιμότητα του φορολογικού κράτους.⁵⁹

Στα ερανόσημα της Αυστριακής Σχολής ο R. Goldscheid, επισημαίνεται επίσης από τον J. Backhaus, και σε αντίθεση με τον J. Schumpeter, ο θεμελιωτής της «Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας», εντοπίζει στην άσκηση δημοσιοοικονομικής πολιτικής την «ταξική εκμετάλλευση». Τη θεμελιώνει στην κλασική μαρξιστική ανάλυση με τη διάκρισή του στην τάξη:⁶⁰

- των «ιδιοκτητών εργασίας», την οποία μπορεί να φορολογεί το κράτος και, έπειτα από το βέλτιστο σημείο επίτευξης φορολογικών εσόδων,⁶¹ να απαιτεί υπηρεσίες σε είδος· οι ιδιοκτήτες της εργασίας συνεισφέρουν σημαντική βοήθεια στις δαπάνες του κράτους μέσω φόρων και -κυρίως στρατιωτικών- υπηρεσιών, και
- των «ιδιοκτητών του κεφαλαίου», με το κεφάλαιο, φύσει πιο ευέλικτο και ισχυρό, να προσφέρεται ως δάνειο και το κράτος να υφίσταται το χρέος· οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου λαμβάνουν μια υπόσχεση αποπληρωμής του χρέους, η οποία θα ικανοποιηθεί αργότερα μέσα από τα γενικά φορολογικά έσοδα ή από υπηρεσίες σε είδος.

Ο R. Goldscheid χρησιμοποιεί τη δημοσιοοικονομική ιστορία για να βεβαιώσει ότι τα κράτη εγκατέλειψαν σταδιακά μέρος της δημόσιας περιουσίας τους. Ο λόγος της εγκατάλειψης αυτής είναι η προσπάθειά τους να ανταποκριθούν στα μεγάλα ρεύματα πολιτικής χειραφέτησης. Η πρακτική έδωσε την ευκαιρία στους δανειστές του δημοσίου να εκμεταλλευτούν το κράτος, οι δανειστές να εξισωθούν με την κυρίαρχη καπιταλιστική τάξη και η εξάρτηση να ενισχύσει ακόμη περισσότερο την τάση του κράτους να βασίζεται τις δημοσιοοικονομικές του λειτουργίες στη δημιουργία Δημοσίου Χρέους.⁶²

Η φορολογική πίεση που προκύπτει με σκοπό την εξυπηρέτηση του Δημοσίου Χρέους εκφράζει, στην ανάλυση του R. Goldscheid, εκδήλωση κοινωνικής πάλης. Έτσι,

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Σύμφωνα με την καμπύλη Laffer.

⁶² Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

μέσα από τη δημοσιοοικονομική εκμετάλλευση της εργασίας που ασκεί το φορολογικό κράτος, ενισχύεται αφενός το συμφέρον των δημοσίων πιστωτών και αφετέρου η καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας στην ιδιωτική οικονομία διευρύνει τη (προστιθέμενη και αλληλεξαρτώμενη) δημοσιοοικονομική εκμετάλλευση.⁶³ Η σύνδεσή τους είναι υπεύθυνη για την τάση του καπιταλισμού προς τις δημοσιοοικονομικές κρίσεις. Η υπέρβασή της μπορεί να επιτευχθεί μόνον όταν οι εργατικές τάξεις με την κατάκτηση του αστικού κράτους δημιουργήσουν ένα ισχυρό οικονομικά κράτος βασισμένο στην κρατική περιουσία και τη διάχυση της υπεραξίας που δημιουργείται στην κοινωνία.

Μία από τις αξιοσημείωτες πρόσφατες προεκτάσεις των ερανισμάτων της Αυστριακής Σχολής για τον F. K. Mann είναι του M. Leroy,⁶⁴ του Γάλλου κοινωνιολόγου και υπερασπιστή του αντικειμένου της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και ακόμη περισσότερο της κοινωνιολογίας του φόρου. Ο M. Leroy παρατηρεί ότι την παράδοση της κοινωνιολογίας των δημοσίων οικονομικών της σχολής διαμορφώνει η θέση του F. K. Mann,⁶⁵ ο οποίος προτείνει μια λειτουργική ανάλυση του φόρου: υποστηρίζει ότι η φορολογία πέραν του τομέα των δημόσιων οικονομικών ξεκινά από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και εισέρχεται στο πεδίο της Κοινωνιολογίας του παρεμβατικού κράτους. Ο γάλλος κοινωνιολόγος θα επαναλάβει την πρόταση του F. K. Mann: ⁶⁶ η φορολογία είναι η λειτουργία που συνδέεται με τη «λειτουργία του κοινωνικού ελέγχου,⁶⁷ συνιστά ουσιώδη έννοια για την κοινωνική λειτουργία της φορολογίας και μία από τις διαστάσεις που αποκτά η κοινωνική μεταρρύθμιση. Μία άποψη που συναντάμε αρκετές φορές στην ελληνική σχολή της δημοσιοοικονομικής σκέψης χωρίς όμως να έχουμε την απάντηση στο ερώτημα, που διατύπωσε για τους Γάλλους ο A. de Tocqueville,⁶⁸ αν δηλαδή οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις προηγούνται ή όχι των ελευθεριών τους.

Ο M. Leroy⁶⁹ θα προσθέσει μέσα από την πρόκληση αυτή του F. K. Mann τρεις πλησιόχωρες μορφές κοινωνικού ελέγχου που επιτρέπει η φορολογία και ενισχύουν την

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Cf., M. Leroy, *ci-dessous*.

⁶⁵ Cf., F. K. MANN, «The Sociology of Taxation», *The Review of Politics* 5 (1943), σσ. 224

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid., σσ. 119-225.

⁶⁸ Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Το Παλαιό Καθεστώς*, *op.cit.*, σ. 175 κ.έ.

⁶⁹ Cf., M. Leroy, *ci-dessous*.

τεχνική αντιμετώπιση των ερανισμάτων από αυτή τη σχολή σκέψης με: α) τη διόρθωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς που δεν είναι κοινωνικά επιθυμητή, β) την αναδιανομή της οικονομικής δύναμης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και τάξεων, και γ) την καταπολέμηση των καταχρήσεων του καπιταλισμού και τη διευκόλυνση της μετάβασης σε μια άλλη οικονομική τάξη.

Με το τρίτο αυτό εράνισμα προσέρχεται η «έξοδος» του φόρου και της φορολογίας από το χώρο καθώς συγκροτείται η επιστήμη των Δημοσίων Οικονομικών. Η πορεία εξόδου ξεκινά από τις παραμονές του Α΄ παγκοσμίου πολέμου με τον R. Goldscheid, επισημοποιείται από το έργο του F. K. Mann και τείνει να δικαιωθεί στη σκέψη των νέων κοινωνιολόγων της φορολογίας. Η πορεία αυτή μέχρι την επισημοποίησή της, δηλαδή το 1943 με το έργο του F. K. Mann, καλύπτει τη δική μας έρευνα σε μία αντίστοιχη πορεία, που ξεκινά από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αι. για την Ελλάδα για να φθάσει μέχρι τις παραμονές του Β΄ παγκοσμίου πολέμου.

Διαθέτουμε λοιπόν με την αυστριακή σχολή ένα από τα σημαντικά ερανίσματα για τη συγκρότηση της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, ή όπως σημειώνει ο J. Schumpeter, βρισκόμαστε «μπροστά στην κοινωνιολογικά σημαντική άποψη την οποία προσφέρει η δημοσιονομική κατάσταση και η οποία κατ' ουσίαν μας ενδιαφέρει».⁷⁰ Διαθέτουμε ακόμη μία «συμμετοχή», αυτή της ονοματισμένης «αυστριακής» σχολής, στην υπόθεση ότι το κράτος είναι η δέσμη από λειτουργίες και διάφορες εξουσίες. Είναι ένα από τα καθήκοντά του, ιδιαίτερα προσδιορισμένο από την επίβλεψη στις ζωηρές κινήσεις του πνεύματος όταν αμφισβητούν την παράδοση και συγχρόνως το πνεύμα που ανακόπτει το ξεχείλισμα ανησυχητικών καινοτομιών με αυτές τις κινήσεις.⁷¹ Η ανάγκη του κράτους για όλο και περισσότερα χρήματα εμφανίζεται, καθώς επεκτείνει και διαφοροποιεί την εξουσία του με τα έξοδα να υπερβαίνουν τα έσοδα, πολύ περισσότερο τις αβεβαιότητες των εισπράξεων να είναι αντιμέτωπες με τις βεβαιότητες των δαπανών και με την «αστική σύνεση» στον τρόπο ζωής του κράτους.⁷² Το κράτος έχει ανάγκη να γλιστρά στις παραδοσιακές πολιτικές δομές διαθέτοντας τη δική του εξουσιαστική γλώσσα: το φόρο, το νόμισμα, τη δικαιοσύνη.

⁷⁰ Cf., J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», op.cit. και J. Schumpeter, σ. 75.

⁷¹ Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, Τ. Β΄, *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1998, σ. 618.

⁷² Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, Τ. Β΄, op.cit.

Η αυστριακή σχολή προβάλλει στις συνθήκες της λήξης του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, έναν από τους τρόπους επέκτασης του κράτους και συνεπώς εκθέτει την ανάλυσή της για το πώς «βάζει χέρι» στον πλούτο που κυκλοφορεί στις συνθήκες ανταγωνισμού των πρώτων δεκαετιών του 20^{ού} αι.. Το κράτος δεν φθάνει πια για να ζήσει από την περιουσία του μονάρχη.⁷³ προβάλλει τότε το λεξιλόγιο που περισφίγγει τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία καθώς ξεφεύγει από την επιστήμη της «Δημόσιας Οικονομικής» για μία κοινωνία «κάπως εξελιγμένη» που σταδιακά δημιουργεί τη δημόσια οικονομία της,⁷⁴ ή σε μια άλλη εκδοχή την οικονομία του δημοσίου χώρου.⁷⁵

III.3 Οι κοινωνικές τάξεις στην ιταλική δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία

Ο ερανισμός ιδεών από την ιταλική δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία έχει ιδιαίτερη αξία παρά τη σύγχρονη απήχησή της και τη μειωτική της αντιμετώπιση εξαιτίας της σύμπτωσής της με την περίοδο του φασισμού. Η αλλοτινή κριτική για την επιρροή της,⁷⁶ η κριτική που δέχθηκε για τη διαμόρφωση των ιδεών της, παραμένει μάλλον υποτονική. Είναι αλήθεια ότι οι πρωταγωνιστές της (V. Pareto, M. Pantaleoni, L. Einaudi) συνδέθηκαν με το φασισμό είτε από συμπάθεια είτε με άμεση συμμετοχή στο φασιστικό καθεστώς, πιστεύοντας ότι «μπορούσε να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που βασίζεται στον πολιτικό και οικονομικό φιλελευθερισμό».⁷⁷

⁷³ Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, τ. Β', *op.cit.* Αυτήν την επίτευξη της επάρκειας με πολιτική επιβολή και χρονικό ορίζοντα μέχρι την Επανάσταση επεσήμανε, λίγο πιο πάνω, ο A. de Tocqueville μέσα από την περιγραφή του F. V. de Forbonnis για τα «δημόσια οικονομικά» της γαλλικής κοινωνίας του «παλαιού καθεστώτος».

⁷⁴ Για τη «δημιουργία» της «κάπως εξελιγμένης» αυτής κοινωνίας μέχρι το 19^ο αι. Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, Τ. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1995, σσ. 517-518.

⁷⁵ Cf., D. BELL, *Ο Πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, *op.cit.*

⁷⁶ Τόσο για την κοινωνιολογική της συμβολή, cf. R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, *op.cit.*, σ. 28 όσο και για την οικονομική- κοινωνιολογική της (cf. G. PIROU, *Les théories de l'équilibre économique. L. Walras et W. Pareto*, Παρίσι, Domat-Montchrestien, 1934, σ. 256 κ.έ.).

⁷⁷ Cf., Β. ΡΑΠΑΝΟΣ, «Ο Ανδρέας Ανδρεάδης και οι σύγχρονες απόψεις για τη φορολογία» in *Ανδρέας Κ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ανοικτό Σεμινάριο Οικονομικής Ιστορίας), 2008, σ. 41.

Στο πνεύμα της σχολής, κανένας φόρος δεν πρέπει να εξετάζεται μεμονωμένα και μέσα στο φορολογικό σύστημα. Η «φορολογία» ως σχέση ανταλλαγής μεταξύ φορολογούμενων πολιτών και κράτους μπορεί να αναδεικνύει το φόρο ως το «ανταποδοτικό τίμημα για τις υπηρεσίες που προσφέρει το κράτος»,⁷⁸ αλλά είναι αναγκαία η σύνδεση κόστους και ωφέλειας από το φόρο. Η επισήμανση αυτή έχει σοβαρές προεκτάσεις που διαμορφώνουν τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία: δια του συστήματος των φόρων η διαμόρφωση ταξικών πολιτικών προσδίδει στη φορολογία το νόημα της αναλογικότητας ή της προοδευτικότητας. Θα σημειώσει, με κριτήριο τις δύο αρχές του, ο εξέχων εκπρόσωπος της ιταλικής δημοσιοοικονομικής σκέψης A. de Vitti de Marco ότι⁷⁹ η κατανάλωση δημοσίων δαπανών μεταβάλλεται ανάλογα με το εισόδημα ή άλλως οι πολιτικά κατώτερες ή αδύναμες τάξεις πληρώνουν για δημόσιες υπηρεσίες που δεν ζητούν για τον εαυτό τους, συνεπώς οφείλουν να είναι ίσοι απέναντι στο νόμο που αφορά τη φορολογία.⁸⁰ Η σχέση μεταξύ αναλογικότητας και προοδευτικότητας του φόρου συνεπώς περνά από τη διανομή του εισοδήματος, του πλούτου και της συσσώρευσης του κεφαλαίου (οικονομικοί παράγοντες) και ταυτοχρόνως συνδέεται με τον ανταγωνισμό μεταξύ κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα.⁸¹

Η οικονομία του δημοσίου χώρου και το νόμισμα που ρυθμίζει τη λειτουργία του, μέσα από την ανάλυση της κοινωνικής συγκρότησης και της οικονομικής ιστορίας της Ιταλίας, εγγράφηκαν στην ιδιαίτερη αυτή συλλογικότητα της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας. Η έδρασή της βρίσκεται στην ιταλική κοινωνιολογική σκέψη για τη συγκρότηση της θεωρίας των ελίτ με μικρή είναι αλήθεια επιρροή αλλά ως μια από τις Σχολές Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, ένα διανοητικό ρεύμα που συμμετέχει στη

⁷⁸ Ibid. B. ΡΑΠΑΝΟΣ, «Ο Ανδρέας Ανδρεάδης», *op.cit.* Η επισήμανση ενισχύει τη διάκριση της ανάλυσής μας του φόρου από τη φορολογία.

⁷⁹ Στη θεωρία του για τα δημόσια αγαθά (συνεπώς δεν αρκεί η ύπαρξη του δημοσίου οικονομικού χώρου αλλά και η συμμετοχή σε αυτόν), ο A. de Vitti de Marco θα διατυπώσει ως εξής τις δύο αρχές του: «(...)Invece da questo derivano due corollari che si assumono come premesse della nostra indagine: a) che i membri della colletività mirano, concordi, a che i beni pubblici sieno prodotti secondo la legge del minimo mezzo, perchè, quanto minore ne sarà il costo, tanto minore sarà per essi l'onere tributario, b) che ogni cittadino di beni pubblici, paggando il meno possibile in confronto dei suoi vicini». Cf., A DE VITTI DE MARCO, *Principii di Economia Finanziaria*, Τορίνο, Einaudi, 1934, σ. 6.

⁸⁰ Ειδικότερα τα ερωτήματα που διατυπώνει για τη θεωρία της αναλογικής και προοδευτικής φορολογίας έχουν ως εξής: «Partento dalle due premese già chiarite – cioè: a) che il consumo dei servizi pubblici generali è in funzionne diretta del reddito individuale, e b) che tutti i cittadini sono equali di fronte alla lege tributaria – parrebbe che si possa senz'altro dedurre il principio proporzionale» Ibid., σ. 143.

⁸¹ Ibid.

διαμόρφωση της Κοινωνιολογίας του Φόρου.⁸² Είναι κυρίαρχη στην οικονομική εξέλιξη της Ευρώπης η δραστηριότητα των Ιταλών στο «βασίλειο» του δανεισμού ηγεμόνων.⁸³ αλλά περισσότερο αναγκαία για το εθνικό κράτος και λιγότερο γνωστή είναι η σχέση των πολιτών με το φορολογικό σύστημα, πολύ περισσότερο για την οικονομική κοινωνιολογία. Το πνεύμα της δραστηριότητας στο «βασίλειο» βρίσκεται στην αντίπερα ανάλυση των θεσμικών κανόνων που διαμορφώνονται από την κοινωνία και το κράτος και σε αυτούς προσαρμόζονται οι πολίτες του κράτους.

Η θεμελίωση της Δημοσιονομικής Κοινωνιολογίας στην ιταλική σκέψη ανάγεται στην ιδέα για την πολιτική φύση της εξουσίας να διαθέτει υπέρ των διευθυντικών τάξεων ή τις ελίτ ένα εργαλείο ικανό για την «καθαρή οικονομία» και την «οριακή θεωρία». Η θεωρία αναδείχθηκε μέσα από την κλασική σκέψη των N. Machiaveli⁸⁴ και G. Mosca⁸⁵ και έφθασε μέχρι και τη στοχαστική ανάλυσή της δια της σκέψης του V. Pareto.⁸⁶ Πολιτικοί θεσμοί, όπως το κοινοβούλιο,⁸⁷ θεωρούνται από την ιταλική σχολή ο κοινωνικοπολιτικός παράγοντας που σταθμίζει την ανοχή της χώρας στη φορολογία, ενώ για την κοινωνικοπολιτική διάσταση της φορολογίας, με αφετηρία το έργο του V. Pareto,⁸⁸ το πνεύμα της Σχολής αναγνωρίζει τη «μη λογική» δράση του φόρου. Ο V. Pareto διατυπώνει μία θεωρία των δημοσίων οικονομικών, ουσιώδη για τη μεταπολεμική διδασκαλία με ιδιαίτερη θέση στις πρώτες σελίδες κάθε σχετικού συγγράμματος, αλλά είναι αυτός που θα παροτρύνει τους μαθητές του, επισημαίνει ο M. McLure και χωρίς τη δική του

⁸² Cf., Κεφ. Πρώτο, σ. 48 κ.έ. Ωστόσο, όσον αφορά στην ιταλική παράδοση στη δημοσιονομική κοινωνιολογία, ο Michael McLure (*ci-dessous*) υποστηρίζει ότι αυτή είχε μικρή επίδραση στη σύγχρονη δημοσιονομική κοινωνιολογία. Κάτι τέτοιο το αποδίδει στους γλωσσικούς φραγμούς, αλλά θεωρεί επίσης ότι η χρονική «σύμπτωση μεταξύ φασισμού και ανάπτυξης της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας στην Ιταλία μπορεί να έχει συνεισφέρει στην έλλειψη ενθουσιασμού για τη μετάφραση ή την εξέταση της ιταλικής δημοσιονομικής κοινωνιολογίας». Cf., J. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

⁸³ Cf., inter alia, T. PARKS, *Medici money. Banking, Metaphysics and Art in Fifteenth - Century Florence*, Λονδίνο, Profile Books, 2006, *passim*.

⁸⁴ Cf., S. KONSTANTAKOPOULOS *La classe dirigeante dans la tradition machiaveliennè*, *op.cit.*· γενικότερα Θ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Είδωλα του Μακιαβέλλι. Η πολεμική γύρω από το 'μακιαβελλισμό' στην Γαλλία μεταξύ 1572 και 1643*, Αθήνα, Εστία, 2003.

⁸⁵ G. MOSCA, «Η άρχουσα τάξη», *Λεβιάθαν* 1996, (URL: <http://www.openarchives.gr/set/3140> [Ανάκτηση: 14/08/2016]).

⁸⁶ Cf., S. KONSTANTAKOPOULOS, *La classe dirigeante dans la tradition machiaveliennè*, *op.cit.*

⁸⁷ Για τη μεταφορά από τον M. LEROY, «La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», *op.cit.*

⁸⁸ Επίσης, για τη μεταφορά από τον M. LEROY, «La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», *op.cit.*

συμμετοχή,⁸⁹ να μελετήσουν τη σχέση μεταξύ φορολογίας και οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας.⁹⁰ Σε αυτόν καταφεύγει σήμερα η σύγχρονη θεωρία της «δικαιοσύνης» από τον J. Rawls.⁹¹

Στην ιταλική παράδοση θεμελιωτές της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας θα είναι λοιπόν πρώην μαθητές και συνεργάτες του V. Pareto. Σε αυτόν οφείλεται η επισήμανση ότι μια τροποποίηση στις δημοσιονομικές ρυθμίσεις προκαλεί μεταβολές στον ήδη υπάρχοντα συνδυασμό φορολογικών εσόδων, δαπανών και χρέους, τα οποία για το λόγο αυτό δεν πρέπει να εξετάζονται απομονωμένα. Η διακύμανση στο οικονομικό και κοινωνικό ισοζύγιο -που είναι και το αποτέλεσμα της δημοσιονομικής τροποποίησης- πρέπει πρώτα να καταστεί κατανοητή πριν εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τις επιπτώσεις στο κράτος πρόνοιας. Ο ίδιος, με αφορμή μια επιστολή του προς τον B. Griziotti το 1917, θα σημειώσει για την επιστήμη των χρηματο-οικονομικών ότι γνωρίζει πολύ λίγα για το οικονομικό ισοζύγιο και τίποτε σχετικά με το κοινωνικό ισοζύγιο· και ακόμη δεν ήταν σίγουρος για την πορεία των δημοσιονομικών σπουδών αλλά «τουλάχιστον είχε την αξία, όπως ο Σωκράτης, να γνωρίζει τη δική του άγνοια».

Ο G. Borgatta και ο G. Sensini, πρώην μαθητές και συνεργάτες του V. Pareto, επιχείρησαν να διορθώσουν αυτό που θεωρούσε ο καθηγητής τους σφάλμα στην επιστήμη των χρηματο-οικονομικών: επινόησαν ένα αναλυτικό πλαίσιο που υποβοηθούσε τα οικονομικά και την κοινωνιολογία των δημοσίων οικονομικών, δίνοντας έμφαση στο κοινωνικό ισοζύγιο. Η αφετηρία του κοινωνιολογικού τους στοχασμού ήταν ότι τα οικονομικά του δημοσίου χώρου προσφέρουν ένα «όχημα» για την αναδιανομή οικονομικών αγαθών ανάμεσα σε ατομικά και συλλογικά υποκείμενα και ότι, κατά τη διαδικασία αυτή, τροποποιούν την οικονομική δραστηριότητα.⁹²

⁸⁹ Όπως οι G. Borgatta, B. Griziotti, G. Sensini, cf., M. McLURE, «An Italian Foundation for New Fiscal Sociology: A Reflection on the Pareto-Griziotti and Pareto-Sensini letters on Ricardian Equivalence and Fiscal Theory», *The 16th HETSA Conference*, Australian Catholic University, St Patrick's Campus, Fitzroy, 15-18 July 2003.

⁹⁰ Cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes », op.cit.

⁹¹ Cf., J. B. RAWLS, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα 2001 (συντ. έκδ.-επίμετρο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, επ. επιμ. Ανδρέας Τάκης, μτφ. Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Βασίλης Βουτσάκης, Φιλήμων Παιονίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νίκος Στυλιανίδης, Ανδρέας Τάκης)· A. N. XATZHΣ, «Ο Ωφελιμιστής Πίσω από το Πέπλο», (URL: http://old.phs.uoa.gr/~ahatzis/Hatzis_Rawls.pdf [Ανάκτηση: 12/10/2015]).

⁹² Cf., M. McLURE, «An Italian Foundation for New Fiscal Sociology», op.cit.

Αυτό είναι το κλίμα μιας Σχολής που θα αναδειχθεί στην καμπή του 19^{ου} προς τον 20^ό αι. με μία ιδιαίτερη έννοια: τη «φορολογική φαντασίωση».⁹³ Θα τη διατυπώσει το 1897 ο A. Puviani.⁹⁴ μια θεωρία κοινό χαρακτηριστικό των δημόσιων οικονομικών, η οποία θα είναι λάθος, όπως συγκριτικά μπορεί να διαπιστωθεί, να την αντιμετωπίσουμε ως εκδήλωση ανορθολογισμού αφού αποτελεί τη γεννήτορα αποφυγής φορολογικών υποχρεώσεων.⁹⁵

Παρατηρούμε λοιπόν ότι από την ιταλική προσέγγιση στη δημοσιονομική κοινωνιολογία θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας σε πέντε βασικά σημεία: τις συνθήκες που καθορίζουν τη μορφή της κοινωνίας και του κοινωνιολογικού ισοζυγίου της, τα κύρια γνωρίσματα της κοινωνικής ωφέλειας μέσα σε μια δεδομένη κοινωνία, τα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της κυβερνώσας τάξης και τη σχέση της με τις τάξεις των κυβερνημένων, τον τύπο της οικονομίας και τη σχέση του με την κυβερνώσα τάξη και τον ρόλο του χρηματο-οικονομικού φαινομένου σε σχέση με τις κοινωνιολογικές κανονικότητες.

III.4 Επιταχύνσεις σε κλασσικά πολιτικά πεδία της οικονομίας του δημοσίου χώρου

Σε περιόδους ενίσχυσης της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας του φόρου,⁹⁶ τα δόγματα της οικονομικής σκέψης και οι επιδόσεις της κρατικής οικονομικής λειτουργίας ακολουθούν, όπως είδαμε, ως πιστή «σκιά» την ανάλυση των

⁹³ Για τη μεταφορά, cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», op.cit.

⁹⁴ Cf., A. PUVIANI, *Teoria della illusione nelle entrate pubbliche*, op.cit.

⁹⁵ Στον μακρινό πρόγονο αυτής της «φαντασίωσης», η πονηριά του φορολογούμενου στο 14^ο αι., κατά τον F. Braudel: «Ο Giovanni di Paggolo Morelli, από τη Φλωρεντία, γράφει το 14^ο αιώνα δίνοντας συμβουλές: «Προφυλάξου από το να λες ψέματα όπως από τη φωτιά». Εξαιρούνται τα ψέματα εκείνα που αφορούν τους φόρους, αυτά είναι επιτρεπτά. Επειδή τότε “δεν το κάνεις για να πάρεις τα αγαθά του άλλου, αλλά για να εμποδίσεις να πάρουν τα δικά σου με άπρεπο τρόπο”». Για να συμπληρώσει ο F. Braudel: «Οι στάσεις στη Γαλλία τον καιρό του Λουδοβίκου ΙΓ΄ και του Λουδοβίκου ΙΔ΄ έχουν σχεδόν πάντα τις ρίζες τους σε μια δυσβάσταχτη φορολογική απαίτηση» το σημείο δηλαδή που μας βοηθά στη διατύπωση ανάλογης παρατήρησής μας, αλλά και πρόκληση για τη σχέση «εισπρακτέων» και «καθυστερούμενων φόρων στο Ελληνικό κράτος. Cf., F. BRAUDEL, *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, Τ. Β΄, op.cit., σ. 623.

⁹⁶ Cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», op.cit.

ανθρώπινων συμπεριφορών για τη συμμόρφωση ή συναίνεση στις υποχρεώσεις του δημοσίου οικονομικού χώρου.

Ευδιάκριτη η πρόσφατη συζήτηση για τη φορολογική συμπεριφορά απέναντι στην έκταση που πρέπει να έχει η δημόσια παρέμβαση στην οικονομική λειτουργία της κρατικής κοινωνίας. Η έκταση του δημόσιου τομέα, αντικείμενο κριτικής με περιοδικές εξάρσεις και αποδυναμώσεις, στις μεταπολεμικές δεκαετίες και ιδίως μετά τη δεκαετία του '70, αποκτά θεωρητικό βηματισμό με τη «σχολή της δημόσιας επιλογής». Συνδέει τη θεωρία των (ορθολογικών) επιλογών με τη λειτουργία της δημοκρατίας και της ισότητας (διόλου άγνωστο ζήτημα βεβαίως από τα έργα του Montesquieu και του A. de Tocqueville) μέσα από την κριτική που αναπτύσσεται στη δεκαετία του 1960. Οι συνθήκες διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις για μια νέα ώθηση στη δημοσιονομική κοινωνιολογία.⁹⁷ Η θεωρία της δημόσιας επιλογής προβάλλει, ιδίως με την οικονομική κρίση του 1970 και την αμφισβήτησή της για την αποτελεσματικότητα της φορολογίας, μια χρησιμοθηρική αντίληψη των πολιτών στη λήψη αποφάσεων. Η αντίληψη αυτή υποστηρίζει ότι πολιτικοί, γραφειοκράτες και ψηφοφόροι μεγιστοποιούν το ενδιαφέρον τους στην πολιτική αγορά. Η εκδήλωσή του γίνεται με τέσσερις τρόπους:⁹⁸

1. Οι πολιτικοί επιδιώκουν την επανεκλογή τους, η οποία δημιουργεί το κόστος του εκλογικού κύκλου,
2. Σε μια δημοκρατική κυβέρνηση οι δαπάνες που θα χρηματοδοτηθούν από τον φόρο είναι εκείνες που προέρχονται από τον ψηφοφόρο,⁹⁹
3. Ο γραφειοκράτης επιδιώκει στην υπηρεσία του τη μεγιστοποίηση του προϋπολογισμού του,¹⁰⁰
4. Ο πολίτης έχει λόγους για μια αποστροφή στην εκπλήρωση των φορολογικών του υποχρεώσεων.

Ο διάλογος γύρω από παρόμοιου τύπου εκδηλώσεις αναπτύσσεται σε δύο κεντρικούς άξονες: ο ένας βασίζεται στην εμπειρική έρευνα, από την οποία προκύπτει ότι ο

⁹⁷ Cf., J. BUCHANAN, G. TULLOCK, *The Calculus of Consent*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1962, *passim*.

⁹⁸ Cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes », *op.cit.*

⁹⁹ Ιδίως των μεγάλων κομμάτων που εναλλάσσονται στην εξουσία, όπως συμβαίνει στις ΗΠΑ. Cf. G. TULLOCK, *The Vote Motive*, Institute of Economic Affairs, 2007.

¹⁰⁰ Cf., J. STIGLITZ, *Οικονομία του Δημόσιου Τομέα*, Αθήνα, Κριτική, 1992, *passim*.

φορολογούμενος, λ.χ., δεν έχει σταθερό κίνητρο τον ορθολογισμό του συμφέροντος αφού παρεμβάλλονται και άλλα συναισθήματα, όπως το συναίσθημα του αλτρουϊσμού, στη φορολογική πρόσληψη που έχει ως πολίτης.¹⁰¹ Ο άλλος προέρχεται από τη νεομαρξιστική ανάλυση: η θέση που διατυπώνει ο O'Connor¹⁰² είναι ότι η κρίση του φορολογικού κράτους συνιστά μία απάντηση στο ζήτημα της νομιμότητας της φορολογίας. Από την πλευρά της η οικονομική θεωρία επιμένει στον κύριο ρόλο της να προβλέπει τις οικονομικές κρίσεις,¹⁰³ πρόθεση όμως η οποία αγνοεί τα διδάγματα «της ιστορικής κατασκευής του σύγχρονου κράτους στην Ευρώπη»: από τα διδάγματα προκύπτει ότι ο φόρος σχεδιάζεται ως διαλεκτική σχέση μεταξύ υποχρέωσης (δικαιώματα θεμελιωμένα στη δύναμη της κυριαρχίας του κράτους) και νόμιμης συμβολής στη δημόσια πολιτική.¹⁰⁴ Είναι η περίοδος επίσης που αναδεικνύονται ο ρόλος της ιστορίας για τη δημοσιονομική κοινωνιολογία, πρωτίστως για το φόρο,¹⁰⁵ από τη σύγκριση δε ερμηνειών για τις φορολογικές μεταβολές στην κοινωνικοπολιτική ανάλυση εισάγεται η πολιτισμική ανάλυση στην εξέλιξη των προϋπολογισμών με τη θεωρία του πολιτικού ινκρεμενταλισμού,¹⁰⁶ όπως αυτή διαμορφώνεται κατά την περίοδο της ψήφισης του προϋπολογισμού στο κοινοβούλιο.¹⁰⁷

Η σύγχρονη φάση της παγκοσμιοποίησης, παρά τις μεγάλες βεβαιότητες που προσφέρει στις θεωρίες του νέο-φιλελευθερισμού και την υπεράσπιση της καθαρότητας των επιστημών,¹⁰⁸ δεν θα αποτρέψει τελικώς την προώθηση της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας και μαζί της τις μακροχρόνιες αναλύσεις της, εισάγοντας δηλαδή την ιστορία στην ανάλυση των δημοσίων οικονομικών. Στη δεκαετία του 1990 η διόγκωση

¹⁰¹ Cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. », op.cit.

¹⁰² Cf., J. O'CONNOR, *The Fiscal Crisis of the State*, Νέα Υόρκη, St Martin's Press, 1973.

¹⁰³ Cf., A.T. PEACOCK, J. WISEMAN, *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. London: Allen and Unwin, 1967,

¹⁰⁴ Cf., M. LEROY, « La sociologie fiscale. », op.cit.

¹⁰⁵ Cf., G. ARDANT, *Histoire de l'impôt*, op.cit..· Idem., *Théorie sociologique de l'impôt*, op.cit.

¹⁰⁶ Ινκρεμενταλισμός (incrémentalisme): η θεωρία προέκυψε από τη σύγκριση των εξηγήσεων για τις φορολογικές αλλαγές που απασχόλησαν τον A. Wildavsky (βλ. στη συνέχεια). Από την κοινωνικοπολιτική πλευρά διατυπώνει την πολιτισμική θεωρία εξέλιξης του προϋπολογισμού, ενισχυμένη από τη θεωρία της ινκρεμενταλιστικής πολιτικής στην ψήφιση του προϋπολογισμού. Cf., E. SCREPANTI, S. ZAMAGMI, *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, op.cit., σ. 21.

¹⁰⁷ Cf., A. WILDAVSKY, «A Cultural Theory of Expenditure Growth and (Un)balanced Budgets», *Journal of Public Economics* 28 (3) / 1985, σσ. 349-357.

¹⁰⁸ Ιδίως για την οικονομική επιστήμη και σε ορισμένες περιπτώσεις την ακαδημαϊκή αποδυνάμωση παραδοσιακών πεδίων της, από τα οποία δεν εξαιρούνται τα «Δημόσια Οικονομικά».

των δημοσιεύσεων επιτυγχάνεται με τη συγκρότηση και επεξεργασία ιστορικών δημοσιονομικών γεγονότων, την ανάλυση των ομάδων πίεσης απέναντι λ.χ. στη φορολογική πολιτική, την εμβάθυνση στο ρόλο της γραφειοκρατίας και τις συμπεριφορές των φορολογουμένων, την κινητοποίηση μεγάλων βάσεων δεδομένων και ακόμη την ανάπτυξη ενός διαλόγου μεταξύ αυτών με το δίκαιο και την οικονομία.¹⁰⁹

Το πεδίο της «κοινωνιολογίας των δημοσίων οικονομικών» σε αυτές τις συνθήκες παραμένει θεσμικά παροπλισμένο σε πολλές χώρες. Ο Μ. Leroy θα επισημάνει ότι τα δημόσια οικονομικά συνιστούν το «μαύρο κουτί» του δημοσιοοικονομικού περιορισμού, μία εργαλειακή τεχνική που γνωρίζουν οι ειδικοί, ένας σκληρός πυρήνας στελεχών που επικεντρώνεται η δημόσια δράση και η κοινωνική ζωή. Με σκοπό την υπέρβαση του «μαύρου κουτιού» και όλων όσων ακολουθούν αυτήν την ιδέα για την «κοινωνιολογία των δημοσίων οικονομικών» ο Μ. Leroy προτείνει την κοινωνιολογική ανάλυση των δημοσίων οικονομικών,¹¹⁰ την κοινωνιολογική ανάγνωση της δημοσίας δράσης και γενικότερα τη διατύπωση ερωτημάτων για τις θεωρίες των κοινωνικών επιστημών. Ως προς τη σχέση ανάμεσα στα δημόσια οικονομικά και τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία, τα στοιχεία που τη διαμορφώνουν προέρχονται από τις μέριμνες της δεύτερης. Η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία:¹¹¹

1. ενδιαφέρεται για τις αιτίες των δημοσίων δαπανών και ειδικότερα στην περίπτωση του κράτους πρόνοιας,
2. εκτιμά τα εμπόδια και τη λογική εξουσίας των παραγόντων που λαμβάνουν αποφάσεις για τον προϋπολογισμό,
3. παρουσιάζει ένα γενικό υπόδειγμα δημοσιοοικονομικής ρύθμισης ως προς την πολιτική δράση, συμπεριλαμβανόμενης της ευρωπαϊκής κατασκευής

¹⁰⁹ Ο Μ. Leroy λ.χ. αναφέρεται στα έργα των P.-C. WITT, (επιμ.), *Wealth and Taxation in Central Europe. The History and Sociology of Public Finance*, Αμβούργο, Berg, 1987· M. DAUNTON, *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, New York 2001 · T. PIKETTY, *Les hauts revenus en France au XXe siècle*, Παρίσι, Grasset, 2001· H. PEUKERT, «Justi's Moral Economics and his System of Taxation», *Journal of Economic Behavior and Organization* 59 (4)/ 2005, σσ. 478-496. Cf. M. LEROY, «La sociologie fiscale.», op.cit.

¹¹⁰ Cf., M. LEROY, *Sociologie des finances publiques*, La Decouverte, Παρίσι, 2007, σ. 3-5.

¹¹¹ Ibid.

4. αναγιγνώσκει τις διαδικασίες κατασκευής των πολιτικών από δημόσιους θεσμούς γύρω από παίγνια διαπραγμάτευσης των διαδικασιών χρηματοδότησης,
5. χρησιμοποιεί ερωτήματα από τις θεωρίες για τις ομάδες πίεσης (ομάδες συμφερόντων, εκλογικός κύκλος), μεταβλητές (δίλημμα αριστερά / δεξιά, οικονομικά προβλήματα), έννοιες και κατηγορίες (ορθολογικότητα, ρύθμιση, διοίκηση, συνεταιίροι).

Η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία αναπτύσσει λοιπόν το διάλογο με την οικονομία που προκαλούν τα δημοσιοοικονομικά φαινόμενα αλλά και το δίκαιο.¹¹² Η θεωρητική της συγκρότηση τροφοδοτείται από τα δημοσιοοικονομικά γεγονότα και επιτυγχάνει την υποστήριξή της από γειτονικές επιστήμες, ιδίως την πολιτική επιστήμη, τη ψυχολογία, την ιστορία. Η δέσμευση της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας στο πεδίο των πρακτικών «δημοσιοοικονομικής δημοκρατίας» συμπληρώνεται από την «κοινωνιολογία των δημοσίων προϋπολογισμών». Η διάκριση των δαπανών από τα έσοδα και η ανάλυση της σχέσης τους φαίνεται να αναγνωρίζει την προτεραιότητα του φόρου ως βασικού πόρου του προϋπολογισμού. Ο φόρος είναι πάντα ο ισχυρός παράγοντας στη σχέση κράτους και κοινωνίας.¹¹³

Μία ακόμη ώθηση στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία και την κοινωνιολογία του φόρου προέρχεται τόσο από το πεδίο των οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων (όπως συμβαίνει με τις πρώην ανατολικές χώρες ή τις χώρες με ισχυρό δημοσιοοικονομικό σπασμό, λ.χ. της Ελλάδας) όσο και στις προσπάθειες για την οργάνωση μεγάλων περιφερειακών συνασπισμών (όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση). Η κοινωνιολογική μελέτη της φορολογικής μεταρρύθμισης προτείνεται να είναι μέρος μιας συνολικής επιστημολογικής στάσης και διακρίνει τρεις φάσεις της οικοδόμησης μιας θεωρίας της ηθικής μεταρρύθμισης του φορολογικού συστήματος:¹¹⁴

¹¹² Ο Α. Loria αναφερόμενος στη σχέση δικαίου και ιδιοκτησίας θα επισημάνει ότι «η φιλοσοφία του δικαίου είναι η πολιτική οικονομία» αφού προηγουμένως έχει επισημάνει ότι «εκεί όπου επικρατεί η έγχειος ιδιοκτησία, οι νόμοι παρουσιάζονται μεροληπτικότεροι υπέρ των συμφερόντων των γαιοκτημόνων, ενώ εκεί όπου επικρατεί το κεφάλαιον, εκεί οι νόμοι κλίνουν μάλλον υπέρ του κινητού πλούτου». Cf., A LORIA, *Η Κοινωνιολογία*, op.cit., σσ. 196-197.

¹¹³ Cf., M. LEROY, *Sociologie des finances publiques*, Παρίσι, La Decouverte, 2007, σσ. 3-5.

¹¹⁴ Cf., ESSAI DE SOCIOLOGIE DE LA REFORME FISCALE, *Séminaire d'Orel, Problèmes et perspectives des systèmes fiscaux et budgétaires des pays de l'UE et de la Russie*, (URL: http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2005/1/Mark_Leroyl.pdf [Ανάκτηση: 21/02/2015]).

1. την τυπολογική ανάλυση της σχέσης μεταξύ επιπέδων εσόδων και δαπανών που χαρακτηρίζει τη μορφή του φορολογικού κράτους,
2. την ανάλυση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και περιφερειακών λειτουργιών του φόρου, και
3. την αιτιώδη ανάλυση των ερμηνευτικών μεταβλητών και μοντέλων της πολιτικής επιστήμης σχετικών με το κράτος και τις δημόσιες πολιτικές.

Σε μια γνωστική μεθοδολογία, η κοινωνιολογία του φόρου εστιάζεται στα επιχειρήματα, τις ιδέες, τους λόγους που εξηγούν την επιρροή των κλασικών μεταβλητών της μεταρρύθμισης, εξετάζοντας παράλληλα τις θεωρίες της δημόσιας πολιτικής ανάλυσης και του κράτους, προσφέρει δε μια κριτική ανάγνωση της κοινωνικής θέσης του φορολογικού προβλήματος.¹¹⁵

Ας συνοψίσουμε: στην κοινωνιολογία του φόρου ο στόχος του φόρου ορίζεται από την ικανότητά του να αποτυπώσει κοινωνικές διαδικασίες και να τις διατυπώσει με θεωρητικό τρόπο βασισμένες σε εμπειρικές βάσεις και όχι σε τεχνικές ανάλυσής του.¹¹⁶ Η φορολογική μεταρρύθμιση στρέφεται στην διαμόρφωση μιας φορολογικής πολιτικής, η οποία περιλαμβάνει τη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής.¹¹⁷ Το παράδειγμα στο οποίο συνήθως προσφεύγει κάθε ανάλυση για τη φορολογική μεταρρύθμιση είναι ότι οι παράμετροι που χρησιμοποιούνται για τη φορολογία εισοδήματος ώστε να ερμηνευθεί αυτή η πολιτική, δεν αρκούν για την κοινωνική λειτουργία του κράτους πρόνοιας.¹¹⁸ Η κοινωνιολογία του φόρου προσφέρει μια κριτική ανάγνωση της κοινωνικής θέσης του δημοσιονομικού προβλήματος, συμπλέκει δε το φόρο με το παρεμβατικό κράτος. Αφότου διατυπώθηκαν οι πολιτικές περιορισμού του φορολογικού κράτους, καθοδηγούμενες από τη νέο-φιλελεύθερη κίνηση της δεκαετίας του 1970, υπονομεύθηκε η κοινωνική λειτουργία της φορολογίας, διατηρώντας σε εκκρεμότητα την προσέγγιση των οικονομικών λειτουργιών για την εμφάνιση της εννοιολογικής κατηγορίας του φόρου – συμμετοχή του πολίτη.¹¹⁹

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Πεδία «επαύξεσης» στην Κοινωνιολογία του Φόρου

IV.1 Η γαλλική συμβολή στη φορολογική συναίνεση, σσ. 139-162 ~ IV.2 Άτυποι θεσμοί ανάλυσης από τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία, σσ. 163-174 ~ IV.3 Θεματολογία από το «αλφαβητάρι» της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, σσ. 174-181 ~ IV.4 Ξενική Δημοσιοοικονομική Επέμβαση, πρόκληση κοινωνιολογικού πεδίου, σσ. 181-187.

IV.1 Η γαλλική συμβολή στη φορολογική συναίνεση

A. Το τρισδιάστατο κοινωνιολογικό ζήτημα

Η προσέγγιση στη σύγχρονη διάσταση της κοινωνιολογίας του φόρου,¹ στη γαλλική εκδοχή της, βρίσκεται στο γάλλο καθηγητή της κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Reims, Marc Leroy.² Η έλλειψη θεσμικής αναγνώρισης της Κοινωνιολογίας του φόρου στη

¹ «(...)La sociologie fiscale est essentielle pour le chercheur, le citoyen et le décideur ; pourtant, malgré son intérêt évident, l'approche sociologique des phénomènes fiscaux apparaît négligée et sa reconnaissance institutionnelle reste à bâtir en France. Il s'agit donc d'expliquer pourquoi elle peine à s'instituer comme discipline originale ou, au moins, comme rôle constitutif de domaines plus larges, déjà établis, tels la sociologie de l'Etat, des politiques publiques, de la déviance, de l'action. L'état des connaissances n'est pas en cause : le corpus scientifique disponible, sans être définitif ni complet, autorise une construction cumulative du savoir, y compris en France.». Cf., «Approches sociologiques de la fiscalité», (URL: <http://www.leconflit.com/2015/05/approches-sociologiques-de-la-fiscalite.html> [Ανάκτηση: 26/09/2016]).

² Το έργο του μας απασχόλησε σε προηγούμενα κεφάλαια. Εδώ θα εμβαθύνουμε στην ανάλυση του πεδίου της κοινωνιολογίας του φόρου για τη μέθοδο και τη θεματολογία του, στοιχεία για τη δική μας έρευνα. Από την εργογραφία του σημειώνουμε: M. LEROY, *Le contrôle fiscal, Une approche cognitive de la décision administrative*, Παρίσι, L'Harmattan, 1993· Idem., «L'impôt sur le revenu entre idéologie et justice fiscale: perspective de sociologie fiscale», *Politiques et Management Public* 14 (4), 1996, σσ. 41-71· Idem., «Fiscalité et patrimoine culturel : des incitations contrôlées», *Droit fiscal* 31, 1997, σσ. 1016-1022· Idem., *La sociologie de l'impôt*, Παρίσι, P.U.F., 2002· Idem., «Pourquoi la sociologie fiscale ne bénéficie-t-elle pas d'une reconnaissance institutionnelle en France ?», *L'Année sociologique* 53 (1), 2003, σσ. 247-274· Idem., «Sociologie du contribuable et évitement de l'impôt», *Archives européennes de sociologie* 44 (2), 2003, σσ.

Γαλλία δεν αναιρεί την πρόταση του γάλλου κοινωνιολόγου να εξετάσουμε φόρο και φορολογούμενο με κοινωνιολογική οπτική. Αυτό γιατί ο υπόφορος διακρίνεται για την κοινωνική του συμπεριφορά απέναντι στο φόρο. Διαφορετικές κουλτούρες ή πολιτισμικά υπόβαθρα σε μια κοινωνία διαμορφώνουν διαφορετικές αντιδράσεις απέναντι στο φόρο.³ Ο λόγος είναι ότι τα άτομα διαθέτουν κοινωνικό και πολιτιστικό όραμα για τη φορολογία, τον κρατικό επιμερισμό του και την κοινωνική δικαιοσύνη που συνδέονται με αυτήν. Η φορολογία είναι πρόβλημα πολιτικής φιλοσοφίας ή κοινωνικής φιλοσοφίας και συνεπώς η φορολογία σε ένα έθνος θα πρέπει να δείχνει το είδος της κοινωνίας στην οποία ο πολίτης επιθυμεί την ένταξή του.

Γενικότερα στη μακρά γαλλική παράδοση η σύνδεση του φόρου με μεγάλους στοχαστές, όπως ο A. de Tocquville, δικαιολογεί την αναφορά του. Πολύ περισσότερο η δάνεια σκέψη του Jean-Jacques Rousseau ότι μόνον ένας λαός εκλεκτός του θεού θα μπορούσε να συναινέσει στην υποχρεωτικότητα του φόρου και μόνον έτσι μπορεί να υπόκειται στη φορολογία για να υπερασπισθεί το γενικό συμφέρον. Η πρόταση συνδέει την υπέρτατη έννοια του «πολίτη» με την «πολιτική κοινότητα». Ο φόρος και η φορολογία από μείζον φιλοσοφικό ζήτημα αναγνωρίζεται, στη σκέψη του Γάλλου κοινωνιολόγου, ως μείζον κοινωνικό ζήτημα. Δεν είναι μακριά η θέση αυτή από τον τρόπο που αντιμετωπίζουν στελέχη της γαλλικής διοίκησης, όπως ο André Barilari, γενικός επιθεωρητής οικονομικών, τη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο: «Le premier visage de l'impôt reste, pour l'individu, celui de la contrainte».⁴

Η φορολογία λοιπόν συνιστά, στο πνεύμα της γαλλικής κοινωνιολογικής σκέψης, τρισδιάστατο ζήτημα: οικονομικό, καθώς επηρεάζεται από το νόμισμα, τον πλούτο και τους πόρους, δικαϊκό, καθώς διέπεται από νόμους και νομιμοποιητικούς ελέγχους, και πολιτικό, καθώς ρυθμίζεται από τις δημόσιες πολιτικές φορολόγησης και αναδιανομής του πλούτου. Ένα ταυτοχρόνως κρίσιμο κριτήριο προσέρχεται για τη διάκριση της

213-244· Idem., *Sociologie des finances publiques*, Παρίσι, La Découverte, 2007· Idem., *L'impôt, l'Etat et la société, La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste*, Παρίσι, Economica, 2010.

³ Η παρατήρηση αυτή είναι χρήσιμη, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, για το ελληνικό κράτος, κληρονόμο για την εθνική του συγκρότηση περιοχών που υφίσταντο για μεγάλες χρονικές διάρκειες, πολύ πλέον του αιώνα, διαφορετικές ξενικές κυριαρχίες ή συντομότερης διάρκειας κατακτήσεις αλλά συγγενούς πολιτισμικής επίπτωσης.

⁴ Cf., A. BARILARI, «Le consentement à l'impôt, fragile mais indispensable aporie», *Regards croisés sur l'économie* 1/2007 (n° 1), σσ. 27-34 (URL : www.cairn.info/revue-regards-croises-sur-l-economie-2007-1-page-27.htm. DOI : 10.3917/rce.001.0027 [Ανάκτηση: 26/09/2016]).

κοινωνίας τη φιλελεύθερη από τη σοσιαλιστική: το ύψος του φόρου διαμορφώνει τη διάκριση, αφού προσδιορίζει το είδος και την έκταση του αναδιανεμητικού ρόλου που αναλαμβάνει το κράτος. Η διάκριση ενισχύει ακόμη περισσότερο τον κοινωνικό χαρακτήρα της φορολογίας και την ιδιότητα του γεννήτορα μείζονων κοινωνικών διακυβευμάτων. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: πώς γίνεται η φορολογία κοινωνικό ζήτημα;

Για τον Marc Leroy η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία συνιστά μια διαφορετική πειθαρχία από αυτήν της φορολογίας εντός της δημοσίας οικονομικής και το ίδιο ισχύει για την πειθαρχία του φορολογικού δικαίου:

«σε σύγκριση με τα δημόσια οικονομικά, αυτή ενδιαφέρεται για τις αιτίες των δημόσιων δαπανών, ιδίως στην περίπτωση του κράτους πρόνοιας, και λαμβάνει υπόψη τους περιορισμούς και τη λογική των φορέων της εξουσίας στις αποφάσεις για τον προϋπολογισμό».⁵

Το πεδίο της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας βρίσκεται έτσι στα σύνορα της πολιτικής επιστήμης, του δικαίου και των οικονομικών. Το μέρος αυτό της κοινωνικής ζωής που αφορά τη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο έχει λίγο απασχολήσει τους κοινωνιολόγους· ακόμη λιγότερο έχει αναλυθεί αφενός η λειτουργία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού και αφετέρου η αναδιανεμητική του ιδιότητα, με κριτήριο την υπόθεση ότι η κύρια λειτουργία του φόρου στις κοινωνίες μας είναι η αντιμετώπιση της κατανομής του πλούτου. Τέλος η φορολογική απόκλιση ως κοινωνική συμπεριφορά, ιδίως για τις πολιτικές ελίτ, συμμετέχει στη συγκρότηση του πεδίου της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας του φόρου.

B. Η μεθοδολογία της έρευνας

Τρεις μέθοδοι έρευνας προτείνονται, στο πνεύμα αυτό της γαλλικής συμβολής, στην ανάλυση για την κοινωνιολογία του φόρου:

- η μέθοδος των ερωτηματολογίων,
- η κοινωνικο-ιστορική μέθοδος και

⁵ Cf., A. BARILARI, «Le consentement à l'impôt, fragile mais indispensable aporie», *Regards croisés sur l'économie* 1/2007 (n° 1), σσ. 27-34, (URL : www.cairn.info/revue-regards-croises-sur-l-economie-2007-1-page-27.htm. DOI : 10.3917/rce.001.0027 [Ανάκτηση: 26/09/2016]).

- η μέθοδος των συνεντεύξεων και της συμμετοχής παρατήρησης.

Ειδικότερα:

(1) *Η μέθοδος των ερωτηματολογίων:* βασίζεται στην αρχή ότι η κοινωνιολογία του φόρου επικεντρώνεται στα κοινωνικά φαινόμενα που εμπλέκονται με το φόρο. Μία απαρρίθμησή τους μπορεί να διατυπωθεί, με τη βοήθεια της σκέψης του M. Leroy, ως ακολούθως: η φορολογική μεταρρύθμιση συνδέεται με τις συνθήκες κοινωνικής αλλαγής· η διοικητική εφαρμογή του φόρου οδηγεί με τη σειρά της στη θεωρία της γραφειοκρατίας· η κοινωνική αποδοχή του φόρου παραπέμπει στη νομιμότητα της δημόσιας δράσης· η φορολογική επιβάρυνση υπολογίζεται στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης· η φοροδιαφυγή συμμετέχει στη διαμόρφωση της κοινωνιολογίας της αποκλίνουσας συμπεριφοράς· η φορολογική εξέγερση είναι μορφή συλλογικής δράσης· η απόφαση του φορολογούμενου εισάγεται σε ένα ευρύ μοντέλο ορθολογικότητας.

Η κοινωνιολογία του φόρου περικλείει κοινωνική και πολιτική ερωτηματοθεσία, η οποία δεν περιορίζεται στην εφαρμογή της φορολογικής νομοθεσίας ή στη διαμόρφωση μιας τεχνικής εμπειρογνωμοσύνης.⁶ Η μελέτη της φορολογίας στην κοινωνιολογική της διάσταση βασίζεται στην υπόθεση ότι ο φόρος έχει αντίκτυπο στην κοινωνική συμπεριφορά: η καταβολή φόρων είναι κοινωνική πράξη. Αυτή η πράξη έχει επίπτωση στις δημόσιες δράσεις και ως τέτοια αναπτύσσει μια σχέση μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας και του ατόμου. Η σχέση ατόμου και φόρου δεν συνιστά απλή νομισματική λογική αλλά αφορά ένα όραμα νομιμότητας, δικαιοσύνης, συμμετοχής στη συλλογική ζωή, πολύ πέρα από την απλή πράξη της δήλωσης εισοδήματος.

Η φοροδιαφυγή είναι ταυτοχρόνως κοινωνική συμπεριφορά που βρίσκεται σε αντίθεση με την ηθική του κώδικα των σύγχρονων κοινωνιών μας, σε αντιδιαστολή με τα παραδείγματα που μας απασχόλησαν στη μεσαιωνική κοινωνία.⁷ Η φοροδιαφυγή είναι κοινωνικό γεγονός που μπορεί να σταματήσει χωρίς όμως κάποιος να μην είναι σε θέση να το επιτύχει. Η ερμηνεία της αδυναμίας βασίζεται στην άρνηση της νομιμότητας του φόρου, στην αδικία του φορολογικού συστήματος και, συνεπώς, στην ώθηση των ατόμων για φορολογική εξαπάτηση.

⁶ Cf., M. LEROY, « Pourquoi la sociologie fiscale ne bénéficie-t-elle pas d'une reconnaissance institutionnelle en France ? », *L'Année sociologique* 1/53, 2003, σσ. 247-274.

⁷ Cf., Κεφάλαιο τρίτο.

Η συναίνεση στο φόρο συνεπώς είναι το ουσιώδες κοινωνιολογικό ζήτημα, γίνεται δε ρυθμιστής στην πρόθεση του πολίτη να καταβάλει ή όχι το φόρο. Η έννοια της ορθολογικότητας απέναντι στο φόρο με τα κοινωνικά οφέλη προστίθεται για να προσδώσει ισχύ στην κοινωνιολογική ανάλυση: οι κοινωνικοί φορείς, γνωρίζοντας τους κανόνες του φορολογικού παιγνίου, γίνονται ικανοί να θεμελιώσουν την ορθολογικότητα της απόφασής τους στο γεγονός ότι απέναντι στο νομισματικό κόστος που προκαλεί ο φόρος εγείρονται τα οφέλη της κοινωνικής αναδιανομής. Πρόκειται για μία θεωρητική θεμελίωση ατόμων με ελεύθερη δυνατότητα επιλογής (αντί της κοινωνικής και δικαστικής επιβολής) απέναντι στο φορολογικό μηχανισμό του κράτους.⁸

(2) *Η κοινωνικο-ιστορική μέθοδος:* η μέθοδος αυτή στην σκέψη του M. Leroy έχει στόχο να αναλύσει την εξέλιξη της φορολογίας σε σύγκριση με την εξέλιξη του κράτους. Η πολιτική διάσταση της φορολογίας θεμελιώνεται ιστορικά σε σχέση με την κατασκευή του κράτους, το δυτικό συνταγματικό καθεστώς και την κεντρική διοίκηση. Η φορολογία, από την γένεση της, βρίσκεται στο επίκεντρο της νομιμότητας της διοίκησης: ο φόρος συνδέεται με τη διοίκηση και η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού με τις συνθήκες φορολογίας. Το σύγχρονο γραφειοκρατικό κράτος απαιτεί δίκαιη, αναδιανεμητικά αποτελεσματική συλλογή των φόρων, γεγονός που καθιστά απολύτως αναγκαία τη σύνδεση της φορολογίας με το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο. Η διαθεσιμότητα τεκμηρίων μέσω των αρχείων και η μελέτη των επίσημων στοιχείων (στατιστικές, προϋπολογισμοί και απολογισμοί του κράτους, κοινοβουλευτικά πρακτικά) παρέχουν τα εμπειρικά και ιστορικά υλικά για τη διαχρονική μελέτη της φορολογίας και τον χαρακτήρα του φόρου.⁹

(3) *Η μέθοδος των συνεντεύξεων και της συμμετοχής παρατήρησης:* η μέθοδος της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης είναι αποτελεσματική για τη μελέτη της φορολογικής διοίκησης. Με αυτήν ο κοινωνιολόγος μπορεί να καταλάβει την ορθολογικότητα των δημοσιονομικών παραγόντων. Το κοινωνιολογικό παράδειγμα του ορθολογικού ατομικισμού απαιτεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση. Το άτομο γίνεται αντιληπτό με την

⁸ M. LEROY, « Pourquoi la sociologie fiscale ne bénéficie-t-elle pas d'une reconnaissance institutionnelle en France ? », op.cit.

⁹ Idem.

ορθολογική συμπεριφορά του και επιτρέπει να κατανοήσουμε τη λογική της δράσης και το όραμά του για τον κόσμο. Η μεθοδολογία της ποιοτικής συνέντευξης επιτρέπει να μελετήσουμε τη σχέση μεταξύ των ατόμων και των φόρων. Ο M. Leroy αναλύει την πρόσληψη του φορολογούμενου για τη φορολογία και με την ίδια μέθοδο οδηγείται στη μελέτη που ασκεί η φορολογική διοίκηση (μέθοδο που έχει υιοθετηθεί από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγου).¹⁰

Γ. Κατευθύνσεις έρευνας στην κοινωνιολογία του φόρου

Έξι σημαντικές ενότητες διαμορφώνουν τις «επαυξήσεις» της γαλλικής σχολής στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία. Αυτές, κατά επιμέρους πεδίο ανάλυσης, είναι οι ακόλουθες, δημιουργώντας το εννοιακό υπόστρωμα της κοινωνιολογίας του φόρου:¹¹

(1) *Φόρος, πολιτική και πολίτευμα*: Η εκδήλωση νέων κοινωνικών πρακτικών και φορολογίας συνδέεται με το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα.¹² Η δημοκρατία είναι μέσο διακυβέρνησης των πολιτών από τους οποίους τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, τα φτωχότερα, έχουν συμφέρον υψηλότερης φορολογίας από την οποία προσδοκούν καλύτερες συνθήκες ζωής μέσω της αναδιανομής που αναλαμβάνει το κράτος. Η φορολογία, το δημοκρατικό πολίτευμα και οι αναδιανεμητικές λειτουργίες θα συνδεθούν με πολιτικές θεωρίες, οι οποίες τροφοδοτούν με την ισχύ των ιδεών τους φορολογικές ερμηνείες: ο ρόλος των ομάδων συμφερόντων αποτελεί μία ερμηνεία της υιοθετούμενης φορολογικής λογικής και του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους.¹³ Η πολιτική διαφορά ανάμεσα στην Αριστερά και τη Δεξιά είναι ένας άλλος παράγοντας στη διαμόρφωση φορολογικής πολιτικής: είναι γενικά αποδεκτό ότι η φιλελεύθερη δεξιά είναι πιο ευνοϊκή

¹⁰ Idem.

¹¹ Την πρώτη ανάλυση των θεμάτων που μας απασχολούν στη συνέχεια, Cf., B.-A. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, *Μηχανισμοί*, op.cit.

¹² Η αρχική εμφάνιση της σχέσης αυτής και η σχέση της με το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας αντλείται από το έργο του A. de Tocqueville. Cf., A. de TOCQUEVILLE, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, op.cit.

¹³ Ανάμεσα στις ομάδες πίεσης είναι οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίες υποστηρίζουν υψηλότερους φόρους για μια σημαντική ανακατανομή που θα προσέλθει στη συνέχεια· άλλες ομάδες όπως είναι οι μεγάλες εταιρείες συγκροτούν ομάδες πίεσης στην προσπάθειά τους να ψηφισθεί για αυτές ένα ευνοϊκότερο φορολογικό σύστημα.

για περικοπές στον προϋπολογισμό και τη μείωση των φόρων· αντίθετα, η Σοσιαλιστική αριστερά έχει στόχο να καθιερώσει μια μεγαλύτερη ανακατανομή κρατικών δαπανών.¹⁴

Η άμεση σύνδεση φορολογίας και πολιτεύματος κατέχει κεντρική θέση στις αναλύσεις του M. Leroy: η κρατική παρέμβαση που εκδηλώνεται στην κοινωνία αποτυπώνει την πορεία των δημοσιονομικών λειτουργιών, οι οποίες, σε συνδυασμό με το ύψος της φορολογίας, εκβάλλουν σε διαφορετικές μορφές κρατικού πολιτεύματος. Η σχηματοποίηση των μορφών αυτών έχει ως ακολούθως:¹⁵

Πίνακας 3.1

Μορφές κρατικού πολιτεύματος συναρτήσει της φορολογίας

		Υψος παρεμβατισμού	
		Χαμηλό	Υψηλό
Υψος φόρου	Χαμηλό	Φιλελεύθερο Κράτος	Κρίση Φορολογικού Κράτους
	Υψηλό	Σπάταλο Κράτος (άλλως Ολιγαρχικό Κράτος)	Παρεμβατικό Κράτος

Στον πίνακα ταξινομούνται τέσσερις διαφορετικοί τύποι πολιτικής στάσης Κρατών ανάλογα με το ύψος της φορολογίας και το ποσοστό παρεμβατισμού των κρατών στην κοινωνία. Η διαφορετικότητα, επισημαίνει ο M. Leroy, δεν είναι αποτέλεσμα τόσο του πολιτεύματος καθαυτού αλλά προϊόν της γνώμης του πολίτη περί «δημοσίου νοικοκυριού».¹⁶

Ειδικότερα,¹⁷ στα φιλελεύθερα Κράτη γίνεται προσπάθεια να συγκρατηθεί η φορολογία σε χαμηλά επίπεδα και, καθώς η αδυναμία των πόρων εμποδίζει την ευρεία

¹⁴ Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι Ρεπουμπλικάνοι υποστηρίζουν μια ελάχιστη επένδυση του κράτους σε κοινωνικές υποθέσεις έναντι των Δημοκρατικών που υπερασπίζονται μια μεγαλύτερη ανακατανομή.

¹⁵ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

¹⁶ Στον D. Bell οφείλουμε την έννοια, που ήδη αναφέραμε, του «δημοσίου νοικοκυριού», όπως αυτή αποτυπώνεται στη δομή και λειτουργία του κρατικού προϋπολογισμού. Η έννοια υποδηλώνει την ικανότητα διαχείρισης των εσόδων και των εξόδων του κράτους, ή άλλως, ότι μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής του το κράτος ελέγχει τη δράση των δημοσίων δαπανών, τα μεγέθη των οποίων είναι συνδεδεμένα με την πορεία και τον έλεγχο του φορολογικού σχεδίου που έχει υιοθετηθεί. Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999, σ. 259.

¹⁷ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

ανάλωση χρηματικών ποσών σε δημόσιες δαπάνες, ταυτόχρονα περιορίζεται και η κρατική παρέμβαση. Στον αντίποδα αυτού βρίσκεται το παρεμβατικό Κράτος, όπου οι φόροι και η παρέμβασή του βρίσκονται σε υψηλά σημεία, με αποτέλεσμα την μείωση της κοινωνικής ελευθερίας. Η περίπτωση του ολιγαρχικού ή σπάταλου Κράτους συνδυάζει υψηλού επιπέδου φορολογία με χαμηλό βαθμό παρεμβατισμού. Στα κράτη αυτά εμφανίζονται αρνητικά χαρακτηριστικά όπως υψηλοί δείκτες διαφθοράς, κακός δημοσιονομικός χειρισμός και συνήθως οικονομικές σπατάλες. Ένα τέτοιο Κράτος αδυνατεί να νομιμοποιήσει οιοδήποτε δημοσιονομικό πρόγραμμα. Ο λόγος είναι η αδυναμία παρέμβασης του κρατικού μηχανισμού και το χαμηλό επίπεδο κοινωνικής εμπιστοσύνης.

Η αναφορά στην «κρίση του φορολογικού κράτους» είναι το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης: ένα κράτος βρίσκεται σε «κρίση» όταν συγκεντρώνει χαμηλού ύψους φορολογικά έσοδα αλλά οι δαπάνες του είναι υψηλότερες από τα έσοδά του. Η «κρίση» παραπέμπει άμεσα στη σκέψη και την ανάλυση του J. Schumpeter,¹⁸ χωρίς η κρίση αυτή να οδηγεί αναγκαστικά, όπως ήδη σημειώσαμε, στην κρίση στο σύγχρονο κράτος, να αποτελεί δηλαδή συνέπεια φορολογικής κρίσης.¹⁹ Είναι σημείο το οποίο θα προσελκύσει πολλές αναλύσεις, ιδίως του R. A. Musgrave,²⁰ ο οποίος υποστηρίζει ότι η θεωρία περί ορίου της φορολογίας «υποεκτιμά την ευελιξία και ευκαμψία της ανταπόκρισης του συστήματος σε έναν αναδυόμενο δημόσιο τομέα». Το φορολογικό Κράτος είναι συμβατό με την οικονομική ανάπτυξη. Η αύξηση των φορολογικών εσόδων, η χρήση άλλων μέσων (δανεισμός, ιδιωτικοποίηση, περικοπές εξόδων, φορολογικές αλλαγές, εγκρίσεις για καθιζήσεις) και η ύπαρξη μιας μη δημοφιλούς δημοσιονομικής απόφασης αντιλέγει προς

¹⁸ Αναφορά από τον M. Leroy στον J. Schumpeter (=, *Die Krise des Steuersstaats. Zeitfragen aus dem Gebiet der Soziologie*). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

¹⁹ Η εξήγηση που δίνει είναι ότι οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν τη δυνατότητα είτε να αυξήσουν το φόρο κατανάλωσης είτε να επιβάλουν άπαξ έναν κρατικό φόρο προκειμένου να μεταβληθεί το δημόσιο χρέος ανατροφοδοτώντας το με επιπλέον χρήμα. Για τον J. Schumpeter μία ανεπτυγμένη οικονομία, σε περίπτωση φορολογικής κρίσης, μπορεί να προβεί σε δύο ενέργειες: να αναζητήσει χρήμα για να ισορροπήσει τον προϋπολογισμό ή / και να διαχειριστεί μία αναδιοργάνωση της οικονομίας. Η πρώτη ενέργεια εξασφαλίζει τη λειτουργία της δημόσιας οικονομικής ενώ η δεύτερη προκαλεί εκφοβισμό της αγοράς. Σε κάθε περίπτωση το φορολογικό Κράτος και ο τύπος της ιδιωτικής αγοράς, σε συνδυασμό με το σύγχρονο κοινωνικό Κράτος και το όριο της φορολογικής ικανότητας, πρέπει να γίνονται αντικείμενο σεβασμού.

²⁰ Αναφορά από τον M. Leroy στον R. A. Musgrave (= «Schumpeter's Crisis of the Tax State: an Essay in Fiscal Theory», *Journal of Evolutionary Economics*, 1992, σ. 101). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

την αμείλικτη φορολογική κρίση: η σχέση μεταξύ φορολογίας και δαπάνης είναι πολιτική επιλογή.²¹

Η κοινωνία του «δημόσιου νοικοκυριού» έχει ανάγκη να καλύψει τις δημόσιες και κοινά αποδεκτές ανάγκες της, να προσφέρει υπηρεσίες σε όλη της την «οικογένεια», αφού δεν μπορεί κάθε μέλος της κοινωνίας να καλύψει μόνο του τις ανάγκες του.²² Το πιο ηχηρό παράδειγμα αυτής της αδυναμίας, η μεγάλη κρίση του 1930, είναι το μαύρο δημοσιονομικό έτος για τα δυτικά κράτη. Το δημόσιο νοικοκυριό, για τον D. Bell, μέσα από το μεγάλο οικονομικό σπασμό, καλείται να αντιμετωπίσει και τρία νέα δημοσιονομικά ζητήματα δημοσίων δαπανών²³ αλλά και μία επαναπροσέγγιση της φορολογικής τυπολογίας δια της κοινωνιολογικής παρατήρησης.

Το πρώτο ζήτημα στις δημόσιες δαπάνες είναι η διαμόρφωση κανονιστικής οικονομικής πολιτικής. Η δράση της κρατικής εξουσίας μπορεί να οδηγήσει έξω από την οικονομική κρίση τα κράτη στα οποία εκδηλώθηκε: η δημοσιοοικονομία αποκτά έτσι κυρίαρχο ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Δεν θα είναι όμως μόνη καθώς θα προστεθούν οι προγραμματικοί - προεκλογικοί λόγοι των πολιτικών κομμάτων για τη διεκδίκηση της κυβέρνησης. Μία συνηθισμένη προγραμματική υπόσχεση των πολιτικών κομμάτων είναι η μεταβολή των μισθών· η αύξηση του μισθού όμως συνδέεται με τη δημιουργία ανισοτήτων, φορολογικών και ασφαλιστικών. Το αποτέλεσμα είναι η καλλιέργεια μίας άποψης για τη μεροληπτική αντιμετώπιση μιας μερίδας ανθρώπων έναντι μιας άλλης προνομιούχου ομάδας. Σε κάθε περίπτωση όμως όλα τα σύγχρονα κράτη νομιμοποιούνται να αναμειγνύονται με τις δημοσιονομικές λειτουργίες της αναδιανομής και της κατανομής του πλούτου, της οικονομικής σταθεροποίησης και της ανάπτυξης.²⁴

Το δεύτερο ζήτημα, λιγότερο ορατό καθώς βρίσκεται στη σκιά της ανάλυσης του «δημόσιου νοικοκυριού», αφορά στη σχέση της επιστήμης με την τεχνολογία σε σύνδεση με το κράτος. Η τεχνολογία αναπτύχθηκε και επεκτάθηκε από τη δημόσια χρηματοδότηση σε τομείς και πέραν της πολεμικής μηχανής,²⁵ για τις ανάγκες της οποίας

²¹ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

²² Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit., σ. 359 κ.ε.

²³ Ibid., σ. 262.

²⁴ Ibid.

²⁵ Για την «πολεμο-φορολογία», cf., κεφάλαιο τρίτο.

η τεχνολογία έτρεχε με ταχύτατους ρυθμούς, συνεχίζει δε την παραγωγή οπλικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας μέσα από έρευνες, εργαστήρια, πειραματικές μεθόδους συμπεριλαμβανομένης και της διάχυσης αυτής της γνώσης, πάντα με δημόσια χρηματοδότηση. Επιστήμη και τεχνολογία συνδέονται άρρηκτα, η λειτουργία δε και η δράση τους με την οργάνωση και λειτουργία των δαπανών του Κράτους.²⁶

Το τρίτο και τελευταίο ζήτημα που αφορά στα ανεπτυγμένα Κράτη μετά το 1930, ως αποτέλεσμα της αναδιάρθρωσής τους μετά την κρίση, είναι η λήψη για πρώτη φορά μιας δεσμευτικής απόφασης: της υιοθέτησης από τις κυβερνήσεις προγραμμάτων «κοινωνικής πολιτικής».²⁷ Στα προγράμματα εντάσσονται ζητήματα πολιτικών δικαιωμάτων, στέγασης, περιβάλλοντος, ιατρικής μέριμνας, εισοδήματος. Πρόκειται για τον προάγγελο του μεταπολεμικού μοντέλου του «Κράτους Πρόνοιας», με τη διαφορά όμως ότι η επικέντρωση στη λήψη των αποφάσεων κοινωνικής πολιτικής της περιόδου εκείνης είχε αποτελέσματα, με αναφορά στη διανομή τροφής στους φτωχούς. Σε αντιδιαστολή, ο στόχος του μεταπολεμικού κράτους μέσω της εφαρμογής κοινωνικής πολιτικής ήταν να εξαλείψει τον αντίκτυπο όλων των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων.²⁸

Η κοινωνιολογική ανάλυση για τα δημόσια έσοδα κατευθύνεται στη σχέση φορολογίας και πολιτισμού λαμβάνοντας υπόψη τις κρατικές δομές που έχουν δημιουργηθεί. Είναι γνωστό ότι στις πρώτες σκέψεις των δημοσιοοικονομολόγων ανήκει η υπόθεση ότι οι μορφές που μπορεί να λάβει ο φόρος συνδέονται με τη δομή του πολιτεύματος· η σύνδεση αυτή γίνεται με τη γενική διάκριση των φόρων σε άμεσους, έμμεσους και μικτούς φόρους.²⁹ Στις αρχές του 20^{ού} αι. οι φόροι και το φορολογικό

²⁶ Αποτέλεσμα αυτού είναι η επιλογή του ποιος, πότε, τι και πού θα σπουδάσει, αφαιρώντας την επιλογή από την προσωπική βούληση εκάστου και καθοδηγώντας τον εκεί όπου θα είναι αποτελεσματικός για το Κράτος. Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit., σ. 263.

²⁷ Την εξέλιξη αυτών των συστημάτων με αναφορά στην Ελλάδα, cf., Κ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, *Θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Πολιτικής στο Ελληνικό κράτος*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, Τ. Α-Γ., 2010.

²⁸ Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit.

²⁹ Η διάκριση διατηρεί αμείωτη διαχρονικά, πέραν από την οικονομική, την κοινωνική επίπτωση των εμμέσων φόρων. Πρόσφατη η αναφορά για την «(..)επικίνδυνη μετατόπιση των φορολογικών εσόδων στο πεδίο της έμμεσης φορολογίας, με αποτέλεσμα έξι στα δέκα ευρώ φόρων να προέρχονται από Φ.Π.Α., ειδικούς φόρους κατανάλωσης και λοιπούς έμμεσους φόρους, οι οποίοι βαρύνουν την κατανάλωση πλήττοντας περισσότερο τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα». «Μετατόπιση των φορολογικών εσόδων, στο 61% οι έμμεσοι φόροι», (URL: <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=823912> [Ανάκτηση: 26/09/2016]).

σύστημα, πέρα από την ιδιότητα του ταμειευτικού μέσου για την οικονομία, συνιστούν «μέσον προς επίτευξιν δικαίας διανομής του πλούτου».³⁰ Η διάκριση των φόρων συνοδεύεται από τον προορισμό τους και μάλιστα τα τακτικά έσοδα υποχρεούνται, εφ' όσον η κατάρτιση του προϋπολογισμού είναι σε μεγάλο βαθμό ακριβής, να καλύψουν τις δημόσιες δαπάνες που έχουν προαποφασισθεί· τα έκτακτα έσοδα προορίζονται για τα ελλείμματα που μπορούν να εμφανίζονται στον κρατικό προϋπολογισμό.

Έναν σχεδόν αιώνα αργότερα ο M. Leroy³¹ με κοινωνιολογικό πνεύμα επαναπροσεγγίζει τη διάκριση των φόρων: η διάκρισή τους προσέρχεται ως συνέπεια της αναγνώρισής τους από τις σύγχρονες κοινωνίες. Η πιο λεπτομερής ονοματοδοσία τους δεν είναι άγνωστη ως και η ύπαρξη τους με άλλες ιστορικές περιόδους. Η ταξινόμηση για τον M. Leroy είναι:

- οι μη ορατοί φόροι (όπως κάποιες φορές οι έμμεσοι φόροι, ο Φ.Π.Α.),
- ο φόρος υποτέλειας,
- ο εξαναγκαστικός φόρος,
- ο υποχρεωτικός φόρος,
- ο ωφελμιστικός φόρος,³² και
- ο αναγκαστικός φόρος ή φόρος του πολίτη (φόρος εισοδήματος κ.λπ.).

Η κοινωνιολογική αυτή κατηγοριοποίηση δείχνει ότι οι φόροι, δημιουργοί ενός φορολογικού συστήματος, συνδέονται με την αντιμετώπιση των δημόσιων αναγκών της διοίκησης, τις αναδιανεμητικές λειτουργίες του κράτους αλλά και με τις διακρίσεις και τον προορισμό τους:³³ τα τακτικά έσοδα υποχρεούνται, εφ' όσον η κατάρτιση του προϋπολογισμού είναι σε μεγάλο βαθμό ακριβής, να καλύψουν τις δημόσιες δαπάνες που έχουν προαποφασισθεί· τα έκτακτα έσοδα προορίζονται για τα ελλείμματα που μπορούν να εμφανίζονται στον κρατικό προϋπολογισμό.

³⁰ Κατά την έκφραση στις αρχές του 20^{ού} αι. του Ιταλού δημοσιοοικονομολόγου L. Cossa, του οποίου το έργο μεταφράστηκε την τρίτη δεκαετία του 20^{ού} αι. στην ελληνική γλώσσα. Cf., L. COSSA, *Πρώτα Στοιχεία της Δημοσίας Οικονομικής*, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1925, σ. 28.

³¹ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

³² Προσιδιάζει σε εκείνους που, μέσω αυτού του τρόπου φορολογίας ή δωρεών που απαλλάσσονται από τη φορολογία, έχουν φορολογικές διευκολύνσεις.

³³ Στις διακρίσεις και συνδέσεις με τις δημόσιες δαπάνες, τα τακτικά και τα έκτακτα δημόσια έσοδα. Cf., L. COSSA, *Πρώτα Στοιχεία της Δημοσίας Οικονομικής*, op.cit., σ. 44.

(2) *Φορολογική τυπολογία*: Ο φόρος και η φορολογία, όπως κάθε μηχανισμός άσκησης εξουσίας, διαθέτει τα μέσα ελέγχου για την «αυθεντική» φύση της:³⁴ ο φορολογικός έλεγχος αποτελεί πεδίο της κοινωνιολογίας της φορολογίας. «Η κοινωνιολογική ανάλυση δείχνει ότι στον τομέα αυτό του κράτους, η οργάνωση του φορολογικού ελέγχου λειτουργεί με πρωτότυπο τρόπο για τη δημόσια γραφειοκρατία, η οποία υποτίθεται ότι ανταποκρίνεται σε αυστηρό νομικό ορθολογισμό».³⁵ Η εφαρμογή σε ένα ορθολογικό γραφειοκρατικό σύστημα (όπου οι υπάλληλοι έχουν καθήκον την εφαρμογή του και η διοίκηση να διασφαλίζει την ποιότητά του) και με νόμιμο τρόπο των φορολογικών ελέγχων σημαίνει την ικανότητα από τη γραφειοκρατία να διακρίνονται οι ατομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες. Η κοινωνιολογική ανάλυση του φόρου είναι αυτή που δικαιώνει την αξιωματική αρχή ότι η καλύτερη διαχείριση βασίζεται στη μέγιστη συγκέντρωση δημοσίων εσόδων με την ελάχιστη έρευνα από τους φορολογικούς ελεγκτικούς μηχανισμούς.³⁶ Η αποδοτικότητα των ελέγχων, η διαδικασία στη λήψη των αποφάσεων για την άσκησή τους, η εμπειρογνωμοσύνη³⁷ φέρνουν τον υπάλληλο ελεγκτή στο επίκεντρο της διοίκησης με τη γνώση για τη λογιστική, το δίκαιο, τη διαχείριση.³⁸

Στην κοινωνιολογική σκέψη η αυθεντική φύση του φόρου, ως αντικείμενο σήμερα της δημόσιας πολιτικής και ως μέσο για άλλες δημόσιες πολιτικές, παραπέμπει σε κλασικούς της κοινωνιολογικής σκέψης, ιδιαίτερα στον E. Durkheim. Ο E. Durkheim, κατά τον M. Leroy,³⁹ δίνει έμφαση στη σημαντικότητα της λειτουργικής προσέγγισης, καθώς δί' αυτής αναλύουμε πώς αλλάζουν οι καταστάσεις μεταξύ αιτίου και αποτελέσματος για την εξήγηση ενός κοινωνικού φαινομένου. Η προσέγγιση είναι αποδεκτή αν οι κοινωνικές

³⁴ Cf., M. WEBER, *Οικονομία και Δίκαιο. Κοινωνιολογία του Δικαίου*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1979, σ. 29.

³⁵ Cf., M. LEROY, « L'organisation du contrôle fiscal. Une forme «originale» de bureaucratie », *Revue française de science politique*, N°5, volume 44, 1994.

³⁶ Cf. J. STGILITZ, *Οικονομική του Δημόσιου τομέα*, op.cit., σ. 466 κ.έ., για το υπερβάλλον δε βάρος, το κόστος δηλαδή που προκαλείται πέρα και πάνω από τα φορολογικά έσοδα, cf. H. ROSEN, T. GAYER, et alii, *Δημόσια Οικονομική. Σύγχρονη θεωρία και ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα, Κριτική, 2009, Τ. Β', σ. 93 κ.έ.

³⁷ Ο φορολογικός έλεγχος διασφαλίζει τη φορολογική αυθεντία χάρη στη θέση της εμπειρογνωμοσύνης και τη σχέση που διατηρεί με την πολιτική ισχύ. Πολύ περισσότερο, όπως συμβαίνει με διάφορες επώνυμες σχολές στελεχών της δημόσιας διοίκησης, παρουσιάζονται «πολιτικές επιλογές ως οικονομικές αναγκαιότητες» που ουσιαστικά προσδιορίζουν «σε τι συνίσταται η κοινωνική πρόοδος». Cf., M. ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας*, τ. II, *Η ιστορική αφήγηση. Από την απολυταρχία στον κρατικό καπιταλισμό*, Αθήνα, Gutenberg, 2012, σ. 537 κ.έ.

³⁸ Cf., M. LEROY, « L'organisation du contrôle », op.cit.

³⁹ Αναφορά από τον M. Leroy στον E. Durkheim (=, *Les règles de la méthode sociologique*, 1895). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

μονάδες αναφοράς μας είναι προσδιορισμένες:⁴⁰ αυτό οδηγεί στη μελέτη, κατά τον E. Durkheim, των «κοινωνικών τύπων», επιτρέποντας κατ' επέκταση,⁴¹ να προβληθεί μία *κρατική φορολογική τυπολογία*.⁴² Στο ερώτημα τι περιλαμβάνει μία κρατική φορολογική τυπολογία, η απάντηση από τον M. Leroy είναι η ακόλουθη:⁴³

- «(...)τη δημοσιονομική λειτουργία του φόρου, όπου τα έσοδα των φόρων αναλώνονται σε δημόσιες δαπάνες,
- την οικονομική ρύθμιση των λειτουργιών του φόρου, όπου υπάρχει οικονομική δράση των φόρων (προνομιακοί τομείς, εξαγωγές, έρευνα),
- την κοινωνική λειτουργία των φόρων, με αναδιανομή βάσει του προοδευτικού εισοδήματος υπέρ των φτωχών και κατηγοριοποιώντας φορολογικά την κοινωνία (φορολογία οικογένειας, κοινωνικών ομάδων, προϊόντων, κοινωνικά ανεπτυγμένων ή διακεκριμένων τομέων),
- την εδαφική λειτουργία του φόρου, με το νόμιμο εισόδημα από τη γη σε φορολογικό νόμο, τις εδαφικές φορολογικές ανισότητες, την εδαφική ανάπτυξη, με εξαιρέσεις φορολογικές των αδύναμων επαρχιακών περιοχών, φορολογικές υποδαυλίσεις για «μη ανταγωνιστικές» περιοχές, και
- την πολιτική λειτουργία του φόρου, με τον αναγκαστικό φόρο των πολιτών σε αναγωγή του σε γενικού ενδιαφέροντος πολιτική, την πολιτική νομιμοποίηση, τη συμμόρφωση στο φορολογικό κράτος και τη φορολογική δημοκρατία με την άμεση φορολογική συναίνεση (...).⁴⁴

Εκκινώντας από την ανάλυση αυτή της κοινωνικής λειτουργικότητας της φορολογίας, μπορούμε να σημειώσουμε ότι, παρά το γεγονός ότι το φορολογικό κράτος είναι δημιούργημα και προϊόν της δημοσιονομικής του λειτουργίας, παραμένει παρεμβατικό, καθώς η λήψη των αποφάσεων περί φορολογίας αλλά και δαπανών συνιστά πηγή

⁴⁰ Αναφορά από τον M. Leroy στον R. Merton (=, *Social Theory and Social Structure*). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical », op.cit.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Σε αυτήν, όπως θα δούμε αργότερα, συμπλέκεται η αντίληψη περί *φορολογικής μεταρρύθμισης* του 1919 στην Ελλάδα από τον Α. Αγγελόπουλο και η οποία μας απασχολεί με συγκριτικό τρόπο, αλλά και η τυπολογία της οικονομικής σκέψης, όπως διαχέεται και από την ιταλική και τη γαλλική δημοσιονομική σκέψη στην Ελλάδα.

⁴⁴ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical », op.cit.

πολιτικών θέσεων παρά φορολογικού μηχανισμού.⁴⁵ Η διαφορετική φορολόγηση των κοινωνικών ομάδων⁴⁶ βάσει του εισοδήματός τους αποτελεί τυπικό δείγμα πολιτικής θέσης, που γίνεται με σκοπό την προστασία των εισοδηματικά περισσότερο αδύναμων και δι' αυτής να διενεργείται ενός τύπου αναδιανομή του εισοδήματος για λογαριασμό των κατώτερων εισοδηματικά κοινωνικών ομάδων. Η αναδιανομή με αυτόν τον τρόπο οδηγεί στην έννοια και τη δημιουργία του «κράτους πρόνοιας», όπως σημειώνει ο M. Leroy:⁴⁷ «ο σκοπός των φόρων είναι να διορθώσει τις ανισότητες, να μετατρέψει σε δημοσιονομικά τα παρεμβατικά κράτη και να προστατεύσει τα αδύναμα μέλη της κοινωνίας».

Η ανάλυση της φορολογίας έχει πρόσθετες εξειδικεύσεις: στη συζήτηση προσέρχονται τα «νομικά πρόσωπα», όπως είναι η φορολογία των σωματείων ή των οργανισμών. Μεταβάλλεται η φορολογία τους ανά είδος νομικού προσώπου καθώς διαμορφώνεται σε διαφορετικούς ορίζοντες: ένα φιλανθρωπικό σωματείο λ.χ. θα έχει μηδαμινή ή και μηδενική ακόμα φορολόγηση καθώς στόχος του είναι η ενίσχυση κάποιας μειονεκτικής ομάδας στο γενικό σύνολο. Βέβαια, το σύστημα της φορολογικής ελάφρυνσης των επιχειρήσεων, των οργανισμών και των σωματείων που γίνονται αρωγοί των δυσκολιών των ανθρώπων, οι οποίοι δεν μπορούν να καλύψουν τις βιοτικές και άλλες ανάγκες τους, οδηγεί αρκετές φορές σε περιπτώσεις φοροδιαφυγής μέσω των δωρεών αυτών – θέμα που θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

Στα «φυσικά πρόσωπα» ο φόρος εισοδήματος γενικότερα γίνεται αντικείμενο αναδιανομής του εισοδήματος και επιπλέον⁴⁸ εξελίσσεται προς τις κοινωνικές εξιδανικεύσεις για να θεραπεύσει ειδικές εκροές της κοινωνίας. Παράδειγμα τέτοιων περιπτώσεων αποτελεί η οικογένεια, που παραδοσιακά έχει φορο-ελαφρύνσεις, μειωμένους φόρους ή επιδόματα λόγω οικογενείας. Ο M. Leroy επικαλείται τον F. K. Mann ο οποίος αναφέρει⁴⁹ ότι οι ναζί της Γερμανίας και οι φασιστές στην Ιταλία είχαν επιβάλει

⁴⁵ Από διαφορετική θέση, ως προς αυτήν που σημειώσαμε προηγουμένως (M. ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας*, op.cit.) cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit., σ. 264. Επίσης, cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁴⁶ Όπως σημειώσαμε προηγουμένως, να διακρίνονται οι ατομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες.

⁴⁷ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Αναφορά από τον M. Leroy στον F.K. Mann, «The Sociology of Taxation», *The Review of Politics*, 1943. Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

πρόσθετο φόρο επί των ανύπανδρων ατόμων. Το αντίθετο θα συμβεί στην περίπτωση της Αμερικής, όπου η φορολόγηση των παντρεμένων ζευγαριών και των ανύπανδρων υπήρξε πρόβλημα, καθώς θεωρήθηκε μη ισόνομο το μέτρο ίσης φορολόγησης των δύο περιπτώσεων βάσει των κοινωνικών κριτηρίων που ο γάμος προτάσσει.⁵⁰

Οι ακόμη μεγαλύτερες εκλεπτύνσεις της φορολογίας έχουν θέση, πέραν της τεχνικής οικονομικής ανάλυσης, στην κοινωνιολογία του φόρου. Αυτή είναι η περίπτωση του «αρνητικού φόρου»,⁵¹ στον οποίο υφέρπει ένα κοινωνικό φαινόμενο αντικείμενο προσοχής για τη φορολογία:⁵² πρόκειται για το φόρο που αφορά ανθρώπους οι οποίοι να μεν βρήκαν δουλειά αλλά έχασαν τα προνόμια της κοινωνικής πρόνοιας. Κάθε άτομο που βρίσκεται σε αυτήν την κατάσταση είναι υποκείμενο αφενός από τη στάση των φιλελευθέρων, οι οποίοι συντρέχουν τον αγώνα προς ενίσχυση κάθε αμοιβής εργασίας, και από την άλλη των σοσιαλδημοκρατών, οι οποίοι συντρέχουν τους κοινωνικά αδύναμους μέσω της κοινωνικής πρόνοιας και των προνομίων που τους δίδονται. Η περίπτωση του μη καλά αμειβόμενου από την εργασία του στο πεδίο της κοινωνιολογίας του φόρου προστίθεται στη κατηγορία του φτωχού με τη θεσμοθέτηση ενός «νόμιμα εγγυημένου εισοδήματος» - μία έντονη συζήτηση για τη ρύθμισή του: το εισόδημα δίνεται σε όποιον είναι φτωχός και δεν μπορεί να εργασθεί. Αντιθέτως όσοι μπορούν να δουλέψουν αλλά δεν έχουν εργασία και εισοδήματα, παρακινούνται προς αυτήν την κατεύθυνση.⁵³

Το ζήτημα διευρύνει ακόμη περισσότερο τη συζήτηση, όπως λ.χ. (για να επανέλθουμε στο θέμα που μας απασχόλησε) τη φιλανθρωπία, ιδίως σε περιπτώσεις όπου οι φοροαπαλλαγές δεν εμπίπτουν σε αυτούς που ενεργούν φιλανθρωπικά.⁵⁴ Ακόμη, σε διάφορες εταιρείες ή σωματεία υποστήριξης της αστικής κοινωνίας μπορεί να παρέχεται η υποστήριξη δια των επιδομάτων. Η πολιτιστική κληρονομιά στο άλλο άκρο

⁵⁰ Αναφορά από τον M. Leroy στους M. Berliant και P. Rothstein (=, «Possibility, Impossibility, and History in the Origins of the Marriage Tax. » *National Tax Law*, 2003). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁵¹ Αρνητικός φόρος; Ανήκει στις μεθόδους φορολογικής μεταρρύθμισης και υποστηρίζεται με ιδιαίτερη θέρμη από τους οικονομολόγους (από τη δεκαετία του 1940 και 20 χρόνια αργότερα, στη δεκαετία του 1960, επαναφέρθηκε από τον Milton Friedman, cf. M. FRIEDMAN, *Καπιταλισμός και Ελευθερία*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2012, σ. 230 κ.έ.

⁵² Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

της συζήτησης, σε συνδυασμό με την εξαίρεση της φορολόγησης των εργαζομένων στην τέχνη, δεν φορολογείται παρά μόνον όταν αποτελεί εμπόρευμα.⁵⁵

Υπάρχουν όμως και οι ηθικο - αποτρεπτικές πλευρές της επιβολής του φόρου: περιπτώσεις τέτοιου τρόπου φορολόγησης είναι σήμερα η φορολογία του καπνού και του οινοπνεύματος.⁵⁶ Ένα πρόσθετο παράδειγμα είναι τα τυχερά παίγνια: στις Η.Π.Α. ο «τζόγος» φορολογείται στην προσπάθειά τους να αποτρέψουν τους πολίτες τους από τα παίγνια αυτά, κάτι που δεν ισχύει στην Αγγλία, καθώς ο «τζόγος» είναι κοινωνικά αποδεκτός.⁵⁷

(3) *Φορολογικό κοινωνικό συμβόλαιο*: Ο διαρκής αναπροσδιορισμός της κοινωνικής δομής και των αλλαγών της θα συνδέσει τους φόρους με τις δαπάνες: μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο με εξάρσεις και κάμψεις, για τις κοινωνικές αντιθέσεις και συνθέσεις, διαμορφώθηκαν οι σχέσεις των δημοσίων οικονομικών με την άσκηση οικονομικής πολιτικής συμβατής με την κοινωνική πολιτική. Η ανάδυση της κοινωνικής πολιτικής περιέλαβε μορφές ιδιωτικών αναγκών και υποστηρίχθηκε από ιδεολογίες που προβάλλονται στο κοινωνικό σύνολο.⁵⁸ Η ακολουθία γενικότερα προκαλεί τη μεταφορά της εξουσίας από την οικονομία στην πολιτική, μία μετατόπιση η οποία, παρά την ουτοπία που περικλείει καθώς συμβαίνει με όλα τα μεγάλα αιτούμενα, εμπεριέχει στο ρομαντισμό της έναν κίνδυνο: η διαχείριση των ιδιωτικών οικονομικών γίνεται με βάση την οικονομική και πιστοδοτική κατάσταση κάθε πολίτη. Το ρομαντικό στοιχείο αυτής της μετάβασης γίνεται ερώτημα για την κοινωνιολογία του φόρου: πόσο ένα κράτος και ένα πολιτικό σύστημα μπορεί να περιορίσει και να αξιολογήσει τις δαπάνες του *αξιοκρατικά*;⁵⁹

⁵⁵ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁵⁶ Ibid. Αξίζει να προτρέξουμε στην ανάλυσή μας καθώς και οι δύο αυτές περιπτώσεις, την περίοδο που εξετάζουμε στο Ελληνικό Κράτος (1929-1932), συζητούνται ευρύτατα στη Βουλή, με τη ψήφιση πολλών νόμων και βασιλικών διαταγμάτων. Επίσης, από μία γρήγορη ανασκόπηση των διεργασιών αυτών, φαίνεται και η χρονική ένταση των ψηφισμάτων: τότε δηλαδή οι συζητήσεις επί της φορολόγησης αυτών των αντικειμένων πυκνώνει και τότε αραιώνει.

⁵⁷ Ibid. Στην Ελλάδα, την περίοδο έρευνάς μας, υπάρχει συζήτηση για τα θέματα αυτά, χωρίς όμως να λαμβάνει μεγάλη έκταση. Θα λέγαμε ότι τέτοιες δράσεις σε μία κοινωνία μπορούν να δρουν ως εκροές της πολιτικής στάσης και του πολιτικού ελέγχου, επαναλαμβάνοντας δε τον M. Leroy, διαμορφώνουν το «φορολογικό κορπορατισμό» και ενισχύουν τη μη διαφάνεια του φορολογικού συστήματος

⁵⁸ Cf., M. ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας*, op.cit.

⁵⁹ Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit., σ. 264.

Στην ανάλυση προσέρχεται το θέμα του κράτους πρόνοιας. Η πρωτοτυπία της εισαγωγής είναι η επιδοκιμασία της ύπαρξης «ιδιαιτέρων συμφωνιών». Ως «ιδιαιτέρη συμφωνία», κατά τον M. Leroy, μέσω της κοινωνικοπολιτικής προσέγγισης ορίζεται η ύπαρξη ενός κοινωνικού φορολογικού συμβολαίου.⁶⁰ Το συμβόλαιο παρέχει την αίσθηση στον φορολογούμενο ότι είναι λήπτης αποφάσεων και όχι παθητικός δέκτης αποτελεσμάτων. Συνεπεία της ύπαρξης του είναι η διαφάνεια στην άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής εντός μιας δημοκρατικής πολιτικής επιλογής που συντονίζει αφενός τη γνώση των φόρων και αφετέρου τη συγκέντρωση ακριβών σχετικών πληροφοριών.⁶¹ Ο συντονισμός αυτός δίνει τη δυνατότητα στον πολίτη που καταβάλλει τον αναγκαστικό φόρο, το φόρο εισοδήματος, να δεχθεί την καταβολή με διάθεση αλτρουιστική και να δεχθεί ταυτόχρονα τη νομιμότητα των λειτουργιών του παρεμβατικού Κράτους.

Έτσι ανακύπτουν διαφορετικές συσχετίσεις στην ισορροπία κράτους, φόρων και υπηρεσιών. Το κοινωνικό φορολογικό συμβόλαιο σταθμίζει την κατανομή του φορολογικού βάρους ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες για λογαριασμό των κατώτερων εισοδηματικών κατηγοριών λαμβάνοντας υπόψη του τις δημόσιες δαπάνες, οι οποίες μπορούν να καλυφθούν από τη φορολογία.⁶² Κάθε Κράτος που συγκροτεί τις φορολογικές λειτουργίες βάσει της αρχής του «κράτους πρόνοιας» διαμορφώνει και τους δείκτες κοινωνικής προστασίας· εδώ βρίσκεται η φύση του κοινωνικού «φορολογικού συμβολαίου», αυτή την οποία ο M. Leroy ονομάζει «φορολογική δημοκρατία».⁶³ Στην κοινωνιολογική ανάλυση λοιπόν το «κοινωνικό φορολογικό συμβόλαιο» συνιστά «κοινωνικό συμβόλαιο αποδεκτό από τους συμμετέχοντες στο δημόσιο βίο».⁶⁴ Η συζήτηση για το «κοινωνικό φορολογικό συμβόλαιο» εισάγει και το ζήτημα του

⁶⁰ Αναφέρεται από τον M. Leroy και αφορά τους G. Brennan και J.M. Buchanan (=, *The Power of Tax. Analytical Foundations for a Fiscal Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁶¹ Το ζήτημα της ακρίβειας των στοιχείων συλλογής των φόρων αντιμετωπίζουμε στο δεύτερο μέρος της έρευνας μας.

⁶² Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ένα ενδεικτικό παράδειγμα: αν το συμβόλαιο απουσιάζει από τον «αναγκαστικό φόρο» (το φόρο εισοδήματος), τότε αυτός αντιμετωπίζεται ως νομοθετική υποχρέωση σε αντίθεση όμως με τη λειτουργία του ως δαπάνης δημοσίου οφέλους ή της εγγύησης έναντι της φτώχειας. Μία σκέψη η οποία «στις παγκόσμιες οικονομικές συνθήκες, το κοινωνικό συμβόλαιο των παρεμβατικών λειτουργιών, οφείλει να επανεξετασθεί». Ibid.

φορολογικού ελέγχου ως στοιχείο της κοινωνιολογίας του φόρου: «Η κοινωνιολογική ανάλυση δείχνει, σε αυτόν τον τομέα για το κράτος, ότι η οργάνωση του φορολογικού ελέγχου λειτουργεί με πρωτότυπο τρόπο για μια δημόσια γραφειοκρατία, η οποία υποτίθεται ότι ανταποκρίνεται σε αυστηρό δικαίκο ορθολογισμό».⁶⁵

(4) *Η πολιτική λειτουργία του φόρου:* Η κορυφαία λειτουργία του φόρου μαζί με τις δαπάνες, αφού δεν θεωρηθούν πιά οικονομικό προνόμιο και ενταχθούν με ιδιαίτερη ένταση στην πολιτική πρακτική, είναι πολιτική, θα επισημάνει ο D. Bell.⁶⁶ Η διαπίστωση αυτή δεν είναι νέα και ανάγεται στον πρωτεργάτη της αυστριακής δημοσιονομικής κοινωνιολογίας R. Goldscheid.⁶⁷ Χάρη στη σκέψη του ότι «ο προϋπολογισμός είναι ο σκελετός του κράτους απογυμνωμένος από όλες τις παραπλανητικές ιδεολογίες»,⁶⁸ συντελείται η «επαύξηση» των ιδεών για τις σχέσεις εσόδων και δαπανών. Η αποτελεσματικότητα της φοροληπτικής λειτουργίας του Κράτους έναντι των δαπανών του⁶⁹ δικαιολογεί γιατί «οι φορολογικές απαιτήσεις αποτελούν το πρώτο σημείο ζωής του νεότερου κράτους».⁷⁰ Κάθε συζήτηση περί φόρου εμπεριέχει εφεξής και μετά τις μεγάλες επαναστάσεις το πολιτικό - κρατικό του περιβάλλον, συνεπώς «ο “φόρος” έχει τόσο μεγάλη σχέση με το “κράτος” ώστε η έκφραση “κρατικός φόρος” θα έπρεπε να θεωρείται ως πλεονασμός».⁷¹

Η πολιτική διάσταση του φόρου εντάσσεται στα ζητήματα νομιμότητας και *contrario* γεννά τη θεωρία περί «αυθαιρεσίας» του φόρου.⁷² Δι' αυτής επανεισάγεται η υπόθεση ότι ο φόρος αποτελεί έναν από τους βασικότερους δείκτες της νομιμότητας (ή μη) ενός κράτους και ακολούθως του πολιτικού σχεδιασματος που τον περιβάλλει και επιβάλλει.

⁶⁵ Cf., M. LEROY, «L'organisation du contrôle fiscal. Une forme “originale” de bureaucratie», *Revue française de science politique*, 5/44, 1994.

⁶⁶ Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, *op.cit.*, σ. 265.

⁶⁷ Cf. Κεφάλαιο δεύτερο.

⁶⁸ Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, *op.cit.*, σ. 259.

⁶⁹ *Ibid.*, σ. 265.

⁷⁰ *Ibid.*, σ. 266.

⁷¹ Για την αναφορά του D. Bell στον J. Schumpeter (=, «Η κρίση του φορολογικού κράτους», σ. 19), Cf., *Ibid.*, σ. 265.9.

⁷² Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», *op.cit.*

Χάρη στο έργο του Schumpeter η συζήτηση επανέρχεται σε ένα σημείο από την ευρωπαϊκή οικονομία του φεουδαλισμού:⁷³ η «κρίση της φεουδαλικής κοινωνίας αποτέλεσε κατά τη διάρκεια της εξέλιξής της τον “πατρογονισμό” της προσωπικότητας». Το θέμα της αναφοράς αυτής είναι η απουσία νομιμοποίησης του μονάρχη στις συνθήκες του φεουδαλικού καθεστώτος, γεγονός που καθιστά απρόθυμο τον υποτελή σε αυτόν να φορολογηθεί για τις ανάγκες του πολέμου. Μία συνέπεια της απροθυμίας είναι η χρήση μισθοφορικού στρατού, η παρουσία του οποίου προκαλεί ιδιαίτερα μεγάλες δαπάνες, τις οποίες εξαιτίας του όγκου τους ήταν δύσκολο να αντιμετωπίσει στο πλαίσιο των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Η εξέλιξη στις αποκλίσεις των εσόδων από τις δαπάνες την περίοδο του απολυταρχικού κράτους στην ύστερη φεουδαλική κοινωνία γίνεται αιτία για τη θεμελίωση του μοντέρνου κράτους.⁷⁴ Έτσι ο νέος τύπος κράτους βασίζεται στην αρχή ότι μπορεί να νομιμοποιήσει τις δημόσιες φορολογικές πολιτικές μέσω του αναγκαστικού φόρου (του φόρου εισοδήματος). Με δεδομένο όμως ότι μόνον οι πλούσιοι είχαν τη δυνατότητα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, η απόφαση που λαμβανόταν δεν είχε στοιχεία νομιμότητας και συνεπώς δεν ήταν αποδεκτή· η απόφαση του Κοινοβουλίου δεν αρκεί για να πληρείται η πολιτική λειτουργία. Αυτό γιατί η δύναμη που αποκτά η εκτελεστική εξουσία έναντι της νομοθετικής με τη μείωση της άποψης των ειδικών επί του θέματος και στο όνομα των πολιτικών στόχων συγκρατούν τη συζήτηση των φόρων εντός των εκλεγμένων. Αυτό, σύμφωνα με τον Leroy,⁷⁵ «υπονοεί την αποδοχή της εκλογικής υπευθυνότητας».⁷⁶

⁷³ Αναφορά από τον M. Leroy στον J. Schumpeter, (=«Die Krise des Steuerstaats », *Zeitfragen aus dem Gebiet der Soziologie*, 1918). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ένα τυπικό παράδειγμα υποστήριξης της κυβέρνησης και όχι εναντίωσής της είναι η επιβολή του «φόρου εισοδήματος». Ο M. Leroy επικαλείται την έρευνα του M. Dornstein που πραγματοποίησε τη δεκαετία του 1970 στο Ισραήλ. Με τα συμπεράσματά του έδειξε ότι η «φορολογική συμμόρφωση» των μεταναστών που πρόσφατα είχαν εισέλθει στο νεοσύστατο σχετικά Κράτος ήταν περισσότερο αδύναμη από αυτούς που πρώτοι είχαν μετακινηθεί σε αυτό έχοντας την προοπτική του νέου, μοντέρνου Εβραϊκού κράτους. Συνέπεια του θεωρείται ότι η εμπιστοσύνη στην Κυβέρνηση, κατ' επέκταση και στη διαχείριση από αυτήν του δημοσίου χρήματος, το οποίο λαμβάνεται ισόνομα και με νόμιμες πολιτικές, οδηγούν σε φορολογική συμμόρφωση - σε αντίθετη περίπτωση, δίδονται αφορμές για χαμηλότερα επίπεδα «φορολογικής συμμόρφωσης». Αναφορά από τον M. Leroy στον M. Dornstein (=, «Compliance with Legal and Bureaucratic Rules: The Case of Self-Employed Taxpayers in Israel», *Human Relations*, 1976). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

Η φορολογία όμως έχει ως μία δικαιολογητική βάση της την ανάληψη του βάρους των δαπανών από το κράτος. Ο πολίτης συνηγορεί με την άποψη ότι οι δημόσιες δαπάνες μπορούν να καλυφθούν και με άλλον, εκτός της φορολογίας, τρόπο όπως είναι ο δανεισμός, η μείωση της σπατάλης, η επιβολή αντιτίμων, κ.λπ.. Ο πολίτης ζητά περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες και χαμηλότερους φόρους όταν είναι άμεση η εύρεση άλλων πηγών για την κάλυψη των δαπανών. Η αποστροφή των πολιτών προς τον φόρο δεν είναι γενική αλλά ενισχύει την αναζήτηση της πολιτείας για επιπλέον πηγές χρηματοδότησης των δαπανών της. Η φορολογική αποφυγή μειώνεται τότε μόνον όταν η σύνδεση μεταξύ φόρου και δαπάνης καθίσταται η «ενδεδειγμένη».⁷⁷ Στην αντίθετη περίπτωση, η υπέρμετρη φορολογική πολιτική μαζί με την χρήση άλλων εισπρακτικών μέσων (π.χ. ιδιωτικοποιήσεις, περικοπές εξόδων, δανεισμός, κ.λπ.) καθώς και η ύπαρξη - ως αποτέλεσμα- μιας αρνητικής δημοσιονομικής πολιτικής συνεπάγονται μία αμείλικτη φορολογική κρίση.⁷⁸ Συνέπεια αυτού η αντίληψη για τη βαθιά και άρρηκτη πολιτική θέση του «σκελετού» του προϋπολογισμού του κράτους, της φορολογίας δηλαδή και των δαπανών. Ο J. L. Campbell σε άρθρο που επικαλείται ο M. Leroy θα φθάσει πιο μακριά: υπογραμμίζει τη «φορολογική μεταρρύθμιση» ως το μέσο για την υπερπήδηση της οικονομικής, της γεωπολιτικής, της φορολογικής κρίσης.⁷⁹ Στο πνεύμα αυτό επισημαίνει ότι «η κρίση είναι περισσότερο μία εξέλιξη παρά αιτιολογημένα δεδομένα: προσλαμβάνεται ως ένα επιχείρημα νομιμοποίησης του ύψους των φόρων».⁸⁰

Η αναφορά στα πολιτειακά σχήματα που δημιουργούνται ανάλογα με το ύψος της φορολόγησης κάθε κράτους είναι σημαντική αν την εξετάσουμε με συγκριτικό τρόπο. Μια σύγκριση είναι αυτή ανάμεσα στις αναπτυσσόμενες και τις ανεπτυγμένες χώρες: στις πρώτες η φορολόγηση που προτιμάται είναι χαμηλή για τον προϋπολογισμό τους, σε αντίθεση με τις ανεπτυγμένες χώρες, όπου η φορολόγηση είναι υψηλότερη και

⁷⁷ Η συσχέτιση αυτή των καταστάσεων έχει επιβεβαιωθεί σημειώνει ο M. Leroy από τον A. Hadenius. Αναφορά του M. Leroy στον A. Hadenius (= «Citizens Strike a Balance : Discontents with Taxes, Content with Spending», *Journal of Public Policy*, 1985). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁷⁸ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁷⁹ Αναφορά από τον M. Leroy στον J. L. Campbell (= «The State and Fiscal Sociology», *Annual Review of Sociology*, 1993). Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁸⁰ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

αυστηρότερη. Υιοθετούν το αυστηρό αυτό φορολογικό κράτος γιατί έχει πολιτικά θεσμοθετηθεί, μέσω του φόρου, η δημοσιονομική παρέμβαση του κράτους.⁸¹

(5) *Η γεωγραφία του φόρων και φορολογία του περιβάλλοντος*: Το ενσωματωμένο με ιδιαίτερο τρόπο ζήτημα στην ανάλυση της κοινωνιολογίας του φόρου είναι η κατάσταση των φόρων στο «χώρο» ως «γεωγραφία των πόρων» και ως «γεωπεριβαλλοντική» φορολογία.⁸² Η γεωγραφική κατανομή και λειτουργία των φόρων προσδιορίζεται από τρεις διαστάσεις:⁸³ τη φορολογική «χωροταξία» του φορολογικού Κράτους συνδυασμένη με την γεωγραφική εθνική, οικονομική και πολιτισμική εξέλιξη του Εθνικού Κράτους.⁸⁴ Τη δεύτερη λειτουργία του γεωγραφικού προσδιορισμού των φόρων αποτελούν οι φορολογικές ανισότητες, όπως προκύπτουν από την κατανομή των φόρων και το περιεχόμενο της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτές αφορούν διευκολύνσεις ή επιβαρύνσεις αναλόγως των δυνατοτήτων μιας περιοχής καθώς επίσης του τρόπου φορολόγησης του κάθε είδους ή και των ιδίων ειδών ανά περιοχή.⁸⁵ Η τρίτη δράση των γεωγραφικών λειτουργιών του φόρου είναι ο προσδιορισμός των συγκριτικών πλεονεκτημάτων ή μειονεκτημάτων που υπάρχουν σε διάφορες περιοχές περιοχών ως προς το πόσο ελκυστικά είναι, συναρτήσει του φορολογικού ανταγωνισμού (οικονομικές ζώνες).⁸⁶

⁸¹ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁸² Πρόκειται για συζήτηση η οποία καθυστέρησε εξαιρετικά στη χώρα μας ακόμη και όταν το ζήτημα ήταν μείζον κατά τη διαδοχική μεταβολή των εθνικών συνόρων (στο πνεύμα της «γεωγραφίας των φόρων») και σήμερα όπου τα ζητήματα του περιβάλλοντος αποκτούν άλλη διάσταση αλλά δεν απομακρύνονται από τα θέματα του γεωγραφικού χώρου. Οι προκλήσεις δεν είναι λίγες.

⁸³ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁸⁴ Στην περίπτωση του Ελληνικού Κράτους την περίοδο που εξετάζουμε θα δούμε διαφόρων ειδών φορολογήσεις και πώς αυτές επεκτείνονται γεωγραφικά ανάλογα με τις προσαρτήσεις που γινόντουσαν και αναλόγως με την έκβαση των πολέμων. Cf., E. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, «Γένεση και συγκρότηση του οικονομικού εθνικού χώρου», op.cit.

⁸⁵ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit. Όπως έχουμε δει στο μεσοπολεμικό Ελληνικό Κράτος δεν έχουμε μόνον γεωγραφικές μεταβολές των εθνικών συνόρων αλλά και ογκώδεις μετακινήσεις πληθυσμών, η φροντίδα των οποίων πρέπει να καλυφθεί από την κρατική πολιτική και την επιχειρηματική δραστηριότητα, κατ' επέκταση, μέσω της φορολογίας. Στην περίπτωση αυτή εντοπίζουμε και τοπικούς φόρους ή φόρους επί ειδών κ.λπ. που κατευθύνονται στους ετερόχθονες που εγκαταστάθηκαν εντός των Ελληνικών συνόρων ή ακόμη και για την ενίσχυση περιοχών ιδιαίτερα απομακρυσμένων για τον έλεγχο της φροντίδας τους από την κεντρική διοίκηση.

⁸⁶ Idid.. Στην Ελλάδα της περιόδου αυτής η έννοια της οικονομικής ζώνης αποτελεί βασική έννοια της στατιστικής των δημοσίων οικονομικών. Cf., *Στατιστική 1931-1938*. Στο Ελληνικό Κράτος υποθέτουμε από έναν άλλο δρόμο –εκτός της πολιτικής ιστορίας και της ιστορίας των διπλωματικών σχέσεων - λ.χ. με

Το ζήτημα της «βιώσιμης ανάπτυξης», όπως αναγνωρίζεται σήμερα, καθορίζεται από τις περιβαλλοντικές λειτουργίες των φόρων, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως η τέταρτη γεωγραφική δράση. Η ομάδα τους αφορά στην εδαφική λειτουργία των φόρων της οποίας «στόχος είναι η προστασία των εδαφικών φυσικών πόρων στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης».⁸⁷ Σήμερα η δράση αυτή είναι περισσότερο οργανωμένη, εγείρει δε οικολογικές αξιώσεις και αναγνωρίζεται από διάφορες διεθνείς συνθήκες, ιδίως για τις λιγότερο ανεπτυγμένες και περισσότερο ευάλωτες χώρες.⁸⁸

(6) *Η φορολογική παρέκκλιση:* Οι δύο άρρηκτα συνδεδεμένες δράσεις του φόρου σε μία κοινωνία με κυρίαρχο το ρόλο του παρεμβατικού κράτους είναι η δημοσιονομική και η οικονομική λειτουργία του φόρου: η δημοσιονομική λειτουργία αφορά στον έλεγχο είσπραξης των φόρων και την απόδοσή τους με τη μορφή, μεταξύ άλλων, δημόσιας δαπάνης.⁸⁹ Έναντι της δημοσιονομικής, η οικονομική δράση επεκτείνεται στην ανάλυση των δαπανών σε τομείς που έχουν παραγωγικό αντίκτυπο.⁹⁰ Επίσης, μέσω αυτής της ανάπτυξης, η οικονομική λειτουργία του φόρου, στη φάση της οικονομικής ανάπτυξης, μπορεί να οδηγήσει στην ανεύρεση άλλων πηγών χρηματοδότησης του κράτους, όπως είναι ο δανεισμός ή η ιδιωτικοποίηση δημοσίων αγαθών.

Η οικονομική δράση (*stricto sensu*) του φόρου ανάμεσα στα προβλήματα που δημιουργεί είναι η δυσκολία των μεσοπρόθεσμων προβλέψεων. Με τη δράση του λ.χ. επιχειρείται η μέγιστη δυνατή ανακατανομή του εισοδήματος και αυτή εντάσσεται με δυσκολία στη βασική δομή του δημοσιονομικού προγράμματος. Σημαντικότερο όμως των προβλημάτων είναι η πολιτική δράση των εκάστοτε πολιτικών κομμάτων που σχηματίζουν κυβέρνηση. Με σκοπό να κερδίσουν την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη των πολιτών οδηγούνται σε μεταβολές των φορολογικών σχεδίων. Στα σχέδια αυτά

τους λιμενικούς φόρους την σημασία (για μία ακόμη φορά) της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας ως σύνδεσμο τριών Ηπείρων (Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής) και τη σημασία τους για τη εθνική οικονομία.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Cf., ΓΡ. ΤΣΑΛΤΑΣ, *Αναπτυξιακό φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2010.

⁸⁹ Το ζήτημα που δημιουργείται είναι κατά πόσο το φορολογικό σύστημα είναι πολύπλοκο και γιατί η πολυπλοκότητά του ενισχύει την απόσταση από τη συμμετοχή και άρα τη λειτουργία του ως τέτοιου, καθώς συγκαλύπτεται μέσα στην πολυπλοκότητά του η λογική του φορολογικού συστήματος. Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁹⁰ Όπως π.χ σε προνομιακούς τομείς, εξαγωγές, κ.λπ. Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

υφέρπουν θεσμοθετήσεις που διευκολύνουν τη φοροδιαφυγή,⁹¹ ή θεσμοθετήσεις οι οποίες συντηρούν την εύνοια κοινωνικών ομάδων από τις οποίες τα πολιτικά κόμματα προσδοκούν πολιτικά οφέλη.

Στις μεσοπρόθεσμες προβλέψεις και τις δυσκολίες του εντάσσουμε την αδυναμία του φορολογικού συστήματος να λειτουργήσει με άριστο τρόπο. Η πλέον χαρακτηριστική εκδήλωση της απόκλισης αυτής είναι ότι δεν εισπράττονται οι φόροι στο προϋπολογισμένο ύψος τους (οι «καθυστερούμενοι» φόροι ως διαφορά από τους εισπρακτέους που προϋπολογίζονται έναντι των εισπραχθέντων, οι οποίοι εμφανίζονται απολογιστικά.⁹² Η μη καταβολή των φόρων οδηγεί, μαζί με τα υπολογιστικά ζητήματα, σε ένα εννοιακό πλαίσιο για την περιγραφή της, αφού μπορεί να προσλάβει διάφορες μορφές στην κοινωνική οργάνωση: φορο-απαλλαγή, φορο-διαφυγή, φορο-μετακύληση. Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος γίνεται επίσης αιτία για καταστάσεις αδυναμίας στην είσπραξη των φορολογικών εσόδων. Η κατάσταση επιδεινώνεται από την πολιτική εύνοια που αντιμετωπίζονται οι φορολογούμενοι· όσοι από αυτούς κατέχουν ισχυρό μερίδιο στα εισοδήματα που δημιουργούνται ασκούν πίεση στις εκάστοτε πολιτικές ομάδες που αναλαμβάνουν τη διοίκηση, φθάνουν ενίοτε να ελέγχουν τη δημιουργία και κατάρτιση του φορολογικού συστήματος με συνέπεια την ευνοϊκή μεταχείρισή τους.

Κατ' αντιδιαστολή προς την υφέρπουσα εύνοια, η διοίκηση χαρακτηρίζει έναν αριθμό πράξεων ως «φορολογική απάτη». Η είσοδος στη νομοθετική της δικαστικής εξουσίας έρχεται να ελέγξει, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό, τις φορολογικές παρανομίες, όπως είναι για το φόρο η «διαφυγή», η «αποφυγή», η «περικοπή», η «μετακύληση». Κάθε μία από αυτές αντιμετωπίζεται με διαφορετικό βάρος και πρόσθετη εννοιολογική επένδυση: η διαφυγή αρνητικά, ως απάτη,⁹³ η φορολογική μετακύληση

⁹¹ Ibid.

⁹² Το θέμα αποτελεί κεντρικό ερευνητικό ερώτημα στο Δεύτερο Μέρος.

⁹³ Η μορφή «απάτης» κατά του δημοσίου φορολογικού συστήματος μπορεί να είναι από μικρού μεγέθους μέχρι πολύ μεγάλης έκτασης. Το σημείο τομής των ελέγχων των επιθεωρητών όμως δεν είναι οι μικρο-αποφυγές των φορολογουμένων μισθωτών αλλά οι επιχειρήσεις. Στην περίπτωση «απάτης», η εμπλοκή της δικαιοσύνης με διάφορη του φορολογικού σχεδίου δράση θα έχει συνέπεια την αποδυνάμωση του φορολογικού συστήματος ως τέτοιου. Η απάντηση που πρέπει να δοθεί σε τέτοιες περιπτώσεις είναι αυτή που εξ' αρχής είχε ορισθεί στο φορολογικό σχέδιο. Αναφορά από τον M. Leroy στον K. Murphy, « The Role of Trust in Nurturing Compliance: A Study of Accused Tax Avoiders ». *Law and Human Behavior*, 2004, στο Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

ουδέτερα⁹⁴ και η αποφυγή θετικά.⁹⁵ Η αντιμετώπιση αυτή διευρύνει το πεδίο της φορολογικής κοινωνιολογίας.

Δ. Ένα τελικό σχόλιο

Το έργο του M. Leroy μας απασχόλησε ως έκφραση της γαλλικής σκέψης με στοιχεία «επαύξεσης» στην κοινωνιολογία του φόρου ως προς τις πρώτες σχολές δημοσιοοικονομικής σκέψης, διαμορφώνεται σε θεμελιώδες αναλυτικό πρόγραμμα έρευνας της λειτουργίας του φόρου στις κοινωνίες μας και στοχεύει στον τρόπο της κατανομής του πλούτου. Η παρέκκλιση από την καταβολή του φόρου ως κοινωνική συμπεριφορά αποτελεί τον παράγοντα για να διευρυνθεί η ανάλυση του ρόλου της γραφειοκρατίας και των φορέων για την άσκηση της φορολογικής πολιτικής. Το πρόγραμμα αυτό έρευνας βασίζεται στις μεθόδους που επιτρέπουν τη σφαιρική ανάλυση της κοινωνιολογίας του φόρου, από τις μεθόδους του δε προκύπτει ότι η εξέλιξη του φορολογικού κράτους και οι σχέσεις του με την κοινωνία δικαιολογούν την κοινωνικο-ιστορική μέθοδο ανάλυσης. Η αναζήτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης περνά από μια φορολογία με δίκαιο μηχανισμό αναδιανομής και τη συγκριτική ανάλυση των φορολογικών συστημάτων, με παράγοντες που ενισχύουν παράλληλες εμβαθύνσεις στην κοινωνιολογία του φόρου περισσότερο ή λιγότερο ιστορικές ως σχολές σκέψης.

⁹⁴ Όσοι έχουν τη δυνατότητα, ιδιώτες ή εταιρείες, πληρώνουν νομικό σύμβουλο για να «ανοίξει» διαύλους που θα τους οδηγήσουν στη δυνατότητα φοροδιαφυγής. Ο νομικός σύμβουλος βέβαια δεν θα αποκαλύψει τις διόδους αυτές, προκειμένου να είναι ανταγωνιστικός. Συνεπώς και ο πελάτης του είναι σίγουρος ότι δεν θα εκτεθεί από το σύμβουλό του. Γενικότερα: όταν δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο φορολογικό σχέδιο και διενεργείται φοροδιαφυγή, το πλήγμα είναι σημαντικό για την κοινωνία, καθώς βάλλεται η νομιμότητα του δημοσιονομικού συστήματος. Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

⁹⁵ Αναφορά από τον M. Leroy στο E. Kirchler, B. Maciejovsky, F. Schneider, «Everyday Representations of Tax Avoidance, Tax Evasion, and Tax Flight: Do Legal Differences Matter», *Journal of Economic Psychology*, 2003. Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

IV.2 Άτυποι θεσμοί ανάλυσης από τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία

A. Το ενδιαφέρον για το μερικό

Η αφητηρία βρίσκεται σε ένα λιγότερο αναμενόμενο πεδίο: από τη δεκαετία του 1970 αναπτύσσεται το ενδιαφέρον ερευνητών να κινηθούν από το πεδίο της γενικής ιστορίας στη συγκριτική και ιστορική μελέτη της κοινωνίας. Η μετατόπιση γίνεται, ιδίως στις ΗΠΑ αλλά και σε άλλες περιοχές του κόσμου εκτός Ευρώπης, με την εγκατάλειψη της αναζήτησης καθολικών νόμων. Πρόκειται για ερευνητική στάση πολύ διαφορετική από εκείνη των μελετών που χαρακτηρίζουν τα δημόσια οικονομικά. Το ενδιαφέρον των ερευνητών αυτής της κατεύθυνσης είναι να εντοπισθούν άτυποι κοινωνικοί θεσμοί, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική αλληλουχία και το πλαίσιο διαμόρφωσής της με την υιοθέτηση μίας μακροκοινωνικής οπτικής. Στην οπτική αυτή η εντάσσεται αναγνώριση από οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, πολιτικούς επιστήμονες, ιστορικούς και νομικούς της κεντρικής σημασίας που προσλαμβάνει η φορολογία στις σύγχρονες κοινωνίες που εκπονούνται καινοτόμες ιστορικές μελέτες με συγκριτικό χαρακτήρα.⁹⁶

Το θεματολόγιο των συγκριτικών κοινωνικο-ιστορικών αναλύσεων προσδιορίζεται από την προέλευση και τα αποτελέσματα της φορολογίας. Ο στόχος τους είναι η κατανόηση φαινομένων που σχετίζονται με τη φορολογία τόσο στο μακρο-επίπεδο όσο και το μικρο-επίπεδο με τη σύνδεση φορολογικών πολιτικών και μεγάλων κοινωνικών αλλαγών. Οι ρίζες των ιδεών βρίσκονται, όπως είδαμε σε διαφορετικές σχολές σκέψης που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη αλλά και διαφορετικά ακαδημαϊκά περιβάλλοντα που στήριξαν τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού, στη μορφοποίηση του φορολογικού συστήματος, τη θεωρία των ελίτ για την συναίνεση στο φόρο και φυσικά τη μιλιταριστική θεωρία, όπου η φορολογία έγινε η γέφυρα για την εξέλιξη της πολιτείας και την εθνική ολοκλήρωσή της.

Ο χαρακτήρας της «νέας» δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας έναντι της «κλασικής» που ορίσαμε ως σχολές της είναι ότι δεν μελετά τη φορολογία *per se*, αλλά τη θέτει στο

⁹⁶ Το έργο που μας βοηθά στη διατύπωση αυτής της παρατήρησης είναι των I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, *op.cit.*

επίκεντρο της ανάπτυξης του σύγχρονου κόσμου. Ο λόγος για τη μετατόπιση αυτή είναι ότι η μεταβολή του κοινωνικού συμβολαίου συνιστά αναδιαπραγμάτευση της σχέσης κράτους-κοινωνίας. Πρόκειται για αλλαγές που έχουν διεθνή ισχύ σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Αυτό όμως, κατά το πνεύμα του ρεύματος αυτού, συνεπάγεται ότι οι μελετητές οφείλουν να έχουν συνείδηση των δυνατοτήτων της επιστήμης, ώστε να μη θεωρούν ότι μπορούν να αλλάξουν τον κόσμο με τις δυνάμεις τους. Οι ιδέες συνιστούν μία επιφάνεια απέναντι στο μέγεθος του πιθανού έργου που μπορεί να αναλάβει η νέα δημοσιονομική κοινωνιολογία.⁹⁷

Οι ρίζες της αποτελούν πρόκληση για συνδυασμούς ή συζεύξεις θεωριών που προσδιορίζουν το θεματολόγιο της νέα δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας: η θεωρία του «ληηλατικού κανόνα» (predatory rule) θα συζεύξει, μέσα στο πολιτικό κλίμα των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1970, με τις εξελίξεις στο παγκόσμιο ιστό που προκαλεί τον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό, τη θεωρία των ελίτ με τη μιλιταριστική θεωρία.⁹⁸ Μία δεκαετία αργότερα ο πόλεμος, η οικονομική ανάπτυξη και οι πολιτικοί θεσμοί γίνονται τα συστατικά στοιχεία για την ερμηνεία της δημιουργίας του φόρου και τη δημοσιονομική πολιτική.⁹⁹ Τα γεγονότα τοποθετούνται πλέον μέσα στο βέλος του χρόνου και του χώρου, συνυπολογίζονται δε οι συνέχειες. Μειώνεται εξαιρετικά στην κατεύθυνση αυτή η προσπάθεια να ανακαλυφθούν νόμοι καθολικής ισχύος και απορρίπτεται εντελώς η γραμμική αντίληψη της ιστορίας, που αποτελεί τον πυρήνα της θεωρίας του εκσυγχρονισμού. Η μείωση θα έχει μία πολύ σοβαρή συνέπεια: διατυπώνεται η πρωτοφανής υπόθεση ότι οι ανεπίσημοι κοινωνικοί θεσμοί έχουν πολύ μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση των δημοσιοοικονομικών λειτουργιών.¹⁰⁰ Στο κλίμα αυτό, ένα τολμηρό πεδίο ερωτημάτων αναπτύσσεται από την αμφίδρομη σχέση μεταξύ μακρο-κοινωνιολογικών φαινομένων και δημοσιονομικής πολιτικής.

⁹⁷ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

⁹⁸ Αναφορά στον Charles Tilly (1985) και τη Margaret Levi (1988). Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

⁹⁹ Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 έως τις αρχές της δεκαετίας του 2000, από τους εξής ανεξάρτητους μελετητές: τον κοινωνιολόγο John L. Cambell, τους ιστορικούς Elliot Brownlee, Robert Stanley και Martin Dauton, καθώς και τους πολιτικούς επιστήμονες John Witte, B. Guy Peters, Ronald King, Steven Steinmo. Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

¹⁰⁰ Η θέση αυτή, υποστηρίχθηκε πολύ νωρίτερα στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της ιστορίας του δικαίου και των θεσμών από τον Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, *ci-dessous*.

Οι ωθήσεις συνιστούν υπόσχεση να δοθούν απαντήσεις στα ερωτήματα που βρίσκουμε δια του J. Schumpeter στην αυστριακή σχολή και που οφείλει να συλλάβει η κοινωνιολογική σκέψη: ποιες οι πηγές των φορολογικών συστημάτων; Πώς διαμορφώνονται οι ορίζουσες για τη συναίνεση του φορολογούμενου; Ποια είναι τα κοινωνικά και πολιτισμικά αποτελέσματα της φορολογίας; Τρεις όψεις, εν προκειμένω, της φορολογίας συντρέχουν στην κοινωνιολογία του φόρου:

- η βάση του φορολογικού καθεστώτος από την πλευρά του κράτους: η εστίασή του είναι το κράτος και είναι σχεδόν αυτονόητο ότι κάθε κράτος οφείλει να τοποθετηθεί στο δικό του χωρο-χρονικό πλαίσιο. Το παράδειγμα ενός κράτους αποτελεί ειδική περίπτωση πλέον για τον τρόπο που συλλέγονται οι φόροι, η κατεύθυνση που λαμβάνει η δαπάνη τους, η μορφή του «κράτους προνοίας» αλλά και τα πλέγματα των οικονομικών σχέσεων εντός της πολιτικής που κατευθύνουν τη συλλογή φόρων και τη διοχέτευσή τους,
- η ανάπτυξη της συναίνεσης του φορολογούμενου: είναι ένα από τα πιο ηγεμονικά θέματα και οι πολύπλευρες εκδοχές του απαντούν στο ερώτημα περί συναίνεσης, ένα ερώτημα που βρίσκουμε στη θεωρία των ελίτ για την κοινωνιολογία του φόρου. Η συναίνεση είναι φυσική συνέπεια ενός κοινωνικού συμβολαίου που προκύπτει από τη γενική αντίληψη του κοινού καλού και ενέχει το χαρακτηριστικό της εξαρτημένης από κοινωνικά φαινόμενα μεταβλητότητας. Το εθελοντικό στοιχείο της συναίνεσης απορρίπτει την αντίληψη του φόβου της τιμωρίας ως κινήτρου για συμμόρφωση και ακόμη η δυνητική τιμωρία αποτελεί εργαλείο εξίσωσης παρά επιβολής.¹⁰¹ Η υπόθεση οδηγεί στα ερωτήματα για τη γένεση κανονικοτήτων της εμπιστοσύνης σε ομάδες ελίτ και της ικανότητάς της, από αυτόν τον λόγο, να επιβάλει τη θέλησή της στον τρόπο διαχείρισης των εσόδων από τους φόρους. Μια ιστορικο-συγκριτική οπτική απαντά, τοποθετώντας την ιδέα για δίκαιη συμφωνία σε ιστορικό πλαίσιο. Παρατηρούμε πώς συγκεκριμένες πολιτικές θεσμοθέτησαν την αναμονή για συγκεκριμένες πολιτικές απαντήσεις¹⁰² και πώς η ροή πληροφοριών αποτελεί ερέθισμα για τη δημιουργία υπεκφυγών ή διαμαρτυρίας.¹⁰³

¹⁰¹ Cf., I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid .

- τα αποτελέσματα της φορολόγησης: η τρίτη πτυχή της νέας δημοσιονομικής κοινωνιολογίας σχετίζεται με τα επακόλουθα της φορολογίας στην πολιτική, την κοινωνία και τη σύσταση των θεσμών.

Ένα θεματολόγιο ανιχνεύουμε από την έκδοση συλλογικών έργων, όπως αυτό που μας απασχολεί. Η θέση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης είναι να συμμετέχει σε συγκρίσεις για την προοδευτική βάση της φορολογίας, όπως στις Ηνωμένες Πολιτείες και τον ισχυρό χαρακτήρα αυτού του τύπου κράτους έναντι των μεγάλων σοσιαλδημοκρατικών κρατών. Τα κράτη αυτά διαθέτουν ισχυρή παρουσία του «κράτους προνοίας» στις αναλύσεις τους και δείχνουν τη σχέση μεταξύ των αντιλήψεων των πολιτών με τη ρητορική των πολιτικών ελίτ. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέουν την ατομικιστική ιδεολογία με την μείωση των φόρων, κάτι που δεν ισχύει για τις ΗΠΑ. Στον αντίλογο προς τις ελίτ διατυπώνεται η υπόθεση του εθελοντικού στοιχείου της συναίνεσης («quasi-voluntary») στο φόρο ως προϊόν «κοινωνικού συμβολαίου».

Οι λόγοι για τους οποίους οι πολίτες συναινούν σε συγκεκριμένα φορολογικά συστήματα, ζήτημα που δεν υπάγεται σε μία ερευνητική πρόταση, αποτελεί γεγονός που ενισχύει το πνεύμα της «νέας» δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας, χωρίς η ύπαρξη αυτού του πνεύματος να σημαίνει ότι η «νέα» δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία είναι συνεκτική και συνεπώς έχει καθιερώσει μια ενοποιητική θεωρητική οπτική ή ακόμη αναγνωρισμένα πεδία αναγκαίων συζητήσεων.¹⁰⁴ Ανάμεσα στις μείζονες περιπτώσεις ανάλυσης που καθιστούν ευδιάκριτες τις διαφορές είναι το ζήτημα της συναίνεσης μέσα από την ιστορική αλληλουχία και με την υιοθέτηση μακροκοινωνικής οπτικής. Η άλλη περίπτωση είναι πως, ενώ οι κοινωνίες δεσμεύουν τα άτομα που τις απαρτίζουν και η πολιτεία ενεργεί ως φορέας των σημαντικότερων κοινωνικών θεσμών, η δεσμευτικότητα των τελευταίων συνιστά ένα φαινόμενο μη αναστρέψιμο, οι αλλαγές δε στα δημοσιονομικά καθεστώτα, όπως και σε κάθε κοινωνική δομή, είναι ιδιαιτέρως αργές και δύσκολες στην εκτέλεση, γεγονός που οδηγεί την αφαίρεση από την έρευνα της δημοσιοοικονομικής πολιτικής του φύλου.

¹⁰⁴ Ibid. Η δημοσιονομική κοινωνιολογία να παραμένει στη σκιά άλλων ερευνητικών πεδίων των κοινωνικών επιστημών· υπάρχουν όμως ισχυρές ενδείξεις ότι τα δεδομένα αυτά αλλάζουν και πως η δημοσιονομική κοινωνιολογία βρίσκεται εν όψει μιας αναγέννησης.

Ειδικότερα, το πρώτο ζήτημα: μια από τις υποθέσεις που ανιχνεύθηκαν σε συνταγματικά πλαίσια ορισμένων χωρών, όπως συμβαίνει στη Βραζιλία και στη Νότια Αφρική, είναι ότι αφότου οι ιδέες για τη συλλογικότητα θεσμοποιήθηκαν και ένα μέλος μίας ομάδας εκτιμά ότι οι φόροι ωφελούν την ομάδα του, τότε η ομάδα αυτή υποκύπτει πιο εύκολα στη συναίνεση για την εμφάνιση ενός φορολογικού συστήματος. Σε μία άλλη ηχηρή περίπτωση που αφορά στη σχέση φόρου, πολέμου και ελίτ, σε αντίθεση με αυτό που βρίσκουμε λ.χ. στη Βρετανική ιστορία, ο παράγοντας της εμπιστοσύνης στις πολιτικές ελίτ ενισχύεται από μία σχέση: όσο πιο περιορισμένος είναι ένας πόλεμος, τόσο μεγαλύτερη είναι η υπακοή στους φόρους. Ένα ακόμη παράδειγμα διακριτών και όχι κοινών τρόπων για τη συγκατάθεση των φορολογούμενων σε ένα φορολογικό σύστημα είναι το παράδειγμα που καλλιεργείται σε ειδικές συνθήκες: είναι η σχέση δημοκρατίας και ελευθερίας. Το ανέδειξε η ιστορικο-κοινωνική ανάλυση στην περίπτωση των Βορείων και των Νοτίων αποικιών κατά την προεπαναστατική περίοδο της Β. Αμερικής. Ο εκδημοκρατισμός επίσης θα συνδεθεί με τη φορολογία και τη συναίνεση των πολιτών,¹⁰⁵ ενώ διαπιστώθηκε ότι τα διαφορετικά φορολογικά συστήματα δεν αφήνουν ανεπηρέαστη την ικανότητα που διαθέτει η κρατική διοίκηση. Τέλος μία ακόμη περίπτωση διαφοράς στη συναίνεση είναι ότι η χειραγώγηση της κοινωνίας από τη φορολογία δεν είναι καθόλου δεδομένη· αυτή είναι η περίπτωση της Ιαπωνίας μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Ένα «αφαιρούμενο» πεδίο, για το δεύτερο ζήτημα είναι η αλληλεπίδραση των δημοσιονομικών με το φύλο, μία μεταβλητή η οποία καθορίζει τον τύπο του ατόμου ως οικονομική, πολιτισμική και πολιτική μονάδα. Η μονάδα αυτή διαφέρει κατά τόπους και οι δημοσιονομικές πολιτικές είναι αποτέλεσμα αλλά και αίτιο αναπαραγωγής -ίσως ακόμη και αλλαγής- των διαφόρων προσδιορισμών φύλου. Αντίστοιχο το ζήτημα της «αφαίρεσης» ή της έκπτωσης από την επιστήμη των Δημοσίων Οικονομικών της σχέσης μετανάστη και πρόσφυγα με το φόρο και τη φορολογία. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι οι υπολογιστικές τεχνικές είναι κυρίαρχες σε αυτήν τη σχέση και σε σύγκριση με την κοινωνιολογική ανάλυσή τους, προβάλλονται δε από διάφορα παρατηρητήρια ως σύνδεση μετανάστευσης και δημοσίων οικονομικών.

¹⁰⁵ Το ζήτημα αντιμετωπίζεται ως ένας πολύ σημαντικός δείκτης αξιολόγησης διαφόρων κρατών και μπορεί να αποτελέσει υπό προϋποθέσεις ένα ισχυρό πεδίο της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας.

Ένα από αυτά τα παρατηρητήρια, εγκατεστημένο στις ΗΠΑ, στρέφεται, *inter alia*, στον υπολογισμό της καθαρής δημοσιονομικής επίπτωσης της μετανάστευσης από τη διαφορά ανάμεσα στους φόρους και τις άλλες εισφορές των μεταναστών έναντι του κόστους των δημόσιων παροχών και υπηρεσιών που λαμβάνουν οι μετανάστες. Η επίδραση αυτή, μεταξύ άλλων παραγόντων, όπως σημειώνεται, εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά των μεταναστών, την επίπτωσή τους στην αγορά εργασίας ως και τα χαρακτηριστικά και τους κανόνες του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Ενδεικτική είναι ακόμη η έμφαση στα στοιχεία για τη μετανάστευση και τις διαφορές από χώρα σε χώρα, όπως για το μικρό «δημοσιοοικονομικό αντίκτυπο» που εμφανίζεται στη Βρετανία (λιγότερο από +/- 1% του ΑΕΠ) και με την επισήμανση ότι η διαφορά προσδιορίζεται από την προέλευση της διακινούμενης μεταναστευτικής ομάδας. Η σύγκριση επεκτείνεται με στοιχεία *cross - country* για συγκεκριμένες περιόδους (λ.χ. για τα έτη 2007-2009), από όπου προκύπτει ότι η «δημοσιονομική επίπτωση» της μετανάστευσης στο Ηνωμένο Βασίλειο (ως ποσοστό του ΑΕΠ) ήταν μεγαλύτερη από τη δημοσιονομική επίπτωση της μετανάστευσης σε 16 άλλες χώρες του ΟΟΣΑ και ότι η υψηλότερη καθαρή μετανάστευση μειώνει την πίεση για το δημόσιο χρέος σε βάθος χρόνου.¹⁰⁶

Ανάλογη είναι η ένταξη ως μερικού προβλήματος της διάκρισης νόμιμης και μη νόμιμης μετανάστευσης στις δημοσιοοικονομικές επιπτώσεις και με την υιοθέτηση μιας σειράς φορολογικών δεικτών περισσότερο ικανών στη στάθμιση του προβλήματος παρά στη δημοσιοοικονομική του κατανόηση ως κοινωνικού φορολογικού ζητήματος.¹⁰⁷ Ακόμη πιο «αφαιρετική» η στάση των Δημοσίων Οικονομικών από το έκτακτο γεγονός της εμφάνισης του πρόσφυγα, ιδίως σε περιοχές με διαρκή την εναλλαγή «μετανάστη» και «πρόσφυγα».¹⁰⁸

¹⁰⁶ Cf., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/fiscal-impact-immigration-uk> [Ανάκτηση: 29/08/2016].

¹⁰⁷ Στις δημόσιες συζητήσεις για τη μεταρρύθμιση στο μεταναστευτικό ζήτημα η ανεπάρκεια των στοιχείων έχει διπλή όψη: η μία αφορά στις ανακριβείς πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των μεταναστών και η άλλη με τις εισφορές των λαθρομεταναστών σε επίπεδο κράτους. Ένα ζήτημα που απασχολεί τις ΗΠΑ αφορά στην καταβολή για την έκδοση «χαρτιών», που υπολογίζονται σε δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως στο κράτος από φόρους. Και σε αυτήν την περίπτωση, οι ακριβείς πληροφορίες ως προς τις φορολογικές εισφορές των λαθρομεταναστών είναι απαραίτητες σήμερα περισσότερο από ποτέ. Τα θέματα αυτά παραμένουν στη σιωπή της κοινωνιολογικής σκέψης και αντιμετωπίζονται ως «τεχνικά», όπως και το προηγούμενο για το «δημοσιοοικονομικό αντίκτυπο». Cf., <http://www.itop.org/pdf/immigration2016.pdf> [Ανάκτηση: 29/08/2016].

¹⁰⁸ Οι βαλκανικές χώρες «τροφοδοτούν» τη συζήτηση αυτή με τη διάχυση του όρου «βαλκανοποίηση» (και πνεύμα -μάλλον- υποτιμητικό από τους χρήστες της, αντίστοιχο της υιοθέτησης της έννοιας για την

Τέλος, ανάμεσά τους βρίσκεται η τεχνολογία στον υπολογισμό και τις συγκρίσεις μεταξύ περιοχών του κόσμου, γεγονός που ναρκοθετεί τη διατύπωση καθολικών κανόνων δημοσίας οικονομικής. Το παράδειγμα των διαφορών ενισχύει το ρόλο των ιδιαιτεροτήτων στις οποίες στρέφεται η Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία:

Η ικανότητα συλλογής των φόρων είναι αξιοσημείωτα μεταβαλλόμενη στο χώρο και το χρόνο: οι Ευρωπαϊκές χώρες πριν από το Β' παγκόσμιο πόλεμο και σήμερα τα κράτη της Αφρικής χαρακτηρίζονται από χαμηλή ικανότητα συλλογής φόρων.¹⁰⁹ Στην Ευρώπη τώρα μέχρι την έναρξη του Β' παγκοσμίου πολέμου δεν ήταν μεγαλύτερη από το 15% με εισοδήματα υψηλότερα σε σχέση με την Ελλάδα και με (όπως θα δούμε στη συνέχεια) πολλά Αφρικανικά κράτη σήμερα. Η αδυναμία της συλλογής των φόρων στα παραδοσιακά και αναπτυσσόμενα κράτη οφείλεται στα κοινά χαρακτηριστικά των δομών τους: μεγάλος αγροτικός τομέας, που παρουσιάζει δυσκολίες στη φορολόγηση· η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είναι μικρού μεγέθους και δεν τηρεί λογιστικά βιβλία, γεγονός που θέτει εμπόδια στην συλλογή των φόρων.¹¹⁰ Στις αιτίες αναζητούμε τη σχέση τεχνολογίας, πολίτη και διοίκησης ως και τις διαφορές στις μορφές επικοινωνίας.

B. Η άντληση πόρων ως προς τη Δημοκρατία

Το επίκεντρο της έρευνας, όπως αναλύεται στο δεύτερο μέρος, βρίσκεται στη σχέση της άντλησης των πόρων με την οικοδόμηση του Ελληνικού κράτους ως εθνικού κράτους και τη σύνδεσή τους με τη δημοκρατία. Η υπόθεση αυτή διαπερνά την ανάλυσή μας και αναζητήσαμε τουλάχιστον μία ανάλυση για τις συνέπειες του φορολογικού συστήματος στην πολιτική οργάνωση του κράτους, αλλά και το αντίστροφο, σε ποιο βαθμό η

οικονομία πριν από 25 χρόνια, cf. Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, ΑΤΕ, 1996,) στη σύνδεση δημογραφίας και μετανάστευσης, με οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες ακόμη και για περιοχές εκτός Βαλκανίων, όπως την Αμερική. Cf., W. H. FREY, «Immigration and Demographic Balkanization. Toward One America or Two?», in J. W. HUGHES, J. J. SENECA (επιμ.), *America's Demography Tapestry: Baseline for the New Millenium*, Rutgers, New Brunswick, 1999, σσ. 78-97 (και σχετική παρουσίαση μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Κοινωνιολογίας» [Σεμινάριο «Δημογραφία και Μετανάστευση»], Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, ακαδ. έτος 2015-16). Το ζήτημα χαρακτηρίζει έντονα ορισμένες περιόδους της έρευνάς μας για το Ελληνικό κράτος, όπως θα δούμε στο Δεύτερο Μέρος.

¹⁰⁹ Cf. I. W. MARTIN A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

¹¹⁰ Ibid.

συγκεντροποίηση των οικονομικών λειτουργιών με βασική μέριμνα τη συγκέντρωση των πόρων επηρεάζει τους πολιτικούς στόχους. Την ανάλυση εν προκειμένω δανειζόμαστε από τον Ch. Tilly και την έρευνά του για τις συνέπειες του φορολογικού συστήματος στην πολιτική διάσταση με αφετηρία ένα ιστορικό και ένα σύγχρονο παράδειγμα: διατυπώνει την παρατήρηση ότι δύο περιπτώσεις, αυτή του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΔ΄ και εκείνη του πρόεδρου της Ρωσίας Βλαντιμίρ Πούτιν, άνοιξαν σε βάθος χρόνου τον δρόμο για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας.¹¹¹

Θα μείνουμε σε ένα από τα παραδείγματά του και στα συμπεράσματα που τον οδηγούν:¹¹² ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ (περίοδος βασιλείας του 1723-1774), έφερε σε πέρας τους εμφυλίους πολέμους και, έχοντας την υποστήριξη του Jean Baptiste Colbert για τη θεμελίωση μιας νέας Γαλλίας,¹¹³ φρόντισε να συγκεντρώσει πολιτική δύναμη. Για το σκοπό αυτό βασίσθηκε στα θεμέλια διοικητικών καινοτομιών που δημιούργησαν δύο προηγούμενοι υπουργοί της Γαλλίας, ο Richelieu και ο Mazarin, αντικαθιστώντας τους αυτόνομους τοπικούς διοικητές με διευθυντικά στελέχη της κεντρικής διοίκησης, υποκείμενα στην εξουσία του. Παραλλήλως, υποτάσσει τους θύλακες της προτεσταντικής δύναμης που επιβίωσαν από τους θρησκευτικούς πολέμους, ενσωματώνει τους άρχοντες στη βασιλεία του και καταστέλλει αποτελεσματικά αυτούς που αντιστέκονται στις κρατικές παρεμβάσεις, αφού προηγουμένως (μέχρι το 1653) είχαν αποσχισθεί από τη Γαλλία.

Η τακτική που θα ακολουθήσει για την οικονομική στήριξη αυτών των πρωτοβουλιών του είναι να αυξήσει το επίπεδο της φορολογίας και να υιοθετήσει τακτικές δανεισμού, όπως είναι τα αναγκαστικά δάνεια, ένα δηλαδή φορολογικό σύστημα που έχτισε με τον Colbert για να στηρίξει διεθνείς πολέμους με τεράστιο κόστος.¹¹⁴ Για τη σχέση πολέμου, φόρων και επαναστατικών καταστάσεων, ένα ζήτημα

¹¹¹ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit.

¹¹² Πρόκειται για συζήτηση η οποία απουσιάζει παντελώς από τη χώρα μας και η αναφορά για το χαρακτήρα της δημοκρατίας παραπέμπει σταθερά σε ένα αδύναμο κράτος με πελατειακή συγκρότηση και στο ότι η πελατειακή συγκρότηση ήταν ο συντηρητής του δημοκρατικά αδύναμου κράτους. Το ζήτημα των πόρων (όχι κατά την έκταση αλλά και τον τρόπο πρόσκτησης και εκτίμησης) αλλά και της ελεγχόμενης ακρίβειας της έννοιας και του περιεχομένου «πελατειακό» κράτος παραμένουν σε μία ρευστότητα. Cf., D. CLOSE, *Ελλάδα 1945-2004, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία*, Αθήνα, Θύραθεν, 2006, *passim*.

¹¹³ Cf., R. MOYSNIER, E. LABROUSSE, *Le XVIIIe siecle. L'Époque des « Lumières »*, Παρίσι, PUF, 1985, σ. 238.

¹¹⁴ Ch. TILLY, *Οι Ευρωπαϊκές Επανάστασεις, 1492-1992*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σσ. 292-293.

που διαπερνά τη δημιουργία του σύγχρονου κράτους στη μελέτη μας, ο Ch. Tilly σημειώνει ότι:¹¹⁵

«η μετατόπιση προς μια μεγαλύτερη εμπλοκή προξένησε μια ραγδαία αύξηση της φορολογίας(...). Ωστόσο, η αυξημένη φορολογία δεν προξένησε από μόνη της κύμα εξεγέρσεων, μολονότι οπωσδήποτε υποκίνησε κάποιες προσπάθειες φοροδιαφυγής. Η συλλογική αντίσταση συνέβη κυρίως όταν οι αρχές επέβαλαν νέες φορολογίες, παραβιάζοντας παλαιές συμφωνίες κι όταν κάποιος τοπικός παράγοντας προφανώς ευνοείτο από το νέο φόρο(..)».

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ΄ δύο θεμελιώδη ζητήματα για την κατανόηση των πολιτικών μετασχηματισμών προκύπτουν: η ικανότητα του κράτους και η δημοκρατία.

Το πρώτο ζήτημα αντιστοιχεί στο βαθμό που οι παρεμβάσεις των κρατικών φορέων σε υπάρχοντες μη κρατικούς πόρους αναδιανέμουν δραστηριότητες και διαπροσωπικές σχέσεις. Συνεπώς σε ένα ικανό πολιτικό σύστημα οι δραστηριότητες του κράτους επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό:

- τη διαθεσιμότητα των πόρων,
- τις δραστηριότητες και
- τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Το δεύτερο ζήτημα συλλαμβάνεται ως ο βαθμός στον οποίο η λαϊκή έκφραση γίνεται ευρεία, ισότιμη, δεσμευτική για την κρατική λειτουργία, καθώς και προστατευμένη από τις αυθαιρεσίες του κράτους.

Από τα δύο αυτά ζητήματα για την κατανόηση των πολιτικών μετασχηματισμών της περιόδου προκύπτει ότι ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ «διέλυσε τη δημοκρατία» αλλά ταυτόχρονα «αύξησε την κρατική κυριαρχία». Η μετάβαση από την υψηλή φορολογία στην διαρκή πολεμική τακτική έχει τα όριά της ως μακροχρόνιος μετασχηματισμός της κοινωνίας, αφού κατά την τελευταία φάση της οικονομικής διαχείρισης του Colbert με τους πολέμους του Λουδοβίκου ΙΔ΄ θα εισάγουν τη Γαλλία σε περίοδο οικονομικής κρίσης και

¹¹⁵ Ibid.

αποδιάρθρωσης.¹¹⁶ Τέσσερα είναι τα σημεία που προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά αυτής της σχέσης και φυσικά τη διακυβέρνηση την περίοδο του κολμπερτισμού στη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ': α) η κατασκευή μιας ισχυρής κρατικής δύναμης, β) η ολοένα αυξανόμενη σημασία της πρόσβασης σε πόρους, όπως είναι οι φόροι, η εργασία και τα στρατιωτικά μέσα, γ) η μείωση της έκτασης και της δύναμης αυτόνομων ανταγωνιστικών κέντρων και δ) η αύξηση της εξάρτησης από τη συμμόρφωση των πολιτών για τις δραστηριότητες του κράτους. Κάθε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά συντελεί στην ανάπτυξη της δημοκρατίας. Η διατήρησή της απαιτεί την ύπαρξη ισχυρής κεντρικής εξουσίας, αυτή δε είναι που προϋποθέτει την πρόσβαση σε πόρους με σκοπό τη συντήρηση του κράτους.¹¹⁷

Η εκμετάλλευση πόρων για τη διατήρηση του κράτους, όπως προκύπτει από την ανάλυση, ενταγμένη στη συγκριτική και ιστορική οπτική του Ch. Tilly, οδηγεί στις ακόλουθες γενικές θέσεις του:¹¹⁸

1. Η λειτουργία ενός κράτους προϋποθέτει κοινωνικές ρυθμίσεις που παράγουν και αναπαράγουν πόρους, οι οποίοι χρειάζονται για τη διοίκηση, τον πολιτικό έλεγχο και την άμυνα.
2. Οι διαθέσιμοι πόροι σε κάθε οικονομία περιλαμβάνουν μέσα καταναγκασμού, εργασία, ζώα, γη, θεσμούς που συντηρούν δεσμεύσεις, μηχανήματα, χρηματικό κεφάλαιο, πληροφορίες, μέσα πληροφόρησης, τεχνική και επιστημονική γνώση.
3. Τα μηχανήματα, το χρηματικό κεφάλαιο, οι πληροφορίες, τα μέσα πληροφόρησης και η τεχνική και επιστημονική γνώση έχουν αποκτήσει σήμερα μεγαλύτερη βαρύτητα, όμως παραμένουν σημαντικά τα μέσα εξαναγκασμού, η εργασία, τα ζώα και η γη.
4. Οι κυβερνήτες που αποτυγχάνουν να εξασφαλίσουν πρόσβαση στην τεχνολογία, το χρηματικό κεφάλαιο, τις πληροφορίες, τα μέσα επικοινωνίας και την τεχνική

¹¹⁶ Cf., H. SEE, *France économique et sociale au XVIIe siècle*, Παρίσι, A. Colin, 1925, σ. 37 κ.έ. (URL: https://www.herodote.net/Textes/see_france_economie_XVIII.pdf [Ανάκτηση: 28/08/2016]).

¹¹⁷ Σύμφωνα με τον Ch. Tilly, στο I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, op.cit,

¹¹⁸ Ibid.

και επιστημονική γνώση θα παραγκωνιστούν από ανταγωνιστές που τα εξασφαλίζουν.

5. Οι κυβερνήτες αποκτούν τους πόρους,
 - I. είτε με το να τους παράγουν σε κρατικές επιχειρήσεις,
 - II. είτε με το να τους κατάσχουν και να τους ανταλλάσσουν (π.χ. πετρέλαιο με όπλα),
 - III. είτε με το να τους αποσπούν από έναν πληθυσμό που τους κατέχει ή τους παράγει.
6. Οι δύο πρώτοι τρόποι [(I) και (II)] μειώνουν την εξάρτηση από τους πολίτες και εμποδίζουν τον εκδημοκρατισμό.
7. Ιστορικά επιβεβαιώνεται ότι ο τρίτος τρόπος (III) είναι αυτός που συντέλεσε στον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας τα τελευταία 200 χρόνια.
8. Παρόλα αυτά, αν εξαιτίας κάποιας αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων οι πρώτοι δύο τρόποι γίνουν αντικείμενο κοινωνικού (λαϊκού) ελέγχου, τότε ανοίγει ο δρόμος προς τον εκδημοκρατισμό.

Η δύναμη της κεντρικής ικανότητας περιορίζεται όταν τα μέσα εξαναγκασμού, δηλαδή η εργασία και η γη, αποτελούν τους κύριους πόρους του κράτους. Οι αυτοκρατορίες που βασίστηκαν σε αγροτικού τύπου οικονομίες δεν άσκησαν άμεση διοίκηση, αλλά μέσω ισχυρών τοπικών αρχόντων απέσπασαν τους φόρους από ευάλωτους πληθυσμούς· αντίθετα, επιβίωσαν πόλεις-κράτη που εξασφάλισαν τη διατήρηση της δύναμής τους από το χρηματικό κεφάλαιο μέσω της κατάκτησης και της ανταλλαγής του. Εκμεταλλεύτηκαν, δηλαδή, τους δούλους και τους σκλάβους, καθώς και το προϊόν που είχαν παράξει αγρότες γειτονικών εξαρτημένων περιοχών και προμηθεύονταν από αλλού τους απαραίτητους πόρους.¹¹⁹ Τα κράτη, λοιπόν, στη σκέψη του Ch. Tilly,¹²⁰ συχνά διανύουν έναν κύκλο:

- «παρέμβασης» των κρατικών φορέων που απαιτούν καταβολή των φόρων,
- «αντίστασης» από μέρους των πολιτών,
- «καταστολής» της αντίστασης των πολιτών και τέλος
- «διαπραγματεύσεων» για καλύτερες παρεμβάσεις στο μέλλον.

¹¹⁹ Cf., C.-F. VOLNEY, *Les Ruines ou médiation sur les Révolutions des Empires*, Παρίσι, Baudouin Frères, 1820, *passim*.

¹²⁰ Cf., I. W. MARTIN, A. K. MEHROTRA, M. PRASAD (επιμ.), *The New Fiscal Sociology*, *op.cit.*

Οι κύκλοι αυτοί ποικίλουν από «αντίσταση μικρής κλίμακας» σε «μαζική επανάσταση», παρότι συνήθως δεν αυξάνουν την ροή των πόρων προς το κράτος, το καθιστούν πολύ πιο εξαρτημένο από αυτές τις ροές στο μέλλον. Συνοπτικά, θέτουν τις συνθήκες για εκδημοκρατισμό σε βάθος χρόνου, καθώς αυξάνουν την ευαισθησία της διοίκησης.¹²¹

IV.3 Θεματολογία από το «αλφαβητάρι» της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας

Ένα πολύ ενδιαφέρον εγχείρημα και δύσκολη προσπάθεια είναι η εμφάνιση ενός «αλφαβηταρίου» Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας. Το αλφαβητάρι, στις σημερινές συνθήκες, έχει διπλή προέλευση:

- Το άρθρο του J. G. Backhaus, «Fiscal Sociology: What For?», το οποίο μας απασχόλησε ήδη στο συλλογικό έργο που δημοσιεύθηκε με συνευθύνη (J. G. Backhaus, R. E. Wagner, *Handbook of Public Finance*)¹²² και
- Την αναπαραγωγή του με συμπληρώσεις στο έργο του D. Bell (=, *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*).¹²³

Στο αλφαβητάρι αυτό η ιστορικο-συγκριτική των σχολών, συμπεριλαμβανόμενης και της Ελληνικής δημοσιοοικονομικής ανάλυσης, χάρη σε ορισμένες αναλύσεις περί δημοσίου χρέους και ξενικών δημοσιονομικών επεμβάσεων,¹²⁴ έχει τη δική της παρουσία στη «δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία». Ένα «αλφαβητάρι» σκάβει την κοινωνιολογική μας συνείδηση και εισχωρεί μέσα στις λέξεις για το τι συμβαίνει στην καθημερινότητα του δημόσιου οικονομικού χώρου. Από το χώρο αυτό αφαιρέθηκαν ή μεταπλάσθηκαν τεχνικές συλλήψεις με κοινότυπα πράγματα που έχουν μια ημέρα ανθρωπίνης και κοινωνικής ζωής, αλλά αφαιρούνται από την υπεροψία που διακρίνει την επιστήμη της Δημόσιας Οικονομικής για χάρη της ισχύος των γενικεύσεών της – μία στάση για τις γενικεύσεις που δεν αφήνει καθόλου αδιάφορη την κοινωνιολογία. Οι διαδικασίες της

¹²¹ Ibid.

¹²² Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

¹²³ Cf., D. BELL, *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, op.cit., σ. 265 κ.έ.

¹²⁴ *Ci-dessus*.

σκέψης και της αίσθησης μέσα από το αλφαβητάρι της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας γίνεται ένα τρόπος αφήγησης για την υπέρβαση της ακολουθίας που απαρτίζουν την πλοκή των Δημοσίων Οικονομικών αλλά όχι τη σύλληψη της παροδικότητας και του εξαιρετικού που δεν έχει εγγραφεί ή έχει απορριφθεί, όπως το φύλο, η οικογένεια, ο πόλεμος, η ελευθερία, η δημοκρατία, ο μετανάστης ή ο πρόσφυγας από το φόρο.¹²⁵

Ειδικότερα και στο πνεύμα της παρούσας έρευνάς μας προσεγγίζουμε με εκλεκτικό τρόπο από το γλωσσάριο της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας, κατά J. G. Backhaus, τις ακόλουθες εννοιακές συλλήψεις:

*i. Η Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία, μελέτη και βάση μελέτης*¹²⁶

Αναφέρεται στη μελέτη των κοινωνικών επιδράσεων που έχουν οι πολιτικές αποφάσεις στα οικονομικά ζητήματα του δημοσίου χώρου. Η διαφορά με την επιστήμη των δημοσίων οικονομικών («science of public finance») έγκειται στο γεγονός ότι μελετά τα δημόσια οικονομικά λιγότερο τεχνικά, επικεντρώνεται στο κοινωνικό ισοζύγιο και ερευνά τα κοινωνικά αποτελέσματα των δημοσιονομικών πολιτικών, οικονομικά και μη οικονομικά.

Τη βάση της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας διαμορφώνει η αρχή ότι οι πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε σχέση με τα δημόσια οικονομικά δεν είναι αποκλειστικώς οικονομικές και επιδρούν στα μέλη μιας κοινωνίας διακριτά αλλά και ως σύνολο, με τρόπους που δεν μπορούν πάντοτε να χαρακτηρισθούν οικονομικοί. Εξίσου έντονη είναι

¹²⁵ Ο J. G. Backhaus, παραπέμπει για τις μη οικονομικού χαρακτήρα όψεις του χρήματος και είναι αντικείμενο έρευνας όπως έδειξε ο G. Simmel, αλλά και που ανιχνεύουμε στον κόσμο του χρήματος από τον O. de Balzac (= *Ο εξάδελφος Πονς*) ή εκείνον για τη σύλληψη της παροδικότητας μιας στιγμής της V. Woolf (= *Η κυρία Νταλογουέι*).

¹²⁶ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.* Ασφαλώς η προσέγγιση αυτή ισχύει τουλάχιστον μέχρι το μεσοπόλεμο με συνέχεια τα όρια μεταξύ Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και Δημοσίων Οικονομικών να μην είναι τόσο σαφή. Η διάκρισή τους εντείνεται μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, από τη δεκαετία όμως του 1990 και χάρη στο έργο διεθνούς εμβέλειας δημοσιοοικονομολόγων, η διάκριση αυτή τείνει να καταστεί λιγότερο αυστηρή ή να επεκταθεί τόσο ώστε να επιχειρεί την αφομοίωση κοινωνιολογικών ζητημάτων, νοθεύοντας όμως την άλλοτε «καθαρότητά» της. Η επιστήμη των Δημοσίων Οικονομικών, θα σημειωθεί σχετικά πρόσφατα, έχει την πολιτική της θεμελίωση στη μακρά ιστορία της δημοσιοοικονομικής διαφάνειας, καθώς αυτή η τελευταία είναι στενά συνδεδεμένη με την «ποιότητα του κοινωνικού δεσμού». Cf., M. BOUVIER, M.-Ch. ESCLASSAN, J.-P. LASSAL, *Finances Publiques*, Παρίσι, L.G.D.J., 2000, σ. 1.

η γένεση του απρόβλεπτου γεγονότος από την επιβολή μιας οικονομικής ρύθμισης ή μιας πολιτικής απόφασης. Η δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία επιχειρεί να εντοπίσει και να εντάξει τα απροσδόκητα αποτελέσματά τους ως προς τη φορολογία, οδηγούμενη μέσα από την αποκεντρωμένη γνώση, την οποία παράγει με την έρευνά της.

ii. *Το κοινωνικό ζήτημα είναι δημοσιοοικονομικό πρόβλημα*¹²⁷

Μια αφετηρία για την υπόθεση αυτή είναι η σκέψη του D. Bell, ο οποίος είναι επιφυλακτικός απέναντι στην άποψη ότι η ιδιωτική οικονομία, η εξέλιξη της οποίας οφείλεται στην άνοδο των αστικών τάξεων το 18^ο αι., επηρεάζει μόνο άτομα και όχι το κοινωνικό σύνολο. Την επιφυλακτικότητά του εκφράζει με τη σκέψη του και ο R. Goldscheid:

«Κάθε κοινωνικό πρόβλημα, και στην πραγματικότητα κάθε οικονομικό πρόβλημα, είναι σε τελική ανάλυση δημοσιονομικό. Για οποιοδήποτε ζήτημα που βρίσκεται υπό συζήτηση –είτε πρόκειται για την εντατικοποίηση της γεωργίας ώστε να αξιοποιηθούν οι εκπληκτικές δυνατότητες που ανοίγονται από την πρόοδο της χημείας, είτε πρόκειται για τον εξορθολογισμό της βιομηχανικής παραγωγής, είτε για μια προσπάθεια να αποφευχθεί η τεράστια φθορά στην ανθρώπινη ζωή και υγεία κατά την πρόοδο του πολιτισμού μας– χρειαζόμαστε πάντα κεφάλαιο, προκειμένου να προωθήσουμε έναν εξοπλισμό ο οποίος μπορεί να μας αποδώσει μόνο αργότερα».

Αυτό σημαίνει ότι οι όροι «ιδιωτικός» και «δημόσιος» προσδίδουν μόνο την αρχή και τις αιτίες διαμόρφωσής τους όταν αναφέρονται στην οικονομία, τα αποτελέσματά τους όμως εκτείνονται πάντοτε στα οικονομικά του δημοσίου χώρου. Ενίοτε οι γενεσιουργές αιτίες μιας «ιδιωτικής» οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να βρίσκονται στις δημοσιονομικές πολιτικές, όπως είναι οι πολιτικές σχετικά με την αύξηση του εισοδήματος, οι οποίες οδηγούν στην αύξηση της κατανάλωσης και, επομένως, στην επέκταση της παραγωγής.

¹²⁷ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», in op.cit.

iii. *Η γένεση του σύγχρονου φορολογικού κράτους*¹²⁸

Συνιστά προαναγγελία της επιστήμης των δημοσιονομικών, αλλά κυρίως, της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας. Στην προοπτική αυτή ανήκει το έργο του J. Schumpeter, αφού το σύγχρονο φορολογικό κράτος αποτελεί τον πυρήνα για τη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία. Το φορολογικό κράτος δεν γίνεται το αποκλειστικό πεδίο ενδιαφέροντος για τη σκέψη των κοινωνιολόγων της «δημόσιας οικονομίας» ή όπως την ορίζει ο D. Bell του «δημόσιου νοικοκυριού», αλλά του φόρου στη λειτουργία και οργάνωση του κράτους και ευρύτερα της κοινωνικής ζωής στο σύνολό της.¹²⁹ Στο «δημόσιο νοικοκυριό» ο πολίτης μοιράζεται τα κοινά πράγματα, έχει σχέση με τη γενική αντίληψη περί κοινού αγαθού, διαμορφώνει την ιδέα της κοινωνικής ευζωίας και τον τρόπο με τον οποίο καλύπτει τις ανάγκες του έχοντας στόχο την γενικευμένη ευημερία. Εδώ βρίσκεται το κύριο περιεχόμενο της (κοινωνικής) σημασίας της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας.

iv. *Το φορολογικό ήθος*¹³⁰

Το φορολογικό ήθος των μελών μιας κοινωνίας είναι ιδιαίτερος σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη στη διαδικασία εκπόνησης και άσκησης μιας οικονομικής πολιτικής. Ως αρχή, θεωρείται ότι οι πολίτες ενός κράτους προσπαθούν να αποφύγουν το βάρος της φορολογίας και από αυτό προκύπτει η ανάγκη για την ύπαρξη ελεγκτικών μηχανισμών. Κάτι τέτοιο, όμως, μπορεί να μην ισχύει πλήρως ή και καθόλου. Αυτό μπορεί να συμβεί αν μια επιστήμη εντρυφήσει στη σχέση των πολιτών με τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο κράτος και να διαδραματίσει έναν επικουρικό ρόλο δίπλα στους νομοθέτες και τους σχεδιαστές της κοινωνικής πολιτικής είναι, αν όχι αποκλειστικά αναγκαία, τουλάχιστον ιδιαίτερος χρήσιμη. Η φορολογική θυσία που ανταποκρίνεται σε ένα φορολογικό ήθος είναι ένα ζήτημα που παραπέμπει, πέραν αυτών, τόσο στη συνδρομή της ανθρωπολογίας όσο και σε εκείνη της ιστορίας των θρησκειών.¹³¹

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Cf., M. BOUVIER, M.-Ch. ESCLASSAN, J.-P. LASSAL, *Finances Publiques*, op.cit., σ. 565.

¹³⁰ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

¹³¹ Cf., M. BOUVIER, M.-Ch. ESCLASSAN, J.-P. LASSAL, *Finances Publiques*, op.cit., σσ. 572-576.

v. Η υπερβολική φορολογική επιβάρυνση και γενικότερα η αποφυγή του φόρου¹³²

Η μείωση της κοινωνικής ευημερίας οφείλεται στους ειδικούς φόρους κατανάλωσης και το αποτέλεσμα των φόρων που βρίσκονται πέρα και πάνω από το ύψος της συγκέντρωσης των φορολογικών εσόδων. Η υπερβολική φορολογική επιβάρυνση μειώνει την πιθανότητα αύξησης της παραγωγής και, επομένως, μειώνει την τιμή προσφοράς ενός προϊόντος, ενώ αυξάνει την τιμή ζήτησης του ίδιου προϊόντος. Ο σκοπός της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας είναι η αναζήτηση και εξέταση της υπερβολικής φορολογικής επιβάρυνσης, που ήδη μελετάται από την επιστήμη της οικονομικής, και κυρίως, η απάντηση στα ερωτήματα που υπερβαίνουν τα όρια της παραδοσιακής ανάλυσης.¹³³ Στην προοπτική αυτή εντάσσεται το ζήτημα του χρέους στις ρίζες του κράτους και τη σύνδεσή του με το θρησκευτικό γεγονός.¹³⁴

Η μελέτη των εναλλακτικών, τις οποίες έχει στη διάθεσή του ένας φορολογούμενος για τη νόμιμη αποφυγή της φορολογικής επιβάρυνσης, είναι εξαιρετικά σημαντική για τον σχεδιασμό μίας οικονομικής ρύθμισης. Κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να γίνει από μία κεντρική αρχή και γι' αυτό η φοροαποφευκτική συμπεριφορά θα υποτιμάται συνεχώς από κάθε πιθανή απόπειρα μέτρησης των ποσών που χάνονται στη φορολογία. Αυτή η γνώση των εναλλακτικών που διαθέτει κανείς για την αποφυγή ζημίας -τόσο από τον φόρο, όσο και από την υπερβολική φορολογική επιβάρυνση- είναι δυνατή μόνο σε αποκεντρωμένες μορφές γνώσης, καθώς και σε νοικοκυριά, εταιρείες και άλλες οικονομικές οντότητες:

«Όταν αυτή η αλληλεπίδραση [σημείωση: μεταξύ φορολογούμενων και αναζήτησης εναλλακτικών επιλογών νόμιμης φοροαποφυγής] κατανοηθεί πλήρως, η προσδοκία τέτοιας συμπεριφοράς αποφυγής μπορεί να αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο της δημόσιας πολιτικής. Συμπεριλαμβάνοντας ρητώς νομικά

¹³² Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

¹³³ Παραδείγματα τέτοιων ερωτημάτων είναι το ερώτημα σχετικά με την προσπάθεια παραγωγών και καταναλωτών για την αποφυγή του φόρου ή σχετικά με την πιθανή εμφάνιση νέων προϊόντων που δεν επιβαρύνονται φορολογικά ή ακόμη και σχετικά με την εμφάνιση νέων μορφών διάθεσης των επιβαρυσμένων προϊόντων. Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», *op.cit.*

¹³⁴ Cf., M. GAUCHET, «La dette du sens et les racines de l'Etat», *Libre*, 2/1977, σσ. 5-43. Επίσης, Cf., M. BOUVIER, M.-Ch. ESCLASSAN, J.-P. LASSAL, *Finances Publiques*, *op.cit.*

«παραθυράκια» στους φορολογικούς κώδικες και τις οικονομικές ρυθμίσεις, οι πολίτες ή οι εταιρείες μπορούν να γίνουν “υπάλληλοι” της δημόσιας πολιτικής». ¹³⁵

Η νομική ευθύνη για την ψευδή φορολογική δήλωση είναι ένας θεσμός απαραίτητος για την εύρυθμη λειτουργία του φορολογικού συστήματος, αλλά και συχνά για την εφαρμογή αποφάσεων κοινωνικής πολιτικής. Αυτό συμβαίνει, διότι, όχι μόνο τα κρατικά προγράμματα πρόνοιας και δημοσίων επενδύσεων χρηματοδοτούνται συχνότερα από τα φορολογικά έσοδα, αλλά επίσης διότι τα φορολογικά έσοδα αυτά είναι πλούσια σε πληροφορίες που μπορούν να βοηθήσουν στο σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής, σύμφωνα με τις ανάγκες των πολιτών. Για τον J. G. Backhaus:

«αν οι κανόνες της φορολογίας δεν είναι αυτό-επιβαλλόμενοι, οι πληροφορίες θα είναι εντελώς παραπλανητικές και δε θα είναι χρήσιμες για καμία απώτερη κρατική στόχευση». ¹³⁶

vi. *Τα φορολογικά έσοδα ή η φορολογική απόδοση* ¹³⁷

Έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει η τάση τα φορολογικά έσοδα να υπερεκτιμώνται και κατά τον προϋπολογισμό τους. Ο λόγος είναι ότι το κόστος της φορολόγησης δεν είναι ποτέ δυνατόν να καταστεί πλήρως γνωστό, αφού οι φορολογούμενοι δεν επιθυμούν να διαθέσουν πληροφορίες σχετικά με τη φοροαποφευκτική τους δραστηριότητα. Κάτω από αυτήν την οπτική, είναι χρήσιμο να εφαρμοσθούν μορφές συλλογής φορολογικών εσόδων που θα ακολουθούν αυστηρά την αρχή της ωφελείας, εφόσον η ισόρροπη ανταλλαγή («quid pro quo») ανάμεσα στους φόρους και τις παρεχόμενες υπηρεσίες τείνει

¹³⁵ Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

¹³⁶ Η απόδειξη του ψεύδους στις φορολογικές δηλώσεις απαιτεί χρόνο και δαπάνη. Το παράδειγμα που παραθέτει ο Backhaus, μπορεί να μας διδάξει χρήσιμα μαθήματα. Σε ορισμένα ελβετικά καντόνια, οι φορολογικές δηλώσεις είναι δημόσιες και οι τράπεζες τις χρησιμοποιούν για τις πιστωτικές τους αποφάσεις. Σε περίπτωση που ένας τοπικός επιχειρηματίας δηλώσει ψευδή στοιχεία, θέτει σε κίνδυνο την πιστωτική του γραμμή. Οι τράπεζες αυτές δέχονται μόνο τοπικούς πελάτες, ενώ το σύστημα είναι κλειστό. Cf., J. G. BACKHAUS, «Fiscal Sociology: What For?», op.cit.

¹³⁷ Ibid.

να μην αφήνει καμία υπερβολική φορολογική επιβάρυνση και δημιουργεί κίνητρα και προϋποθέσεις για την παραγωγή πληροφοριών σχετικά με τις συναλλαγές κυβέρνησης και ιδιωτικού τομέα.¹³⁸ Η δημοσιονομική κοινωνιολογία είναι σε θέση να εντρυφήσει σε αυτή την ανταλλακτική σχέση και να επεξεργαστεί τις παραγόμενες πληροφορίες σύμφωνα με τις κοινωνικές ανάγκες.

vii. *Ο φορολογικός χρόνος*¹³⁹

Ο χρόνος αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον καθορισμό των επιθυμητών και απροσδόκητων επιδράσεων της φορολογίας και της οικονομικής ρύθμισης. Μακροπρόθεσμα, οι επιδράσεις από τη φορολογία και την οικονομική ρύθμιση τείνουν να συσσωρεύονται και οι πολίτες επινοούν τρόπους για τη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης. Η δημοσιονομική κοινωνιολογία είναι σε θέση να περιορίσει τις ανεπιθύμητες επιδράσεις και να προβλέπει ή να εκτιμά τους τρόπους μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης.

viii. *Η δημοσιονομική ψευδαίσθηση («fiscal illusion»)*¹⁴⁰

Αφορά στο βαθμό κατά τον οποίο η επιβάρυνση ενός φόρου ή μίας οικονομικής ρύθμισης ή υποτιμάται από το σώμα των πολιτών ή υπερτιμώνται τα πλεονεκτήματα από ένα συγκεκριμένο κυβερνητικό πρόγραμμα.

Η διπλή αυτή όψη του φόρου αντίκειται στους κανόνες της φορολογίας και γενικότερα στην αρχή ότι αυτό πρέπει να αποφεύγεται. Στην πραγματικότητα οι κυβερνητικές αρχές, για λόγους που συνδέονται με τη μέριμνά τους να διατηρηθούν στην πολιτική εξουσία, δεν λειτουργούν συνήθως σύμφωνα με αυτήν την αρχή. Έργο της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας είναι η αποκάλυψη τέτοιων πρακτικών, μέσω της έρευνας για τη δημοσιονομική ψευδαίσθηση.¹⁴¹ Ο στόχος της έρευνας είναι η αποφυγή της αναποτελεσματικότητας στο δημόσιο, η αποτροπή εφαρμογής κυβερνητικών έργων

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Cf., κεφάλαιο τρίτο.

ασύμφωνων με τις κοινωνικές απαιτήσεις, ως και η αποφυγή υπερβολικής φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών.

IV.4 Ξενική Δημοσιοοικονομική Επέμβαση, πρόκληση κοινωνιολογικού πεδίου

Το δημόσιο χρέος αποτελεί ισχυρό παράγοντα εμβάθυνσης των Ελλήνων δημοσιοοικονομολόγων από το 19^ο αι. στην εμφάνιση ενός τρόπου δημοσιονομικής σκέψης που θα καμφθεί δύο αιώνες σχεδόν αργότερα στις αρχές του 21^{ου} αι.. Γεννήτορας του τρόπου αυτού σκέψης είναι ο καθηγητής του Πανεπιστημίου των πρώτων τριών δεκαετιών του 20^{ού} αι. Ανδρέας Ανδρεάδης. Σκέψη σκαπανέα στο περιεχόμενο, διαμόρφωσε την κατεύθυνση και τις προϋποθέσεις για την ενίσχυση της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας μέσα από το θεματολόγιο και το εννοιολογικό της περιεχόμενο με τις γέφυρες που δημιούργησε, τον τρόπο συγγραφής και ζωής.¹⁴² Χαρακτηριστική η αφετηρία για τις σκέψεις μας στο πνεύμα της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας με τις κλασσικές και νεωτερικές τάσεις που ήδη μας απασχόλησαν λίγο πριν:

«(η) προσφυγή στα εξωτερικά δάνεια επιφέρει περιορισμόν της ελευθερίας του δανειζομένου κράτους»

θα σημειώσει στις ακαδημαϊκές του παραδόσεις (Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1924). Ακόμη σοβαρότερες είναι οι συνέπειες του κράτους στην περίπτωση της «πτώχευσης» και της ξενικής επέμβασης για δημοσιοοικονομικούς λόγους και υποχρεώσεις σε ξένους δανειστές καθώς

¹⁴² Ο Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1876, σπούδασε δε στο Παρίσι όπου έλαβε διδακτορικό δίπλωμα στην Νομική Επιστήμη το 1899, με αντικείμενο το ποινικό δίκαιο και αργότερα το 1901 στις Οικονομικές Επιστήμες με θέμα την ιστορία της τράπεζας της Αγγλίας. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα εκλέγεται το 1902 υφηγητής της Πολιτικής και Δημόσιας Οικονομίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών· το 1906 διορίζεται τακτικός καθηγητής στην έδρα Δημοσιονομίας και Στατιστικής στην ίδια σχολή και το 1926 με την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών γίνεται μέλος της. Το 1934 παραιτείται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ένα χρόνο μετά, το 1935, θα φύγει από τη ζωή. Μία ακαδημαϊκή προσωπικότητα που συνδύασε οικονομική λογική, ιστορική έρευνα, κοινωνιολογική ανάλυση, πολιτική σκέψη και ηθική, με πνευματική καλλιέργεια και ευαισθησία για την τέχνη και τον πολιτισμό.

«άλλοτε η ιδέα της επεμβάσεως απεκλείετο δια τρεις λόγους, ένα νομικόν [(...)αποτελεί προσβολήν κατ' έθους ανεξαρτήτου, ου τα κυριαρχικά δικαιώματα δέον να ώσι σεβαστά(...)], ένα ηθικό [(...)ότι οι παθόντες δανεισταί ήσαν ως επί το πολύ άξιοι της τύχης των], ένα πολιτικόν [(...)ότι όλαι σχεδόν αι γνωσταί επεμβάσεις γενόμεναι άλλως χάριν «προσώπων αμφιβόλου εθνικότητας», απέβησαν προς ζημίαν υλικήν ή ηθικήν αυτού του επεμβάντος κράτους».

Η υπέρβαση των ορίων του αντικειμένου της Δημόσιας Οικονομίας και η σύμπλεξή της γίνεται με αποφασιστικότερο τρόπο στις ακαδημαϊκές του παραδόσεις το 1924: η ανασκευή των προηγούμενων θέσεων από «νομικής» και «ηθικοπολιτικής απόψεως» γίνεται μετά τη σύσκεψη της ειρήνης στη Χάγη το 1907 (έναν αιώνα πριν από τη δημοσιοοικονομική κρίση που έχει ενσκήψει για τέταρτο χρόνο στην εθνική ελληνική οικονομία). Εκεί θα αναγνωρίσει ότι¹⁴³

«το Διεθνές Δίκαιον είναι το κατ' εξοχήν κατ' έθος δίκαιον, τουτέστι δεν βασίζεται επί αρχών και κανόνων απολύτων, αλλ' ακολουθεί την εξέλιξιν της επιστήμης και την νομολογίαν ούτως ειπείν των ανακτοβουλιών. Δί' ό ήρχισε και τούτο να υφίσταται την επίδρασιν των οπαδών της επεμβάσεως επολλαπλασιάζοντο, από οικονομικής δ' απόψεως έδιδον καλά αποτελέσματα και δια τους δανειστάς, αλλά και δια τα χρεοκοπήσαντα έθνη, ων οι διεθνείς έλεγχοι ετακτοποιούν τα οικονομικά μετά καταπληκτικής ταχύτητος».

Η δημοσιονομική κοινωνιολογία διαθέτει το ελληνικό της παράδειγμα με τον Α. Ανδρεάδη και σε μία σειρά διαδόχων του στη δημόσια οικονομία, όπως ο Α. Αγγελόπουλος. Διαμορφώνεται έτσι το περιεχόμενό της: η κοινωνιολογία του δαπανηρού κράτους, η κοινωνιολογική ανάλυση των αποφάσεων στη διαμόρφωση του κρατικού προϋπολογισμού, η δημοσιονομική ρύθμιση των πολιτικών αποφάσεων ή ο προσδιορισμός της δημοσιονομικής δημοκρατίας και, ακόμη περισσότερο, συμπυκνώνονται οι παράγοντες αυτοί με το δεσμό εθνικής ανεξαρτησίας και δημοσίου χρέους. Η επισήμανσή του στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αι. ότι η απώλεια της εθνικής κυριαρχίας περνά από την παραγνώριση των πολύ σοβαρών συνεπειών που έχει η διόγκωση του δημοσίου χρέους στην εθνική ανεξαρτησία και ότι αυτή συνδέεται με το

¹⁴³. Cf., [Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗ], *Δημόσια οικονομία κατά τας αυθεντικές παραδόσεις του καθηγητού κ. Α. Ανδρεάδου*, Αθήνα 1924, σσ. 29-31.

«δαπανηρό κράτος» και τη «δημοσιονομική δημοκρατία», με ιστορικό τρόπο προσδιορισμένη από το 19^ο αι. μέχρι σήμερα, εισήγαγε πολύ πρόωρα για την επιστήμη της Δημόσιας Οικονομίας, αλλά ιστορικά έγκαιρα, το πρόβλημα που δεν θα αντιμετωπίσει η σύγχρονη ανάλυση των δημοσιοοικονομολόγων: τις «δημοσιονομικές επεμβάσεις» ξενικού χαρακτήρα για το Ελληνικό κράτος, θέμα που θα περιορισθεί στην έρευνα και τη διδασκαλία, δυστυχώς και στους Έλληνες ιστορικούς της οικονομίας – ανεξαρτήτως αν τελευταίως επανακάμπτουν στο μείζον αυτό ζήτημα.

Ένα παράπλευρο ερώτημα είναι για το πώς αποτυπώνεται η πρόκληση για τη μετάβασή μας από την ανάλυση των δημοσίων οικονομικών ή τα οικονομικά του δημόσιου τομέα ή ακόμη και την χαλαρή αντιμετώπισή τους στα προγράμματα σπουδών της οικονομικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης ή της ιστορίας στην δημοσιονομική κοινωνιολογία; Επιπλέον, πώς μπορεί να ληφθεί όχι απλώς ως ένα ακόμη αντικείμενο που ενισχύει την κοινωνιολογική ανάλυση αλλά τη μαχητική δημοσιονομική υπεράσπιση ενός ανεξάρτητου κράτους ή ενός κράτους που με τη βούλησή του θα μπορούσε να την προσαρμόσει σε μία υπερεθνική πορεία αλλά όχι σε μία πορεία εθνικής εξάρτησης;

Σήμερα είμαστε αντιμέτωποι (το ελληνικό παράδειγμα είναι ιδιαίτερα εύγλωττο) με τη δοκιμασία αντοχής των όρων «δημόσιου οικονομικού χώρου» έναντι του «ιδιωτικού οικονομικού χώρου» καθώς και εκείνων των ορίων μεταξύ εθνικής οικονομίας και εθνικού δικαίου έναντι αλλοδαπών δικαίων. Όροι και όρια του εθνικού κράτους δοκιμάζονται από τις απαιτήσεις ξένων πιστωτών για την αποπληρωμή των δανείων, των πολιτικών αντιλήψεων που κυοφορούνται στα «πιστωτικά κράτη» έναντι των «υπερχρεωμένων κρατών» και των πολιτικών συμμαχιών αλλά και των ανταγωνισμών που αναπτύσσονται στα κράτη αυτά με το ρόλο των παλαιών και νέων διεθνών οργανισμών. Οι εμπράγματατες εγγυήσεις σε ελληνικά λιμάνια, αεροδρόμια, τράπεζες, κοινωφελείς επιχειρήσεις, ξενοδοχεία μεταβάλλει με τον τρόπο αυτό, το ύψος του μετοχικού χαρτοφυλακίου και ανακαινίζει το ζήτημα για τον τρόπο με τον οποίο δι' αυτών των εγγυήσεων διασφαλίζονται τα δικαιώματα των ξένων πιστωτών. Στην αντίθετη περίπτωση η μεταβολή των σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού οικονομικού χώρου επιτρέπει να κατασχεθούν οι εγγυήσεις αυτές, ώστε από την πώληση περιουσιακών στοιχείων του Ελληνικού δημοσίου να αποπληρωθούν οι ξένοι πιστωτές.

Η διάσταση της απώλειας της εθνικής κυριαρχίας υπερβαίνει την τεχνική διαχείριση του δημοσίου χρέους. Στον αλόγιστο δανεισμό του δημοσίου του 19^{ου} αι. που συνδέθηκε με τις δημοσιονομικές επεμβάσεις σε επιλεγμένους πόρους του κράτους τώρα προστίθεται η χαμηλή εξαγωγική βάση της εθνικής οικονομίας, η σπατάλη των δημοσίων πόρων από τις κυβερνήσεις άλλοτε για την επανεκλογή τους και άλλοτε για την τήρηση των υπεσχημένων των κομμάτων, η ανάληψη υποχρεώσεων του κράτους από τυχαίους δανειστές είναι ανάμεσα στις αιτίες που μετέβαλαν το περιεχόμενο της δημοσιονομικής επέμβασης σε εξορθολογισμό της οικονομίας δια των μεταρρυθμίσεων. Οι τελευταίες επικεντρώνονται στην απομειωτική στάση έναντι της λειτουργίας του δημοσίου τομέα και του είδους και της έκτασης των δαπανών, της δημοκρατικής λειτουργίας της πολιτείας, της κοινωνικής οργάνωσης του κράτους, της αλλαγής των ορίων μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου οικονομικού χώρου συνοδευμένης και από τη θέση του δικαίου.

Οι «δαπάνες της δημοκρατίας» συμπλέκονται, ας επανάλαβουμε, με τη μέθοδο του A. de Tocqueville και τις μεταβλητές των δημοκρατικών δαπανών, τους παράγοντες που επιδρούν στις δημόσιες δαπάνες και που αναζητούμε ανάμεσα στις ομάδες πίεσης, την αντίθεση αριστεράς και δεξιάς, τις πολιτισμικές διαστάσεις που χαρακτηρίζουν το σκελετό του κράτους, τον κρατικό προϋπολογισμό, την εξέλιξη του δημοσιονομικού συστήματος και τον ρόλο των παραγόντων με δημοσιονομικό χαρακτήρα τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, τη δημοσιοοικονομική δημοκρατία όπως διαμορφώνεται από τη σχέση πολίτη και δημοσίων οικονομικών. Για τη συμμετοχή αυτή είναι καθοριστική η παρατήρηση του A. de Tocqueville ότι, στη δημοκρατική κυβέρνηση, αυτός που ψηφίζει το φόρο μπορεί να αποφύγει την υποχρέωση να τον πληρώσει. Ως σκιά στη θεματολογία αυτή ακολουθεί πιστά η σχέση της εθνικής ανεξαρτησίας με την εξέλιξη των δημοσίων οικονομικών και το βασικότερο παράγοντα, το «δημόσιο χρέος», όπως συμβαίνει γενικά με το «χρέος» και τη θέση του στην πολιτική οικονομία και την ανθρωπολογία.¹⁴⁴

Ο νέος δανεισμός για την αποπληρωμή των άμεσων υποχρεώσεων των προηγούμενων δανείων αποτελεί το μοχλό για τη σύνδεση εθνικής κυριαρχίας και απώλειάς της, συνοδεύεται δε από τη συζήτηση για το «πολιτικό ζήτημα» της κρατικής

¹⁴⁴ Για τη θέση του «χρέους» στη θεσμική ανάλυση βλ. J. MAUCOURANT «La dette comme fondement de l'économie politique-l'approche de J. R. Commons», *Revue du Mauss*, (υπό δημ.).

χρεοκοπίας και τη μετατροπή των πόρων κρατικής περιουσίας σε ιδιωτική περιουσία που είναι ικανή να αποπληρώσει το δημόσιο χρέος, χωρίς όμως τα κεφάλαια αυτά να καλύπτουν όλες τις απαιτήσεις, με κριτήριο την αξία εκποίησης και τις συνθήκες υλοποίησής της. Οι ιδιότυπες διακρατικές συμβάσεις δημοσίου δανεισμού, όπως είναι ένα «μνημόνιο», διασφαλίζουν στους ξένους πιστωτές το δικαίωμα κατάσχεσης της δημόσιας περιουσίας του εθνικού κράτους. Η υπέρβαση της τυπικής διαχείρισης των δημοσίων οικονομικών αποκτά με τον τρόπο αυτό νέες διαστάσεις, επαναφέροντας το ερώτημα αν οι κλασικές ορθοδοξίες των δημοσίων οικονομικών επαρκούν για την αντιμετώπισή τους και τα παραδείγματα άλλων χωρών, όπως του Μεξικού, της Αργεντινής και τελευταία της Αιγύπτου, γνωστά ήδη από το 19^ο και 20^ο αι., ανατροφοδοτούν τη συζήτηση για τις διεθνείς δημοσιονομικές επεμβάσεις, εισάγοντας δια της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας και ιστορίας νέες παραμέτρους στη δημόσια οικονομία.

Στην ιστορική δημοσιοοικονομία -στο δύσκολο πεδίο προσδιορισμού, εκτίμησης και διαμόρφωσης του μηχανισμού για τη συγκέντρωση των δημοσίων προσόδων, όπως προκύπτει από τον υπολογισμό της κατανομής του πλούτου και των εισοδημάτων- αντιπαρατίθενται πολυάριθμα παραδείγματα συγχύσεων και συγκαλύψεων σε εννοιακούς προσδιορισμούς ενώ δείχνει ότι δεν λείπουν οι συλλήψεις γενικής αποδοχής στην επιβάρυνση ενός υπηκόου (λ.χ. η άμεση ή η έμμεση φορολογία, το μονοπώλιο κ.ά.) ή ο τρόπος που εκλαμβάνεται *inter alia* η έννοια της αναλογικότητας ενός φόρου.¹⁴⁵ Σε κάθε περίπτωση, οι έννοιες και η δικαιονομική αντιμετώπιση των δημοσίων προσόδων αποτελεί μακροχρόνιο ζήτημα επώασης και μεταβολής των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων, παραλλήλως με τις ιδέες και τις πρακτικές δυνατότητες εφαρμογής τους.

Η εμφάνιση των Δημοσίων Οικονομικών θα ενισχυθεί με την απομάκρυνση από τη γενική αντίληψη, μέχρι τις παραμονές της βιομηχανικής επανάστασης, ότι ο φόρος

¹⁴⁵ Για τις δυσκολίες συνεπούς εννοιακής συγκρότησης των δημοσίων προσόδων πρβλ. λ.χ. επί Βενετοκρατίας (cf., Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, Εστία, Αθήνα 1914). Πρόσθετα ζητήματα είναι ότι α) η μελέτη ενός φορολογικού συστήματος είναι συναρτημένη με την κατανομή του πλούτου και τον τρόπο με τον οποίο απογράφεται από τις διοικητικές αρχές, ιδίως για περιόδους και περιοχές χωρίς προσιτή τεκμηρίωση, β) οι τιμές υπολογισμού και η αξία των συναλλακτικών μέσων τα οποία γίνονται δεκτά στο δημόσιο θησαυροφυλάκιο κα γ) ο τρόπος υπολογισμού των ποικίλων επιβαρύνσεων κάθε υπόφορου. Τα σχετικά προβλήματα για το 15^ο και 16^ο αι., cf., G.L. BASINI, «Finanza ed economia degli stati italiani nel Cinque e nel Seicento», *Troisième conférence internationale d'histoire économique*, Μόναχο 1965, σσ. 691-698. Επίσης, cf., Φ. ΜΠΑΡΟΥΤΣΟΣ, *Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη το 16^ο αι.. Η ενοίκιαση φόρων και οι επιπτώσεις της*, Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2002 και για άλλες περιοχές της Μεσογείου *ci-dessous*.

συνδέεται με την προσοδική βούληση του Ηγεμόνα και ότι η διοικητική δαπάνη συνιστά χορηγία σε είδος, παραχώρηση του δικαιώματος για την είσπραξη δημοσίας προσόδου και βέβαια έξοδο παροχής υπηρεσιών και μισθοδοσίας. Σημαντική ώθηση για την εξέλιξη και τη σταδιακή οικοδόμηση σε επιστήμη δίνεται αφότου τα Δημόσια Οικονομικά συνδεθούν με τις προϋποθέσεις συγκρότησης της ευτάκτου πολιτείας και των δικαιονομικών λειτουργιών του κράτους, καθώς και με τη γενικότερη στάση της οικονομικής σκέψης έναντι των προσόδων.¹⁴⁶ Ζητήματα που αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της *δημοσιονομικής κοινωνιολογίας*. Η σημασία της ιστορικής ανάλυσης, με αναδρομική εφαρμογή των σύγχρονων εννοιών, είναι εξαιρετικά έντονη στα έργα των Δημοσίων Οικονομικών και η μελέτη ειδικών θεμάτων της είναι αρκετά ισχυρή στο πρώτο μισό του 20^{ού} αι. στην ελληνική δημοσιοοικονομία.

*Δεν υπάρχει σήμερα πεπολιτισμένη χώρα, γράφει ο Α. Ανδρεάδης, εν η να μη μελετάται επιμελώς η ιστορία της φορολογίας. Τόσον ταχεία δ' είναι αι εν τω κλάδω τούτω συντελεσθείσαι πρόοδοι, ώστε τας γενικάς ιστορίας της φορολογίας των κρατών διαδέχθησαν ήδη ιστορίαί της φορολογίας ιδίως επαρχιών και πόλεων, έτι δε και τούτου η εκείνου του φόρου εν ωρισμένη χώρα.*¹⁴⁷

Η απαίτηση και η θεσμική οργάνωση της πολιτείας να γνωρίζει ο πολίτης από πού προέρχονται τα έσοδα και πώς δαπανώνται συνιστούν τη βάση για την αυτόνομη πορεία των Δημοσίων Οικονομικών, έναντι άλλων πεδίων της οικονομικής σκέψης.¹⁴⁸ Η εποχή των μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών επαναστάσεων θα δώσει ισχυρή ώθηση τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη μεθοδολογική κατεύθυνση για την επιστήμη και την απαρχή συγγραφής ανεξάρτητων *δημοσιοοικονομικών πραγματειών*, στις οποίες το κράτος και η οικονομία εντός της οικονομίας της αγοράς καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση. Τέλος, τα συναρπαστικά οικονομικά ζητήματα του δημόσιου τομέα, συμπλεγμένα με τα ζητήματα

¹⁴⁶ Από την πλευρά της η οικονομική σκέψη καλλιεργεί την πεποίθηση ότι από τις κατηγορίες των υλικών προϊόντων, οι *πρόσοδοι*, αυξάνουν κατά τη διάφορη χρήση τους ή τα κεφάλαια ή την αναλωτική υπόσταση προϊόντων τα οποία ικανοποιούν τις ανάγκες. Πρβλ. τη διείσδυση των ιδεών στην ελληνική έκδοση του έργου του J. Droz (cf., I. ΔΡΟΖΙΟΣ, *Πολιτική Οικονομία ήτοι αρχαί της επιστήμης του Πλούτου*, Ναύπλιο 1833, σ. 289). Στη μετάφραση του έργου για πρώτη φορά χρησιμοποιείται η έννοια του *υπόφορου* στο κεφάλαιο *περί φόρου* (σ. 303).

¹⁴⁷ Cf., Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, Εστία, Αθήνα 1914, σ. 1. Οι πολλαπλές σημάνσεις του αποσπάσματος αυτού στην *Εισαγωγή* του έργου του και η παράθεση της βιβλιογραφίας αποτελεί εδραία δικαιολογητική βάση της ανάλυσής μας.

¹⁴⁸ Πρβλ. τις επισημάνσεις του σκαπανέα της *Δημοσιολογίας* Δ. Σούτσου, *ci-dessous*.

δικαιοσύνης και αποτελεσματικότητας, θα ωθήσουν ακόμη περισσότερο την επιστημονική της συγκρότηση.

Η σχέση λοιπόν ιδιαίτερων πεδίων της οικονομίας, εν προκειμένω η δημόσια οικονομία, με ειδικά πεδία έρευνας της ιστορικής και οικονομικής ανάλυσης για την εξέλιξη των φόρων και των φορολογικών μεταρρυθμίσεων, των δανείων και των δημοσίων δαπανών ή της πολιτικής σκέψης, όπως η επίδραση της δημοκρατίας στα δημοσιονομικά του κράτους όταν ο λαός κυβερνά, δημιουργεί το απαιτητικό πεδίο της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας. Στην αφετηρία της σύγχρονης εκδοχής που έχει λάβει η «κοινωνιολογία των δημοσίων οικονομικών» εμφανέστερα επανακάμπτει η θέση του A. de Tocqueville.¹⁴⁹ Είναι ο στοχαστής για τον οποίο ο R. Aron, εντάσσοντάς τον στους πρωταγωνιστές της κοινωνιολογικής σκέψης, θα μας επιβάλλει να αναρωτηθούμε για τη διστακτικότητά του και την πολιτική του απομόνωση με τις δημοσιοοικονομικές της μεταβολές ως προς τον τύπο της δημοκρατίας: πρόκειται για τον «πολιτικά απομονωμένο εξαιτίας της διστακτικής του προσχώρησης στη δημοκρατία, που γι' αυτόν ήταν βέβαια περισσότερο ένα ασυγκράτητο κίνημα παρά ένα ιδανικό».¹⁵⁰

¹⁴⁹ Cf., M. LEROY, *Sociologie des finances publiques*, La Découverte, Παρίσι 2007, σ. 7 κ.έ.

¹⁵⁰ Cf., R. ARON, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, τ. 1, op.cit., σ. 25.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΦΟΡΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
19^{ος}-20^{ός} αιώνας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οι πόροι στον εθνικό χώρο

V.1 Κοινωνιοχωρική πρόκληση, σσ. 191-203 ~ V.2 Από το φόρο της ξενικής αυθαιρεσίας στη νομιμότητα της εθνικής φορολογίας, σσ. 203-210 ~ V.3 Χωρογραφία πόρων, σσ. 211-244.

V. 1 Κοινωνιοχωρική πρόκληση

Η κοινωνιολογική σκέψη έχει δείξει ότι ένα διαρκώς υψηλότερο επίπεδο εντατικής και εκτεταμένης εξουσίας καταλαμβάνει όλο και μεγαλύτερο και σημαντικότερο μέρος στην κοινωνική ανάπτυξη, εκτείνεται με συντονισμένο τρόπο στο χώρο και εντάσσει στην οικονομία την οργάνωση των σχέσεων παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης. Στην αφετηρία των σκέψεων αυτών για την κοινωνιοχωρική πρόκληση χρειάζονται δύο γενικότερες παρατηρήσεις.

Η πρώτη αφορά στην αντιμετώπιση της διευρυμένης αυτονομίας της οικονομικής θεωρίας από την κοινωνιολογία και την ιστορία αλλά και το αντίθετό τους. Δεν θα λήψει η κριτική από την αποδέμηση αυτή: επικρίθηκαν (και επικρίνονται) από τη σύγχρονη οικονομική κοινωνιολογία. Τόσο ο *υπερ-κοινωνισμός* της *κοινωνιολογίας* όσο και ο *υπο-κοινωνισμός* της οικονομίας έχει συγκριθεί από τον M. Granovetter με το νέο οικονομικό ιμπεριαλισμό που παρακάμπτει την ανάλυση και εμβάθυνση στις κοινωνικές δομές.¹ Οι

¹ M. GRANOVETTER, «Les institutions économiques comme constructions sociales», in A. ORLEAN (επιμ.), *Analyse économique des conventions*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (coll. Quadrige), 2004, σ. 121. Είναι γενικότερης αξίας το σχόλιο που ακολουθεί και ιδιαίτερης σημασίας για το στάδιο της σύγχρονης ανάλυσης της οικονομικής κοινωνιολογίας στο πνεύμα της ενότητας των κοινωνικών επιστημών: αγωνίζεται εναντίον της «εξτρεμιστικής τάσης του μεθοδολογικού ατομικισμού που

σχέσεις αυτές εκτείνονται σε όλο και μεγαλύτερο εύρος στις συνθήκες κοινωνικής διαστρωμάτωσης.² Η κυρίαρχη τάξη επί των συνθηκών αυτών με το μονοπώλιο ελέγχου της, προσδίδει σε αυτήν την ικανότητα να αποκτήσει γενική και επιμεριστική εξουσία στην κοινωνία.³ Μία από τις πηγές και οργανώσεις της κοινωνίας είναι η οικονομική εξουσία: «πηγάζει από την ικανοποίηση των αναγκών διαβίωσης μέσω της κοινωνικής οργάνωσης της ιδιοποίησης, του μετασχηματισμού, της διανομής και της κατανάλωσης φυσικών αντικειμένων».⁴

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τη θεματογενή ανάλυση της οικονομικής κοινωνιολογίας, όπως προκύπτει και πάλι από το πνεύμα του M. Grannovetter: το αντικείμενό της «δεν συνιστά πλέον καινοτομία»,⁵ η απόσταση δε ανάμεσα στη γένεσή της (στο τέλος του 19^{ου} αι.) και την αναγέννησή της έναν αιώνα αργότερα (στη δεκαετία του 1970), θα συσσωρεύσει εμπειρικές μελέτες που ανασυντάσσουν τη θεωρητική της υποστήριξη μέσα από την εξέλιξη των δύσκολων σχέσεων οικονομίας και κοινωνιολογίας.⁶ Η παραγωγή, η διανομή, η ανταλλαγή, η κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών παραμένουν το θεσμικό πλέγμα δραστηριοτήτων, όπου εγγράφονται

κυριαρχεί σε μεγάλο τμήμα της σύγχρονης οικονομίας». A. Orlean, «La sociologie économique et la question de l'unité des sciences sociales», *L'Année Sociologique [Histoire et méthode de la Sociologie Economique]*, 2/2005, σσ. 132-156.

² Η «κοινωνιοχωρική» άντληση πόρων απαιτεί βαθιά διείσδυση στο χρόνο, παρά τις μεγάλες δυσκολίες και τις ακόμη μεγαλύτερες συγκαλύψεις που βρίσκεται αντιμέτωπη. Επικαλούμαστε ένα παράδειγμα που προέρχεται από τη βαθιά και συγκριτική διείσδυση του κορυφαίου Έλληνα δημοσιοοικονομολόγου Α. Ανδρεάδη. Το 1916 δημοσιεύει μία μελέτη του στην «Επιστημονική Επετηρίδα» του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου με αντικείμενο τις δημοσιονομικές θεωρίες του Αριστοτέλη και της Σχολής του: ως μεγάλος ιστορικός αλλά και κοινωνιολόγος (ci-dessous) της δημοσιονομικής σκέψης θα σημειώσει ότι στο έργο του Ξενοφώντα «Περί Προσόδων» ο συγγραφέας «περιορίζεται εις την εξεύρεσιν πρακτικών τινών μέτρων προς επαύξησιν των πόρων της Αθηναϊκής Πολιτείας» για να συμπληρώσει σε σημείωση ότι οι παρατηρήσεις ξένων ελληνοιστών για τα δημοσιονομικά σχέδια του Ξενοφώντα ότι «ούτος προσεδόκα την αποκατάστασιν των Αθηναϊκών οικονομικών εκ της αυξήσεως του μετοικίου και των λοιπών λαυρεωτικών προσόδων», προσόδων που προκύπτουν σε συνάρτηση δηλαδή με το χώρο. Cf. A. ANPΕΑΔΗΣ, «Περί των Δημοσιονομικών θεωριών του Αριστοτέλους και της Σχολής αυτού ιδία δε περί του Β' Βιβλίου των οικονομικών», ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ, *Επιστημονική Επετηρίς ΙΑ. 1914-1915*, Αθήνα, Σ. Κ. Βλαστός, 1916, σσ. 25-26.2.

³ Cf., M. MANN, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, τ. Α', *Μία ιστορία της εξουσίας από τις αρχές ως το 1760 μ.Χ.*, Αθήνα, Πόλις, 2008, σσ. 44-45· idem, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, τ. Β', *Η ανάπτυξη των τάξεων και των εθνών κρατών 1760-1914*, Αθήνα, Πόλις, 2009, *passim*.

⁴ Cf., M. MANN, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, τ. Α', *Μία ιστορία της εξουσίας*, *op.cit.*, σ. 44.

⁵ Cf., M. GRANOVETTER, «A Theoretical agenda for Economic Sociology», M. F. Guillén *et alii* (επιμ.), *The New Economic Sociology. Developments in an emerging field*, Νέα Υόρκη, Russell Sage Foundation 2002, σ. 35.

⁶ Cf., P. STEINER, «Une histoire des relations entre économie et sociologie», *Alternatives Économiques. L'Économie Politique* 4-12 / (2001), σσ. 32-45.

επίμονες κοινωνικές τάσεις (λ.χ. οικογένεια και συγγένεια, επιστήμη και γνώση) με ομοιότητες και διαφορές, παρέχοντας έναν τρόπο για να εξηγήσουμε την οικονομία.⁷

Ο φόρος,⁸ εν προκειμένω, με τη θέση που κατέχει στη διαστρωματωμένη κοινωνία, κατοχυρώνει την κοινωνική οργάνωσή της αλλά οφείλει να αναδείξει, εφόσον υπάρχουν, τις «κοινωνιοχωρικές» ιδιαιτερότητες, πολύ περισσότερο τις χρονικές τους αντοχές. Όπως στη στροφή του αιώνα (από το 19^ο στον 20^ό αι.) και μέχρι τη δεκαετία του 1920 τα οικονομικά θέματα δεν αποτελούν βασική μέριμνα για τους κοινωνιολόγους, η οικονομία δείχνει όλο πιο έντονη την τάση να αποδεσμεύεται από τις άλλες επιστήμες και την ικανότητα να συγκροτήσει το δικό της αυτόνομο επιστημονικό πεδίο, έτσι και η κοινωνιοχωρική διάσταση χάνει την ακριβή της διάσταση. Θα προσθέσουμε λοιπόν στην εργαλειοθήκη της οικονομικής κοινωνιολογίας την κοινωνιοχωρική διάσταση ενός συνολικού κοινωνικού φαινομένου, όπου εδώ ο φόρος, εντάσσεται στη λογική του K. Heinemann για τη δημιουργία ενός «a grab-bag of leftovers» («σάκος καταλοίπων») με θέση στην *Wissenschaft vom Datenkranz* («επιστήμη δεδομένων δακτυλιδιού»)⁹.

Η σύνθεση των φόρων και κατ' επέκταση των δημοσίων εσόδων με την επιρροή τους στις δημόσιες δαπάνες γεννά το ερώτημα για τα αίτια των μεταβολών τους: είναι ο χώρος ή/και ο κύκλος των οικονομικών διακυμάνσεων, κατά πόσο δε μπορεί να συνδεθεί η φορολογική πολιτική με την οικονομική ζωή; Η δράση του κράτους στο δημόσιο οικονομικό χώρο ασκεί επίδραση στο ρυθμό οικονομικής μεταβολής και η επίπτωση των φόρων ως μεταβίβαση το φορολογικού βάρους από τη μία κοινωνική ομάδα στην άλλη συνδέεται στενά με τον οικονομικό κύκλο, ιδίως για μία χώρα η οποία, καθώς επεκτείνει τα σύνορά της, ενισχύει το χαρακτήρα του κράτους ως αγροτικό κράτος. Οι μεταβολές αυτές της οικονομίας, συνδυασμός εθνικοσυνοριακού (προσαρτημένες περιοχές στο

⁷ Cf., M. GRANOVETTER, «A Theoretical agenda for Economic Sociology», op.cit.

⁸ Οι «προλήψεις» για το «φόρο» και το περιεχόμενό του ιδίως σε μεταφραστικά δοκίμια, ανάγονται σε μεγάλα χρονικά βάρη με την «κοινωνιοχωρική» ανάλυση να αποκτά ειδικό βάρος. Ο Α. Ανδρεάδης θα επισημάνει ότι «ο Γ. Χρυσίδης μεταφράσας την *Κατήχησιν* του Say (Αίγινα 1828) ζητεί (σελ. 155), όπως η λέξις *impro* μεταφρασθή δια της λέξεως *συνεισφορά* “εις τας χώρας, ένθα οι αντιπρόσωποι του λαού στέργουσι τα βάρη”, καθ’ ότι η λέξις φόρος “αρμόζει εις τόπους δεσποτικώς κυβερνωμένους, όπου τα δημόσια βάρη είναι δόσιμον επιβαλλόμενον από ηγεμόνα, ως εις την Τουρκίαν, Αυστριαν κτλ.”». Cf. Α. ΑΝΡΕΑΔΗΣ, «Περί των Δημοσιονομικών θεωριών», op.cit., σ. 35.1.

⁹ Cf. K. Heinemann, «Wirtschaftssoziologie», Gunter Endruweit, Gisela Trommdorff (επιμ.), *Worterbuch der Soziologie*, Stuttgart, Enke Verlag 1989, T. 3, Sanktion – Sweistunfenthese, σσ. 814-820, ειδικώς 815· ibid, «Probleme der Konstitutierung einer Wirtschaftssoziologie», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* [K. Heinemann (επιμ.), *Soziologie wirtschaftlichen Handels*], 28/ (1987), σσ. 7-38.

Ελληνικό κράτος) και εξελικτικού χαρακτήρα, επηρεάζουν την οικονομία του δημόσιου χώρου και τις διεθνοπολιτικές σχέσεις.

Η επέκταση των εθνικών συνόρων προκαλεί διεύρυνση και ιδίως σύμπτυξη των αντικειμένων φορολογίας ενώ συνδέεται παραλλήλως με το εθνικό εισόδημα. Τα δύο ζητήματα μας απασχολούν διαδοχικά στη συνέχεια: θα προτάξουμε στις μεταβολές του εθνικού εισοδήματος την ανάλυση του δικτύου των καταστημάτων και του πληθυσμού καθώς μεταβάλλεται ο εθνικός χώρος και ακολούθως θα διερευνήσουμε τις συνέπειες από την επιβολή νέων φόρων και την αύξηση των υφιστάμενων φορολογιών. Η αποτύπωση δείχνει την ένταση των ετήσιων μεταβολών του εθνικού εισοδήματος ως προς τη συλλογή των πόρων: οι μεταβολές του εθνικού εισοδήματος έχουν πολύ σημαντικότερες επιπτώσεις στη δημιουργία φορολογικών εσόδων, χωρίς να συνδέονται αναγκαστικά με τις προσκτήσεις νέων εδαφών στο εθνικό σύνορο.¹⁰

Η κοινωνιοχωρική ανάλυση του φόρου και της φορολογίας προσδιορίζεται από ένα ακόμη ζήτημα: το βαθμό εκχρηματισμού της οικονομίας.¹¹ Η καταβολή του φόρου καθορίζει τη χρήση του χρήματος: η σχετική σταθερότητα του χρηματικού κλάσματος της συνολικής φορολογίας ενισχύει την επέκταση του νομίσματος των οικονομιών. Με τον τρόπο αυτό ενθαρρύνονται, ιδίως στις αγροτικές κοινωνίες (οι προσαρτημένες περιοχές στο Ελληνικό κράτος στο 19^ο αι. αλλά και στο πρώτο μισό του 20^{ού} αι. είναι περιοχές με περιορισμένη τη συναλλαγή διά του χρήματος, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων), οι χωρικοί να καταβάλουν τη φορολογική οφειλή σε χρήμα. Όταν όμως επιβάλλονται νέοι φόροι, μεταβάλλονται οι δυνατότητες εκχρηματισμού της αγροτικής οικονομίας.

Έχει δειχθεί, με ιδιαίτερη συστηματικότητα,¹² για τις περιοχές που προσαρτήθηκαν στο Ελληνικό κράτος ότι η φορολογία υποδεικνύει τα όρια στη

¹⁰ Ενδεικτική αναφορά: η μείωση του εθνικού εισοδήματος την περίοδο 1929-1932 παρά την επιβολή νέων φόρων και την αύξηση των εσόδων την ίδια περίοδο κατά 20-30%. Cf., SOCIETE DES NATIONS, *La situation économique 1932-33*, Γενεύη 1933 (URL: <http://www.zo0rhoot123.top/telecharger/B00YIAOIRY-situation-economique-mondiale-1932-33> [Ανάκτηση: 28/08/2016]) και για τη μεταφορά Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Αι νεώτεροι κατευθύνσεις της φορολογικής πολιτικής», *Επιθεώρησης Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής Β* / 1934, σσ. 175-191.

¹¹ Τον προσδιορισμό και υπολογισμό του δείκτη εκχρηματισμού σε προσαρτημένες περιοχές του νέου Ελληνικού κράτους λ.χ. για τη Θεσσαλία στο 19^ο αι. και τη Μακεδονία στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992, σ. 357 κ.έ.· idem. «Χρηματοδότηση αγροτικής οικονομίας και οικογενειακή εκμετάλλευση» in Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, τ. Β, *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011, σσ. 97-166.

¹² Cf., Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ et alii, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Π.Ι.Ο.Π., 2006, τ. Α', σ. 250.

δημιουργία του χρηματικού τομέα του αγροτικού χώρου και την επίπτωση που έχουν οι γαιοπρόσοδοι στα οικογενειακά εισοδήματα στις συνθήκες της μακράς δυτικής ή ανατολικής κυριαρχίας πριν ενταχθούν στο νέο Ελληνικό κράτος. Η σύνδεση στις συνθήκες ξενικής κυριαρχίας, κοινωνιοχωρικά προσδιορισμένης, γίνεται με τη διάκριση των εισοδημάτων του δημοσίου σε «φορολογικές προσόδους» και σε «εισοδήματα από έγγειες προσόδους». Πρόκειται, όπως έχει ιστορικά αναλυθεί, για εισοδήματα που γεννά το ίδιο το πολιτικό σύστημα και η οικονομική υπόσταση ατόμων. Τα άτομα αυτά συμμετέχουν στις διοικητικές και στρατιωτικές λειτουργίες του συστήματος εξουσίας.¹³

Οι κοινωνιοχωρικές ιδιαιτερότητες επηρεάζουν την ανάλυση φόρου και φορολογίας. Με τη σειρά τους, οι χρονικότητες τους, διαθέτουν ένα ειδικό κατά περιοχή «βάρος» που φέρνει η συμπεριφορά των υπόφορων. Το βάρος «κληροδοτείται» στο νέο Ελληνικό κράτος από τις άλλοτε πρώην ανατολικές και δυτικές ξενικές κατακτήσεις. Η κληροδοσία γενικώς επί αγαθών αποκτά τη μορφή συλλογικών στάσεων και νοοτροπιών που διαμορφώνουν τα προγενέστερα συστήματα φορολογίας και οι έννοιες του φόρου που προήλθαν από τις διαφορετικές σχέσεις υπόδουλων και κατακτητών.¹⁴ Τα συστήματα αυτά αντιμετωπίζονται από τον πολίτη του Ελληνικού κράτους κατ' αντιδιαστολή προς τη διαμόρφωση που γίνεται από την πολιτική εξουσία.¹⁵

Πρόκειται για ιδιαιτερότητες οι οποίες είναι γενικότερα άξιες προσοχής –αναγκαία στοιχεία ενσωμάτωσης στη κοινωνιολογία του φόρου. Στην περίπτωση του Ελληνικού κράτους, η φορολογία, μετά την γένεσή του και όσο επεκτείνει τα εθνικά του σύνορα,

¹³ Ibid. Cf., Σ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ et alii, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, op.cit., τ. Α', σ. 250.

¹⁴ Cf., Χ. ΛΟΥΚΟΣ, «Η ενσωμάτωση μιας παραδοσιακής αρχοντικής οικογένειας στο νέο Ελληνικό κράτος: η περίπτωση των Μαυρομιχαλαίων» in Γ. Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Κ. ΚΩΣΤΗΣ, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, op.cit., σσ. 133-144. Για την αναδιανομή πλεονασμάτων μέσω οικογενειακών γενών, την εμπέδωση τοπικών συμφερόντων, τις χωρικές διακρίσεις αλλά και τις ανατροπές που προκαλούν οι νέοι θεσμοί στο νέο Ελληνικό κράτος, cf. Ε. Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1980 (GN585.G85.A54 1980), σ. 19 κ.έ.

¹⁵ Cf., J. A. PETROPOULOS, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, MIET, 1985, *passim*. Ο J. A. Petropoulos θα σημειώσει ειδικότερα ότι «το βασικότερο από τα συστήματα αυτά [σχετικώς με την ύπαρξη, δημιουργία και λειτουργία πολιτικών κομμάτων στο Ελληνικό βασίλειο (1833 - 1843)] προέρχονταν από τον τύπο της κοινωνίας που χαρακτήριζε την οθωμανική περίοδο, μιας κοινωνίας όπου στην πράξη οι άνθρωποι δεν διαφοροποιούσαν τις σφαίρες των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, όπως ήταν η πολιτική, η οικονομική, η κοινωνική ή η θρησκευτική», cf., J. A. PETROPOULOS, «Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό βασίλειο (1833-1843)» in Γ. Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Κ. ΚΩΣΤΗΣ, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, op.cit., σ. 197. Την συστηματικότερη ανάλυση για αυτήν την πορεία στη συνέχεια διαχωρισμού, cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, «Γένεση και συγκρότηση του οικονομικού εθνικού χώρου» in Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, τ. Α, Συγκρότηση εθνικής οικονομίας, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011, σσ. 43-77.

τροφοδοτεί την ενίσχυση της συγκεντρωτικής φύσης του κράτους ώστε να ελέγχει, με κάθε τρόπο, τα «εκτεταμένα κυκλώματα παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης». Μαζί τους προοδευτικά ελέγχει την «εντατική πρακτική καθημερινή εργασία της μάζας του πληθυσμού».¹⁶

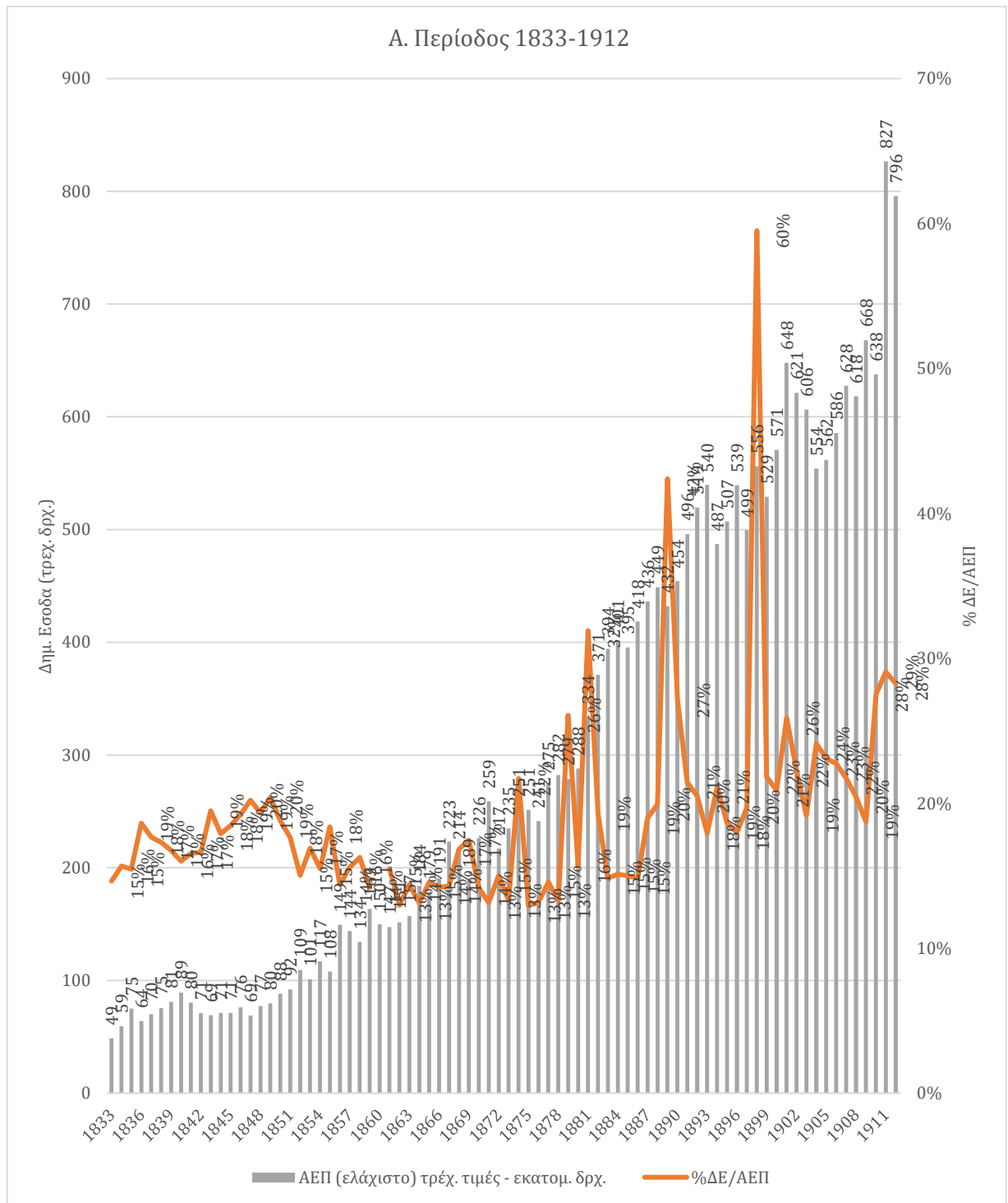
Η ιστορική μέριμνα για την κοινωνιοχωρική ανάλυση ως προς την άντληση πόρων γίνεται ουσιώδες στοιχείο για την ελληνική κοινωνία. Η υπόθεση αυτή έχει μια ακόμη συνέπεια, η οποία ήδη αποτέλεσε σημείο αναφοράς της γαλλικής σχολής της κοινωνιολογίας του φόρου: η κοινωνιολογία του φόρου εντάσσεται στην ιστορία. Η ένταξη προκαλείται από έναν όγκο τεκμηρίων που παράγει η κεντρική και αποκεντρωμένη διοίκηση (εν προκειμένω του Ελληνικού κράτους) και μια πολυπλοκότητα (αποτέλεσμα διαφορετικών ξενικών κατακτήσεων σε περιοχές που γίνονται στη συνέχεια μέρος της ελληνικής επικράτειας), οι οποίες δείχνουν την επιτόπια οργάνωση της οικονομικής ανταλλαγής και την πορεία της μέσα στην εθνική φορολογική επικράτεια. Η πορεία αυτή ανταποκρίνεται σε ένα «μοντέλο» οικονομικής και κοινωνικής «φορολογίας» στο χρόνο, αφήνοντας άλλα φαινόμενα της ελληνικής κοινωνίας στο παρασκήνιο και άλλα φέρνει στο προσκήνιο: τυπικό δείγμα «προβολής» (προσκήνιο) και συγκάλυψης (παρασκήνιο) εθνικών, κοινωνικών και διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της οικονομίας του Ελληνικού κράτους αποτελεί, με κριτήριο τη διάκριση της πιο σημαντικής τομής στη μεταβολή του πληθυσμού και την έκταση του Κράτους το 1913,

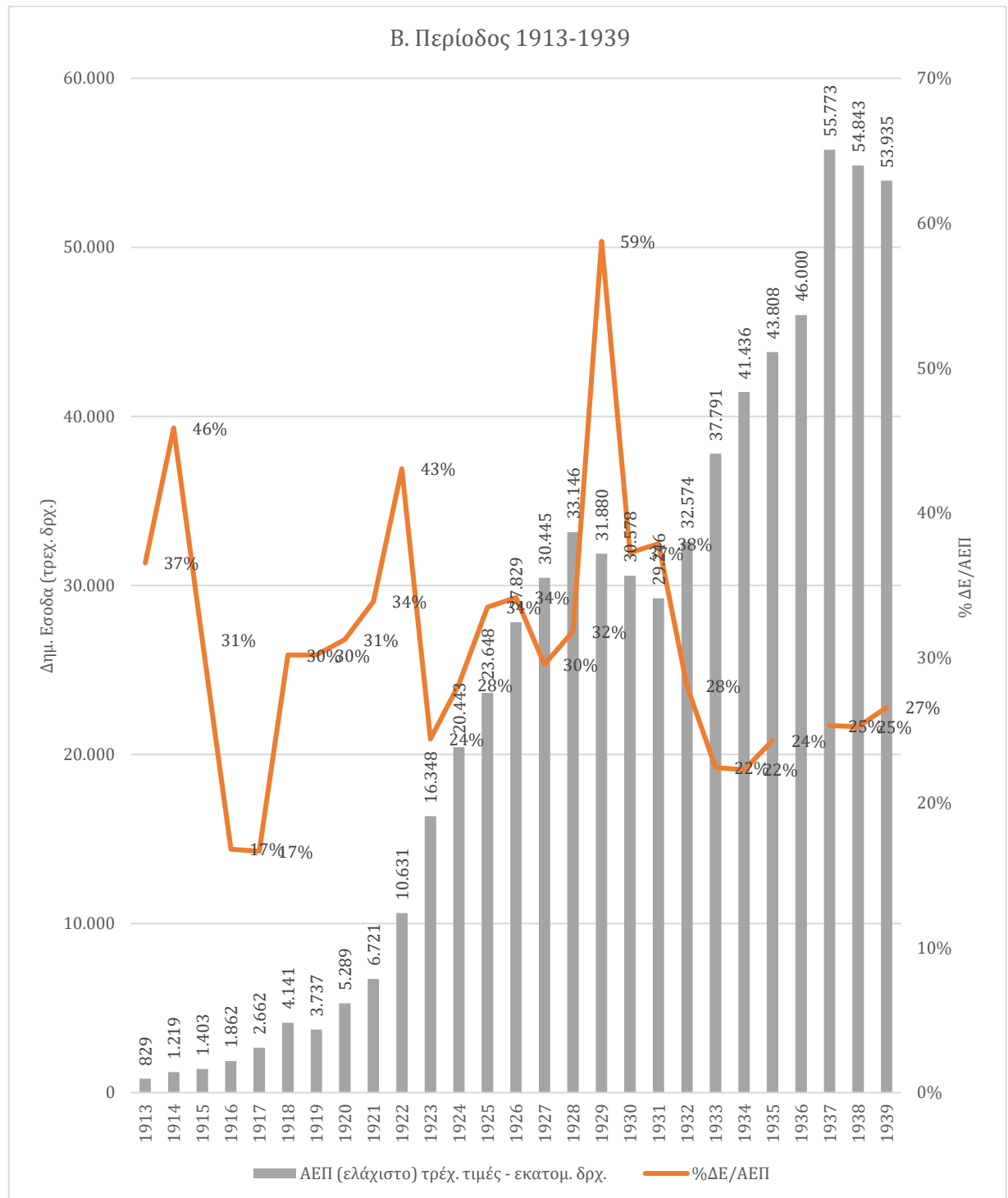
- το διάγραμμα 5.1 όπου η εξέλιξη του ποσοστού που αποσπά το κράτος ως δημόσια έσοδα και των ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, και
- το διάγραμμα 5.2 όπου η αποτύπωση των δημοσίων εσόδων και της μεταβολής της εθνικής επικράτειας:¹⁷

¹⁶ Cf., M. MANN, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, τ. Α', *Μία ιστορία της εξουσίας*, op.cit., σ. 46.

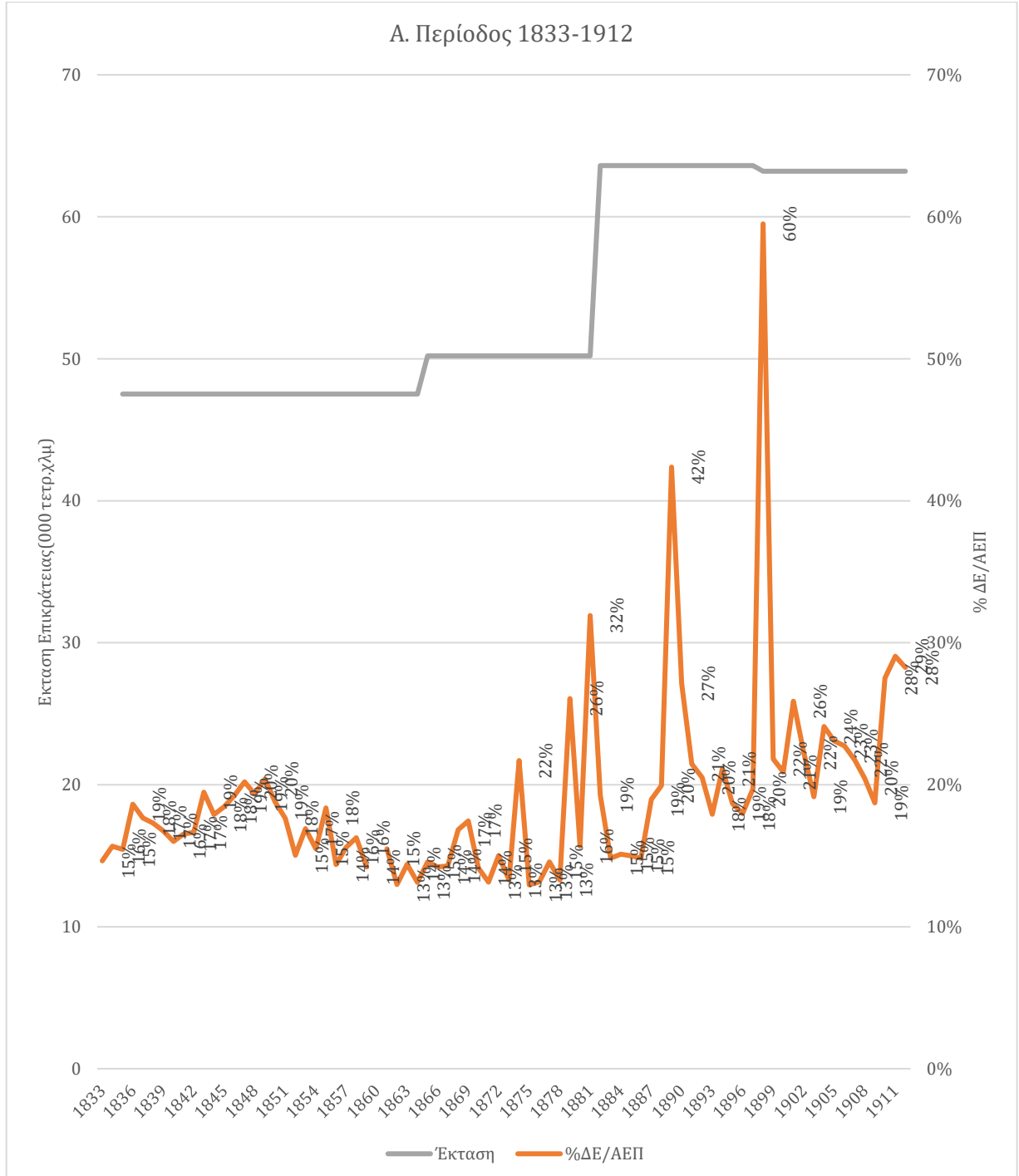
¹⁷ Τα στοιχεία μεταβολής των εθνικών συνόρων εμφανίζονται στο Παράρτημα Π.1.

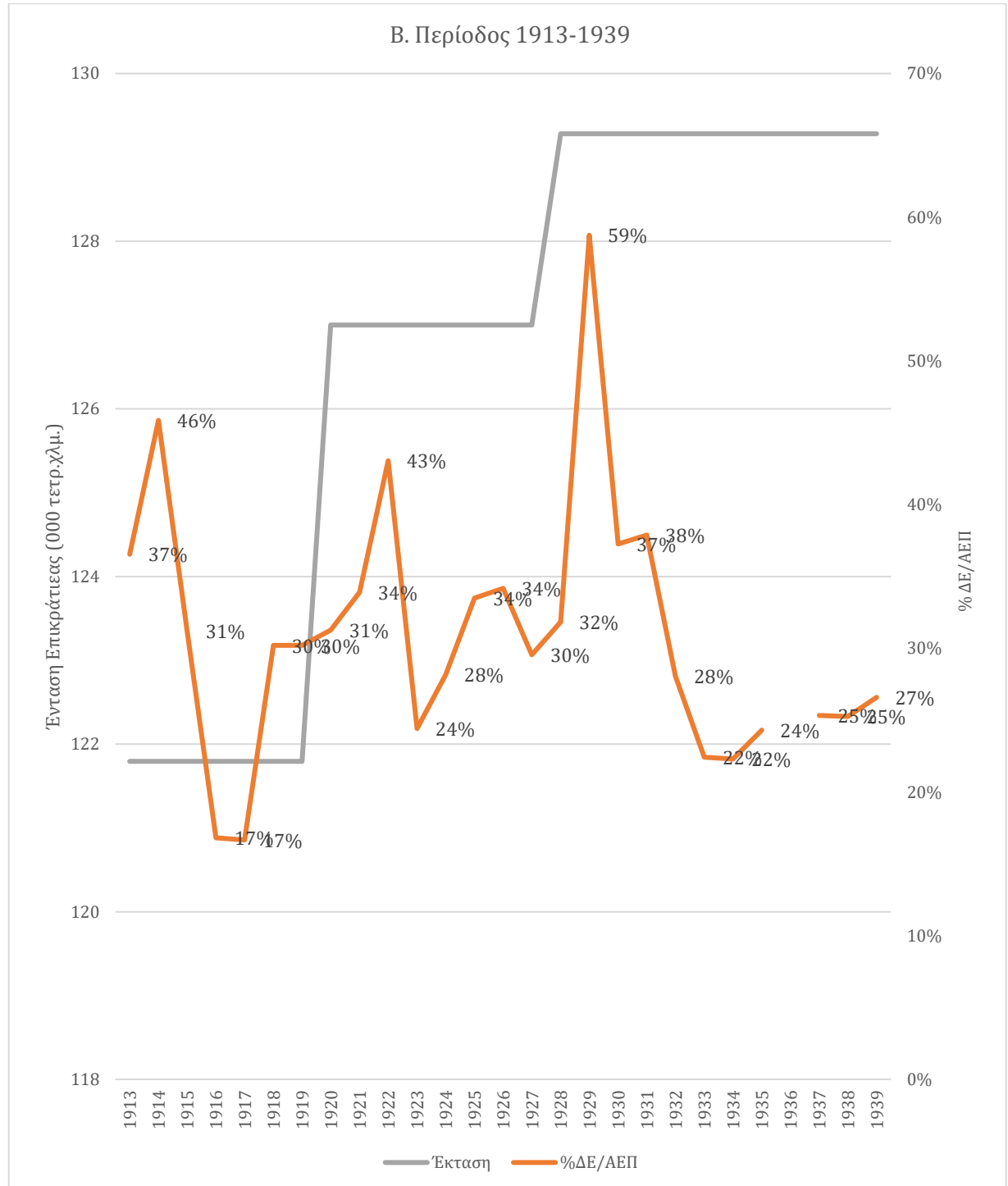
Διάγραμμα 5.1
 Η εξέλιξη των Δημοσίων Εσόδων (% ΑΕΠ) και ΑΕΠ (τρέχ. δρχ.)
 1833-1939

Διάγραμμα 5.2
 Η εξέλιξη Δημοσίων Εσόδων (% ΑΕΠ) και Επικράτειας (000 τετρ. χλμ.)
 1833-1939

Η συγκάλυψη που προκαλεί η τυπική προσέγγιση της φορολογίας, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 5.1, αφορά στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της κοινωνιοχωρικής μεταβολής του Ελληνικού κράτους. Η τυπική παρουσίαση της φορολογίας δεν φέρνει στο προσκήνιο την απάντηση στο ερώτημα αν και σε πιο βαθμό η μεταβολή (αύξηση) της ενισχύει (αυξάνει) την παραγωγή ούτε αν οι κοινωνιοχωρικές διαφορές έχουν επίπτωση σε μια αγροτική χώρα στην εμφάνιση ενιαίου αγροτικού κόμματος.¹⁸

Ο φόρος, γενικώς, συνδέεται πρωτίστως με τον *homo economicus* και, μέχρι σήμερα, παρενθετικά με τον *homo sociologicus*. Τόσο στη μία περίπτωση όσο και στην άλλη η σύνδεση συνιστά δύο εικόνες που απαιτούνται για να διατυπώσουμε παρατηρήσεις, έννοιες, νόμους, ερμηνείες, που συγκροτούν κοινωνιολογικά ερωτήματα, όπως: τι άλλαξε στη (φορολογική) συμπεριφορά καθώς ο «μεγάλος μετασχηματισμός» συντελείται δύο και πλέον αιώνες, ή ακόμη ποια είναι τα συμφέροντα, οι συνήθειες, οι κανόνες, τα ήθη που προσδιορίζουν την οικονομική δραστηριότητα ως και τις κοινωνικές πραγματικότητες.¹⁹ Ο «φόρος» στην προσέγγισή του γίνεται «μηχανή που υπολογίζει» και *sui generis* οικονομική δραστηριότητα, ικανή να μετρά με εξαιρετικά περίπλοκο τρόπο τις συνέπειές του στην κοινωνική πραγματικότητα και την οργάνωσή της. Για την τελευταία, ιδίως στην ανάλυση κοινωνικών ομάδων και τάξεων όπου η πολιτική φιλοσοφία και η σύνδεσή της με το φόρο έχει ιδιαίτερη σημασία,²⁰ απαιτούνται νέες προσλήψεις πέρα από το καταφύγιο στον οικονομικό και κοινωνιολογικό λόγο ή την κριτική στο βαθμό καθαρότητάς του, όπως αποτυπώνονται στην αναλυτική σκέψη μεγάλων στοχαστών τους ώστε να διαθέτουμε το μέτρο για την αντικειμενικοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας.²¹

Τις προσλήψεις αυτές τις αναζητούμε κατά τη μετατόπιση «φορολογικών συνεπειών και παραγόντων» από το προσκήνιο στο παρασκήνιο. Σε αυτήν την

¹⁸ Cf., A. CHAYANOV, *The theory of peasant co-operatives*, Ohio State University Press, 1991 (URL: http://library.uniteddiversity.coop/Cooperatives/The_Theory_of_Peasant_Co-Operatives.pdf [Ανάκτηση: 28/08/2016]),

¹⁹ Χάρη στο έργο του K. Polanyi προχωρά η ανάλυση ορισμένων οικονομικών θεσμών που χαρακτηρίζουν παραδοσιακές κοινωνίες (ενσωμάτωση στην αγορά, ηγεμονία του νομίματος) και φαίνονται ιδιαίτερα χρήσιμες στην ανάλυση του φόρου και της φορολογίας. Cf., K POLANYI, C. ARENSBERG (διευθ.), *Les systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Παρίσι, Larousse 1975, *passim*.

²⁰ Για τη φιλοσοφία του φόρου, *au-dessus*.

²¹ Cf., λ.χ. η σχετική συζήτηση για το έργο του Pierre Bourdieu (*Bourdieu Conference*, Βοστώνη, Οκτώβριος 2002) και ειδικότερα F. LEBARON, «Pierre Bourdieu: Economic models against economism», *Theory and Society*, 32(5-6) / (Δεκ. 2003), σσ. 551-565.

προσπάθεια ψηλαφούμε μέσα στο χρόνο και το χώρο, είναι δε η ανάγκη αυτή που ενισχύει ακόμη περισσότερο τη σύνδεση της κοινωνιολογίας του φόρου με την ιστορία. Η «φύση των δεσμών» με τα όργανα και τις μορφές που παρουσιάζεται η φορολογία μέσα από την «ονοματολογία» και την «απόδοσή» τους, τόσο δια της «στατιστικής σημειολογίας» όσο και της «φορολογικής συμπτωματολογίας», δείχνουν πώς συγκροτείται σταδιακά η εθνική οικονομία, πόσο μακρύς είναι ο «βίος των φόρων»,²² ή ακόμη σε τι βάθη χρόνου ανάγεται η αντοχή τους -ιδίως στην περίπτωση εθνικής οικονομίας- που ενσωματώνει, με κόστος ενοποίησης, διαφορετικά φορολογικά συστήματα. Τον εμπειρικό συνεπώς έλεγχο των υποθέσεων της κοινωνιολογίας του φόρου μπορούμε να στηρίξουμε σε τρεις λόγους, οι οποίοι:

- καθιστούν τον έλεγχο ιστορικό,
- εντάσσουν το φόρο στη συγκριτική κοινωνιολογία και
- επιτρέπουν να υιοθετήσουμε την εξελικτική αφήγηση στην κοινωνιολογία του φόρου, με πεδίο αναφοράς μας τη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής, όπως συμβαίνει στην «περίπτωση» συγκρότησης του Ελληνικού φορολογικού κράτους.

Ειδικότερα, το «μοντέλο» μας, δια της ιστορικότητάς του, παραπέμπει σε μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής. Η μετάβαση από ένα εξαιρετικό γεγονός (όπως είναι μία επανάσταση) δημιουργίας κράτους υπόφορων κοινωνιών σε διαφορετικές κυριαρχίες γίνεται μέρος του προβλήματος του φορολογικού κράτους, αφού είναι αυτό που επεκτείνεται σε εδάφη με εναλλασσόμενες κοινωνιοχωρικές ιδιαιτερότητες, διαδοχικά, σε δυτικές και ανατολικές κυριαρχίες των εδαφών αυτών. Η μετάβαση σε μια «ενιαία» κοινωνία, αυτή του νεοελληνικού κράτους, άλλοτε κυριαρχημένων και χωρίς (συνήθως)

²² Σε μία υψηλότερης προσέγγισης ανάλυση ο W. Sombart θα σημειώσει ότι «δεν είναι δυνατόν (...) να γνωρίσωμεν την συγκρότησιν της εθνικής οικονομίας, εμμή μόνον εαν μελετήσωμεν την φύσιν των δεσμών, οίτινες ενώνουν τα άτομα προς τα όργανα αυτής και τας μορφάς υφ' ας παρουσιάζονται οι δεσμοί ούτοι». Τη μεταφορά και απόδοση, cf., Α. Δ. ΣΙΔΕΡΗΣ, *Ιστορία του Οικονομικού Βίου*, Αθήνα, Παπαζήσης, τ. Α', 1950, σ. 15. Μάλιστα στο in memoriam κείμενο του Δ. Καλλιτσουνακί για τον W. Sombart διαβάζουμε ότι «[ο W. Sombart] επεζήτει ενιαίαν εξήγησιν εκ των τελευταίων αιτίων, την εποικοδόμησιν όλων των ιστορικών εκδηλώσεων εις κοινωνικόν τι σύστημα, με μίαν λεξιν εκείνον το οποίον εκάλει ούτος 'αναγωγήν ειδικώς θεωρητικήν'. Η οικονομική κοινωνιολογία και τα εκ ταύτης απώτερα φιλοσοφικά διδάγματα διέφερον αυτόν προ παντός. Αι εκ της οικονομίας ανακύπτουσαι κοινωνικά σχέσεις και διαμορφώσεις, η ψυχολογία των, η εκ της οικονομικής ζωής διαμορφούμενη ψυχολογία του οικονομικώς δρώντος ανθρώπου απασχολούν αυτόν. Και την Οικονομικήν Ιστορίαν μελετά δια να κοινωνιολογήση». Cf., Δ. ΚΑΛΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙΣ, «Werner Sombart», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών ΚΑ/ Γ* (1941).

αυτάρκεια εδαφικών ενοτήτων, με διαφορετική κοινωνική διαστρωμάτωση, ενισχύει την προσέγγιση της συγκριτικής ανάλυσης στο χώρο και το χρόνο. Η μετάβαση επίσης από το «χρόνο των ξένων κυριαρχιών» (ανατολικών και δυτικών) στον «εθνικό χρόνο» ανιχνεύεται στη στάθμιση των υποδομών της εξουσίας εκ των οποίων μία, ενδεχομένως η σημαντικότερη, είναι η φορολογία. Ο φόρος, με την ονοματολογία του και τις επιδόσεις του, γίνεται πλέον μέτρο της χωρικής ανάπτυξης «ποσοτήτων εξουσίας» στις άλλοτε κατακτημένες και μετέπειτα ενσωματωμένες στο φορολογικό Ελληνικό κράτος κοινωνίες.

Η ανάλυση έχει ανάγκη το πνεύμα αυτής της κοινωνιολογικής θεματογένεσης, όπως προκύπτει από ιστορικά στοιχεία, για τα οποία υπάρχουν ορισμένοι κίνδυνοι: ενδεχόμενες γενικεύσεις να μην είναι τόσο δόκιμες και αντιστρόφως ορισμένες εμβριθείς και βασανιστικές λεπτομέρειες να μην βοηθούν στη γενίκευση εννοιών με τις οποίες εφοδιάζονται οι κοινωνιολόγοι. Είναι πιθανόν ανάλογοι κίνδυνοι να προκύπτουν και στις αναλύσεις των οικονομολόγων για το φόρο ως κοινωνικό γεγονός και τη φορολογία ως οικονομική πολιτική.²³

V.2 Από το φόρο της ξενικής αυθαιρεσίας στη νομιμότητα της εθνικής φορολογίας

Η γένεση και πολιτική συγκρότηση των Ελλήνων σε ανεξάρτητο κράτος μετά από χρόνια κυριαρχία μεγάλων αυτοκρατοριών (εναλλασσόμενες ή μη ανατολικών και δυτικών) στο σημερινό γεωγραφικό του σύνορο, διαρκεί περισσότερο από έναν αιώνα (1821-1947), διαμορφώνοντας, μαζί με τη φιλοσοφία του φόρου, την κοινωνιογραφία και την

²³ Τους σκοπέλους αυτούς συνοψίζουμε με τη μορφή αντίστοιχων ερωτημάτων που δανειζόμαστε και προκύπτουν σε κάθε βήμα της ανάλυσής μας: Α) Για τον ιστορικό δεν είναι άραγε χρήσιμη η γνώση της φύσης των κοινωνιών; Β) Για τον κοινωνιολόγο η ανιστορικότητα; Μ. MANN, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, *op.cit.* Θα προσθέταμε εδώ αφενός, με ελαφρά παραλλαγή, την παρατήρηση του Α. Ανδρεάδη, ότι δηλαδή η προήγηση της θεματογενούς φορολογικής κοινωνιολογίας ως «ελληνική σχολή» απαιτεί την εμβάθυνση στην προ-κρατική και κρατική φορολογία της Ελλάδας με χρονικές και θεματικές διακρίσεις (cf., ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Επιστημονικόν Μνημόσυνον Ανδρέου Κ. Ανδρεάδου*, Θεσσαλονίκη, 1949, σ. 15) και αφετέρου τη μεγαλύτερη μεταβλητότητα των δημοσιοοικονομικών νόμων έναντι των οικονομικών νόμων, αναλόγως των οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών συνθηκών, πολύ δε περισσότερο την πρόσδοση στα δημοσιοοικονομικά φαινόμενα «ιδιάζοντα εθνικού χαρακτήρα» (*ibid.*, σ. 23).

κατακτητική χωρογραφία του άλλοτε υπόφορου σε πολίτη πλέον για το ανεξάρτητο Ελληνικό κράτος. Φυσικά το Ελληνικό κράτος μεταβάλλει τα σύνορά του και αυτό συνιστά μία νέα «εκκίνηση» στην πορεία του με πολίτες στην εθνική επικράτειά του: μετά την επανάσταση και τα αρχικά του σύνορα,²⁴ η Ελλάδα προσαρτά, μέχρι τα μέσα του 20^{ού} αι., διαδοχικά εδάφη από πρώην κατακτημένες περιοχές του ελλαδικού χώρου και αυτό γίνεται κάτω από διαφορετικές διεθνοπολιτικές συνθήκες με διαφορετικές συνέπειες.

Η γεωγραφική ολοκλήρωση του Ελληνικού κράτους (πολύ διαφορετική από τη γερμανική ή την ιταλική ενοποίηση, οι οποίες συμβαίνουν τον ίδιο αιώνα), γίνεται σε συνθήκες μεγάλων ευρωπαϊκών αναταράξεων και ανταγωνισμών:²⁵ οι πόλεμοι για τη μεταβολή των συνόρων δοκιμάζουν, περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο, τις δυνατότητες του κράτους, όπως φαίνεται από το 18^ο αι., και αποτυπώνεται στην ανεύρεση πόρων για τη στήριξη των δημόσιων δαπανών των κρατών. Θα σημειώσουμε ότι δεν φαίνεται να έχει ενταχθεί η μεταβολή των εθνικών συνόρων σε κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικο-πολιτισμικές προσεγγίσεις της πορείας του Ελληνικού κράτους, παρά μόνον «κατ' εξαίρεση» αναφοράς, όταν βεβαίως δεν πρόκειται για τη γεγονотоγραφική ιστορική ανάλυσή του.

Παρατηρούμε όμως ότι, καθώς μεταβάλλει τα σύνορά του το νεοσύστατο Κράτος, η πολιτική ανεξαρτησία και ικανότητα της Ελλάδας να οργανώσει τον εθνικοπολιτικό και κοινωνικοοικονομικό βίο αποτελεί σοβαρό διακύβευμα της οικονομίας και της κοινωνίας, το οποίο με εξάρσεις διαρκεί δεκαετίες. Το διακύβευμα αυτό συνδέεται με διεθνείς

²⁴ Η υπογραφή αναγνώρισής του ως ανεξάρτητου κράτους το 1832, όπως και ορισμένες μεταγενέστερες προσαρτήσεις εδαφών, θα συνδεθεί με τη βούληση των μεγάλων δυνάμεων. Ενδεικτική η αναφορά «ότι οι Έλληνες δεν πήραν μέρος στη υπογραφή της συνθήκης του Μαΐου του 1832 ανάμεσα στη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Ρωσία και τη Βαυαρία αποτελούσε σύμπτωμα της εξαρτημένης φύσης του νέου κράτους», cf., R. CLOGG, *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα, Κάτοπτρο, 2003, σ. 67. Το σύμπτωμα που επισημαίνει ο R. Clogg, παρά την αυστηρότητα στη διατύπωσή του, αποκτά διάσταση στην εξέλιξη της δημοσιοοικονομικής ανεξαρτησίας του Ελληνικού κράτους αν ως κριτήριο υιοθετήσουμε τη φορολογία, ως μέσο για την αντιμετώπιση των διεθνών οικονομικών σχέσεων και τη στάση των πολιτών για το φόρο, όπως βλέπουμε στη συνέχεια. Το ζήτημα των δημοσίων εσόδων του Ελληνικού κράτους φαίνεται να συνδέεται λανθάνοντως με το ζήτημα του πολιτειακού καθεστώτος. Βασιλικός ή μοναρχικός θεσμός, είναι ένα από τα μείζονα προβλήματα της σύνδεσης αρχικά των Ελληνικών Πολιτευμάτων (Τοπικά και Γενικά) με την αληθινή βούληση των επαναστατημένων και στη συνέχεια των πολιτών του Κράτους. Cf., Γ. ΝΑΚΟΣ, *Το πολιτειακό καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844. Εκ των Δημοκρατικών ιδεωδών της Επανάστασεως του 1821 εις την απόλυτον Μοναρχίαν*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλιο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1974, σ. 8.

²⁵ Cf., Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η Ευρώπη και ο Κόσμος (1814-1914). Τα πολιτικά, διπλωματικά, οικονομικά, κοινωνικά πλαίσια και οι διεθνείς σχέσεις*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2003, *passim*. Α. ΛΙΑΚΟΣ, *Η ιταλική ενοποίηση και η μεγάλη ιδέα 1859-1862*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, *passim*. Σ. Ι. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001, *passim*. επίσης cf., Ε. J. HOBSBAWM, *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1990, *passim*.

εξελιξείς και εσωτερικές αντιθέσεις για τον «τύπο κράτους» που θα πρέπει να δημιουργηθεί,²⁶ με πρωτεύουσα τη θέση του φορολογικού συστήματος ως μείζονος προβλήματος στις σχέσεις πολιτών και κράτους, πολιτικής ελευθερίας και λαϊκής κυριαρχίας, σταθερά κατ' αντιδιαστολή ζητήματα από την περίοδο της ξενικής κατάκτησης.²⁷ Παραλλήλως δηλαδή με τη γεωγραφική συγκρότηση του Κράτους, η μετατόπιση, επέκταση και διεύρυνση του κύκλου των οικονομικών και συνάμα διοικητικών λειτουργιών του δημόσιου τομέα καθιστούν, μεταξύ άλλων, το φόρο και τη φορολογία από πρόβλημα ισονομίας και υπέρβασης της αυθαιρεσίας σε μείζον «κυκλικό» ζήτημα που συνδέεται με τον «τύπο κράτους» που επιδιώκεται να οικοδομηθεί.²⁸ Από την

²⁶ Cf., inter alia, G. HERING, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2004, τ. 1-2, *passim*. Γ.Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα, Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, 2004, τ. 1-2, *passim*. Θ. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη: Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα, Εξάντας, 1994, *passim*. Ν. Γ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, *passim*.

²⁷ Cf., Γ. ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, *Η φορολογία της αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα, 1828-1862*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, 1992, *passim*. Σ. Α. ΜΠΟΖΙΚΗΣ, «Δυναμικές και αδράνειες στη φορολογία και στο φορολογικό μηχανισμό κατά την Επανάσταση του 1821», *Μνήμων*, 31/2010, σσ. 31-70.

²⁸ Στις πρώτες μεταφράσεις έργων αλλά και στα πρώτα συγγράμματα Ελλήνων ακαδημαϊκών οικονομολόγων διακρίνεται η διάχυση της υπόθεσης ότι κάθε απόφαση που λαμβάνεται στην αγορά (*res privata*) υπόκειται στη διατήρηση των κανόνων λειτουργίας της (λ.χ. «τρόπος νομοθετήσεως») που παράγει, με τη μορφή σχολής δικαίου, το πνεύμα του ρωμαϊκού δικαίου (οι μεταφράσεις του οποίου αποκτούν ιδιαίτερη σημασία μέσα στις αντιθέσεις που εκδηλώνονται από τη διάκριση «λογίας» και «δημοτικής» παράδοσης δικαίου, αφού «το δίκαιον δεν μορφούται αθρόον· καθ' ο έκφρασις και αποτέλεσμα του πολιτισμού αυτών, μετ' αυτού αναπτύσσεται και τροποποιείται· αι δε μεταμορφώσεις αυτού, και ιδίως ως προς το αστυκόν και ιδιωτικόν δίκαιο, βραδέως πολλάκις εκτελούνται, διότι, αν και υπάρχωσιν ήδη τα σπέρματα αυτών, μόνον κατά τινας εποχάς εκδηλούνται και διακρίνονται ευκόλως», cf., E. LAGRANGE, *Σύνοψις της ιστορίας του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήνα, Πάσσαρης, 1865, σ. 1· επίσης Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Από της «λογίας» παραδόσεως εις τον Αστυκόν Κώδικα*, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, 1995, σ. 20 κ.έ.) είναι υπεύθυνος ο δημόσιος τομέας (*res publica*). Η διάκριση αυτή στον 20^ο αι. ισχυροποιείται με την έννοια του «ιδιωτικού τομέα» να αντικαθιστά την «ιδιωτική αγορά» και ο δημόσιος τομέας να αποκτά ένα ισχυρό εργαλείο άσκησης οικονομικής πολιτικής, τη «δημόσια οικονομική» (σε όλες τις λεκτικές εκδοχές της). Θα προκύψουν (α) η διάκριση Δημόσιος Τομέας με τα δημόσια οικονομικά και την αρμοδιότητά τους στην άσκηση οικονομικής πολιτικής, (β) η εμφάνιση των θεσμικών ορίων στην ιστορία του απολυταρχικού κράτους και της σύνδεσής τους με τη φορολογία: στο 19^ο αι. το ζήτημα της ανισοκατανομής του εισοδήματος θέτει για πρώτη φορά ζητήματα λειτουργίας της αγοράς, αναδιανομής των εισοδημάτων δια της φορολογίας και προβλήματα μεταβίβασης εισοδημάτων δια του Προϋπολογισμού, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο τη διάκριση των δικαίων και την ανάγκη εμπέδωσης πλήρως του ρωμαϊκού δικαίου. Ο καταλύτης των εξελίξεων είναι η Μεγάλη Οικονομική Κρίση του 1929 όταν τα Δημόσια Οικονομικά, με τον κενσινανισμό, μετασχηματίζουν τη δημοσιοοικονομική πολιτική σε μακροοικονομικό εργαλείο οικονομικής πολιτικής, το οποίο έχει στόχο τη βελτίωση της απασχόλησης και την αύξηση του εθνικού προϊόντος. Τα δημόσια οικονομικά πλέον καθίστανται ο δρόμος που προσφέρει πολιτική δικαίωση στην ανάπτυξη του Δημόσιου Τομέα, με το έλλειμμα του Προϋπολογισμού να προσδιορίζει το ρόλο τους, ζήτημα που στα παλαιά κοινοβούλια αποτέλεσε λόγο για το θεσμικό περιορισμό του Κράτους. Cf., W. HOCHWALD, «Théorie et histoire économique», in D. GREENWALD (ed.), *Encyclopédie Économique*, Παρίσι, Economica, 1984, σσ. 1034-1059.

επαναστατική περίοδο της ανεξαρτησίας του οι κυκλικότητες αυτές εμφανίζονται ως θέματα:²⁹

- δικαιικής ομοιογένειας και ποιας στο νέο εθνικό σύνορο, προσδιορισμού και υπολογισμού των πόρων, αλλά πώς και πόσο διαρκεί η μετάβαση από την παραδοσιακή συλλογή των φόρων (λ.χ. η ενοικίαση) μέσα σε ένα νέο φορολογικό σύστημα που για μεγάλο χρονικό διάστημα βασίζεται στην αγροτική παραγωγή,³⁰
- διοικητικής ενσωμάτωσης της περιφέρειας και παρακολούθησης των επιδόσεών της - αλλά με ποια μέσα,
- ισχυροποίησης της θέσης του Κράτους στην κοινωνία και τη νομιμοποίηση της οικονομίας του δημόσιου χώρου δια του ελέγχου και της άντλησης των πόρων – έναντι ποιων,³¹
- κοινωνικής (εντός και εκτός ελλαδικού χώρου) ή ακόμη «οικογενειακής» ενσωμάτωσης,³² ως και των προσδοκιών των ελίτ (διάφορων από τις άλλοτε υπόφορες ελίτ των ξενικών κυριαρχιών) για την ισχύ τους στο σχεδιασμό δημιουργίας εθνικού κράτους.³³

Στην «κυκλικότητα» αυτή η επάρκεια ή μη των δημοσίων πόρων προκαλεί ένα φαύλο κύκλο δημοσιοοικονομικής εξάρτησης και κοινωνικοπολιτικής ανεξαρτησίας, που γεννά, μαζί με τις καθημερινές πρακτικές αντιμετώπισής της από τους πολίτες και τη διοίκηση, έναν τρόπο ακαδημαϊκής σκέψης που τείνει να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά σχολής,

²⁹ Cf., Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, «Προσπάθεια δημιουργίας δυτικού τύπου κράτους στην επανάσταση και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις», *in* Γ. Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Κ. ΚΩΣΤΗΣ, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ός} αιώνας)*, *op.cit.*, σσ. 123-129.

³⁰ Cf., Σ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999, σ. 57 κ.έ.

³¹ Cf., Σ. Α. ΜΠΟΖΙΚΗΣ, «Δυναμικές και αδράνειες», *op.cit.*

³² Cf., Χ. ΛΟΥΚΟΣ, «Η ενσωμάτωση», *op.cit.*

³³ Cf., Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1862*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2002, σ. 2 κ.έ. Γενικότερα επισημαίνεται από τον συγγραφέα ότι η «πολιτική ανελευθερία» και η «προσωποπαγής λειτουργία» για ένα κράτος που οδεύει από την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο καθεστώς της ανεξαρτησίας με τη συγκρότηση θεσμών κράτους δικαίου συνιστά μία επώδυνη διαδικασία, που θα διαρκέσει επίσης πλέον του αιώνα, κι ακόμη την παράλληλη όψη των προβλημάτων γεωγραφικής ολοκλήρωσης. Η φορολογία στη μακρά αυτή πορεία εντάσσεται στο σχεδιασμό των κοινωνικών ελίτ (cf., Γ. ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, *Η φορολογία της αγροτικής παραγωγής*, *op.cit.*, σ. 7 κ.έ.) γεγονός που αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο «συγκαλυμμένης ένταξης» στην «αντίδραση των πολιτών μέσα στις αριθμητικές επιδόσεις κάθε φόρου αλλά και της λανθάνουσας αντιπαράθεσης παλαιών και νέων ελίτ.

καθώς άλλες έξι φορές το ελληνικό κράτος βρίσκεται αντιμέτωπο με τη ρήξη ως προς το κατακτητικό (συνεπώς αυθαίρετο) φορολογικό σύστημα.³⁴

Η σύνδεση αυτή παρενθετικά θα σημειώναμε ότι συνιστά γενικότερο ζήτημα του μεσογειακού κόσμου (δυτικού και ανατολικού), συνδεδεμένο τόσο με τον τρόπο δημιουργίας των πόρων (και ιδίως των πλεονασμάτων) όσο και με τη διαχείριση κατά την άντλησή τους.³⁵

Η απάντηση εξάλλου στα θέματα αυτά (φορολογική απόδοση, ποιοι και πώς αποδίδουν φόρους κ.λπ.) αδυνατεί να υποστηριχθεί από (αφηρημένες) αριθμητικές συγκρίσεις και, απλές ή σύνθετες, αντιπαραβολές μεταξύ αντικειμενικών δεικτών χρονικά και χωρικά κατασκευασμένων (παρά τη μεγάλη σημασία τους στη φορολογική συμπτωματολογία και σημειολογία). Στο επίκεντρο βρίσκονται οι φορολογικές λειτουργίες και η φορολογική μάζα που προσδιορίζουν σε ευδιάκριτες ιστορικές περιόδους τις μεταβολές στην Ελληνική κοινωνία αλλά και τη δημόσια διοίκηση. Εδώ προκύπτουν για τη κοινωνιολογική σύγκριση λ.χ. διαφορές που συνεπάγονται οι ποικίλες εγκτητικές μορφές ανάπτυξης της φορολογίας ή κεφαλικά τέλη βάσει απογραφής σε προκρατικό και κατακτητικό στάδιο σε διάφορες περιοχές από ποικίλες ξενικές κυριαρχίες (όπως συμβαίνει με τα Επτάνησα, τη Θεσσαλία, την Κρήτη, την Ήπειρο, τη Μακεδονία ή τα Νησιά του Αιγαίου). Διάδοχο του φορολογικού κατακτητικού σταδίου είναι το απογραφικό φορολογικό σύστημα, που συγκροτεί το νέο Ελληνικό κράτος καθώς προσαρτά σταδιακά εδάφη κυριαρχημένα από τις άλλοτε μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες και με στόχο την φορολογική «ομογενοποίηση» (κατ' αντιδιαστολή προς την «φορολογική ετερογένεια» περιοχών).

Η κοινωνική προσέτι αναφορά του φόρου στις συνθήκες κατάκτησης (με συνήθη αναφορά στην έννοια της φορολογικής «αυθαιρεσίας») έναντι του νεοσύστατου κράτους (με πολιτικό ιδεώδες τη φορολογική «ισονομία») γίνεται αναπόσπαστο μέρος της συγκριτικής ανάλυσης ως προς την άλλοτε υπόφορη κοινωνία. Η σύγκριση αναδεικνύει

³⁴ Το δίλημμα δανεισμός ή φορολογία αποδείχθηκε εξαιρετικά περίπλοκο καθώς η ανεξαρτησία της δεύτερης δεν συνεπάγεται την αποδέσμευση από τον πρώτο και ο δανεισμός προσέρχεται πέρα από την ικανότητα της δεύτερης, με την απουσία του να διατηρεί τις συνθήκες οικονομικής καθυστέρησης ενώ με την παρουσία του της οικονομικής εξάρτησης.

³⁵ Cf., M. AYMARD, «Des prélèvements enquête de surplus: La méditerranée occidentale entre XIIIe et XVIIIe siècle», in CRN / FNRS, *Economies méditerranéennes. Équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles*, Αθήνα, 1986, T. 2, σσ. 13-28· S. ASDRACHAS, «Le surplus rural dans les régions de la méditerranée orientale: Les mécanismes», in CRN / FNRS, *Economies méditerranéennes*, op.cit., σσ. 29-57.

πώς μεταβάλλεται το περιεχόμενο σύμφωνα με την ιδιότητα που αποδίδεται στον φοροδότη έναντι εκείνης που κατέχει ο φορολήπτης. Ακόμη περισσότερο, ο φόρος αποκτά διαφορετική σημασία όσο αυστηρότερη γίνεται αφενός η διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου οικονομικού χώρου στο νέο Ελληνικό κράτος και αφετέρου η θεμελίωσή του στο νέο πλέγμα σχέσεων εξουσίας που συνδέεται κατά την ανάπτυξή του με ένα περίπλοκο σύστημα μεταφοράς αξιών μεταξύ κοινωνικών ομάδων και τάξεων.³⁶ Το σύστημα αυτό γίνεται πιο σύνθετο καθώς αλλάζουν στο Ελληνικό κράτος, μαζί με τις κοινωνικές συνθήκες και το μεταρρυθμιστικό πνεύμα του 19^{ου} και του 20^{ού} αι.,³⁷ οι εθνικοί όροι διαχείρισης της φορολογίας, οι στόχοι της και οι επιρροές για την αλλαγή ή τη μεταρρυθμισή της.³⁸

Η τελευταία υπόθεση γίνεται δημιουργός (θέμα που ήδη μας απασχόλησε) διαφορετικών τρόπων σκέψης, που φθάνουν να συγκροτήσουν σχολές κοινωνιολογικής σκέψης για το φόρο και τη φορολογία ως σύστημα μέσα στη δημοσιοοικονομική κοινωνιολογία.³⁹ Η πολιτική της «επάρκειας» των δημοσίων πόρων κατέστη πρόσφορος πολιτικός μηχανισμός για τη διάκριση που αναφέραμε, δηλαδή του φοροδότη (κατακερματισμός υπό την επίδραση των προ-κρατικά διαφορετικών στο γεωγραφικό χώρο και τη χρονική διάρκεια ξενικών κυριαρχιών στα μετέπειτα προσαρτημένα γεωγραφικά σύνορα του Κράτους) και του φορολήπτη (πολιτική ιδιότητα από την

³⁶ Συμπληρώθηκαν σχεδόν τέσσερις δεκαετίες από τη δημοσίευση για πρώτη φορά του έργου του Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του Δημοσίου Χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1980, *passim*, αφότου τα ζητήματα αυτά έγιναν παρακαταθήκη σχολιασμού και έρευνας περισσότερο από ιστορικούς παρά από κοινωνιολόγους (αν εξαιρεθούν οι γενικές αναφορές). Εξίσου ασχολίαστη ερευνητικά παρέμεινε για την κοινωνιολογική έρευνα η δύσβατη σύνδεση του εθνικού πλούτου και η αναλογική του μέτρηση με πόρους που αποσπά το δημόσιο. Θα προσθέταμε καθώς επικεντρώνουμε την έρευνά μας στο ελληνικό κράτος και τις γεωγραφικές του μεταβολές, διόλου άμοιρες των κυρίαρχων συστημάτων παραγωγής και της ιστορικά προσδιορισμένης μορφής του φόρου.

³⁷ Cf., J. JOLL, *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006, σ. 45 κ.έ.

³⁸ Για τις επιρροές αυτές ένας από τους σημαντικούς ακαδημαϊκούς διδασκαλίας της δημοσιοοικονομικής ιστορίας, ο Παν. Δερτιλής, θα σημειώσει, με αφετηρία τη δημοσιοοικονομική κατάσταση της Ελληνικής επανάστασης και μετέπειτα, ότι η διαμόρφωση του φορολογικού συστήματος υπαγορεύεται από τις κρατικές δαπάνες, τις πολιτικοκοινωνικές και ιδεολογικές αντιλήψεις που κυριαρχούν στο κράτος, την οικονομική δομή και τους στόχους τους οποίους θέτει. Π. Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Συμβολή εις την δημοσιοοικονομικήν ιστορίαν του αγώνος του 1821*, Θεσσαλονίκη, 1971, *passim*.

³⁹ Cf., Μέρος Πρώτο. Η αναφορά μας εδώ επιδιώκει να τονίσει μία διάσταση, η οποία με διάφορους τρόπους μας απασχόλησε: οι συγκρίσεις μεταξύ πολύ διαφορετικών περιόδων, όπως αυτή που επιχειρεί ο Α. Ανδρεάδης για τα οικονομικά των Αθηνών κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου με τα δημοσιοοικονομικά φαινόμενα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Ο Π. Δερτιλής (cf., ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Επιστημονικόν Μνημόσυνον Ανδρέου Κ. Ανδρεάδου*, *op.cit.*, σσ. 21-22) σημειώνει ότι «(...) η παρατήρησις αυτή του Ανδρεάδου προφανώς ενισχύει απόψεις, αίτινες εξετάζονται εις την δημοσιοοικονομικήν κοινωνιολογίαν».

αστάθμητη προσωπική σχέση του ενοικιαστή φόρων στη σταδιακή οικοδόμηση της ουδέτερης διοικητικής οργάνωσης του Κράτους). Ποια η διάκριση και ο προσδιορισμός της «φορολογικής μονάδας» και των πηγών της με τις ιστορικές επιπτώσεις στην οργάνωση της κοινωνίας,⁴⁰ ή ακόμη της εναρμόνισης της διεθνούς οικονομικής και πολιτικής θέσης της Ελλάδας με τις κατά περίοδο ισχυρές πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις ως προς τον δανεισμό της,⁴¹ είναι ανάμεσα στα προβλήματα των σχέσεων εθνικού κράτους, κοινωνίας και φόρου.

Ας υπενθυμίσουμε ότι η εθνική συγκρότηση του Ελληνικού κράτους ακολουθείται από εσωτερικές αντιθέσεις στο δίκαιο (λ.χ. το δίκαιο που πρέπει να υιοθετηθεί)⁴² και τη διοίκηση (πώς θα οργανωθεί), από τις διαμορφούμενες σχέσεις της οικονομίας (η δραστηριότητα στα εκτεταμένα σύνορα μιας αυτοκρατορίας περιορίζεται στα σύνορα ενός μικρού κράτους) με την πολιτική (η προεπαναστατική παράδοση υποχωρεί μπροστά σε νέες μορφές πολιτικών συμμαχιών), και ακόμη, θέμα απείρως πιο σύνθετο, οι συνέπειες και το κόστος ενσωμάτωσης που προκαλεί η γεωγραφική ανασύνταξη των εθνικών συνόρων - τα οποία προσδιορίζονται κυρίως από την επέκτασή τους.⁴³ Η ανασύνταξη εκτείνεται σε διάστημα μεγαλύτερο από έναν αιώνα. Κάθε υπαγωγή νέων περιοχών στο νέο Ελληνικό κράτος επιτάσσει την προσαρμογή (σε διάρκεια που ποικίλει)⁴⁴ της προσαρτημένης περιφέρειας και της κοινωνικής ανάπτυξης στις νέες συνθήκες παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης. Το Ελληνικό κράτος επηρεάζεται, με τη σειρά του, από τις υποκείμενες σε διαφορετικά συστήματα παραγωγής περιοχές.

Η διπλή αυτή πίεση, συνεπώς, στην εξέλιξη του Ελληνικού κράτους καθιστά ακόμη πιο ιστορικά προσδιορισμένη την ονομαστική φορολογική μάζα και τη σύνδεσή της με το

⁴⁰ Cf., Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Περί Δουλοπαροικίας παρά ρωμαίους κα βυζαντίους και περί Φορολογικών διατάξεων», in *Μελέται και Λόγοι*, Αθήνα, Α. Κορομηλάς, 1882, σσ. 181-304.

⁴¹ Cf., Γ. Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, «Διεθνείς οικονομικές σχέσεις και πολιτική εξάρτηση: η ελληνική περίπτωση, 1824-1878», in Γ. Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Κ. ΚΩΣΤΗΣ, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Ν. Σάκκουλας, 1991, σσ. 165-195.

⁴² Cf., Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου*, Αθήνα, Ν. Α. Σάκκουλας, 1953, σ. 10 κ.έ.

⁴³ Cf., inter alia, J. A. PETROPOULOS, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, *passim*. D. DAKIN, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, *passim*.

⁴⁴ Σχεδόν μία πενταετία θα διαρκέσει η νομισματική ενσωμάτωση της Θεσσαλίας μετά την προσάρτησή της το 1881 στο Ελληνικό κράτος. Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Η αυθεντία του νομίσματος στη νεοελληνική κοινωνία*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, 1995.

διαφορετικό της κοινωνικό περιεχόμενο που χαρακτηρίζει κάθε επέκταση του εθνικού συνόρου στις περιοχές με διαφορετική ξενική υπαγωγή. Η μεταφορά πόρων (δια του φόρου και της φορολογίας) στα μεταβαλλόμενα εθνικά σύνορα χαρακτηρίζεται, όπως έχει επισημανθεί, από μία σημαντική τάση: η μικρότερη κρατική προτεραιότητα χαρακτηρίζει την προέλευση των δημοσίων πόρων και περισσότερο προσδιορίζεται από το βάρος της «οργανωμένης πολιτικής εξουσίας».⁴⁵

Η προτεραιότητα αυτή είναι αντίστροφη από την προήγηση των δημοσίων εσόδων έναντι των δημοσίων δαπανών στην προϋπολογιστική συγκρότησή τους (τον «κρατικό προϋπολογισμό») και για έναν αιώνα ελάχιστα συνδεδεμένη τόσο με την ακριβή προσέγγιση των δημιουργούμενων πλεονασμάτων όσο και με την αναγωγή των πόρων στα πλεονάσματα.

Διά του βάρους της, η οργανωμένη πολιτική εξουσία συγκεντρώνει και κατανέμει κάθε προέλευσης και ανταλλάξιμης μορφής («σε είδος» ή «σε χρήμα») «διαθέσιμους» πόρους.⁴⁶ Η ιεράρχηση αυτή δεν φαίνεται να είναι άμοιρη της κοινωνικής σημασίας που έχει η φοροδοτική υποχρέωση. Η απόσπαση του φόρου διαρθρώνει στα δημόσια έσοδα, τις αντιπαραθέσεις μεταξύ κοινωνικών τομέων, γενικότερα δε η μεταφορά των πλεονασμάτων από τον «ιδιωτικό φοροδότη» στον «δημόσιο φορολήπτη»⁴⁷ μαζί με τη διάκρισή τους, γίνονται προϋποθέσεις στην ανάλυσή μας για τις αντιδράσεις στη φορολογική απόσπαση.

⁴⁵ Cf., Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος*, op.cit., σ. 40 κ.έ.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

V.3 Χωρογραφία πόρων

A) Η ρικαρδιανή παρατήρηση «κατ' αντιδιαστολή»

Η φορολογία, θέμα συγκριτικής ανάλυσης για κάθε εθνική οικονομία τόσο μεταξύ διαφορετικών χωρών όσο και διαχρονικά, χαρακτηρίζεται από καθολικές αρχές, οι οποίες έχουν την αξία τους ακόμη και όταν την αναζητούμε από το δρόμο της κοινωνιολογίας και της ιστορίας. Η επισήμανση του D. Ricardo για το εθνικό κεφάλαιο και το ετήσιο εισόδημα του λαού είναι ότι μεταβάλλονται από την πληρωμή των φόρων και από την εξέλιξη της οικονομίας, με ακόμη σημαντικότερο το γεγονός ότι το γενικό σύνολο των φόρων είναι αυτό που έχει τη μεγαλύτερη αρνητική επίδραση:⁴⁸

Ως απόδειξη του ισχυρισμού αυτού μπορούμε να αναφέρουμε την αύξηση του πληθυσμού, την επέκταση της γεωργίας (...): όλα αυτά μαρτυρούν μια μεγάλη αύξηση τόσο του κεφαλαίου όσο και της ετήσιας παραγωγής.

Εντούτοις, είναι βέβαιο ότι χωρίς τη φορολογία, η αύξηση αυτή του κεφαλαίου θα ήταν πολύ μεγαλύτερη. Δεν υπάρχουν φόροι που να μην έχουν την τάση να περιορίζουν τη δύναμη της συσσώρευσης. Όλοι οι φόροι θα βαρύνουν είτε το κεφάλαιο είτε το εισόδημα (...). Ορισμένοι φόροι θα έχουν τις συνέπειες αυτές σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σύγκριση με άλλους· ωστόσο, το μεγάλο κακό της φορολογίας θα πρέπει να αναζητηθεί όχι τόσο στην οποιαδήποτε επιλογή των αντικειμένων της όσο στο γενικό σύνολο όλων μαζί των επιδράσεων της.

Η παρατήρησή του είναι «πάνω από» την ανάλυση που υιοθετούμε αλλά ενισχύει την έρευνά μας στην κατεύθυνση για την ολική επίδραση της φορολογίας και τη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο και παροτρύνει την έρευνα στις «απότομες» και «ταυτόχρονες» εθνικο-οικονομικές μεταβολές που αναφέρονται στον «ισχυρισμό» του κατά την υπερεκατονταετή εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας.

Η σχέση αλληλεξάρτησης φόρου και εθνικής οικονομίας ανήκει στην κληρονομιά της οικονομικής σκέψης του D. Ricardo· ως βασική αρχή θεωρήθηκε ότι ισχύει πάντοτε και ανεξάρτητα από το επικρατούν σύστημα οικονομικής οργάνωσης. Οι οικονομικές συνέπειες του φόρου ανιχνεύονται τόσο στην εθνική οικονομική πολιτική όσο και στην

⁴⁸ Cf., D. RICARDO, *Αρχές πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*, Αθήνα, Παπαζήσης 2002, σσ. 150-151.

κοινωνική: για την πρώτη, η φορολογία αποτελεί μια από τις μορφές παρεμβατισμού στη δημοσιοοικονομική πολιτική και αποβλέπει στη χρησιμοποίηση της φορολογικής πολιτικής ως μέσο για την προώθηση της οικονομικής ζωής· η δεύτερη αφορά στη φορολογική επιβάρυνση και είναι αυτή που προσδιορίζει τη σύνθεση ενός φορολογικού συστήματος.⁴⁹ Η φορολογική λοιπόν δραστηριότητα του κράτους εκφράζεται (δια του «φορολογικού συντελεστή») ως προς τον πλούτο που δημιουργούν διαφορετικές οικονομίες και οικονομικά συστήματα αλλά και τα διαφορετικά στάδια οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης. Η αναλογία ανά κάτοικο και κοινωνική ομάδα, λαμβάνοντας υπόψη τις εισοδηματικές κατηγορίες και τα είδη των φόρων για τις κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας, υπαγορεύεται από τις κλασικές αρχές της οικονομικής σκέψης.⁵⁰

Η σκέψη του D. Ricardo καθιστά πιο επιτακτική την ανάλυση της συλλεκτικότητας των φόρων, λαμβάνοντας υπόψη μας τη μεταβαλλόμενη χωρογραφία των πόρων για το εθνικό κράτος, όταν επισημαίνει την «επιθυμία την οποία κάθε άνθρωπος έχει να κρατήσει την κοινωνική του θέση και να διατηρήσει τον πλούτο του στο υψηλότερο σημείο στο οποίο έφτασε ποτέ (...)». Η ρικαρδιανή αυτή παρατήρηση συγκαλύπτει τη σύνδεση φορολογίας και κοινωνιοχωρικής συλλεκτικότητας εντός του εδαφικά συγκροτούμενου ελληνικού κράτους. Στα χαρακτηριστικά της κοινωνιοχωρικής συλλεκτικότητας προστίθεται η εθνική πορεία της Ελλάδας με την ενσωμάτωση της παραγωγής, πρωτίστως όμως της ανταλλαγής αγαθών, καθώς με τη διαδοχική ενσωμάτωση περιφερειών ολοκληρώνεται (δικαιικά, νομισματικά και χωρικά) η ενιαία αγορά της εθνικής επικράτειας. Η ανταλλαγή αυξάνει το γενικό εισόδημα, «αν όμως οι επιβαρύνσεις είναι τόσο υπερβολικές ώστε να εμποδίσουν την ανταλλαγή, τότε αποτελούν εμπόδιο στην αύξηση αυτή του γενικού εισοδήματος».⁵¹ Οι ρικαρδιανές αυτές αναφορές καθιστούν επιτακτικότερη την εμβάθυνση στις μεταβολές που προκαλεί η

⁴⁹ Cf., Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Αι νεώτεροι κατευθύνσεις της φορολογικής πολιτικής», *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής* 3/Β, 1934, σσ. 175-191.

⁵⁰ Στον Α. SMITH (=, *Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1999) ανήκει η θεμελιώδης αρχή ότι κάθε ένας οφείλει να εισφέρει στο κράτος ανάλογα με τις δυνάμεις του, αρχή η οποία έγινε συνταγματική επιταγή από τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά και την ιστορία των μεταρρυθμίσεων που προηγήθηκαν επί Louis XVI και συνδέθηκαν με τη φορολογία ατόμων και κοινωνικών τάξεων. Cf., Φ. ΦΥΡΕ, Ν. ΡΙΣΕ, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Εστία, 1997 (όπου και η διάκριση των ευγενών του ξίφους έναντι των ευγενών της τηβέννου, που αναφερθήκαμε σε προηγούμενο σημείο, *idem*, σ. 33).

⁵¹ Cf., D. RICARDO, *Αρχές πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*, *op.cit.*, σ. 154.

χωρική συλλεκτικότητα των φόρων, αφού φυσικά αναδειχθούν οι γενικές τάσεις στην εθνοποιητική πορεία του Κράτους.

B) Συγκρίσεις φορολογικής χωρογραφίας

Ανάμεσα στα ζητήματα που μας απασχόλησαν στο πρώτο μέρος για τις σχολές σκέψης είναι τα «τεκμήρια» που τίθενται στην «υπηρεσία» της κοινωνιολογίας του φόρου αλλά και της «αντιμετώπισης του φόρου». Η αντίληψη που έχουμε ότι τα τεκμήρια στο μεγαλύτερο όγκο τους ταυτίζονται με «ψυχρές» μαρτυρίες των ανωνύμων θα πρέπει να διορθωθεί από την ικανότητα ανάγνωσής τους με «θερμό» τρόπο που αποδίδει η κοινωνιολογική επεξεργασία των ποσοτικών χαρακτηριστικών, τα οποία όμως συγκαλύπτουν όγκο ποιοτικών χαρακτηριστικών.

Το αιχμηρό ζήτημα στην κοινωνιοχωρική ανάλυση της φορολογικής σύγκρισης είναι η διαφορά ανάμεσα στη φορολογική επιβάρυνση και τη φορολογική ικανότητα.⁵² Οι δύο έννοιες χαρακτηρίζονται για τη συμπληρωματικότητά τους και η στάθμισή τους γίνεται με κριτήριο το μέγεθος του εθνικού εισοδήματος και την εξέλιξή του.⁵³

Η δυσκολία να προσδιορισθεί η στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο ως «ικανότητα» που διαθέτει ή «επιβάρυνση» που αντιμετωπίζει στο εσωτερικό της επικράτειας απαιτεί μια μικρο-ανάλυση (ακαθάριστη λ.χ. αξία της παραγωγής κάθε αγροτικού προϊόντος), η οποία είναι πολύ πιο απαιτητική από τη συγκριτική μακρο-ανάλυση μεταξύ διαφορετικών επικρατειών. Αν στη δεύτερη η τεκμηρίωση είναι πιο προσιτή, στην πρώτη είναι αρκετά δυσπρόσιτη, πολύ δε περισσότερο την περίοδο που αφορά την ανάλυσή μας:

⁵² Η διάκριση θέτει το μείζον δικαιοκίνητο ζήτημα της φορολογικής ισότητας, ιδίως σήμερα, εφόσον η «φορολογική εξουσία του Κράτους αποτελεί μια από τις βασικότερες μορφές εμφάνισης της κρατικής κυριαρχίας», ώστε δια των αναγκαίων οικονομικών πόρων να πραγματοποιεί τους σκοπούς του. Δια του Συντάγματος (παράγ. 1, άρθρ. 4), ωστόσο, το Κράτος «καθορίζει τον τρόπο και τη διαδικασία θέσπισης των κανόνων αυτών επιβάλλοντας συγκεκριμένα όρια στον κοινό νομοθέτη, διαδικαστικά και ουσιαστικά, που κατοχυρώνουν και διασφαλίζουν τη θέση των πολιτών στο πλαίσιο ενός κοινωνικού κράτους δικαίου, δημιουργώντας ένα πλέγμα εγγυήσεων του φορολογούμενου απέναντι σε κάθε μορφή αυθαιρεσίας από την κρατική εξουσία». Cf., ΣΤ. Δ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ, «Η θέσπιση κατώτατου ορίου αφορολόγητου ποσού: απλή δυνατότητα ή συνταγματική επιταγή;», (URL: http://www.constitutionalism.gr/mavridis-katotato-aforologito/#_ftn13 [Ανάκτηση: 13/11/2012]) αναδημοσίευση από *Διοικητική Δίκη* 3/2013.

⁵³ Cf., Ε. ΖΟΛΩΤΑΣ, *Η φορολογική επιβάρυνση εν Ελλάδι*, Αθήνα, Γκρέκα, 1930, σ. 12 κ.έ.

η έννοια της φορολογικής ικανότητας (...) φαίνεται αρκετά σαφής, εν τούτοις όμως από στατιστικής απόψεως ο προσδιορισμός αυτής παρουσιάζει μεγάλας δυσκολίας,⁵⁴

ως προς τον υπολογισμό του εθνικού εισοδήματος, το όριο συντήρησης, την εκτίμηση του κεφαλαίου που απαιτεί η φθορά του.⁵⁵

Ειδικότερα, η «φορολογική επιβάρυνση» αφήνει σε εκκρεμότητα την συμπληρωματική έννοια της «φορολογικής ικανότητας», καθώς σε περιοχές που φαίνεται να αποδίδουν αναλογικά περισσότερους φόρους ενδέχεται η φορολογική επιβάρυνση να είναι μικρότερη από άλλες περιοχές της επικράτειας. Η «φορολογική ικανότητα» έγινε αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης στο μεσοπόλεμο, καθώς συνδυάσθηκε με τις εξαιρετικές συνθήκες που επιβλήθηκαν μετά τη λήξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου μεταξύ των εμπολέμων και την υποχρέωση από τους ηττημένους καταβολής πολεμικών αποζημιώσεων.⁵⁶ Στον ορισμό που διατύπωσε ο Ξ. Ζολώτας το 1930 η φορολογική ικανότητα ορίζεται ως το

τμήμα του εισοδήματος, το οποίον απομένει μετά την αφαίρεσιν από τούτου του αναγκαιούντος μέρους πρώτον δια το κανονικόν όριον εφοδιασμού της καταναλώσεως και δεύτερον δια την αντικατάστασιν και αύξησιν του κεφαλαίου αναλόγως της απαιτουμένης ποσοτικής οικονομικής προόδου.⁵⁷

Τα ζητήματα που προσδιορίζουν τη φορολογική ικανότητα για να ορισθεί η φορολογική ένταση που επιβάλλει το κράτος είναι: α) το όριο «καταναλώσεως» στις δεδομένες οικονομικές συνθήκες για τη συντήρηση του πληθυσμού, β) ο συνυπολογισμός και τα απαραίτητα μέσα για την αντικατάσταση και την αύξηση του διαθέσιμου κεφαλαίου που απαιτείται από τη φθορά του υπάρχοντος κεφαλαίου, και γ) η αύξηση του κεφαλαίου ανάλογα με την ποσοτική οικονομική πρόοδο, συναρτημένη με την αύξηση του πληθυσμού και κατ' ακολουθία των αναγκών του.

⁵⁴ Ibid, σ. 15.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Cf., για τη σχέση των γερμανικών επανορθώσεων και διασυμμαχικών χρεών με τα ζητήματα του εθνικού νομίματος και τα δημοσιονομικά βάρη, inter alia, Α. Δ. ΣΙΔΕΡΗΣ, *Οικονομικά Αντιθέσεις και Ειρήνη*, Αθήνα, Παπαδογιάννης, 1929, σ. 16.

⁵⁷ Cf., Ξ. ΖΟΛΩΤΑΣ, *Η φορολογική επιβάρυνσις*, op. cit.

Φορολογική ικανότητα και φορολογική επιβάρυνση θα πρέπει να αντιμετωπισθούν ως έννοιες με διαφορετικές επιπτώσεις στην κοινωνιολογική ανάλυση, με στόχο την κατανόηση της στάσης του πολίτη απέναντι στο φόρο. Τα προβλήματα ενισχύονται από πρόσθετα ζητήματα, όπως είναι η σχέση των αμέσων με τους έμμεσους φόρους, το φοροτεχνικό σύστημα, η ψυχολογική στάση του πληθυσμού απέναντι στη φορολογία και ακόμη περισσότερο οι διεθνείς δημοσιοοικονομικές επεμβάσεις. Στα χαρακτηριστικά της φορολογίας έχουν επιρροή οι αλλαγές που υφίστανται οι φόροι με τις διοικητικές μεταβολές, τις διεθνοπολιτικές αναστατώσεις και τις κοινωνικές εντάσεις που προκαλούνται. Από το τέλος λ.χ. του 19^{ου} αι. η εμφάνιση της «ένοπλης ειρήνης» και της «κοινωνικής δημόσιας οικονομίας» επέβαλαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις στα εθνικά κράτη, ακόμη δε πιο έντονη είναι η επίπτωση από την επέκταση

*του θεσμού των Διεθνών Ελέγχων και το γεγονός ότι τα εν τω Εξωτερικώ δάνεια είχαν παύσει να είναι υπόθεσις μεταξύ δανειζομένης πολιτείας και ξένων κεφαλαιούχων, δια να εξελιχθούν εις όπλον διπλωματικόν και οικονομικόν εις χείρας της Χώρας εν η εξεδίδοντο.*⁵⁸

Οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που προκαλούνται από έκτακτα γεγονότα είναι ένας άλλος παράγοντας που παρασύρει, παρά τη γενικότητά του, τα ζητήματα της φορολογίας: ο πόλεμος του 1897, η Επανάσταση του 1909 ή οι βαλκανικοί πόλεμοι είναι γεγονότα που υποκινούν φορολογικές αλλαγές, συχνά όμως συγκαλυμμένες. Η συγκάλυψη αυτή βρίσκεται άλλοτε στην ανάπτυξη του δικτύου των καταστημάτων για τη συλλογή των πόρων και άλλοτε στη σιωπηλή «εξαφάνιση» ενός φόρου (χρονική η ονοματολογική). Μία ιδιότυπη σύνδεση «δικτύου» καταστημάτων (εφορείες, ταμεία) και «βίου» των φόρων (η διάρκειά τους) χαρακτηρίζει, πέραν από τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις, «σιωπηλές» αλλαγές.⁵⁹ Προηγείται, συνεπώς, στην ανάλυσή μας η εξέλιξη στην άντληση των πόρων σε σχέση με την εξέλιξη του πληθυσμού και του ΑΕΠ, αφού δε λάβουμε υπόψη τη μεταβολή της πυκνότητας καταστημάτων και πληθυσμού, εξετάζουμε τα στοιχεία που διαμορφώνουν τις κοινωνιοχωρικές διαφορές.

⁵⁸ Cf., Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Γενικά Αρχαία Φορολογίας. Πανεπιστημιακά παραδόσεις εκδιδόμεναι μετά τινων προσθηκών υπό Αγγέλου Θ. Αγγελόπουλου*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1935, σ. 2.4

⁵⁹ Ειδική αναφορά και ανάλυση στο επόμενο κεφάλαιο.

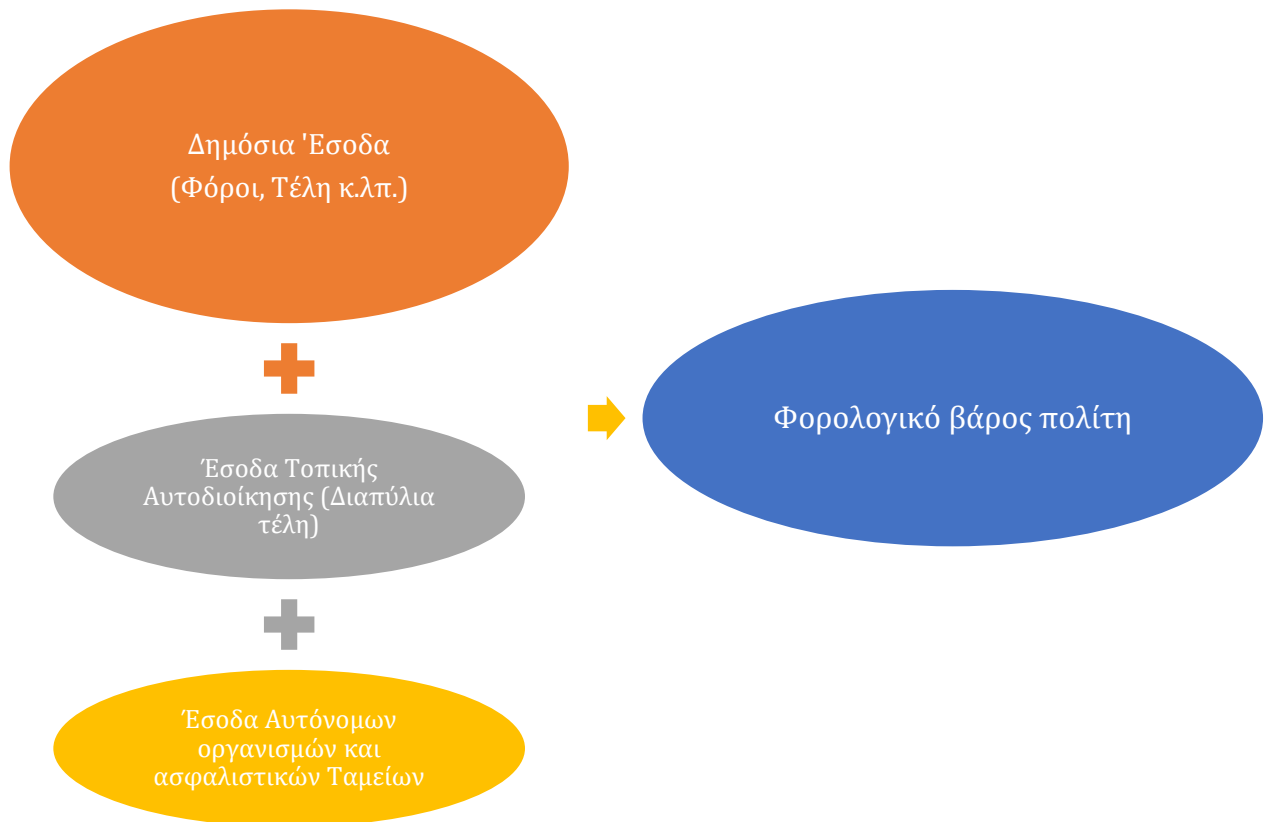
Η έννοια «τεκμήριο» συνδέεται με τη σχολή σκέψης της κοινωνιολογίας του φόρου αλλά και το πεδίο έρευνας. Το Ελληνικό κράτος από τη διεθνή αναγνώριση των αρχικών του συνόρων και στη συνέχεια από τη διεύρυνσή τους, είτε με προσάρτηση είτε κατόπιν πολεμικών επιχειρήσεων, επεκτείνει τη διαρρύθμιση της συγκέντρωσης πόρων για την κεντρική διοίκηση αλλά και για την τοπική αυτοδιοίκηση, θέμα το οποίο βρίσκεται στις παρυφές του θέματός μας αλλά επηρεάζει τη συμπεριφορά των πολιτών.

Μία παρέκβαση θα κάνουμε στο σημείο αυτό, η οποία ενισχύει τη συζήτηση για τη σχέση φορολογικής επιβάρυνσης με τη φορολογική ικανότητα. Η παρέκβαση έχει σημασία καθώς στη φορολογική χωρογραφία που χαρακτηρίζει το Ελληνικό κράτος πρέπει να συνυπολογισθεί η άσκηση φορολογικής δραστηριότητας πέραν της κεντρικής διοίκησης και των αναγκών της για τη συλλεκτικότητα των φόρων. Πρόκειται για τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης. Οργανισμοί όμως χωρίς μεγάλα περιθώρια, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των φορολογικών βαρών αποσπάται από κράτος και τους μηχανισμούς ισχύος που διαθέτει. Στις κατηγορίες δηλαδή φορολογικών βαρών για τον Έλληνα πολίτη έχουμε τα οικονομικά της τοπικής αυτοδιοίκησης και τα οικονομικά των διάφορων αυτόνομων οργανισμών, όπως τα διάφορα ασφαλιστικά ταμεία, τα οποία διαδίδονται με μεγάλη ταχύτητα από το τέλος του 19^{ου} αι.⁶⁰ Η ενδεικτική σύνθεση των φορολογικών υποχρεώσεων του Έλληνα πολίτη αποτυπώνεται στο σχήμα 5.1.

⁶⁰ Cf., Κ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, *Θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Πολιτικής στο Ελληνικό κράτος*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2010, *passim*.

Σχήμα 5.1

Σχηματική κατηγοριοποίηση Φορολογικών βαρών του πολίτη του Ελληνικού κράτους
(19^{ος}-20^{ός} αι.)

Η κατάσταση των οικονομικών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αλλά και ο ανταγωνισμός τους με την Κεντρική Διοίκηση,⁶¹ προσδιορίσθηκε μέχρι τα μέσα του 20^{ού} αι. από τη χαρακτηρισμένη ως απηρχαιωμένη και προβληματική φορολογική πηγή των «διαπυλίων τελών» ή «διαγωγικών τελών».⁶² Η αρχική νομοθετική εφαρμογή τους συμπίπτει με το έτος έναρξης της έρευνάς μας, το 1833, και διαμορφώνει τις σχέσεις τοπικής αυτοδιοίκησης και κεντρικής διοίκησης ως προς τη φορολογία για τη σχέση του

⁶¹ Cf., Π. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι*, τ. Α', Αθήνα 1843, σσ. 205-233 (URL: https://books.google.gr/books?id=xwpCAAAAaAAJ&printsec=frontcover&dq=onepage&q=&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Ανάκτηση: 14/11/2016]).

⁶² Cf., Θ. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ, Γ. ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελληνική νομοθεσία από τον 1833 μέχρι του 1860*, Τ. Β', Αθήνα 1861, σσ. 389-400· Μ. ΔΕΝΔΙΑ, *Τα οικονομικά της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως και η Δημοτική Φορολογία των Διαπυλίων Τελών εν Ελλάδι και αλλαχού*, Αθήνα 1948, σ. 11· Π. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *op.cit.*, Τ. Α', σ. 280 κ.έ.

πολίτη με το φόρο.⁶³ Ο «έμμεσος δημοτικός φόρος» των διαπυλίων αποτέλεσε την πηγή των δημοτικών εσόδων και επιβλήθηκε με το νόμο για τη σύσταση των Δήμων και Κοινοτήτων⁶⁴ κατά το πρότυπο του γαλλικού νόμου του 1816. Συστηματικότερη ρύθμιση της φορολογίας των «διαγωγικών τελών» θα γίνει το 1847: θα επιτραπεί με νόμο στους δήμους

*οι οποίοι ήσαν πρωτεύουσαι επαρχιών ή ήσαν έδρα τελωνειακής αρχής και εφ' όσον αι τακτικάι αυτών πρόσοδοι δεν επήρκουν εις τας ανάγκας των, να επιβάλλουν επί ωρισμένων προς κατανάλωσιν εισαγωμένων ωνίων δασμόν μη υπερβαίνοντα το 2% της τιμής αυτών.*⁶⁵

Μια νέα αντιμετώπιση θα γίνει το 1877: ο Χ. Τρικούπης, για πρώτη φορά, θα επιδιώξει την κατάργηση του εμμέσου αυτού δημοτικού φόρου, καθώς «παρείχε λαβήν εις παντοειδείς ενοχλήσεις και διαμαρτυρίας».⁶⁶ Το 1894 θα σχολιάσει τη «διαπύλιο ανοχή» του ελληνικού λαού

*εις την φορολογικήν του ιδιόρρυθμον ψυχολογίαν και συγκεκριμένως εις το ότι οι Έλληνες δεν ανέχονται τους αμέσους φόρους ουδ' εν επιεικεί μέτρω, ενώ τουναντίον δεικνύονται απαθέστατοι ενώπιον των εμμέσων.*⁶⁷

Η «ιδιόρρυθμη» αυτή ψυχολογία, η οποία προβάλλεται ως «ιστορική διαπίστωση», επικρίνεται από τη μη στήριξή της σε φορολογικές αντιλήψεις που δεν ευνοούν τη

⁶³ Cf., Ε. ΚΑΛΑΦΑΤΗ, «Στοιχεία για την πρώτη δεκαετία του Δήμου Ναυπλιέων. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στο πλαίσιο του συγκεντρωτικού κράτους», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα VIII*, Ναύπλιο (Πνευματικό Ίδρυμα «Ιωάννης Καποδίστριας») 2013, σσ. 297-326, όπου και τα σχετικά στοιχεία της φορολογίας για το Δήμο Ναυπλίου. Ανάμεσα στις σχετικές αναλύσεις, cf., Μ. ΚΟΤΕΑ, «Διαπύλια τέλη: μια πηγή για την οικονομική πολιτική του Δήμου και την τοπική οικονομία τον 19ο αιώνα», *Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας*. (Αρχεία και πηγές της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του Πειραιά), 20 Μαρτίου 2015, Πειραιάς. Μία ένδειξη του ζητήματος των φόρων στο εθνικό ζήτημα κατά την επέκταση των εθνικών συνόρων στα Νησιά του Αιγαίου, cf., Γ. Ι. ΒΟΪΚΛΗΣ, «Η Σάμος στη Βουλή των Ελλήνων 1912 - 1928. Ατελέσφορη άμυνα στα αρνητικά της ενσωμάτωσης», ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ - ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΣΑΜΟΥ, *Από την αυτονομία στο Εθνικό Κράτος. Η Ενσωμάτωση της Σάμου στην Ελλάδα*, Σάμος (Πρακτικά Συνεδρίου) 2014, σσ. 209-232 [URL: http://gak.sam.sch.gr/Tekm-Mhna/praktika-synedriou/synedrio/prak_plhrhs-ekdosh.pdf [Ανάκτηση: 14/11/2016]].

⁶⁴ Cf., Μ. ΔΕΝΔΙΑ, *Τα οικονομικά της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, op.cit., σ. 11.2. Πρόκειται για τα «διαγωγικά τέλη», φόρος ο οποίος επιβλήθηκε από τον Ι. Καποδίστρια και αφορούσε στα μεταφερόμενα τοπικά γεωργικά προϊόντα.

⁶⁵ Ibid. Cf., Φ.Ε.Κ., αρ. 35/1847 (29 Δεκεμβρίου), σσ. 268-270.

⁶⁶ Cf., Μ. ΔΕΝΔΙΑ, *Τα οικονομικά της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, op.cit., σ. 13.

⁶⁷ Ibid.

φορολογική δικαιοσύνη στην κατανομή των φορολογικών βαρών.⁶⁸ Η μετέπειτα προσπάθεια, στο τέλος της δεκαετίας του 1880, για την κατάργηση των «διαπύλιων» και την αντικατάστασή τους από νέα μορφή φορών, δεν θα αποφέρει κανένα αποτέλεσμα, όπως και η αντίστοιχη προσπάθεια του 1912. Αντιθέτως, το 1920, η προσπάθεια για την κατάργηση των «διαπύλιων τελών» ως φόρου προαιρετικού για τους δήμους θα μετατραπεί σε υποχρεωτικό φόρο. Αργότερα έρχεται νέα επέκτασή τους: μια δεκαετία αργότερα, το 1930 ο έμμεσος δημοτικός φόρος εγχωρίων προϊόντων επεκτείνεται στις κοινότητες που είναι πρωτεύουσες επαρχιών. Μέχρι τότε (σύμφωνα με σχετικό νομοθετικό διάταγμα του 1914) ο φόρος είχε επεκταθεί στις κοινότητες που αποτελούσαν μόνον «αξιόλογα αστικά κέντρα».⁶⁹ Η πορεία ενός «φόρου» δεν αφορά την κεντρική διοίκηση και αποκαλύπτει το φορολογικό βάρος του πολίτη από την τοπική αυτοδιοίκηση.⁷⁰ Μία σημαντική ένδειξη για τη φορολογική επιβάρυνση και πώς επιπίπτει στη φορολογική ικανότητα ώστε να διαμορφωθεί η στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο έχουμε με την ανάλυση της φορολογίας στα αστικά κέντρα, τη σύνδεση δηλαδή της φορολογίας από την Κεντρική Διοίκηση και εκείνης που επιβάλλει η Τοπική Αυτοδιοίκηση. Τη σύνδεση αντλούμε από μια οικονομική χρήση το 1903 και για ένα τυχαίο (αλλά διαθέσιμο) δείγμα 21 πόλεων (βλ. πίν. 5.1).

⁶⁸ Cf., Β. ΔΕΛΕΓΚΟΥ, *Ο δημόσιος τομέας στο ελληνικό κράτος (1830-1940)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2008, *passim*.

⁶⁹ Cf., Μ. ΔΕΝΔΙΑ, *Τα οικονομικά της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, *op.cit.*, σσ. 15-17.

⁷⁰ Ο «φόρος» θα επιβιώσει μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο και θα καταργηθεί το 1949.

Πίνακας 5.1
Σύνθεση φορολογικής υποχρέωσης κατοίκων και δημοτών σε τυχαίο δείγμα 21 πόλεων (σε δρχ., τρέχ. τιμές) έτους 1903

ΔΗΜΟΙ	Άμεσοι Φόροι		Έμμεσοι φόροι		Δημοτικές Πρόσοδοι		Τέλη και Δικαιώματα		Διάφορα Έσοδα		Σύνολο		Καθυστερούμενα	
	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.	Δρχ./Κάτ	Δρχ./Δημ.
ΑΡΓΟΣ	3,1	2,8	7,3	6,6	0,8	0,7	0,8	0,1	0,1	0,1	12,2	11,0	0,8	0,7
ΑΡΤΑ	0,7	0,6	6,7	6,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,6	0,6	9,3	8,6	0,7	0,7
ΒΟΛΟΣ	1,9	2,5	23,1	30,1	0,9	1,1	0,9	0,4	1,3	1,6	29,3	38,2	1,9	2,5
ΓΥΘΕΙΟΝ	0,5	0,6	10,0	11,2	1,4	1,6	1,4	1,0	0,0	0,0	14,7	16,5	1,8	2,0
ΘΗΒΑΙ	1,9	1,7	3,8	3,4	1,0	0,9	1,0	1,3	9,6	8,6	19,6	17,6	1,8	1,6
ΚΑΛΑΜΑΙ	0,9	1,7	11,7	21,2	0,4	0,7	0,4	0,1	20,2	36,7	34,5	62,6	1,2	2,2
ΚΑΡΔΙΤΣΑ	3,2	3,5	8,4	9,1	1,0	1,1	1,0	0,1	1,1	1,2	14,8	16,0	0,9	1,0
ΚΟΡΙΝΘΟΣ	5,0	5,1	2,0	2,1	0,4	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	7,9	8,1	0,4	0,4
ΛΑΡΙΣΣΑ	1,7	1,9	14,6	16,1	2,1	2,3	2,1	0,7	0,6	0,7	20,8	23,0	1,2	1,3
ΛΑΥΡΙΟΝ	0,8	2,4	8,0	24,0	0,4	1,3	0,4	0,0	1,7	5,1	15,3	45,8	4,3	13,0
ΛΕΒΑΔΕΙΑ	2,4	2,8	6,6	7,8	1,3	1,5	1,3	1,3	8,3	9,8	21,4	25,3	1,8	2,1
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ	3,0	3,7	5,3	6,4	0,8	1,0	0,8	0,1	0,0	0,0	10,2	12,3	0,9	1,1
ΜΕΣΣΗΝΗ	2,9	2,9	6,3	6,3	1,4	1,4	1,4	0,1	3,1	3,1	15,1	15,0	1,2	1,2
ΝΑΥΠΛΙΟΝ	1,9	2,0	6,2	6,4	1,1	1,2	1,1	0,1	0,3	0,3	10,6	11,0	1,0	1,0
ΠΑΤΡΑΙ	2,6	2,8	9,4	10,0	2,6	2,8	2,6	0,0	5,5	5,9	20,5	22,0	0,5	0,5
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ	2,3	4,2	20,9	38,2	5,7	10,4	5,7	4,6	3,5	6,5	38,1	69,5	3,2	5,8
ΣΠΑΡΤΗ	3,6	3,5	3,6	3,5	1,2	1,1	1,2	0,6	1,3	1,3	11,9	11,4	1,5	1,4
ΣΥΡΟΣ	0,5	0,2	0,4	0,2	0,8	0,3	0,8	0,0	0,0	0,0	2,4	1,0	0,7	0,3
ΤΡΙΚΑΛΛΑ	1,5	1,6	5,9	6,3	0,9	1,0	0,9	0,5	0,0	0,0	9,2	9,8	0,4	0,4
ΤΡΙΠΟΛΙΣ	1,9	1,9	9,1	8,8	1,5	1,5	1,5	0,3	0,2	0,1	14,0	13,6	0,9	0,9
ΧΑΛΚΙΣ	2,0	1,9	5,8	5,5	1,5	1,4	1,5	0,5	0,6	0,6	12,5	12,0	2,2	2,1

Πηγή: Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, Εστία, 1907 (URL: <http://invenio.lib.auth.gr/record/136531> [Ανάκτηση: 28/08/2016]), σ. 17 (επεξεργασία δική μου).

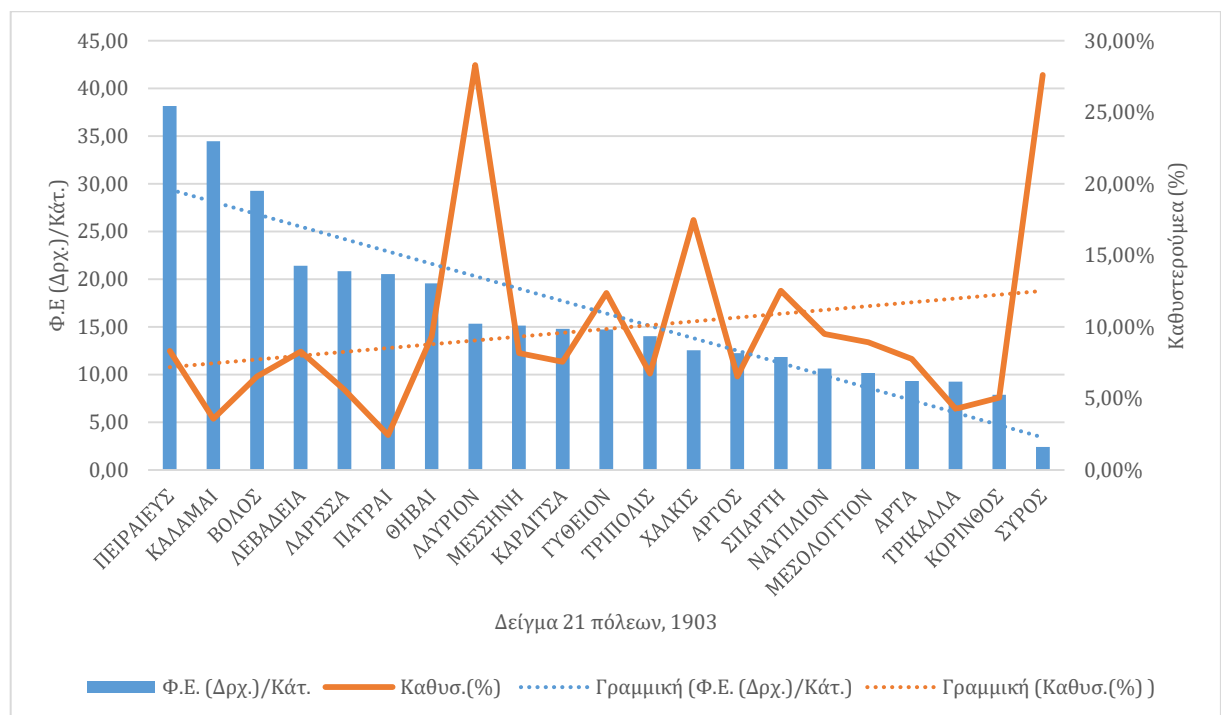
Πίνακας 5.2
Φορολογική επιβάρυνση και καθυστερούμενα (%)
(21 πόλεις, έτος 1903)

Δήμοι	Φ.Ε. (Δρχ.)/Κάτ.	Καθυστερούμενα (%)
1. ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ	38,14	8,32%
2. ΚΑΛΑΜΑΙ	34,46	3,57%
3. ΒΟΛΟΣ	29,27	6,53%
4. ΛΕΒΑΔΕΙΑ	21,40	8,27%
5. ΛΑΡΙΣΣΑ	20,84	5,61%
6. ΠΑΤΡΑΙ	20,54	2,43%
7. ΘΗΒΑΙ	19,56	9,32%
8. ΛΑΥΡΙΟΝ	15,33	28,30%
9. ΜΕΣΣΗΝΗ	15,11	8,15%
10. ΚΑΡΔΙΤΣΑ	14,78	7,55%
11. ΓΥΘΕΙΟΝ	14,70	12,37%
12. ΤΡΙΠΟΛΙΣ	14,02	6,73%
13. ΧΑΛΚΙΣ	12,53	17,46%
14. ΑΡΓΟΣ	12,23	6,53%
15. ΣΠΑΡΤΗ	11,85	12,53%
16. ΝΑΥΠΛΙΟΝ	10,62	9,50%
17. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ	10,17	8,93%
18. ΑΡΤΑ	9,33	7,75%
19. ΤΡΙΚΑΛΛΑ	9,24	4,27%
20. ΚΟΡΙΝΘΟΣ	7,87	5,05%
21. ΣΥΡΟΣ	2,41	27,61%

Πηγή: Πίνακας 5.1.

Διάγραμμα 5.3

Φορολογικά έσοδα και καθυστερούμενα 21 πόλεων, 1903

Από το δείγμα αυτό των 21 πόλεων στις αρχές του 20^{ού} αι., με την Ελληνική οικονομία να σταθεροποιείται και η πληθυσμιακή συγκρότηση να μην υφίσταται βίαιες αλλαγές (αν εξαιρεθεί το σημαντικό πρόβλημα της μετανάστευσης), προκύπτει ότι (βλ. πίνακας 5.2 και διάγραμμα 5.3):

- α) η υψηλή φορολογική επιβάρυνση σε αστικά κέντρα δεν συμπίπτει αναγκαστικά με την καθυστέρηση απέναντι στην καταβολή του φόρου (πόλεις που βρίσκονται στις πρώτες και στις τελευταίες θέσεις του πίν. 5.2),
- β) η χαμηλή φορολογική επιβάρυνση παρουσιάζει ανάλογη συμπεριφορά για τον κάτοικο της πόλης, όμως η πολύ χαμηλή φορολόγηση ενδέχεται να οδηγήσει σε πολύ υψηλά καθυστερούμενα καταβολής των φόρων (όπως φαίνεται στην τελευταία θέση του πίν. 5.1),
- γ) η απόκλιση της φορολογίας ανάμεσα στις πόλεις ενδέχεται να φθάνει το δεκαοκταπλάσιο, αλλά δεν φαίνεται ότι η διαφορά αυτή επηρεάζει γενικά τη συμπεριφορά των πολιτών, των κατοίκων των πόλεων απέναντι στο φόρο (ανάμεσα στις πρώτες και τις τελευταίες θέσεις των πόλεων του πίν. 5.2),
- δ) η σύγκριση μεταξύ βιομηχανικών ή βιοτεχνικών αστικών συγκροτημάτων δείχνει ότι η φορολογική επιβάρυνση συνοδεύεται από σημαντική αύξηση των καθυστερούμενων, δηλαδή αρνητική στάση των πολιτών απέναντι στο φόρο (τυπικά κέντρα είναι η Σύρος και το Λαύριο).

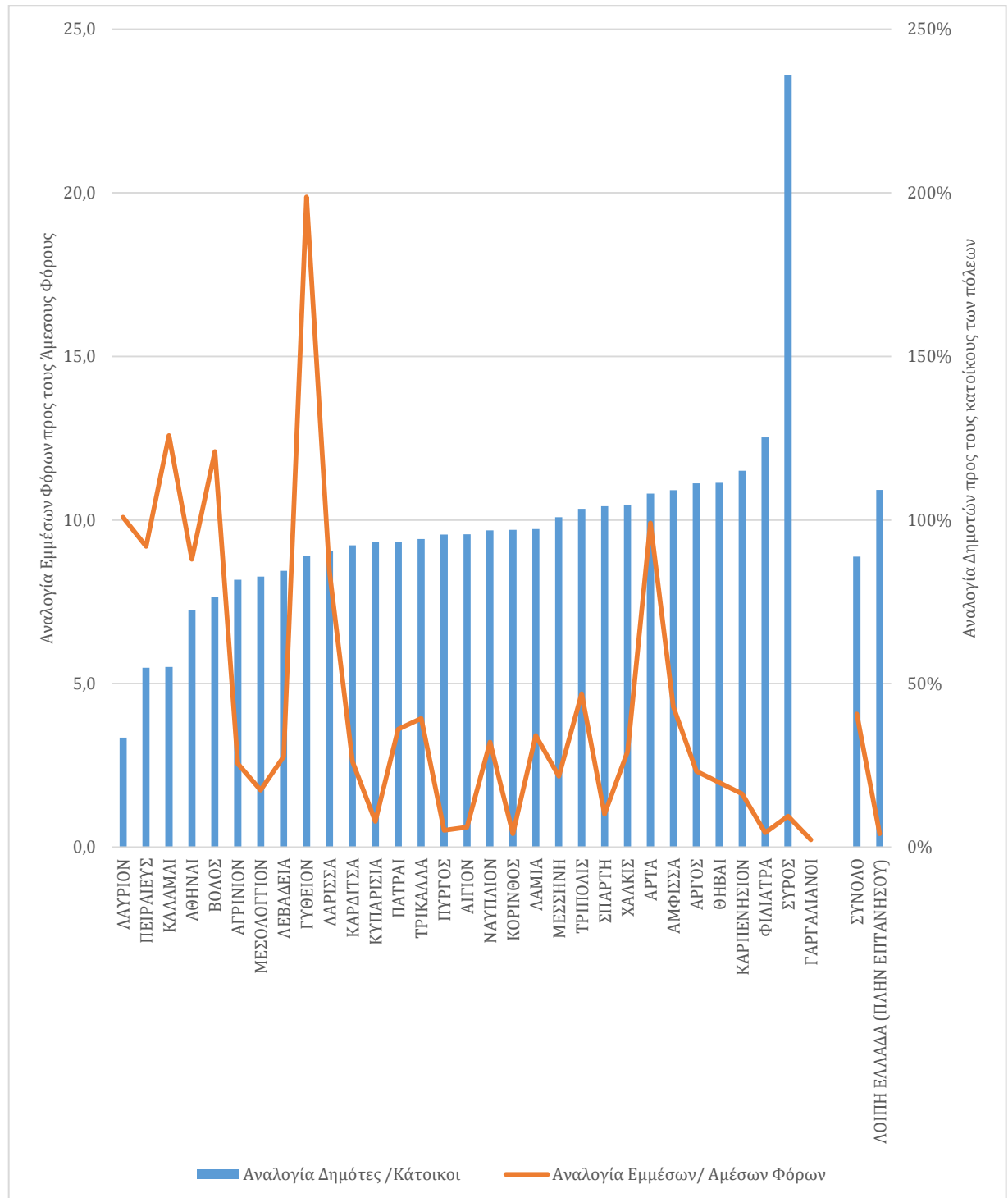
Σε ένα μεγαλύτερο δείγμα πόλεων (31 πόλεις) και σε σύγκριση με την λοιπή Ελλάδα για το ίδιο έτος (1913) θα προσθέταμε σε αυτήν την κοινωνιοχωρική ανάλυση για τη στάση των πολιτών (κατοίκων και δημοτών) απέναντι στους φόρους ότι (πίν. 5.3 και διάγ. 5.4) οι δυνάμεις έλξης ορισμένων πόλεων των κατοίκων του ελληνικού κράτους διαμορφώνονται από την εξέλιξη της αναλογίας των άμεσων προς τους έμμεσους φόρους.

Πίνακας 5.3
 Σύνθεση κατοίκων και δημοτών πόλεων ως και άμεσων και έμμεσων φόρων
 (δείγμα 31 πόλεων, 1903)

Δήμοι	Κάτοικοι	Δημότες	Άμεσοι Φόροι (Δρχ., τρέχ.τιμ.)	Έμμεσοι φόροι (Δρχ., τρέχ.τιμ.)	Αναλογία Δημότες /Κάτοικοι	Αναλογία Εμμέσων/ Αμέσων Φόρων
ΑΘΗΝΑΙ	128.735	93.385	297.600	2.618.010	73%	8,8
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ	51.020	27.987	116.220	1.068.620	55%	9,2
ΠΑΤΡΑΙ	50.158	46.779	130.050	469.100	93%	3,6
ΒΟΛΟΣ	16.783	12.847	32.000	387.000	77%	12,1
ΣΥΡΟΣ	9.014	21.267	4.221	4.000	236%	0,9
ΠΥΡΓΟΣ	26.771	25.587	215.500	110.810	96%	0,5
ΛΑΡΙΣΣΑ	17.115	15.501	29.600	250.000	91%	8,4
ΤΡΙΚΑΛΛΑ	30.387	28.629	45.719	180.100	94%	3,9
ΚΑΛΑΜΑΙ	20.309	11.186	18.870	237.450	55%	12,6
ΤΡΙΠΟΛΙΣ	15.901	16.445	30.900	145.000	103%	4,7
ΧΑΛΚΙΣ	15.998	16.754	31.500	92.232	105%	2,9
ΛΑΥΡΙΟΝ	11.185	3.744	8.925	90.000	33%	10,1
ΛΑΜΙΑ	11.662	11.344	37.319	127.510	97%	3,4
ΚΑΡΔΙΤΣΑ	16.663	15.372	53.733	140625	92%	2,6
ΑΙΓΙΟΝ	16.648	15.927	130.000	80.000	96%	0,6
ΝΑΥΠΛΙΟΝ	10.907	10.561	20.960	67.305	97%	3,2
ΛΕΒΑΔΕΙΑ	8.476	7.160	20.220	56.000	84%	2,8
ΣΠΑΡΤΗ	13.473	14.042	48.500	49.000	104%	1,0
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ	11.015	9.110	33.515	58.500	83%	1,7
ΚΟΡΙΝΘΟΣ	12.567	12.186	62.520	25.500	97%	0,4
ΓΥΘΕΙΟΝ	6.049	5.387	3.050	60.600	89%	19,9
ΑΓΡΙΝΙΟΝ	9.609	7.852	20.130	51.500	82%	2,6
ΑΡΤΑ	9.675	10.460	6.560	65.000	108%	9,9
ΜΕΣΣΗΝΗ	8.122	8.190	23.650	51.375	101%	2,2
ΑΡΓΟΣ	12.524	13.925	39.355	91.510	111%	2,3
ΓΑΡΓΑΛΙΑΝΟΙ		8.040	66.700	15.000		0,2
ΦΙΛΙΑΤΡΑ	11.507	14.413	54.089	24.000	125%	0,4
ΘΗΒΑΙ	6.586	7.337	12.650	25.000	111%	2,0
ΚΥΠΑΡΙΣΙΑ	10.256	9.560	37.900	30.000	93%	0,8
ΑΜΦΙΣΣΑ	8.311	9.069	12.800	55.000	109%	4,3
ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΝ	9.710	11.173	12.250	20.000	115%	1,6
ΣΥΝΟΛΟ	587.136	521.219	1.657.006	6.745.747	89%	4,1
ΛΟΙΠΗ ΕΛΛΑΔΑ (ΠΛΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ)	1.486.830	1.624.021	4.063.527	1.668.667	109%	0,4

Πηγή: Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, Εστία, 1907 (URL: <http://invenio.lib.auth.gr/record/136531> [Ανάκτηση: 28/08/2016]), σ. 17 (επεξεργασία δική μου).

Διάγραμμα 5.4
Αναλογία κατοίκων, δημοτών και φόρων

Πηγή: Πίνακας 5.3

Γ) Εισφορική συλλεκτικότητα

Η ανάλυση γίνεται σε μία από τις τρεις προελεύσεις των φορολογικών επιβαρύνσεων, κατά τη διάκριση που αναφέραμε (βλ. σχήμα 5.1), δηλαδή της κεντρικής διοίκησης ως τη σημαντικότερη αναγκαστικού χαρακτήρα φορολογική υποχρέωση των πολιτών· απέναντι σε αυτές αναπτύσσεται ο διάλογος με την κοινωνιολογία του φόρου. Η προσέγγιση τους:

- εφάπτεται της φιλοσοφίας του φόρου, καθίσταται μέσα από μείζονα πολιτικά γεγονότα, όπως η γαλλική επανάσταση, συνταγματική επιταγή,
- βασίζεται στο μαθηματικό λογισμό κάτω από τους κανόνες της δημόσιας οικονομίας και τους τρόπους παρακολούθησης των επιδόσεών τους,
- συνδέεται με την ικανότητα κάθε πολίτη να εισφέρει (όπως ορίζει η κλασική αρχή) ανάλογα με τις δυνάμεις του (ήτοι την «φοροδοτική» ή «εισφορική» ικανότητα),⁷¹ και
- τέλος, τοποθετούμε vis-à-vis της εισφορικής ικανότητας την έννοια του «εισφορικού» βάρους ή όπως είναι ευρύτερα γνωστό τη φορολογική πίεση («φοροπίεση»), όπως γίνεται αντιληπτή και εκδηλώνεται (λ.χ. τα «καθυστερούμενα» φορολογικά έσοδα του κράτους) από τον πολίτη ως αντίδραση που υφίσταται από τη στέρηση αναγκαίων αγαθών του.

Στο βάθος της φορολογικής συλλεκτικότητας και των αντιδράσεων των πολιτών έχει στο βάθος τη, συχνά δυσεξήγητη για τον πολίτη (ενδεχομένως και για τους οικονομολόγους), διαμόρφωση του φορολογικού συντελεστή (κύριος μηχανισμός και μάλλον συγκαλυμμένος, καθώς συνιστά άθροισμα διαφοροποιημένων συντελεστών επί των διαθέσιμων πόρων του πολίτη που περικλείει δυσπρόσιτα «διαφοροποιημένες στάσεις», θέμα που μας απασχολεί σε άλλο σημείο της έρευνας). Βέβαια, ο φορολογικός συντελεστής είναι αυτός που συνδέεται με την ύπαρξη του φόρου (η εξαφάνισή του σημαίνει και την εξαφάνιση του φόρου, και κατ' επέκταση ο οικονομικός βίος ως κρατική λειτουργία), βασίζεται σε διάφορες τεχνικές αναλύσεις,⁷² συνδεδεμένες με θεμελιώδεις

⁷¹ Για την έννοια, cf., Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, *Θεωρία της Δημοσίας Οικονομίας*, Αθήνα, Λαμπρόπουλος, 1927, σ. 32.

⁷² Τολμηρές μαθηματικές προσεγγίσεις θα εμφανισθούν προς το τέλος της περιόδου έρευνάς μας, όπως είναι αυτή του Π. Ρεδιάδη, για τον οποίο η φορολογική δραστηριότητα του κράτους εκδηλώνεται επί του φορολογουμένου «δια του φορολογικού συντελεστή», cf., Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, «Διερεύνσεις του Ελληνικού

δημοσιοοικονομικές αρχές. Οι αρχές αυτές εξελισσόμενες επηρεάζουν τόσο το μηχανισμό εισφορικής συλλεκτικότητας όσο και τις ίδιες τις αρχές:⁷³ τα δημοσιοοικονομικά φαινόμενα στη σκέψη των κλασικών αντιμετωπίζονται ως πολιτικά και απομονωμένα από τα άλλα οικονομικά φαινόμενα, θεωρούνται δε ότι απλώς έχουν οικονομικές συνέπειες. Στη μεσοπολεμική περίοδο θα αναπτυχθεί έντονα η ιδέα ότι η αύξηση των φόρων πρέπει να συνδεθεί με τον κύκλο του μετασχηματισμού του εισοδήματος.⁷⁴ Η «εισφορική» λοιπόν ικανότητα που συνδέεται με την εξασφάλιση της συντήρησης του πληθυσμού, την οικονομική ανάπτυξη και τις συνθήκες παραγωγής του εισοδήματος του φορολογούμενου συναρτημένες,⁷⁵ ιδίως στις αγροτικές κοινωνίες με τα θεσμικά κατάλοιπα και τις παραγωγικές ικανότητες των περιφερειών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ελληνικού κράτους.

Το δεύτερο, εν προκειμένω, ζήτημα είναι η δυσεξήγητη ανάλυση του φορολογικού συντελεστή για τον πολίτη, ως και η σχέση του πολίτη με την υπόφορη κοινωνία και το φορολογικό κράτος. Τη σχέση του πολίτη με το φόρο και τη φορολογία αναζητάμε βαθύτερα στη μέτρηση που μπορεί να αποκαλύψει ο «μηχανισμός» συλλεκτικότητας, με όψεις του οποίου ήδη ασχοληθήκαμε (στην προηγούμενη ενότητα) και εδώ θα επεκταθούμε σε πρόσθετες όψεις του.

Μία λοιπόν ανάμεσα τους είναι η διοικητική οργάνωση που αναπτύσσει το κράτος για στη άντληση των πόρων. Το ειδικό αυτό ζήτημα κατανέμεται με διαφορετικό τρόπο στην μεταβαλλόμενη επικράτεια του Ελληνικού κράτους συνεδεδεμένη με την οικονομική της εξέλιξη και δομή, την κοινωνική της συγκρότηση και την παραγωγική της δομή. Όπως αναφέραμε, η συλλογή των φόρων γίνεται με τη σύσταση διαφορετικής τάξεως καταστημάτων (εφοριών, ταμείων, υποταμείων, εθνικών και προξενικών),⁷⁶ βασική όψη της φορολογικής οργάνωσης. Η οργάνωση ενσωματώνει, καθώς εξελίσσεται, τόσο τους

Φορολογικού Συστήματος. Ο φορολογικός συντελεστής και η φοροπίεσις κατά μέγεθος εισοδήματος», *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 1934/3^A, σσ. 3-26.

⁷³ Ibid., σ. 6.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Cf., *Ελληνικοί Κώδικες ήτοι Κειμένων των Νόμων και των Βασιλικών Διαταγμάτων μετά της Νομολογίας Αρείου Πάγου, Εφετείων, Νομικού Συμβουλίου, Γνωμοδοτήσεων Νομομαθών, Εισηγητικών εκθέσεων κτλ. Καταρτισθέντες υπό Γεωργίου Δυοβουνιώτου*, Αθήνα, Γ. Φέξης, (1901), *Διοικητική Εκτέλεσις, Ταμεία, Εφορείαι*, σσ. 1-367. Ανάλυση, cf., Παράρτημα I, Πίνακας I.1, *Δομή δημοσίων καταστημάτων συλλογής φόρων (1901)*.

παράγοντες που διαμορφώνουν την πλουτοπαραγωγική ανάπτυξη της οικονομίας και συνεπώς την εισφορική συλλεκτικότητα, όπως ανταναικλάται στα εισοδήματα και τον πλούτο με την εισφορική του ικανότητα,⁷⁷ όσο και τις κοινωνικές και πολιτισμικές εκδηλώσεις του φορολογούμενου πολίτη επί της ικανότητας αυτής. Η εξέλιξη είναι ζήτημα που μας απασχολεί εδώ ενώ τα άλλα δύο αποτελούν θέματα της επόμενης ανάλυσής μας.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι η μεταβολή εθνικών συνόρων, η φυσική μεταβολή του πληθυσμού αλλά και οι αλλαγές στην κοινωνική δομή και οργάνωση, στην παραγωγή και την ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών, πολύ δε περισσότερο στη δημιουργία του δημόσιου και ιδιωτικού πλούτου και των εισοδημάτων, ανασυγκροτούν το δίκτυο των καταστημάτων για τη συλλογή των πόρων του Ελληνικού κράτους. Η ανασυγκρότηση αυτή τείνει να μοιάσει με τον κύκλο εμφάνισης και αποδυνάμωσης των φόρων με κριτήριο τη χρονική τους διάρκεια.

Η ποσοτική αποτύπωση των μεταβολών μέσα από την εξέλιξη των εθνικών συνόρων μας υποχρεώνει καταρχάς να δούμε δύο χαρακτηριστικά: η μεταβολή του πληθυσμού, καθώς επεκτείνονται τα εθνικά σύνορα, υποχρεώνει το κράτος να επεκτείνει με λιγότερο συντονισμένο τρόπο την ποσοστιαία επέκταση του δικτύου των καταστημάτων (εφορείες, ταμεία, υποταμεία). Η μεγάλη αλλαγή στην ανάπτυξη του δικτύου των καταστημάτων είσπραξης των δημοσίων εσόδων γίνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1870: το κράτος επεκτείνει όλο και περισσότερο την κυριαρχία του στην επικράτειά του με μέσο τη μείωση της «οικονομικής επιφάνειας» που αναλογεί σε κάθε κατάσταση για τη συγκέντρωση των πόρων. Ο δείκτης

$$\text{Μέση Επικράτεια Ταμείου} = \frac{\text{Αριθμός Ταμείων}}{\text{Επιφάνεια Επικράτειας}}$$

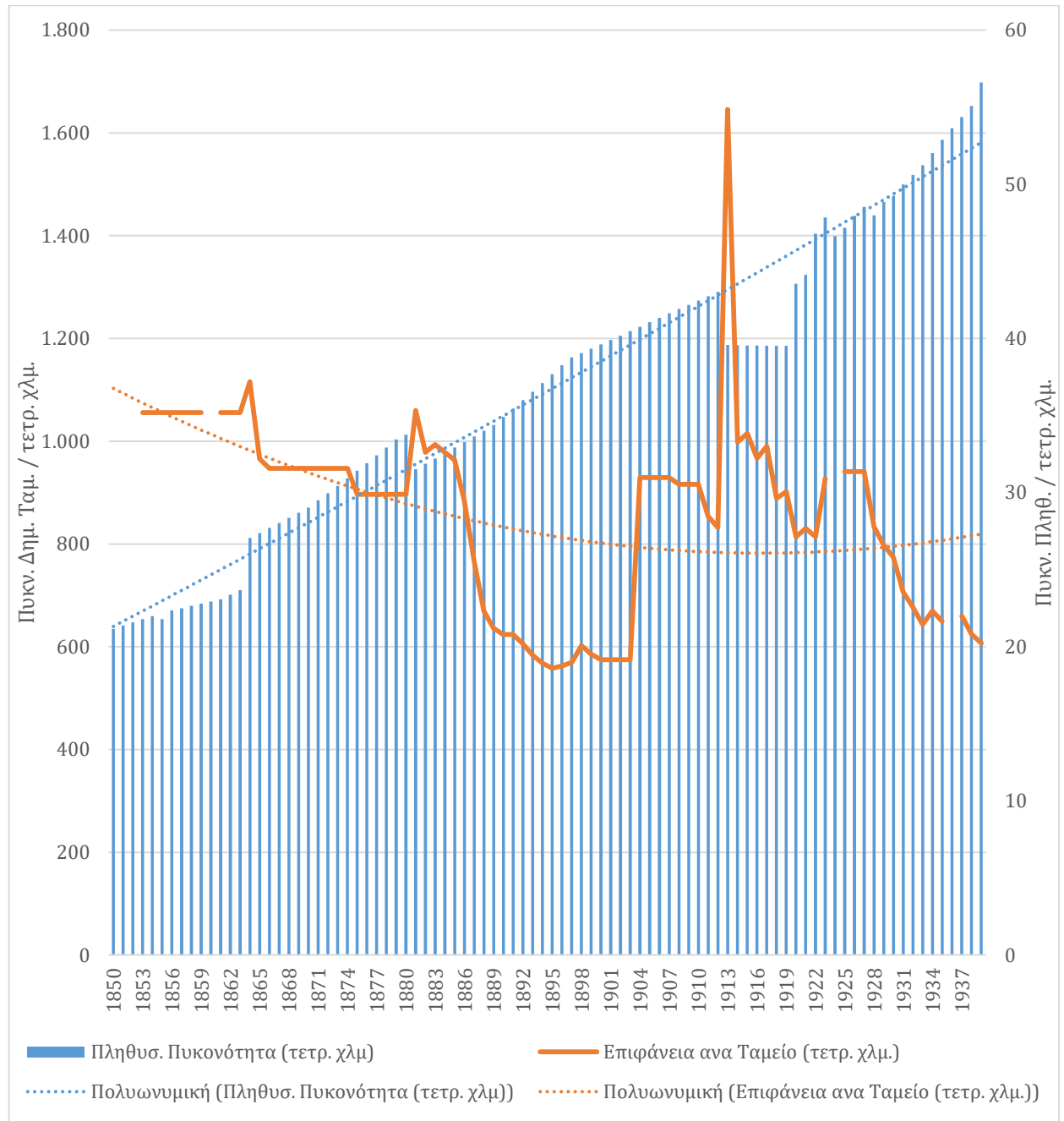
⁷⁷ Την ικανότητα αυτή που συνδέεται με τις μεγάλες θεσμικές αποκλίσεις στην οργάνωση της παραγωγής στην πορεία ολοκλήρωσης του Ελληνικού κράτους, ο Π. Ρεδιάδης αφομοιώνει στη δεκαετία του 1930 με τη μορφή της σχέσης

$$I = E - (K + \Pi + A)$$

όπου I=εισφορική ικανότητα, E=εισόδημα, K=κατανάλωση, Π=παραγωγικό κεφάλαιο και A=αποταμίευση. Η ικανότητα αυτή συνιστά το εναπομένον «εκ του εισοδήματος μετά την συμπλήρωση του κύκλου των μετασχηματισμών αυτού». Στο πνεύμα της καθολικής αντιμετώπισης της ικανότητας αυτής παρακάμπτει, παρά το γεγονός ότι είναι σχετικά πρόσφατες οι συνέπειες από τις μεταβολές των εθνικών συνόρων και τις αλλαγές που προκλήθηκαν στις προσαρτημένες περιοχές, όπως της Μακεδονίας και της Θράκης. Cf., Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, «Διερεύνησις του Ελληνικού Φορολογικού Συστήματος», *op.cit.*, σ. 7-8.

αποτυπώνεται στο διάγραμμα 5.5 για την περίοδο 1851-1939: η μείωσή του από τα 1.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα το 1850 περιορίζεται στα 600 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Η μείωση αυτή δείχνει ότι η διοικητική εξουσία στη συλλογή των φόρων εντείνεται, χωρίς απόλυτο συντονισμό και με μεταβολές που συνδέονται με εξωτερικά γεγονότα.

Διάγραμμα 5.5
Πυκνότητα πληθυσμού και ταμείων είσπραξης δημοσίων εσόδων

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

Η μεταβολή στην πληθυσμιακή πυκνωση και εκείνη της μεταβολής του αριθμού των καταστημάτων εμφανίζει μια «χιαστή» σχέση (X) στο 19^ο αι. που εκδηλώνεται στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1870. Το σημείο «τομής», δηλαδή, στην εξέλιξη των δύο «πυκνώσεων» πραγματοποιείται μισό αιώνα μετά την επαναστατική γένεση του Ελληνικού κράτους, ιδίως μετά την υποχώρηση των παλαιών συστημάτων ενοικίασης των φόρων.⁷⁸ Η τάση αποτελεί «εκδήλωση» στη δύσβατη διοικητική συγκρότηση και επιβολή του Ελληνικού κράτους: επηρεάζεται τόσο από εσωτερικούς παράγοντες νομιμοποίησής του όσο και από τις συνέπειες της διεθνούς θέσης της Ελλάδας μετά τον τρόπο αναγνώρισης του ανεξάρτητου κράτους αλλά και των συνθηκών για την ανεξάρτητη πορεία του.⁷⁹ Η περίοδος διαδοχής της επανάστασης χαρακτηρίζεται από εμφύλιες συγκρούσεις και την εθνικά «ασύνετη» δημοσιονομική πολιτική που περιλαμβάνει πτωχεύσεις, οικονομική «απομόνωση», άτυπο δημοσιονομικό έλεγχο και το συμβιβασμό, το 1878, με τους ξένους δανειστές.⁸⁰

Στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αι. το Ελληνικό κράτος επεκτείνει τη δράση του. Η επέκταση περιλαμβάνει και την ένταση στην πυκνωση του δικτύου των καταστημάτων. Η πυκνωση, παρά τη μεταβολή στην έκταση του

⁷⁸ Cf. Σ. ΜΠΟΖΙΚΗΣ, «Οι εκμισθώσεις είσπραξης των φόρων», *op.cit.*

⁷⁹ Είναι ενδεικτική η συζήτηση που γίνεται τη δεκαετία του 1860 στην Ελληνική Βουλή του υπουργού και διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ευ. Κεχαγιά με αφορμή την πρόταση για τη μείωση της έγγειας φορολογίας θέτει το γενικότερο ζήτημα της φορολογίας:

«Ο Κεχαγιάς συμφωνεί κατ'αρχήν υπέρ της ελαττώσεως του εγγείου φόρου υπό τον όρον όπως η ελάττωσις αυτή αναπληρωθή δια νέων φόρων σύμφωνα με τας προτάσεις, τας ιδικάς του, του Κουμουνδούρου και του Καλλιγά. Ομολογεί αθλίαν την οικονομικήν κατάστασιν του Κράτους, διότι ενώ έχομεν υποχρεώσεις 10 εκατομ. δια το εξωτερικόν χρέος και 3 δια το εσωτερικόν, αναγράφομεν προς εξυπηρέτησίν του 1.200.000.

Εάν τονίζει, θελήσωμεν να ελαττώσωμεν τους φόρους δια να κερδίσωμεν μόνον την αγάπην των εντολέων μας θα ομοιάσωμεν προς τους χρεωκοπήσαντας εμπόρους, τους επιχειρούντας ριψοκινδύνους πράξεις προς καταστροφήν εαυτών και των εντολέων των. Οι φόροι δεν πληρώνονται ασκόπως· είνε το ασφάλιστρον της ζωής της περιουσίας και της ησυχίας του πολίτου. Ισχυρίζονται συνεχίζει, ότι η φορολογία είναι παρ'ημίν βαρεία. Δεν είναι τούτο αληθές. Εις την Γαλλίαν δια κάθε ψυχήν αναλογεί φόρος ετήσιος 40 φράγκα, εις την Αγγλίαν 60 και εδώ εις την Ελλάδα φθάνει τα 13 φράγκα και όχι 18 ως σας είπεν ο Σαρίπολος. Οι Έλληνες δεν είναι ούτε πλούσιοι ούτε βαθύπλουτοι αλλ' όχι τόσον πένητες ώστε να αποθνήσκωσι της πείνης όπως εις άλλα μέρη. Ολίγιστοι εις την Ελλάδα είναι ακτήμονες. Οι ισχυρισμοί του Κουμουνδούρου περί κατωτέρας παρ' ημίν παραγωγής δεν είναι ακριβείς και εισόδημα παράγεται δια την συντήρησιν του πληθυσμού και εναποταμιευμένον περίσσευμα υπάρχει. Το ελάττωμα συνίσταται εις τούτο ότι αι ευπορώτεροι τάξεις ή ελαφρώς φορολογούνται ή μένουσιν εντελώς αφορολόγητοι και τούτο οφείλεται εις την εσφαλμένην αρχήν ότι μόνον η γη παράγει και αυτή ώφειλε να φορολογείται». Cf., Κ.Μ. ΓΡΑΨΑ, *Ελληνική Πολιτική Εγκυκλοπαίδεια*, Τ. Β', *Η εν Αθήναις Β' των Ελλήνων Συνέλευσις (1862-1864)*, Αθήνα 1948, σσ. 154-155.

⁸⁰ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (σε συνεργ. με Β. ΔΕΛΕΓΚΟΥ), «Ελληνική Δημόσια Οικονομία» in Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, *op.cit.*

νεοελληνικού κράτους, αποτυπώνεται στο μικρότερο αριθμό κατοίκων ο οποίος αναλογεί σε κάθε κατάσταση, στοιχείο βελτίωσης του ελέγχου των πολιτών για τη συλλογή των φόρων (πίν. 5.1 και διάγ. 5.2). Η πιο υψηλή πύκνωση στην ελληνική επικράτεια εκδηλώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1890 και διατηρείται το ίδιο σχεδόν έντονη για μια περίπου δεκαετία. Η συνεκτική κυριαρχία του Ελληνικού κράτους στην επικράτεια του καθιστά απαιτητική την επέκταση των καταστημάτων για τον έλεγχο των εισπραχθέντων δημοσίων εσόδων. Η τάση πύκνωσης σταθεροποιείται στο δεύτερο μισό της πρώτης δεκαετίας του 20^{ού} αι.. Μέχρι τα μέσα σχεδόν της τρίτης δεκαετίας (όλη δηλαδή η πολεμική περίοδος με τις συνέπειές της) και μετά την ισχυρή μεταβολή των εθνικών συνόρων που θα προκύψει (ακολουθεί την πολεμική περίοδο των Βαλκανικών πολέμων και τον Α' παγκόσμιο πόλεμο), οι αυξημένες ανάγκες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης για τη συλλογή των εισπραχθέντων δημοσίων εσόδων ενισχύουν το διοικητικό έλεγχο των περιοχών. Η επιτακτικότητα στην άντληση πόρων γίνεται σε συνθήκες εκσυγχρονισμού της Ελληνικής οικονομίας με συνέπεια την ενίσχυση του δικτύου των καταστημάτων. Οι τάσεις δεν είναι άσχετες με τη διοικητική ανασυγκρότηση του κράτους και τη σχέση τους, τόσο με την εξέλιξη του ΑΕΠ όσο και με την αντίδραση των πολιτών απέναντι στη φορολογία.

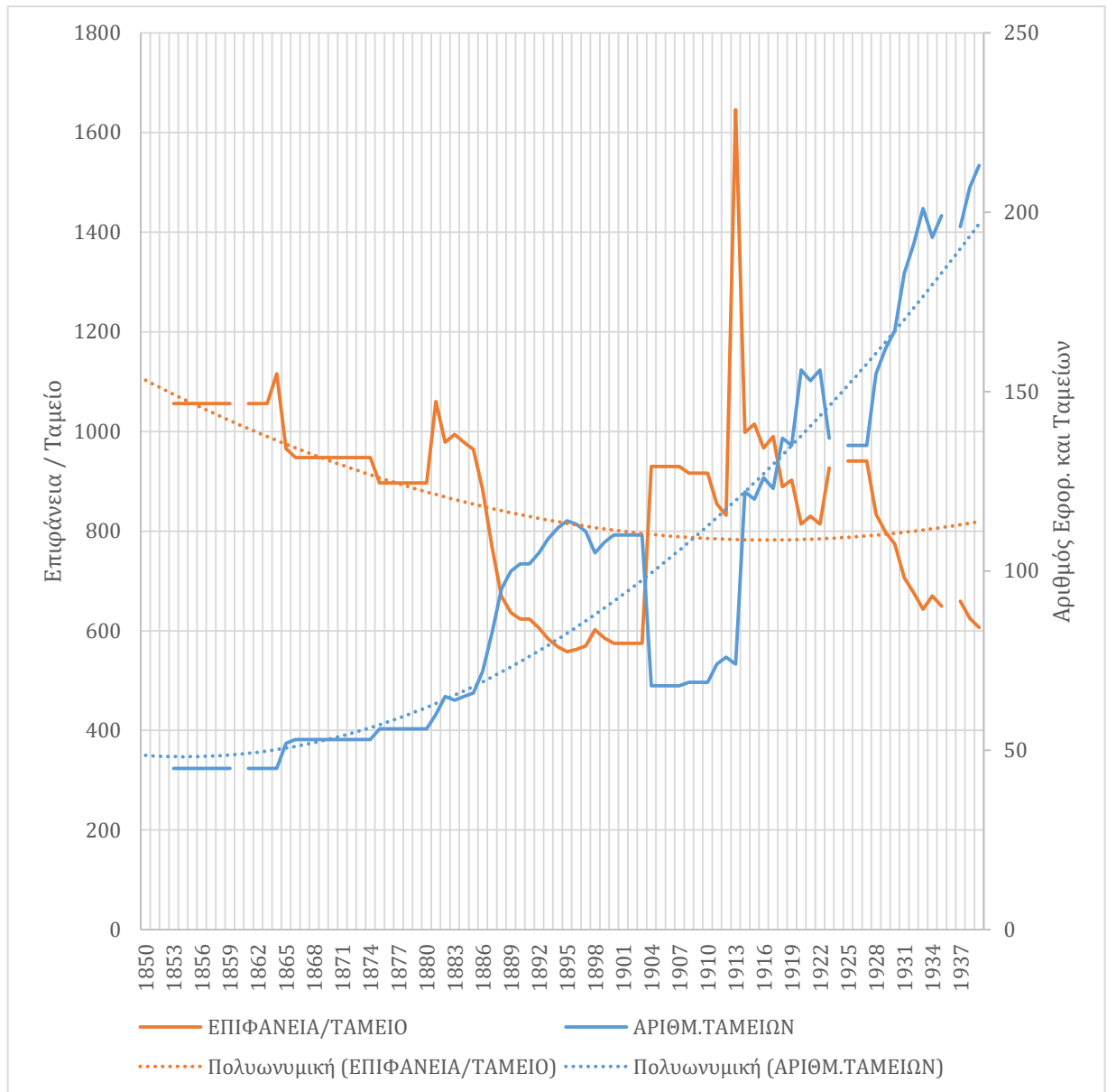
Πίνακας 5.4

*Τάση στη μέση επικράτεια που αναλογεί
ανά κατάσταση δημοσίων εσόδων*

Περίοδος	Τάση μεταβολής στην Επικράτ. (αριθ. Δημ. Ταμ.)	Διάρκεια (έτη)	Επιφάνεια/Δημ. Ταμείο
1850-1904	Επέκταση	43	Μείωση (↓)
1905-1913	Σταθεροποίηση	8	Σταθεροποίηση(↔)
1914-1927	Μείωση	8	Αύξηση(↑)
1928-1939	Επέκταση	11	Μείωση(↓)

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

Διάγραμμα 5.6
Ανάπτυξη δικτύου καταστημάτων

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

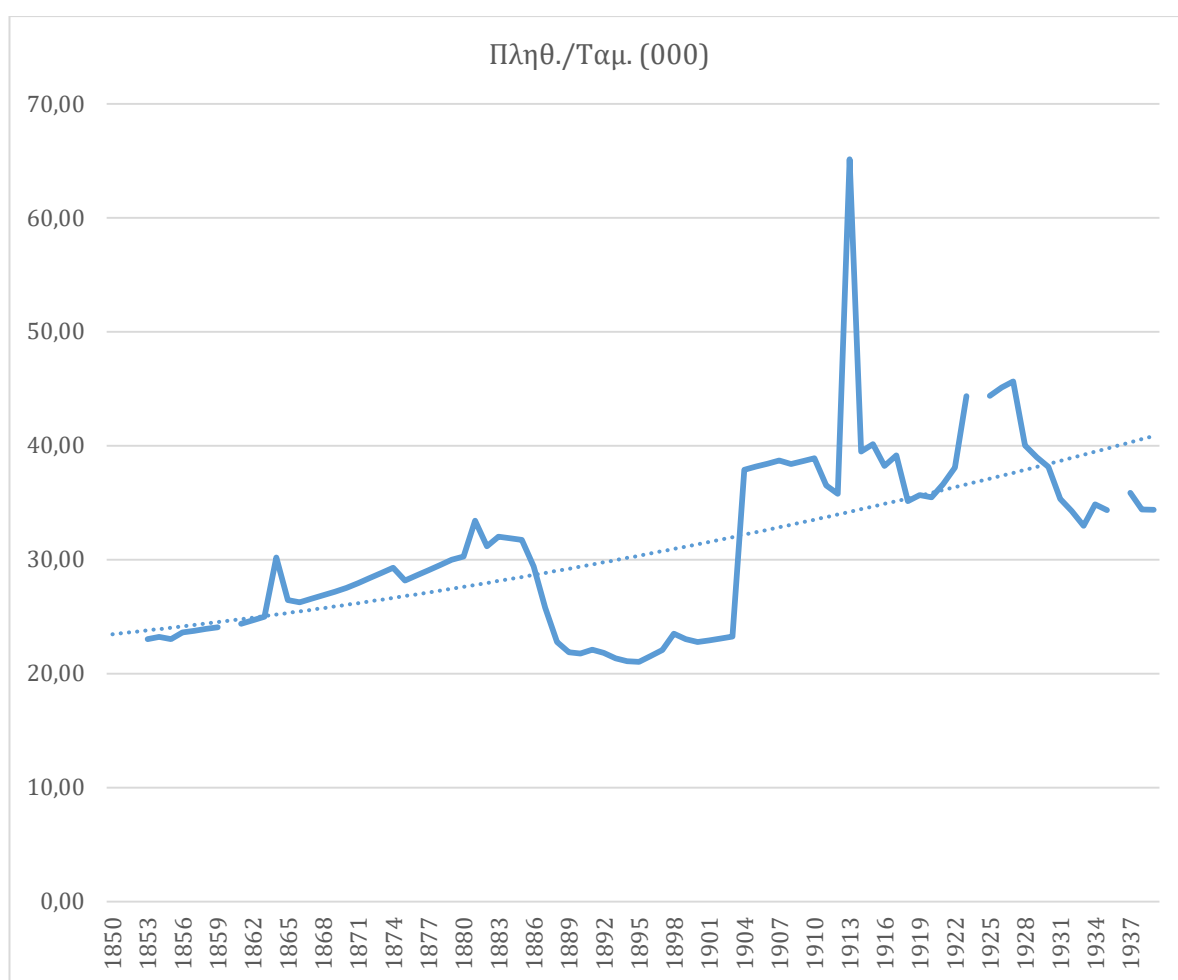
Η κατανομή των πολιτών του Ελληνικού κράτους ανά κατάσταση που δημιουργείται συνιστά βασική εκδοχή στη διαμόρφωση του δικτύου για τη μεταβολή της αναλογίας για τα καταστήματα εισφορικής συκλεκτικότητας στη μονάδα επιφάνειας (τετρ. χλμ.) της ελληνικής επικράτειας, όπως την προσδιορίσαμε προηγουμένως. Η κατανομή αυτή μεταβάλλεται με διαφορετικό ρυθμό, καθώς η πύκνωση ως προς τον πληθυσμό εμπεριέχει στοιχεία συνεχούς μεταβολής λόγω της αλλαγής των συνόρων, της φυσικής

κίνησης του πληθυσμού, αλλά και των βίαιων μετακινήσεων και της εγκατάστασής τους στην Ελληνική επικράτεια.⁸¹ Με την κατασκευή του «δείκτη πυκνότητας ταμείων», ήτοι

$$\text{Δείκτης Πυκνότητας Ταμείων} = \frac{\text{Πυκνότητα Ταμείων}}{\text{Πληθυσμιακή Πυκνότητα}}$$

στο διάγραμμα 5.7 αποτυπώνεται η πύκνωση των Ταμείων στον ελληνικό πληθυσμό.

Διάγραμμα 5.7
Αριθμός κατοίκων (σε χιλ.) ανά ταμείο δημοσίων εσόδων

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

⁸¹ Όπως λ.χ. στο δεύτερο μισό της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αι. (Cf., inter alia, Κ. ΚΑΡΒΕΛΑ, *Μηχανισμοί εγκατάστασης εγχωρίων και προσφυγικών πληθυσμών στη Θεσσαλία (1907-1911)*, Κέρκυρα, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2005, *passim*) και φυσικά με την επέκταση των εθνικών συνόρων στη Μακεδονία και τη μετέπειτα συρρίκνωσή τους.

Η πύκνωση εκδηλώνεται σε πέντε χρονικές περιόδους με αντίστοιχες μεταβολές. Στο σύνολο της περιόδου 1850-1939, πλέον του 50 % των πολιτών κατανέμονται ανά ταμείο στο τέλος της περιόδου έναντι του αριθμού εκείνων που κατανέμονταν στις αρχές της περιόδου (βλ. διάγ. 5.4). Για να επιτευχθεί η αύξηση κατά 50% του πληθυσμού ανά κατάσταση πενταπλασιάστηκε σχεδόν ο αριθμός των καταστημάτων στην επικράτεια. Οι αναλογίες αυτές εξελίχθηκαν με διαφορετικό ρυθμό (πίν. 5.5): σχετικά σταθερή η αύξηση της αναλογίας του πληθυσμού ανά κατάσταση μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1880, χαμηλότερη κατά 50% αναλογία του πληθυσμού ανά κατάσταση για την επόμενη εικοσαετία, αύξηση της αναλογίας με εξάρσεις (μετά την επέκταση των ελληνικών συνόρων στη Μακεδονία) μέχρι τη μεγάλη οικονομική κρίση και στη δεκαετία του 1930 μικρότερη αναλογία κατοίκων ανά κατάσταση, αλλά σε μεγαλύτερη αναλογία όπως σημειώσαμε από την αρχή της περιόδου.

Πίνακας 5.5

Τάση στο μέσο πληθυσμό που αναλογεί ανά κατάσταση δημοσίων εσόδων σε σύγκριση με τη μέση επιφάνεια της επικράτειας ανά κατάσταση

Περίοδος	Επιφάνεια/ Δημ. Ταμ.	Διάρκεια (έτη)	Περίοδος	Πληθυσμός/ Δημ. Ταμ.	Διάρκεια (έτη)
			1850-1885	↑	35
1850-1904	↓	43	1886-1889	↓	3
			1890-1903	↔	13
1905-1913	↔	8	1904-1913	↑	9
1914-1927	↑	13	1914-1919	↓	5
			1919-1927	↑	8
1928-1939	↓	11	1828-1939	↓	11

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ότι η διαμόρφωση του δικτύου των καταστημάτων παρουσιάζει σημαντικές διαφορές που δεν συνδέονται αναγκαστικά με τον κύκλο οικονομικού μετασηματισμού της οικονομίας ούτε με τις αλλαγές στην αντίληψη για το λόγο επιβολής του φόρου, αν δηλαδή είναι η γη που θα πρέπει να φορολογηθεί ή

δραστηριότητες που προκύπτουν από την αλλαγή στην οικονομική και κοινωνική δομή της ελληνικής οικονομίας. Οι εξωτερικοί παράγοντες και συγκεκριμένα οι διεθνείς οικονομικές υποχρεώσεις της Ελλάδας δείχνουν τον επιτακτικό χαρακτήρα στην εισφορική συλλεκτικότητα των πόρων από το κράτος, να αποτυπώνεται στη γεωγραφική διαμόρφωση του δικτύου. Η σχέση της εισφορικής συλλεκτικότητας με το εισόδημα μπορεί έμμεσα να αιτιολογήσει την εξέλιξη αλλά όχι την κατανομή, πολύ δε περισσότερο, τη σχέση φορολογικής επιβάρυνσης και εισφορικής ικανότητας ανά περιφέρεια του ελληνικού κράτους· επίσης συγκαλυμμένη ιδιαίτερα, πέρα από τη διαπίστωση της γεωγραφικά διαφοροποιημένης στάσης των πολιτών και της κοινωνικής στάσης απέναντι στην καταβολή του φόρου. Μία ένδειξη όμως για τη στάση των πολιτών διά του εισοδήματος μπορούμε να έχουμε στη συνέχεια.

Δ) Φόρος, Εισόδημα και Πληθυσμός

Η σχέση του πολίτη με το φόρο και η δημιουργία εσόδων θέτει σειρά από προβλήματα, τα οποία εμμέσως και αμέσως αποτελούν στοιχεία που επηρεάζουν τη σχέση. Η ενότητα αυτή βρίσκεται αντιμέτωπη με το δυσκολότερο ζήτημα της αξιοπιστίας του συνολικού φορολογικού συντελεστή και των επιδράσεών του. Ορισμένες διευκρινίσεις είναι αναγκαίες και δι' αυτών αφενός υπογραμμίζουμε τη σχετικότητα των αναλύσεων που ακολουθούν και αφετέρου προετοιμάζουμε την ανάλυσή μας για την ειδικότερη ανάλυση των φόρων στη στάση του πολίτη απέναντί τους.

Αναφερθήκαμε στην ανάπτυξη του δικτύου συλλογής των φόρων σε συνδυασμό με τη μεταβολή του οικονομικού χώρου της εθνικής επικράτειας και των οικονομικών μετασχηματισμών που επηρεάζουν την επέκταση και διαμόρφωση των φορολογικών συντελεστών. Η «αποτύπωση» της φορολογικής δραστηριότητας του Κράτους σε «ένα» φορολογικό συντελεστή, το «συνολικό φορολογικό συντελεστή» που διαπερνά την περίοδο (όπως θα δούμε εδώ) ως άθροισμα των συντελεστών των φόρων (αμέσων, εμμέσων) αναγκαστικού χαρακτήρα, οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η αναφορά γίνεται στα εισπρακτέα και καθυστερούμενα Δημόσια Έσοδα του Κράτους (επάνω στα οποία θα στηριχθούμε) που περιλαμβάνουν υποχρεωτικούς και συμπτωματικούς φόρους που επιβάλλονται λ.χ. κατά την κίνηση κεφαλαίων, όπως είναι οι κληρονομίες, οι δωρεές και οι προίκες, οι μεταβιβάσεις ή ειδικότεροι φόροι προς όφελος διαφόρων ταμείων και

ειδικών οργανισμών. Η τάση συνεπώς για το «συνολικό φορολογικό συντελεστή», τον οποίο υιοθετούμε στη συνέχεια, δημιουργεί ερωτηματικά και ενδεχομένως να διχάζει για το αποτέλεσμα της διαχείρισης των δεδομένων, τα οποία θα αντιμετωπίσουμε όπως σημειώσαμε στο επόμενο κεφάλαιο. Παρά ταύτα, μπορούμε να δεχθούμε ότι αποτελεί μία τάση η οποία, ανεξαρτήτως του μεγέθους της, αφενός διαμορφώνει ζητήματα στο πεδίο της Κοινωνιολογίας του Φόρου και αφετέρου δείχνει πώς αντιδρά στην αφαίρεση του εισοδήματος δια του συνολικού φορολογικού συντελεστή μία κοινωνία. Το μέγεθός του εν προκειμένω μας απασχολεί στην παρούσα ενότητα ενώ μορφές του αντιμετωπίζουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Το μέγεθος καταρχάς του εισοδήματος που απορροφάται με τη μορφή δημοσίων Εσόδων από το Κράτος και λαμβάνοντας υπόψη τον αριθμό των κατοίκων ως και το ύψος του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, η εξέλιξη στο διαθέσιμο εισόδημα όπως εμφανίζεται στον πίνακα 5.6 δείχνει ότι σε εξαιρετικές περιόδους το Ελληνικό κράτος με τη μορφή πάσης φύσεως Δημοσίων Εσόδων αποσπά πέραν του 20% του ΑΕΠ. Σε μία μάλιστα εικοσιπενταετία, 1862-1886, το εισόδημα που παραμένει στους πολίτες είναι 85% σχεδόν ανά διετία, αυτό δηλαδή μετά την αφαίρεση κάθε μορφής δημοσίου εσόδου. Οι πλέον δυσάρεστες οικονομικές χρήσεις για το διαθέσιμο εισόδημα των πολιτών μετά την αφαίρεση και πάλι κάθε μορφής δημοσίου εσόδου είναι τα έτη 1898, έτος επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και το 1929 έτος, γνωστό ως η έκρηξη της μεγάλης οικονομικής κρίσης.

Πίνακας 5.6
Εξέλιξη στη σύνθεση διαθέσιμου εισοδήματος ανά κάτοικο
(σε τρέχουσες τιμές)

Έτος	Δημόσια Έσοδα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Συνολικό Εισόδημα (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα (%)
1833	11	58	69	84%
1834	14	69	83	83%
1835	18	86	104	83%
1836	18	70	88	79%
1837	19	77	95	81%
1838	19	82	102	81%
1839	18	81	100	82%

Έτος	Δημόσια Έσοδα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Συνολικό Εισόδημα (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα (%)
1840	19	88	106	82%
1841	17	77	95	82%
1842	15	69	84	82%
1843	16	60	77	79%
1844	15	62	78	80%
1845	15	60	76	80%
1846	17	63	80	79%
1847	16	56	72	78%
1848	17	63	80	79%
1849	18	63	81	78%
1850	18	71	89	79%
1851	18	74	92	81%
1852	18	90	108	83%
1853	18	81	99	81%
1854	19	94	114	83%
1855	21	85	106	80%
1856	23	120	143	84%
1857	23	113	136	83%
1858	23	104	127	82%
1859	24	129	153	84%
1860				
1861	23	114	137	83%
1862	20	119	139	86%
1863	22	120	142	84%
1864	20	118	138	86%
1865	21	111	133	84%
1866	22	118	140	84%
1867	25	136	161	84%
1868	28	125	153	82%
1869	26	108	134	81%
1870	25	134	158	84%
1871	26	152	178	86%
1872	24	123	147	84%
1873	23	134	157	85%
1874	39	126	165	76%
1875	23	139	162	86%
1876	22	132	154	86%
1877	27	145	172	84%
1878	25	149	174	85%

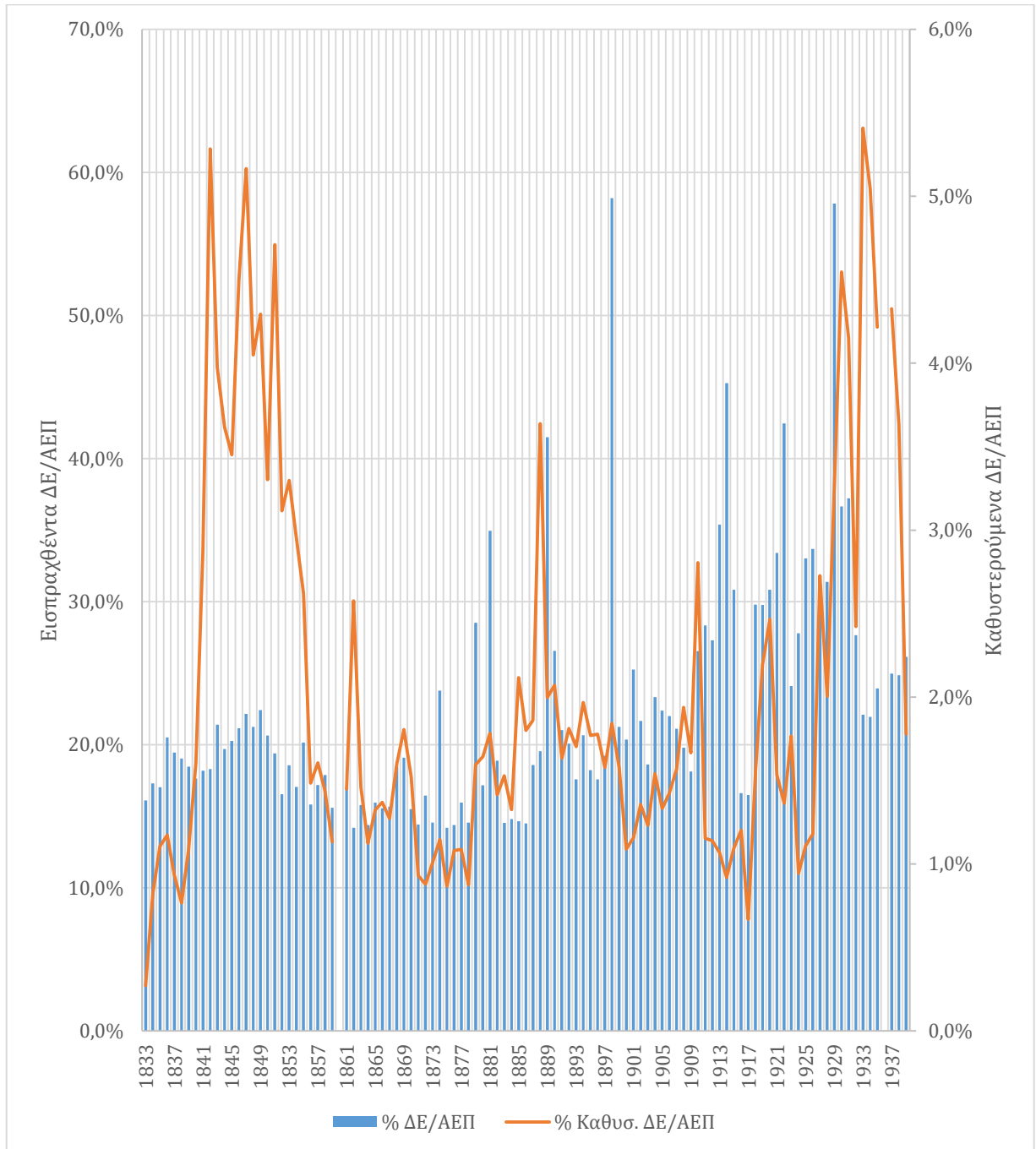
Έτος	Δημόσια Έσοδα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Συνολικό Εισόδημα (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα (%)
1879	48	121	169	71%
1880	30	144	173	83%
1881	59	110	170	65%
1882	35	151	187	81%
1883	29	168	196	85%
1884	29	168	198	85%
1885	28	165	193	85%
1886	29	173	202	86%
1887	39	170	208	81%
1888	41	170	212	80%
1889	84	118	202	58%
1890	55	153	209	73%
1891	47	177	224	79%
1892	46	185	232	80%
1893	42	195	237	82%
1894	44	167	211	79%
1895	39	177	217	82%
1896	40	187	227	82%
1897	40	169	209	81%
1898	134	96	230	42%
1899	46	172	218	79%
1900	48	186	234	80%
1901	66	197	263	75%
1902	54	197	251	78%
1903	45	198	244	81%
1904	52	170	222	77%
1905	50	173	223	78%
1906	51	180	231	78%
1907	52	194	246	79%
1908	48	193	241	80%
1909	47	212	259	82%
1910	65	181	246	73%
1911	89	225	314	72%
1912	83	220	303	73%
1913	63	115	178	65%
1914	116	140	256	55%
1915	91	204	295	69%
1916	65	326	391	83%
1917	92	466	558	84%

Έτος	Δημόσια Έσοδα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα ανά πολίτη (δρχ./κάτ.)	Συνολικό Εισόδημα (δρχ./κάτ.)	Διαθέσιμο εισόδημα (%)
1918	260	612	871	70%
1919	234	553	787	70%
1920	299	670	969	69%
1921	407	811	1.217	67%
1922	770	1.044	1.814	58%
1923	657	2.068	2.725	76%
1924	972	2.526	3.498	72%
1925	1.322	2.682	4.004	67%
1926	1.561	3.072	4.633	66%
1927	1.460	3.550	5.010	71%
1928	1.701	3.718	5.418	69%
1929	2.966	2.163	5.129	42%
1930	1.789	3.093	4.883	63%
1931	1.714	2.890	4.604	63%
1932	1.397	3.657	5.054	72%
1933	1.280	4.510	5.789	78%
1934	1.373	4.883	6.256	78%
1935	1.557	4.951	6.508	76%
1936				
1937	2.010	6.038	8.049	75%
1938	1.944	5.875	7.820	75%
1939	1.959	5.533	7.492	74%

Τα διαθέσιμα στοιχεία ως προς το περιεχόμενο των εννοιών «δημόσιο έσοδο» και «φόρος» προσεγγίζονται πάντα με τις επιφυλάξεις που διατυπώσαμε.

Ως τάσεις λαμβανόμενα τα στοιχεία επιτρέπουν να διακρίνουμε, με αυθαίρετο αλλά συγκριτικό τρόπο, τη σχέση εισπρακτέων και καθυστερούμενων δημοσίων εσόδων με τη συνδρομή του διαγράμματος 5.8 και του πίνακα 5.6 όπου αποτυπώνονται οι τάσεις για την «αδιαφοροποίητη» στάση των πολιτών απέναντι στο «γενικό φορολογικό συντελεστή» λαμβάνοντας υπόψη τόσο το μέγεθος του πληθυσμού όσο και το ΑΕΠ.

Διάγραμμα 5.8
 Ετήσια Μεταβολή Εισπραχθέντων και Καθυστερούμενων Δημοσίων Εσόδων
 ως προς το ΑΕΠ

Με τη σχετικά λοιπόν αυθαίρετη κατανομή εισπραχθέντων και καθυστερούμενων εσόδων ως προς το ΑΕΠ, όπως φαίνεται στον πίν. 5.7, παρατηρούμε ότι από τις 105 ετήσιες οικονομικές χρήσεις των στοιχείων (ως προς τις 107 που διαθέτουμε) 50% των χρήσεων αυτών αποδίδουν μέχρι 20% του ετήσιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της περιόδου. Η στάση των πολιτών, εκφρασμένη ως καθυστέρηση στη συγκέντρωση των δημοσίων εσόδων από το Κράτος (πάντοτε με τις υπολογιστικές επιφυλάξεις που διατυπώσαμε), δείχνει ότι 70 χρήσεις (από τις 105) καθυστερούν λιγότερο από το 2% των εισπραχθέντων δημοσίων εσόδων. Η αντίδραση των πολιτών στη δημιουργία εσόδων, ως καθυστερούμενα δημόσια έσοδα, φαίνεται να μην είναι ιδιαίτερα ισχυρή σε κάθε μορφής φορολογικά ή και άλλης μορφής δημόσια έσοδα. Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι υπάρχουν μορφές φόρου που γενούν αντιδράσεις διά των επιμέρους φορολογικών συντελεστών και του υποχρεωτικού ή μη χαρακτήρα των φόρων. Συνεπώς, η γενική τάση στην εισφορική συλλεκτικότητα είναι ότι τα έσοδά του γενικώς υστερούν ως προς τα εισπρακτέα μέχρι 5,5% επί του ΑΕΠ, ακόμη και όταν το ποσοστό απορρόφησης με τη μορφή δημοσίων εσόδων φθάνει στο 60% του ΑΕΠ. Η ελληνική κοινωνία, με κριτήριο το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν που δημιουργείται, δεν φαίνεται να είναι αρνητική στην καταβολή των προσδιορισμένων ως εισπρακτέων δημοσίων εσόδων.

Πίνακας 5.7

Κατανομή χρήσεων σε εισπραχθέντα και καθυστερούμενα δημόσια έσοδα ως προς το ΑΕΠ

Εισπραχθέντα Δ.Ε./ΑΕΠ	Αριθμός οικον. Χρήσεων	%
14,0%-19,9%	52	50%
20,0%-29,9%	38	36%
30,0%-49,9%	13	12%
50,0%-60,0%	2	2%
Σύνολο	105	100%

Καθυστερούμενα. ΔΕ/ΑΕΠ	Αριθμός οικον. Χρήσεων	%
0,3%-0,9%	11	10%
1,0%-1,9%	59	56%
2,0%-4,9%	31	30%
5,0%-5,5%	4	4%
Συνολο	105	100%

Πηγή: Πίνακας Ι.1 Παραρτήματος

Αναλυτικότερα για τα καθυστερούμενα Δημόσια Έσοδα παρατηρούμε, καταρχάς, ότι η τάση αυτή στη συμπεριφορά των πολιτών μεταβάλλεται, καθώς προκύπτει από την ανάλυσή μας, όταν το κριτήριό μας στρέφεται στη συγκέντρωση των δημοσίων εσόδων (κατά κεφαλήν) ως προς το (κατά κεφαλήν) ΑΕΠ. Διαπιστώνουμε ότι η τάση γίνεται πιο αιχμηρή, καθώς τα καθυστερούμενα σε σχέση με τα εισπραχθέντα δημόσια έσοδα φθάνουν το 30%.

Η αρνητική στάση των πολιτών απέναντι στην καταβολή κάθε μορφής φορολογικής επιβάρυνσης ως και κάθε άλλης μορφής εισπραξης που διαμορφώνει τα δημόσια έσοδα δείχνει ότι η ελληνική κοινωνία, από το 19^ο αι. μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους και την επέκταση της Ελλάδας στη Μακεδονία, είναι περισσότερο συνεπής στην αντιμετώπιση εισπραχθέντων δημοσίων εσόδων (με μία αύξηση των καθυστερούμενων ως προς τη δεκαετία του 1880). Από το έτος 1913 και αφού εξαιρεθεί η πολεμική περίοδος μέχρι σχεδόν την παραμονή του Β' παγκοσμίου πολέμου η καθυστέρηση στην καταβολή των πάσης φύσεως δημοσίων εσόδων βαίνει συνεχώς αυξανόμενη. Σε κάθε περίπτωση, 75 οικονομικές χρήσεις από τις 105, τα καθυστερούμενα δημόσια έσοδα ως προς εκείνα που εκτιμήθηκε ότι θα εισπραχθούν.

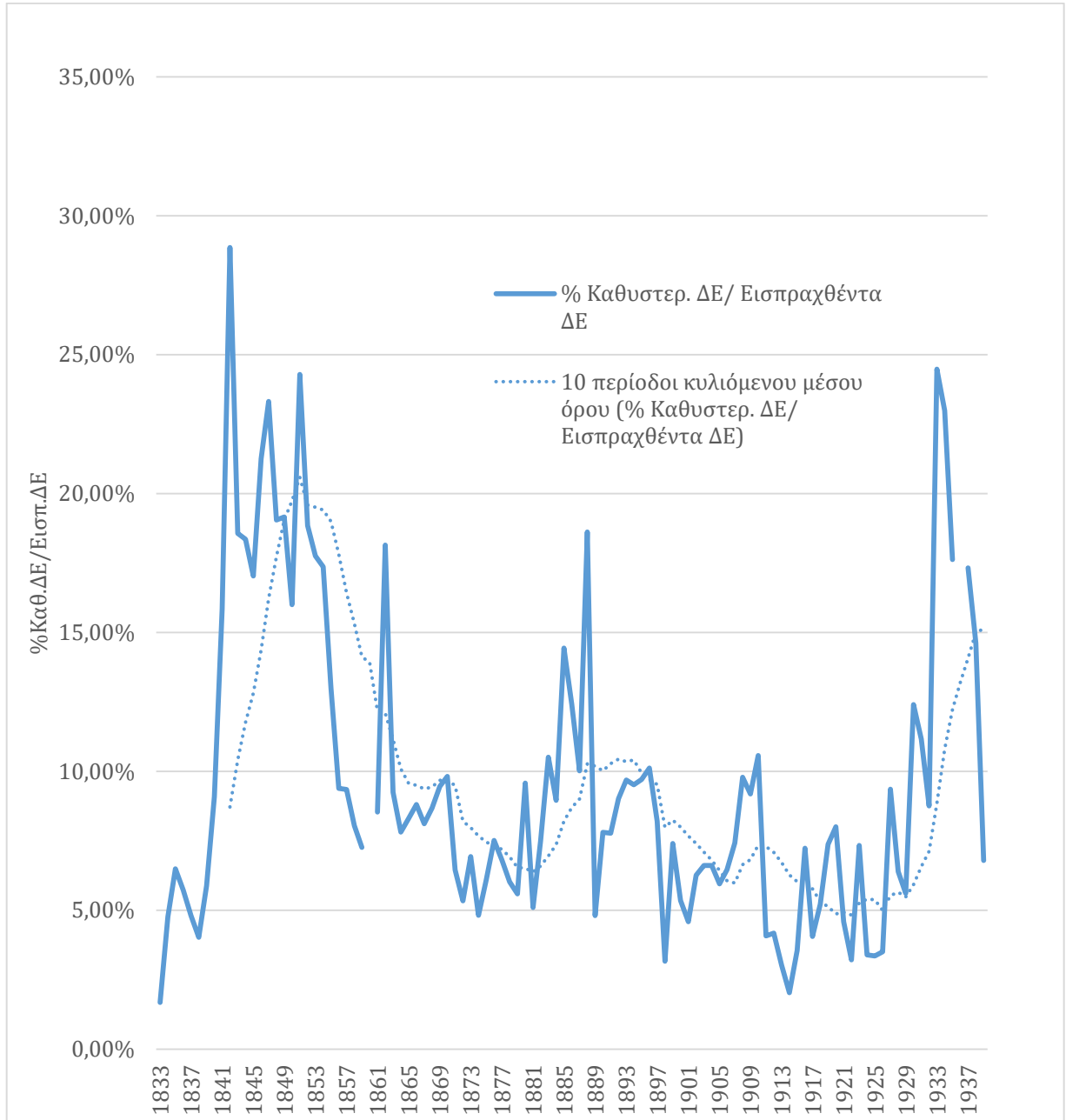
Η ελληνική κοινωνία λοιπόν δεν φαίνεται να αντιδρά τόσο για τα δημόσια έσοδα που εισπράττονται, αν λάβουμε υπόψη το ΑΕΠ, αλλά με το είδος των δημοσίων εσόδων που επιλέγονται για να συγκεντρωθούν από τους δημόσιους πόρους.

Πίνακας 5.8

Καθυστερούμενα ως προς εισπραχθέντα Δημόσια Έσοδα

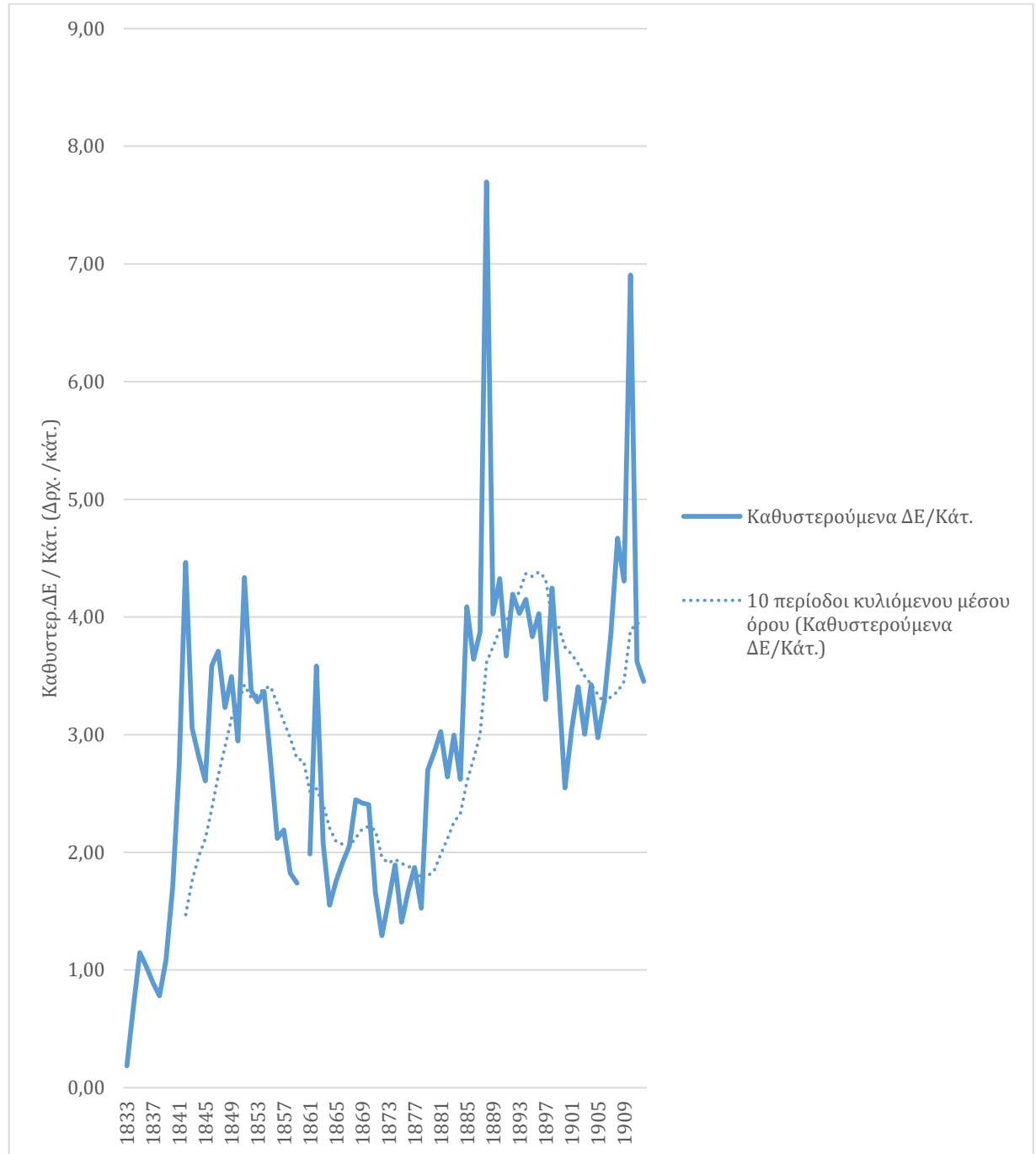
Όρια καθυστερούμενων ως προς τα εισπραχθέντα	Αριθμός οικονομικών χρήσεων	% Οικονομικές χρήσεις
<5%	19	18%
5%-10%	56	53%
10%-29%	30	29%
	105	100%

Διάγραμμα 5.9
Ποσοστό (%) καθυστερούμενων ΔΕ/ Εισπραχθέντων ΔΕ (1833-1912)

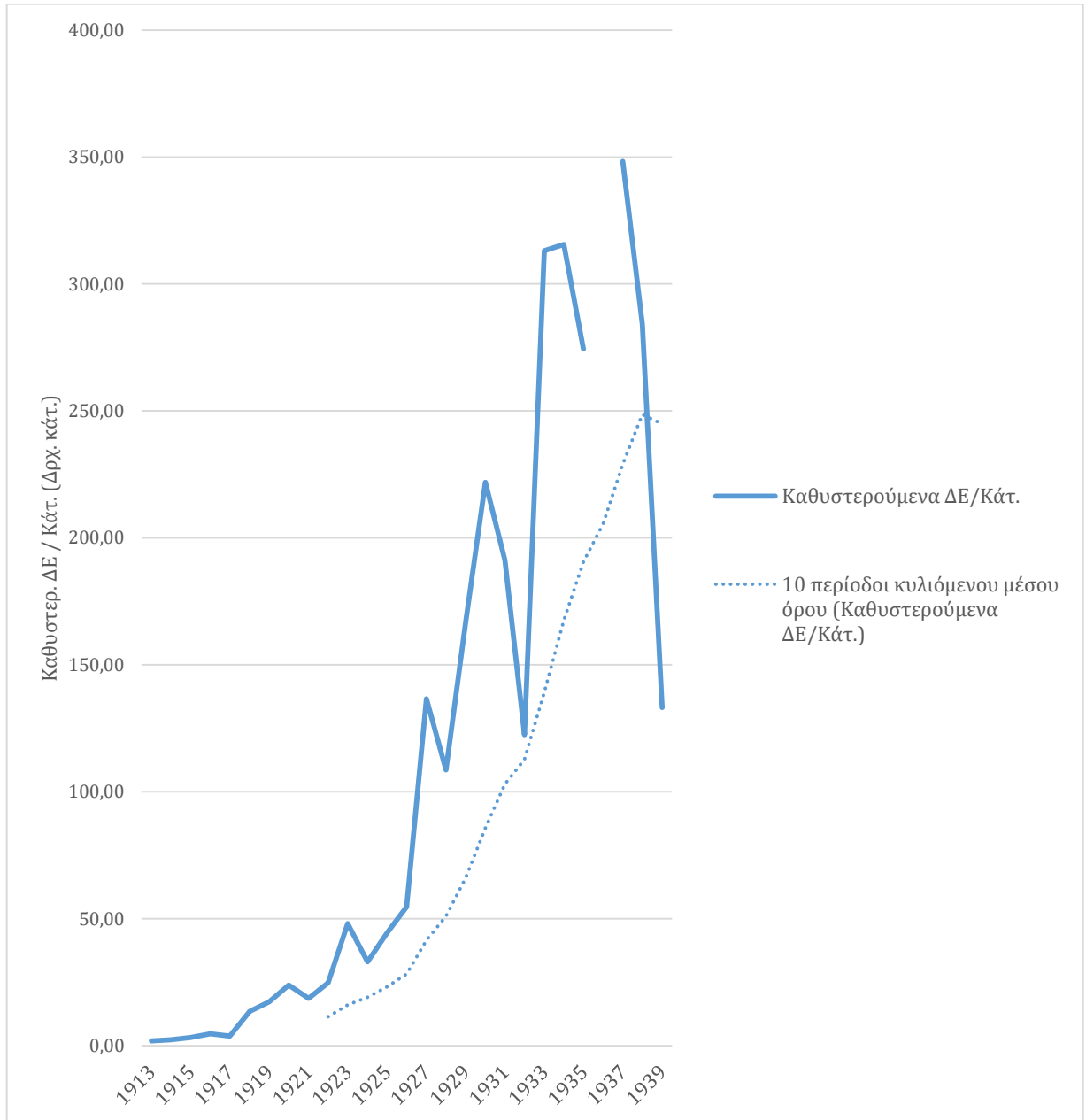

Κατά δεύτερον, η σχέση του πληθυσμού και των μεταβολών του, που οφείλονται πέρα από τη φυσική μεταβολή στην επέκταση των εθνικών συνόρων του Ελληνικού κράτους, φαίνεται να αλλάζει με τη μεταβολή της κοινωνικής και οικονομικής σύνθεσης του πληθυσμού: η διάκριση της περιόδου ανάλυσής μας σε αυτήν που φθάνει μέχρι την παραμονή των βαλκανικών πολέμων και την περίοδο που ακολουθεί αυτούς δείχνει ότι σε τρέχουσες τιμές, αυτές που αντιλαμβάνονται οι πολίτες του ελληνικού κράτους, σε δύο κύματα ανοδικής εξέλιξης τα καθυστερούμενα τείνουν να αυξηθούν· μετά δε το 1913 η τάση είναι έντονα ανοδική. Η εξέλιξη αυτή εισάγει το ευρύτερο κοινωνικο-ιστορικό ζήτημα για τον αξιόπιστο μηχανισμό της εισφορικής συλλεκτικότητας και την προσδοκία από το σύστημα διάθεσης των πόρων ως δημόσιες δαπάνες ενός κράτους που έχει πλέον διπλασιάσει την έκτασή του. Πολύ πιο σημαντικό ότι οι ετήσιες μεταβολές του ΑΕΠ είναι πολύ πιο έντονες από τις αντίστοιχες μεταβολές της εισπραξης των δημοσίων εσόδων, η οικονομική δηλαδή κατάσταση των Ελλήνων πολιτών μεταβάλλεται και όψεις του κοινωνικού κράτους γίνονται πιο αισθητές.

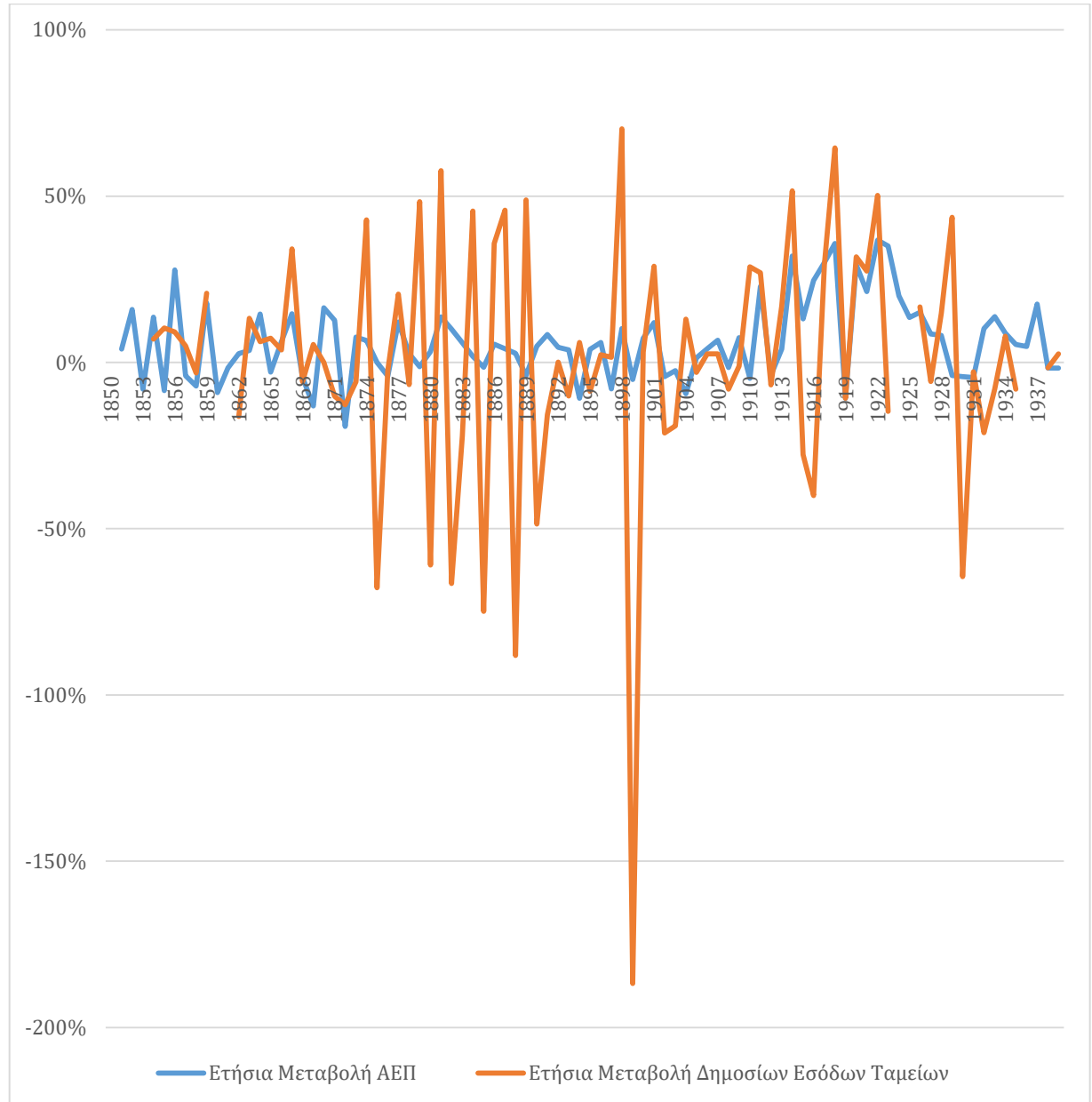
Διάγραμμα 5.10
Καθυστερούμενα ΔΕ/Κάτοικο (1833-1909)

Διάγραμμα 5.11
Καθυστερούμενα ΔΕ/Κάτοικο (1913-1939)

Διάγραμμα 5.12
Ετήσια Μεταβολή (%) ΑΕΠ και ΔΕ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Πολίτης vis-à-vis Φόρου

VI.1 Διαμόρφωση εθνικών πόρων, σσ. 247-249 ~ VI.2 Ο φόρος στο μακρύ 19ο αιώνα: εκτίμηση και αντίδραση, σσ. 251-253 ~ VI.3, Ο επαναστατικός απόηχος στην εθνική φορολογία, σσ. 253-259 ~ VI.4 Δυτικές ειρηνικές κληροδοτήσεις, σσ. 259-270 ~ VI.5 Νέοι πόροι και μέτριοι φόροι: το δύσκολο εγχείρημα (1881-1912), σσ. 271-286.

VI.1 Διαμόρφωση εθνικών πόρων

Ο χαρακτήρας του Ελληνικού φορολογικού κράτους μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και μαζί του οι σχέσεις πολίτη και φόρου ή πολιτών και φορολογικού συστήματος; Την απάντηση στο ερώτημα - υπόθεση προσεγγίζουμε, κατά προέκταση της ανάλυσης που προηγήθηκε, λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές μεταβολές στο χρόνο, αφού συστηματοποιήσουμε τρία θεμελιώδη ζητήματα για τη σχέση πολίτη και φόρου στο εθνικό κράτος: ποια η εκτίμηση των πόρων του, πώς οργανώνει και καταγράφει τη συλλογή τους, πότε και γιατί νομοθετεί η διοίκηση για τη δημιουργία πόρων.

Τα δημόσια έσοδα που εμφανίζονται στους προϋπολογισμούς του κράτους ανά έτος ασφαλώς δεν είναι όλα αποτέλεσμα φορολογικής συλλογής. Η σύνθεση και το ύψος της φορολογίας διαμορφώνεται από πολλούς παράγοντες που υπαγορεύει η εξέλιξη της δημοσιοοικονομικής σκέψης, όψεις της οποίας συμπυκνώνονται στην κατηγοριοποίηση των εσόδων που οφείλουν να καλύψουν τις ετήσιες δαπάνες του κράτους. Στις αρχές του 20^{ού} αι. μία από τις Εκθέσεις που κατατίθενται στην Ελληνική Βουλή διακρίνει σε τρεις κατηγορίες τα Δημόσια Έσοδα, τους πόρους δηλαδή που έχει στη διάθεσή του το Κράτος.

Ειδικότερα, από τις κατηγορίες αυτές μόνον η πρώτη συνδέεται, στο μεγαλύτερο μέρος της, με την έννοια της φορολογίας: πρόκειται για τα πραγματικά έσοδα του Κράτους, «το ετήσιον ούτως ειπείν Εισόδημα αυτού»,¹ με τα οποία αντιμετωπίζει τις ετήσιες εσωτερικές και εξωτερικές ανάγκες του. Αυτά προέρχονται καταρχάς από τις εισφορές των πολιτών με τη μορφή φόρων (άμεσων και έμμεσων), εισοδήματα από τα Μονοπώλια του κράτους, τα τέλη επί των συναλλαγών και των επιχειρήσεων, τις υπηρεσίες που παρέχει το κράτος στους πολίτες, τις ποινές και τα πρόστιμα ως και τα δικαιώματα από την ανταλλαγή υποχρεώσεων. Κατά δεύτερον, προέρχονται από εισοδήματα της κινητής και ακίνητης περιουσίας του Κράτους, όπως είναι οι πρόσοδοι από δημόσια και εκκλησιαστικά κτήματα και νομήματα ή ακόμη πρόσοδοι από κεφάλαια και έργα.²

Η δεύτερη κατηγορία πόρων για το Κράτος, έσοδα του προϋπολογισμού, είναι τα ποσά που προέρχονται από τα δάνεια και την απαλλοτρίωση της κινητής και ακίνητης περιουσίας του δημοσίου.³ Τα ποσά αυτά επηρεάζουν με τις μεταβολές τους την πρώτη κατηγορία πόρων: αναγράφονται σποραδικά στον προϋπολογισμό του Κράτους, δεν εμφανίζονται δηλαδή με τακτικότητα, και συνεπώς όταν δεν υπάρχουν, μειώνονται τα συνολικά έσοδα. Μάλιστα, ως προς τα δάνεια, το δημόσιο προεξοφλεί το μέρος των εισπραττόμενων εσόδων από την πρώτη κατηγορία που διατίθενται για την τοκοχρεωλυτική υπηρεσία αυτών των δανείων. Τα ποσά που προέρχονται από την απαλλοτρίωση μέρους της κινητής ή ακίνητης περιουσίας μειώνουν επίσης τους πόρους της πρώτης κατηγορίας: αυτά αντιμετωπίζονται με συστηματικότερο τρόπο, καθώς το Κράτος εξελίσσεται δημοσιονομικά και εγγράφονται στην κατηγορία της «κίνησης κεφαλαίων».

Τέλος, μία ακόμη κατηγορία ποσών που εμφανίζονται στα έσοδα του προϋπολογισμού είναι αυτά που εισπράττονται από τους Ταμίες των δημοσίων

¹ Cf., Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, σσ. 7-9

² Η έννοια της «προσόδου» που χρησιμοποιείται εδώ δείχνει την ανάγκη να διακρίνεται από το «φόρο», η ενδεχόμενη δε γενίκευσή της αλλοιώνει την έννοιά της αλλά και την τεκμηρίωση στην εκτίμηση της στάσης του πολίτη απέναντι στο φόρο. Δεν απουσιάζουν συχνά στη βιβλιογραφία και ιδίως στη μακροχρόνια ανάλυση των δημοσίων οικονομικών του Ελληνικού κράτους ανάλογες νοθεύσεις

³ Cf., Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, op.cit.

καταστημάτων για λογαριασμό τρίτων προσώπων και τα οποία φυσικά το κράτος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει για τις δικές του ανάγκες. Τα ποσά αυτά εγγράφονται στην κατηγορία των εσόδων «συμψηφισμού».

Η κατάταξη επιτρέπει να αξιολογήσουμε τη μακροχρόνια εξέλιξη στη σχέση ανάμεσα στο «τι συνεισφέρει» ο πολίτης ως «φόρο» και ποια είναι τα έσοδα από την περιουσία του κράτους ως «πρόσοδο». Στόχος μας είναι με τον τρόπο αυτό να βελτιώνουμε την ανάλυση που αφορά στη σχέση που ήδη μας απασχόλησε ανάμεσα στη «φορολογική ικανότητα» ως προς τη «φορολογική επιβάρυνση». Με πεδίο εφαρμογής τον Έλληνα πολίτη στην περίοδο 1833-1939, όπως εξελίσσεται το κράτος, μία σχηματική εικόνα των εννοιών δίδεται στο σχήμα 6.1.

Ένα παράδειγμα στη διαμόρφωση της συλλογής των φόρων, τρόπος με τον οποίο φαίνεται ακολούθως η σημασία της δομής του τυπικού σχήματος 6.1 κατά περίοδο, είναι το ακόλουθο για ένα οικονομικό έτος, το 1907:⁴

<i>Καθαρά έσοδα κράτους</i>	<i>Αναλογία</i>
Εισφορές πολιτών	95%
Πρόσοδοι περιουσίας του Κράτους	5%
Αναλογία οφειλής ανά πολίτη	43,75 δρχ.

Πώς δικαιολογεί την εισφορά αυτή το ελληνικό πολιτικό σώμα στη Βουλή που επιπίπτει στην κοινωνική και οικονομική θέση των πολιτών; Η δομή συγκρότησης των εθνικών πόρων αποτελεί διαδοχικά για τις προσαρτημένες περιοχές της Ελλάδας δημοσιοοικονομικό και δημοσιονομικό ζήτημα.

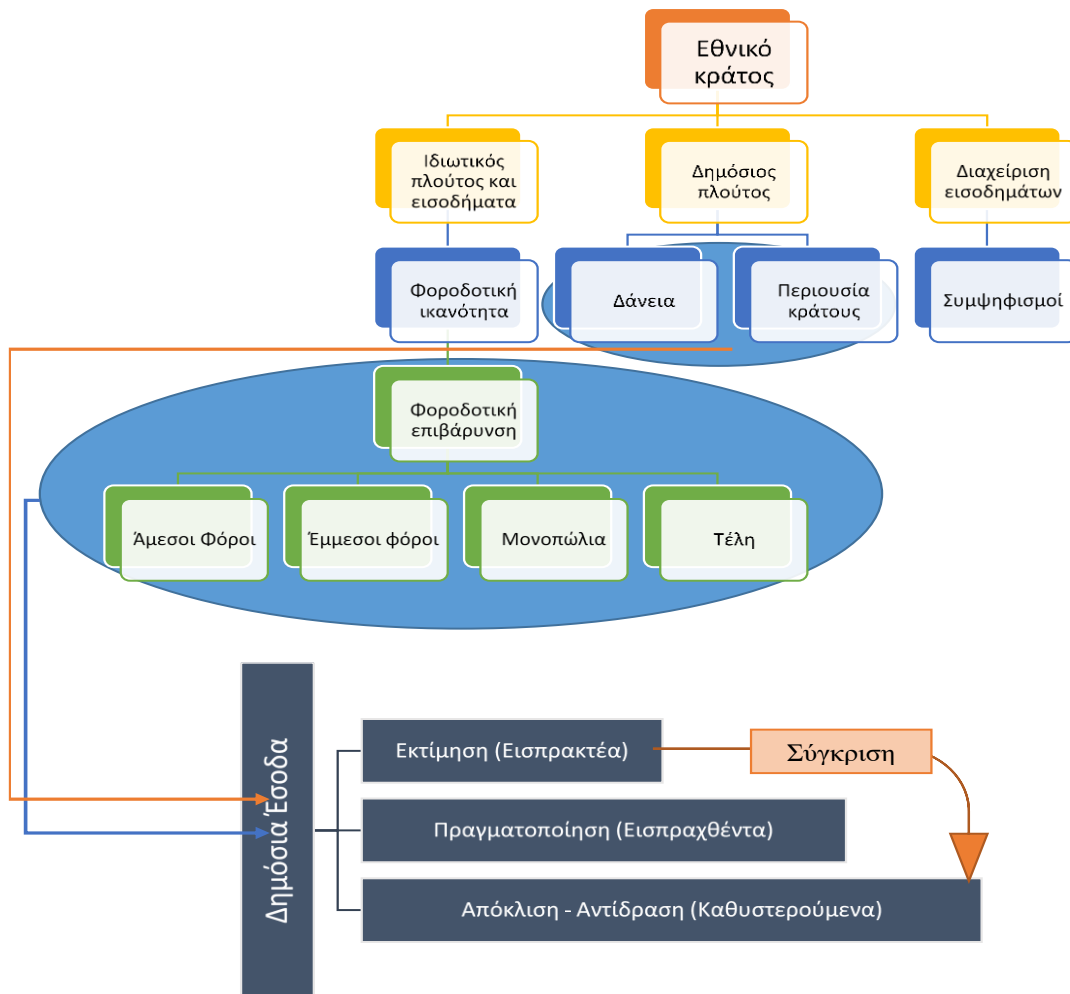
Η αναλογία της εισφοράς αυτής από τον Έλληνα πολίτη ως «φοροδοτική επιβάρυνση» ανταποκρίνεται στη «φορολογική ικανότητα» του; Η απάντηση συνδέεται με το ετήσιο εισόδημα των πολιτών· η σύνδεση όμως αυτή, για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που ερευνούμε, είναι αδύνατη: το κριτήριο υπολογισμού των ατομικών εισοδημάτων και του εθνικού πλούτου δεν έχει εισαχθεί στα κριτήρια φορολογίας κοινωνικών ομάδων και οικονομικών δραστηριοτήτων. Αυτό παρά το γεγονός ότι η

⁴ Cf., Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, op.cit.

σύνδεση πλούτου και φορολογίας έχει ήδη διατυπωθεί ως ζήτημα προς συσχέτιση στο 13^ο αιώνα.⁵

Σχήμα 6.1

Σχηματική παρουσίαση φόρου και πολίτη στο Ελληνικό κράτος

Στη θέση της σύγκρισης βρίσκεται η αναλογία με άλλα κράτη σε σχέση με την εισφορά και τότε διατυπώνεται η γενική αναγνώριση ότι ένα κράτος είναι πλουσιότερο από ένα άλλο. Η αναλογία αφορά στη φορολογική επιβάρυνση ανά κάτοικο, τη σύνθεση μεταξύ

⁵ Cf., inter alia, J.-L. HAROUEL, J. BARBEY, E. BOURNAZEL, J. THIBAUT-PAYEN, *Histoire des institutions de l'époque à la Révolution*, Παρίσι, PUF, 21989, *passim*. Ι. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Πραγματεία περί Ευθύνης των Ηγεμόνων και των Υπουργών*, Αθήνα 1880, *passim*.

κατηγοριών φόρων αλλά και την εξέλιξη των αναλογιών τους (είναι προφανές ότι η αναλογία ΑΕΠ – αυτό που σήμερα συνιστά θεμελιώδη αναφορά δεν αποτελεί κριτήριο σύγκρισης). Η αξιολόγηση στην καλύτερη περίπτωση βασίζεται στη διατύπωση γενικών δημοσιοοικονομικών αρχών, όπως ότι οι έμμεσοι φόροι είναι κυρίως φόροι στην κατανάλωση προϊόντων (αρχή η οποία επικρίνεται ότι αναιρεί την έννοια του φόρου στην Ελλάδα), όταν γίνονται συγκρίσεις μεταξύ κρατών: υποστηρίζεται από πολιτικούς και οικονομολόγους ότι ο φόρος πρέπει να επιπίπτει στην πρόσοδο του φορολογούμενου και όχι στην κατανάλωση. Τότε επιβάλλεται στα αναγκαία για τη ζωή και όχι, όπως πρέπει, στην πρόσοδο του πολίτη. Μια δηλαδή ουσιώδης ερμηνεία για τη συμπεριφορά του Έλληνα πολίτη απέναντι στο φόρο, η οποία όμως έρχεται σε σύγκρουση με την «πάγια» αντίθεσή του στον άμεσο φόρο.

VI.2 Ο φόρος στο μακρύ 19^ο αιώνα: εκτίμηση και αντίδραση

Η γένεση και η σταδιακά εθνοχωρική ολοκλήρωση του Ελληνικού κράτους συνδέεται πρωτίστως με τα κάθε μορφής δικαιώματα στη νομή και κατοχή της γης, επαναφέρει το αγροτικό ζήτημα,⁶ δι' αυτού δε προσδιορίζονται αφενός τα εισοδήματα και αφετέρου ο φορολογικός χαρακτήρας του Κράτους.⁷ Η περίοδος ανάλυσής μας φθάνει μέχρι το 1912, προσδιορισμένη ως ο «μακρύς 19^{ος} αιώνας»,⁸ συμπίπτει με τον αγροτικό χαρακτήρα του Ελληνικού κράτους, συνοδεύεται δε από σημαντικές αλλαγές στην εθνική συγκρότηση και την πολιτειακή του οργάνωση.

Η μεταβολή του ύψους και της σύνθεσης των φόρων, πολύ περισσότερο η οργανωτική τους συγκρότηση στους προϋπολογισμούς του Ελληνικού κράτους,

⁶ Τόσο με το φεουδαλικό σύστημα των Ιονίων Νήσων το 1864 (cf., ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ et alii, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, τ. 1, 2003, *passim*) όσο και με το ζήτημα των τσιφλικιών της Θεσσαλίας και Ηπείρου το 1881 (cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992, *passim*).

⁷ Cf. Θ. ΠΑΚΟΣ, «Η μακρά πορεία της φορολογικής πολιτικής», in Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Τ. 2, *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, op.cit., σσ. 332-356.

⁸ Δάνεια έκφραση η οποία, υπενθυμίζουμε ότι, επινοήθηκε από τον μεγάλο ιστορικό του 20^{ού} αι. Ε. Hobsbawm με προσδιορισμένο το όριο του 1914 από το διάστημα μεταξύ της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 ως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914 και του «σύντομου 20^{ού} αιώνα» με αφετηρία την έκρηξη του πολέμου και απόληξη την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, το 1991. Cf., Ε. HOBBSAWM, *Η εποχή των αυτοκρατοριών 1875-1914*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2000· idem, *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1997.

εμφανίζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε αυτήν τη μακρά περίοδο του 19^{ου} αι. Τα χαρακτηριστικά αποκαλύπτουν τόσο τις νέες επιρροές στη δημοσιοοικονομική λειτουργία του κράτους (ιδίως από τη δυτική σκέψη) όσο και τα θεσμικά κατάλοιπα από τις άλλοτε κατακτητικές ιδιοτυπίες που συνδέουν τον απελευθερωμένο κάτοικο της Ελλάδας με το φόρο. Σε αυτό το σύμπλεγμα προσέρχεται η κοινωνική οργάνωση και η δομή της οικονομίας, καθώς εξελίσσεται το Ελληνικό κράτος, και η εξέλιξη αυτή ανιχνεύεται μέσα από:

α) το πλέγμα των αντιλήψεων για το φόρο και τη δημοσιοοικονομική ικανότητα για την εκτίμηση (εισπρακτέα), την είσπραξη (εισπραχθέντα) και τον έλεγχο (καθυστερούμενα) των φόρων να επηρεάζουν την άσκηση της φορολογικής πολιτικής,⁹

β) τη στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο και τη δημοκρατική οργάνωση που χαρακτηρίζει το κράτος σε σχέση με το φορολογικό σύστημα· για την κρατική οργάνωση ο πολίτης διαθέτει το μέσο για να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος:¹⁰ αφενός την ένταση της φορολογικής πίεσης έναντι της φορολογικής του ικανότητας (όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο) και αφετέρου την έκταση ως προς το εύρος των εισοδημάτων και την έκταση του πληθυσμού· πρόκειται για το ζήτημα της προοδευτικότητας ή μη του φορολογικού συστήματος,¹¹ και

γ) τη δυναμική του κράτους να ενοποιεί τη φορολογική επικράτειά του, με τις αντιστάσεις και τις συνέπειές της, υποκείμενη στη διάκριση κατά κατηγορίες των πραγματικών εσόδων και την ετήσια εκτίμηση κατά την προέλευσή τους. Στην ενοποίηση αυτή έχουμε τη συμμεταβολή διοικητικών ρυθμίσεων, γεωγραφικών διαρθρώσεων και, το δυσκολότερο, εκτίμηση της απόδοσης των φόρων.¹²

Την ανάλυση της σχέσης του Έλληνα πολίτη με το εθνικό φορολογικό σύστημα του νεοσύστατου κράτους υποβάλουμε σε μία τεχνική αλλά ουσιαστική διάκριση:¹³ ο

⁹ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit.

¹⁰ Cf., Θ. ΠΑΚΟΣ, «Η μακρά πορεία της φορολογικής πολιτικής», op.cit.

¹¹ Ibid.

¹² Cf., Α. Δ. ΣΙΔΕΡΗΣ, «Η ιστορική εξέλιξη της γεωργικής μας φορολογίας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 11/1931, σσ. 355-412.

¹³ Η επαναστατική περίοδος και όσα ακολουθούν μέχρι τη δεκαετία του 1830 καθόσον αφορά τη φορολογία χαρακτηρίζονται από αυθόρμητη χρήση μέσων και μέτρων για την άντληση πόρων που όμως παραπέμπουν στη φορολογική γνώση της Οθωμανικής περιόδου. Η υπόθεση ότι θα διαρκέσει μέχρι τη δεκαετία του 1880 (παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται σπανίως έχει σταθμισθεί ως κόστος ενοποίησης του Ελληνικού κράτους) φαίνεται υπερβολική τουλάχιστον ως προς τη διάρκεια αλλά και το οργανωτικό πνεύμα στην παρακολούθηση της απόδοσης του φορολογικού συστήματος. Για τη σχετική συζήτηση, cf.,

«μακρύς 19^{ος} αιώνας», ο οποίος φθάνει μέχρι το 1912¹⁴ «τέμνεται» σε τρεις περιόδους. Οι περίοδοι προσδιορίζονται από αντίστοιχες μεταβολές στην πορεία της εθnikοχωρικής συγκρότησης του Κράτους. Η διάκριση δηλαδή συμπίπτει με τις επεκτάσεις των εθνικών συνόρων:¹⁵ η πρώτη περίοδος έχει αφετηρία την αναγνώριση των συνόρων του 1830 και φθάνει μέχρι την ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων το 1864, πρόκειται δηλαδή για την ανάλυση της περιόδου 1833-1863, η δεύτερη περίοδος εκκινεί από το 1864 και φθάνει μέχρι την προσάρτηση το 1881 της Θεσσαλίας και της Άρτας, ήτοι αναφερόμαστε στην περίοδο 1864-1880, η τελευταία δε περίοδος, στο μακρύ 19^ο αι., ορίζεται από το 1881 και φθάνει μέχρι το 1912, προσδιορίζεται δηλαδή από την έκρηξη των Βαλκανικών πολέμων με την επέκταση των εθνικών συνόρων σε Μακεδονία, Ήπειρο και Κρήτη.

VI.3 Ο επαναστατικός απόηχος στην εθνική φορολογία

Η κοινωνία στις αρχές του 19^{ου} αι., η οποία ολοκληρώνει την επανάστασή της για τη δημιουργία εθνικού κράτους, είναι αντιμέτωπη με την εύρεση και δημιουργία εθνικών πόρων ικανών να στηρίξουν τις λειτουργίες του. Ο αγροτικός του χαρακτήρας συντηρεί συμπεριφορές που ανάγονται στο παρελθόν και απέναντί του έχει την προσπάθεια για τη δημιουργία ενός τύπου δυτικού κράτους, το οποίο έχει τα χαρακτηριστικά ενός συγκεντρωτικού συνταγματικού κράτους, ενός κράτους δικαίου, με τη συγκρότηση ενός γραφειοκρατικού κράτους το οποίο στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις. Η εισαγωγή της φορολογίας είναι μηχανισμός που συνδέεται με τον εκσυγχρονισμό στην κατεύθυνση του δυτικού τύπου κράτους και θεωρείται δημιουργός κοινωνικών τάξεων, ιδίως της μέσης κοινωνικής τάξης αλλά και της ελίτ.

Σ. ΜΠΟΖΙΚΗΣ, «Οι εκμισθώσεις είσπραξης των φόρων», *op.cit.* Γ. ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, *Η φορολογία της αγροτικής παραγωγής*, *op.cit.* Σ. Δ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999, *passim*.

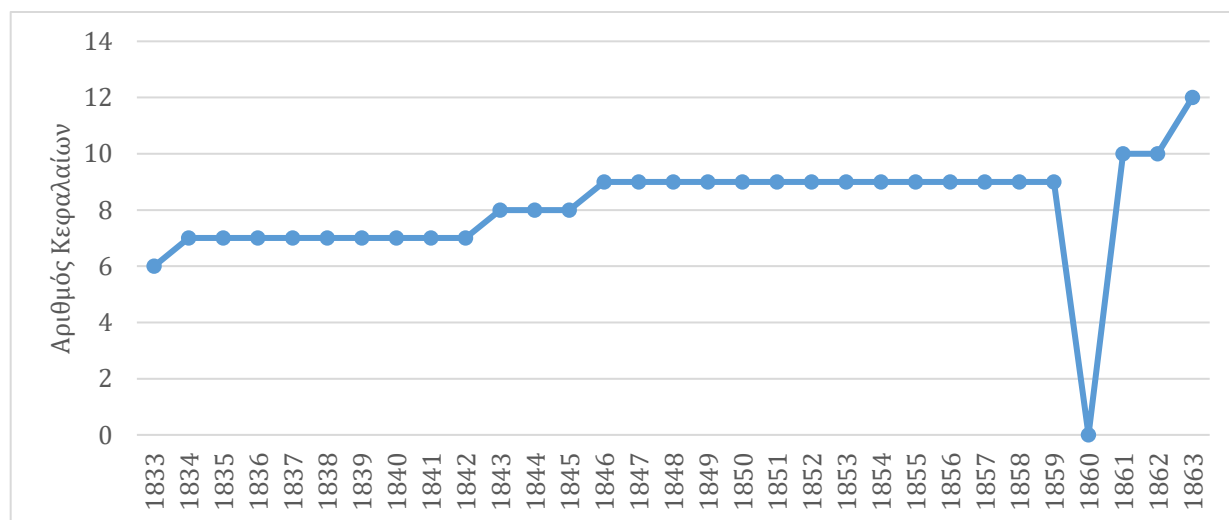
¹⁴ Η δεκαετία που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από πυκνή εναλλαγή εθνικών και πολεμικών συγκρούσεων. Υπενθυμίζουμε: 1912-1913 Βαλκανικοί πόλεμοι με κατάληψη από τα ελληνικά στρατεύματα της Ηπείρου και Μακεδονίας, 1915-1917 Συγκρούσεις με τα βουλγαρικά και γερμανικά στρατεύματα, κατάληψη της Θεσσαλονίκης από την Entente, Εθνικός Διχασμός με τη δημιουργία ξεχωριστού κράτους στη Θεσσαλονίκη, και συμμετοχή στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, 1921-1922 πολεμικές επιχειρήσεις στη Σμύρνη και κατάρρευση του μετώπου.

¹⁵ Cf., Παράρτημα 1.

Ουσιώδης όψη της φορολογίας στην κατεύθυνση αυτή είναι η εισαγωγή της διάκρισης των φόρων σε άμεσους, έμμεσους φόρους και άλλων κατηγοριών όπως φαίνεται στον πίνακα 6.1 με τη διαρκή εισαγωγή σχετικών νόμων. Ο αγροτικός χαρακτήρας του νεοσύστατου κράτους δείχνει τη βάση της φορολογίας και την πηγή του εισοδήματος, το οποίο όμως δεν μπορεί να προσδιοριστεί.

Στην πρώτη τριακονταετία παρατηρούμε την εμφάνιση συνολικά 12 κεφαλαίων δημοσίων εσόδων:¹⁶ από τα 6 κεφάλαια ο αριθμός στην αρχή της περιόδου θα κλείσει με το διπλασιασμό τους για να φθάσει τα 12 κεφάλαια (διάγραμμα 6.1). Δύο από τα κεφάλαια αυτά δείχνουν (στην πιο συντηρητική εκδοχή) ότι σχεδόν το 70% των πόρων προέρχονται από το άθροισμα των άμεσων και εμμέσων φόρων. Σε αυτήν την περίοδο οι άμεσοι φόροι είναι διπλάσιοι στην πρόβλεψή τους σχεδόν των εμμέσων φόρων (βλ. Πίνακα 6.1 και 6.2) με το άθροισμά τους να καλύπτει κάτι λιγότερο από το ήμισυ (44%) των πόρων. Η αναλογία της φορολογικής επιβάρυνσης εξελίσσεται με μικρότερο ρυθμό από εκείνον τον αριθμό των κεφαλαίων και άρθρων των δημοσίων εσόδων. Από τη σύνδεση της μεταβολής των κεφαλαίων με την κατά κεφαλήν φορολογική επιβάρυνση φαίνεται ότι η μεταβολή του αριθμού των κεφαλαίων αποτυπώνει τάσεις αντίστοιχης μεταβολής στη σχέση μεταξύ άμεσων και εμμέσων φόρων ως προς τα κεφάλαια των άλλων κατηγοριών δημοσίων εσόδων.

Διάγραμμα 6.1
Κεφάλαια Δημοσίων Εσόδων, 1833-1863

Πηγή: Παράρτημα 3.

¹⁶ Για το έτος 1860 δεν διαθέτουμε τεκμήρια δημοσίων εσόδων.

Πίνακας 6.1
Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα 1833-1863

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	ΚΕΦ_1833-1863	ΣΥΝΟΛΟ 1833-1863	ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΝΑ ΕΤΟΣ 1833-1863	%
1. ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	30	265.292.225	8.843.074	44,0%
2. ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	30	138.482.040	4.616.068	23,0%
3. ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	20	77.191.662	3.859.583	12,8%
4. ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000	1	3.043.400	3.043.400	0,5%
5. ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	30	50.961.417	1.698.714	8,5%
6. ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	17	20.671.857	1.215.992	3,4%
7. ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ	1	1.000.000	1.000.000	0,2%
8. ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	30	15.187.359	506.245	2,5%
9. ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	30	13.222.468	440.749	2,2%
10. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	29	9.414.990	324.655	1,6%
11. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	30	7.754.066	258.469	1,3%
12. ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ' ΝΟΜΟΝ	10	676.083	67.608	0,1%
ΣΥΝΟΛΟ		602.897.566	19.448.309	100,0%

Πηγή: Παράρτημα 3

Τα διαγράμματα 6.2-6.4 δείχνουν ότι ήδη το φορολογικό σύστημα από τα πρώτα χρόνια δημιουργίας του Κράτους προσδιορίζει στο μεγαλύτερο μέρος των δημοσίων εσόδων τη συμμετοχή των πολιτών, με τους πάσης μορφής άμεσους φόρους (δηλαδή τους φόρους που επιβάλλονται στις προσόδους) να προσδιορίζουν την πορεία γενικώς (βλ. διάγραμμα 6.2) των δημοσίων εσόδων μέχρι τη δεκαετία του 1840. Η περίοδος 1833-1844 θα αφήσει πλεόνασμα στον προϋπολογισμό περίπου 6,7 εκατ. δραχμών.¹⁷ Η ετήσια μεταβολή των άμεσων φόρων, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 6.3, είναι πιο έντονη από εκείνη των εμμέσων φόρων στη δεκαετία του 1840. Η διαφορά έχει ως αποτέλεσμα οι ετήσιες μεταβολές στο σύνολο των δημοσίων εσόδων να περιορίζονται όλο και περισσότερο από το Κράτος, αλλά είναι και μία περίοδος διεύρυνσης των ελλειμμάτων μέχρι το 1880.¹⁸ Η τάση αυτή δεν θα αναιρέσει φυσικά την κατάληψη της πρώτης θέσης των αμέσων και

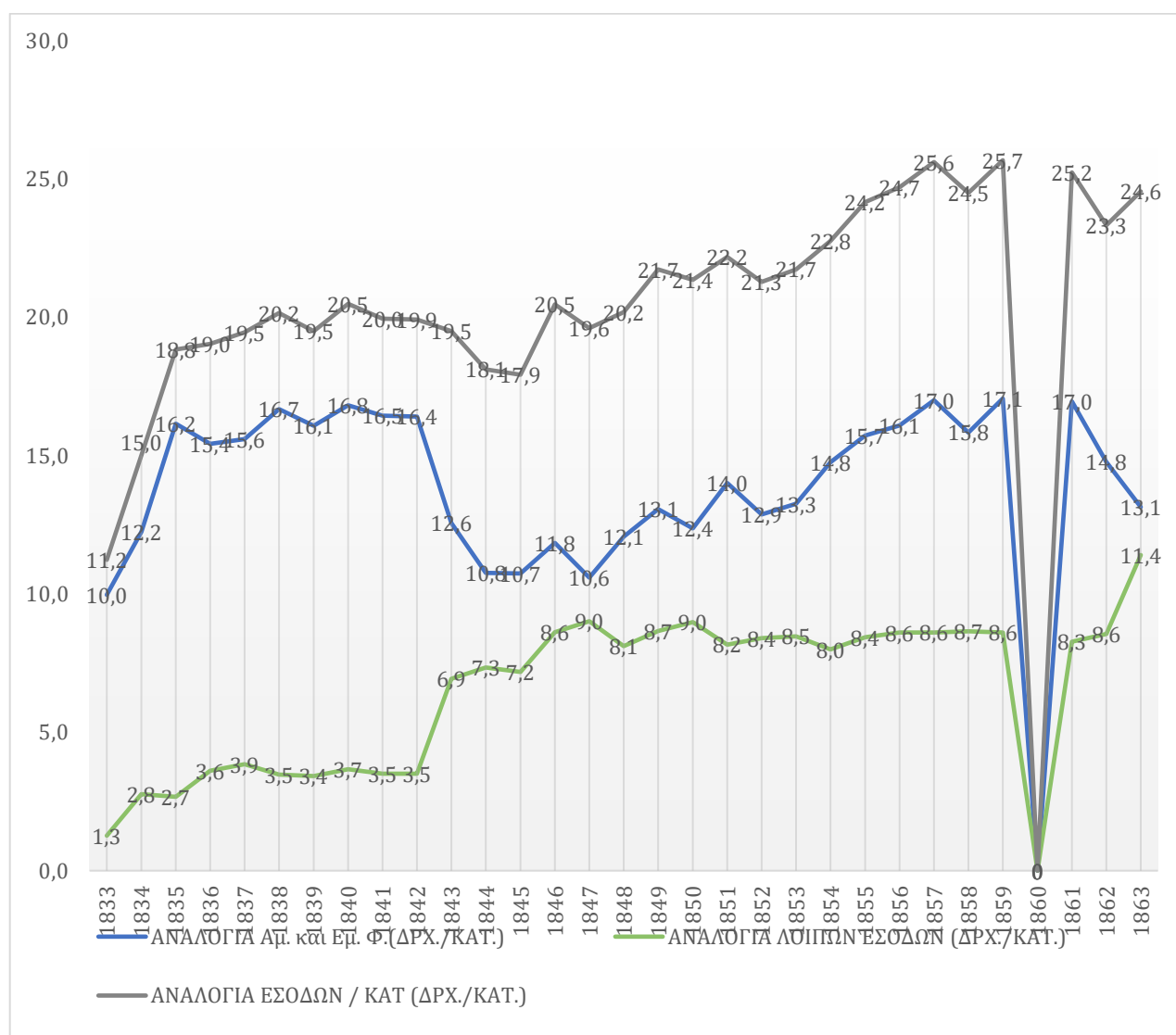
¹⁷ Αποτελεί σημείο αναφοράς στο νομοσχέδιο «περί κυρώσεως των οριστικών απολογισμών του Κράτους δια τας χρήσεις 1833-1895» που υποβλήθηκε στη Βουλή στις 12 Μαΐου 1899 από τον υπουργό των οικονομικών Α. Ν. Σιμόπουλο (cf., ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, *Παράρτημα της Εφημερίδος της Βουλής της Α' Συνόδου της ΙΕ' περιόδου*, Αθήνα, 1899, σ. 293. Λίγα χρόνια αργότερα επανέρχεται το ζήτημα. Cf., Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, op.cit.

¹⁸ Cf., Π. Ε. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, op.cit.

εμμέσων φόρων τόσο σε ετήσια βάση όσο και σωρευτικά για την περίοδο 1833-1863: οι άμεσοι φόροι εκτιμήθηκε ότι αποδίδουν,¹⁹ την περίοδο αυτή σωρευτικά, 44% των δημοσίων εσόδων, 23% οι έμμεσοι φόροι, τα κάθε μορφής δε τέλη περιορίζονται σε λιγότερο από 2%. Το σύστημα αυτό δεν δείχνει να αντιμετωπίζει τον αγροτικό χαρακτήρα του Κράτους, παρά το γεγονός ότι η περίοδος διακρίνεται για τις έντονες πολιτικές και δικαικές αντιπαραθέσεις για την πορεία εκσυγχρονισμού του νεοσύστατου Κράτους.

Διάγραμμα 6.2

Αναλογία σε δρχ. ανά κάτοικο κατηγοριών δημοσίων εσόδων, 1833-1863

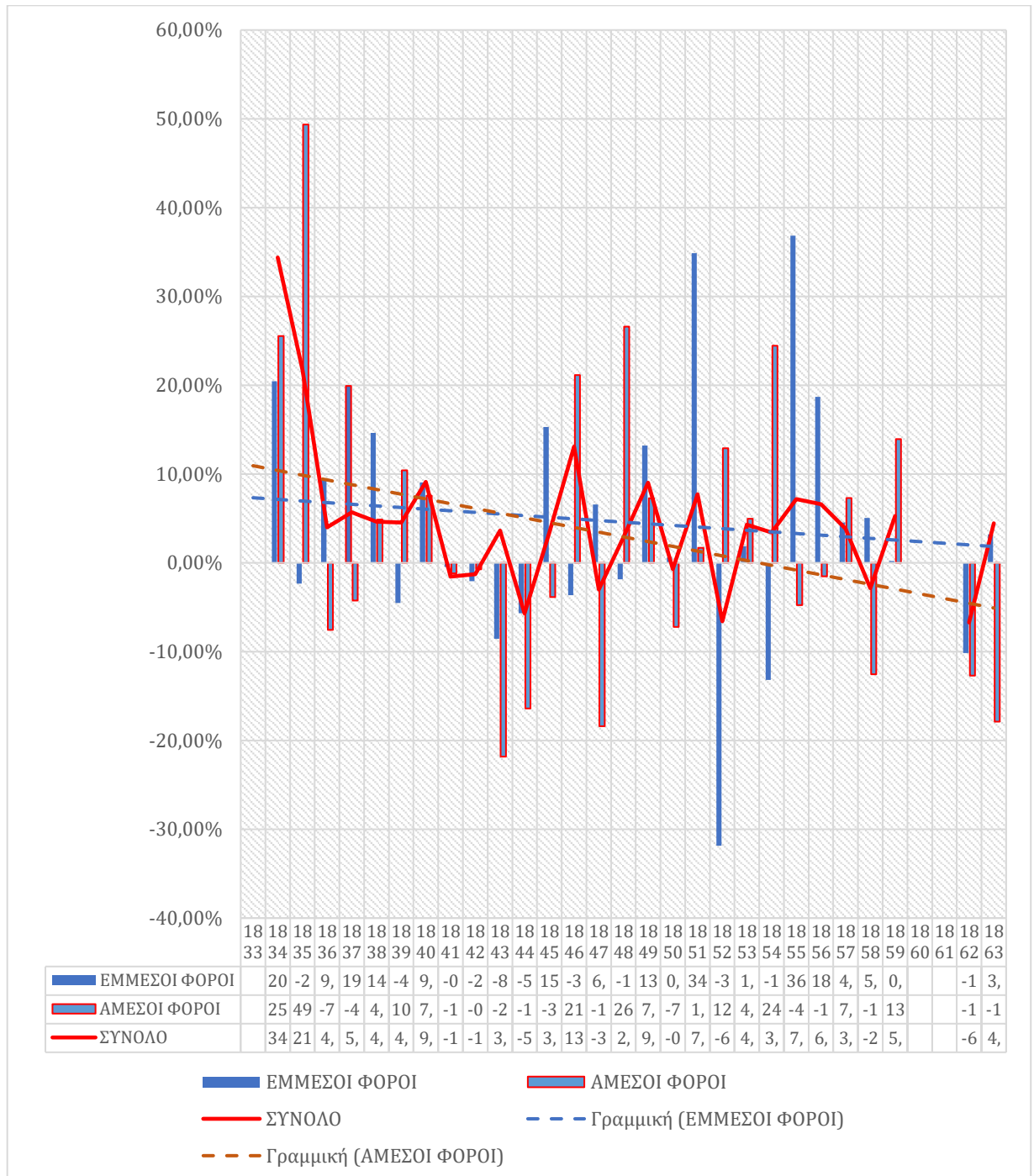

Πηγή: Παράρτημα 3.

¹⁹ Οι αναφορές μας εδώ αφορούν στα Εισπραχθέντα δημόσια έσοδα, όπως ορίστηκαν στο σχήμα 6.1

Διάγραμμα 6.3

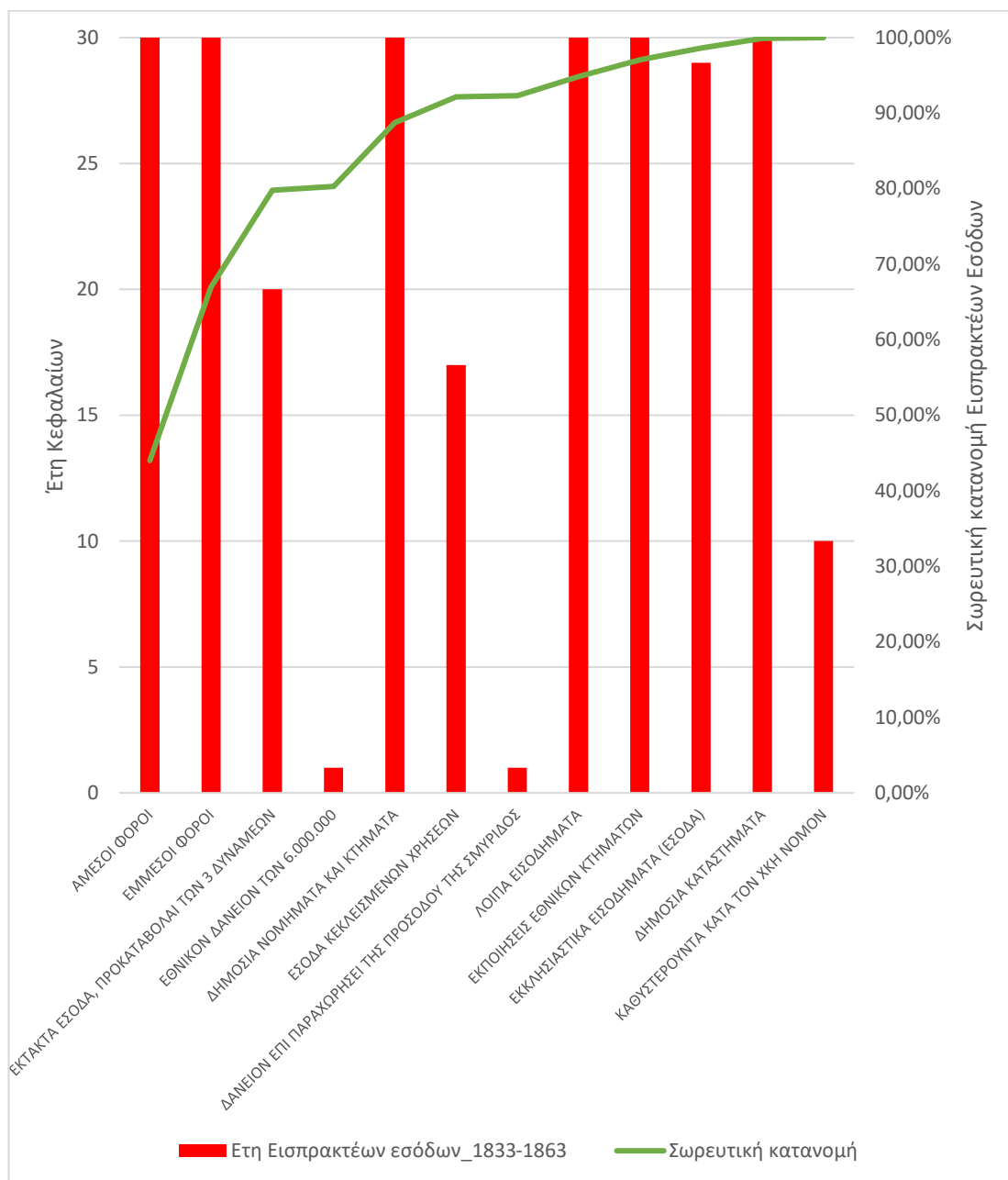
Ετήσια μεταβολή (%) Αμέσων, Εμμέσων Φόρων
και συνόλου Δημοσίων Εσόδων, 1833-1863

Πηγή: Παράρτημα 3.

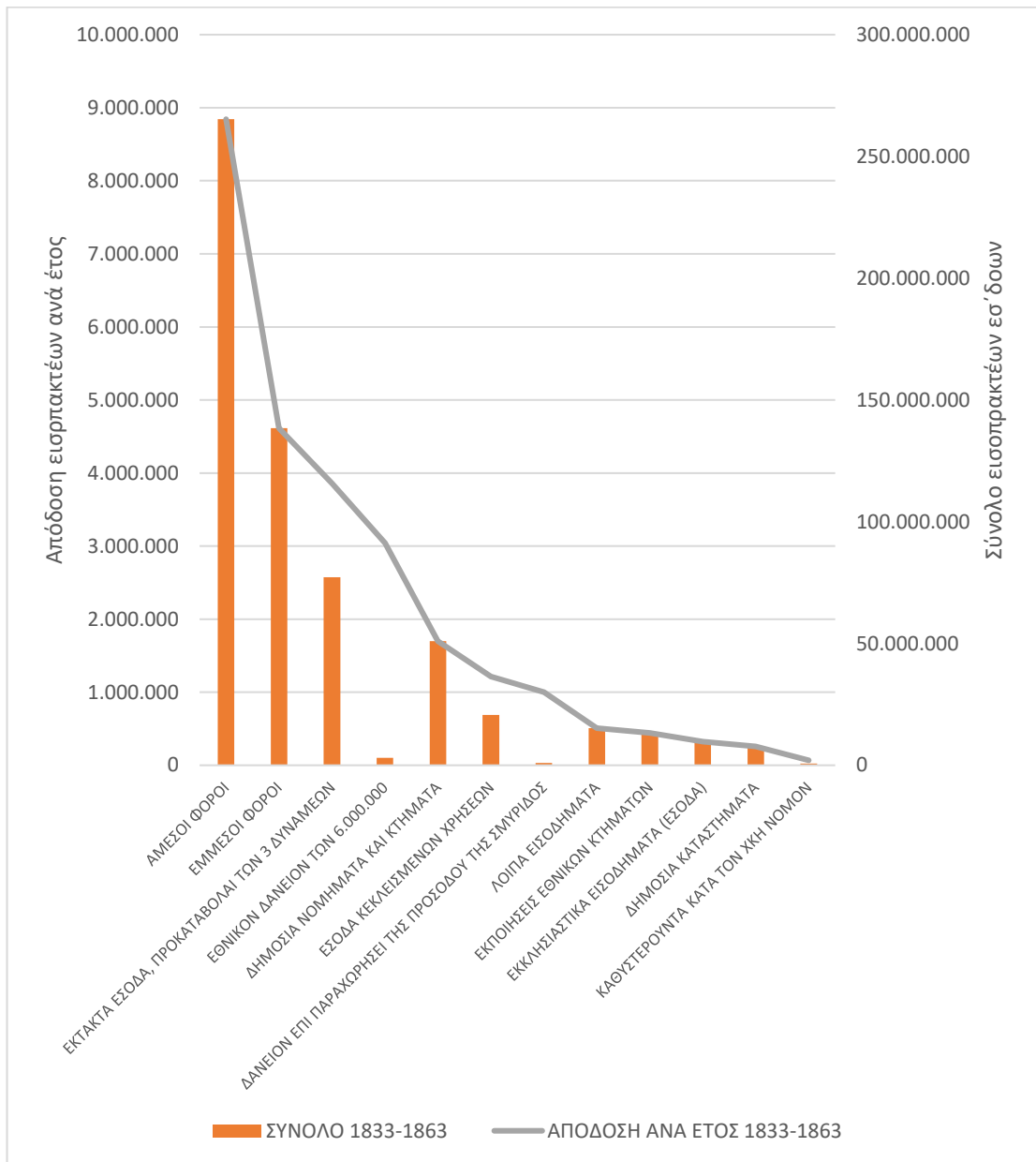
Διάγραμμα 6.4

Σωρευτική κατανομή Εισπρακτέων Δημοσίων Εσόδων κατά Κεφάλαιο, 1833-1863

Πηγή: Παράρτημα 3.

Διάγραμμα 6.5
Εισπρακτέα έσοδα 1833-1863 (τρέχ. δρχ.)

Πηγή: Παράρτημα 3.

VI.4 Δυτικές ειρηνικές κληροδοτήσεις

Η επικέντρωση στη νομιμότητα του φορολογικού κράτους και η αντανάκλασή του στα ζητήματα της κοινωνικής δικαιοσύνης δοκιμάζονται σε συνθήκες όπως αυτές της μεταβολής των εθνικών συνόρων, εκείνες των φορολογικών μεταρρυθμίσεων και πολύ

περισσότερο, όπως στην περίπτωση των Επτανήσων το 1864, όταν η εθνική ενσωμάτωση επιτάσσει και τη φορολογική μεταρρυθμιστική ενσωμάτωση. Σε αυτήν την περίπτωση, η ενσωμάτωση αυτού του κρατικού μορφώματος με όλα τα χαρακτηριστικά κράτους, η φορολογική μεταρρύθμιση, σε εθνικές μεταβολές, συνδέεται με την κοινωνική αλλαγή και τη διοικητική εφαρμογή του φόρου στις θεωρίες της γραφειοκρατίας και της ρύθμισης.²⁰ Ακόμη, συνδέεται με την κοινωνική αποδοχή του φόρου στη νομιμότητα της δημόσιας πράξης (παρεμβατισμός και Κράτος ευημερίας),²¹ τη φορολογική επιβάρυνση στο πλαίσιο της κοινωνικής δικαιοσύνης, τη διαφθορά, τη φορολογική επανάσταση στην συλλογική πράξη, την απόφαση του φορολογούμενου σε ένα ευρύ πρότυπο της ορθολογιστικής ικανότητας.

Ο «φόρος», ως συνολικό κοινωνικό γεγονός, οδηγεί σε επεξεργασία των φορολογικών γεγονότων, με στοιχεία που προέρχονται από διοικητικά δεδομένα,²² βασίζονται σε μακροχρόνια διακριτά τεκμήρια και αναλύσεις,²³ διαμορφώνονται από τη φορολογική ψυχολογία,²⁴ πρωτίστως όμως συγκροτούνται μέσα από τη φορολογική ιστορία της Επτανήσου ως δυτικής κατάκτησης.²⁵

Μικρή παρέκβαση από προηγούμενες αναφορές. Μας απασχόλησε αρκετά στο πρώτο μέρος η υπόθεση ότι ο «φόρος» συνιστά συνολικό κοινωνικό γεγονός, κατά τη ντυρκεμιανή άποψη. Ως τέτοιο τον εντάσσουμε στην ειρηνική «φορολογική κληροδότηση» της Επτανήσου στο Ελληνικό κράτος. Στο πνεύμα του μείζονος αυτού κοινωνικού γεγονότος, η ανάλυση στην ειρηνική κληροδότηση για τη νομιμοποίηση του νέου φορολογικού κράτους δικαιολογείται από την επεξεργασμένη υπόθεση εργασίας ότι η φορολογική κοινωνιολογία συνιστά πολιτική κοινωνιολογία στραμμένη στο Κράτος,

²⁰ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

²¹ Cf., J.L. CAMPBELL, «The State and Fiscal Sociology», *Annual Review of Sociology*, 19/1993, σ. 163-185.

²² Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical », op.cit..

²³ Cf., Όπως έχουμε αναφέρει, και θα επανέλθουμε, η σχετική τεκμηρίωση και δύσκολη εργογραφική ανάλυση έχει μείζονες αναφορές, εκείνη του ιστορικού της δημοσιοοικονομικής σκέψης Α. Ανδρεάδη (ci-dessous) και αυτήν που ιστορικού της οικονομίας Σ. Ασδραχά (ci-dessous).

²⁴ Cf., Inter alia E. KIRCHLER, *The Economic Psychology of Tax Behavior*, New York, Cambridge University Press, 2007· A. LEWIS, *The Psychology of Taxation*, Oxford, Martin Robertson, 1982.

²⁵ Ανάλογη σύγκριση μπορούμε να έχουμε με την περίπτωση της Κρήτης, με τη δυτική φορολογική επιβολή να έχει υποστεί τη δοκιμασία της αντοχής της από τις εναλλαγές με την οθωμανική κατάκτηση. Για τη Βενετική κυριαρχία και το φορολογικό σύστημα, cf., Γ. ΜΠΑΡΟΥΤΣΟΣ, *Το φορολογικό σύστημα στην Κρήτη το 16ο αιώνα: η ενοικίαση φόρων και οι επιπτώσεις της*, Διδακτορική Διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, 2002.

την εξουσία, τη δημόσια πράξη. Ταυτοχρόνως, υποστηρίξαμε ήδη ότι η φορολογική κοινωνιολογία συνιστά μία «κοινωνιολογία του δικαίου», καθώς περικλείει την κρίσιμη θεωρητική και τεχνική ανάλυση του φορολογικού δικαιώματος,²⁶ αλλά και της φορολογικής «ύλης» με τα πολυειδή και δυσδιάκριτα δικαιώματα κτήσης και νομής, τα οποία θα καθυστερήσουν να ενσωματωθούν στο Ελληνικό κράτος.²⁷

Η πρώτη ειρηνική επέκταση των εθνικών συνόρων στην Επτάνησο, τυπικός αγροτικός χώρος με πρόσθετα χαρακτηριστικά εμποροναυτικής οικονομίας, υπόκειται σε διάδοχες δυτικές κυριαρχίες με επιπτώσεις στην φορολογική οργάνωση και αντίληψη περί φόρου των πολιτών. Με ισχυρή την παρουσία της μακραίωνης Βενετοκρατίας ακόμη και στην περίπτωση της Αγγλοκρατίας, η οποία θα εκχωρήσει την Επτάνησο στο Ελληνικό κράτος, η ταμειυτική πολιτική στη συγκέντρωση των πόρων αποτυπώνεται στην κατεύθυνση της παραγωγής της και συνεπώς στη δημιουργία προσόδων για τους δυτικούς κυρίαρχους.²⁸ Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ενσωμάτωσης των Ιονίων Νήσων είναι ότι λειτουργούν ως ένα υβριδικό κράτος με «κρατικές λειτουργίες» και ιδιαίτερα αυτή της δημοσιονομικής του λειτουργίας, η οποία θα προσαρμοστεί μετά το 1864 στις δημοσιονομικές ρυθμίσεις του ανεξάρτητου Ελληνικού κράτους.²⁹ Πρώτιστη λειτουργία η σύνταξη των εσόδων και δαπανών, διακρινόμενων σε τακτικά και έκτακτα, συνταγμένα για μισό αιώνα πριν από την ενσωμάτωση, σύμφωνα με τους κανόνες του προϋπολογισμού της Αγγλίας. Ειδικώς οι δημόσιες πρόσοδοι συντάσσονται με λεπτομέρεια, η διάρκειά τους έχει πενταετή πρόβλεψη και ισχύ, οι λεπτομέρειες δε στη συλλογή τους ακολουθεί την αναλογικότητα που είχαν επιβάλλει οι Βενετοί με τη συγκρότηση αντίστοιχων δημοσίων προσόδων περιοχών.³⁰

Η ενσωμάτωση κληροδοτεί στην Ελλάδα δύο μείζονα ζητήματα ως προς τη σχέση πολίτη έναντι φόρου στο εθνικό κράτος.

²⁶ Cf., M. LEROY, «Tax Sociology Sociopolitical», op.cit.

²⁷ Cf., Δ. ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Η Κέρκυρα 1830-1832. Μεταξύ φεουδαρχίας και αποικιοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2002, σ. 107 κ.έ.

²⁸ Cf., Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α-Β, Αθήνα, Εστία, 1914, σ. 76 κ.έ.

²⁹ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, «Προσοδικές λειτουργίες και οικονομικοί θεσμοί στην Επτάνησο Πολιτεία», in Α. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Επτάνησος Πολιτεία (1800-1807): τα μείζονα ιστορικά ζητήματα*, Γ.Α.Κ.-Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Κέρκυρα 2001, σ. 53.

³⁰ Cf., Β. ΔΕΛΕΓΚΟΥ, «Ο δημόσιος οικονομικός χώρος των Επτανήσων (19ος αιώνας)», Θ' (9ο) Πανιώνιο Συνέδριο (Παξοί, 26-30 Μαΐου, 2010).

Το πρώτο αφορά στη σύνδεση των κατοίκων της Επτανήσου με ένα διεσπαρμένο φορολογικό σύστημα, το οποίο χαρακτηρίζεται από την μεταφύτευση φόρων από μία κατακτημένη σε άλλη κατακτημένη περιοχή που υπάγεται στην Βενετική κυριαρχία. Μια παρατήρηση που τροφοδοτεί την κοινωνιολογική ανάλυση για το φόρο είναι η σχέση του «χρόνου» με το «φόρο»³¹ και η ιστορική γνώση για τη μικρότερη αντίδραση του υπόφορου σε αυτούς καθώς γίνονται λιγότερο αισθητοί από τους νέους φόρους. Στον Α. Ανδρεάδη οφείλουμε την παρατήρηση για ένα διαιώνιο σύστημα φορολογίας, καθώς οι Βενετοί,³²

«ηρκούντο, εφ' όσον ήτο δυνατόν, εις τους φόρους εκείνους, ους εύρον λειτουργούντας την ημέραν της κατακτήσεως, οσάκις δε τα πράγματα απήτουν αύξησιν των προσόδων, το νέον οικοδόμημα ηγείρετο επί των υπάρχουσών βάσεων ή κατά μίμησιν τούτων».

Το δεύτερο αφορά σε αυτό που ονομάζαμε «υφή» του συστήματος ως προς τον υπόφορο στη δυτική κατάκτηση κάτοικο. Την υφή του συστήματος χαρακτηρίζει καταρχήν η μακραίωνη αντίληψη του «πολιτικού απόκρυφου (segreti politici)» που δεν καθιστά τις προσόδους κοινή γνώση των υποτελών. Η υποχώρηση της αντίληψης αυτής δεν δηλώνει και την αποδυνάμωσή της, γεγονός που αποτυπώνεται μεταξύ άλλων και στην ακρίβεια της απόδοσης των φόρων. Από το πρώτο μισό του 18^{ου} αι. αρχίζουν να εμφανίζονται πιο προσεκτικά συνταγμένοι απολογισμοί, την κατάσταση δε αυτή μετά τη βραχύβια (και μάλλον «ασυνάρτητη διοίκηση») της γαλλικής κυριαρχίας, παραλαμβάνουν οι Άγγλοι.

Η αντίληψη περί φορολογίας, αν κάνουμε ένα περαιτέρω βήμα, που κληροδοτείται, έχει, όπως σημειώνει ο Α. Ανδρεάδης, διάφορες αιτίες και τρόπους επιβολής ως και μηχανισμούς συλλογής στη διάρκεια της βενετοκρατίας. Η περιγραφή τους γίνεται φορολογική συγκριτική γνώση για τη φορολογία του άλλοτε υπόφορου σε φορολογούμενο πολίτη, με τη μνήμη να συντηρεί το δικαίωμα στην επιλογή πληρωμής

³¹ Αυτό που ονομάσαμε και υπολογίζουμε σε όλες τις κατηγορίες δημοσίων εσόδων του Κράτους «βίος του φόρου». Cf., Πίνακες Παρατημάτων.

³² Cf., Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, op.cit., τ. Α, σ. 74.

για ορισμένους από τους φόρους που θα κατέβαλε στη διοίκηση. Θα ανασύρουμε ορισμένους από αυτούς.³³

Οι άμεσοι φόροι, λ.χ. οι *gravezze*, μέχρι το 16^ο αι. έχουν έκτακτο χαρακτήρα και επιβάλλονται σε πολεμικές συνθήκες. Στην κατηγορία αυτήν εντάσσονται διάφοροι φόροι, όπως είναι η «επί των λαϊκών και κληρονομικών δεκάτη» που επιβάλλεται στα ακίνητα (π.χ. οι μύλοι) και στα κινητά εισοδήματα (π.χ. το εμπορικό και βιοτεχνικό εισόδημα). Μορφή άμεσου φόρου η στρεμματική φορολογία (το *compratico*) επίσης, από το 1665, βασίζεται στη διάκριση των γαιών (σπειρώμενες ή αμπελόφυτες, λειμώνες ή βοσκές, δάση) ενώ η *tansa*, ένας άμεσος επίσης φόρος υποχρεώνει τους εμπόρους λ.χ. να καταβάλουν στη βενετική διοίκηση το αναλογούν ποσό.³⁴ Είναι λοιπόν έντονη η κοινωνική σχέση πίσω από τα διάφορα «δοσίματα» με το φόρο.

Οι φόροι στην κατανάλωση δεν κληροδοτούνται στο Ελληνικό κράτος ως έμμεσοι φόροι: οι *aralti* ή *partiti* εισπράττονται με τη μορφή του μονοπωλίου αγοράς και πώλησης, υπάρχει δε η διάκριση των φόρων για αγαθά κατανάλωσης (*dazi consume*), πρώτης ανάγκης και κοινής χρήσης (σιτάρι, λάδι, κρασί, ξυλεία, λυχνάρι, παιγνιόχαρτα, πάγος) και αγαθά μικρότερης σπουδαιότητας (*dazi minuti*). Φυσικά δεν είναι άγνωστα τα τέλη μεταβίβασης περιουσιών (*messetaria*) και «υπό τύπο χαρτοσήμου». Οι ομοιότητες, λιγότερο σημαντικές από τις διαφορές, υπαγορεύονται από το χαρακτήρα της βενετικής κατάκτησης³⁵ και ως τέτοιες διαπερνούν τη στάση του υπόφορου πολίτη απέναντι στο φόρο του κατακτητή, με την έλλειψη μεγάλων φόρων και τον πολλαπλασιασμό των μικρών αλλά και την περιφερειακή φορολογική διαφοροποίηση ως προς τον αριθμό των φόρων, στοιχείο της φορολογικής μνήμης.³⁶

Η ενσωμάτωση στο νέο Ελληνικό κράτος θα συνδεθεί με την ενιαία εφαρμογή του φορολογικού συστήματος κατά τις διακρίσεις και τον τρόπο συλλογής των φόρων. Θα συνδεθεί όμως και με τις γενικότερες αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο για τη ρύθμιση του δημοσιοοικονομικού βίου, με συνέπειες τη σωρευτική αύξηση κατά 30% των εκτιμήσεων

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Η διαφορά ανάμεσα στο Levante και Terraferma από τη Βενετική κατάκτηση. Ibid.

³⁶ Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. ο υπόφορος που θα γεννηθεί στο διάστημα αυτό είναι πολύ πιθανόν να θυμάται το 1864 ότι η Κέρκυρα είχε 27 φόρους, η Κεφαλονιά 18 φόρους, η Λευκάδα 29 φόρους, η Ζάκυνθος 12 φόρους και τα Κύθηρα 6 φόρους. Ibid.

για τη συλλογή των δημοσίων εσόδων στην περίοδο 1864-1880 (17 έτη) έναντι της περιόδου 1833-1863 (30 έτη) με διεύρυνση της συμμετοχής των εμμέσων φόρων (από 23% στην περίοδο 1833-1863 σε 27% για την περίοδο 1864-1880) και συμπίεση των άμεσων φόρων (αντιστοίχως από 44% σε 32%), όπως προκύπτει από τη σύγκριση των πινάκων 6.1 και 6.2. Τα αποτελέσματα δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη σημασία,³⁷ δείχνουν όμως ότι διαγράφεται πιο επιτακτική η μεταβολή της σχέσης του πολίτη στο ελληνικό κράτος με τη φορολογία και σε αυτήν την επιτακτικότητα βαραίνει η εθνική του συγκρότηση μαζί με τις σιωπηλές μεταβολές στην κοινωνική και οικονομική ζωή, ακόμη και αν η πολιτική οργάνωση ταυτίζεται με τις κομματικές επιδιώξεις στη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών στον πιο αναγκαία πειθαρχημένο χώρο τους, το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.³⁸

Η περίοδος αυτή επικρίθηκε ιδιαίτερα.³⁹ Είναι πρόσφορο το σχόλιο του Α. Ανδρεάδη⁴⁰ για την περίοδο που μας απασχολεί:

«Αλλ' η κατά τα έτη 1861-1878 παρατηρουμένη αποχή από πάσαν γενναίαν, η τουλάχιστον σπουδαίαν μεταρρύθμισιν του προϋπολογισμού των εσόδων ή των δαπανών, πολύ μάλλον αποτελμάτωσις πρέπει να χαρακτηρισθεί ή νοικοκυροσύνη. Αι κυβερνήσεις δεν ηύξανον τα έσοδα μόνον διότι δεν ετόλμων ν' αυξήσουν τους φόρους και δεν ηδύναντο να συνάψουν μεγάλα δάνεια. Ουδέποτε δ' όμως ηργάσθησαν σοβαρώς όπως επιτύχωσιν ισοζύγιον ή εισαγάγωσι τάξιν και ελικρίνειαν εις την οικονομικήν διοίκησιν και τους δημόσιους λογαριασμούς».

Αν και στην πρώτη τριακονταετία παρατηρούμε μία συνεχή αύξηση των κεφαλαίων των δημοσίων εσόδων, την περίοδο μετά το 1864 μέχρι την παραμονή της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας και Ηπείρου το 1881 στο Ελληνικό κράτος, ο αριθμός των κεφαλαίων μετά από μία περίοδο σχετικής σταθερότητας περιορίζεται και σταθεροποιείται στα 10 κεφάλαια (διάγραμμα 6.6). Οι άμεσοι και έμμεσοι φόροι θα περιορισθούν κάτω από το 60% στο σύνολο των εσόδων της περιόδου 1863-1880, μία μείωση της συμμετοχής έναντι

³⁷ Cf., Θ. ΠΑΚΟΣ, *ci-dessous*, όπου και η σχετική συζήτηση.

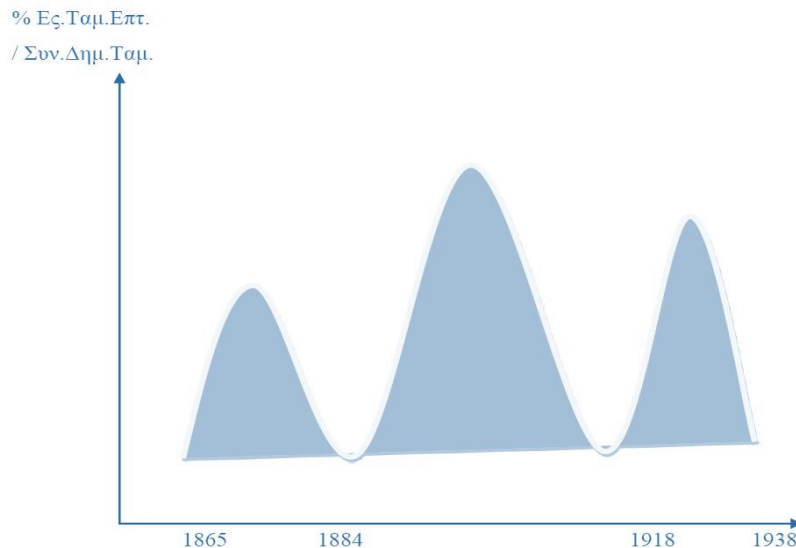
³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Cf. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Έργα*, *op.cit.*, Τ. ΙΙ, σ. 364.

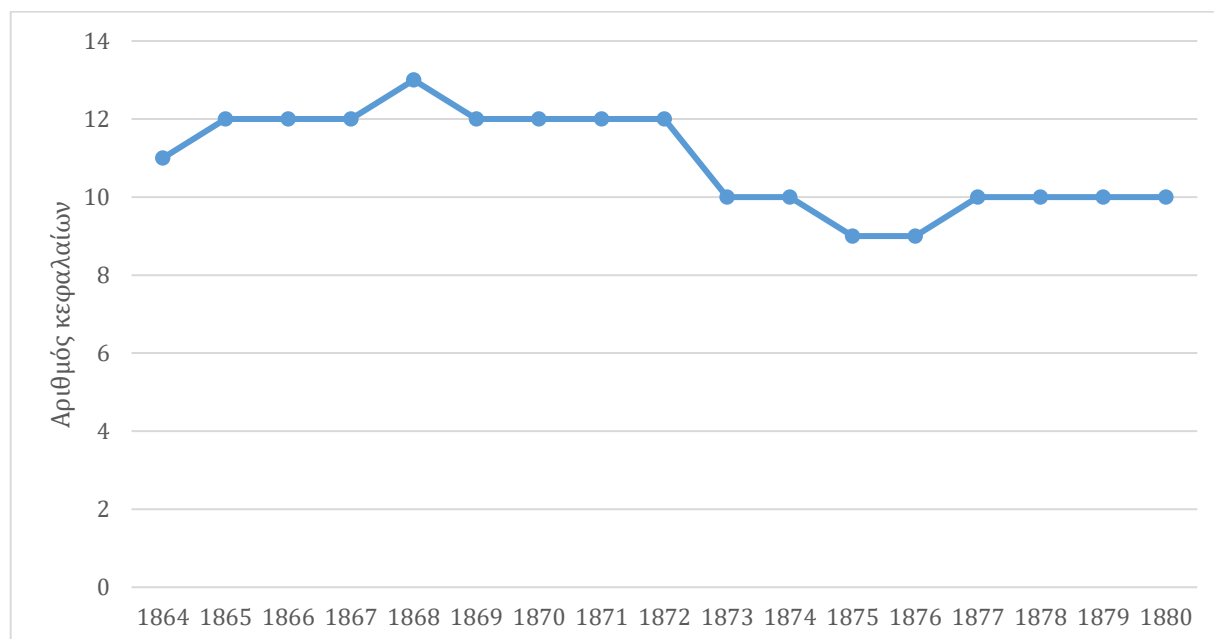
της προηγούμενης περιόδου κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες, στο σύνολο βεβαίως των δημοσίων εσόδων της περιόδου 1833-1863. Πρόκειται για εξέλιξη που δεν συνδέεται με τη μεταβολή του φορολογικού βάρους ως προς τους άμεσους και έμμεσους φόρους, αλλά με την εμφάνιση λοιπών εσόδων (βλ. διάγραμμα 6.7) στα δημόσια έσοδα της περιόδου 1864-1880. Η σχέση αυτή φαίνεται ότι δεν επηρεάζεται άμεσα από την ενσωμάτωση των Επτανήσων ώστε να ωθεί στην εύρεση άλλων πόρων για την κάλυψη των αναγκών του κράτους, όπως όμως είχαμε με άλλη ευκαιρία δει, εκδηλώνεται ένας διαφορετικός κύκλος στα Ταμεία είσπραξης της Επτανήσου έναντι εκείνων της λοιπής επικράτειας.⁴¹

⁴¹ Cf., Β. Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, «Φόρος: από την κοινωνική τάξη της Επτανήσου στον επτανήσιο πολίτη του εθνικού κράτους. Πολιτική αποδοχή και οικονομικός υπολογισμός», *op.cit.* Το αποτέλεσμα της χρονολογικής ανάλυσης των δεδομένων που αφορούν στις εισπράξεις των Δημοσίων Ταμείων της Επτανήσου σχηματοποιούν τις μεταβολές του φορολογικού γεγονότος με τον τρόπο που φαίνεται στο σχήμα με τα κύματα μεταβολής εσόδων δημοσίων ταμείων Επτανήσου ως προς το ΑΕΠ του Ελληνικού Κράτους (1864-1939):

Συνομογραφώ τη σχηματοποίηση των «τριών κωδώνων» με τις σαφείς χρονικές τομές από το 1864 μέχρι το 1939: το εύρος τους συμπίπτει με μείζονα γεγονότα του εθνικού κράτους (1884, 1918) αλλά και με ευδιάκριτα σημεία καμπής (1875, 1895, 1932). Κάθε κύκλος για τα Ταμεία της Επτανήσου συμπίπτει με μείζονα γεγονότα του Ελληνικού κράτους. Υπόθεση που απαιτεί πρόσθετη ανάλυση για κάθε προσαρτημένη περιφέρεια και να αποτελέσει σημείο διερεύνησης η χρονικότητα κάθε ενσωμάτωσης.

Διάγραμμα 6.6
Κεφάλαια Δημόσιων Εσόδων, 1864-1880

Πηγή: Παράρτημα 3

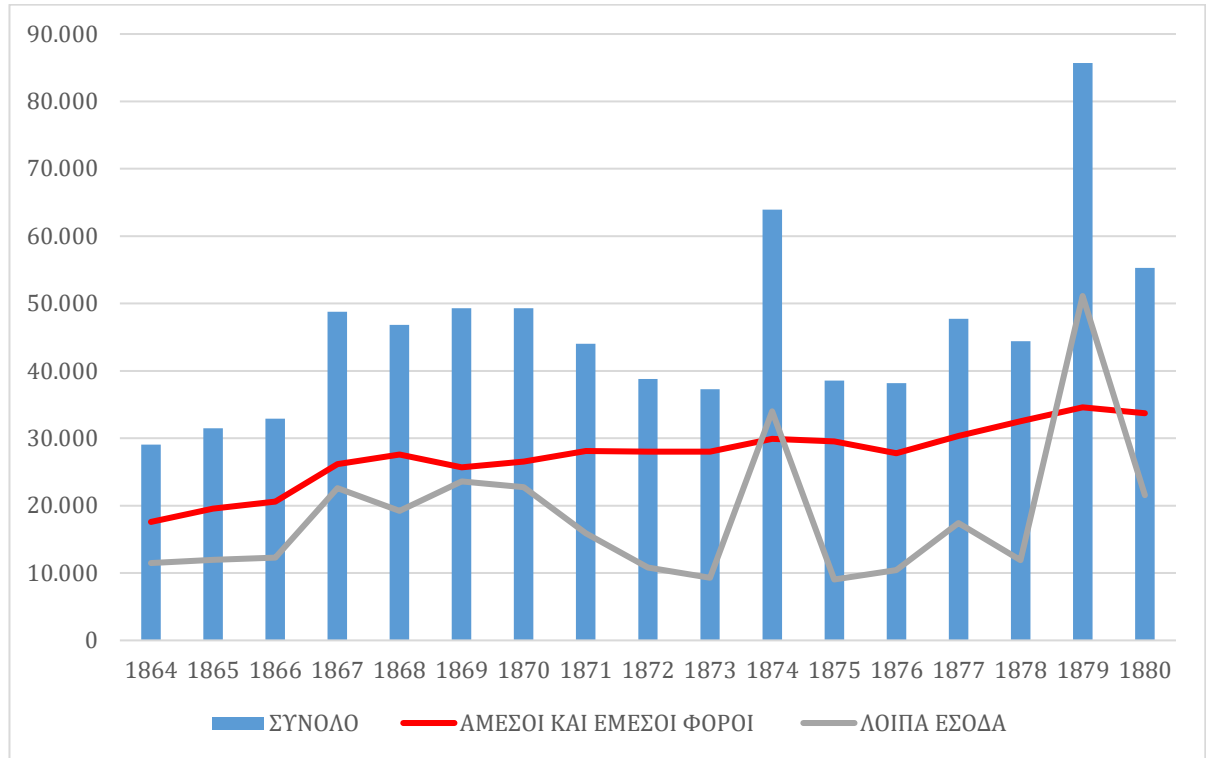
Πίνακας 6.2
Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα 1864-1880

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	ΚΕΦ_1864-1880	ΣΥΝΟΛΟ 1864-1880	ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΝΑ ΕΤΟΣ 1864-1880	%
1. ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	17	252.050.689	14.826.511	32,2%
2. ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	17	214.178.995	12.598.764	27,4%
3. ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28.000.000 ΔΡΧ.	1	10.254.496	10.254.496	1,3%
4. ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ	1	10.080.000	10.080.000	1,3%
5. ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	15	108.842.062	7.256.137	13,9%
6. ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ	2	12.145.504	6.072.752	1,6%
7. ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	17	47.250.333	2.779.431	6,0%
8. ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	17	36.733.729	2.160.808	4,7%
9. ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	17	36.401.893	2.141.288	4,7%
10. ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ	2	4.032.000	2.016.000	0,5%
11. ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ' ΝΟΜΟΝ	2	3.000.000	1.500.000	0,4%
12. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	17	20.740.497	1.220.029	2,7%
13. ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	17	17.250.198	1.014.718	2,2%
14. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	17	5.712.269	336.016	0,7%
15. ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000	9	2.085.400	231.711	0,3%
16. ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ	1	162.082	162.082	0,0%
17. ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ' ΝΟΜΟΝ	17	711.089	41.829	0,1%
ΣΥΝΟΛΟ		781.631.236	45.978.308	200,0%

Πηγή: Παράρτημα 3

Διάγραμμα 6.7

Εξέλιξη άμεσων και εμμέσων φόρων έναντι των λοιπών εσόδων (000 δρχ.)

Πηγή: Παράρτημα3

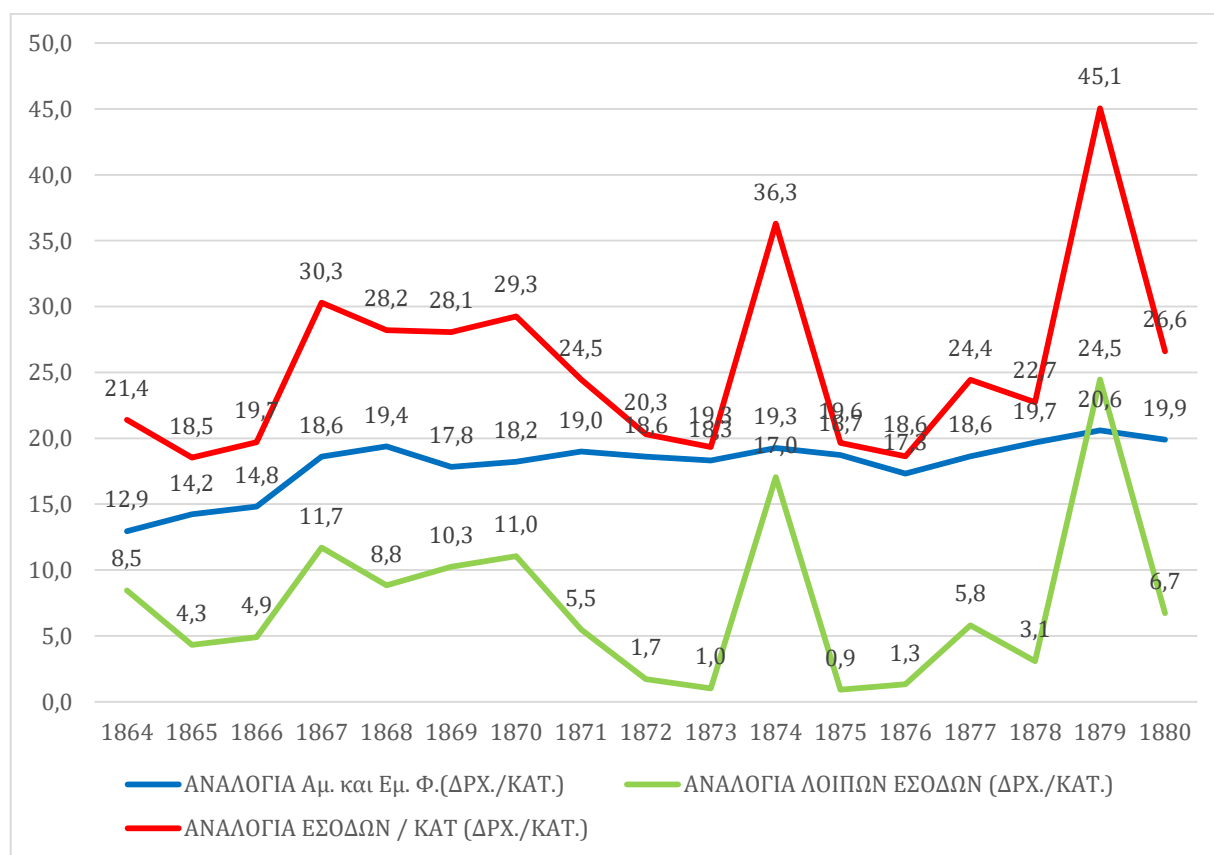
Μέτρο της αντίληψης των πολιτών για το φόρο είναι η εξέλιξη της φορολογικής επιβάρυνσης στο εθνικό κράτος, με τη σύνθεσή του με το σύστημα συλλογής των φόρων να αποτυπώνει τη στάση τους σε διαλεκτική σχέση με την εξέλιξη του εθνικού προϊόντος, ένα ζήτημα που έχει, μέσα στη συζήτηση για τον εκσυγχρονισμό του κράτους, υποβαθμισθεί. Η περίοδος «αποτελμάτωσης», κατά την έκφραση του Α. Ανδρεάδη, προσδιορίζεται ως προς το φορολογικό της σύστημα (διαγράμματα 6.8 - 6.10) από τις ετήσιες μεταβολές των άμεσων και έμμεσων φόρων να τείνουν να περιορισθούν από έτος σε έτος, πιο αισθητά για τους άμεσους φόρους, ενώ η συνολική επιβάρυνση από το σύνολο των άμεσων και έμμεσων φόρων αυξάνεται από περίπου 13 δρχ. στις 20 δρχ. ανά κάτοικο, είναι δε εξαιρετικά έντονη η μεταβολή στην αναλογία του συνόλου των δημοσίων εσόδων εξαιτίας της βίαιης μεταβολής των λοιπών μορφών δημοσίων εσόδων στα οποία συμμετέχουν τόσο τα διάφορα τέλη όσο και οι λοιπές κατηγορίες δημοσίων εσόδων: με τα δημόσια έσοδα, οι ελληνικές κυβερνήσεις υπολογίζουν τα εισπρακτέα (η πρωταρχία στη στάση του πολίτη είναι το ύψος και η σύνθεση της φορολογικής

υποχρέωσης) τα οποία κινούνται γύρω στο 13%-17%. Η προσδοκία εισπραξης των δημοσίων εσόδων από τον πολίτη μεταβάλλεται την περίοδο αυτή ανάμεσα στις 21 δρχ. (1864) και τις 45 δρχ. (1879), με τους εισπρακτέους άμεσους και έμμεσους φόρους στα περισσότερα έτη να φθάνουν το ήμισυ των δημοσίων εσόδων, για ορισμένες δε οικονομικές χρήσεις να ταυτίζονται σχεδόν τα δημόσια έσοδα με τα εισπρακτέα από άμεσους και έμμεσους φόρους.

Μία όψη της αντίδρασης του πολίτη είναι η αδυναμία ολοκλήρωσης μιας φορολογικής μεταρρύθμισης, με τις πολιτικές συνέπειες να εκδηλώνονται ως βραχύβιες κυβερνήσεις που αδυνατούν να φέρουν σε πέρας μια φορολογική μεταρρύθμιση ενισχύοντας ένα φαύλο κύκλο που αγνοεί την οικονομική θέση του κράτους, όπως θα επέτρεπε η μεταβολή και βελτίωση του ΑΕΠ. Η αριθμητική τουλάχιστον γνώση που δεν προσέφερε ή αδυνατούσε να συνεισφέρει η διοίκηση τροφοδότησε το φαύλο κύκλο από τον οποίο ωφελήθηκαν κοινωνικά στρώματα σε βάρος της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης στο χώρο και το χρόνο.

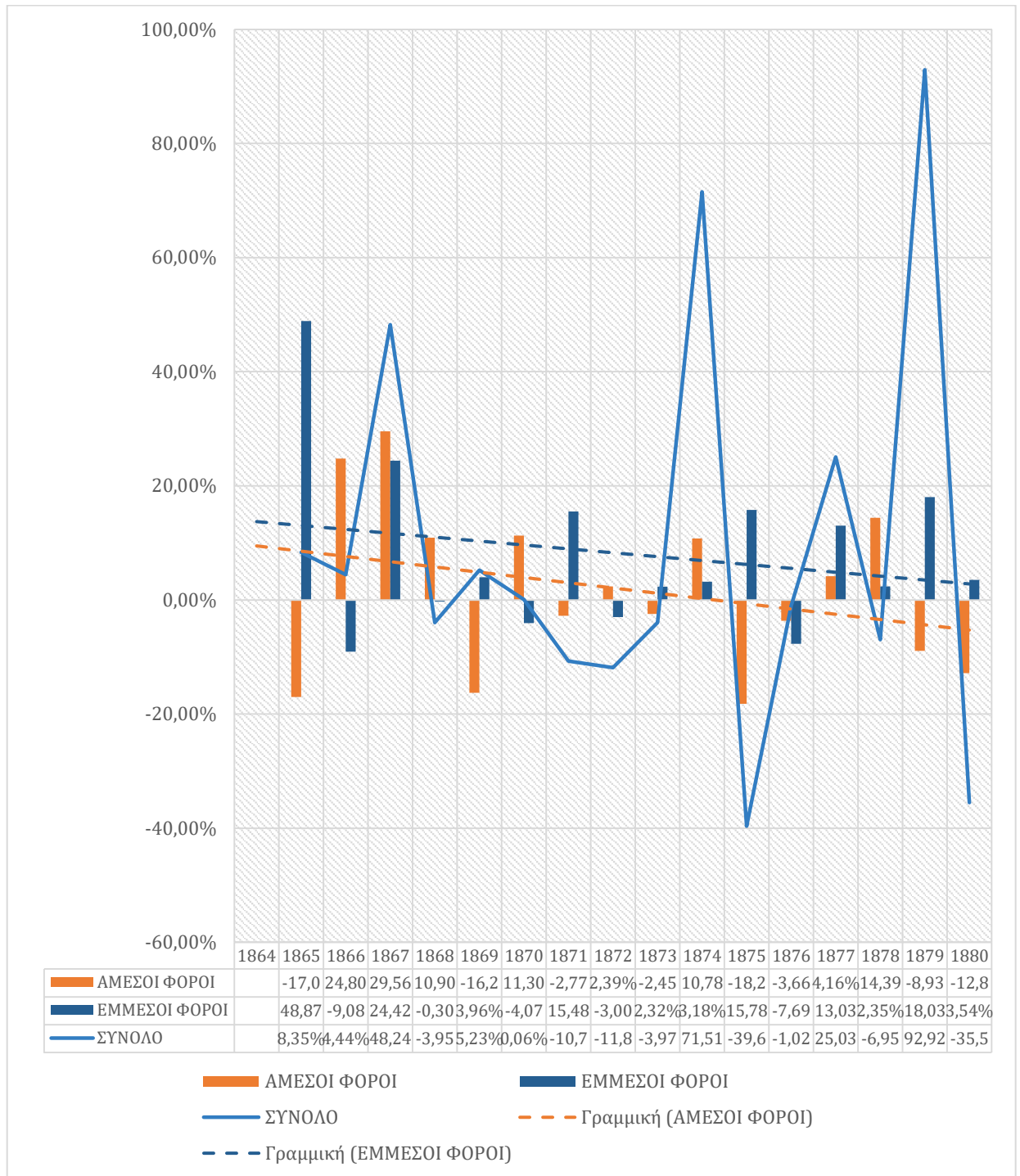
Διάγραμμα 6.8

Αναλογία δρχ. ανά κάτοικο κατηγορίας δημοσίων εσόδων, 1864-1880

Πηγή: Παράρτημα 3

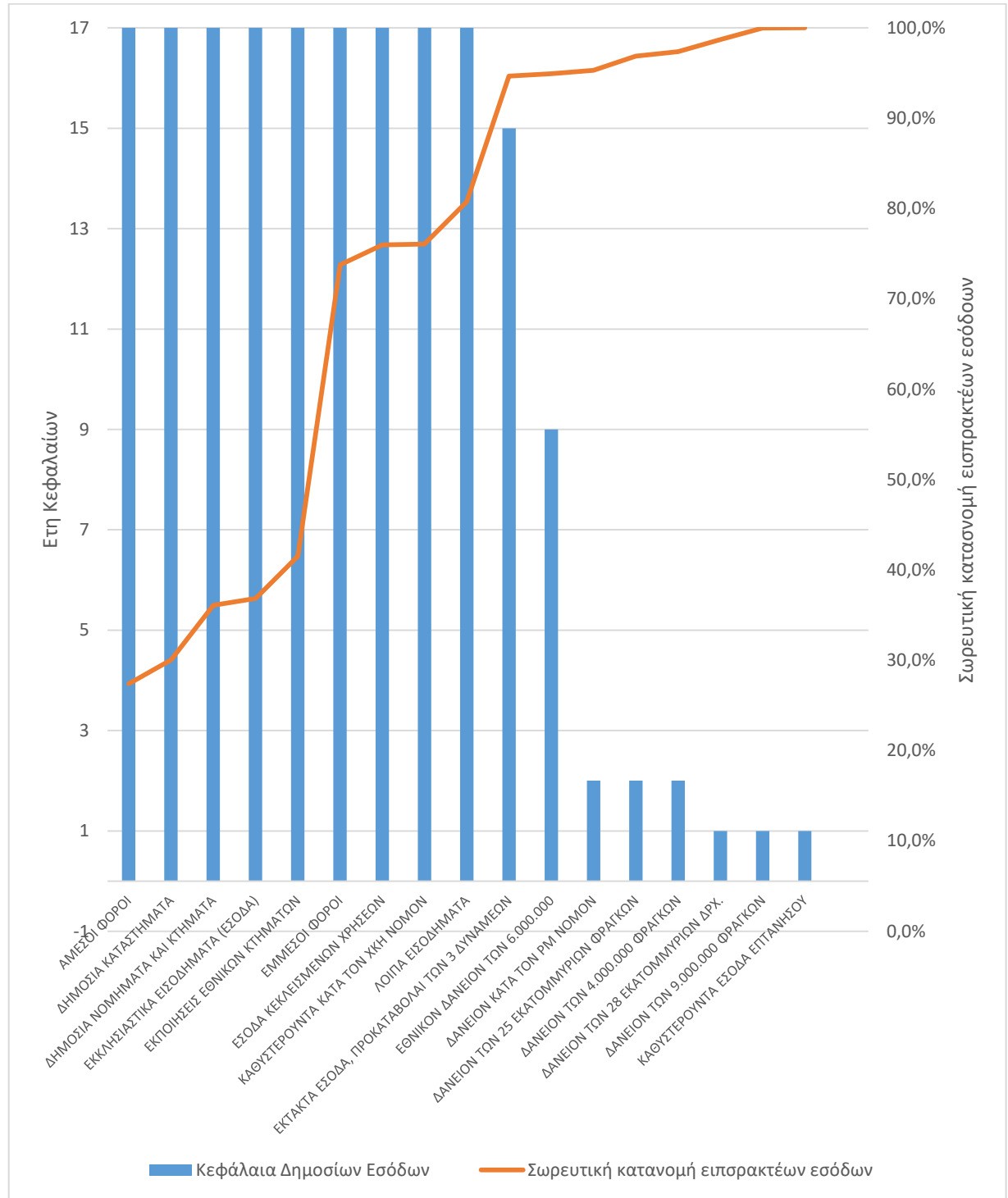
Διάγραμμα 6.9
Ετήσια μεταβολή (%) Αμέσων, Εμμέσων Φόρων
και συνόλου Δημοσίων Εσόδων, 1864-1880

Πηγή: Παράρτημα 3

Διάγραμμα 6.10

Σωρευτική κατανομή εισπρακτέων εσόδων κατά κεφάλαιο, 1864-1880

Πηγή: Παράρτημα 3

VI.5 Νέοι πόροι και μέτριοι φόροι: το δύσκολο εγχείρημα (1881-1912)

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου είναι η δεύτερη «βίαιη μεταρρύθμιση» που συμβαίνει σε μία προσαρτημένη εθνική περιοχή στο Ελληνικό κράτος με αγροτικό χαρακτήρα και θεσμική οργάνωση καλλιεργητή γαιών και φόρου, που ανάγεται σε μεγάλα χρονικά βάρη και δείχνει την ακινησία του «φόρου» στο χρόνο⁴² ή την προτίμηση της συντήρησης στο χρόνο ανθρώπου και φόρου.⁴³ Η «ενσωμάτωση» ή / και η «προσάρτηση» είναι η «στιγμιαία» συνάντηση της εθνικο-πολιτικής υποταγής με την υλοποίηση του οράματος για την πολιτική ανεξαρτησία και την έκφρασή της, το νέο εθνικό κράτος και τους τόπους εμπέδωσης της κυριαρχίας του, με κυριότερο το φόρο.

Η μετάβαση από το Οθωμανικό φορολογικό στο εθνικό φορολογικό σύστημα και η επιβολή του νέου πλαισίου διοικητικών, φορολογικών, νομισματικών και συναλλακτικών προσαρμογών ανατρέπει,⁴⁴ όπως άλλωστε συνέβη και στην ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων, πληθώρα από χρόνιους, της ανατολικής κατάκτησης εν προκειμένω, τοπικούς διοικητικούς ελέγχους,⁴⁵ συντηρεί δε την ένταση μεταξύ θετού και εθιμικού δικαίου στις προσαρτημένες περιοχές ενόψει των νέων πόρων για το κράτος αλλά των «μέτριων» φόρων για τη Νέα Ελλάδα που διαμορφώνεται μετά την Παλαιά Ελλάδα. Η ένταση που δημιουργείται έχει αποδοθεί ως «θεσμοί σε δοκιμασία» των ελληνικών κοινοτήτων,⁴⁶ πρωτίστως αγροτικών, με το αδιατάρακτο μάλλον φορολογικό

⁴² Κλασική η αναφορά του Δ. Κ. Τσοποτού για τη σχέση φόρου, δουλοπαροικίας και παραγωγής και αθροιστικά για «το μεγαλείον της Επικρατείας» (κρίσιμο ζήτημα για την Ελληνική κοινωνία και το όραμα του «προσαρτημένου» πολίτη στο νέο εθνικό κράτος): «Η τουρκική νομοθεσίαν δεν παρήγαγε τι ίδιον και νέον, αλλά παρέλαβε παρά της Βυζαντινής και Ρωμαϊκής νομοθεσίας τους περί ακινήτου ιδιοκτησίας θεσμούς προσαρμόσασα τούτους εις τας ιδίας ανάγκας(...). (...) Εν τούτοις η ανάγκη της εξασφάλισεως της παραγωγής και της ανελλιπούς καταβολής της δεκάτης, των εγγείων και λοιπών φόρων, εφ' ων ηδράζετο το τιμαριωτικόν σύστημα της Τουρκίας, και επομένως αυτή η ασφάλεια και το μεγαλείον της Επικρατείας, επέβαλε την διατήρησιν της Δουλοπαροικίας των γεωργών, ην οι Τούρκοι εύρον εν ταις κατακτηθείσαις χώραις του βυζαντινού κράτους» Cf., Δ. Κ. ΤΣΟΠΟΤΟΣ, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977, σσ. 60 και 108.

⁴³ Όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα για τις δυτικές κτήσεις των Βενετών.

⁴⁴ Cf., *Ελληνικοί Κώδικες ήτοι Κειμένων των Νόμων και των Βασιλικών Διαταγμάτων μετά της Νομολογίας Αρείου Πάγου, Εφετείων, Νομικού Συμβουλίου, Γνωμοδοτήσεων Νομομαθών, Εισηγητικών εκθέσεων κτλ. Καταρτισθέντες υπό Γεωργίου Δυοβουνιώτου*, Διοικητική Εκτέλεσις, Ταμεία, Εφορείαι, op.cit., σσ. 1-367

⁴⁵ Αυτό δεν συνεπάγεται την έλλειψη εσωτερικών συγκρούσεων στο εσωτερικό των κοινοτήτων με επιπτώσεις όταν η «αλλοίωση της κοινωνικής σύνθεσης», όπου συμβαίνει, έχει επιπτώσεις στη «δημοσιονομική τάξη». Cf., Γ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι Ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1982, σ. 319.

⁴⁶ Cf., Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί σε δοκιμασία. Η περίπτωση της Θεσσαλίας. Ο Αλεξ. Παπαναστασίου και η αγροτική μεταρρύθμιση», *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία*

καθεστώς των κατακτημένων (κατ' αντιδιαστολή το δίκαιο που έγινε προσπάθεια να υιοθετηθεί στο ελληνικό κράτος μετά την ελληνική επανάσταση για τον αγρότη,⁴⁷ ως και το φεουδαλικό καθεστώς, εξίσου μακραίωνο, των Επτανήσων) και τις μορφές οργάνωσης των μεγάλων γαιοκτησιών της Θεσσαλίας και Ηπείρου (των τσιφλικιών).⁴⁸

Η ομοιότητα του συστήματος με την άλλοτε επαναστατική μετάβαση από το οθωμανικό στο ελληνικό φορολογικό σύστημα φαίνεται να χαρακτηρίζεται λιγότερο έντονα από διοικητικά προβλήματα στη διαχείρισή του, των οποίων, ακόμη και η έκταση τους, σκιάζονται μέσα στην ανεπάρκεια γενικώς των φορολογικών εσόδων και τις μεγάλες δημοσιοοικονομικές και δημοσιονομικές αλλαγές που χαρακτηρίζουν σχεδόν ολόκληρη την περίοδο στο σύνολο του Ελληνικού κράτους. Ανάμεικτα, δημοσιονομία, δημοσιοοικονομία και εξωτερικές οικονομικές σχέσεις, γίνονται πρωταγωνιστές μεγάλων μεταβολών στην ελληνική κοινωνία, με συνέπεια η «αφομοίωση» των περιφερειών αυτών να αποτελεί ήσσονος σημασίας ζήτημα. Τα φορολογικά έσοδα λίγα χρόνια μετά την ενσωμάτωση δεν θεωρούνται επαρκή ώστε να καλύψουν τις συνολικές δαπάνες. Η αύξηση των φόρων είναι πολύ λιγότερο αποτελεσματική από το δανεισμό στη δημιουργία πόρων ικανών να χρηματοδοτήσουν δημόσια έργα και αποπληρωμή του χρέους, είναι δε σχετικά νωπή η μνήμη του αποκλεισμού της Ελλάδας από τις διεθνείς χρηματαγορές και

και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο, Αθήνα, Πολύτυπο. 1987, σσ. 185-192· Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Θεσμικός εκσυγχρονισμός*, *op.cit.*

⁴⁷ Ας υπομνηματίσουμε τις αξίες που χαρακτηρίζουν τον βαλκάνιο αγρότη και ειδικώς τα στοιχεία εκείνα που συντηρούν τις αξίες οι οποίες, καθώς τίποτα δεν μένει ακίνητο, τι, πώς και γιατί μεταβάλλεται αλλά και πόσα άλλα μεταβάλλονται τόσο αργά ώστε να μοιάζουν ακίνητα. Ένα από αυτά και στο επίκεντρο της ελληνικής κοινωνίας, ο κολίγος. Από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του αγρότη των Βαλκανίων είναι το ρίζωμα με τη γη. Αυτό σημαίνει ότι όπως άλλοτε ο κολίγος υπερασπίστηκε και διεκδίκησε τη γη που καλλιεργούσε έτσι και ο μικροκαλλιεργητής κατοχυρώνει μετά από κάθε αγροτική μεταρρύθμιση αυτή τη σχέση του με τη γη. Όσο απλοϊκή και αυτονόητη φαίνεται αυτό το χαρακτηριστικό - αξία τόσο λιγότερο προσιτά είναι τα επιμέρους χαρακτηριστικά που δημιουργούν αυτή τη μεγάλη αξία. Η «μυστικιστική» σχέση αγρότη και γης υπερβαίνει την απλή νομοθετική κάλυψη του δικαιώματος ιδιοκτησίας καθώς η κοινωνική θέση του αγρότη αποτελεί ένα συνδυασμό α) του δικαιώματος ιδιοκτησίας της γης, β) της προθυμίας του να το καλλιεργήσει, γ) της αποδοτικότητάς του όπως την καθορίζει ο ίδιος ο αγρότης περισσότερο με τη φύση και λιγότερο με τους ανθρώπους, δ) το κληρονομικό δικαίωμα συνιστά ιερή παρακαταθήκη και ε) το είδος της φορολογίας που καθορίζει τη σχέση του με την εξουσία και την επιβίωσή του. Μπορούμε όμως να αντλήσουμε σημαντικά στοιχεία λ.χ. από τον θεσσαλικό καθημερινό βίο πριν από την αγροτική μεταρρύθμιση τα οποία μπορούν να στηρίξουν την υπόθεση ότι ο κολίγος, στα ασφυκτικά όρια της μεγάλης γαιοκτησίας του τσιφλικιού, είχε τη δύναμη να στηριχθεί περισσότερο στις ατομικές του δυνάμεις και την κοινωνική του οργάνωση παρά στη δράση του κράτους. Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομία και γαιοκτησία*, *op.cit.*· Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί σε δοκιμασία. Η περίπτωση της Θεσσαλίας», *op.cit.*· Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, «Δημιουργία κράτους και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις», *op.cit.*

⁴⁸ Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομία και γαιοκτησία*, *op.cit.*

εξίσου αναποτελεσματική αποδεικνύεται η προσέλκυση κεφαλαίων με άλλους τρόπους λόγω της δημοσιοοικονομικής αφερεγγυότητας του Ελληνικού δημοσίου, οι οποίοι αποδείχθηκαν ακόμη πιο οδυνηροί.

Με εργαλείο αντιμετώπισης του δημόσιου δανεισμού τη φορολογία από τις ελληνικές κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1880, ο δημόσιος δανεισμός είναι η λύση για τη χρηματοδότηση των δημοσιονομικών αναγκών του ελληνικού κράτους, ζήτημα που επαναφέρει με οξύτητα τόσο τη ρύθμιση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων της Ελλάδας όσο και τον τρόπο αντιμετώπισης του βάρους των επενδύσεων και των μεγάλων δημοσίων έργων από τις ελληνικές κυβερνήσεις (είδος φορολογίας, διάρκεια δανεισμού, φοροδοτική ικανότητα πληθυσμού κ.λπ.).

Η περίοδος μετά τη δεκαετία του 1880 χαρακτηρίζεται από το δύσκολο εγχείρημα για τα δημόσια έσοδα, τις δημόσιες δαπάνες και το δημόσιο χρέος: με την είσοδό της φαίνεται να έχουμε πιο απαιτητική αρίθμηση, υπολογισμό και πρόβλεψη των φόρων, γενικότερα των δημοσίων εσόδων και των δαπανών. Το Ελληνικό κράτος μετά τη δυνατότητα εξόδου του στις αγορές το 1878, τρία χρόνια πριν από την περίοδο αναφοράς μας, εμφανίζει τις πρώτες ανατροπές στη δημιουργία νέων πόρων, τη σύνθεσή τους (όπως λ.χ. τη συστηματική πλέον υπέρβαση των εμμέσων φόρων έναντι των αμέσων φόρων) και ακόμη την ονοματολογία τους, που δείχνει μία σημαντική αμηχανία (λ.χ. οι «έμμεσοι φόροι» γίνονται «έμμεσοι φόροι επί της καταναλώσεως» και «έμμεσοι καταναλωτικοί φόροι»). Ο πίνακας 6.3 και το διάγραμμα 6.12 δείχνουν το εύρος της ονοματοδοσίας και τη χρονική επιβίωσή τους, μείγμα αναγκών και πειραματισμού

Πίνακας 6.3

Εισπρακτέα Δημόσια Έσοδα ταξινομημένα κατά την απόδοσή τους

Περίοδος 1881-1912

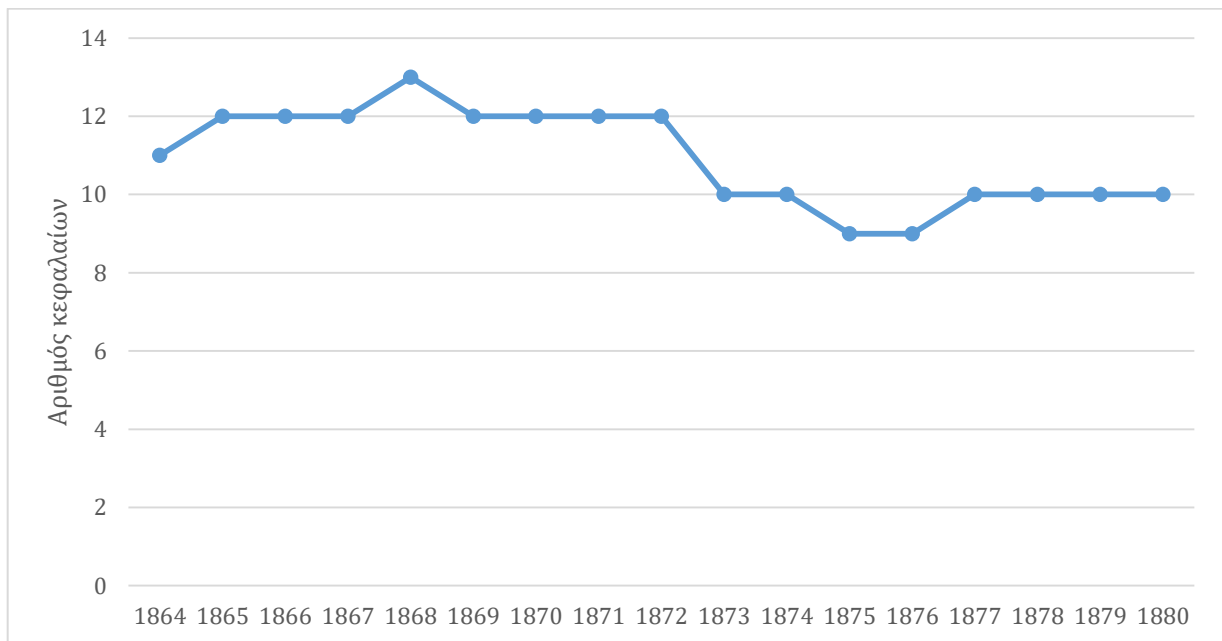
ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	ΚΕΦ_1881-1912	ΣΥΝΟΛΟ 1881-1912	ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΝΑ ΕΤΟΣ 1881-1912	%
1. ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ	12	616.183.059	51.348.588	13,7%
2. ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	2	86.643.929	43.321.965	1,9%
3. ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	8	345.511.569	43.188.946	7,7%
4. ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	8	283.400.683	35.425.085	6,3%
5. ΔΑΝΕΙΑ	5	176.936.572	35.387.314	3,9%

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	ΚΕΦ_1881-1912	ΣΥΝΟΛΟ 1881-1912	ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΝΑ ΕΤΟΣ 1881-1912	%
6. ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ	12	398.272.056	33.189.338	8,9%
7. ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911	2	57.358.578	28.679.289	1,3%
8. ΕΣΟΔΑ ΕΞ'ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ	12	300.357.386	25.029.782	6,7%
9. ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	32	679.707.253	21.240.852	15,1%
10. ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	12	231.060.726	19.255.061	5,1%
11. ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ	12	177.224.751	14.768.729	3,9%
12. ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ	12	165.385.382	13.782.115	3,7%
13. ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ	12	135.244.180	11.270.348	3,0%
14. ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	6	54.815.738	9.135.956	1,2%
15. ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ	12	94.604.415	7.883.701	2,1%
16. ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ	12	60.861.095	5.071.758	1,4%
17. ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	12	59.486.758	4.957.230	1,3%
18. ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	2	9.858.193	4.929.096	0,2%
19. ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	8	33.965.728	4.245.716	0,8%
20. ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΙΑΣ	4	15.578.236	3.894.559	0,3%
21. ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	12	45.618.131	3.801.511	1,0%
22. ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ	12	45.400.150	3.783.346	1,0%
23. ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	8	28.963.670	3.620.459	0,6%
24. ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΝΗΜΑΤΩΝ	12	41.800.919	3.483.410	0,9%
25. ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ	12	38.327.905	3.193.992	0,9%
26. ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ	12	37.717.602	3.143.133	0,8%
27. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ	12	37.340.753	3.111.729	0,8%
28. ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	24	64.889.878	2.703.745	1,4%
29. ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	8	18.708.007	2.338.501	0,4%
30. ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	8	18.145.064	2.268.133	0,4%
31. ΕΙΣΦΟΡΑΙ	2	4.518.610	2.259.305	0,1%
32. ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ	12	23.760.719	1.980.060	0,5%
33. ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	12	20.305.437	1.692.120	0,5%
34. ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ	9	11.344.002	1.260.445	0,3%
35. ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ	12	13.588.211	1.132.351	0,3%
36. ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	12	10.347.108	862.259	0,2%
37. ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ	11	9.350.141	850.013	0,2%
38. ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ. ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ	7	5.756.069	822.296	0,1%
39. ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ	4	2.653.961	663.490	0,1%
40. ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ	12	7.900.216	658.351	0,2%
41. ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ	12	7.570.168	630.847	0,2%

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	ΚΕΦ_1881-1912	ΣΥΝΟΛΟ 1881-1912	ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΝΑ ΕΤΟΣ 1881-1912	%
42. ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ	12	6.269.980	522.498	0,1%
43. ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	1	433.990	433.990	0,0%
44. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	8	3.411.240	426.405	0,1%
45. ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ	3	1.210.760	403.587	0,0%
46. ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ	12	4.772.079	397.673	0,1%
47. ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	12	3.000.581	250.048	0,1%
48. ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ' ΝΟΜΟΝ	2	357.677	178.838	0,0%
49. ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ	4	530.861	132.715	0,0%
50. ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ	12	1.126.152	93.846	0,0%
ΣΥΝΟΛΟ		4.497.576.329	140.549.260	100,0%

Πηγή: Παράρτημα 3

Διάγραμμα 6.11
Κεφάλαια Δημόσιων Εσόδων, 1864-1880

Πηγή: Παράρτημα 3

Οι σύγχρονες αναλύσεις των δημοσιοοικονομικών μεγεθών, πάνω στις οποίες βασισθήκαμε για την περίοδο αυτή, προέρχονται από τις Εκθέσεις που κατατίθενται στην Ελληνική Βουλή το 1899 και το 1907. Παρατηρούμε καταρχάς ότι η μεγαλύτερη εκτίμηση στις αρετές της μακροχρόνιας αρίθμησης και υπολογισμού των φόρων υποκινεί την κεντρική εξουσία για την όλο και πιο προσεκτική διαχρονικά παρακολούθηση του Δημοσίου χρέους και του εξωτερικού δανεισμού. Πολύ περισσότερο, ο συνδυασμένος αυτός υπολογισμός, στο πνεύμα της περιόδου που διαμορφώνουν οι ανάγκες της Ελληνικής οικονομίας να αντλεί πόρους από τις διεθνείς αγορές, δείχνει πώς η αναζήτηση νέων πόρων υποχρεώνει τη στάθμιση της εμπιστοσύνης στα διαθέσιμα δημοσιοοικονομικά στοιχεία, ακόμη δε στη μορφή και την έκταση που μπορεί να λάβει στους φόρους η οργάνωση και «ανυπακοή» στην είσπραξή τους.

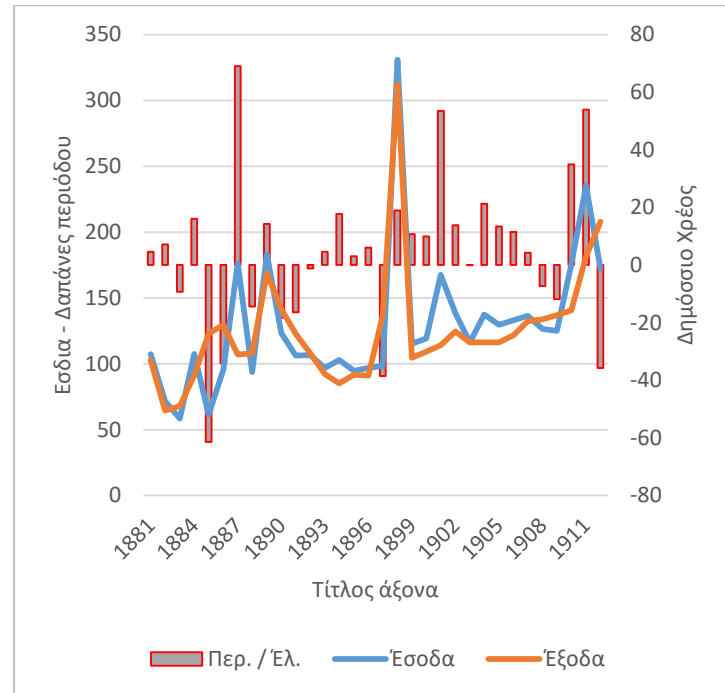
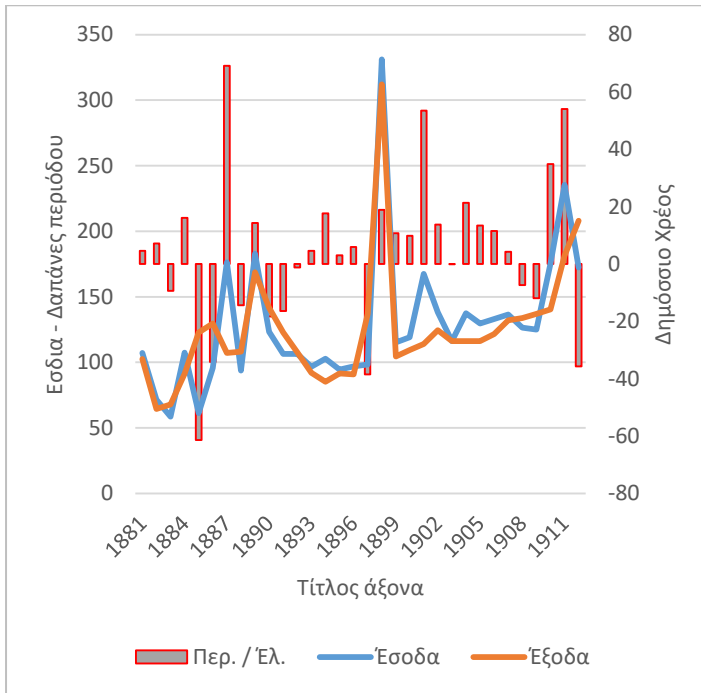
Πριν εισέλθουμε στην τεχνική ανάλυση και τα αποτελέσματά της για την «ανυπακοή», η οποία βρίσκεται κάτω από την έννοια των καθυστερούμενων, οφείλουμε να σημειώσουμε δύο ειδών εμπόδια: το πρώτο, είναι η βίωση अपαραγράφτα κεκτημένων προνομίων μέσα σε συνθήκες αναγνωρισμένης ανισότητας που επιβάλλει ο κατακτητής και που εντοπίζονται σε μία πληθώρα τοπικών εξουσιών (όπως λ.χ. στο εσωτερικό των κοινοτήτων με τη Θεσσαλία να αποτελεί πάντα σημείο της σχετικής αναφοράς). Πρόκειται για «παραδοσιακά εμπόδια» που επιβιώνουν στη μνήμη τη «στιγμή» της μεγάλης αλλαγής («προσάρτηση»). Το δεύτερο αφορά την αλλαγή που θα φέρει το «νέο εμπόδιο» στην αντίληψη του φόρου, την «πολιτική» και την άσκηση δι' αυτής της δημοσιοοικονομικής πολιτικής του ανεξάρτητου εθνικού κράτους.

Η πολιτική αποτυπώνεται στη δεκαετία της ενσωμάτωσης από την ασυνεχή προσπάθεια συγκέντρωσης περισσότερων δημοσίων εσόδων με τις δημόσιες δαπάνες να δείχνουν την όλο και μεγαλύτερη απαίτηση για αυξημένα δημόσια έσοδα. Μετά από μια δεκαετία σχεδόν η περιοχή εκτίμησης των εισπρακτέων εσόδων φαίνεται για το διάστημα μιας περίπου εικοσαετίας να κινείται στο εύρος των 100-130 εκατ. τρεχουσών δραχμών (με εντονότερες τις μεταβολές που προκύπτουν ως προς τη συναλλαγματική αξία της δραχμής με τη λίρα στερλίνα) εμφανίζει δύο σημεία έξαρσης: αυτό της επομένης του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και εκείνο της μετά το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί το 1909 με συνεχή την τάση διεύρυνσης του δημοσίου χρέους (διαγράμματα 6.12 Α και Β).

Διάγραμμα 6.12

A. Δημόσια Έσοδα, Δαπάνες και Δημόσιο Χρέος
1881-1912 (τρέχ. τιμές)

B. Δημόσια Έσοδα, Δαπάνες και Δημόσιο Χρέος
1881-1912 (λιρ. στερλ.)

Πηγή: Παράρτημα 3

Η πρώτη δεκαετία έχει δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που προσβλέπουν στη δημιουργία νέων πόρων και στη βελτίωση των δημοσίων εσόδων με τη σύζευξη δύο συμπληρωματικών εκσυγχρονιστικών προσδοκιών: την εκβιομηχάνιση, ως καλλιεργούμενης κινητήριας δύναμης, της οικονομικής προόδου, από την οποία αναζητείται η κινητοποίηση με τη συμμετοχή κεφαλαίων τους Ελλήνων της διασποράς, όσων είναι έξω από το εθνικό σύνορο και μπορούν να διαμορφώσουν το πνεύμα των νέων πόρων· από την άλλη, το όραμα μιας αγροτικής κοινωνίας, η οποία προσδοκά στο εθνικό σύνορο την ιδιότητα του πολίτη με την κατάργηση μακραιώνων φόρων και την κοινωνική ανασύνταξη.⁴⁹

⁴⁹ Το τελευταίο ζήτημα, η αναδιάταξη δηλαδή των κοινωνικών ιεραρχιών, συνδέθηκε με την ανάπτυξη του αγροτικού πληθυσμού. Στην Ελλάδα το ζήτημα των εισοδημάτων και η κατοχή της γης ως τεκμήριο ανάλυσης των μεταβολών στο 19^ο και 20^ο αι. εμφανίσθηκε στη διεθνή οικονομικο-ιστορική φιλολογία με τα άρθρα των G. DERTILIS, «Terre, paysans et pouvoirs économiques (Grèce, XVIIIe-XXe siècles)», *Annales Histoire, Sciences Sociales* 2/1992, σσ. 273-291 και P. PIZANIAS, «Revenus paysans et rapports sociaux en Grèce au XIXe siècle», *Annales Histoire, Sciences Sociales* 1/1990, σσ. 37-53.

Κατά πρώτον, η ενίσχυση των οικονομικών εξωτερικών σχέσεων και η σύναψη διεθνών εμπορικών συμβάσεων γίνεται με την ψήφιση του δασμολογίου το 1884 και την τροποποίησή του το 1887,⁵⁰ στο πνεύμα της μίας από τις δύο όψεις του εκσυγχρονισμού, την εκβιομηχάνιση.⁵¹ Η κατάργηση του φόρου της «δεκάτης», κατά δεύτερον προσέρχεται να στηρίξει την άλλη όψη του διαιώνια υπόφορου στην αγροτική κοινωνία, ώστε να καταστεί, από χωρικός-αγρότης, πολίτης,⁵² πολύ περισσότερο να αντιμετωπισθεί το πνεύμα «υποτέλειας» που προκαλούν οι έγγειοι φόροι.⁵³ Το φορολογικό βάρος έρχεται στη συνέχεια ως πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα, που εμποδώνει το πνεύμα της φορολογικής ικανότητας του πολίτη και ενισχύει την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης με τη διοικητική οργάνωση και αποτελεσματικότητα.

Η σύνθεση των πολιτικών δαπανών (διάγραμμα 6.13) καθιστά, μέσα από το πνεύμα της δικαιοσύνης, τη δημόσια ασφάλεια και την παιδεία (παρά τις έντονες μεταβολές τους στην εξέλιξη των σχέσεων τους), τις πολιτικές δαπάνες έναντι του δημοσίου χρέους (διάγραμμα 6.14), ικανές να νομιμοποιούν τις εκτιμήσεις για τη σύνθεση των δημοσίων εσόδων και τη φορολογική επιβάρυνση. Προκύπτει η σύνθεση από δύο κατεξοχήν φόρους, την πορεία της σχέσης αμέσων και εμμέσων φόρων.

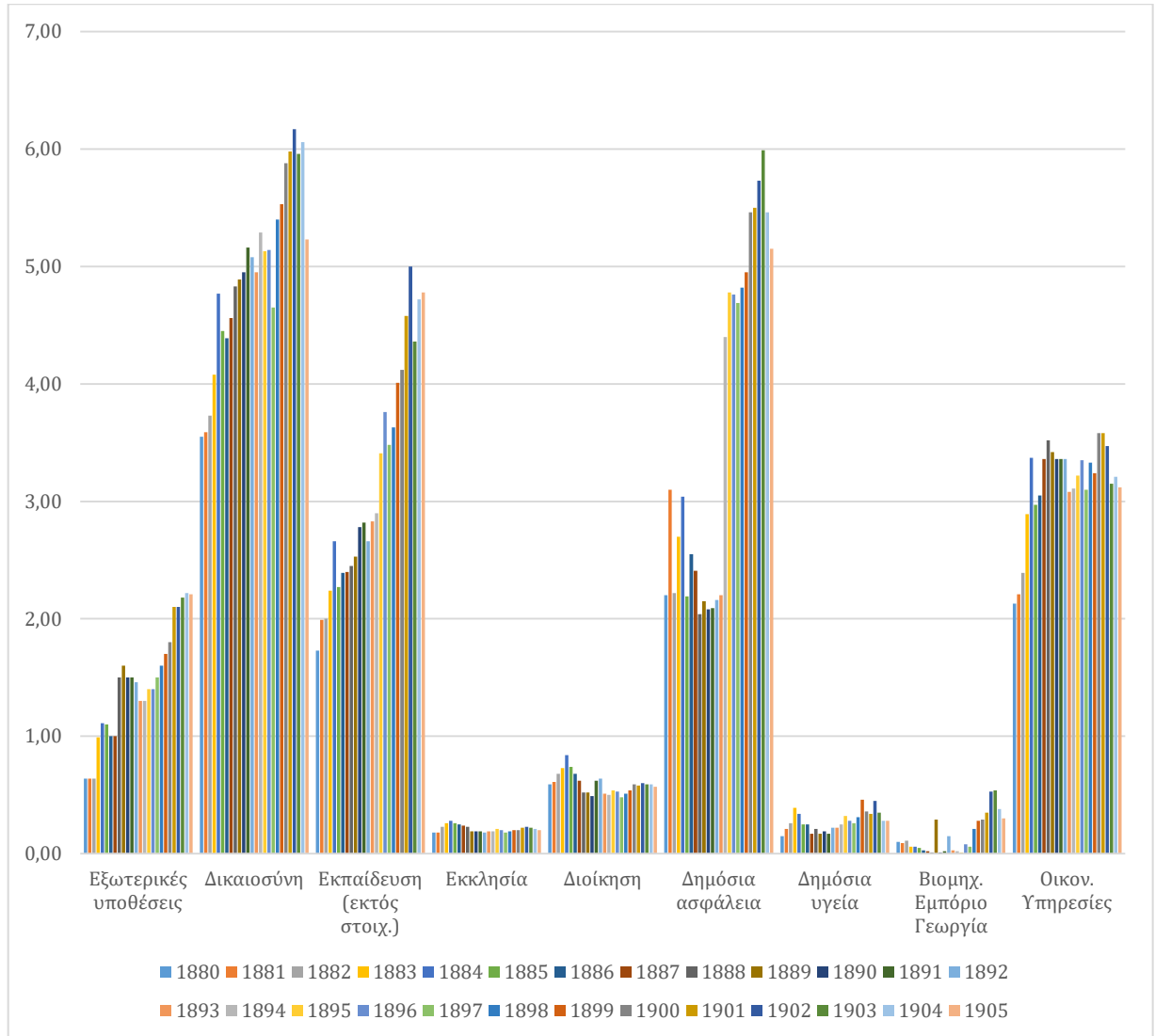
⁵⁰ Cf., Β. Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, «Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου Η «Ρήτρα του Μάλλον Ευνοούμενου Κράτους» και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο», Διπλωματική Μελέτη στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 2016.

⁵¹ Πρόκειται για ένα θέμα που δημιούργησε και εξακολουθεί να προκαλεί έντονες οικονομικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις. Cf., Θ. ΠΑΚΟΣ, «Η μακρά πορεία της φορολογικής πολιτικής», *op.cit.*

⁵² Cf., Η. MENDRAS, *Les sociétés paysannes*, Παρίσι, Gallimard (coll. « Folio histoire »), 1995, *passim*.

⁵³ Έχει αναπτυχθεί η θεωρία ότι η αφανής σύγκρουση ανάμεσα στις πολιτικές πιέσεις και τις απαιτήσεις της οικονομικής ανάπτυξης οφείλεται στην κάμψη του ρόλου που έπαιξε η έγγειος φορολογία στην οικονομική ανάπτυξη. Το είδος της οικονομικής εξέλιξης και η καλλιέργεια κοινωνικού consensus είναι ένα από τα κοινωνιολογικά ζητήματα. Η αντίσταση του ιδιοκτήτη γης για την έκτασή του γίνεται, σε περιόδους κρίσεων, πιο έντονη και τα αντικείμενα φορολογητέας εγγείου ύλης γίνονται με τη σειρά τους αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων. Η διεθνής συγκριτική εξέλιξη του φόρου επί της γης προβάλλει, στη διάρκεια ενός αιώνα δια του μεριδίου των εγγείων φόρων στο σύνολο των φορολογικών εσόδων, την απώλεια του ρόλου της γης για τα δημοσιονομικά έσοδα. Τα δεδομένα αυτά έχει δειχθεί να επιβεβαιώνουν ότι η κάμψη του εγγείου φόρου συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση του κοινωνικού consensus. Η εξέταση των ποσοτικών δεδομένων αποτυπώνουν τη βαθμιαία απώλεια της κυριαρχίας του εγγείου φόρου στα φορολογικά έσοδα όλων των κρατών, φυσική συνέπεια της αλλαγής στην οικονομική δομή των κρατών. Ενδεικτικές οι αναφορές: ο έγγειος φόρος καλύπτει 90 % περίπου των φορολογικών εσόδων στην Γαλλία το 1790, στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1800 και στην Ιαπωνία το 1870. Οι διαφορές με την Ελλάδα είναι αξιοσημείωτες: 64 % την περίοδο 1833-42, 4,5 % στην περίοδο 1929 - 39. Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ «Η έγγειος φορολογία. Το πεδίο υπέρβασης της οικονομικής θεωρίας και της πολιτικής πράξης», *Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας* 1989/(Δεκ.), σσ. 1749-1755.

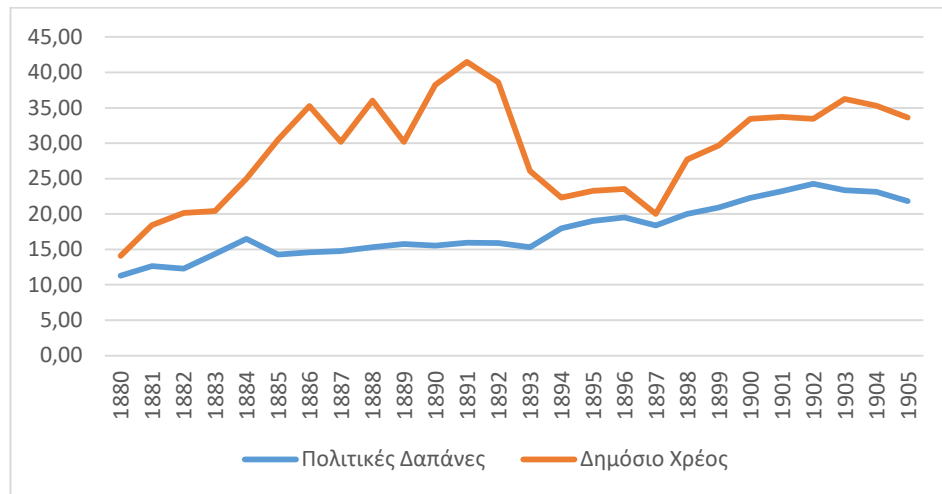
Διάγραμμα 6.13
 Σύνθεση και εξέλιξη των Πολιτικών Δαπανών (εκατ. δρχ.)
 1880-1905

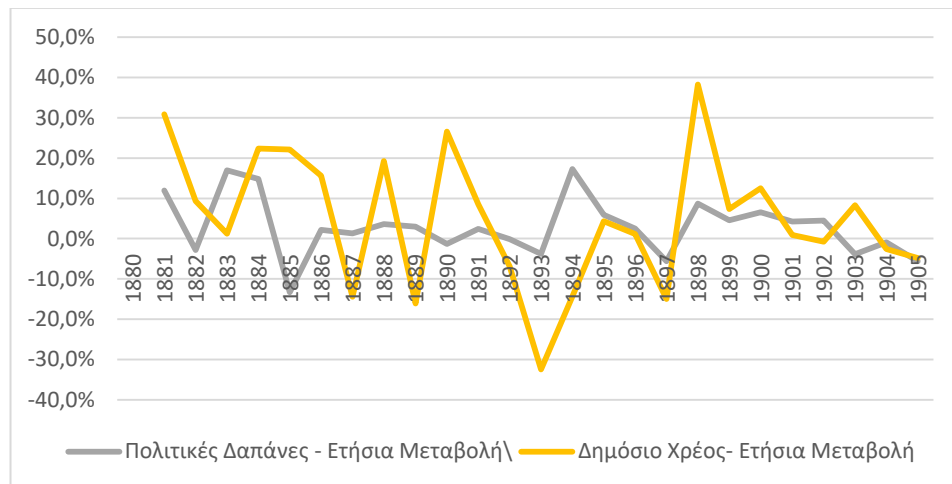
Πηγή: Παράρτημα 3.

Διάγραμμα 6.14

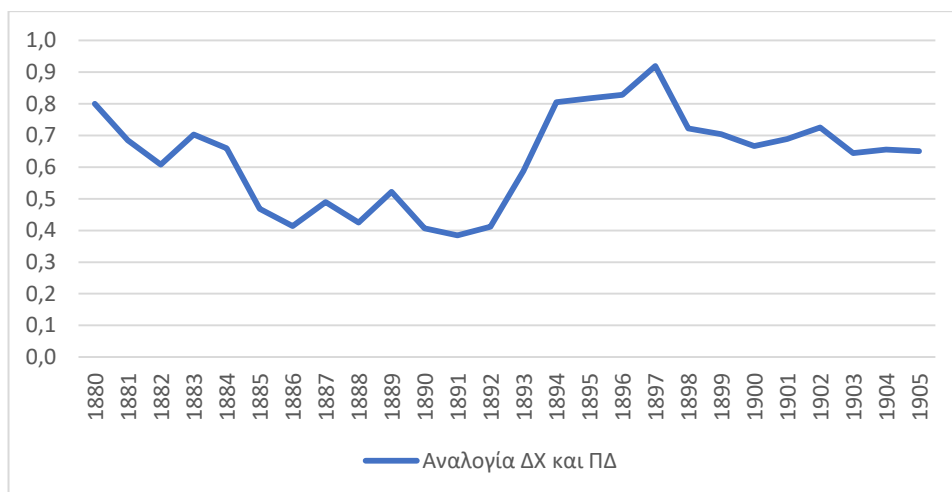
Α. Εξέλιξη Πολιτικών Δαπανών και Δημοσίου Χρέους

Β. Ετήσια Μεταβολή ΠΔ και ΔΧ

Γ. Αναλογία ΔΧ και ΠΔ

Από την ανάλυση των τεκμηρίων⁵⁴ για τα φορολογικά έσοδα, η μεταβολή τους, την περίοδο αυτή, δείχνει ότι εντείνεται η επιβάρυνση του Έλληνα πολίτη στο πνεύμα του οικονομικού και πολιτικού εκσυγχρονισμού αλλά και του κόστους από την ενσωμάτωση και αφομοίωση,⁵⁵ με τα πολιτικά οράματα στο εθνικό κράτος να είναι ιδιαίτερα ενεργά,⁵⁶ να οδηγούν δε στον εξωτερικό δανεισμό και τη διεύρυνση του δημοσίου χρέους. Η περίοδος, όπως φαίνεται μετά το 1883, με τη μεταβολή των ελλειμμάτων διευρύνουν το δημόσιο χρέος μέχρι το 1893. Η αύξηση των δαπανών για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους έχει επισημανθεί με συστηματικότητα από οικονομολόγους.⁵⁷

Όψη των δημοσιονομικών εξελίξεων που αναφέραμε για τη φορολογία και τα δημόσια έσοδα γενικότερα είναι η πίστη στην αρετή της αρίθμησης, του υπολογισμού και της πρόβλεψης των εισπρακτέων δημοσίων εσόδων, τα οποία έχουν λάβει τη μορφή των διαγραμμάτων που ακολουθούν και δείχνουν τις εκτιμήσεις για την είσπραξη των εσόδων του κράτους με τον πολίτη, κράτους και δανειστών. Η αναδρομική αυτή ανάλυση σκιαάζει προβλήματα που δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές περιόδους, με πιο ενδεικτική την περίοδο 1881-1912. Το πρόβλημα είναι μείζον και διόλου εύκολο στην αντιμετώπισή του όπως δείχνουν οι συζητήσεις στην Ελληνική Βουλή.⁵⁸ Το διοικητικό ζήτημα έρχεται να προστεθεί στην έννοια της «αντίδρασης» του πολίτη απέναντι στο φόρο, την «ανυπακοή» του, ποια η έκτασή της αλλά και πιο το μερίδιό της στη σχέση καθυστερούμενων και εισπρακτέων.

Ο υπολογισμός των εισπρακτέων και η διαχείριση των καθυστερούμενων είναι προϊόν της δημοσιονομικής γραφειοκρατίας. Ο ρόλος της εμφανίζεται στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις.⁵⁹ Ένα ζήτημα είναι ο υπολογισμός και η διαχείριση των

⁵⁴ Cf., Παράρτημα.

⁵⁵ Η νομισματική αφομοίωση, βασική μορφή πληρωμής των φόρων θα απαιτήσει μία πενταετία μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου στην εθνική διοίκηση και την αντιμετώπιση των τοπικών παραδοσιακών δικτύων εξουσίας. Cf., Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Η αυθεντία του νομίσματος*, op.cit.

⁵⁶ Το ζήτημα του «θεσμικού εκσυγχρονισμού» (Cf., Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Θεσμικός εκσυγχρονισμός*, op.cit.) στην αγροτική κοινωνία της Θεσσαλίας μετά την ενσωμάτωση δεν περνά απαρατήρητο από τον κορυφαίο ιστορικό του δικαίου Π. Καλλιγά, ο οποίος θα δημοσιεύσει με τη μορφή μυθιστορήματος τη σύγκρουση μεταξύ θετού και εθιμικού δικαίου. Cf., Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, *Θάνος Βλέκας*, Αθήνα, Νεφέλη, 1987.

⁵⁷ Cf., Γ. ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Σ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, *Η δραχμή από το Φοίνικα στο Ευρώ*. Αθήνα, Λιβάνης, 2002, σσ. 86-87

⁵⁸ Cf., Β. ΔΕΛΕΓΚΟΥ, (2008), *Ο δημόσιος τομέας στο ελληνικό κράτος (1830-1940)*, op.cit.

⁵⁹ Θέμα που μας απασχολεί στο επόμενο κεφάλαιο.

καθυστερούμενων δημοσίων εσόδων όταν εισπράττονται: γίνεται με κριτήριο τα εισπρακτέα έσοδα και το αποτέλεσμα, όταν επέρχεται, συμψηφίζεται με τα υπόλοιπα των πιστώσεων. Αυτό συμβαίνει μέχρι το 1893, όπου τα υπόλοιπα από τις αδιάθετες πιστώσεις διοχετεύονται αποκλειστικά σε έκτακτες πιστώσεις του προϋπολογισμού. Η εκτίμηση δεν αφορά μόνον τα εισπρακτέα αλλά και τον προϋπολογισμό των καθυστερούμενων, όπως προκύπτει από τα εισπραχθέντα δημόσια έσοδα. Ένα άλλο ζήτημα είναι η τεχνική του υπολογισμού: θα γίνει την περίοδο αυτή ακόμη πιο συστηματική (μία ακόμη σημαντική αλλαγή στην οργάνωση των δημοσίων οικονομικών), καθώς τα εισπρακτέα δημόσια έσοδα βασίζονται στο μέσο όρο των αποτελεσμάτων των τριών τελευταίων ετών, ενώ δε δίνεται προτεραιότητα στα αποτελέσματα του τελευταίου οικονομικού έτους. Ορισμένες τεχνικές λεπτομέρειες δείχνουν πώς ο υπολογισμός γίνεται πιο σύνθετος: αν η βεβαίωση των εσόδων της τελευταίας οικονομικής χρήσης που υπολογίζεται είναι κατώτερη από το μέσο όρο, τα εισπρακτέα θα βασιστούν επί των εισπραχθέντων και με βάση την αναλογία των αποτελεσμάτων των εισπράξεων σε σχέση με τις βεβαιώσεις κάθε φόρου για τα τρία προηγούμενα έτη, τα οποία ως προς τις προσόδους παρουσιάζουν καθυστερήσεις. Πρόκειται για μία περίτεχνη τεχνική που αποκαλύπτει τις δυσκολίες να εφαρμοστεί σε όλες τις κατηγορίες των εισπρακτέων δημοσίων εσόδων εξαιτίας ειδικών προβλημάτων που χαρακτηρίζει κάθε μία από αυτές.⁶⁰

Η κρίσιμη πενταετία 1893-1898 δείχνει ακόμη πιο έντονη την αλλαγή που γίνεται στη δημοσιονομική πολιτική, μια πολιτική που έχει στόχο τη στάθμιση στον εκσυγχρονισμό των οργανωτικών, των διοικητικών και των λειτουργικών δομών του Ελληνικού κράτους, τόσο ως προς το μηχανισμό συγκέντρωσης πόρων όσο και των δαπανών.⁶¹ Ο Α. Ανδρεάδης εντοπίζει στην πλευρά των δημοσίων εσόδων και ειδικότερα στη φορολογική πολιτική τα σφάλματα της περιόδου στην άσκηση της δημοσιοοικονομικής πολιτικής σημειώνοντας από δύο απόψεις ότι:⁶²

⁶⁰ Cf., Β. ΔΕΛΕΓΚΟΥ, (2008), *Ο δημόσιος τομέας στο ελληνικό κράτος (1830-1940)*, op.cit.· Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit.

⁶¹ Cf., Θ. ΠΑΚΟΣ, «Η μακρά πορεία της φορολογικής πολιτικής», op.cit.

⁶² Cf., Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, «Εθνικά Δάνεια και Ελληνική Δημοσία Οικονομία», *Ανδρέου Μ. Ανδρεάδου Έργα*, op.cit., Τ. II, σσ. 404-405.

«Καθ' εαυτήν, η φορολογική πολιτική είναι δύσκολον να καταδικασθή διότι τα είδη εφ' ων εισήχθησαν οι νέοι φόροι, είδη εν ταυτώ απολαύσεως και κοινής χρήσεως, ήσαν λίαν κατάλληλοι δια φορολογίαν(...). Από της απόψεως δ'όμως του εισηγητού αυτής, η εν λόγω φορολογική πολιτική φαίνεται ανεπαρκής. Εφ' όσον πράγματι ο Τρικούπης εζήτηε αύξησιν δαπανών, διότι εφρόνει ότι επέκειτο ο περι πάντων αγών, έπρεπε να εφαρμόση την εν ώρα πολέμου συνιστωμένην ηρωϊκήν οικονομίαν, δηλαδή να συστείλη κατά το ενόν τας πολιτικές δαπάνας και να αύξησει τους φόρους εις το επίπεδον όπερ απήτουν αι περιστάσεις».

Η διάρκειά τους κρίνεται επίσης θετικά από τον Α. Ανδρεάδη και δικαιολογεί την χρονική κατανομή που υιοθετήσαμε:⁶³

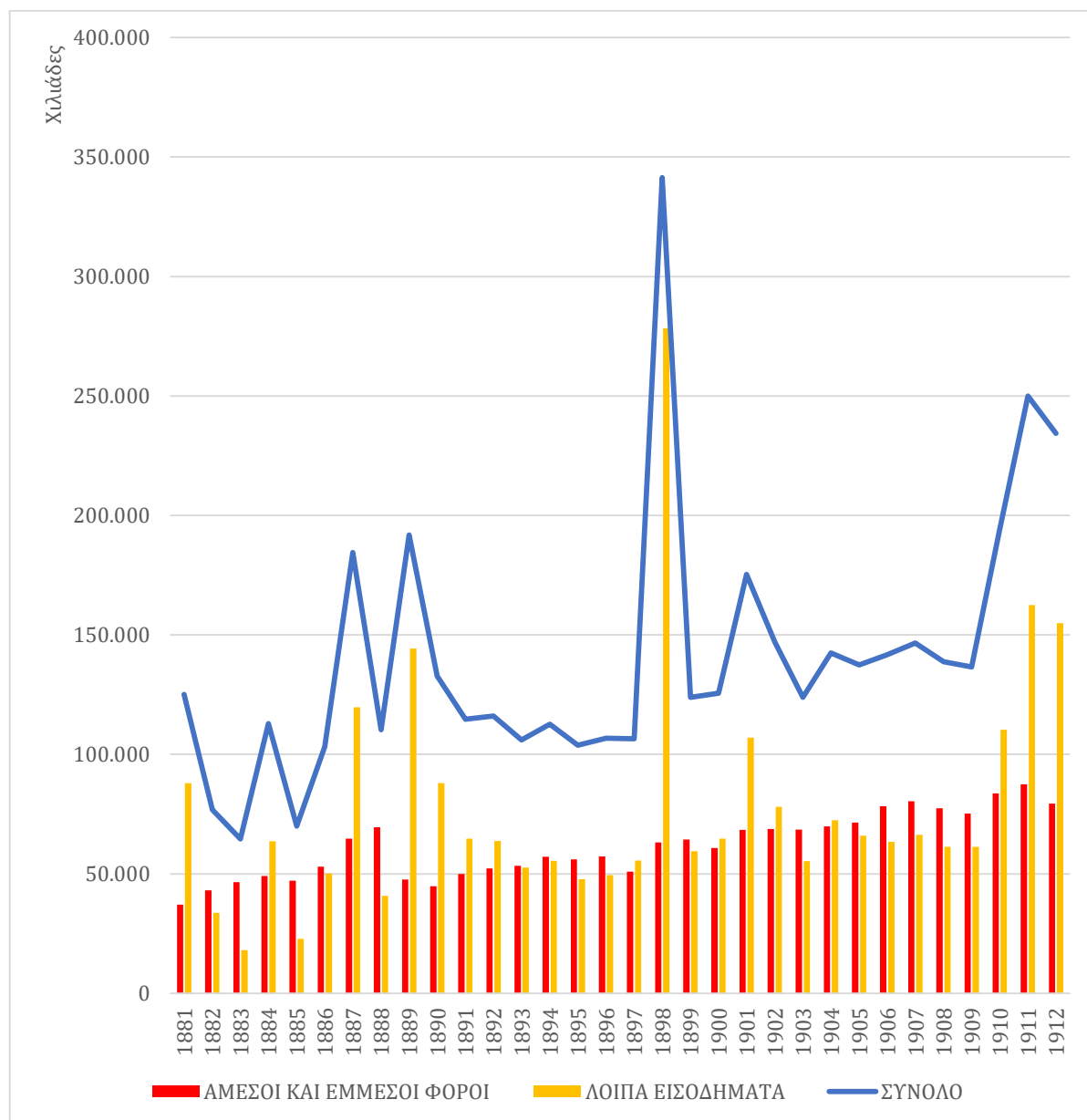
«Αι νέαι φορολογίαι ήσαν(...) πολύ ευφυείς και προσηρμοσμένοι εις τον χαρακτήρα του λαού, απόδειξις δε τούτου είναι ότι, μετ' αποπείρας τινάς καταργήσεως, διετηρήθησαν εν τέλει και υπ' αυτών των αντιπάλων, ακόμη δε σήμερον μετά τεσσαράκοντα και πλέον έτη αποτελούσι την βάσιν της ημετέρας νομοθεσίας όσον αφορά εις τους εμμέσους ενδήμους φόρους και τα μονοπώλια, μέχρι τινός δε και τα τελωνεία».

Η πολιτική περίοδο προσδιορίζεται από έντονες αντιπαραθέσεις. Το σημαντικότερο είναι η περίοδος 1881-1912 αναδεικνύει το είδος του φορολογικού κράτους: η έμφαση δίνεται πλέον στους έμμεσους φόρους. Η ένδειξη των εξελίξεων αποτυπώνεται τόσο στη σχέση άμεσων και έμμεσων φόρων ως προς τα λοιπά δημόσια έσοδα (διάγραμμα 6.16) αλλά και την αναλογία δημοσίων εσόδων ανά κάτοικο, όσο, το σημαντικότερο (και καταληκτικό σημείο), στην αναλογία έμμεσων προς άμεσους φόρους: η αναλογία έχει την κατώτερη τιμή 1,2 φορές υψηλότερη των αμέσων στην αρχή και στο τέλος της περιόδου φθάνει τις 2,5 περίπου φορές, εξέλιξη όμως που έχει ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1870 (βλ. διάγραμμα 6.18).

⁶³ Ibid, σ. 397.

Διάγραμμα 6.16

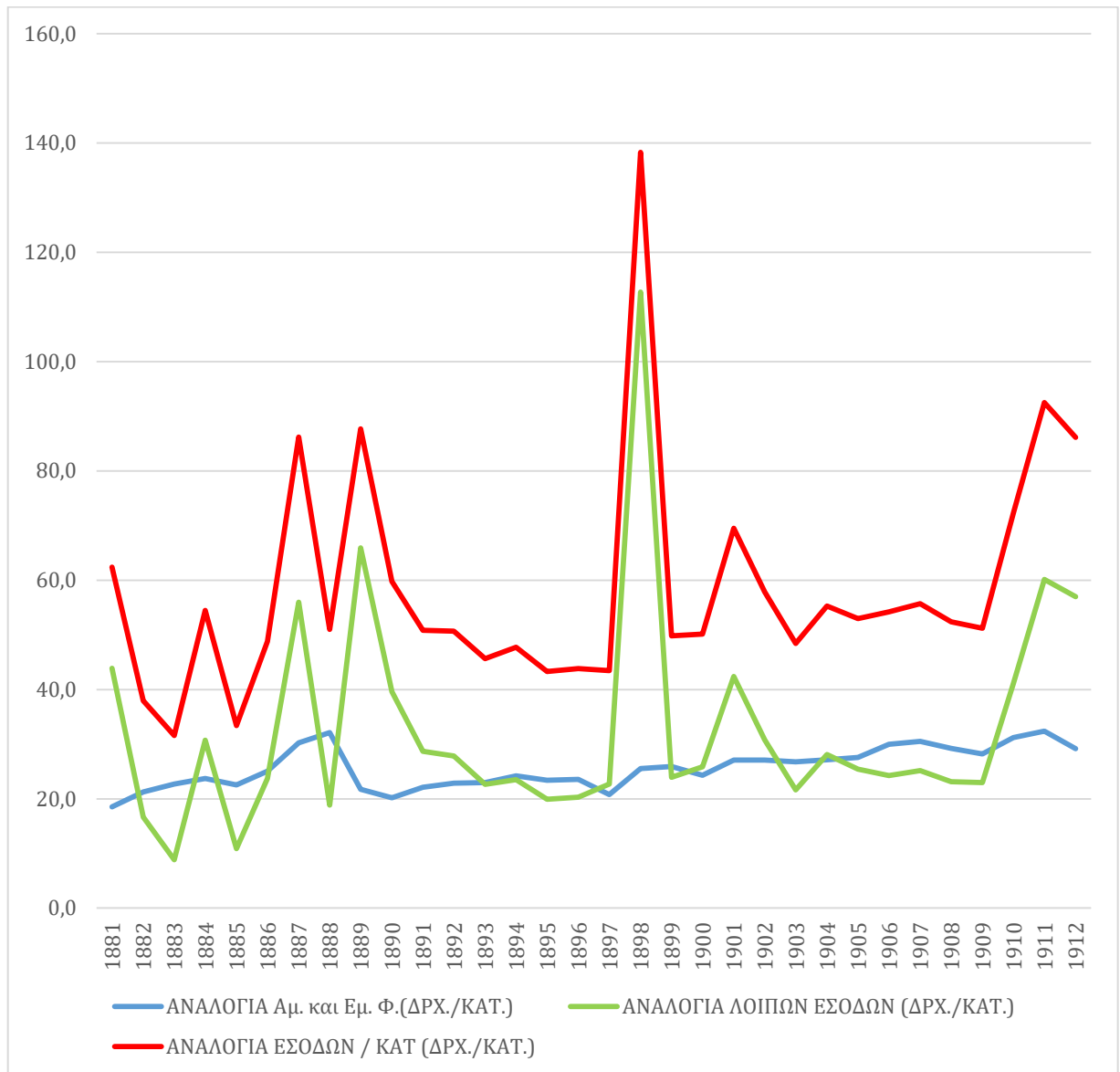
Εξέλιξη αμέσων και εμμέσων φόρων έναντι των λοιπών εσόδων (000 δρχ.)

Πηγή: Παράρτημα 3

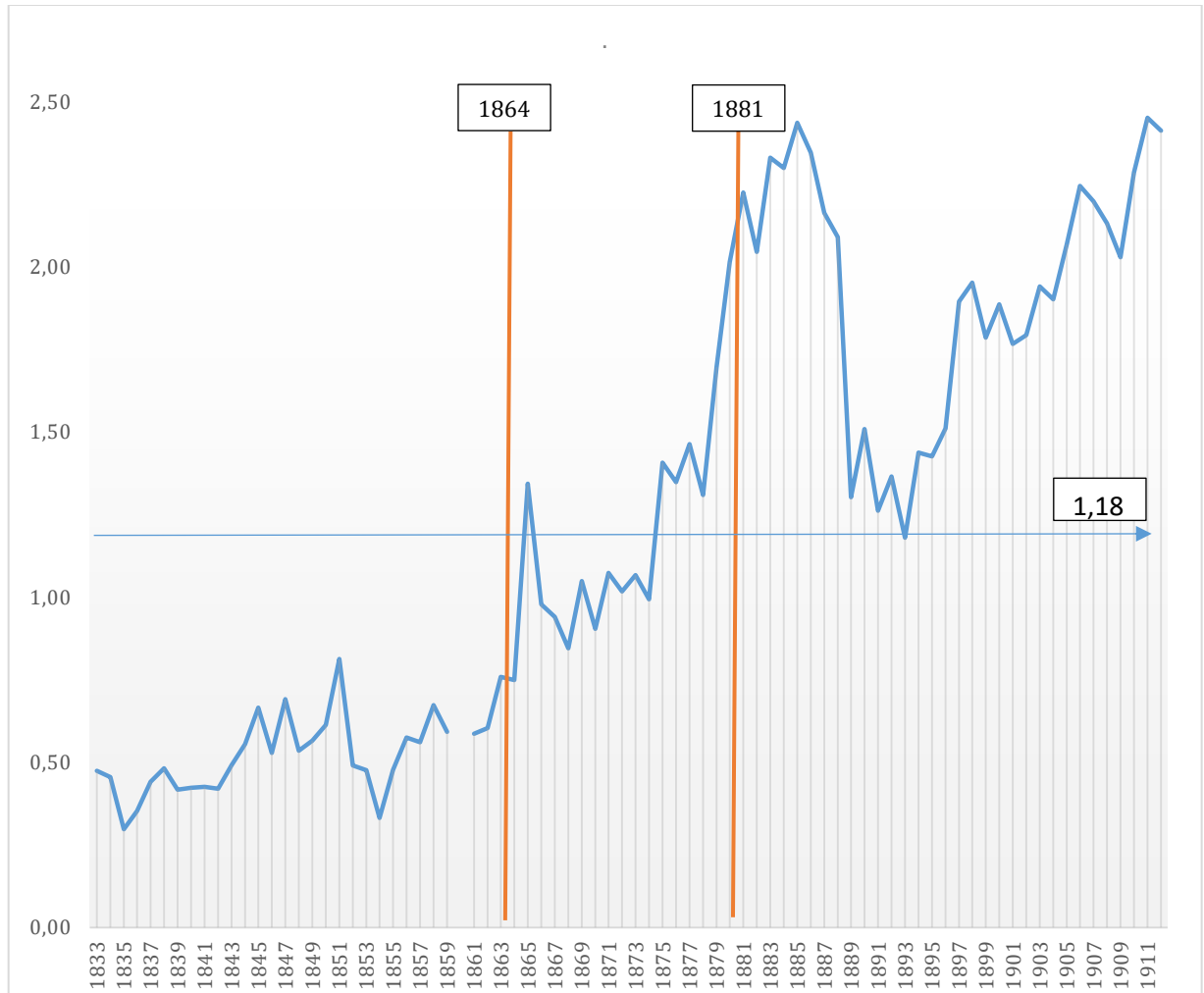
Διάγραμμα 6.17

Αναλογία κατά κάτοικο κατηγορίας δημοσίων εσόδων (δρχ.)

Πηγή: Παράρτημα 3

Διάγραμμα 6.18
Αναλογία Έμμεσων Φόρων / Άμεσων Φόρων

Πηγή: Παράρτημα 3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Κυρίαρχη εθνική φορολογία και Διεθνείς εξελίξεις

VII.1 Η δοκιμασία του κυρίαρχου εθνικού κράτους, σσ. 287-303 ~ VII.2 Οι συγκρίσεις μεταξύ εθνικών κρατών, σσ. 310-334.

VII.1 Η δοκιμασία του κυρίαρχου εθνικού κράτους

Ο φόρος και η φορολογία, όσο παραμένουν υπόθεση της εθνικής επικράτειας και των παραδοσιακών χρόνιων αντιλήψεων για την άσκηση της φορολογικής πολιτικής από τη διοίκηση και την αποδοχή, με νομιμοποίησή τους από την κοινωνική αντίληψη του πολίτη, προσδιορίζονται από χαρακτηριστικά που μόνον η συστηματική, συγκριτική και διεθνοοικονομική προσέγγιση μπορεί να ενσωματώσει την κοινωνική κριτική και την πολιτική νομιμοποίηση. Η αποδέσμευση από την Πολιτική Οικονομία της μελέτης του Φόρου διά της Δημοσιοοικονομικής Κοινωνιολογίας και η ενθάρρυνση της Κοινωνιολογίας να διευρύνει τα πεδία της με την Κοινωνιολογία του φόρου απαιτεί μεγαλύτερες και απρόσμενες δυνάμεις από μόνη την ακαδημαϊκή σκέψη και τη θεωρία των κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων.

Το πρότυπο του έθνους κράτους παραμένει κυρίαρχο όλη την περίοδο που μας απασχόλησε, πολύ περισσότερο, για την περίοδο που ξεκινά από τα πρώτα χρόνια της δεύτερης δεκαετία του 20^{ού} αι. και φθάνει με τη μορφή αυτή μέχρι την έκρηξη του Β' παγκοσμίου πολέμου. Δανείζομαι από τον M. Mann¹ ότι η τεράστια συγκαλυμμένη επίδραση του έθνους κράτους στις ανθρωπιστικές επιστήμες έχει συνέπεια αυτό να

¹ Cf., M. MANN, *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*, op.cit., σ. 14.

κυριαρχεί εξίσου στην κοινωνιολογία και την ιστορία. Η περίοδος του μακρού 19^{ου} αι. συνδυάζει περισσότερο έντονα τέσσερεις πηγές κοινωνικής εξουσίας, τις οποίες ο M. Mann, αποκαλεί ιδεολογικές, οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές.²

Πρόθεσή μας, χάρη στην επισήμανση αυτή, δεν είναι να δούμε αναλυτικά κάθε μία, ζήτηση που χαρακτηρίζεται από διαφορετικές απαιτήσεις, αλλά να επεκταθούμε διά του φόρου ως «οργάνου» και της φορολογικής πολιτικής ως «τεχνολογίας» σε μία τουλάχιστον ανάλυση μεγάλης ομάδας φόρων, λ.χ. της άμεσης φορολογίας τόσο στο παράδειγμά μας, το Ελληνικό κράτος, όσο και στη μετακένωση ή όχι ιδεών και πραγματικοτήτων που διαμορφώνονται μέσα στην εναλλαγή πολέμων και περιόδου ειρήνης. Το φορολογικό σύστημα σε αυτές τις εναλλαγές συμπυκνώνει τις τέσσερεις πηγές εξουσίας κατά τον M. Mann και διά της κινητοποίησης διαθεσίμων τεκμηρίων η συγκριτική προσέγγισή τους ενισχύει μαζί με την κατανόηση των διαφορών στην κοινωνική και πολιτική κατάσταση των συγκρινόμενων πολύ περισσότερο το μέγεθος της οικονομίας τους και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται και εξυπηρετούνται οι ανάγκες του. Οι απαιτήσεις της κοινωνίας, οι συνθήκες που επικρατούν στο εκάστοτε στάδιο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, οι πολιτισμικές προτεραιότητες και οι διεθνοπολιτικές συνθήκες, ιδίως όπως αυτές που κατά προτεραιότητα προσδιορίζονται από τις στρατιωτικές συνθήκες και που, μέσα και ανάμεσα σε πολέμους, δίνουν τη μεγαλύτερη ώθηση για τη σχέση πολίτη, φόρου και κράτους.

Ως θερμογράφος της συμπύκνωσης αυτής είναι η «απόδοση» του φόρου: τα φορολογικά συστήματα κρίνονται από την απόδοσή τους και την επίτευξη των στόχων τους που είναι πέρα από τις προθέσεις των νομοθετών και τις εκτιμήσεις των οικονομολόγων. Η προτεραιότητα των φορολογικών συστημάτων είναι η αύξηση των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού και η επιτυχία του φόρου κρίνεται από την απόδοσή του, αξιολογημένος από την ικανότητα προσαρμογής του στις συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία και την κοινωνία. Η προσαρμογή αφορά κάθε φόρο που δεν είναι σε μακροχρόνια σχέση με τον πολίτη και ακόμη σταθμίζεται η σχέση του πολίτη και της διοίκησης με αυτόν: η σχέση αυτή ισχύει τόσο στην περίπτωση μεταβολής των εθνικών συνόρων όσο και στις μεγάλες μεταβολές που χαρακτηρίζουν τις αλλαγές στη διοίκηση του εθνικού κράτους. Η απαίτηση για όλο και πιο πολύπλοκες και ιδιαίτερα

² Ibid, σ. 15.

εξειδικευμένες γνώσεις στη διαδικασία βεβαίωσης των φόρων δεν είναι εύκολο να εφαρμοστεί σε μία χώρα, η οποία αδυνατεί να μεταβάλει τις υλικοτεχνικές υποδομές της, και να διαθέσει την εξειδικευμένη εργασία που απαιτείται από την εκτίμηση στον υπολογισμό και τη συγκέντρωση πόρων. Το ενδεικτικό παράδειγμα της περιόδου είναι η μεγάλη συζήτηση για το φόρο του εισοδήματος.

Χάρη σε αυτόν το θερμογράφο διακρίνεται η ποιότητα και το μέγεθος μιας εθνικής οικονομίας, ανιχνεύεται η κοινωνική διαστρωμάτωση των πολιτών δια της ταξινόμησης εισοδημάτων και επαγγελμάτων, εντοπίζονται οι αντιλήψεις και πρωτίστως οι στάσεις του πολίτη απέναντι στο φόρο. Η δοκιμασία του εθνικού κράτους είναι ο παράγοντας που αποτυπώνεται στις μεταβολές του θερμογράφου: όλες οι Βαλκανικές χώρες θα μεταρρυθμίσουν τα φορολογικά τους συστήματα αμέσως μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Βασική αιτία η αλλαγή των εθνικών συνόρων, ζήτημα που μας απασχόλησε μέχρι τώρα. Ο φόρος και ο πολίτης στο Ελληνικό κράτος συλλαμβάνεται με τις μεταρρυθμίσεις που φέρνουν τόσο οι πολιτικές επιλογές επώνυμων πρωθυπουργών και υπουργών οικονομικών, περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένες, όσο και οι υποχρεωτικές φορολογικές αλλαγές με στοιχεία μεταρρύθμισης, άμεσα για τις περιοχές μεταβολής των εθνικών συνόρων όσο και του εθνικού κράτους στο σύνολό του. Αν οι πρώτες έτυχαν ιδιαίτερης αναφοράς, οι δεύτερες δεν ευτύχησαν ιδιαίτερα. Οι αλλαγές των εθνικών συνόρων στις βαλκανικές χώρες μετά τη λήξη του Α' παγκοσμίου πολέμου με διαφορές στο χρόνο δείχνουν να γίνεται πιο ισχυρό το αίτημα για δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών, την αύξηση της απόδοσης των φόρων και ιδιαίτερα των αμέσων φόρων, τη σημασία που έχουν οι επιπτώσεις από τη μεταβολή των κοινωνικών και δημογραφικών συνθηκών κάθε χώρας, τις ταμειυτικές ανάγκες του κράτους για την κάλυψη δαπανών, την αντίληψη ότι απαιτείται συστηματικότερη συγκέντρωση δημοσίων πόρων με σταθερότητα (μία ανιχνεύσιμη πολιτική, με παραλλαγές, σε όλες τις περιόδους ξενικής κατάκτησης ελληνικών περιοχών) ώστε η σχέση πολίτη και φόρου να μην δοκιμάζεται από έκτακτες εντάσεις.

Διεθνείς δονήσεις ξεκινούν το 1912, οι οποίες ενισχύουν το κλίμα αβεβαιότητας στη διεθνή οικονομία και πολιτική με άμεσες επιπτώσεις στην εθνική οικονομία,³ προκαλούνται και στην Αίγυπτο και την Τουρκία. Στο δεύτερο εξάμηνο του 1912 έχουμε

³ Προκαλούνται στην Αίγυπτο και την Τουρκία.

την «εξ ολοκλήρου υπό του εν πάση μυστικότητα αποφασισθέντος και όλως απροσδοκίτως και εξ απήνης εκραγέντος Βαλκανικού πολέμου».⁴ Συνοδεύεται από μια αλυσίδα ισχυρών αρνητικών παραγόντων στη διεθνή οικονομία και πολιτική στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αι.: ο ιταλοτουρκικός πόλεμος, η Βαλκανική κρίση, ο εμφύλιος πόλεμος στο Μεξικό.⁵ Την αλυσίδα των παραγόντων ενισχύουν ευρύτερες συρράξεις και εσωτερικές αναταράξεις στα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα:⁶ πεδίο εντάσεων αποτελούν οι κοινωνικές διεκδικήσεις, οι οποίες επηρεάζουν το ρυθμό ανάπτυξης των βιομηχανικών κρατών. Πιο σοβαρό το ζήτημα της νομισματικής αναταραχής που επεκτείνεται σε όλες τις αγορές του κόσμου.

Από τη διάχυσή της προκαλείται άνοδος των επιτοκίων, εκδηλώνεται η διαταραχή των χρηματιστηρίων, με συνέπεια την απώλεια χρηματιστηριακών αξιών στο ισχυρά κέντρα του Παρισιού, του Λονδίνου ή σε αυτά της Γερμανίας. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στις ΗΠΑ, ενέργειες όπως το νέο δασμολόγιο και η τραπεζική μεταρρύθμιση, μετά το 1913, οι οποίες επιδρούν θετικά στη διευθέτηση των διεθνών οικονομικών σχέσεων.⁷

Η έκρηξη του πολέμου και η λήξη του θα προκαλέσει ανασύνταξη μεταξύ χωρών και μάλιστα τη διάκριση ανάμεσα στις πιστώτριες και οφειλέτιδες χώρες, θέμα που απασχολεί πολύ έντονα την Ελλάδα:⁸ πριν από τον πόλεμο οφειλέτιδες χώρες είναι όσες παρέχουν πρώτες ύλες και γεωργικά προϊόντα σε αντάλλαγμα των κεφαλαίων που δανείζονται για τις ανάγκες της εθνικής τους οικονομίας.⁹ Ο δανεισμός του κράτους βασίζεται στην αύξηση των εξαγωγών, αφού βελτιώνει την παραγωγικότητα και την ικανότητα να εκπληρώνονται οι δανειακές υποχρεώσεις της οφειλέτιδας χώρας. Η λήξη του παγκοσμίου πολέμου αλλοιώνει την κατάσταση, οι οφειλέτιδες χώρες θα περιέλθουν

⁴ Cf., ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ, *Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1911*, Αθήνα 1912.

⁵ Cf., J. JOLL, *Η Ευρώπη 1870-1907*, op.cit.· L. POMMAY, *Apprecu d'Histoire Économique Contemporaine, 1890-1945*, Παρίσι, Librairie des Medicis, 1946, *passim*.

⁶ Cf., J. JOLL, *Η Ευρώπη 1870-1907*, op.cit.

⁷ Cf., ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ, *Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1912*, Αθήνα 1913.

⁸ Cf., Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Δημοσιονομικά, Νομισματικά, Τραπεζικά, «Περί του Δημοσίου Χρέους», Φ. 29 (19) και για την αναφορά Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ, *Οικονομικός Εθνικισμός*, Θεσσαλονίκη, Univeristy Studio Press, 1999, *passim*. Και για τα επόμενα επίσης.

⁹ Ο διακανονισμός των διεθνών δανειακών υποχρεώσεων γινόταν σε μάλλον σταθερά πλαίσια που ρύθμιζε η σχετικώς κανονική λειτουργία του χρυσού κανόνα στη συναλλαγματική αγορά. Ibid.

σε δύσκολη θέση και δεν θα μπορέσουν να καταβάλουν ούτε τους τόκους των δανείων τους. Η κατάσταση επιδεινώνεται γενικότερα καθώς εμφανίζεται νέα κατηγορία διεθνών υποχρεώσεων για την πληρωμή στο εξωτερικό των κεφαλαίων που δεν χρησιμοποιούνται για παραγωγικούς σκοπούς. Δηλαδή, στα εμπορικά χρέη προστίθενται τα «πολιτικά» και αυτά είναι οι επανορθώσεις. Οι περιορισμοί των συναλλαγών και η μείωση του διεθνούς εμπορίου έχουν σοβαρή επίπτωση¹⁰ στην προώθηση αντιοικονομικών θεωριών, Σημαντικότερη ανάμεσά τους αυτή της «οικονομικής αυτάρκειας», η οποία ενισχύει τις ιδέες και τις πραγματικότητες επιβολής του οικονομικού εθνικισμού,¹¹ στην άσκηση οικονομικής πολιτικής και αυτές με τη σειρά τους δικαιολογούν την αιτία των περιορισμών στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

Η αλλαγή των διεθνών οικονομικών συνθηκών γίνεται έτσι μία από τις ωστικές δυνάμεις για την επαναπροσέγγιση της σχέσης φόρου, πολίτη και κράτους. Σύμμαχος σε αυτήν την επαναπροσέγγιση η μόλις αναδυόμενη επιστήμη των δημοσίων οικονομικών αλλά και τα ρεύματα της δημοσιοοικονομικής κοινωνιολογίας με τις υπόρρητες επιρροές τους στην ελληνική δημοσιοοικονομική σκέψη.¹²

Τα χαρακτηριστικά για την καταλληλότητα ενός φορολογικού συστήματος προέρχονται από την έννοια της φορολογικής δικαιοσύνης, τη δημοσιονομική λειτουργία, την οικονομική αποτελεσματικότητα και το σημαντικότερο στο πνεύμα της περιόδου την κοινωνικοπολιτική περί της φορολογίας και του φόρου. Ως κοινωνικοπολιτικές αρχές του φόρου ορίζονται η έλλειψη προσδιορισμού ενός ελάχιστου ποσού για τη συντήρηση του

¹⁰ Σύμφωνα με διάφορους υπολογισμούς στο μισό ως προς το ύψος του προπολεμικού εμπορίου. Cf., L. POMMARY, *Apprecu d'Histoire Economique Contemporaine*, op.cit., σσ. 445-460.

¹¹ Ιδίως με την εφαρμογή διαφόρων ρητρών στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις και με επιπτώσεις στα δημόσια έσοδα του κράτους. Όπως είδαμε με άλλη ευκαιρία (cf., Β. Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, *Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου*, op.cit., σ. 20) οι συνέπειες για τους ηττημένους από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, στη συνέχεια όμως η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, θα αναγκάσει πολλές χώρες να λύσουν το πρόβλημα της επιλογής μεταξύ της εξωτερικής και εσωτερικής ισορροπίας διακόπτοντας τις εμπορικές διασυνδέσεις τους με τον εξωτερικό κόσμο. Η διακοπή θα γίνει με την υιοθέτηση της «ρήτρας» στις εμπορικές τους σχέσεις, ρυθμιστής πια και δασμολογικών εσόδων του κράτους. Πέραν των ακαδημαϊκών απόψεων που διατυπώνονται στην πολιτική υπεράσπιση των πρακτικών της διεθνούς εμπορικής πολιτικής το θέμα θα λάβει ακόμη μεγαλύτερη διάσταση και για πρώτη φορά θα συζητείται σε διεθνή όργανα, όπως στις συνεδριάσεις των επιτροπών της Κοινωνίας των Εθνών. Στις συζητήσεις φαίνεται η ένταση ανάμεσα στα οικονομικά αποτελέσματα από την υιοθέτηση της «ρήτρας», συνδεδεμένα τόσο με την εξωτερική εμπορική πολιτική που ακολουθεί κάθε κράτος όσο και με την φιλελεύθερη ή προστατευτική πολιτική που επικρατεί στις εμπορικές σχέσεις μεταξύ κρατών.

¹² Όπως συμβαίνει με τον Α. Ανδρεάδη και τη σχέση του με την Ιταλική σχολή δημοσιοοικονομικής σκέψης. Cf., Β. ΡΑΠΑΝΟΣ, «Ο Ανδρέας Ανδρεάδης και οι σύγχρονες απόψεις για τη φορολογία», Μ. ΨΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, 2008, σσ. 39-42.

πολίτη, το οποίο πρέπει να παραμένει εκτός φορολογίας (: αφορολόγητο) και η φορολογία δεν λάμβανε υπόψη της την οικογενειακή κατάσταση του φορολογουμένου. Μία νέα διάσταση στην αντίληψη περί φόρου αλλά και των τεχνικών υπολογισμού του καθώς οι μεταβολές συνυπάρχουν με τους παράγοντες δημιουργίας εισοδημάτων και πλούτου και οι διεθνείς εξελίξεις προεικάζουν σημαντικές αλλαγές μέσα από την επιρροή άγνωστων μέχρι χθες παραγόντων και αλληλεξαρτήσεων μεταξύ εθνικών κρατών.

Η αλληλεξάρτηση προσήλθε με απροσδόκητο σε ένα βαθμό και ανεξέλεγκτα βίαιο τρόπο. Είναι η περίοδος (μετά το 1912) όπου η διαδοχή στο Ελληνικό κράτος μεταξύ πολέμου, μέσα στις βαλκανικές εντάσεις και με την μεγάλη επέκταση των εθνικών συνόρων (κρίσιμο ζήτημα για την «μετάβαση» του φορολογούμενου πολίτη από την Τουρκική φορολογική νομοθεσία στην Ελληνική),¹³ εθνικού διχασμού και συμμετοχής στον παγκόσμιο πόλεμο ενισχύει την πεποίθηση για περισσότερες από μία παραμέτρους για μία φορολογική μεταρρύθμιση. Μέχρι αυτήν την περίοδο το φορολογικό σύστημα παρουσιάζεται ως «μη παραγωγικό», «μη ελαστικό», «πολυδάπανο», «πολυσύνθετο» και ως τέτοιο δεν εξυπηρετεί τις δημοσιονομικές ανάγκες του κράτους.

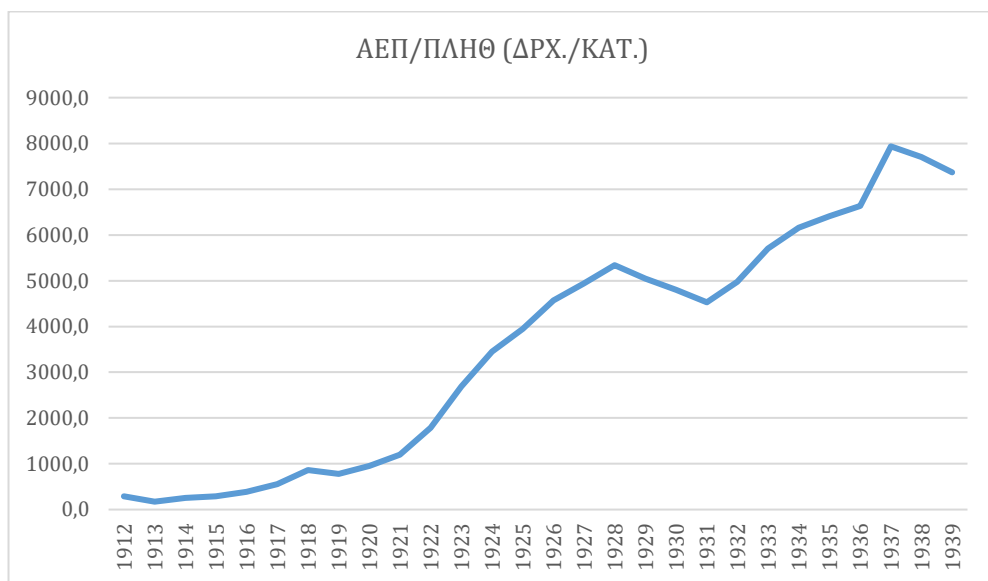
Η επικέντρωση της ανάλυσης την περίοδο αυτή, για την αιχμηρή σχέση πολίτη και φόρου, είναι η εκτίμηση για τη δαπανηρότητα στη διαδικασία της συλλογής των φόρων, πολύ δε περισσότερο στην πίεση που ασκεί στις παραγωγικές λειτουργίες του Ελληνικού κράτους. Το εθνικό εισόδημα της χώρας μεταβάλλεται με αισθητό τρόπο (βλ. διάγραμμα 7.1) και μαζί του οι αναλογίες μεταξύ δημοσίων εσόδων και φόρων, όπως φαίνεται στα διαγράμματα 7.2 (Α-Δ). Από εδώ δύο ζητήματα, ένα εθνικό και ένα διεθνές: Στο πρώτο η

¹³ Η βίαιη αυτή μεταρρύθμιση της φορολογίας για τον κάτοικο των Νέων Επαρχιών υποκινεί το Ελληνικό κράτος να αναζητήσει τον τρόπο μετάβασης από το φορολογικό σύστημα των περιοχών υπό την τουρκική φορολογική νομοθεσία σε αυτό της εθνικής φορολογικής οργάνωσης. Η μετάβαση, λαμβάνοντας υπόψη, τις βαθμιαίες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία τείνει να πλησιάσει στην φορολογική διοίκηση της Ελλάδας. Η κατηγοριοποίηση είναι παράγοντας κοινωνικής αποδοχής ομοιοτήτων αλλά και εθνικών προσδοκιών: στους άμεσους φόρους ο κάτοικος της Μακεδονίας το 1911 έχει να αντιμετωπίσει ως τέτοιους τον κτηματικό φόρο, τον φόρο επιτηδευμάτων, οδοποιίας, ζώων, δεκάτης, το αντισήκωμα απαλλαγής στρατιωτικής υποχρέωσης, το φόρο επί των ιδιωτικών δασών, των μεταλλείων, το έσοδο από δελτία φορολογίας. Οι τελωνειακοί δασμοί (ζήτημα που μόλις μας απασχόλησε) οι φόροι στα οινοπνευματώδη, στην αλιεία και το κυνήγι συνιστούν άμεσους φόρους. Τα μονοπώλια όπως και τα δικαιώματα τελών και άλλες μορφές εσόδων συνιστούν το λιγότερο απαιτητικό πεδίο για τη «φορολογική μεταρρύθμιση» της νέας αυτής επέκτασης των εθνικών συνόρων. Cf., ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, *Στοιχειώδης περίληψις της Τουρκικής Φορολογικής Νομοθεσίας και του Συστήματος της ακινήτου ιδιοκτησίας*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1912, *passim*. Το ζήτημα αποκτά μεγαλύτερη διάσταση καθώς η «μεταρρύθμιση» αφορά στο μισό πλέον πληθυσμό του Ελληνικού κράτους, που γίνεται όμως σε περίοδο μεγάλων εσωτερικών και διεθνών εντάσεων, ώστε σε μεγάλο βαθμό να αφομοιωθεί και σε μεγαλύτερο να μετατοπισθεί μετά τη λήξη του Μεγάλου πολέμου.

φορολόγηση του ακαθάριστου εισοδήματος εμποδίζει την παραγωγή και δυσχεραίνει την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας. Η επισήμανση γίνεται από τον Α. Αγγελόπουλο σε μία εξαιρετική όμως περίοδο με απρόβλεπτη την εξέλιξη του παγκοσμίου πολέμου. Η σχέση όμως με τους πολύ υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την στάση του πολίτη απέναντι στο φόρο με την καθυστέρηση και τη φοροδιαφυγή, δείχνει ακόμη πιο έντονα το πλέγμα της σχέσης φόρου και πολίτη ακόμη και σε πολεμικές συνθήκες. Το άλλο ζήτημα αφορά στη σύγκριση φόρου και πολίτη σε βαλκανικές χώρες όπου δημιουργούνται ανάλογα στοιχεία:¹⁴ η σύνδεση του φόρου με τα δημόσια έσοδα και τη σύνθεσή τους είναι αυτή που μεταβάλλει τη σχέση πολίτη και φόρου και τη στάση του απέναντι στο κράτος.

Διάγραμμα 7.1

Μεταβολή σε τρέχουσες τιμές του κατά κεφαλή ΑΕΠ (1912-1939)

Πηγή: Πίνακες παραρτήματος 5

Η μεταβολή στο εθνικό εισόδημα και οι εθνικοπολιτικές αλλαγές ενισχύουν την κριτική απέναντι στην καθολικότητα του φόρου και τη φορολογική επιβάρυνση. Είναι η περίοδος όπου η κοινωνική κριτική επενδύεται στο λόγο των δημοσιοοικονομικών θεωριών και ο φόρος συνδέεται με την έννοια της γενικότητας και της ομοιομορφίας, ώστε να

¹⁴ Το ζήτημα προσδιορίζει τη διαφοροποιημένη διεξόδυση της κοινωνιολογίας του φόρου με διαφορετικό τρόπο στις βαλκανικές χώρες, όπως ήδη σημειώσαμε.

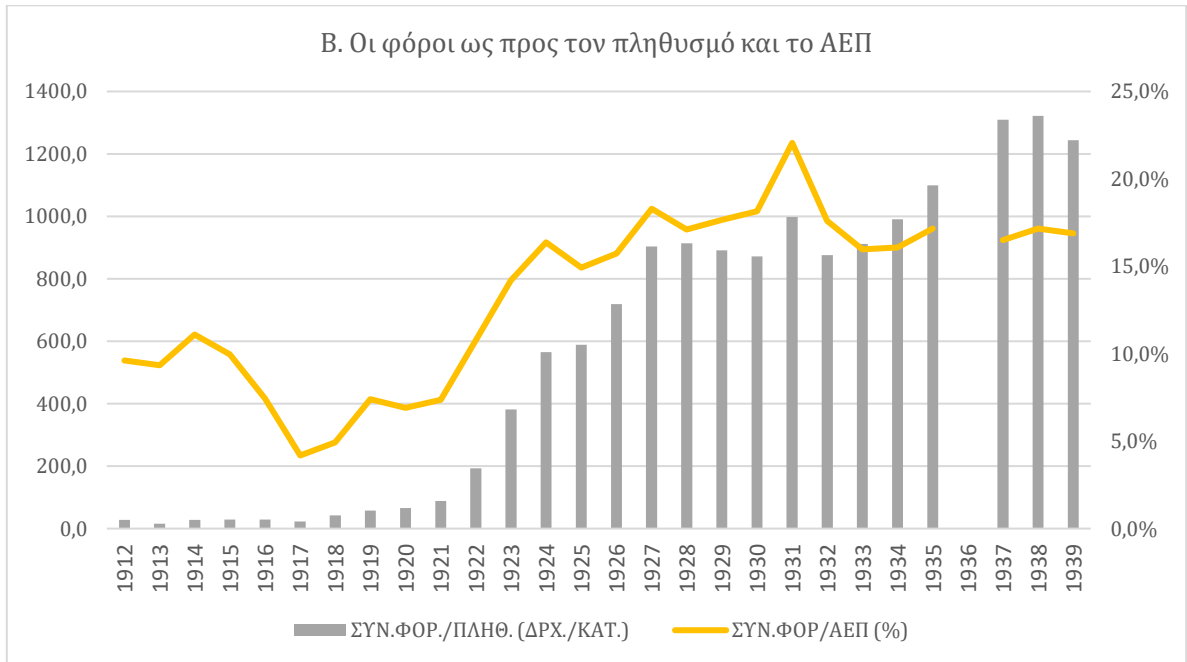
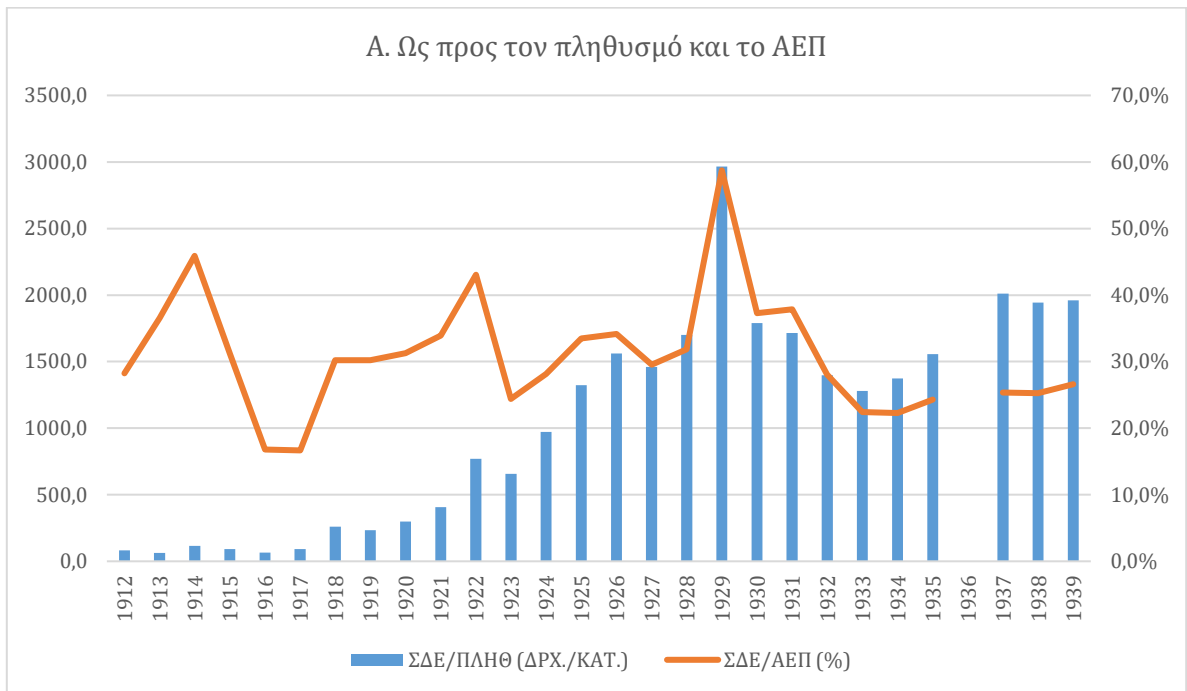
ικανοποιεί την κοινωνική αντίληψη περί δικαιοσύνης. Πολύ περισσότερο σε ένα κράτος που μεταβάλλει τόσο απότομα το πληθυσμιακό του μέγεθος και επιταχύνει τις συνάδουσες με αυτό κοινωνικές αλλαγές. Ήρθε η στιγμή ώστε η έννοια της δικαιοσύνης να ορίζεται δια της σχέσης φόρου και δημοκρατίας,¹⁵ πολύ περισσότερο τύπου κράτους και φορολογικού συστήματος με την υποχρέωση συνεισφοράς όλων, κριτήριο γενικότητας και την εφαρμογή της αρχής για τη διάκριση στην πηγή της προέλευσης των εισοδημάτων με εκβολή στη συζήτηση περί της εφαρμογής του συστήματος της προοδευτικής φορολόγησης, δηλαδή του κριτηρίου της φορολογικής ομοιομορφίας. Άλλως, διάχυτη είναι η έννοια της κοινωνικής αδικίας με όχημα αντιμετώπισης τη γνώση των στοιχείων για τη φορολογική μεταρρύθμιση.¹⁶

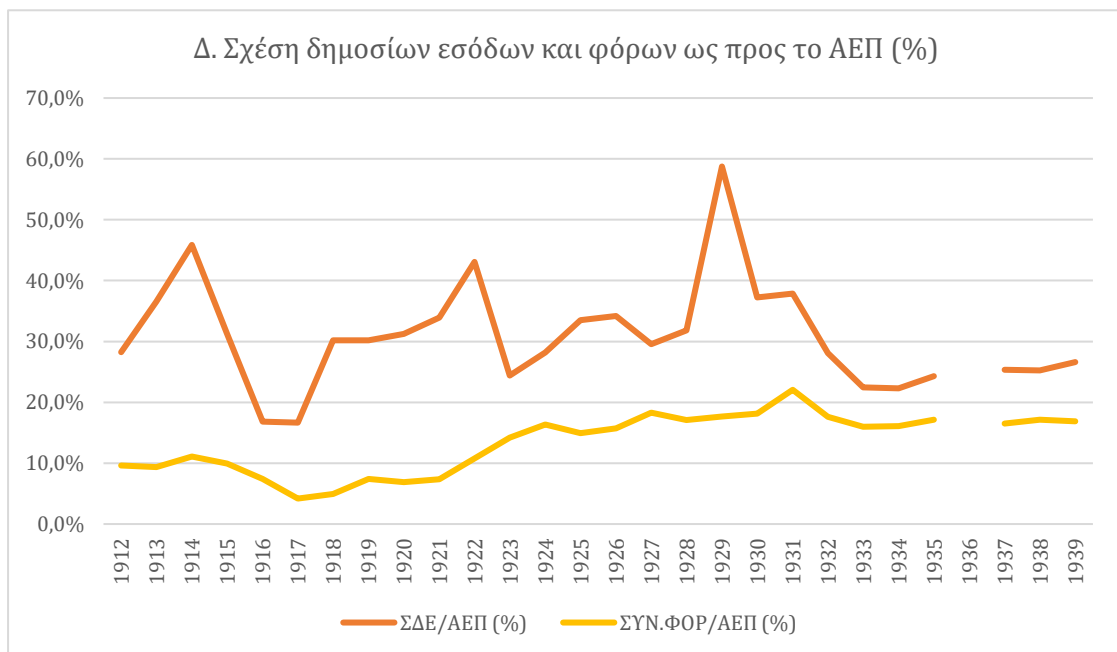
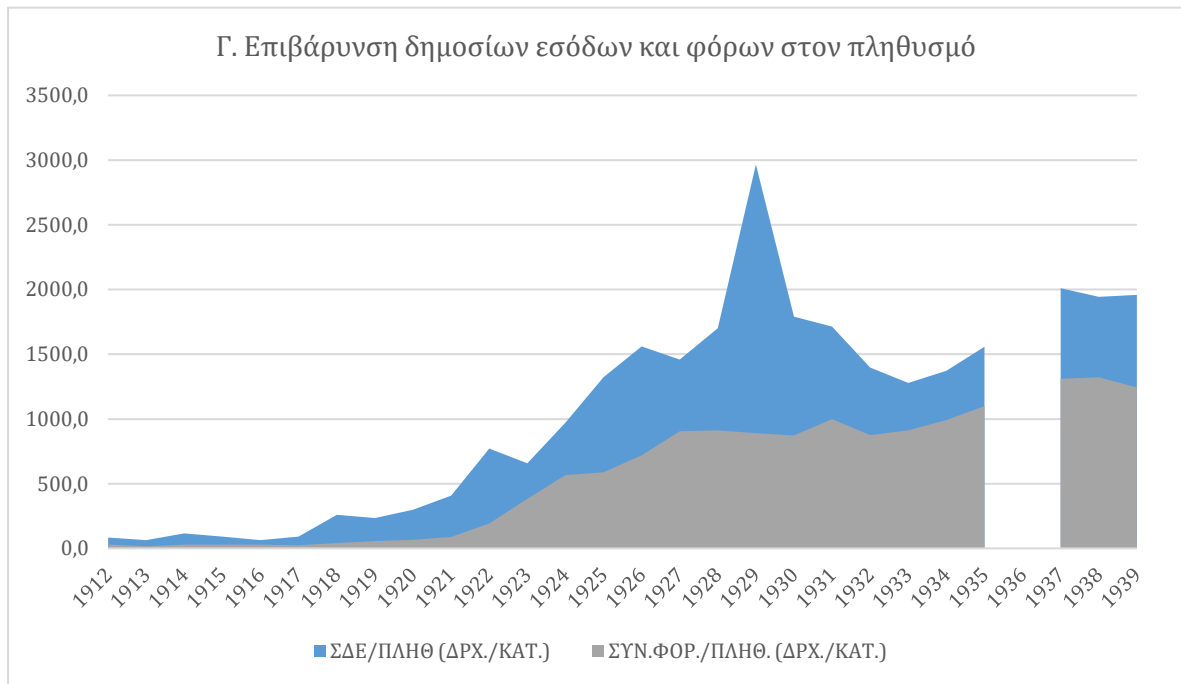
Για να συμβεί μια φορολογική μεταρρύθμιση χρειάζεται ορισμένες προϋποθέσεις. Η πρώτη αφορά στον τρόπο που εξελίσσεται η σχέση δημοσίων εσόδων προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της χώρας και τη σύνθεση των δημοσίων εσόδων. Στη σύνθεσή τους η προτεραιότητα δίνεται στους φόρους και στον τρόπο που επιβαρύνεται ο πολίτης: μετά το 1918 η σχέση των δημοσίων εσόδων εκτινάσσεται ως προς τον πληθυσμό αλλά μετά το 1930 οι φόροι τείνουν να καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των δημοσίων εσόδων (βλ. διάγραμμα 7.2 Α-Δ). Οι συνθήκες αυτές δημιουργούνται μετά τη συζήτηση και εφαρμογή της μεταρρύθμισης του 1919. Η φιλοσοφία της βασίζεται στις αρχές της γενικότητας, της καθολικότητας, της ομοιομορφίας και της αρχής του διαφορισμού των αντικειμένων φορολόγησης. Η σχέση μέτρησης και απόδοσης ξεπερνά το πρόβλημα των αναγκών του κράτους και γίνεται κοινωνικό ζήτημα τόσο ως προς την στάση του πολίτη και την αντίδρασή του όσο και την οικονομική λογική που αποτυπώνει: ο προσδιορισμός της καθαρής προσόδου στη φορολογία του εισοδήματος μέσα στη συγκρότηση των αμέσων φόρων και τη διαμόρφωση των δημοσίων εσόδων γίνεται μετά την αφαίρεση των δαπανών για την παραγωγή του εισοδήματος, συνεπώς με το καθαρό εισόδημα.

¹⁵ Μας απασχόλησε ήδη το ζήτημα αυτό με τη σύνδεση του ύψους φορολογικής επιβάρυνσης στον εθνικό πλούτο και τη σύνδεσή του με το δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης: αδύναμη φορολογική επιβάρυνση συνδέεται με χαμηλό δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης ενώ στην αντίθετη περίπτωση φορολογική επιβάρυνση ανώτερη από το 1/3 του ΑΕΠ συνδέθηκε με υψηλό δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης. Η υπόθεση αυτή απαιτεί αρκετές προσαρμογές.

¹⁶ Cf., Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Γενικά Αρχαία Φορολογίας. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις*, Εκδιδόμενα μετά τινών προσθηκών υπό Α. Θ. Αγγελόπουλου, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1935, *passim*.

Διάγραμμα 7.2
Τα δημόσια έσοδα και οι φόροι

Η μεταρρύθμιση της άμεσης φορολογίας του 1919 βλέπουμε να κινητοποιεί συζητήσεις που αναπτύχθηκαν και αντιδράσεις που εκδηλώθηκαν σε τρεις νόμους:¹⁷ τη φορολογία των καθαρών προσόδων, τη φορολογία της αυτόματης υπερτίμησης της ακίνητης ιδιοκτησίας και τη φορολογία των κληρονομιών, δωρεών και προικών. Η Ελληνική κοινωνία αλλάζει και μαζί της οι τεχνικές με τις οποίες οι πολίτες διαμορφώνουν τις κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν σε κατηγορίες δημοσίων εσόδων. Η φορολογία του καθαρού εισοδήματος είναι τυπικό παράδειγμα διάχυσης ενός φόρου από μία χώρα σε άλλη και πώς νοείται μία μεταρρυθμιστική κίνηση. Η κίνηση αυτή προσδιορίζει και άλλες χώρες των Βαλκανίων όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η φορολογία των καθαρών προσόδων στην Ελλάδα βασίστηκε στο μικτό τύπο του φόρου εισοδήματος, όπως υιοθετήθηκε στη Γαλλία, όπου διακρίνεται για τις δύο μεγάλες κατηγορίες του: την αναλυτική και τη συνθετική. Ο αναλυτικός φόρος διαφορίζει τη φορολογητέα ύλη ανάλογα με την προέλευση και τη σύλληψη του φόρου στην πηγή δημιουργίας των εισοδημάτων. Ο συνθετικός φόρος της προοδευτικής κλίμακας της φορολογίας κρίνεται από την οικονομική φοροδοτική ικανότητα του εισοδηματία. Στο πνεύμα αυτό χαρακτηρίζεται από την έννοια της φορολογικής δικαιοσύνης και ταυτοχρόνως από την ικανότητά του να αυξάνει τον εθνικό πλούτο. Πρόκειται για μία αντιπροσωπευτική αρχή του φορολογικού συστήματος, καθώς από έναν φόρο δια του κράτους προσδιορίζονται οι κοινωνικοπολιτικές αρχές του φόρου για τον πολίτη.

Εν προκειμένω λοιπόν, παράλληλα με την αρχή περί πρόνοιας στην καθιέρωση του ελάχιστου για τη συντήρησή του πολίτη που παραμένει αφορολόγητο, προκύπτει η σημαντική κοινωνικοοικονομική αλλαγή η οποία έχει ξεκινήσει και ενισχύεται στην Ελληνική κοινωνία, επιταχύνεται δε από τη σύμπτωση εθνοπολεμικών εντάσεων και κοινωνικοοικονομικών συνεπειών. Η εφαρμογή της προοδευτικής φορολογίας σε αυτές τις συνθήκες δια του φόρου εισοδήματος, μαζί με την εξασφάλιση στο δημόσιο ταμείο των προβλεπόμενων εισπράξεων, αναδεικνύει πλέον τη διαμόρφωση στόχων στις οικονομικές λειτουργίες του κράτους και αυτό σε συνάρτηση με τη μεταβολή του εθνικού πλούτου, τις διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους και φυσικά τις διεθνοπολιτικές εντάσεις, μέσα στις οποίες διογκώνονται οι στρατιωτικές υποχρεώσεις με τις δαπάνες άμυνας.

¹⁷ Για την ανάλυση cf., Β.-Α. ΦΟΥΡΝΑΡΗ, *Μηχανισμοί εγκοινωνισμού ή κοινωνικού αποκλεισμού. Η Φορολογία στο Ελληνικό κράτος 1919-1932*, op.cit.

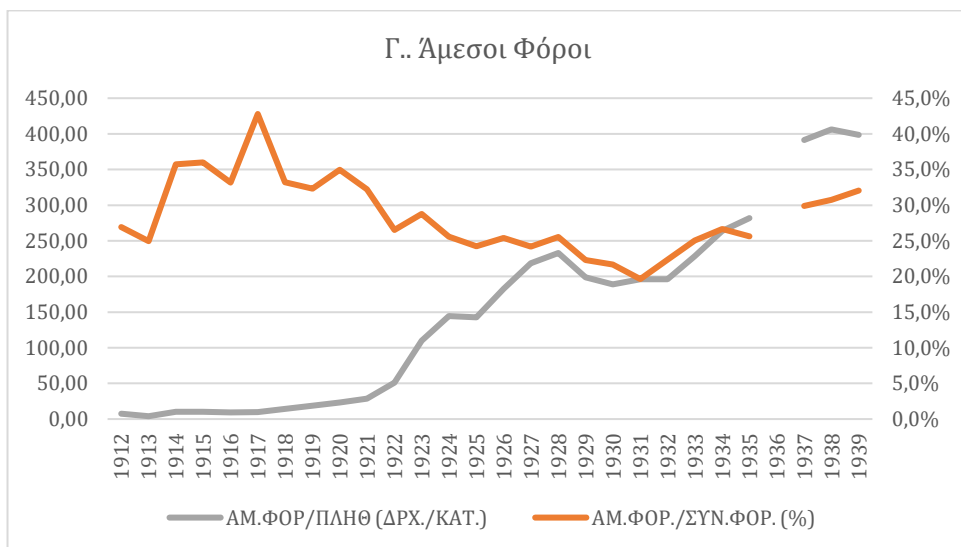
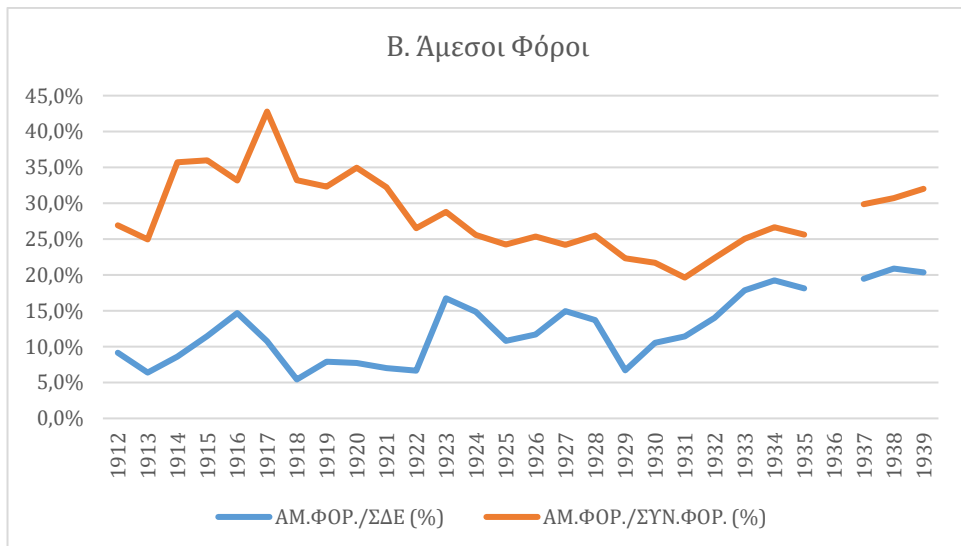
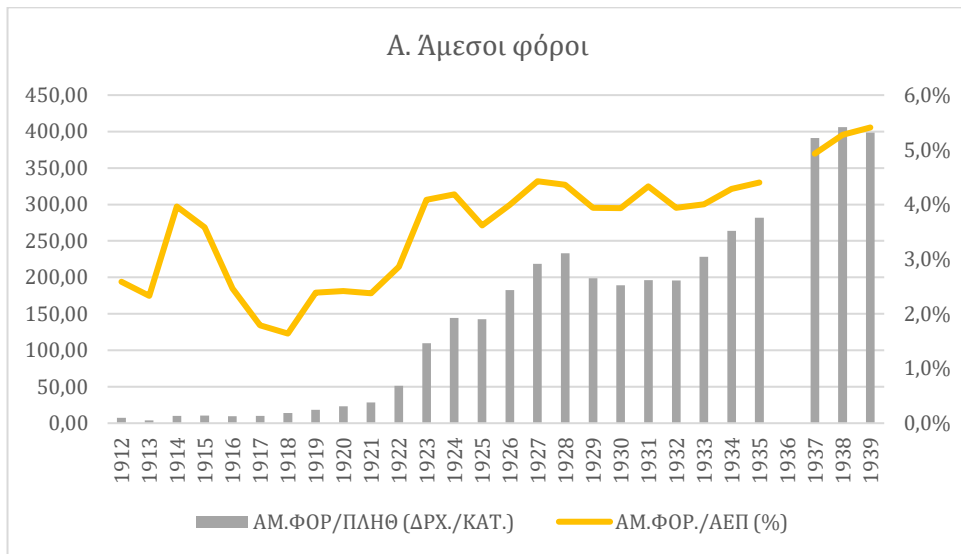
Η σύνδεση των αμέσων και εμμέσων φόρων με τη μεταβολή του πληθυσμού, του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος και της πορείας των δημοσίων εσόδων λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη των δημοσίων δαπανών, ιδίως των αμυντικών, και την πληρωμή τόκων για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού δανεισμού (διάγραμμα 7.3-7.7) επαναφέρει τη συζήτηση στο πρόβλημα της φορολογικής μεταρρύθμισης και της σχέσης πολίτη, φόρου και κράτους πρωτίστως όμως της σχέσης φορολογικής διοίκησης και συγκέντρωσης πόρων. Ασφαλώς η υιοθέτηση ενός φόρου δεν είναι δυνατή πάντα σε όλα τα κράτη, πολύ δε περισσότερο η επιβολή διαρκούς φορολογικής μεταρρύθμισης που συνδέεται με τη μεταβολή της επικράτειάς της. Πρόσθετο ζήτημα ο χρόνος προσαρμογής και συνείδησης πολιτειακών καθηκόντων που γεννά τόσο το διαφορετικό επίπεδο παιδείας όσο και η συλλογική φορολογική μνήμη.¹⁸

Ο μεταρρυθμιστικός χρόνος βαρύνει στις εξελίξεις που εμφανίζονται στα διαγράμματα αυτά (διάγραμμα 7.3-7.7) με τα αποτελέσματα που καταγράφουν.

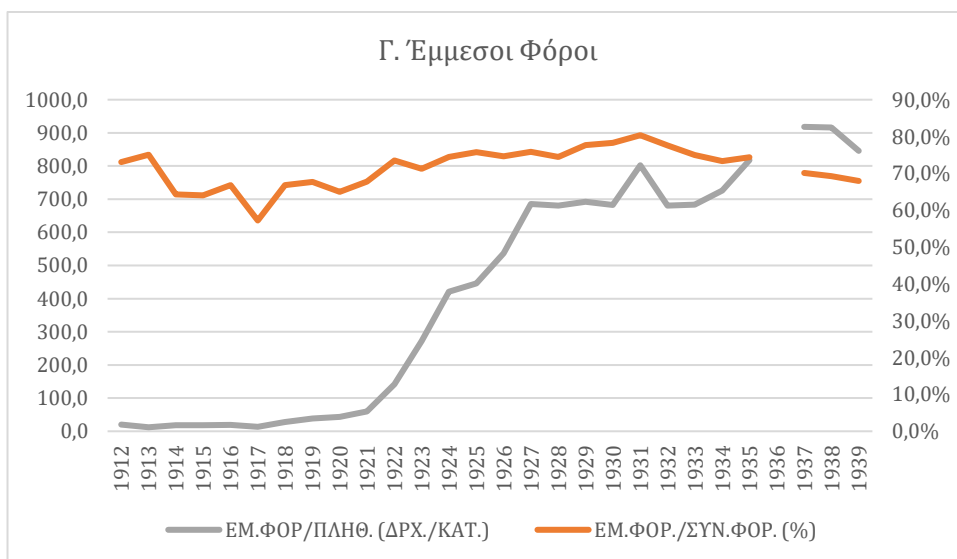
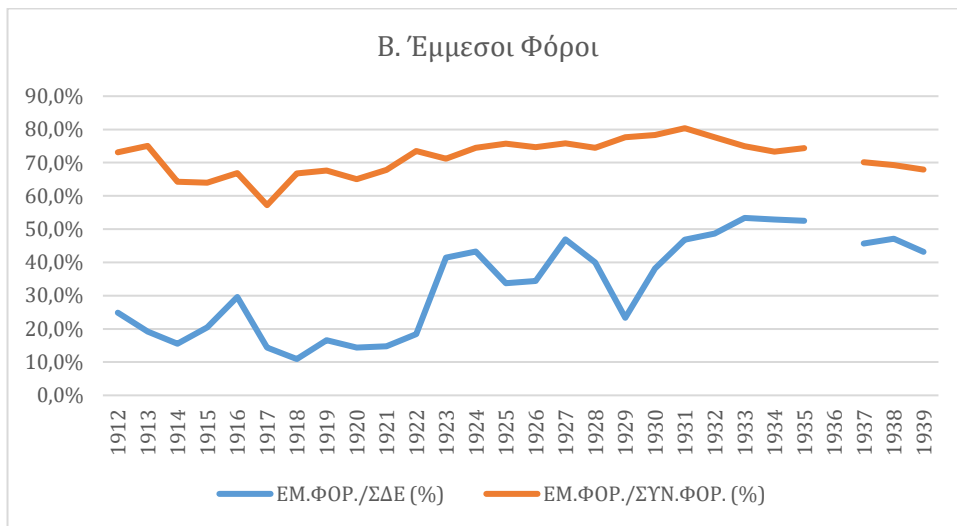
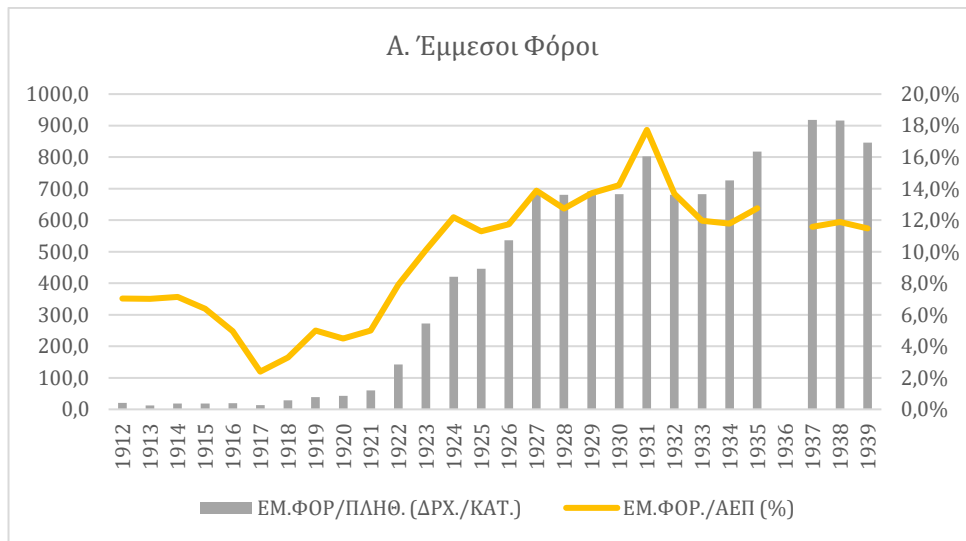
Έχει δειχθεί ότι η κατά στάδια προσέγγιση μιας μεταρρύθμισης λαμβάνει υπόψη τη δυσκολία προσαρμογής σε βίαιες αλλαγές της εθνικής οικονομίας. Σε ορισμένες μεταρρυθμίσεις τα αποτελέσματα είναι αντιφατικά και στη σταδιακή προσέγγιση ελαττώνεται το κόστος προσαρμογής, επειδή είναι λιγότερο ακριβή βραχυπρόθεσμα και δημιουργεί μικρότερες πολιτικές εντάσεις. Η Ελλάδα στην περίοδο αυτή βιώνει πολλαπλές εντάσεις. Περισσότερο σημαντικές είναι οι εμφανιζόμενες γενικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες από τη φύση τους μειώνουν το κόστος προσαρμογής όταν συνδέονται οι αναμονές με την ανάγκη να αναδιανεμηθούν παραγωγικοί πόροι της οικονομίας.

¹⁸ Ο φόρος λ.χ. του καθαρού εισοδήματος θεωρείται προϊόν υψηλότερης παιδείας ενός λαού και κοινωνικής ηθικής. Η έλλειψή τους προοιωνίζει ένα βαθμό αποτυχίας για το νέο φορολογικό σύστημα. Cf., Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Τα αίτια της αποτυχίας της φορολογίας των καθαρών προσόδων εν Ελλάδι», *Φορολογική Επιθεώρησης* Γ /2(26) 1934, σ. 35.

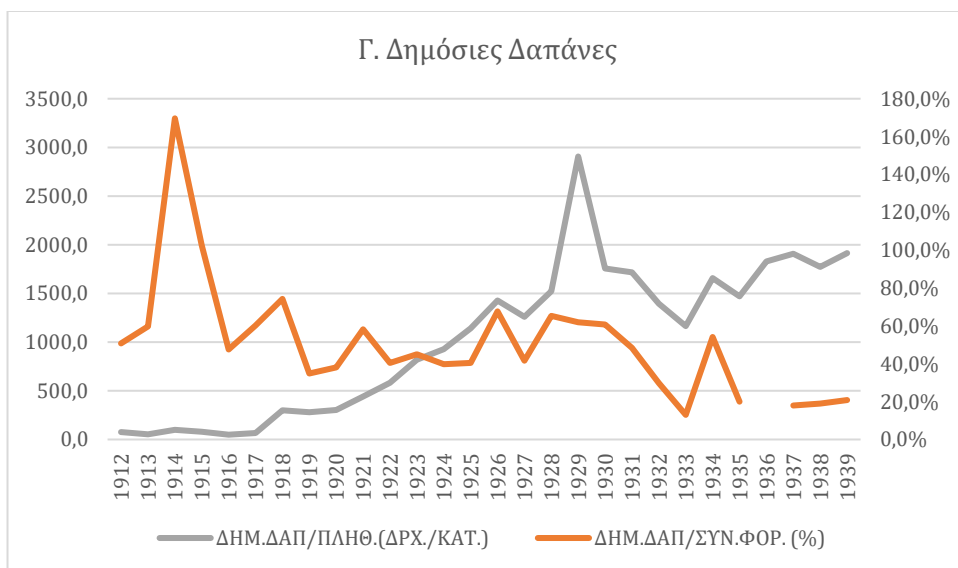
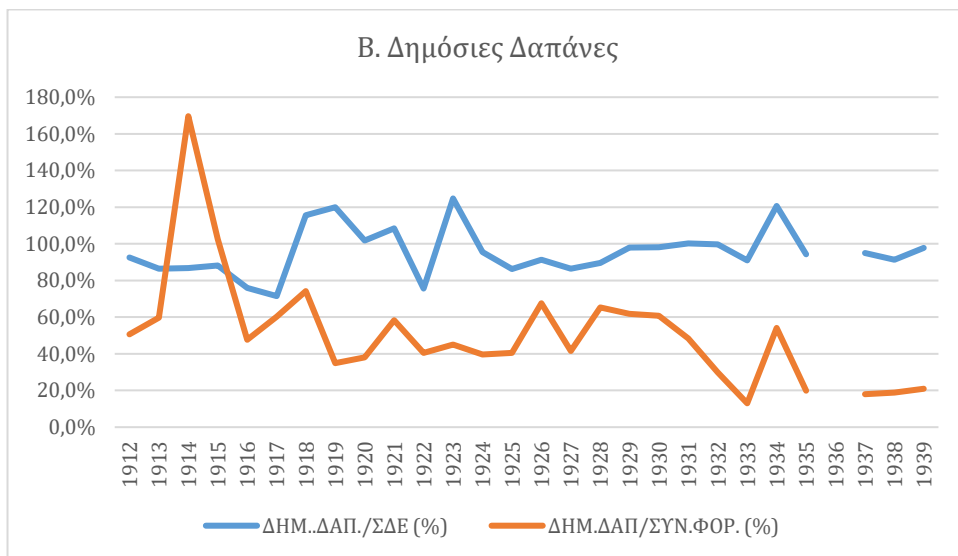
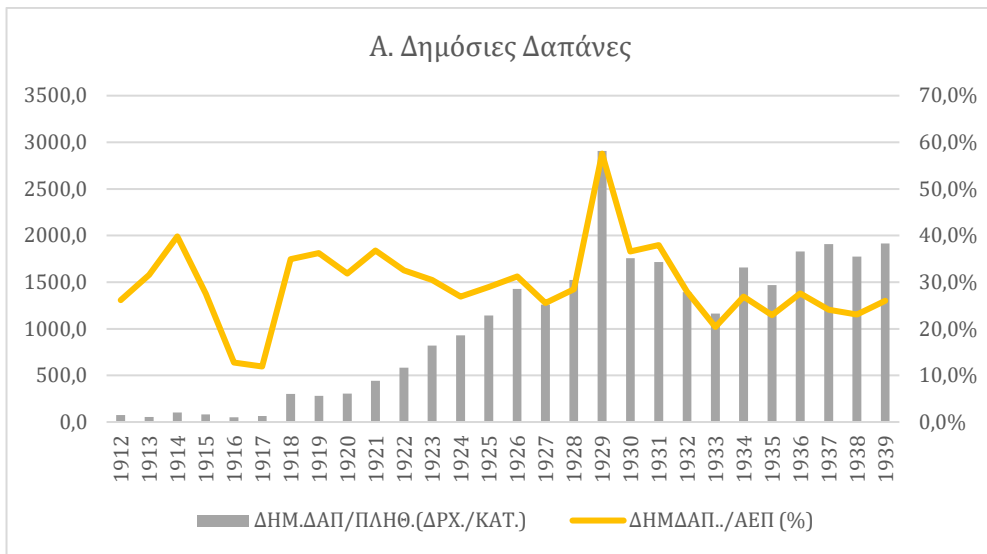
Διάγραμμα 7.3

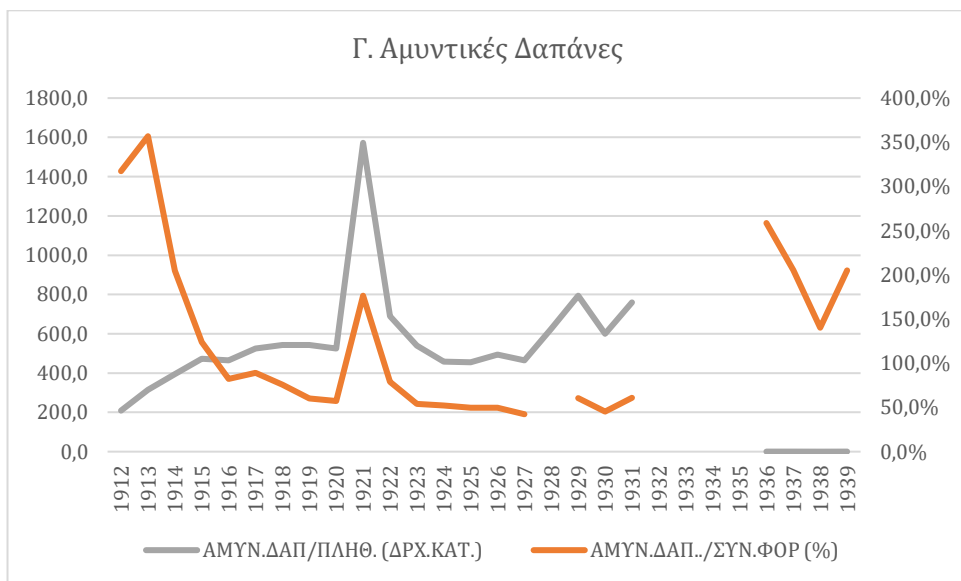
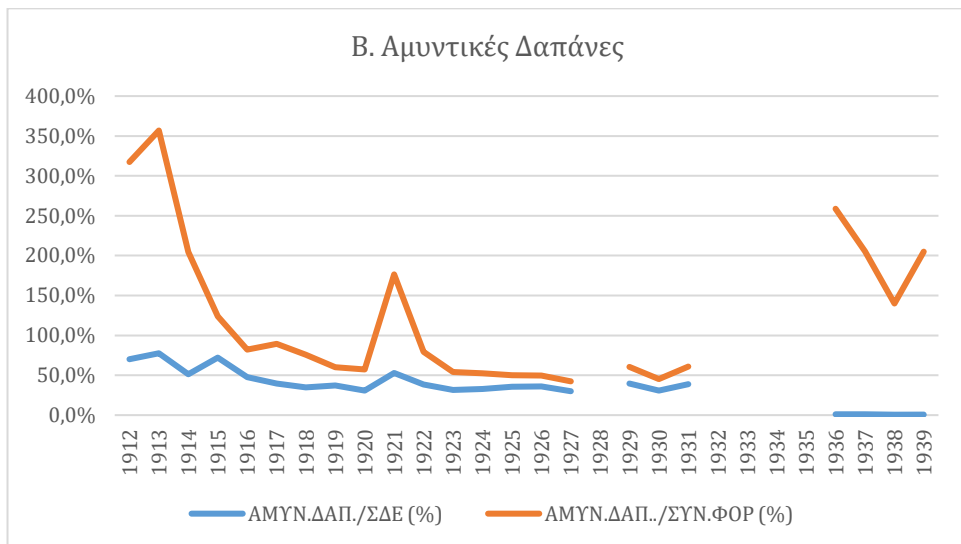
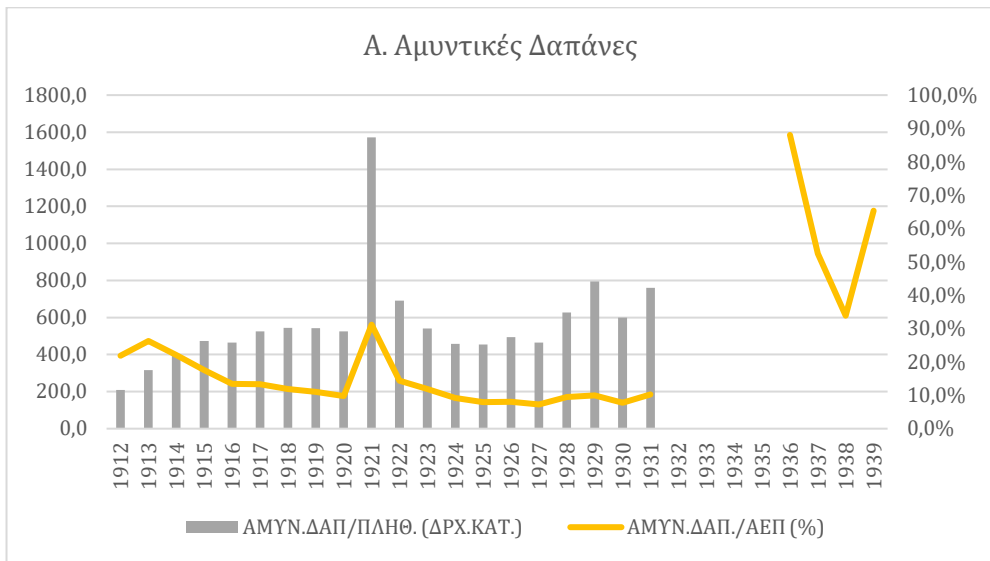
Διάγραμμα 7.4

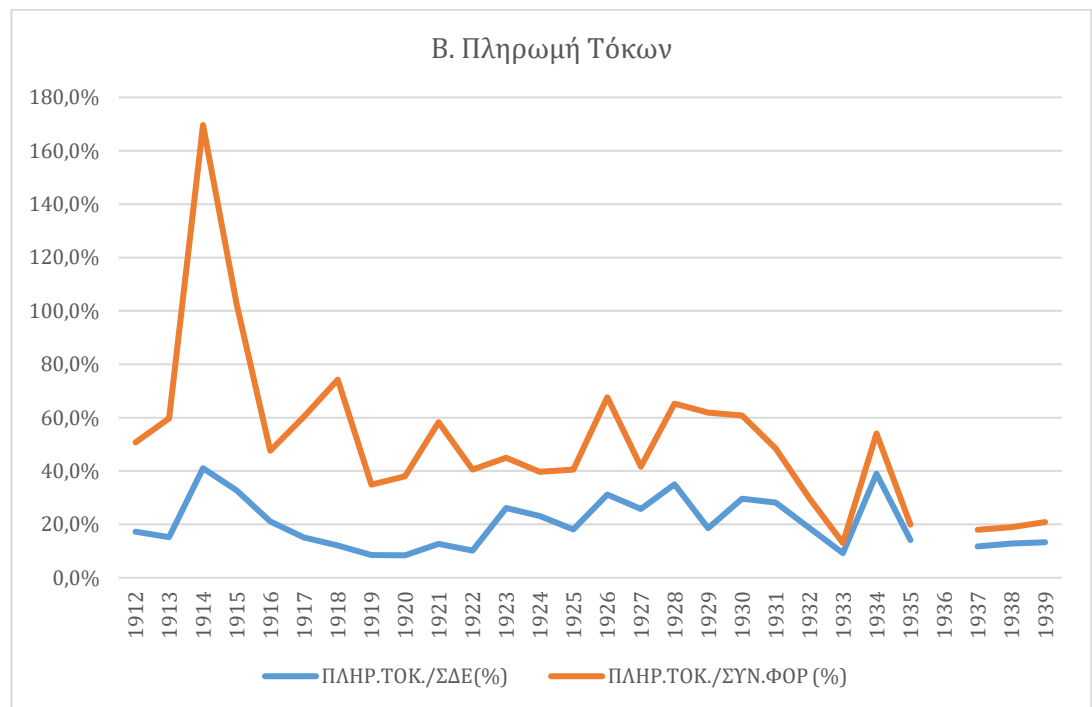
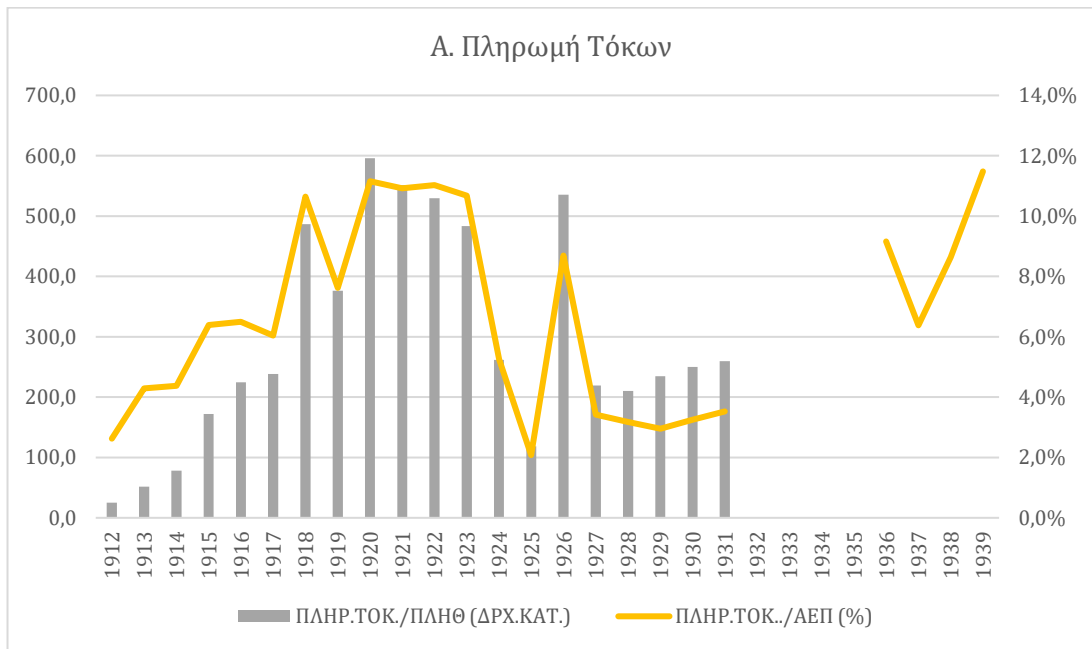
Διάγραμμα 7.5

Διάγραμμα 7.6

Διάγραμμα 7.7

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

VII. 2 Οι συγκρίσεις μεταξύ εθνικών κρατών

Μετά το 1919-20 οι βαλκανικές χώρες αρχίζουν να μεταρρυθμίζουν τα φορολογικά τους συστήματα προσπαθώντας να ενσωματώσουν τις νέες χώρες που προσαρτούν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και να ενοποιήσουν τα τοπικά φορολογικά συστήματα. Στην προσπάθειά τους αυτή προσθέτουν και τον εκσυγχρονισμό των φορολογικών τους συστημάτων. Χώρες όπως η Ελλάδα εφαρμόζουν για πρώτη φορά το φόρο του καθαρού εισοδήματος. Αυτή η προσπάθεια γίνεται χωρίς να υπάρχει πάντα η επιθυμητή επιτυχία. Λόγοι όπως η περιορισμένη σύνθεση των οικονομιών στις βαλκανικές χώρες, οι αδυναμίες και ελλείψεις των φοροτεχνικών τους υπηρεσιών, καθώς και η απότομη και χωρίς προετοιμασία εφαρμογή των νέων φορολογιών, πολλές φορές χωρίς να λαμβάνονται υπόψιν οι τοπικές ιδιαίτερες συνθήκες, οδηγούν σε πολλές περιπτώσεις στην αποτυχία του φόρου του εισοδήματος. Την περίοδο αυτή σφραγίζουν ποικίλες συζητήσεις για τη σκοπιμότητα της εφαρμογής των διαφόρων φορολογιών και ειδικά του φόρου του καθαρού εισοδήματος σε χώρες, όπως οι βαλκανικές, με περιορισμένη σύνθεση της οικονομίας και έναν κρατικό μηχανισμό ανέτοιμο για την εφαρμογή τέτοιων νομοθεσιών στη φορολογία.¹⁹

Μία δίοδος για να δούμε λοιπόν τη σχέση πολίτη και φόρου στην προέκταση της ανάλυσής μας για το Ελληνικό κράτος είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζεται μια φορολογική μεταρρύθμιση και με ποια δεδομένα σε διαφορετικές περιόδους, αλλά που οι αποστάσεις τους δεν είναι απαγορευτικές για σύγκριση. Ασφαλώς μία τέτοια προσέγγιση απαιτεί πολύ πιο συστηματική έρευνα από τη δική μας και μάλιστα σε τόσο μικρή έκταση. Απαιτεί προσέτι να μην ακυρωθεί ένας από τους πυλώνες της κοινωνιολογίας του φόρου που είναι η διαθεσιμότητα ανάλογων τεκμηρίων, πέραν της ανάλογης βιβλιογραφίας. Από την άποψη αυτή θα περιοριστούμε σε μία εξαιρετικώς σημαντική συλλογή και επεξεργασία επίσημων κρατικών στοιχείων για τα δημοσιοοικονομικά μεγέθη για χώρες

¹⁹ Cf., Π. Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Ο Φόρος επί του Εισοδήματος (μελέτη ίδια συγκριτική)*, Αθήνα, 1935, *passim*

της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τα στοιχεία και οι επεξεργασίες τους παρουσιάσθηκαν πρόσφατα από αντίστοιχες κεντρικές τράπεζες των χωρών αυτών σε ενιαίο τόμο.²⁰

Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό για το οποίο ήδη κάναμε λόγο στην εισαγωγή της έρευνας μας είναι ότι, με εξαίρεση την Ελλάδα και τη Ρουμανία, πρωτογενή στοιχεία για τη σύνθεση, κατηγοριοποίηση και απόδοση των φορολογικών εσόδων και γενικότερα των δημοσίων εσόδων αντλημένα από τη βάση δημιουργίας τους και όχι ως αναδρομικές εκτιμήσεις δεν διαθέτουμε. Σε άλλες περιπτώσεις απουσιάζουν και αυτές οι αναδρομικές αναλύσεις γεγονός που γεννά ερωτήματα για το πόσο μακριά μπορεί να προχωρήσει η κοινωνιολογία του φόρου ή το αντίστροφο: πόσο προνομιακό γίνεται το πεδίο της όπου και όταν διαθέτουμε αυτές τις σημαντικές βάσεις επεξεργασίας ζητημάτων της φορολογικής κοινωνιολογίας ή ακόμη του συνολικού της εύρους;²¹

Το 1919 μαζί με την έξοδο από τον πόλεμο έχουμε στην Ελλάδα την εισαγωγή της φορολογίας των καθαρών προσόδων, βασισμένη στο Γαλλικό μικτό τύπο του φόρου του εισοδήματος, τον αναλυτικό, δηλαδή το διαφορισμό της φορολογητέας ύλης ανάλογα με την προέλευση και τη σύλληψη του φόρου στη πηγή και το συνθετικό φόρο όπου γίνεται εφαρμογή της προοδευτικής κλίμακας της φορολογίας και κρίνεται με μεγαλύτερη ακρίβεια η οικονομική φοροδοτική ικανότητα του εισοδηματία. Οι πρόσοδοι που υπάγονται στον αναλυτικό φόρο του εισοδήματος διακρίνονται στα εισοδήματα από οικοδομές, τα εισοδήματα από γαίες, τα εισοδήματα από κινητές αξίες, τα κέρδη από εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, τα κέρδη από γεωργικές επιχειρήσεις, τις αμοιβές από μισθωτές υπηρεσίες και τις αμοιβές από υπηρεσίες ελευθερίων επαγγελματιών. Οι κατηγορίες αυτές διαπερνούν 15 μεγάλες κατηγορίες δημοσίων εσόδων (πίνακας 7.1).

²⁰ Cf., BANK OF GREECE, NATIONAL BANK OF ROMANIA, BULGARIAN NATIONAL BANK, OESTER-REICHSCHE NATIONALBANK, *South – Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World II*, op.cit.

²¹ Το ζήτημα του εύρους της μας απασχόλησε στο πρώτο μέρος της έρευνάς μας.

Πίνακας 3.2

Περιοδολόγηση μεγάλων κατηγοριών δημοσίων εσόδων

Κατηγορία δημοσίων εσόδων	Περίοδος
1. Άμεσοι φόροι	1914-1939
2. Έμμεσοι φόροι	1914-1939
3. Έμμεσοι φόροι εκ μονοπωλίων του κράτους	1914-1918
4. Μονοπώλια	1919-1939
5. Τέλη χαρτοσήμου	1914-1922
6. Δικαιώματα του κράτους	1914-1939
7. Υπηρεσίες δημόσιαι ενεργούμεναι υπό του κράτους	1914-1939
8. Πρόσοδοι εκ της περιουσίας του κράτους	1914-1939
9. Διάφορα έσοδα	1914-1939
10. Συνδρομαί και απολήψεις εκ των τακτικών εξόδων του προϋπολογισμού	1914-1939
11. Γενικό σύνολο τακτικών εσόδων Παλαιάς Ελλάδος [και Νέων Χωρών]	1914-1918
12. Σύνολο τακτικών εσόδων	1919-1939
13. Έκτακτα έσοδα παλαιάς Ελλάδος [και Νέων Χωρών]	1914-1918
14. Κίνηση κεφαλαίων Παλαιάς Ελλάδος	1914-1918
15. Γενικό σύνολο τακτικών, εκτάκτων εσόδων και κινήσεως κεφαλαίων Παλαιάς Ελλάδος [και Νέων Χωρών]	1914-1939

Πηγή: Ε. Πρόντζας (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, *op.cit.*

Η φορολογική μεταρρύθμιση του 1919 θα κριθεί αποτυχημένη γεγονός που συνδέεται άμεσα με τη σχέση φόρου και κράτους και αφού γνωσθεί η σύνδεση πολίτη και φόρου. Η αποτυχία της προκλήθηκε από την αδυναμία του νομοθέτη να διακριβώσει τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα σε συνθήκες πολεμικές και μετά από τη μεγαλύτερη επέκταση της εθνικής και φορολογικής επικράτειάς της. Η οργάνωση των διοικητικών και ιδιαίτερα των φοροτεχνικών υπηρεσιών, το επίπεδο φορολογικής ηθικής και η συγκρότηση της εθνικής οικονομίας. Οι συνεχείς τροποποιήσεις του νόμου του 1919 δείχνουν πώς οι προσαρμογές του φόρου των καθαρών προσόδων αναζητούν, χωρίς να

εντοπίζουν, τις συνθήκες που δημιουργούνται σε μια έντονα μεταβαλλόμενη κοινωνία οι πηγές εισοδημάτων και οι οποίες διαμορφώνουν την οικονομική φοροδοτική ικανότητα του εισοδηματία.²² Η αναστολή του φόρου του καθαρού εισοδήματος οδηγεί σε αυτές τις συνθήκες στην αποτυχία του φόρου του εισοδήματος και ως αντίμετρο είναι ο πολίτης να βιώνει, παρά την ύπαρξη μιας μεταρρυθμιστικής συζήτησης, τις παλαιές κατηγορίες φορολογητέων εισοδημάτων. Η απόδοση της άμεσης φορολογίας είναι εξαιρετικά χαμηλή (βλ. 7.3 Α-Γ) γεγονός που θεωρήθηκε ότι κλονίζει την έννοια της φορολογικής δικαιοσύνης και συνεπώς η εφαρμογή του φόρου του εισοδήματος καθυστερεί όλο και περισσότερο στην Ελλάδα.²³ Η εκδήλωση ανομοιομορφιών στη φορολογική επιβάρυνση με διάφορες απαλλαγές και εξαιρέσεις από τη φορολογία ανατρέπουν τα βασικά χαρακτηριστικά που είναι η γενικότητα και καθολικότητα του φόρου. Το ζήτημα λοιπόν από την επιβολή του φόρου και τη χαμηλή απόδοση των αμέσων φόρων δείχνει τη συγκαλυμμένη σχέση του πολίτη με τις «εξαιρέσεις», ώστε η απόδοση των αμέσων φόρων με υψηλούς συντελεστές να είναι χαμηλή.²⁴

Η σύγκριση με τη Ρουμανία από τα διαθέσιμα στοιχεία μας²⁵ δείχνει ότι τα άμεσα έσοδα αναλογικά προς το σύνολο των δημοσίων εσόδων μεταβάλλονται καθώς ενισχύεται η θέση των αμέσων φόρων σε σχέση με το ΑΕΠ. Η Ρουμανία όμως θα ξεπεράσει κατά πολύ την αναλογία των αμέσων φόρων στο σύνολο των δημοσίων εσόδων την Ελλάδα. Η αναφορά και σύγκριση με τη Ρουμανία γίνεται για δύο λόγους:

- α) η διαθεσιμότητα των αμέσων φόρων και η ικανότητα συγκρίσεων μεταξύ των δύο χωρών από αντίστοιχες χρονοσειρές,
- β) η Ρουμανία πραγματοποιεί αντίστοιχη φορολογική μεταρρύθμιση το 1921, λίγο δηλαδή αργότερα από την Ελλάδα,
- γ) Η προσάρτηση των νέων χωρών γίνεται για τη Ρουμανία βασική αιτία φορολογικής μεταρρύθμισης συνολικά για τη χώρα.

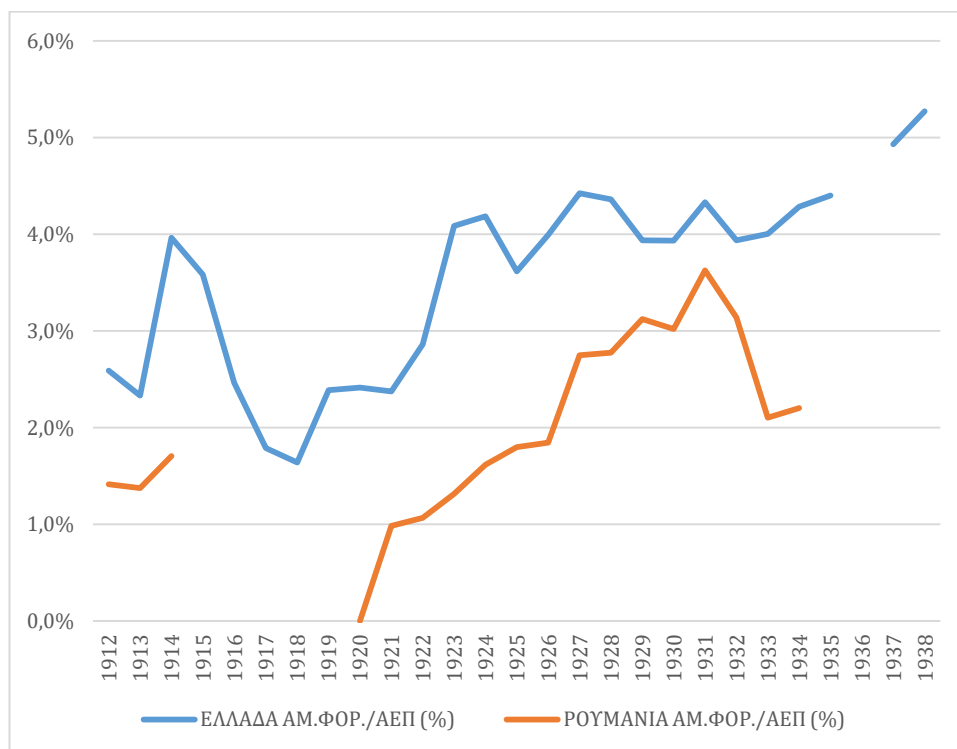
²² Cf., Π. Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Ο Φόρος επί του Εισοδήματος (μελέτη ιδία συγκριτική)*, op.cit.

²³ Ibid.

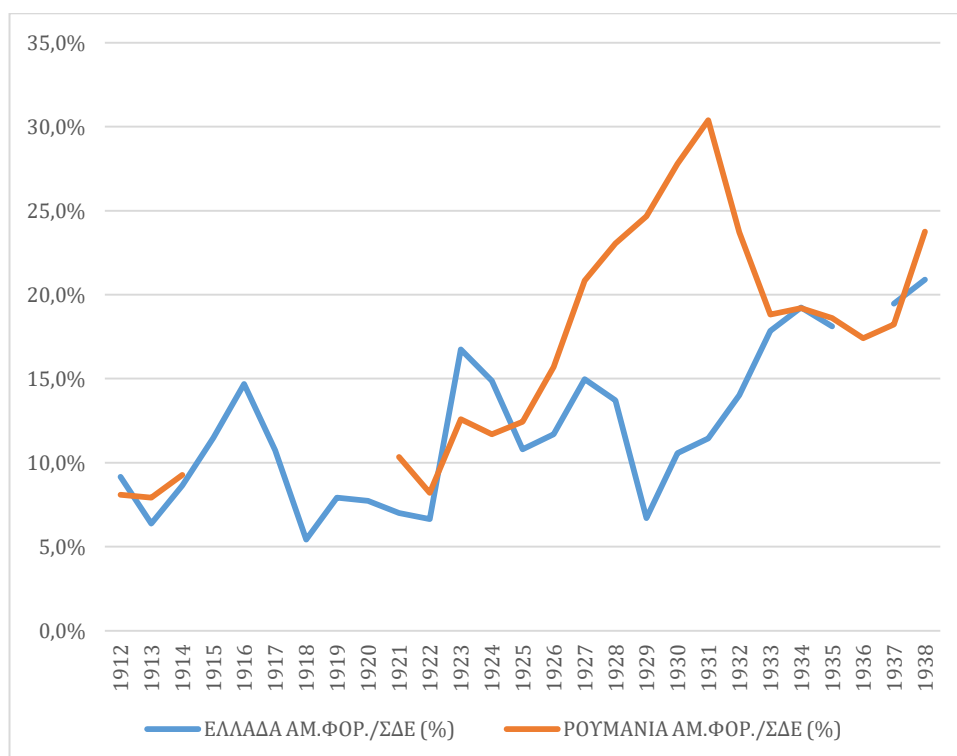
²⁴ Ibid.

²⁵ Cf., BANK OF GREECE, NATIONAL BANK OF ROMANIA, BULGARIAN NATIONAL BANK, OESTERREICHISCHE NATIONALBANK, *South - Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World II*, op.cit.· Ε. Πρόντζας (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit.

Διάγραμμα 7.8
Εξέλιξη αμέσων φόρων ως προς το ΑΕΠ

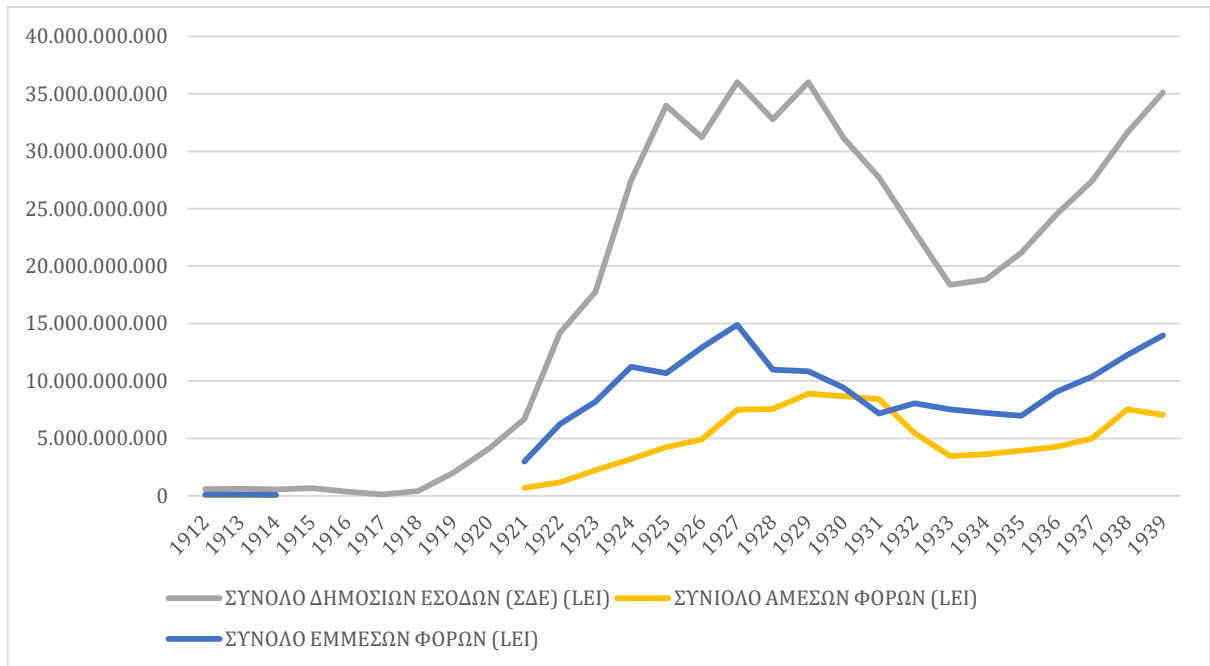
Διάγραμμα 7.9
Εξέλιξη αμέσων φόρων στο σύνολο των δημοσίων εσόδων

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

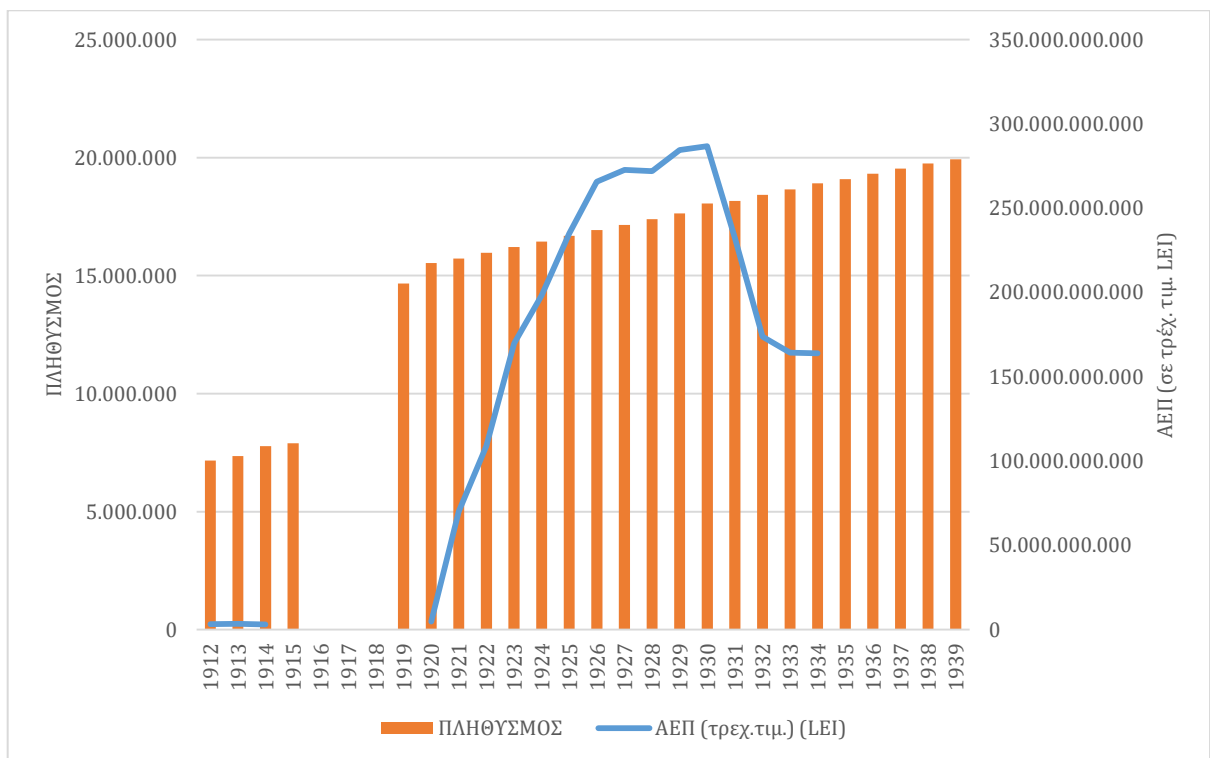
Διάγραμμα 7.10

Δημόσια Έσοδα, Άμεσοι Φόροι και Έμμεσοι Φόροι

Διάγραμμα 7.11

Πληθυσμός και ΑΕΠ

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

Η ανάγκη της μεγαλύτερης απόδοσης των άμεσων φόρων θα συνδυασθεί με την ανάγκη για δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών. Έτσι με το νόμο του 1921 θα καταργηθούν όλοι οι παλιοί άμεσοι φόροι και θα εισαχθεί η αναλυτική φορολογία του εισοδήματος, η οποία συμπληρώνεται από έναν προοδευτικό φόρο επί του συνολικού εισοδήματος. Το σύστημα του φόρου του εισοδήματος θα περιλάβει το φόρο επί του εισοδήματος της γεωργικής εγγείου ιδιοκτησίας, του εισοδήματος των οικοδομών, το φόρο επί των κινητών αξιών, των εμπορικών και βιομηχανικών εισοδημάτων, των εισοδημάτων των μισθών και των εισοδημάτων και ενασχολήσεων που δεν υπόκεινται σε άλλο φόρο, αντίστοιχα με εκείνον στην Ελλάδα. Εκτός από τους αναλυτικούς αυτούς φόρους επί του εισοδήματος θα επιβληθεί και συμπληρωματικός προοδευτικός φόρος (ο οποίος ακολουθεί προοδευτική κλίμακα από 0,5 έως 20%) στο συνολικό εισόδημα.²⁶

Για τη συνολική αντιμετώπιση φόρου, κράτους και πολίτη το διάγραμμα 7.10 δείχνει ότι τουλάχιστον για μία δεκαετία οι άμεσοι φόροι θα συνεχίσουν να αυξάνουν όταν στην Ελλάδα χάνουν συνεχώς έδαφος. Στη δεκαετία του 1930, περίοδος όπου αναπτύσσεται μία άλλη οικονομική φιλοσοφία και οι διεθνείς σχέσεις καθοδηγούνται από το δόγμα του οικονομικού εθνικισμού οι τάσεις στις δύο χώρες θα αντιστραφούν (βλ. διάγραμμα 7.9), περίοδος για τη Ρουμανία αύξησης του πληθυσμού και σημαντικής κάμψης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της.

Έχει επισημανθεί για την εξέλιξη αυτή του φορολογικού συστήματος της Ρουμανίας ότι μερικά τεχνικά ζητήματα καθιστούν την άμεση φορολογία προβληματική εξαιτίας της σύνθετης λειτουργίας του: ως τέτοια χαρακτηρίζεται από την αντιμετώπιση των κερδών των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων που υπάγονται και στον αναλυτικό και στον πρόσθετο προοδευτικό φόρο (επιβάλλεται δε μικρότερη φορολογία κατά τα πέντε πρώτα έτη της λειτουργίας μιας επιχείρησης). Ένα άλλο χαρακτηριστικό του φορολογικού της συστήματος είναι ο προσδιορισμός της έννοιας φορολογική δικαιοσύνη: στους μεγαλύτερους μισθούς επιβάλλεται διαφορετικός φορολογικός συντελεστής, εξαιρούνται από τη φορολογία οι οικοδομές στην ύπαιθρο, τα μικρά εισοδήματα από γεωργικές ιδιοκτησίες φορολογούνται λιγότερο, σε όλες δε τις αναλυτικές κατηγορίες των εισοδημάτων υπάρχουν εκπτώσεις για οικογενειακά βάρη. Το τρίτο σημείο αφορά στην απόδοση των φόρων. Είναι χαρακτηριστικό πως, ενώ το

²⁶ Cf., Π. Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Ο Φόρος επί του Εισοδήματος (μελέτη ίδια συγκριτική)*, op.cit.

80% των κατοίκων ζει από τη γεωργία και το εθνικό εισόδημα από τη γεωργία είναι σημαντικό, η επιβάρυνση της αγροτικής τάξης δεν είναι ανάλογη. Αντίθετα, τα έσοδα από τη φορολογία των μισθών υπερβαίνουν αυτά της εγγείου ιδιοκτησίας. Αξιόλογη απόδοση παρουσιάζει και ο φόρος επί του συνολικού εισοδήματος.²⁷

Το παράδειγμα χώρας που μοιάζει με αυτό της Ελλάδας είναι η δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους της Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτητοποίησής της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία διατηρεί το σύστημα φορολογίας που ίσχυε από τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Το σύστημα περιλάμβανε τη δεκάτη, τον έγγειο φόρο και τον κεφαλικό φόρο. Τα επόμενα χρόνια μέχρι και το 1919 η σημαντικότερη μεταβολή στο φορολογικό σύστημα της Βουλγαρίας είναι η κατάργηση του φόρου της δεκάτης, το 1894. Η Βουλγαρία είναι επίσης η χώρα που παρουσιάζει τις πιο έντονες ετήσιες μεταβολές στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της σε σχέση με την Ελλάδα και την Ρουμανία με κορύφωση το 1919 (πίνακας 7.1) με συνεχή αύξηση του πληθυσμού της εκτός του τελευταίου έτους του πολέμου (διάγραμμα 7.12).

Μετά το 1919 ενισχύεται η συζήτηση για τη φορολογική μεταρρύθμιση με σκοπό την ανακούφιση της αγροτικής τάξης. Το 1920 επιβάλλονται ο φόρος του συνολικού εισοδήματος και ο φόρος επί των εταιρειών, ο φόρος δε του συνολικού εισοδήματος θα αποτύχει και είναι αυτή η αποτυχία που θα προκαλέσει τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1925: φόρος επί των επαγγελματιών, φόρος επί των εταιρειών και συμπληρωματικός φόρος επί του συνολικού εισοδήματος. Όλα τα επαγγέλματα φορολογούνται πλην του γεωργικού, εισάγεται δε η αρχή της παρακράτησης του φόρου στην πηγή. Τα διάφορα εισοδήματα που φορολογούνται είναι έγγειος φόρος επί των γαιών, οι οικοδομές, τα αιγοπρόβατα, τα επαγγέλματα, οι εταιρείες. Η σχέση πολίτη φόρου και κοινωνικής οργάνωσης στη Βουλγαρία, με αδύναμη την παρουσία φορολογικών υπηρεσιών, είναι η σύνδεση φόρου και οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, η βεβαίωση δε των φόρων περιγράφεται ως βασική αρμοδιότητα των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων. Ο φόρος του καθαρού εισοδήματος στη Βουλγαρία δεν θα επιτύχει, καθώς και εδώ η αντιγραφή φορολογικής νομοθεσίας που ίσχυε σε χώρες με οικονομία προηγμένη και πολυσύνθετη δεν μπορούσε να μεταφερθεί: κατανομή και μεγάλη κατάτμηση των εισοδημάτων, γεωργικός χαρακτήρας της χώρας, ποιοτική ανεπάρκεια του προσωπικού

²⁷ Ibid.

στο οποίο ανατέθηκε η μεταρρύθμιση, νομισματική αστάθεια, συνεχής τροποποίηση της νομοθεσίας είναι λόγοι για την αποτυχία του φόρου του καθαρού εισοδήματος.²⁸ Αυτό που χαρακτηρίζει τη σχέση δημοσίων εσόδων και δαπανών είναι η σχετική ισορροπία, λόγος που δεν κινητοποιεί για μεγάλες μεταρρυθμίσεις (διάγραμμα 7.13).

Πίνακας 7.1

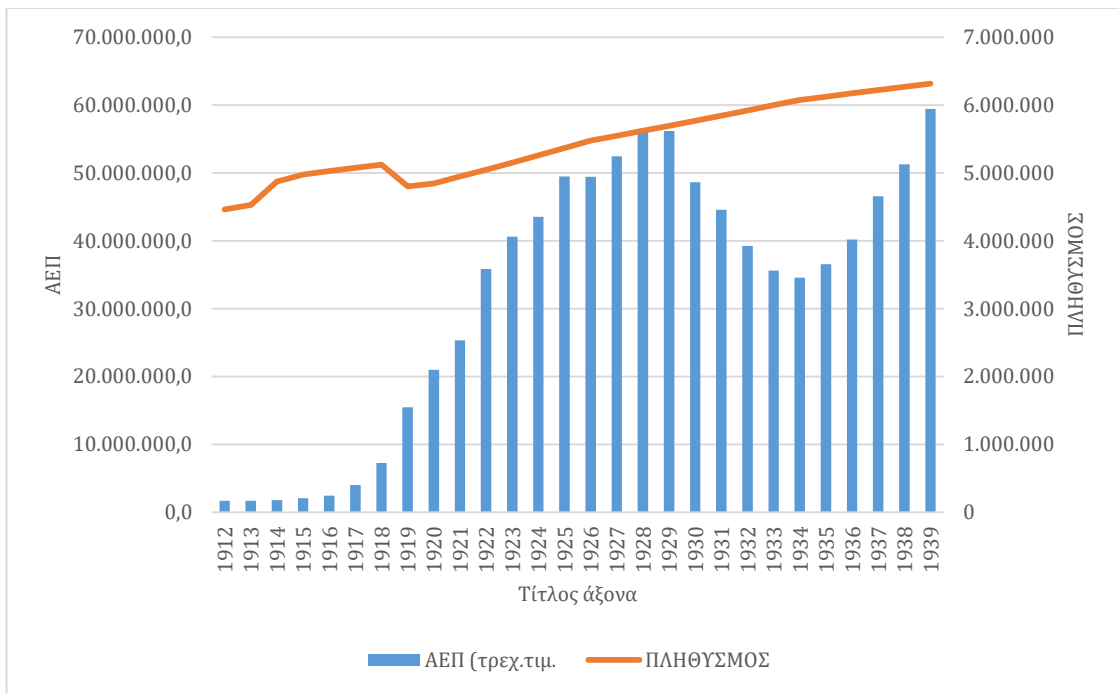
*Ετήσιες μεταβολές πληθυσμού και ΑΕΠ σε Βουλγαρία, Ελλάδα και Ρουμανία
(1912-1939)*

ΕΤΟΣ	ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ		ΕΛΛΑΔΑ		ΡΟΥΜΑΝΙΑ	
	ΑΕΠ (τρεχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ (τρεχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ (τρεχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1912						
1913	-1,50%	1,44%	77,24%	4,21%	4,60%	2,68%
1914	7,04%	7,65%	-0,03%	47,05%	-12,04%	5,69%
1915	13,86%	2,12%	-0,03%	15,03%		1,62%
1916	19,82%	0,97%	-0,02%	32,71%		
1917	61,55%	0,97%	-0,01%	42,98%		
1918	82,20%	0,97%	-0,01%	55,57%		
1919	112,72%	-6,27%	0,00%	-9,74%		
1920	35,43%	0,90%	14,88%	41,52%		5,94%
1921	20,72%	2,06%	1,31%	27,07%		1,20%
1922	41,47%	2,06%	6,05%	58,18%	55,31%	1,54%
1923	13,32%	2,06%	2,25%	53,77%	55,90%	1,48%
1924	7,23%	2,06%	-2,53%	25,05%	16,79%	1,47%
1925	13,67%	2,06%	1,16%	15,67%	18,46%	1,47%
1926	-0,15%	2,06%	1,65%	17,68%	13,11%	1,43%
1927	6,16%	1,31%	1,18%	9,40%	2,66%	1,32%
1928	7,75%	1,31%	0,68%	8,87%	-0,27%	1,41%
1929	-0,57%	1,31%	1,78%	-3,82%	4,55%	1,42%
1930	-13,46%	1,31%	0,83%	-4,08%	0,83%	2,37%
1931	-8,39%	1,30%	1,50%	-4,35%	-19,05%	0,61%
1932	-11,87%	1,31%	1,25%	11,38%	-25,15%	1,43%
1933	-9,27%	1,31%	1,24%	16,01%	-5,49%	1,23%
1934	-3,00%	1,31%	1,55%	9,65%	-0,22%	1,40%
1935	5,80%	0,78%	1,64%	5,72%		0,92%
1936	9,90%	0,78%	1,45%	5,00%		1,21%
1937	15,87%	0,78%	1,33%	21,25%		1,12%
1938	10,16%	0,78%	1,33%	-1,67%		1,10%
1939	15,86%	0,78%	2,77%	-1,66%		0,93%

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

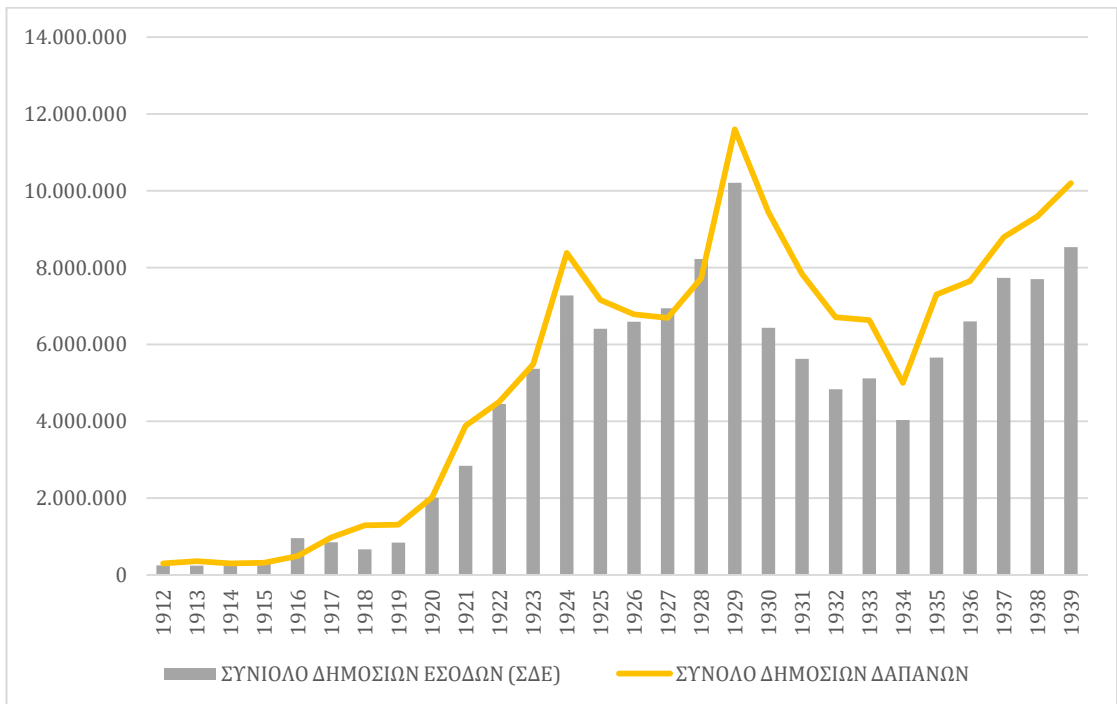
²⁸ Ibid.

Διάγραμμα 7.12
ΑΕΠ και Πληθυσμός (1912-1939)

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

Διάγραμμα 7.13
Δημόσια Έσοδα και Δαπάνες (1912-1939)

Πηγή: Πίνακες Παραρτήματος 5

Τέλος, ένα ακόμη βαλκανικό κράτος που βιώνει τη φορολογική μεταρρύθμιση στο πνεύμα των νέων συνθηκών που δημιουργεί η ενοποίηση της επικράτειάς του είναι η Γιουγκοσλαβία.²⁹ Η φορολογική μεταρρύθμιση του 1928 ενοποιεί πέντε φορολογικά συστήματα που ίσχυαν στις διάφορες επαρχίες και διατηρούνται μόνο οι φόροι εισοδημάτων των γαιών, των οικοδομών, του εμπορίου και των επαγγελματιών, των ισοβίων προσόδων, των κερδών των επιχειρήσεων που υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο και οι αντικειμενικοί φόροι επί των εισοδημάτων της εργασίας και των μισθούμενων επαγγελματιών. Αντί για το φόρο του συνολικού εισοδήματος προβλέπονται φόροι επί των γαιών, των οικοδομών, των επιχειρήσεων, του εμπορίου και των επαγγελματιών, καθώς και για το φόρο των κερδών των επιχειρήσεων που υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο συμπληρωματική προοδευτική κλίμακα φορολογίας. Η μεταρρύθμιση του 1928 θα υποστεί τα επόμενα χρόνια αρκετές τροποποιήσεις με αντικείμενο τη μείωση των φορολογικών συντελεστών των συμπληρωματικών φόρων. Η μεταρρύθμιση του 1928 δεν υιοθέτησε την αρχή του συμπληρωματικού φόρου επί του συνολικού εισοδήματος αλλά εκτός από τον αναλυτικό φόρο που είναι αναλογικός φόρος του εισοδήματος, επιβλήθηκε επιπλέον συμπληρωματικός προοδευτικός φόρος για κάθε κατηγορία εισοδήματος.³⁰

Η φορολογία αναδεικνύει και εδώ, όπως στη Βουλγαρία μία πρόσθετη σχέση πολίτη, φόρου και διοίκησης: η συμμετοχή και η συνεργασία των τοπικών αρχών στη βεβαίωση του φόρου του εισοδήματος με την παρέμβαση των κοινοτικών συμβουλίων και των εμπορικών επιμελητηρίων.

Η συζήτηση των μεταρρυθμίσεων μέσα από τη σχέση φόρου και φορολογία με τον πολίτη στην μεταρρυθμιστική δυναμική μιας ομάδας χωρών, όπως είναι οι βαλκανικές στην περίοδο 1912-1939, δείχνει ότι τα έσοδα από τους έμμεσους φόρους είναι πολύ περισσότερα από τα έσοδα των αμέσων φόρων.³¹ Η σύγκριση της απόδοσης αμέσων και εμμέσων φόρων και η σχέση τους με τα συνολικά έσοδα των κρατικών προϋπολογισμών εξάγουν τα συμπεράσματα για την οικονομία μιας χώρας καθώς και την επιτυχία της φορολογικής της πολιτικής. Το παράδειγμα χωρών, όπως οι Βαλκανικές της περιόδου του

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Cf., Επεξεργασίες δεδομένων στο Παράρτημα 5 για τις χώρες Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία Τουρκία.

μεσοπολέμου, επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενός κύκλου μεταξύ αδύναμης οικονομίας και φορολογικού συστήματος που αδυνατεί να δώσει φορολογικά έσοδα ικανά στον κρατικό προϋπολογισμό, συντηρεί την ατελέσφορη φορολογική λειτουργία που με τη σειρά της καθιστά το φόρο ιδιότυπη σχέση του πολίτη με την περιφερειακή οργάνωση, σε βάρος των σχέσεων του φόρου με την κεντρική διοίκηση και με πιο έντονη την αμφισβήτηση της λειτουργίας των δημοσίων δαπανών. Ένας μηχανισμός που αποδυναμώνει τους παράγοντες κρατικής ισχύος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αφετηρία της ανάλυσής μας βρέθηκε στο σημείο όπου η ανανέωση του αντικειμένου της οικονομικής κοινωνιολογίας βιώνει μία νέα ώθηση. Με τη λογική αυτή τριχοτομήσαμε τη μελέτη μας: στη γενική συζήτηση περί της κοινωνιολογίας του φόρου, ιδίως με τις σχολές της, ένα πεδίο με σαφή χρονικά όρια και χώρο, το Ελληνικό κράτος και την μορφοποιημένη κινητοποίηση διαθέσιμων τεκμηρίων περί φόρου χρονολογημένου και χωροθετημένου κοινωνικά για ένα κράτος που δημιουργείται.

Ο φόρος -το σημειώσαμε σε διάφορους τόνους- είναι ο δείκτης με τη βοήθεια του οποίου μπορούμε να υπερασπισθούμε τις ατομικές μας ελευθερίες αλλά και ο θερμογράφος για να μετρήσουμε με κάθε ευκαιρία τη σχέση του πολίτη με το κράτος και τα όρια του κράτους να υπερασπίζεται με το φόρο την ύπαρξή του. Όσο περισσότερο ο καπιταλισμός ισχυροποιείται τόσο πιο απαραίτητος γίνεται ο φόρος και η σχέση του με τον πολίτη. Η ερμηνεία αυτής της σχέσης γίνεται όλο και πιο πολύ αναγκαία, με συνέπεια να καθιστά πιο επιτακτική την έρευνα του τι κρύβεται πίσω του και τι δημιουργείται στα μετόπισθεν της εθνικής υποχρέωσης για τον πολίτη.

Η επιβολή του φόρου και, αντιστρόφως, η απαλλαγή επιτρέπει στον καθένα να οργανώσει το βίο του σε αντίθεση με αυτόν που επιδίδεται στις διάφορες κλασικές και νέες μορφές διαφυγής από το φόρο. Η υπόθεση αυτή κάνει κατανοητή τη σχέση ανάμεσα στο φόρο και την ατομική ελευθερία αλλά δεν αποκαλύπτει κάτι σημαντικό ανάμεσα στο φόρο και τη δημοκρατία. Εκκρεμεί διαρκώς η απάντηση στο ερώτημα: θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μια περιοχή ή χώρα, με ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης 80% είναι πιο δημοκρατική από μία άλλη χώρα με ποσοστό 40%; Ο φόρος και η έρευνα των φορολογικών φαινομένων, ιδιαίτερα στη διαχρονική τους προσέγγιση, αποκτούν σήμερα νέα ώθηση, καθώς μέσα από την οικονομική ψυχολογία, τα αξιακά συστήματα και τη

διεπιστημονικότητα συμπλέκονται με μείζονες έννοιες της κοινωνικής δικαιοσύνης που η Κοινωνιολογία στρέφεται με ιδιαίτερη φροντίδα, όπως και στον τρόπο διάθεσης, οργάνωσης και επεξεργασίας εμπειρικών δεδομένων, τα οποία στηρίζουν την κοινωνιολογία του φόρου με εξαιρετικές τεχνικές και θεωρητικές απαιτήσεις.

Οι σελίδες που προηγήθηκαν είχαν μια σκέψη με τρεις όψεις που τις ακολουθούσε σε όλο το εύρος των πιο απρόσμενων θεμάτων στη διάρκεια της έρευνάς μας:

ποια και πώς γίνεται η θεωρητική πρόσληψη του φόρου σε ένδειξη του κοινωνικού συστήματος που κυριαρχεί και μεταλλάσσεται; Οι επιβολές της φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών παρουσιάζουν κυμάνσεις και αυτές έχουν ή όχι κανονικότητες; Ο φόρος είναι τελικώς ένα «μέσο» που διαφυλάσσει τις ατομικές ελευθερίες και συνεπώς η διαρκής στρέβλωσή του προοιωνίζει την αποδυνάμωση των αξιών της αστικής κοσμοαντίληψης;

Η πολιτική αποδοχή και ο οικονομικός υπολογισμός στην κοινωνιολογία του φόρου έχουν διακριτές όψεις, κατ' αρχήν από την ψήφιση ενός νόμου μέχρι τους προϋπολογισμούς και απολογισμούς του κράτους αλλά στη συνέχεια από τις εξαιρετικά συγκαλυμμένες συμπεριφορές πολιτών και πολιτικών. Οι συμπεριφορές αυτές τονίσθηκαν από μεγάλους στοχαστές. Στον Montesquieu ανήκει η υπόθεση ότι όσο υψηλότερη είναι η φορολογία σε μία χώρα τόσο περισσότερο χαρακτηρίζεται δημοκρατική χώρα στη σύγκριση μεταξύ χωρών, θέμα που μας απασχόλησε στην έξοδο της έρευνάς μας για το φόρο σε βαλκανικές χώρες. Η κοινωνιολογία του φόρου, σημειώσαμε πολλές φορές, μελετά τις σχέσεις μεταξύ φόρου, κράτους και κοινωνίας και πιο ηχηρά φόρου, πολίτη και κράτους. Η ανασύνταξη δεν είναι χωρίς σημασία, τουλάχιστον όπως φαίνεται στη διαχρονική προσέγγιση του Ελληνικού κράτους και στη διαχρονική κλιμάκωσή του ως παρεμβατικού κράτους.

Τα ζητήματα αυτά συνδυάστηκαν με τη βαθμιαία ολοκλήρωση του Ελληνικού κράτους και αναζητήθηκαν στα πιο στέρεα τεκμήρια για τη διατύπωση απαντήσεων: οι προϋπολογισμοί, οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις, το νομοθετικό περιβάλλον οικοδομούν την ανάλυση και το πεδίο της κοινωνιολογίας του φόρου. Αναμφίβολα, ο φόρος περιλαμβάνει την κοινωνική λειτουργία του με την αναδιανομή του εισοδήματος μέσω της φορολογίας. Προκαλεί μεταβολές στην κοινωνική διαστρωμάτωση, πέραν όμως αυτών, σε κρίσιμες μεταβατικές καταστάσεις όπως είναι η εθνική ολοκλήρωση, αλλάζει τη θέση κοινωνικών ομάδων όταν αυτές προέρχονται από ξενικές κατακτήσεις, συντονίζει ατομικές και κοινωνικές πεποιθήσεις, διαμορφώνει τα αξιακά συστήματα.

Πολλές φορές βρεθήκαμε αντιμέτωποι με την ιδέα ότι η φορολογία συναντάται με την αρχή της κυριαρχίας και της ιδιοκτησίας και αναπτύσσεται στη σφαίρα της εθνικής κυριαρχίας.

Αναγνωρίζουμε ότι η κοινωνιολογία μπορεί να μελετά τις κοινωνικές επιδράσεις των πολιτικών αποφάσεων ως προς τα οικονομικά του δημοσίου χώρου και να διαμορφώνει τον πυρήνα στον οποίο βρίσκονται το φορολογικό κράτος, οι δημοσιοοικονομικές κρίσεις και φυσικά οι κοινωνικές επιδράσεις των φορολογικών και ρυθμιστικών αποφάσεων. Στην προέκταση της επιστήμης των «δημοσίων οικονομικών», η δημοσιονομική κοινωνιολογία ενσωματώνει την οικονομία εντός ενός ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου καθώς εστιάζεται στις κοινωνικές συνέπειες που αποκτούν οι πολιτικές αποφάσεις για τη φορολογία. Η σημασία της γίνεται πιο αποφασιστική αλλά μεθοδολογικά ατελής αφού, για να επιτύχει το στόχο της, κινητοποιεί τα εργαλεία που διαθέτουν γειτονικές επιστήμες και επιστημονικοί κλάδοι, όπως της οικονομικής ιστορίας.

Ισχυρή λοιπόν η αρχή ότι η κοινωνιολογία του φόρου ασχολείται με εκείνα τα κοινωνικά φαινόμενα που εμπλέκονται με τη φορολογία. Η φορολογική μεταρρύθμιση αφορά στην κοινωνική αλλαγή αλλά και στην εθνική συγκρότηση ενός κράτους. Ο φόρος ενεργοποιεί τη διοίκηση και η εφαρμογή του τροφοδοτεί τη θεωρία της γραφειοκρατίας. Η κοινωνική δικαιοσύνη προσέρχεται έφιππη με τη φορολογία να έχει την κοινωνική αποδοχή, να δικαιολογεί τη νομιμότητα της κρατικής δραστηριότητας και να υποδεικνύει πώς προσδιορίζεται η αποκλίνουσα συμπεριφορά. Με ένα ιστορικό παρελθόν πολύ απαιτητικό και ιδιαίτερα καθοριστικό, η κοινωνιολογία του φόρου, αναφορικά με το τι σημαίνει εξέγερση εναντίον του φόρου ως μορφή συλλογικής δράσης, οδηγεί στο τι σημαίνει επίσης μετά την εξέγερση και την επανάσταση η αποδοχή του φόρου από τον εξεγερμένο αλλά και τι προσδοκά ο υπόφορος μιας ξενικής κατάκτησης από τη θέση του ως φορολογούμενου πολίτη στο εθνικό κράτος.

Το εγχείρημα των προηγούμενων σελίδων για την κοινωνιολογική συνδρομή στο φόρο, όπως ιστορικά τεκμηριώνεται, διαπέρασε η υπόθεση, η οποία μετατράπηκε σε καταληκτική πρόταση, ότι ο φόρος είναι μια κοινωνική πράξη με αντίκτυπο στην κοινωνική συμπεριφορά και την πολιτική επιλογή όταν έχει απέναντι του το ερώτημα του «εθνικά ανήκειν». Η κοινωνικο-ιστορική προσέγγιση που ακολουθήσαμε συνέδεσε την εξέλιξη της φορολογίας σε σύγκριση με την εξέλιξη όχι ενός ολοκληρωμένου κράτους

αλλά ενός κράτους που διαμορφώνει την έκταση της επικράτειάς του με διαφορετικό τρόπο (πόλεμος, ενσωμάτωση, προσάρτηση), το συνταγματικό του χαρακτήρα, το διοικητικό συγκεντρωτισμό και φυσικά τη νομιμοποίησή του μέσα από το φόρο και την οργάνωση της διοίκησης για το φόρο στο όραμα ενός δυτικού τύπου κράτους. Η φορολογία διαθέτει το αγκυροβόλιο του κοινωνικού και του ιστορικού πλαισίου όσο πιο επιτακτική είναι η ανάγκη συγκρότησης κράτους, ώστε να μην καταστεί αλλότριος εξουσιαστικός μηχανισμός για το εθνικό κράτος.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ
ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Η φορολογική επικράτεια του Ελληνικού κράτους με τις μεταβολές του
Πίνακας Π.1.1: Εξέλιξη εθνικού συνόρου (1821-1939)

Πίνακας Π.1.2: Στοιχεία Ελεύθερων Ζωνών στην Ελληνική επικράτεια

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Δημιουργία και Κατανομή Δημοσίων Ταμείων

Πίνακας Π.2.1: Η εξέλιξη του αριθμού των Καταστημάτων και Δημοσίων Εσόδων

Πίνακας Π.2.2: Χαρακτηριστικά σύστασης καταστημάτων δημόσιων εσόδων
(κατάσταση 1909)

Πίνακας Π.2.3: Συνολικά Έσοδα Ταμείων 1880-1905: ταξινόμηση κατά μέγεθος
είσπραξης Ετήσιων Εσόδων

Πίνακας Π.2.4: Ετήσιες Εισπράξεις Δημοσίων Ταμείων στην περίοδο 1880-1905
(δρχ., τρέχ. τιμές)

Πίνακας Π.2.5: Ποσοστιαία ετήσια σύνθεση των Δημοσίων Ταμείων περιόδου
1880-1905

Πίνακας Π.2.6: Αποκλίσεις συνολικών δεδομένων μεταξύ πηγών περιόδου 1880-
1905

Πίνακας Π.2.7: Δείγμα Φορολογίας ελληνικών πόλεων (1903)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Ονομαστικά στοιχεία και μεταβολές ΑΕΠ και Δημοσίων Εσόδων (ΔΕ)

Πίνακας Π.3.1 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), Πληθυσμός και Δημόσια
Έσοδα (ΔΕ) (1833-1939)

Πίνακας Π.3.2: Ετήσιες Μεταβολές Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ),
Πληθυσμού και Δημοσίων Εσόδων (ΔΕ) (1833-1939)

Διάγραμμα Π.3.1 Μεταβολή ΑΕΠ και ΔΕ, 1833-1912

Διάγραμμα Π.3.2 Μεταβολή ΑΕΠ και ΔΕ, 1912-1939

Διάγραμμα Π.3.3 Επικράτεια και ΔΕ: 1833-1912

Διάγραμμα Π.3.3 Επικράτεια και ΔΕ: 1912-1939

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4: Ονοματολογία και χρονικός βίος Δημοσίων Εσόδων

Πίνακας Π.4.1: Αλφαβητική ταξινόμηση κεφαλαίων Δημοσίων Εσόδων (1833-
1912)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5: Συγκριτικά δημοσιοοικονομικά μεγέθη περιόδου 1912-1939 (διαθέσιμα
στοιχεία Ελλάδας και άλλων Κρατών ΝΑ Ευρώπης)

1. Ελλάδα

Πίνακας Π.5.1: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες δρχ.) (1912-1939)

Πίνακας Π.5.2: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (ετήσιες μεταβολές %) (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.3: Αναλογίες δημοσιοοικονομικών στοιχείων: ΑΕΠ, Σύνολο Δημοσίων Εσόδων (ΣΔΕ), Σύνολο Φόρων, Σύνολο Δημοσίων Δαπανών (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.4: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Άμεσοι Φόροι (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.5: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Έμμεσοι Φόροι (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.6: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Δημόσιες Δαπάνες (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.7: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Πληρωμή τόκων (Ελλάδα: 1912-1939)

Πίνακας Π.5.8: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Αμυντικές Δαπάνες (Ελλάδα: 1912-1939)

2. Βουλγαρία

Πίνακας Π.5.9: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές) και αναλογίες (1912-1939)

Διάγραμμα Π.5.1: Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Βουλγαρία: 1912-1939)

Α. Κατά κεφαλή Δημόσια Έσοδα και Δαπάνες ως προς το ΑΕΠ

Β. Ετήσιες μεταβολές Δημοσίων Εσόδων και Δαπανών ως προς το ΑΕΠ

Γ. Αναλογία ΣΔΕ/ΣΔΔ

3. Ρουμανία

Πίνακας Π.5.10: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές) (1912-1939)

Πίνακας Π.5.11: Αναλογίες δημοσιοοικονομικών στοιχείων (σε τρέχουσες τιμές) (Ρουμανία: 1912-1939)

Διάγραμμα Π.5.2: Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Ρουμανία: 1912-1939)

Α. ΑΕΠ και ΣΔΕ ανά κάτοικο

Β. Αναλογία Αμέσων και Έμμεσων Φόρων ανά κάτοικο (τρέχ. τιμ. ΛΕΙ)

Γ. Αναλογία Αμέσων Φόρων ως προς το ΑΕΠ και ΣΔΕ

Δ. Αναλογία Έμμεσων Φόρων ως προς το ΑΕΠ και ΣΔΕ

Ε. Κατά κεφαλή Δημόσια Έσοδα και Δημόσιες Δαπάνες

ΣΤ. Αναλογία ΣΔΕ/ΣΔΔ

4. Τουρκία

Πίνακας Π.5.11: Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές) και αναλογίες (1923-1939)

Διάγραμμα Π.5.3: Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Τουρκία: 1912-1939)

Α. Κατά κεφαλή Δημόσια Έσοδα και Δαπάνες ως προς το ΑΕΠ

Β. Ετήσιες μεταβολές Δημοσίων Εσόδων και Δαπανών ως προς το ΑΕΠ

Γ. Αναλογία ΣΔΕ/ΣΔΔ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Η φορολογική επικράτεια του Ελληνικού κράτους με τις μεταβολές του

Πίνακας Π.1.1

Εξέλιξη εθνικού συνόρου (1821-1939)

Γένεση και προσαρτήσεις εδαφών	Διεθνής Συνθήκη	Επιφάνεια (τ.χλμ.)	Εκτίμηση επιφάνειας 1930 (τ. χλμ.)	Ιστορικά Στοιχεία	Χάρτης
Αρχική επιφάνεια κατά την ανεξαρτησία του Κράτους	Πρωτόκολλο Λονδίνου, 1830(3 Φεβ.)	47.516	47.516	Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου που έμεινε γνωστό ως Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας ήταν η πρώτη διπλωματική πράξη που υπογράφηκε από τις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία και την Οθωμανική αυτοκρατορία και αναγνώριζε την ύπαρξη ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Σύμφωνα με αυτό η ελληνική επικράτεια θα περιλάμβανε τα εδάφη που βρίσκονταν νότια της γραμμής που ενώνει τους ποταμούς Αχελώο και Σπερχειό (συνοριακή γραμμή Αχελώου-Σπερχειού).	

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

Γένεση και προσαρτήσεις εδαφών	Διεθνής Συνθήκη	Επιφάνεια (τ.χλμ.)	Εκτίμηση επιφάνειας 1930 (τ. χλμ.)	Ιστορικά Στοιχεία	Χάρτης
	Συνθήκη Κωνσταντινουπόλεως, 1832(30 Αυγ.)			Με τη Συνθήκη (30 Αυγούστου 1832), που έγινε αποδεκτή και από τον Σουλτάνο, αποφασίστηκε η διεύρυνση των συνόρων. Η Ελλάδα θα περιλάμβανε τα εδάφη που βρίσκονταν νότια της γραμμής που ενώνει τον Αμβρακικό κόλπο με τον Παγασητικό κόλπο (συνοριακή γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού), την Εύβοια, τις Σποράδες και τις Κυκλάδες	
Επιφάνεια προσαρτημένων Ιονίων Νησιών	Συνθήκη Λονδίνου 1864(29 Μαΐου)	+2.695	50.211	Η εδαφική μορφή που έλαβε το ελληνικό κράτος το 1832 διατηρήθηκε για τριάντα, περίπου, χρόνια. Η πρώτη επέκταση της Ελλάδας σημειώθηκε το 1864 με την ενσωμάτωση των Επτανήσων. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 29 Μαρτίου 1864 η Βρετανία παραχώρησε τα Επτάνησα στην Ελλάδα ως δώρο στον νέο Βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο Α'.	
Επιφάνεια προσαρτηθείσας Θεσσαλίας και Άρτας	Συνθήκη Κωνσταντινουπόλεως, 1881(2 Ιουλίου)	+13.395	63.606	Η δεύτερη επέκταση της Ελλάδας έγινε με την προσάρτηση στο ελληνικό κράτος της τουρκοκρατούμενης, έως τότε, Θεσσαλίας, το 1881. Μετά από μακρόχρονες συζητήσεις, υπογράφηκε, στις 2 Ιουλίου 1881, ελληνοτουρκική συνθήκη. Σύμφωνα με αυτήν, η Ελλάδα αποκτούσε τη Θεσσαλία, εκτός από την περιοχή της Ελασσόνας, καθώς και την	

Γένεση και προσαρτήσεις εδαφών	Διεθνής Συνθήκη	Επιφάνεια (τ.χλμ.)	Εκτίμηση επιφάνειας 1930 (τ. χλμ.)	Ιστορικά Στοιχεία	Χάρτης
Επιφάνεια μετά την παραχώρηση στην Τουρκία	Συνθήκη Κωνσταντινούπολεως, 1897(22 Νοεμ.)	- 395	63.211	<p>επαρχία της Άρτας. Η υπόλοιπη Ήπειρος παρέμεινε στην Οθωμανική αυτοκρατορία</p> <p>Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 έληξε με ήττα της Ελλάδας. Η Συνθήκη μεταξύ Ελλάδας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις 22 Νοεμβρίου 1897 οδήγησε στην ανακήρυξη της Κρήτης σε αυτόνομη Ηγεμονία αλλά και παραχώρηση από την Ελλάδα στην Οθωμανική αυτοκρατορία ορισμένων υψωμάτων στρατηγικής σημασίας στο ύψος της παλιάς συνοριακής γραμμής μεταξύ των δύο χωρών (μικρές μόνο αλλαγές συνολικής έκτασης 400 τ. χλμ.).</p>	
Επιφάνεια προσαρτηθέντων τμημάτων μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους	Συνθήκη Λονδίνου, Βουκουρεστίου, 1913(10 Αυγ.) Διοικ. Απόφαση Μ. Δυνάμεων, 1914	+ 58.583	121.794	<p>Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων η Ελλάδα ενισχύθηκε εδαφικά και πληθυσμιακά. Με τις Συνθήκες του Λονδίνου στις 30 Μαΐου 1913 μεταξύ Ελλάδας και Οθωμ. Αυτοκρατορίας και Βουκουρεστίου στις 10 Αυγούστου 1913 μεταξύ των Βασιλείων της Ελλάδας και της Βουλγαρίας στο ελληνικό κράτος εντάσσονται η Νότια Ήπειρος, η Μακεδονία, τα νησιά του Ανατ. Αιγαίου και η Κρήτη.</p>	

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

Γένεση και προσαρτήσεις εδαφών	Διεθνής Συνθήκη	Επιφάνεια (τ.χλμ.)	Εκτίμηση επιφάνειας 1930 (τ. χλμ.)	Ιστορικά Στοιχεία	Χάρτης
Επιφάνεια προσαρτηθέντων τμημάτων μετά τον Α΄ Π.Π.	Συνθήκη Νειγύ, 1919 Συνθήκη Σεβρών, 1920(10 Αυγ.)	+ 29.039	150.833	Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου βρήκε την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών της Αντάντ. Με τη Συνθήκη των Σεβρών στις 10 Αυγούστου 1920 παραχωρούνται στην Ελλάδα η Δυτική και Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος, επικυρώνεται η κυριαρχία της στα άλλα νησιά του Αιγαίου που κατείχε από το 1913 και ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης για πέντε χρόνια. Επίσης, της παραχωρούνται η Βόρεια Ήπειρος και τα Δωδεκάνησα εκτός από τη Ρόδο και το Καστελόριζο.	
Επιφάνεια εκχωρηθέντων εδαφών Αν. Θράκης και νήσων Ίμβρου και Τενέδου στην Τουρκία	Συνθήκη Λωζάνης, 1923(24 Ιουλ.)	- 20.631	130.202	Με τη Συνθήκη της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923 η Ελλάδα απώλεσε τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο, τη ζώνη της Σμύρνης και την Ανατολική Θράκη. Ως σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας καθορίστηκε ο ποταμός Έβρος.	

Πηγή: Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.) *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, τ.1-3, 2011, *passim*. Γ. ΝΟΤΑΡΑΣ, *Το Ελληνικό χαρτονομίσμα. Μία διαδρομή, 1822-2002*, Αθήνα, ΕΤΕ, Κοινωνοφελές Ίδρυμα Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου, 2005, σσ. 24-36.

Πίνακας Π.1.2

Στοιχεία Ελεύθερων Ζωνών στην Ελληνική επικράτεια

Ελεύθερη ζώνη	Έτος δημιουργίας	Οικονομικά στοιχεία Ζώνης
Γιουγκοσλαβική ελεύθερη ζώνη Θεσσαλονίκης	1924	
Επιφάνεια ξηράς (1938)		60.724 τ.μ.
Επιφάνεια θάλασσας		33.874 τ.μ.
Μήκος σιδηροδρομικών γραμμών		2.250 μ.
Ελληνική ελεύθερη ζώνη Θεσσαλονίκης	1925	
Επιφάνεια ξηράς		225.510 τ.μ.
Επιφάνεια θάλασσας		160.00 τ.μ.
Μήκος σιδηροδρομικών γραμμών		7.000 μ.
Πειραιώς	1932	
Επιφάνεια ξηράς (1938)		181.500 τ.μ.
Μέτωπο θάλασσας		1.775 μ.
Μήκος σιδηροδρομικών γραμμών		1.000 μ.
Μήκος τροχιών και γερανογεφυρών		1.450 μ.

Πηγή: Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.) *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, τ.1-3, 2011, *passim*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Δημιουργία και Κατανομή Δημοσίων Ταμείων

Πίνακας Π.2.1

Η εξέλιξη του αριθμού των Καταστημάτων και Δημοσίων Εσόδων

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΑΜΕΙΩΝ	ΕΣΟΔΑ ΣΕ ΔΡΧ. (ΤΡΕΧ.ΤΙΜΕΣ)	ΕΣΟΔΑ / ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΕΣΟΔΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΕΣΟΔΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
1850	43	14.675.951	341.301		
1851					
1852					
1853	45	15.267.418	339.276		
1854	45	16.413.559	364.746	7,51%	7,51%
1855	45	18.303.062	406.735	11,51%	11,51%
1856	45	20.151.806	447.818	10,10%	10,10%
1857	45	21.205.173	471.226	5,23%	5,23%
1858	45	20.551.578	456.702	-3,08%	-3,08%
1859	45	25.932.108	576.269	26,18%	26,18%
1860					
1861	45	25.503.741	566.750		
1862	45	21.940.080	487.557	-13,97%	-13,97%
1863	45	25.281.725	561.816	15,23%	15,23%
1864	45	26.962.666	599.170	6,65%	6,65%
1865	52	29.082.411	559.277	7,86%	-6,66%
1866	53	30.232.898	570.432	3,96%	1,99%
1867	53	45.871.814	865.506	51,73%	51,73%
1868	53	43.351.492	817.953	-5,49%	-5,49%
1869	53	45.801.693	864.183	5,65%	5,65%
1870	53	45.809.082	864.322	0,02%	0,02%
1871	53	41.582.425	784.574	-9,23%	-9,23%
1872	53	36.871.408	695.687	-11,33%	-11,33%
1873	53	34.857.781	657.694	-5,46%	-5,46%
1874	53	60.991.609	1.150.785	74,97%	74,97%
1875	56	36.357.473	649.241	-40,39%	-43,58%
1876	56	35.514.290	634.184	-2,32%	-2,32%
1877	56	44.697.231	798.165	25,86%	25,86%
1878	56	41.904.419	748.293	-6,25%	-6,25%
1879	56	81.170.347	1.449.470	93,70%	93,70%
1880	56	50.448.260	900.862	-37,85%	-37,85%
1881	60	119.039.898	1.983.998	135,96%	120,23%
1882	65	71.507.929	1.100.122	-39,93%	-44,55%
1883	64	58.537.556	914.649	-18,14%	-16,86%
1884	65	107.419.638	1.652.610	83,51%	80,68%
1885	66	61.427.035	930.713	-42,82%	-43,68%
1886	72	95.567.967	1.327.333	55,58%	42,61%
1887	83	176.210.226	2.123.015	84,38%	59,95%
1888	95	93.671.217	986.013	-46,84%	-53,56%
1889	100	183.031.964	1.830.320	95,40%	85,63%
1890	102	123.155.324	1.207.405	-32,71%	-34,03%
1891	102	106.396.076	1.043.099	-13,61%	-13,61%
1892	105	106.465.459	1.013.957	0,07%	-2,79%
1893	109	96.723.423	887.371	-9,15%	-12,48%
1894	112	102.885.643	918.622	6,37%	3,52%
1895	114	94.657.066	830.325	-8,00%	-9,61%
1896	113	96.931.727	857.803	2,40%	3,31%

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΑΜΕΙΩΝ	ΕΣΟΔΑ ΣΕ ΔΡΧ. (ΤΡΕΧ.ΤΙΜΕΣ)	ΕΣΟΔΑ / ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΕΣΟΔΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΕΣΟΔΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
1897	111	98.485.825	887.260	1,60%	3,43%
1898	105	330.918.815	3.151.608	236,01%	255,21%
1899	108	115.392.622	1.068.450	-65,13%	-66,10%
1900	110	119.199.300	1.083.630	3,30%	1,42%
1901	110	167.652.081	1.524.110	40,65%	40,65%
1902	110	138.279.031	1.257.082	-17,52%	-17,52%
1903	110	116.154.238	1.055.948	-16,00%	-16,00%
1904	68	133.570.807	1.964.277	14,99%	86,02%
1905	68	129.716.015	1.907.588	-2,89%	-2,89%
1906	68	133.074.347	1.956.976	2,59%	2,59%
1907	68	136.531.951	2.007.823	2,60%	2,60%
1908	69	126.385.216	1.831.670	-7,43%	-8,77%
1909	69	125.046.069	1.812.262	-1,06%	-1,06%
1910	69	175.440.804	2.542.620	40,30%	40,30%
1911	74	240.193.709	3.245.861	36,91%	27,66%
1912	76	224.919.482	2.959.467	-6,36%	-8,82%
1913	74	270.903.361	3.660.856	20,44%	23,70%
1914	122	559.377.738	4.585.063	106,49%	25,25%
1915	120	438.004.425	3.650.037	-21,70%	-20,39%
1916	126	312.845.090	2.482.898	-28,57%	-31,98%
1917	123	443.420.285	3.605.043	41,74%	45,19%
1918	137	1.250.505.249	9.127.776	182,01%	153,19%
1919	135	1.128.729.028	8.360.956	-9,74%	-8,40%
1920	156	1.653.582.515	10.599.888	46,50%	26,78%
1921	153	2.278.723.270	14.893.616	37,81%	40,51%
1922	156	4.577.184.719	29.340.928	100,87%	97,00%
1923	137	3.989.809.712	29.122.699	-12,83%	-0,74%
1924					
1925	135	7.922.177.985	58.682.800		
1926	135	9.508.112.050	70.430.460	20,02%	20,02%
1927	135	8.996.026.928	66.637.237	-5,39%	-5,39%
1928	155	10.551.516.579	68.074.301	17,29%	2,16%
1929	162	18.729.433.172	115.613.785	77,50%	69,83%
1930	167	11.393.607.302	68.225.193	-39,17%	-40,99%
1931	183	11.076.989.184	60.529.996	-2,78%	-11,28%
1932	191	9.144.412.990	47.876.508	-17,45%	-20,90%
1933	201	8.472.051.347	42.149.509	-7,35%	-11,96%
1934	193	9.199.599.581	47.666.319	8,59%	13,09%
1935	199	8.513.512.390	42.781.469	-7,46%	-10,25%
1936					
1937	196	14.062.586.092	71.747.888		
1938	207	13.835.923.877	66.840.212	-1,61%	-6,84%
1939	213	14.206.439.854	66.696.901	2,68%	-0,21%

Πηγή: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, ο.π. cit. (επεξεργασία συγγραφέως)

Πίνακας Π.2.2

Χαρακτηριστικά σύστασης καταστημάτων δημόσιων εσόδων (κατάσταση 1909)

	ΕΦΟΡΙΑ / ΤΑΜΕΙΟ	ΎΕΔΡΑ	ΣΥΝΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
Εφ. Α' τάξ.	Άθηνων	Άθηναι	1832
Εφ. Α' τάξ.	Βόλου	Βόλος	1881
Εφ. Α' τάξ.	Ήλειας	Πύργος	1832
Εφ. Α' τάξ.	Κορινθίας	Κόρινθος	1832
Εφ. Α' τάξ.	Λακεδαιμόνος	Σπάρτη	1832
Εφ. Α' τάξ.	Λαρίσης	Λάρισα	1832
Εφ. Α' τάξ.	Ναυπλίας	Ναύπλιον	1832
Εφ. Α' τάξ.	Πατρών	Πάτραι	1832
Εφ. Α' τάξ.	Πειραιώς	Πειραιεύς	1832
Εφ. Α' τάξ.	Φθιώτιδος	Λαμία	1832
Εφ. Β' τάξ.	Άρτης	Άρτα	1881
Εφ. Β' τάξ.	Θηβών	Θήβαι	1832
Εφ. Β' τάξ.	Καλαμών	Καλάμαι	1832
Εφ. Β' τάξ.	Καρδίτσης	Καρδίτσα	1881
Εφ. Β' τάξ.	Λεβαδείας	Λεβαδεία	1832
Εφ. Β' τάξ.	Λοκρίδος	Άταλάντη	1832
Εφ. Β' τάξ.	Μαντινείας	Τρίπολις	1832
Εφ. Β' τάξ.	Σύρου	Έρμούπολις	1832
Εφ. Β' τάξ.	Τρικκάλων	Τρίκκαλα	1881
Εφ. Γ' τάξ.	Άγυιās	Άγυιά	1881
Εφ. Γ' τάξ.	Αίγιαλείας	Αΐγιον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Άλμυροῦ	Άλμυρός	1881
Εφ. Γ' τάξ.	Άργους	Άργος	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Βονίτσης	Βόνιτσα	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Βάλτου	Καρβασσαράς	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Γόρτυνος	Δημητσάνα	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Γυθείου	Γύθειον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Δωρίδος	Λιδωρίκιον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Έπιδαύρου Λιμηρῶς	Μολάοι	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Εύρυτανίας	Καρπενήσιον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Καλαβρύτων	Καλάβρυτα	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Καλαμπάκας	Καλαμπάκα	1881
Εφ. Γ' τάξ.	Κυνουρίας	Άστρος	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Καρυστίας	Κύμη	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Λαυρείου	Λαύρειον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Μεγαλοπόλεως	Συνᾶνον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Μεσολογγίου	Μεσολόγγιον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Μεσσήνης	Νησίον	1832

	ΕΦΟΡΙΑ / ΤΑΜΕΙΟ	ΎΔΡΑ	ΣΥΝΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
Εφ. Γ' τάξ.	Ναυπακτίας	Ναύπακτος	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Οίτυλου	Οΐτυλον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Όλυμπίας	Άνδρίτσεινα	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Παρνασίδος	Άμφισσα	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Πυλίας	Πύλος	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Τριφυλίας	Κυπαρισσία	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Τριχωνίας	Άγρίνιον	1832
Εφ. Γ' τάξ.	Φαρσάλων	Φάρσαλα	1881
Εφ. Γ' τάξ.	Χαλκίδος	Χαλκίς	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Άνδρου	Άνδρος	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Θήρας	Θήρα	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Κέας	Κέα	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Μεγαρίδος	Μέγαρα	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Μήλου	Μήλος	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Νάξου	Νάξος	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Ξηροχωρίου	Ξηροχώριον	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Σκοπέλου	Σκόπελος	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Σπετσών	Κρανίδιον	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Τήνου	Τήνος	1832
Εφ. Δ' τάξ.	Ύδρας και Τροιζηνίας	Πόρος	1832
Ταμεία	Κεντρικόν	Άθηναι	1832
Ταμεία	Είσπράξεων	Άθηναι	1832
Ταμεία	Σφραγ. Χάρτου	Άθηναι	1832
Ταμεία	Πληρωμών Α'	Άθηναι	1832
Ταμεία	Πληρωμών Β'	Άθηναι	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Πατρών	Πάτραι	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Ήλειας	Πύργος	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Κορινθίας	Κόρινθος	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Λακεδαίμονος	Σπάρτη	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Μαντινείας	Τρίπολις	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Φθιώτιδος	Λαμία	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Σύρου	Έρμούπολις	1832
Ταμ. Α' τάξ.	Κερκύρας	Κέρκυρα	1864
Ταμ. Α' τάξ.	Κεφαλληνίας	Κεφαλληνία	1864
Ταμ. Α' τάξ.	Ζακύνθου	Ζάκυνθος	1864
Ταμ. Α' τάξ.	Λαρίσης	Λάρισα	1881
Ταμ. Α' τάξ.	Βόλου	Βόλος	1881
Ταμ. Β' τάξ.	Ναυπλίας	Ναύπλιον	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Καλαμών	Καλάμαι	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Θηβών	Θήβαι	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Λεβαδείας	Λεβαδεία	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Παρνασίδος	Άμφισσα	1832

	ΕΦΟΡΙΑ / ΤΑΜΕΙΟ	ΎΔΡΑ	ΣΥΝΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
Ταμ. Β' τάξ.	Χαλκίδος	Χαλκίς	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Μεσολογγίου	Μεσολόγγιον	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Βονίτσης	Βόνιτσα	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Γόρτυνος	Δημητσάνα	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Καλαβρύτων	Καλάβρυτα	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Τριφυλίας	Κυπαρισσία	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Πυλίας	Πύλος	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Έπιδαύρου Λιμηράς	Μολάοι	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Λοκρίδος	Άταλάντη	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Μεσσήνης	Μεσσήνη	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Όλυμπίας	Ανδρίτσαινα	1832
Ταμ. Β' τάξ.	Άρτης	Άρτα	1881
Ταμ. Β' τάξ.	Τρικκάλων	Τρίκκαλα	1881
Ταμ. Β' τάξ.	Καρδίτσης	Καρδίτσα	1881
Ταμ. Γ' τάξ.	Εύρυτανίας	Καρπενήσι	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Τριχωνίας	Άγρίνιον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Δωρίδος	Λιδωρίκιον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Μεγαλοπόλεως	Συνᾶνον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Θήρας	Θήρα	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Αίγιαλείας	Αίγιον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Κυνουρίας	Άστρος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Καρυστίας	Κύμη	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Νάξου	Νάξος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Σπετσών	Σπέτσαι	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Ύδρας	Ύδρα	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Μεγαρίδος	Μέγαρα	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Τήνου	Τήνος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Άνδρου	Άνδρος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Σκοπέλου	Σκόπελος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Ναυπακτίας	Ναύπακτος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Μήλου	Μήλος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Κέας	Κέα	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Γυθείου	Γύθειον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Βάλτου	Καρβασαράς	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Άργους	Άργος	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Ξηροχωρίου	Ξηροχώριον	1832
Ταμ. Γ' τάξ.	Λευκάδος	Λευκάς	1864
Ταμ. Γ' τάξ.	Παξών	Παξοί	1864
Ταμ. Γ' τάξ.	Ίθάκης	Ίθακη	1864
Ταμ. Γ' τάξ.	Κυθήρων	Κύθηρα	1864
Ταμ. Γ' τάξ.	Άγυιάς	Άγυιά	1881
Ταμ. Γ' τάξ.	Φαρσάλων	Φάρσαλα	1881

	ΕΦΟΡΙΑ / ΤΑΜΕΙΟ	ΎΔΡΑ	ΣΥΝΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
Ταμ. Γ' τάξ.	Καλαμπάκας	Καλαμπάκα	1881
Ταμ. Γ' τάξ.	Πειραιώς και Αίγινης	Πειραιεύς	1832
Ταμ. Προξεν.	Κωνσταντινουπόλεως	Κωνσταντινούπολις	
Ταμ. Προξεν.	Άλεξανδρείας	Άλεξάνδρεια	
Υποταμεία	Άθηνών Α'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Άθηνών Β'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Άθηνών Γ'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Άθηνών Δ'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Άθηνών Ε'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Άθηνών Σ'	Άθῆναι	1832
Υποταμεία	Πειραιώς Α'	Πειραιεύς	1832
Υποταμεία	Πειραιώς Β'	Πειραιεύς	1832
Υποταμεία	Λαυρείου	Λαύρειον	1832
Υποταμεία	Μαραθῶνος	᾽ρωπὸς	1832
Υποταμεία	Χαιρωνείας	Δαυλῖς	1832
Υποταμεία	Τρικάλων (Κορινθ.)	Ευλόκαστρον	1832
Υποταμεία	Νεμέας	Ἅγιος Γεώργιος	1832
Υποταμεία	Τροιζῆνος	Πόρος	1832
Υποταμεία	Τριπόλεως	Τρίπολις	1832
Υποταμεία	᾽Ορχομενοῦ (Μαντ.)	Λεβειδιον	1832
Υποταμεία	Πατρῶν Α'	Πάτραι	1832
Υποταμεία	Πατρῶν Β'	Πάτραι	1832
Υποταμεία	Φαρῶν	Χαλανδρίτσι	1832
Υποταμεία	Λετρίνων	Πύργος	1832
Υποταμεία	᾽Ολυμπίων	Κριεκούκιον και Δούκα	1832
Υποταμεία	Μυρτουνητίων	Λεχαινά	1832
Υποταμεία	Σπάρτης	Σπάρτη	1832
Υποταμεία	Φάριδος	Ξηροκάμπι	1832
Υποταμεία	Τυρνάβου	Τύρναβος	1881
Υποταμεία	᾽Αλμυροῦ	᾽Αλμυρὸς	1881
Υποταμεία	Καλαμῶν	Καλάμαι	1832
Υποταμεία	Οἶχαλίας	Μελιγαλᾶ	1832
Υποταμεία	᾽Εράνης	Φιλιατρὰ	1832
Υποταμεία	Σκιλλοῦντος	Κρέσταινα	1832
Υποταμεία	᾽Ελατείας	Δραχμάνιον	1832
Υποταμεία	Καρύστου	Κάρυστος	1832
Υποταμεία	᾽Αστακοῦ	᾽Αστακὸς	1832
Υποταμεία	᾽Ιθάμης (Καρδίτσης)	Φανάριον	1832
Υποταμεία	᾽Ερμουπόλεως	᾽Ερμούπολις	1832
Υποταμεία	Κορώνης	Πεταλίδιον	1832
Υποταμεία	Καλλιφωνίου	Καρδίτσα	1881
Υποταμεία	Τρίκκης	Τρίκκαλα	1881

	ΕΦΟΡΙΑ / ΤΑΜΕΙΟ	ΎΔΡΑ	ΣΥΝΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
Υποταμεία	Δωρίου	Σουλιμᾶ	1832
Υποταμεία	Θηβῶν	Θῆβαι	1832
Υποταμεία	Πηλίου (Βόλου)	Βόλος	1881
Υποταμεία	Πάλλης	Ληξούριον	1864

Πηγή: 1.Ελληνικοί Κώδικες ἢτοι Κειμένων των Νόμων και των Βασιλικῶν Διαταγμάτων μετά της Νομολογίας Ἀρείου Πάγου, Εφετείων, Νομικού Συμβουλίου, Γνωμοδοτήσεων Νομομαθῶν, Εισηγητικῶν εκθέσεων κτλ. Καταρτισθέντες υπό Γεωργίου Δυοβουνιώτου, Διοικητική Εκτέλεσις, Ταμεία, Εφορείαι, Αθήνα, Γ. Φέξης, 1909, σσ. 1-367 (επεξεργασία συγγραφέως)

Πίνακας Π.2.3

Συνολικά Έσοδα Ταμείων 1880-1905: ταξινόμηση κατά μέγεθος είσπραξης
ετήσιων εσόδων

ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΑΜΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ 1880-1905	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΤΩΝ ΤΑΜΕΙΟΥ	ΜΕΣΑ ΕΤΗΣΙΑ ΕΣΟΔΑ
ΣΤ΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ	17.675	3	5.892
ΠΑΛΛΗΣ	55.322	9	6.147
ΚΕΑΣ	137.598	3	45.866
Ζ΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	154.208	11	14.019
ΣΜΥΡΝΗΣ	258.795	5	51.759
ΔΩΡΙΟΥ	284.983	10	28.498
ΚΕΑΣ	393.100	6	65.517
ΠΑΞΩΝ	578.963	26	22.268
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ Β	590.028	4	147.507
ΠΑΤΡΩΝ Β	654.340	1	654.340
ΚΑΡΥΣΤΟΥ	895.628	15	59.709
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ	913.990	11	83.090
ΚΟΡΩΝΗΣ	948.757	12	79.063
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ	959.742	16	59.984
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ	964.253	16	60.266
ΠΑΜΙΣΣΟΥ	1.005.383	11	91.398
ΘΙΣΒΗΣ	1.010.219	7	144.317
Β΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ	1.161.634	5	232.327
ΙΘΩΜΗΣ	1.204.808	12	100.401
ΚΥΘΗΡΩΝ	1.220.866	26	46.956
ΑΙΓΙΟΥ	1.251.422	10	125.142
ΛΙΜΝΑΙΩΝ	1.266.209	7	180.887
ΕΛΑΤΕΙΑΣ	1.271.475	16	79.467
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ	1.283.172	17	75.481
ΙΘΑΚΗΣ	1.322.411	26	50.862
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	1.323.624	16	82.726
ΑΛΜΥΡΟΥ	1.353.620	15	90.241
ΦΑΡΙΔΟΣ	1.416.188	18	78.677
ΟΛΥΜΠΙΩΝ	1.439.889	17	84.699
ΟΙΧΑΛΙΑΣ	1.525.946	17	89.762
ΑΣΤΑΚΟΥ	1.526.201	16	95.388
Β΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ	1.772.808	4	443.202
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	1.821.537	3	607.179
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ	1.832.348	16	114.522
ΝΕΜΕΑΣ	1.909.337	16	119.334
ΑΛΑΤΑΠΟΘΗΚΑΡΙΟΙ			
ΔΙΑΦΟΡΟΙ	1.962.223	2	981.112
ΤΗΝΟΥ	1.975.671	26	75.987
ΑΓΥΡΑΣ	1.978.528	11	179.866
ΤΡΙΚΚΗΣ	2.055.024	8	256.878
ΚΕΑΣ	2.176.310	17	128.018
ΘΗΒΩΝ Β	2.265.361	10	226.536
ΥΠΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΘΕΣ. ΚΑΙ ΣΥΜΠΛ.ΕΓΓΡΑΦΩΝ	2.313.916	2	1.156.958
Α΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΠΑΤΡΩΝ	2.362.368	6	393.728
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	2.431.379	16	151.961
Δ΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ	2.454.567	5	490.913
ΦΑΡΩΝ	2.467.530	17	145.149

ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΑΜΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ 1880-1905	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΤΩΝ ΤΑΜΕΙΟΥ	ΜΕΣΑ ΕΤΗΣΙΑ ΕΣΟΔΑ
Γ΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	2.487.192	15	165.813
ΤΡΙΚΑΛΛΩΝ (ΚΟΡ.)	2.501.901	16	156.369
ΑΓΥΪΑΣ	2.535.213	13	195.016
ΜΗΛΟΥ	2.599.773	26	99.991
ΕΡΑΝΗΣ	2.603.005	18	144.611
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	2.646.086	26	101.773
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	2.671.038	24	111.293
ΠΗΛΙΟΥ	2.864.420	9	318.269
Α΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ	2.952.666	5	590.533
Β΄ΥΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	2.959.280	11	269.025
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	3.125.533	12	260.461
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.	3.166.916	10	316.692
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ	3.574.222	17	210.248
ΚΑΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	3.615.357	24	150.640
ΚΑΛΑΜΩΝ Β	3.623.839	17	213.167
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ	3.691.894	14	263.707
ΘΗΡΑΣ	3.697.888	26	142.226
ΣΠΑΡΤΗΣ	3.816.453	18	212.025
ΑΝΔΡΟΥ	3.895.877	26	149.841
ΛΕΤΡΙΝΩΝ	3.900.496	18	216.694
ΒΑΛΤΟΥ	4.018.824	26	154.570
Α΄ΥΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	4.275.588	11	388.690
ΔΩΡΙΔΟΣ	4.358.738	26	167.644
ΣΠΕΤΣΩΝ	4.360.181	26	167.699
ΦΑΡΣΑΛΩΝ	4.491.509	14	320.822
ΥΔΡΑΣ	4.819.978	26	185.384
ΝΑΞΟΥ	4.945.306	26	190.204
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β΄	4.992.591	15	332.839
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	5.204.798	26	200.185
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	5.442.238	26	209.317
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	5.492.163	26	211.237
ΛΑΥΡΙΟΥ	5.509.748	17	324.103
Ε΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	5.599.773	15	373.318
ΒΟΝΙΤΣΗΣ	5.630.326	26	216.551
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ	5.694.478	24	237.270
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	5.929.585	26	228.061
Δ΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	6.021.327	11	
Β΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	6.299.510	11	
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α΄	7.001.245	17	411.838
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	7.094.893	26	272.880
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	7.145.606	26	274.831
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	7.380.849	26	283.879
ΓΥΘΕΙΟΥ	7.433.582	26	285.907
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	7.496.197	26	288.315
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	7.668.087	26	294.926
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	8.267.471	26	317.980
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	8.407.327	26	323.359
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	8.720.528	26	335.405
Α΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	9.094.434	11	826.767
ΠΥΛΙΑΣ	9.156.212	26	352.162
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	9.796.145	26	376.775
ΑΡΤΗΣ	9.983.230	25	399.329
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	10.043.107	23	436.657
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	10.148.826	26	390.339
ΛΟΚΡΙΔΟΣ	10.533.822	26	405.147

ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΑΜΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ 1880-1905	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΤΩΝ ΤΑΜΕΙΟΥ	ΜΕΣΑ ΕΤΗΣΙΑ ΕΣΟΔΑ
ΑΡΓΟΥΣ	10.570.092	26	406.542
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	10.968.908	26	421.881
ΘΗΒΩΝ	11.389.389	26	438.053
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	11.464.865	26	440.956
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	12.063.280	26	463.972
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	13.140.427	26	505.401
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	13.226.093	26	508.696
ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ	15.281.901	23	664.430
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	16.132.242	26	620.471
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	17.044.550	26	655.560
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	17.156.419	24	714.851
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	18.320.733	26	704.644
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	18.494.782	25	739.791
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	18.629.983	26	716.538
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	20.755.379	26	798.284
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	23.439.527	26	901.520
Β΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	26.588.171	5	5.317.634
ΛΑΡΙΣΗΣ	27.532.745	25	1.101.310
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	27.929.252	26	1.074.202
ΚΑΛΑΜΩΝ	30.536.860	26	1.174.495
ΗΛΕΙΑΣ	31.157.286	26	1.198.357
ΣΥΡΟΥ	31.986.793	26	1.230.261
ΠΕΙΡΑΙΩΣ & ΑΙΓΙΝΗΣ	34.767.206	11	3.160.655
ΒΟΛΟΥ	42.146.013	25	1.685.841
ΠΑΤΡΩΝ	50.436.017	26	1.939.847
ΤΕΛΩΝΑΙ ΔΙΑΦΟΡ.	70.084.156	3	23.361.385
Α΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	81.034.607	5	16.206.921
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ	128.769.022	19	6.777.317
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ	288.844.942	19	15.202.365
ΕΙΔΙΚΟΙ ΤΑΜΙΑΙ	792.805.060	23	34.469.785
ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ	819.191.816	25	32.767.673

Πηγή: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, op.cit. (επεξεργασία συγγραφέως)

Πίνακας Π.2.4

Ετήσιες Εισπράξεις Δημοσίων Ταμείων στην περίοδο 1880-1905 (δρχ., τρέχ. τιμές)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΕΡΑΝΗΣ							64.281	250.527	269.662	169.032	161.073	170.964	161.371
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ													
ΙΩΜΗΣ													55.241
ΤΡΙΚΚΗΣ													
Δ'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ									9.859	394.475	381.719	925.440	743.075
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α'								211.884	673.626	615.111	327.867	316.581	356.653
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ													37.509
ΠΗΛΙΟΥ (ΒΟΛΟΥ)													
ΚΑΡΥΣΤΟΥ										5.422	70.007	55.924	60.914
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β'										40.512	283.877	289.221	293.999
Ε'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ										102.677	48.466	63.352	374.872
ΛΕΤΡΙΝΩΝ							2.669	212.794	313.274	289.374	283.083	342.943	263.164
ΠΑΛΛΗΣ													
ΕΛΑΤΕΙΑΣ									14.590	63.408	70.142	76.079	84.019
ΚΟΡΩΝΗΣ													35.877
ΝΕΜΕΑΣ									53.718	130.121	100.281	113.212	142.998
ΚΑΛΑΜΩΝ Β								202.165	330.622	292.592	232.939	209.587	204.501
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ									9.878	119.374	105.954	113.397	181.725
ΘΗΒΩΝ Β													
ΛΑΥΡΙΟΥ								146.769	168.922	152.856	195.542	234.396	241.491
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ											179.013	251.344	344.524
ΘΙΣΒΗΣ										55.672	137.593	183.789	252.608
ΟΛΥΜΠΙΩΝ								7.032	112.666	107.210	75.545	106.205	116.064
ΦΑΡΙΔΟΣ							43	49.297	88.691	72.683	64.383	95.759	104.267
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ								109.706	307.862	217.820	219.694	328.221	328.337
ΑΙΓΙΟΥ									38.330	174.798	163.700	172.379	169.765

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΣΠΑΡΤΗΣ							126	111.017	241.603	225.859	189.509	199.028	224.690
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ			111.219	167.993	177.692	161.274	145.490	182.632	195.480	199.488	205.243	261.311	329.259
ΑΛΜΥΡΟΥ									22.020	104.884	102.667	113.086	120.469
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	210.662	216.729	225.605	254.194	282.847	198.584	204.177	296.019	274.262	224.103	197.978	230.390	352.600
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	201.669	232.188	235.872	243.119	271.334	207.962	191.275	263.044	256.712	237.948	237.459	352.631	461.152
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	273.796	244.166	259.943	216.352	261.801	231.481	229.482	289.852	255.376	254.199	204.957	234.987	356.588
ΑΡΓΟΥΣ	272.554	249.169	293.387	373.389	365.057	325.537	318.217	408.027	401.213	374.491	337.655	316.899	357.727
ΒΟΝΙΤΣΗΣ	211.059	207.059	213.301	236.893	243.606	215.245	213.359	288.003	271.848	189.461	171.171	210.716	204.849
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	329.278	266.536	344.918	285.878	390.824	288.728	407.958	521.205	580.051	414.472	319.834	289.523	442.833
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ			529.281	631.689	710.415	678.244	556.781	626.664	754.811	635.790	657.482	771.559	911.020
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	152.898	118.192	123.597	153.115	166.876	154.152	167.524	200.495	210.073	220.205	171.255	190.134	231.964
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	580.085	519.169	624.589	575.137	862.175	662.151	649.023	898.265	935.584	564.073	487.988	588.318	612.056
ΘΗΡΑΣ	73.348	104.493	86.370	72.433	97.639	104.563	165.755	180.045	135.152	131.512	122.487	112.591	168.384
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.			245.101	261.177	314.496	297.732	277.704	316.609	353.493	321.292	309.757	320.899	372.204
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	448.117	537.508	465.066	508.979	687.445	726.565	902.416	841.006	1.245.121	1.287.664	1.099.441	1.174.683	1.388.075
ΤΗΝΟΥ	40.781	40.733	39.784	42.567	53.070	77.179	51.429	64.333	82.062	56.186	59.785	56.880	96.136
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ			5.222	119.348	137.639	232.942	583.545	145.256	115.035	76.831	79.073	76.120	74.917
ΑΣΤΑΚΟΥ									11.726	94.418	96.623	110.849	165.474
ΥΔΡΑΣ	151.916	112.067	148.366	133.458	201.016	177.205	167.623	204.398	204.143	181.173	146.408	177.481	165.098
ΚΥΘΗΡΩΝ	21.596	22.617	19.917	22.589	23.775	39.385	53.366	35.438	44.829	41.480	44.558	40.227	54.127
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	425.809	429.813	391.396	445.131	544.448	515.039	555.175	602.642	725.506	717.345	604.841	588.646	704.712
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	519.259	517.465	486.734	527.058	748.317	654.375	610.501	795.686	827.464	762.338	757.940	859.947	923.221
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ									18.336	50.400	49.799	46.336	55.371
ΠΥΛΙΑΣ	373.181	335.723	310.507	284.684	433.050	281.811	372.742	555.600	544.560	397.653	381.785	380.265	385.534
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	221.161	290.846	246.061	242.107	367.549	359.404	411.181	481.569	519.343	490.735	488.082	476.014	591.962
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	453.124	393.732	353.068	378.576	637.600	483.833	415.619	579.825	638.488	489.513	466.609	537.004	529.177
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	181.301	180.722	177.994	187.503	253.990	153.232	207.875	255.635	241.668	186.492	196.800	221.932	252.368
ΤΡΙΚΑΛΩΝ		41.828	452.118	523.967	608.169	581.249	529.495	578.923	754.633	714.380	689.271	636.186	954.082
ΠΑΞΩΝ	11.040	10.085	10.386	12.563	14.998	17.290	15.470	19.990	19.838	24.406	16.984	19.765	28.912

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	106.060	124.386	101.558	97.234	135.983	147.149	168.657	185.514	226.185	216.017	206.519	214.177	223.883
ΠΑΤΡΩΝ	1.395.897	1.332.917	1.207.315	1.346.624	1.541.242	1.708.308	1.895.961	1.631.758	2.005.133	1.853.738	1.699.762	1.597.373	1.940.093
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	240.910	254.013	247.220	283.236	393.080	298.375	323.679	419.388	401.491	338.680	258.837	252.592	339.155
ΔΩΡΙΔΟΣ	125.622	115.595	118.063	131.292	167.903	156.717	139.118	165.900	164.816	133.732	128.469	137.633	141.712
ΙΘΑΚΗΣ	30.202	30.548	27.209	30.953	43.710	42.992	36.235	52.560	54.689	50.838	44.553	43.485	59.328
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	302.861	273.776	232.982	266.125	310.735	257.509	260.424	286.370	370.894	268.752	205.980	233.597	298.533
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	330.895	275.973	270.551	270.489	328.224	255.615	368.411	342.172	388.257	373.696	321.917	302.430	473.465
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ			32.002	150.937	136.864	169.998	436.160	246.104	161.794	142.261	132.159	145.149	118.948
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	248.218	248.937	266.405	234.350	249.905	297.532	287.048	343.118	351.266	284.069	295.063	294.331	318.553
ΑΝΔΡΟΥ	100.506	85.885	101.711	79.610	109.910	91.792	125.668	120.654	137.561	136.547	153.714	116.071	171.072
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	604.213	549.555	566.874	520.071	698.005	587.274	629.277	673.065	561.418	520.132	483.113	519.141	523.457
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	204.194	160.825	221.759	172.067	264.613	191.565	249.219	231.635	291.218	241.386	227.059	282.393	235.034
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	162.012	151.354	152.855	176.037	192.601	158.532	179.387	216.506	211.636	173.423	175.659	194.751	215.990
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	170.617	199.320	193.003	229.400	283.937	201.166	230.169	246.056	253.046	304.532	173.391	264.487	323.134
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	634.539	673.482	632.396	709.546	843.703	724.291	631.947	713.438	822.765	764.785	730.368	697.884	941.925
ΛΑΡΙΣΗΣ		75.452	693.152	808.003	848.627	918.580	859.569	998.825	1.094.384	1.001.393	680.342	833.773	1.218.384
ΣΠΕΤΣΩΝ	119.576	97.448	159.438	117.022	151.704	175.820	124.011	155.508	140.629	200.286	111.799	129.700	152.253
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	390.031	392.259	372.108	408.037	483.779	518.643	434.232	522.139	619.893	628.953	544.548	498.944	646.774
ΝΑΞΟΥ	145.561	107.927	148.607	107.784	170.506	109.756	150.051	154.138	187.811	174.783	168.333	148.492	200.570
ΘΗΒΩΝ	505.016	455.969	400.593	447.821	518.326	390.195	406.709	521.976	553.928	488.948	340.901	402.087	449.429
ΗΛΕΙΑΣ	824.796	813.862	762.645	889.857	1.274.324	1.020.401	1.005.743	1.052.704	1.169.580	1.038.289	924.524	1.207.053	1.238.228
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	99.807	49.877	86.481	61.058	88.276	53.120	86.741	73.522	90.494	77.266	101.019	78.518	90.173
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ								56.130	70.280	81.349	67.572	91.685	81.024
ΣΥΡΟΥ	727.614	799.970	699.704	770.559	858.374	1.200.257	1.058.482	1.152.685	1.383.211	1.404.408	1.340.378	1.301.539	1.310.766
ΚΕΑΣ	43.988	47.061	46.549	47.407	54.272	62.967	66.406	84.933	77.114	78.914	78.427	95.337	109.896
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	340.139	314.876	398.167	279.851	515.708	305.857	453.875	693.134	399.517	321.264	317.966	304.193	323.417
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	320.544	314.519	285.791	270.609	315.743	242.209	279.712	358.920	384.779	265.900	251.336	249.387	368.133
ΚΑΛΑΜΩΝ	459.470	442.747	514.574	484.154	711.258	638.475	705.903	771.032	969.511	961.625	1.073.962	1.202.066	1.292.360
ΑΡΤΗΣ		41.107	199.205	210.482	243.571	264.419	284.744	285.353	313.640	295.171	335.585	305.793	376.171

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ								3.859.893	5.285.617	5.209.195	5.328.764	4.627.782	5.645.587
ΒΟΛΟΥ		26.741	936.266	871.687	1.294.219	1.087.257	1.110.351	1.233.856	1.382.743	1.282.951	1.409.704	1.345.226	1.688.456
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ									17.694	83.113	94.764	120.857	96.872
ΤΥΡΝΑΒΟΥ								9.635	186.181	222.160	158.171	229.764	232.376
ΜΗΛΟΥ	61.477	47.365	64.130	64.520	76.908	73.453	80.961	81.350	82.792	76.409	130.318	84.869	88.977
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ								13.615.681	11.645.108	12.260.681	11.656.609	12.207.270	14.029.500
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ									11.593	60.730	54.823	65.534	66.381
ΓΥΘΕΙΟΥ	74.937	77.663	68.837	88.309	157.078	136.969	124.135	140.256	220.648	176.543	188.691	232.760	225.883

Συνέχεια

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
ΕΡΑΝΗΣ	92.408	86.569	150.000	165.943	166.286	201.336	135.328	115.480	147.736	66.770	28.239		
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ	8.792	144.755	159.908	130.470	179	384	149.001	114.373	135.023	61.737	9.368		
ΙΘΩΜΗΣ	205.743	155.691	148.998	110.034	660	542	160.237	118.518	150.414	87.058	11.671		
ΤΡΙΚΚΗΣ	14.516	340.083	498.994	474.200	34.015				34.430	364.792	293.993		
Δ'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	608.864	366.402	524.603	502.060	498.986	551.643	615.054	737.988	725.434	691.933	198.360		
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α'	398.410	382.363	358.648	330.621	332.023	350.144	552.330	568.197	565.929	542.814	118.041		
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	343.662	268.201	315.856	310.535	303.948	315.268	310.192	279.004	265.729	251.076	124.551		
ΠΗΛΙΟΥ (ΒΟΛΟΥ)		148.721	394.515	408.281	10.718		380.274	448.609	453.501	408.362	211.439		
ΚΑΡΥΣΤΟΥ	81.134	74.684	83.156	80.519	67.359	76.049	84.220	49.613	56.095	43.501	7.032		
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β'	396.654	410.752	358.173	331.319	367.713	396.261	464.749	408.983	372.425	356.888	221.066		
Ε'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	869.494	356.021	335.733	233.877	459.174	402.362	545.822	498.031	499.506	466.775	343.611		
ΛΕΤΡΙΝΩΝ	240.264	219.450	207.474	214.499	195.070	197.820	225.997	245.297	246.892	152.406	48.027		

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
ΠΑΛΛΗΣ			277	4.201	4.308	8.939	11.356	12.273	8.192	4.879	897		
ΕΛΑΤΕΙΑΣ	99.462	108.843	102.235	100.879	99.630	92.304	86.272	77.816	93.230	71.655	30.912		
ΚΟΡΩΝΗΣ	101.104	88.828	89.932	89.068	106.175	113.779	77.555	86.419	97.610	58.190	4.220		
ΝΕΜΕΑΣ	123.671	118.256	137.866	163.743	193.712	212.001	106.784	124.058	103.165	72.770	12.982		
ΚΑΛΑΜΩΝ Β	209.711	170.736	207.691	267.635	188.481	162.296	228.388	219.136	235.426	185.546	76.388		
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ	181.137	150.476	147.301	137.395	116.041	138.236	128.227	100.600	103.990	90.993	7.625		
ΘΗΒΩΝ Β		144.740	259.250	300.295	264.678	264.382	276.571	279.016	247.203	190.736	38.490		
ΛΑΥΡΙΟΥ	246.803	264.482	282.840	287.405	275.577	273.380	656.236	736.425	719.132	482.794	144.699		
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ	316.167	301.193	271.988	253.489	294.310	309.853	311.007	269.936	270.175	251.202	67.691		
ΘΙΣΒΗΣ	197.422	159.476	23.659										
ΟΛΥΜΠΙΩΝ	78.932	96.133	107.833	139.916	107.741	127.632	99.275	54.320	64.692	34.507	4.186		
ΦΑΡΙΔΟΣ	100.043	94.308	73.080	87.465	92.956	115.855	107.041	99.365	93.319	68.364	9.269		
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ	182.767	234.300	293.970	284.805	215.232	205.241	241.281	168.492	131.478	81.077	23.941		
ΑΙΓΙΟΥ	160.897	154.079	112.410	100.196	4.869								
ΣΠΑΡΤΗΣ	259.716	262.228	235.055	232.798	227.316	271.427	287.117	275.752	279.145	226.778	67.290		
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ	312.747	329.623	294.058	259.639	26.208	123.645	358.765	312.311	273.933	336.721	344.551	337.646	247.554
ΑΛΜΥΡΟΥ	113.309	107.110	110.389	116.032	12.556		90.131	94.059	113.405	94.466	39.037		
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	325.866	319.179	306.379	265.072	269.528	329.840	382.623	361.688	312.721	266.946	276.567	294.798	266.247
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	288.584	409.612	482.812	465.399	435.805	553.118	455.567	324.668	321.175	290.654	280.877	284.027	282.809
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	399.657	328.494	362.403	335.329	292.526	347.317	335.476	305.962	361.918	264.316	317.875	249.431	282.512
ΑΡΓΟΥΣ	459.790	473.627	461.278	440.904	405.190	535.968	490.062	487.970	520.397	481.472	480.269	483.445	456.398
ΒΟΝΙΤΣΗΣ	237.020	203.211	161.723	211.589	187.999	178.758	201.123	212.885	202.692	204.316	229.714	267.600	255.127
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	528.644	435.406	413.088	496.346	308.967	566.992	464.868	587.574	456.460	477.986	477.397	484.209	388.933
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	876.759	876.213	902.602	706.846	80.884	187.177	805.153	820.486	761.823	767.578	1.006.303	1.006.702	894.158
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	268.914	260.335	241.115	225.557	302.016	357.677	335.931	323.298	287.963	254.473	277.752	280.135	253.940
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	767.663	546.932	620.716	733.386	508.479	721.698	589.990	843.425	755.337	782.933	919.251	1.039.376	932.934
ΘΗΡΑΣ	161.088	183.043	161.789	204.741	163.009	177.392	182.734	167.005	168.093	153.805	149.432	135.897	135.086

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.	422.996	407.199	429.826	359.211	28.910	82.264	310.213	354.659	391.515	380.123	377.698	372.738	350.608
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	1.696.097	1.700.908	1.383.958	1.378.648	1.176.375	1.268.033	1.241.630	1.116.087	1.147.978	1.157.412	1.164.603	1.190.721	994.715
ΤΗΝΟΥ	87.887	89.389	88.374	89.614	64.177	104.314	99.783	103.973	114.963	109.856	101.165	81.638	79.613
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	67.951	74.764	78.177	85.103	45.794	67.347	63.214	89.386	76.210	90.715	90.616	94.914	100.920
ΑΣΤΑΚΟΥ	171.623	137.581	130.515	100.067	92.020	94.265	86.270	73.387	78.503	58.216	24.663		
ΥΔΡΑΣ	231.178	244.855	235.943	224.780	190.599	169.290	165.102	159.037	213.571	150.455	238.954	193.858	232.001
ΚΥΘΗΡΩΝ	56.151	69.115	67.324	73.732	59.398	62.654	57.806	51.548	59.413	58.468	50.732	50.704	39.917
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	965.435	944.801	876.074	752.665	682.348	949.009	925.281	869.845	952.642	834.448	874.115	928.488	824.330
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	1.046.174	867.349	911.311	1.041.639	912.186	955.517	880.990	849.207	889.518	797.049	938.058	858.133	817.943
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	55.548	66.960	111.430	109.889	102.118	109.777	121.286	186.840	122.162	83.009	34.363		
ΠΥΛΙΑΣ	366.027	352.892	309.436	298.330	302.370	339.757	278.089	339.940	347.554	290.584	339.775	257.314	297.049
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	694.512	735.453	653.823	655.250	536.167	674.388	616.615	595.030	588.373	582.293	594.979	603.354	509.843
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	592.819	430.418	476.749	551.224	482.819	566.683	458.738	618.113	598.505	504.979	579.655	426.679	496.877
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	243.442	223.184	211.475	190.917	174.893	242.138	231.449	236.654	222.824	184.708	202.028	226.598	204.341
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	1.090.258	830.412	697.568	558.217	102.669	355.751	1.167.069	1.203.347	1.156.343	808.101	1.013.995	1.287.039	1.159.712
ΠΑΞΩΝ	36.933	34.560	24.241	24.499	17.303	45.026	39.127	38.001	18.878	26.098	17.271	19.368	15.932
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	275.797	305.253	292.705	237.699	203.058	243.659	243.913	245.146	235.338	260.115	270.082	266.699	209.454
ΠΑΤΡΩΝ	2.250.853	2.120.233	1.947.140	1.947.376	1.529.948	1.968.167	1.934.635	2.029.753	2.987.309	3.091.524	2.368.663	2.679.729	2.424.567
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	413.154	426.891	399.482	366.720	331.253	409.880	360.824	360.806	340.057	278.557	309.971	343.208	329.067
ΔΩΡΙΔΟΣ	192.995	190.347	185.455	188.341	159.476	218.417	248.137	221.257	209.055	163.911	200.857	183.706	170.213
ΙΘΑΚΗΣ	63.602	67.172	52.661	72.411	52.722	62.329	60.426	57.615	54.905	55.449	57.425	63.714	54.677
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	318.076	310.771	336.617	354.022	318.927	423.173	450.752	437.274	421.546	379.063	361.932	397.805	328.830
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	581.517	600.442	587.675	594.646	493.819	618.046	529.971	600.565	627.390	559.912	669.246	624.333	673.623
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	130.723	142.694	149.257	155.708	31.379	117.666	133.035	130.308	139.359	137.545	164.708	150.321	160.279
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	341.625	314.446	281.623	269.294	249.841	317.884	279.033	293.211	251.570	253.810	267.571	267.695	274.451
ΑΝΔΡΟΥ	169.456	211.113	164.531	195.498	130.912	172.566	173.522	203.855	218.477	175.220	210.515	168.078	171.435

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	757.308	582.549	617.305	812.821	482.635	788.505	532.333	801.320	772.399	677.186	944.682	861.057	978.857
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	336.440	268.936	308.625	344.096	253.798	303.619	238.791	360.141	329.829	353.248	378.506	311.168	334.727
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	255.174	219.049	223.596	202.406	164.696	253.919	248.069	232.955	227.348	194.426	209.706	220.650	192.062
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	337.908	330.661	339.251	330.508	239.772	335.040	355.070	444.316	407.120	377.432	394.618	361.772	342.358
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	955.148	966.717	885.668	908.127	788.988	1.285.154	1.287.826	1.232.876	1.100.288	1.088.582	1.173.622	1.148.783	1.096.680
ΛΑΡΙΣΗΣ	1.457.373	1.596.013	1.473.186	1.423.832	223.879	498.434	1.221.522	1.383.359	1.397.347	1.707.247	1.670.328	1.725.783	1.723.960
ΣΠΕΤΣΩΝ	274.464	218.209	200.417	199.982	126.504	164.001	156.215	171.501	223.987	168.916	238.819	159.991	221.981
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	837.618	771.144	727.954	667.693	554.055	722.647	720.296	757.055	815.829	738.514	839.385	788.196	731.515
ΝΑΞΟΥ	219.702	203.549	187.810	230.650	172.999	260.170	211.047	267.488	255.437	231.564	249.946	235.541	245.086
ΘΗΒΩΝ	512.770	364.218	418.415	385.195	269.960	389.145	372.365	432.522	419.801	345.800	577.862	511.000	508.439
ΗΛΕΙΑΣ	1.277.785	1.297.585	1.172.668	1.202.371	1.031.502	1.331.723	1.252.072	1.311.025	1.387.407	1.458.344	1.719.256	1.811.292	1.682.249
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	155.054	111.097	128.691	182.037	84.776	144.773	94.112	157.517	90.861	112.454	133.594	89.895	124.876
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ	131.004	79.803	105.175	95.515	76.608	107.533	61.509	46.388	68.857	51.780	10.959		
ΣΥΡΟΥ	1.189.450	1.265.836	1.174.904	1.243.148	1.313.169	1.313.976	1.368.359	1.307.427	1.392.681	1.397.962	1.589.945	1.744.880	1.677.111
ΚΕΑΣ	142.459	110.595	112.961	130.142	96.398	175.896	154.434	156.948	157.025	162.843	150.221	100.028	163.786
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	315.454	280.749	206.877	290.958	317.539	455.911	417.760	585.989	457.515	392.003	372.015	388.786	346.625
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	418.896	309.202	253.173	352.388	375.551	469.488	446.899	539.364	565.107	527.784	640.563	715.398	627.435
ΚΑΛΑΜΩΝ	1.507.262	1.378.640	1.314.174	1.364.965	1.190.145	1.412.792	1.388.074	1.530.760	1.676.492	1.740.386	1.961.763	1.982.657	1.861.612
ΑΡΤΗΣ	450.760	459.009	443.858	459.698	488.125	440.697	580.722	634.158	572.355	518.369	581.875	634.372	563.993
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ	6.782.710	7.125.080	6.776.691	5.951.584	11.431.155	6.441.219	6.835.136	7.501.472	7.751.946	7.807.195	7.906.779	8.282.193	8.219.024
ΒΟΛΟΥ	2.582.250	2.492.609	2.107.083	2.386.178	509.970	972.571	2.104.569	2.557.953	2.325.444	2.358.486	2.630.105	2.702.169	2.747.171
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ	66.288	57.737	62.566	58.850	50.529	45.055	57.933	46.755	52.731	37.697	10.302		
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	209.008	210.032	199.929	156.055	2.237		87.253	129.490	221.729	151.256	26.104		
ΜΗΛΟΥ	152.802	135.534	110.911	120.959	100.965	134.877	113.367	104.480	110.722	100.508	115.948	128.363	156.808
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ	13.298.218	13.169.637	13.074.865	13.372.657	13.093.753	14.310.600	18.951.663	16.815.904	15.059.543	15.352.910	18.387.418	23.096.673	25.446.252
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ	79.897	86.346	81.208	82.169	67.737	72.684	67.968	62.645	45.354	39.379	19.805		
ΓΥΘΕΙΟΥ	326.012	322.577	338.931	292.956	299.295	371.478	424.256	458.725	503.030	536.970	588.389	547.238	511.013

Πηγή: Πηγή: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, ο.π. cit. (επεξεργασία συγγραφέως)

Πίνακας Π.2.5

Ποσοστιαία ετήσια σύνθεση των Δημοσίων Ταμείων περιόδου 1880-1905

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΑΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,4%	1,1%	1,0%
ΑΎΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%
ΑΎΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	49,9%	20,7%	12,9%	0,7%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΓΥΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
ΑΓΥΡΑΣ	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	0,7%	0,2%	0,5%	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%	0,3%	0,5%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
ΑΙΓΙΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΑΛΑΤΑΠΟΘΗΚΑΡΙΟΙ													
ΔΙΑΦΟΡΟΙ	1,9%	0,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	0,4%	0,6%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΑΛΜΥΡΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΑΝΔΡΟΥ	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
ΑΡΓΟΥΣ	0,5%	0,2%	0,4%	0,6%	0,3%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
ΑΡΤΗΣ	0,0%	0,0%	0,3%	0,4%	0,2%	0,4%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%
ΑΣΤΑΚΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
ΒΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,2%	0,2%	0,6%
ΒΎΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,3%	0,5%

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΒΎΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,5%	4,8%	21,6%	0,0%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΒΑΛΤΟΥ	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΒΟΛΟΥ	0,0%	0,0%	1,3%	1,5%	1,2%	1,8%	1,2%	0,7%	1,5%	0,7%	1,1%	1,3%	1,6%
BONITΣΗΣ	0,4%	0,2%	0,3%	0,4%	0,2%	0,4%	0,2%	0,2%	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΓΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	0,5%	0,2%	0,3%	0,5%	0,4%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%
ΓΥΘΕΙΟΥ	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
ΔΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,3%	0,9%	0,7%
ΔΩΡΙΔΟΣ	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΔΩΡΙΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΕΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,4%
ΕΙΔΙΚΟΙ ΤΑΜΙΑΙ	0,0%	0,0%	0,0%	49,3%	25,0%	38,4%	28,0%	19,8%	36,1%	18,0%	25,9%	34,1%	32,2%
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	7,7%	12,4%	6,7%	9,5%	11,5%	13,2%
ΕΛΑΤΕΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	0,5%	0,2%	0,4%	0,4%	0,2%	0,4%	0,2%	0,2%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%
ΕΡΑΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	0,4%	0,2%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,4%
ΖΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,5%	0,4%	0,3%	0,6%	0,3%	0,4%	0,4%	0,5%
ΗΛΕΙΑΣ	1,6%	0,7%	1,1%	1,5%	1,2%	1,7%	1,1%	0,6%	1,2%	0,6%	0,8%	1,1%	1,2%
ΘΗΒΩΝ	1,0%	0,4%	0,6%	0,8%	0,5%	0,6%	0,4%	0,3%	0,6%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%
ΘΗΒΩΝ Β	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΘΗΡΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
ΘΙΣΒΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%	0,2%
ΙΘΑΚΗΣ	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΙΘΩΜΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	0,4%	0,2%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ	0,0%	0,0%	0,2%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%
ΚΑΛΑΜΩΝ	0,9%	0,4%	0,7%	0,8%	0,7%	1,0%	0,7%	0,4%	1,0%	0,5%	0,9%	1,1%	1,2%
ΚΑΛΑΜΩΝ Β	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,4%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,1%	0,3%	0,5%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	0,0%	0,0%	0,7%	1,1%	0,7%	1,1%	0,6%	0,4%	0,8%	0,3%	0,5%	0,7%	0,9%
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	0,7%	0,2%	0,5%	0,5%	0,4%	0,5%	0,4%	0,3%	0,6%	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%
ΚΑΡΥΣΤΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΚΕΑΣ	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ	27,4%	64,5%	37,4%	17,9%	0,0%	0,3%	12,8%	53,5%	8,7%	54,7%	36,2%	19,4%	13,3%
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	0,9%	0,5%	0,7%	0,9%	0,6%	1,2%	0,9%	0,5%	1,3%	0,7%	0,9%	1,1%	1,3%
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	0,4%	0,2%	0,3%	0,4%	0,3%	0,6%	0,4%	0,3%	0,6%	0,3%	0,4%	0,4%	0,6%
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	1,1%	0,4%	0,9%	1,0%	0,8%	1,1%	0,7%	0,5%	1,0%	0,3%	0,4%	0,6%	0,6%
ΚΟΡΩΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΚΥΘΗΡΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	0,4%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	1,2%	0,5%	0,8%	0,9%	0,6%	1,0%	0,7%	0,4%	0,6%	0,3%	0,4%	0,5%	0,5%
ΛΑΡΙΣΗΣ	0,0%	0,1%	1,0%	1,4%	0,8%	1,5%	0,9%	0,6%	1,2%	0,5%	0,6%	0,8%	1,1%
ΛΑΥΡΙΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	0,6%	0,3%	0,4%	0,5%	0,3%	0,4%	0,3%	0,2%	0,4%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ Β	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΛΕΤΡΙΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
ΛΙΜΝΑΙΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΛΟΚΡΙΔΟΣ	0,9%	0,3%	0,6%	0,7%	0,3%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%
ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ	1,3%	0,6%	0,8%	1,0%	0,7%	0,9%	0,7%	0,6%	1,2%	0,5%	0,5%	0,5%	0,6%
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	0,4%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	0,3%	0,2%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,3%
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	1,0%	0,4%	0,7%	0,9%	0,7%	1,1%	0,6%	0,5%	0,9%	0,4%	0,6%	0,8%	0,9%
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	0,7%	0,3%	0,6%	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	0,4%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
ΜΗΛΟΥ	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,3%
ΝΑΞΟΥ	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	0,8%	0,3%	0,5%	0,7%	0,5%	0,8%	0,5%	0,3%	0,7%	0,3%	0,4%	0,5%	0,6%
ΝΕΜΕΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΟΙΧΑΛΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	0,5%	0,2%	0,4%	0,4%	0,2%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,2%	0,3%	0,3%
ΟΛΥΜΠΙΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
ΠΑΛΛΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΑΜΙΣΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΠΑΞΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	0,7%	0,2%	0,4%	0,5%	0,3%	0,4%	0,4%	0,2%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%
ΠΑΤΡΩΝ	2,8%	1,1%	1,7%	2,3%	1,4%	2,8%	2,0%	0,9%	2,1%	1,0%	1,4%	1,5%	1,8%
ΠΑΤΡΩΝ Β	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ & ΑΙΓΙΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α΄	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,7%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β΄	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,3%	0,3%
ΠΗΛΙΟΥ (ΒΟΛΟΥ)	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΥΛΙΑΣ	0,7%	0,3%	0,4%	0,5%	0,4%	0,5%	0,4%	0,3%	0,6%	0,2%	0,3%	0,4%	0,4%
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	0,2%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΣΜΥΡΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
ΣΠΑΡΤΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%
ΣΠΕΤΣΩΝ	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,3%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΣΤ΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΣΥΡΟΥ	1,4%	0,7%	1,0%	1,3%	0,8%	2,0%	1,1%	0,7%	1,5%	0,8%	1,1%	1,2%	1,2%
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,2%	5,6%	2,8%	4,3%	4,3%	5,3%
ΤΕΛΩΝΑΙ ΔΙΑΦΟΡ.	39,2%	20,0%	37,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΤΗΝΟΥ	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%
ΤΡΙΚΑΛΛΩΝ (ΚΟΡ.)	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	0,0%	0,0%	0,6%	0,9%	0,6%	0,9%	0,6%	0,3%	0,8%	0,4%	0,6%	0,6%	0,9%
ΤΡΙΚΚΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%	0,3%
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	0,9%	0,3%	0,5%	0,6%	0,6%	0,8%	0,4%	0,3%	0,7%	0,3%	0,4%	0,5%	0,5%
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	0,6%	0,2%	0,3%	0,5%	0,3%	0,4%	0,3%	0,2%	0,4%	0,1%	0,2%	0,2%	0,3%
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΥΔΡΑΣ	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
ΥΠΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΘΕΣ. ΚΑΙ ΣΥΜΠΛ.ΕΓΓΡΑΦΩΝ	0,4%	1,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΦΑΡΙΔΟΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.	0,0%	0,0%	0,3%	0,4%	0,3%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
ΦΑΡΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,3%
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	1,3%	0,6%	0,9%	1,2%	0,8%	1,2%	0,7%	0,4%	0,9%	0,4%	0,6%	0,7%	0,9%
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	0,8%	0,4%	0,5%	0,8%	0,5%	0,8%	0,6%	0,3%	0,8%	0,4%	0,5%	0,6%	0,7%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Συνέχεια

Ταμεία Δημοσίων Εσόδων	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝ ΤΩΝ
Α΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	1,0%	1,0%	1,0%	0,9%	0,9%	0,3%	0,7%	0,7%	0,5%	0,5%	0,2%	0,0%	0,0%	0,4%
Α΄ΥΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	0,4%	0,4%	0,4%	0,5%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Α΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,6%
ΑΓΥΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%
ΑΓΥΡΑΣ	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,0%	0,0%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,5%	0,4%	0,5%	0,1%
ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	0,4%	0,2%	0,5%	0,6%	0,4%	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
ΑΙΓΙΟΥ	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΛΑΤΑΠΟΘΗΚΑΡΙΟΙ														
ΔΙΑΦΟΡΟΙ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΑΛΜΥΡΟΥ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΑΝΔΡΟΥ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%
ΑΡΓΟΥΣ	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	0,4%	0,2%	0,4%	0,4%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,4%	0,3%
ΑΡΤΗΣ	0,5%	0,4%	0,5%	0,5%	0,5%	0,1%	0,5%	0,5%	0,3%	0,4%	0,5%	0,5%	0,4%	0,3%
ΑΣΤΑΚΟΥ	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Β΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,8%	0,4%	0,4%	0,5%	0,4%	0,2%	0,6%	0,7%	0,4%	0,5%	0,4%	0,0%	0,0%	0,3%
Β΄ΥΠΟΤ.ΠΑΤΡΩΝ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
Β΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,9%
ΒΑΛΤΟΥ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΒΟΛΟΥ	2,7%	2,4%	2,2%	2,5%	0,5%	0,3%	1,8%	2,1%	1,4%	1,7%	2,3%	2,0%	2,1%	1,4%
ΒΟΝΙΤΣΗΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
Γ΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%	0,3%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
ΓΥΘΕΙΟΥ	0,3%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,1%	0,4%	0,4%	0,3%	0,4%	0,5%	0,4%	0,4%	0,2%
Δ΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,6%	0,4%	0,6%	0,5%	0,5%	0,2%	0,5%	0,6%	0,4%	0,5%	0,2%	0,0%	0,0%	0,3%
ΔΩΡΙΔΟΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%
ΔΩΡΙΟΥ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Ε΄ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,9%	0,3%	0,4%	0,2%	0,5%	0,1%	0,5%	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,0%	0,0%	0,2%

Ταμεία Δημοσίων Εσόδων	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝ ΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΟΙ ΤΑΜΙΑΙ	31,2%	33,6%	35,3%	35,1%	32,9%	12,5%	33,6%	29,8%	24,5%	30,0%	35,6%	28,7%	30,9%	25,6%
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ	13,7%	12,8%	13,8%	13,8%	13,3%	4,3%	16,4%	14,1%	9,0%	11,1%	15,8%	17,3%	19,6%	9,3%
ΕΛΑΤΕΙΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	0,4%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%
ΕΡΑΝΗΣ	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,1%
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	0,3%	0,4%	0,5%	0,5%	0,4%	0,2%	0,4%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%
ΖΎΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	0,6%	0,6%	0,5%	0,5%	0,5%	0,2%	0,5%	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%	0,3%	0,3%	0,4%
ΗΛΕΙΑΣ	1,3%	1,3%	1,2%	1,2%	1,0%	0,4%	1,1%	1,1%	0,8%	1,1%	1,5%	1,4%	1,3%	1,0%
ΘΗΒΩΝ	0,5%	0,4%	0,4%	0,4%	0,3%	0,1%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,5%	0,4%	0,4%	0,4%
ΘΗΒΩΝ Β	0,0%	0,1%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΘΗΡΑΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΘΙΣΒΗΣ	0,2%	0,2%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΙΘΑΚΗΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΙΘΩΜΗΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ	0,0%	0,1%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%
ΚΑΛΑΜΩΝ	1,6%	1,3%	1,4%	1,4%	1,2%	0,4%	1,2%	1,3%	1,0%	1,3%	1,7%	1,5%	1,4%	1,0%
ΚΑΛΑΜΩΝ Β	0,2%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,0%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	0,9%	0,9%	1,0%	0,7%	0,1%	0,1%	0,7%	0,7%	0,5%	0,6%	0,9%	0,8%	0,7%	0,6%
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	0,5%	0,4%	0,4%	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,5%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,3%	0,4%
ΚΑΡΥΣΤΟΥ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΚΕΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ	3,2%	6,5%	1,1%	1,1%	9,3%	69,2%	5,7%	10,5%	33,6%	20,5%	4,1%	16,6%	12,6%	26,5%
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	1,8%	1,7%	1,5%	1,4%	1,2%	0,4%	1,1%	0,9%	0,7%	0,8%	1,0%	0,9%	0,8%	0,9%
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,5%	0,2%	0,5%	0,5%	0,4%	0,4%	0,5%	0,5%	0,4%	0,4%
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	0,8%	0,5%	0,7%	0,8%	0,5%	0,2%	0,5%	0,7%	0,5%	0,6%	0,8%	0,8%	0,7%	0,6%
ΚΟΡΩΝΗΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Ταμεία Δημοσίων Εσόδων	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝ ΤΩΝ
ΚΥΘΗΡΩΝ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,4%	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	0,8%	0,6%	0,7%	0,8%	0,5%	0,2%	0,5%	0,7%	0,5%	0,5%	0,8%	0,6%	0,8%	0,6%
ΛΑΡΙΣΗΣ	1,5%	1,6%	1,6%	1,5%	0,2%	0,2%	1,1%	1,2%	0,8%	1,2%	1,4%	1,3%	1,3%	0,9%
ΛΑΥΡΙΟΥ	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,6%	0,6%	0,4%	0,3%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	0,4%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,1%	0,4%	0,5%	0,3%	0,4%	0,6%	0,5%	0,5%	0,3%
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ Β	0,0%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΛΕΤΡΙΝΩΝ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΛΙΜΝΑΙΩΝ	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,3%	0,0%
ΛΟΚΡΙΔΟΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,7%	0,7%	0,8%	0,3%
ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,5%	0,2%	0,5%	0,5%	0,3%	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,5%
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	0,3%	0,3%	0,4%	0,3%	0,2%	0,1%	0,3%	0,4%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	1,1%	0,8%	1,0%	1,1%	0,9%	0,3%	0,8%	0,7%	0,5%	0,6%	0,8%	0,6%	0,6%	0,7%
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	0,3%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,1%	0,4%	0,5%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
ΜΗΛΟΥ	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ	0,2%	0,2%	0,3%	0,3%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΝΑΞΟΥ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	0,9%	0,7%	0,8%	0,7%	0,6%	0,2%	0,6%	0,6%	0,5%	0,5%	0,7%	0,6%	0,6%	0,5%
ΝΕΜΕΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%	0,3%	0,1%	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΟΙΧΑΛΙΑΣ	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%
ΟΛΥΜΠΙΩΝ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΠΑΛΛΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΑΜΙΣΟΥ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΑΞΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Ταμεία Δημοσίων Εσόδων	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝ ΤΩΝ
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	0,6%	0,6%	0,6%	0,6%	0,5%	0,2%	0,5%	0,5%	0,4%	0,4%	0,6%	0,5%	0,5%	0,4%
ΠΑΤΡΩΝ	2,3%	2,1%	2,1%	2,0%	1,6%	0,6%	1,7%	1,7%	1,8%	2,2%	2,0%	2,0%	1,9%	1,6%
ΠΑΤΡΩΝ Β	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ & ΑΙΓΙΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,5%	2,5%	2,7%	0,9%	2,4%	2,6%	2,0%	2,5%	3,6%	3,6%	3,5%	1,1%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α΄	0,4%	0,4%	0,4%	0,3%	0,3%	0,1%	0,5%	0,5%	0,3%	0,4%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β΄	0,4%	0,4%	0,4%	0,3%	0,4%	0,1%	0,4%	0,3%	0,2%	0,3%	0,2%	0,0%	0,0%	0,2%
ΠΗΛΙΟΥ (ΒΟΛΟΥ)	0,0%	0,1%	0,4%	0,4%	0,0%	0,0%	0,3%	0,4%	0,3%	0,3%	0,2%	0,0%	0,0%	0,1%
ΠΥΛΙΑΣ	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΣΜΥΡΝΗΣ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%
ΣΠΑΡΤΗΣ	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
ΣΠΕΤΣΩΝ	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,1%
ΣΤ΄ΥΠΟΤΑΜΕΙΟΝ														
ΑΘΗΝΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΣΥΡΟΥ	1,2%	1,2%	1,2%	1,3%	1,3%	0,4%	1,2%	1,1%	0,8%	1,0%	1,4%	1,3%	1,3%	1,0%
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ	7,0%	6,9%	7,2%	6,1%	11,6%	1,9%	5,9%	6,3%	4,6%	5,6%	6,8%	6,2%	6,3%	4,2%
ΤΕΛΩΝΑΙ ΔΙΑΦΟΡ.	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,3%
ΤΗΝΟΥ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%
ΤΡΙΚΑΛΛΩΝ (ΚΟΡ.)	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	1,1%	0,8%	0,7%	0,6%	0,1%	0,1%	1,0%	1,0%	0,7%	0,6%	0,9%	1,0%	0,9%	0,6%
ΤΡΙΚΚΗΣ	0,0%	0,3%	0,5%	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,0%	0,0%	0,1%
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,1%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	0,6%	0,4%	0,5%	0,6%	0,5%	0,2%	0,4%	0,5%	0,4%	0,4%	0,5%	0,3%	0,4%	0,4%
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,3%	0,1%	0,4%	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΥΔΡΑΣ	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%
ΥΠΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΘΕΣ. ΚΑΙ ΣΥΜΠΛ.ΕΓΓΡΑΦΩΝ	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΦΑΡΙΔΟΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Ταμεία Δημοσίων Εσόδων	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝ ΤΩΝ
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.	0,4%	0,4%	0,5%	0,4%	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	0,2%
ΦΑΡΩΝ	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%	0,1%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	1,0%	0,9%	0,9%	0,9%	0,8%	0,4%	1,1%	1,0%	0,7%	0,8%	1,0%	0,9%	0,8%	0,8%
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	1,0%	0,9%	0,9%	0,8%	0,7%	0,3%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Πίνακας Π.2.6

Αποκλίσεις συνολικών δεδομένων μεταξύ πηγών περιόδου 1880-1905

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	«Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ» ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΩΝ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» -ΒΟΥΛΗ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»- ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»-ΒΟΥΛΗ -ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (%)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» - ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (%)
ΕΡΑΝΗΣ	2.603	4.353	1.581	2.772	-169	-6,49%	36,3%
ΚΑΛΛΙΦΩΝΙΟΥ	914	1.109	143	966	-52	-5,69%	12,9%
ΙΘΩΜΗΣ	1.205	1.385	122	1.263	-58	-4,83%	8,8%
ΤΡΙΚΚΗΣ	2.055	2.654	503	2.151	-96	-4,67%	19,0%
Δ'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	8.476	10.573	1.753	8.820	-344	-4,06%	16,6%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Α'	7.001	8.334	1.066	7.268	-267	-3,81%	12,8%
ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ	3.126	3.934	694	3.240	-114	-3,66%	17,6%
ΠΗΛΙΟΥ (ΒΟΛΟΥ)	2.864	3.396	436	2.960	-96	-3,34%	12,8%
ΚΑΡΥΣΤΟΥ	896	993	84	909	-13	-1,49%	8,5%
ΠΕΙΡΑΙΩΣ Β'	4.993	6.332	1.293	5.039	-46	-0,93%	20,4%
Ε'ΥΠΟΤ.ΑΘΗΝΩΝ	5.600	8.107	2.459	5.648	-48	-0,86%	30,3%
ΛΕΤΡΙΝΩΝ	3.900	7.299	3.405	3.894	6	0,17%	46,7%
ΠΑΛΛΗΣ	55	120	65	55	0	0,58%	54,2%
ΕΛΑΤΕΙΑΣ	1.271	1.839	580	1.259	12	0,98%	31,5%
ΚΟΡΩΝΗΣ	949	1.882	943	939	10	1,03%	50,1%
ΝΕΜΕΑΣ	1.909	2.578	689	1.889	20	1,07%	26,7%
ΚΑΛΑΜΩΝ Β	3.624	4.948	1.363	3.585	39	1,07%	27,5%
ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ	1.832	3.046	1.236	1.810	22	1,22%	40,6%
ΘΗΒΩΝ Β	2.265	2.914	677	2.237	28	1,25%	23,2%
ΛΑΥΡΙΟΥ	5.510	6.502	1.063	5.439	71	1,28%	16,3%
ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ	3.692	6.278	2.649	3.629	63	1,70%	42,2%
ΘΙΣΒΗΣ	1.010	1.224	231	993	17	1,70%	18,9%
ΟΛΥΜΠΙΩΝ	1.440	3.580	2.166	1.414	26	1,80%	60,5%

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	«Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ» ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΩΝ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» -ΒΟΥΛΗ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»- ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»-ΒΟΥΛΗ -ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (%)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» - ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (%)
ΦΑΡΙΔΟΣ	1.416	2.138	748	1.390	26	1,85%	35,0%
ΜΥΡΤΟΥΝΤΙΩΝ	3.574	8.807	5.300	3.507	67	1,88%	60,2%
ΑΙΓΙΟΥ	1.251	1.912	687	1.225	26	2,11%	35,9%
ΣΠΑΡΤΗΣ	3.816	5.312	1.586	3.726	90	2,37%	29,9%
ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ	5.694	6.153	595	5.558	136	2,40%	9,7%
ΑΛΜΥΡΟΥ	1.354	1.566	248	1.318	36	2,63%	15,8%
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ	7.146	10.246	3.296	6.950	196	2,74%	32,2%
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	8.267	9.326	1.289	8.037	230	2,79%	13,8%
ΕΠΙΔ.ΛΙΜΗΡΑΣ	7.496	8.656	1.376	7.280	216	2,88%	15,9%
ΑΡΓΟΥΣ	10.570	12.327	2.064	10.263	307	2,91%	16,7%
ΒΟΝΙΤΣΗΣ	5.630	7.186	1.735	5.451	179	3,19%	24,1%
ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ	10.969	13.394	2.780	10.614	355	3,24%	20,8%
ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	17.156	18.880	2.286	16.594	562	3,28%	12,1%
ΞΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	5.930	6.202	469	5.733	197	3,32%	7,6%
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	18.321	23.259	5.555	17.704	617	3,37%	23,9%
ΘΗΡΑΣ	3.698	3.852	279	3.573	125	3,38%	7,2%
ΦΑΡΣΑΛΩΝ & ΔΟΜ.	7.658	8.189	794	7.395	263	3,44%	9,7%
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	27.929	28.808	1.854	26.954	975	3,49%	6,4%
ΤΗΝΟΥ	1.976	2.056	150	1.906	70	3,53%	7,3%
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	2.671	2.741	166	2.575	96	3,60%	6,1%
ΑΣΤΑΚΟΥ	1.526	2.178	707	1.471	55	3,62%	32,5%
ΥΔΡΑΣ	4.820	5.236	593	4.643	177	3,67%	11,3%
ΚΥΘΗΡΩΝ	1.221	1.246	71	1.175	46	3,76%	5,7%
ΧΑΛΚΙΔΟΣ	18.630	19.688	1.762	17.926	704	3,78%	8,9%
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	20.755	22.981	3.016	19.965	790	3,81%	13,1%
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ	1.324	2.129	857	1.272	52	3,90%	40,3%
ΠΥΛΙΑΣ	9.156	12.199	3.400	8.799	357	3,90%	27,9%

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	«Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ» ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΩΝ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» -ΒΟΥΛΗ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»- ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»-ΒΟΥΛΗ -ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (%)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» - ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (%)
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	13.226	13.993	1.287	12.706	520	3,93%	9,2%
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ	13.140	17.581	4.969	12.612	528	4,02%	28,3%
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ	5.492	7.695	2.424	5.271	221	4,03%	31,5%
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	18.495	18.970	1.224	17.746	749	4,05%	6,5%
ΠΑΞΩΝ	579	612	57	555	24	4,14%	9,3%
ΛΕΥΚΑΔΟΣ	5.442	5.946	730	5.216	226	4,16%	12,3%
ΠΑΤΡΩΝ	50.436	56.020	7.704	48.316	2.120	4,20%	13,8%
ΓΟΡΤΥΝΟΣ	8.721	12.237	3.884	8.353	368	4,21%	31,7%
ΔΩΡΙΔΟΣ	4.359	5.694	1.519	4.175	184	4,22%	26,7%
ΙΘΑΚΗΣ	1.322	1.397	131	1.266	56	4,27%	9,4%
ΤΡΙΧΩΝΙΑΣ	8.407	10.720	2.678	8.042	365	4,35%	25,0%
ΠΑΡΝΑΣΣΙΔΟΣ	12.063	13.429	1.893	11.536	527	4,37%	14,1%
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	3.615	3.460	4	3.456	159	4,41%	0,1%
ΟΛΥΜΠΙΑΣ	7.381	10.362	3.307	7.055	326	4,41%	31,9%
ΑΝΔΡΟΥ	3.896	3.983	260	3.723	173	4,44%	6,5%
ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ	17.045	19.837	3.552	16.285	760	4,46%	17,9%
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ	7.095	7.826	1.055	6.771	324	4,57%	13,5%
ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ	5.205	6.190	1.227	4.963	242	4,65%	19,8%
ΜΕΓΑΡΙΔΟΣ	7.668	8.825	1.515	7.310	358	4,67%	17,2%
ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	23.440	26.376	4.037	22.339	1.101	4,70%	15,3%
ΛΑΡΙΣΗΣ	27.533	29.056	2.825	26.231	1.302	4,73%	9,7%
ΣΠΕΤΣΩΝ	4.360	4.916	762	4.154	206	4,73%	15,5%
ΝΑΥΠΛΙΑΣ	16.132	17.086	1.717	15.369	763	4,73%	10,0%
ΝΑΞΟΥ	4.945	5.269	559	4.710	235	4,76%	10,6%
ΘΗΒΩΝ	11.389	14.182	3.336	10.846	543	4,77%	23,5%
ΗΛΕΙΑΣ	31.157	38.988	9.325	29.663	1.494	4,80%	23,9%
ΣΚΟΠΕΛΟΥ	2.646	2.754	235	2.519	127	4,80%	8,5%
ΣΚΥΛΛΟΥΝΤΟΣ	1.283	2.661	1.440	1.221	62	4,85%	54,1%

ΤΑΜΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ	«Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ» ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΩΝ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» -ΒΟΥΛΗ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»- ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (000)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ»-ΒΟΥΛΗ -ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (000)	ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΠΗΓΩΝ (%)	«ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ» - ΒΟΥΛΗ ΚΑΘ. ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ (%)
ΣΥΡΟΥ	31.987	32.562	2.163	30.399	1.588	4,96%	6,6%
ΚΕΑΣ	2.707	2.909	344	2.565	142	5,25%	11,8%
ΜΕΣΣΗΝΗΣ	9.796	13.420	4.161	9.259	537	5,48%	31,0%
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ	10.149	12.217	2.631	9.586	563	5,55%	21,5%
ΚΑΛΑΜΩΝ	30.537	31.221	2.411	28.810	1.727	5,66%	7,7%
ΑΡΤΗΣ	9.983	10.372	962	9.410	573	5,74%	9,3%
ΣΦΡΑΓ.ΧΑΡΤΟΥ	128.769	120.570	18	120.552	8.217	6,38%	0,0%
ΒΟΛΟΥ	42.146	41.782	2.486	39.296	2.850	6,76%	5,9%
ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ	960	1.167	273	894	66	6,85%	23,4%
ΤΥΡΝΑΒΟΥ	2.431	2.882	622	2.260	171	7,05%	21,6%
ΜΗΛΟΥ	2.600	2.754	341	2.413	187	7,18%	12,4%
ΕΙΣΠΡΑΞΕΩΝ	288.845	295.056	27.467	267.589	21.256	7,36%	9,3%
ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ	964	1.117	228	889	75	7,80%	20,4%
ΓΥΘΕΙΟΥ	7.434	8.120	1.301	6.819	615	8,27%	16,0%

Πίνακας Π.2.7

Δείγμα Φορολογίας ελληνικών πόλεων (1903)

ΔΗΜΟΙ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ	ΔΗΜΟΤ ΕΣ	ΆΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ (ΔΡΧ.)	ΈΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ (ΔΡΧ.)	ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΑΠΟ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ (ΔΡΧ.)	ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤ Α (ΔΡΧ.)	ΚΑΘΥΣΤΕ ΡΟΥΜΕΝΑ (ΔΡΧ.)	ΔΙΑΦΟΡΑ (ΔΡΧ.)	ΣΥΝΟΛΟ	ΦΟΡΟΣ ΑΝΑ ΚΑΤΟΙΚ Ο	% ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΝΑ
1. ΣΠΑΡΤΗ	13.473	14.042	48.500	49.000	15.670	8.500	20.000	18.000	159.670	11,85	12,53%
2. ΤΡΙΠΟΛΙΣ	15.901	16.445	30.900	145.000	24.100	5.500	15.000	2.400	222.900	14,02	6,73%
3. ΛΑΥΡΙΟΝ	11.185	3.744	8.925	90.000	4.890	100	48.509	19.002	171.426	15,33	28,30%
4. ΤΡΙΚΑΛΛΑ	30.387	28.629	45.719	180.100	28.725	13.388	12.000	920	280.852	9,24	4,27%
5. ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ	51.020	27.987	116.220	1.068.620	290.446	127.700	162.000	181.000	1.945.986	38,14	8,32%
6. ΑΡΓΟΣ	12.524	13.925	39.355	91.510	10.276	1.225	10.000	754	153.120	12,23	6,53%
7. ΜΕΣΣΗΝΗ	8.122	8.190	23.650	51.375	11.600	600	10.000	25.500	122.725	15,11	8,15%
8. ΧΑΛΚΙΣ	15.998	16.754	31.500	92.232	23.780	7.610	35.000	10.300	200.422	12,53	17,46%
9. ΠΑΤΡΑΙ	50.158	46.779	130.050	469.100	130.000	800	25.000	275.300	1.030.250	20,54	2,43%
10. ΑΡΤΑ	9.675	10.460	6.560	65.000	3.315	2.430	7.000	6.000	90.305	9,33	7,75%
11. ΚΑΡΔΙΤΣΑ	16.663	15.372	53.733	140.625	16.300	2.100	15.000	18.600	246.358	14,78	7,55%
12. ΚΟΡΙΝΘΟΣ	12.567	12.186	62.520	25.500	5.300	540	5.000	100	98.960	7,87	5,05%
13. ΝΑΥΠΛΙΟΝ	10.907	10.561	20.960	67.305	12.420	1.120	11.000	3.000	115.805	10,62	9,50%
14. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ	11.015	9.110	33.515	58.500	8.800	1.160	10.000		111.975	10,17	8,93%
15. ΛΕΒΑΔΕΙΑ	8.476	7.160	20.220	56.000	11.030	9.165	15.000	70.000	181.415	21,40	8,27%
16. ΘΗΒΑΙ	6.586	7.337	12.650	25.000	6.350	9.750	12.000	63.050	128.800	19,56	9,32%
17. ΓΥΘΕΙΟΝ	6.049	5.387	3.050	60.600	8.700	5.600	11.000		88.950	14,70	12,37%
18. ΛΑΡΙΣΣΑ	17.115	15.501	29.600	250.000	36.100	10.500	20.000	10.500	356.700	20,84	5,61%
19. ΚΑΛΑΜΑΙ	20.309	11.186	18.870	237.450	7.444	600	25.000	410.452	699.816	34,46	3,57%
20. ΣΥΡΟΣ	9.014	21.267	4.221	4.000	7.410	100	6.000		21.731	2,41	27,61%
21. ΒΟΛΟΣ	16.783	12.847	32.000	387.000	14.340	4.800	32.061	21.000	491.201	29,27	6,53%

Πηγή: *Εκθεσις*, op.cit. (επεξεργασία συγγραφέως)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Ονομαστικά στοιχεία και μεταβολές ΑΕΠ και Δημοσίων Εσόδων (ΔΕ)

Πίνακας Π.3.1
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν(ΑΕΠ), Πληθυσμός και Δημόσια Έσοδα (ΔΕ)
(1833-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΔΕ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	% ΔΕ/ΑΕΠ
1833	49.327.592	719.040	7.950.201	16%
1834	60.111.409	725.520	10.393.858	17%
1835	76.038.359	732.070	12.950.245	17%
1836	64.873.632	738.680	13.302.858	21%
1837	71.130.900	745.350	13.839.663	19%
1838	76.561.464	752.077	14.573.687	19%
1839	82.158.944	823.773	15.171.465	18%
1840	90.511.374	850.246	15.970.540	18%
1841	81.524.303	861.019	14.832.605	18%
1842	72.050.835	853.005	13.192.413	18%
1843	70.304.740	915.059	15.052.941	21%
1844	72.286.510	930.295	14.243.584	20%
1845	72.555.290	960.236	14.709.144	20%
1846	77.310.985	968.988	16.361.181	21%
1847	70.202.232	977.819	15.555.611	22%
1848	78.740.260	986.731	16.735.541	21%
1849	81.072.203	996.302	18.173.961	22%
1850	89.725.822	1.005.966	18.524.827	21%
1851	93.491.567	1.015.724	18.131.543	19%
1852	111.072.033	1.025.577	18.367.966	17%
1853	102.915.915	1.035.527	19.116.294	19%
1854	118.870.213	1.044.482	20.262.434	17%
1855	109.909.135	1.035.515	22.151.936	20%
1856	151.598.737	1.062.627	24.000.681	16%
1857	145.799.997	1.069.377	25.054.048	17%
1858	136.394.946	1.076.170	24.400.454	18%
1859	166.176.291	1.083.006	25.932.108	16%
1860	152.205.786	1.089.886	-	
1861	150.281.238	1.096.810	25.503.741	17%
1862	154.490.247	1.110.703	21.940.080	14%
1863	160.133.781	1.124.772	25.281.725	16%
1864	187.269.130	1.359.064	26.962.666	14%
1865	182.285.007	1.375.043	29.082.413	16%
1866	194.257.887	1.391.216	30.232.897	16%
1867	227.097.909	1.407.585	35.617.317	16%
1868	217.616.329	1.424.152	40.167.557	18%
1869	193.019.153	1.440.920	36.840.125	19%
1870	230.486.438	1.457.894	35.729.082	16%
1871	263.454.291	1.480.994	37.993.440	14%
1872	221.459.580	1.504.460	36.428.391	16%
1873	239.559.808	1.528.298	34.857.782	15%
1874	256.489.074	1.552.514	60.991.609	24%
1875	256.007.212	1.577.114	36.357.474	14%
1876	246.853.109	1.602.103	35.514.290	14%

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΔΕ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	% ΔΕ/ΑΕΠ
1877	280.196.087	1.627.488	44.697.232	16%
1878	287.893.761	1.653.275	41.904.419	15%
1879	284.472.478	1.679.470	81.170.347	29%
1880	294.015.339	1.695.161	50.448.260	17%
1881	340.537.237	2.004.991	119.039.898	35%
1882	378.493.245	2.026.813	71.507.927	19%
1883	402.037.420	2.048.901	58.438.873	15%
1884	409.597.771	2.071.257	60.625.734	15%
1885	404.370.356	2.093.886	59.290.034	15%
1886	427.884.977	2.116.792	62.036.979	14%
1887	445.552.567	2.139.978	82.770.562	19%
1888	457.843.916	2.163.449	89.475.803	20%
1889	441.011.848	2.187.208	183.031.964	41,5
1890	463.711.498	2.220.844	123.155.324	26,56
1891	506.074.775	2.254.997	106.396.075	21,02
1892	530.183.043	2.289.675	106.465.458	20,08
1893	550.345.214	2.324.887	96.723.423	17,58
1894	497.796.032	2.360.640	102.885.643	20,67
1895	519.172.168	2.396.943	94.657.066	18,23
1896	551.490.094	2.433.806	96.931.727	17,58
1897	512.247.564	2.451.185	98.485.825	19,23
1898	568.609.039	2.468.688	330.918.815	58,2
1899	542.817.095	2.486.316	115.392.620	21,26
1900	585.318.900	2.504.070	119.199.300	20,36
1901	663.880.009	2.521.951	167.652.081	25,25
1902	638.047.417	2.539.966	138.279.032	21,67
1903	623.684.536	2.558.097	116.154.240	18,62
1904	572.452.526	2.576.364	133.570.805	23,33
1905	579.591.946	2.594.761	129.716.016	22,38
1906	604.516.897	2.613.290	133.074.346	22,01
1907	646.723.396	2.631.952	136.531.952	21,11
1908	638.396.799	2.649.218	126.385.218	19,8
1909	689.464.639	2.666.597	125.046.068	18,14
1910	660.869.107	2.684.090	175.440.806	26,55
1911	847.536.747	2.701.698	240.193.709	28,34
1912	823.862.626	2.719.422	224.919.482	27,3
1913	856.722.066	4.819.793	303.118.989	35,38
1914	1.235.786.566	4.818.245	559.377.738	45,26
1915	1.420.876.565	4.816.998	438.004.425	30,83
1916	1.882.928.700	4.816.050	312.845.090	16,61
1917	2.689.025.077	4.815.401	443.420.285	16,49
1918	4.196.152.017	4.815.049	1.250.505.249	29,8
1919	3.789.749.966	4.814.994	1.128.729.028	29,78
1920	5.361.536.871	5.531.474	1.653.582.515	30,84
1921	6.821.748.101	5.604.000	2.278.723.270	33,4
1922	10.780.134.536	5.943.000	4.577.184.719	42,46
1923	16.558.597.496	6.077.000	3.989.809.712	24,1
1924	20.718.344.368	5.923.000	5.758.377.510	27,79
1925	23.992.285.292	5.992.000	7.922.177.985	33,02
1926	28.217.011.578	6.091.000	9.508.112.050	33,7
1927	30.874.784.578	6.163.000	8.996.026.928	29,14
1928	33.618.998.228	6.204.684	10.551.516.579	31,39
1929	32.387.828.463	6.315.000	18.729.433.172	57,83
1930	31.089.932.899	6.367.149	11.393.607.302	36,65

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΔΕ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	% ΔΕ/ΑΕΠ
1931	29.751.944.759	6.462.772	11.076.989.184	37,23
1932	33.071.900.119	6.543.625	9.144.412.990	27,65
1933	38.349.976.085	6.624.468	8.476.149.822	22,1
1934	42.085.624.562	6.726.891	9.237.042.922	21,95
1935	44.494.188.102	6.836.984	10.646.907.915	23,93
1936	46.725.383.838	6.936.227	-	-
1937	56.570.810.217	7.028.530	14.130.251.227	24,98
1938	55.688.778.517	7.121.753	13.846.906.408	24,86
1939	54.836.336.457	7.318.915	14.339.608.290	26,15

Πηγή: Ε. ΠΡΟΝΤΖΑΣ (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, οπ.cit.

Πίνακας Π.3.2
 Ετήσιες Μεταβολές Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), Πληθυσμού και Δημοσίων Εσόδων (ΔΕ)
 (1833-1939)

ΕΤΟΣ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜ. ΕΣΟΔΩΝ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΦΟΡΟΥ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΜΕΣΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
1833						
1834	10.783.817	6.480	2.443.657	1.664	377	23%
1835	15.926.950	6.550	2.556.387	2.432	390	16%
1836	-11.164.727	6.610	352.613	-1.689	53	-3%
1837	6.257.268	6.670	536.805	938	80	9%
1838	5.430.564	6.727	734.024	807	109	14%
1839	5.597.480	71.696	597.778	78	8	11%
1840	8.352.430	26.473	799.075	316	30	10%
1841	-8.987.071	10.773	-1.137.935	-834	-106	13%
1842	-9.473.468	-8.014	-1.640.192	1.182	205	17%
1843	-1.746.095	62.054	1.860.528	-28	30	-107%
1844	1.981.770	15.236	-809.357	130	-53	-41%
1845	268.780	29.941	465.560	9	16	173%
1846	4.755.695	8.752	1.652.037	543	189	35%
1847	-7.108.753	8.831	-805.570	-805	-91	11%
1848	8.538.028	8.912	1.179.930	958	132	14%
1849	2.331.943	9.571	1.438.420	244	150	62%
1850	8.653.619	9.664	350.866	895	36	4%
1851	3.765.745	9.758	-393.284	386	-40	-10%

ΕΤΟΣ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜ. ΕΣΟΔΩΝ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΦΟΡΟΥ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΜΕΣΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
1852	17.580.466	9.853	236.423	1.784	24	1%
1853	-8.156.118	9.950	748.328	-820	75	-9%
1854	15.954.298	8.955	1.146.140	1.782	128	7%
1855	-8.961.078	-8.967	1.889.502	999	-211	-21%
1856	41.689.602	27.112	1.848.745	1.538	68	4%
1857	-5.798.740	6.750	1.053.367	-859	156	-18%
1858	-9.405.051	6.793	-653.594	-1.385	-96	7%
1859	29.781.345	6.836	1.531.654	4.357	224	5%
1860	-13.970.505	6.880		-2.031		
1861	-1.924.548	6.924		-278		
1862	4.209.009	13.893	-3.563.661	303	-257	-85%
1863	5.643.534	14.069	3.341.645	401	238	59%
1864	27.135.349	234.292	1.680.941	116	7	6%
1865	-4.984.123	15.979	2.119.747	-312	133	-43%
1866	11.972.880	16.173	1.150.484	740	71	10%
1867	32.840.022	16.369	5.384.420	2.006	329	16%
1868	-9.481.580	16.567	4.550.240	-572	275	-48%
1869	-24.597.176	16.768	-3.327.432	-1.467	-198	14%
1870	37.467.285	16.974	-1.111.043	2.207	-65	-3%
1871	32.967.853	23.100	2.264.358	1.427	98	7%
1872	-41.994.711	23.466	-1.565.049	-1.790	-67	4%
1873	18.100.228	23.838	-1.570.609	759	-66	-9%
1874	16.929.266	24.216	26.133.827	699	1.079	154%
1875	-481.862	24.600	-24.634.135	-20	-1.001	
1876	-9.154.103	24.989	-843.184	-366	-34	9%
1877	33.342.978	25.385	9.182.942	1.313	362	28%
1878	7.697.674	25.787	-2.792.813	299	-108	-36%

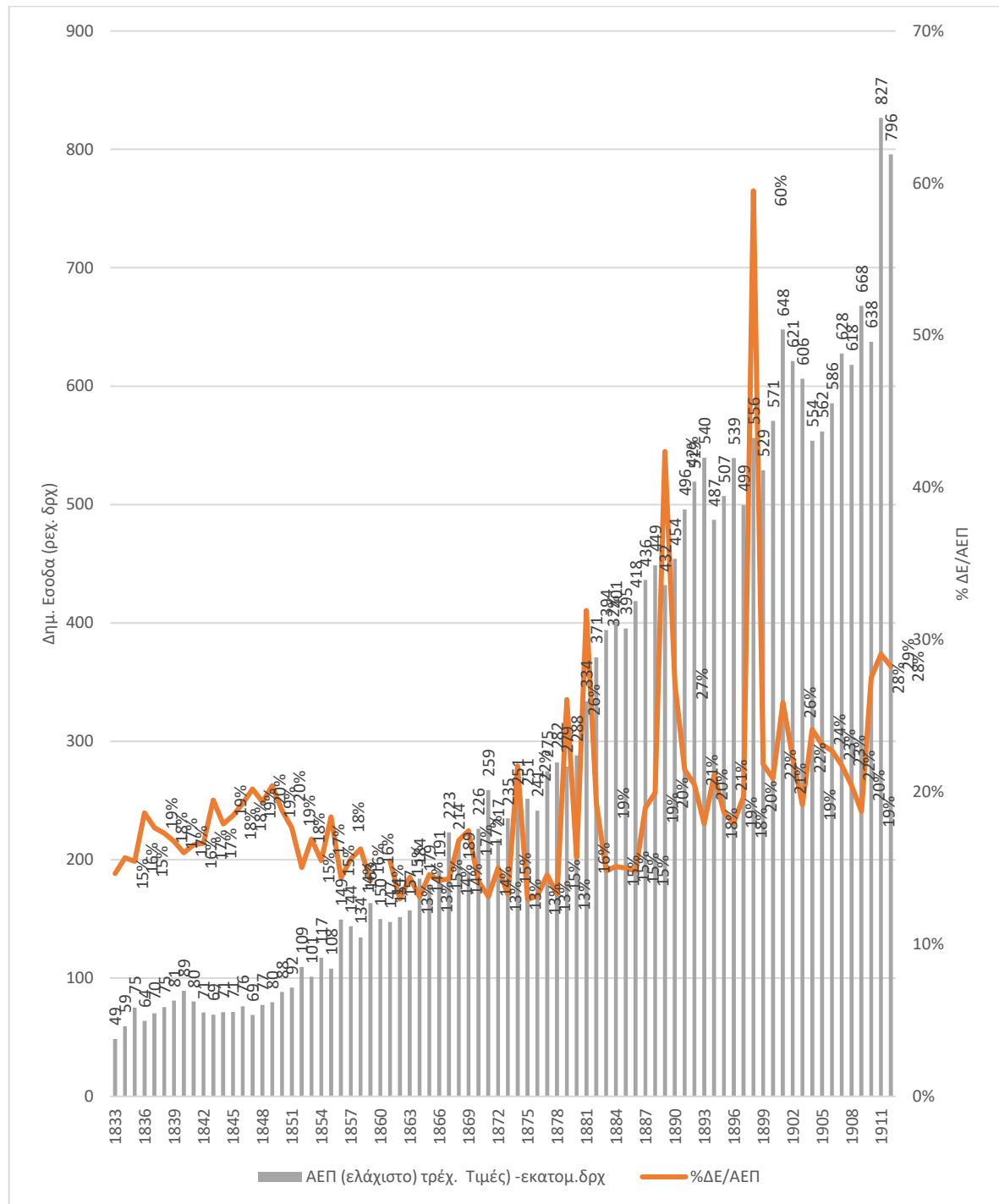
ΕΤΟΣ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜ. ΕΣΟΔΩΝ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΦΟΡΟΥ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΜΕΣΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
1879	-3.421.283	26.195	39.265.928	-131	1.499	
1880	9.542.861	15.691	-30.722.087	608	-1.958	-322%
1881	46.521.898	309.830	68.591.638	150	221	147%
1882	37.956.008	21.822	-47.531.971	1.739	-2.178	-125%
1883	23.544.175	22.088	-13.069.054	1.066	-592	-56%
1884	7.560.351	22.356	2.186.861	338	98	29%
1885	-5.227.415	22.629	-1.335.700	-231	-59	26%
1886	23.514.621	22.906	2.746.945	1.027	120	12%
1887	17.667.590	23.186	20.733.583	762	894	117%
1888	12.291.349	23.471	6.705.241	524	286	55%
1889	-16.832.068	23.759	93.556.161	-708	3.938	-556%
1890	22.699.650	33.636	-59.876.640	675	-1.780	-264%
1891	42.363.277	34.153	-16.759.249	1.240	-491	-40%
1892	24.108.268	34.678	69.383	695	2	0%
1893	20.162.171	35.212	-9.742.035	573	-277	-48%
1894	-52.549.182	35.753	6.162.220	-1.470	172	-12%
1895	21.376.136	36.303	-8.228.577	589	-227	-38%
1896	32.317.926	36.863	2.274.661	877	62	7%
1897	-39.242.530	17.379	1.554.098	-2.258	89	-4%
1898	56.361.475	17.503	232.432.990	3.220	13.280	412%
1899	-25.791.944	17.628	-215.526.195	-1.463	-12.226	836%
1900	42.501.805	17.754	3.806.680	2.394	214	9%
1901	78.561.109	17.881	48.452.781	4.394	2.710	62%
1902	-25.832.592	18.015	-29.373.049	-1.434	-1.630	114%
1903	-14.362.881	18.131	-22.124.792	-792	-1.220	154%
1904	-51.232.010	18.267	17.416.565	-2.805	953	-34%
1905	7.139.420	18.397	-3.854.789	388	-210	-54%

ΕΤΟΣ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜ. ΕΣΟΔΩΝ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΦΟΡΟΥ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΜΕΣΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
1906	24.924.951	18.529	3.358.330	1.345	181	13%
1907	42.206.499	18.662	3.457.606	2.262	185	8%
1908	-8.326.597	17.266	-10.146.734	-482	-588	122%
1909	51.067.840	17.379	-1.339.150	2.938	-77	-3%
1910	-28.595.532	17.493	50.394.738	-1.635	2.881	-176%
1911	186.667.640	17.608	64.752.903	10.601	3.677	35%
1912	-23.674.121	17.724	-15.274.227	-1.336	-862	65%
1913	32.859.440	2.100.371	78.199.507	16	37	238%
1914	379.064.500	-1.548	256.258.749	-244.874	-165.542	68%
1915	185.089.999	-1.247	-121.373.313	-148.428	97.332	-66%
1916	462.052.135	-948	-125.159.335	-487.397	132.025	-27%
1917	806.096.377	-649	130.575.195	-1.242.059	-201.194	16%
1918	1.507.126.940	-352	807.084.964	-4.281.611	-2.292.855	54%
1919	-406.402.051	-55	-121.776.221	7.389.128	2.214.113	30%
1920	1.571.786.905	716.480	524.853.487	2.194	733	33%
1921	1.460.211.230	72.526	625.140.755	20.134	8.620	43%
1922	3.958.386.435	339.000	2.298.461.449	11.677	6.780	58%
1923	5.778.462.960	134.000	-587.375.007	43.123	-4.383	-10%
1924	4.159.746.872	-154.000	1.768.567.798	-27.011	-11.484	43%
1925	3.273.940.924	69.000	2.163.800.475	47.448	31.359	66%
1926	4.224.726.286	99.000	1.585.934.065	42.674	16.020	38%
1927	2.657.773.000	72.000	-512.085.122	36.914	-7.112	-19%
1928	2.744.213.650	41.684	1.555.489.651	65.834	37.316	57%
1929	-1.231.169.765	110.316	8.177.916.593	-11.160	74.132	-664%
1930	-1.297.895.564	52.149	-7.335.825.870	-24.888	-140.670	565%
1931	-1.337.988.140	95.623	-316.618.118	-13.992	-3.311	24%
1932	3.319.955.360	80.853	-1.932.576.194	41.062	-23.902	-58%

ΕΤΟΣ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜ. ΕΣΟΔΩΝ (ΤΡΕΧ. ΔΡΧ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΤΗΣΙΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΜΕΣΟΥ ΦΟΡΟΥ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΜΕΣΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
1933	5.278.075.966	80.843	-668.263.168	65.288	-8.266	-13%
1934	3.735.648.477	102.423	760.893.100	36.473	7.429	20%
1935	2.408.563.540	110.093	1.409.864.993	21.878	12.806	59%
1936	2.231.195.736	99.243		22.482	0	0%
1937	9.845.426.379	92.303		106.664	0	0%
1938	-882.031.700	93.223	-283.344.819	-9.462	-3.039	32%
1939	-852.442.060	197.162	492.701.882	-4.324	2.499	-58%

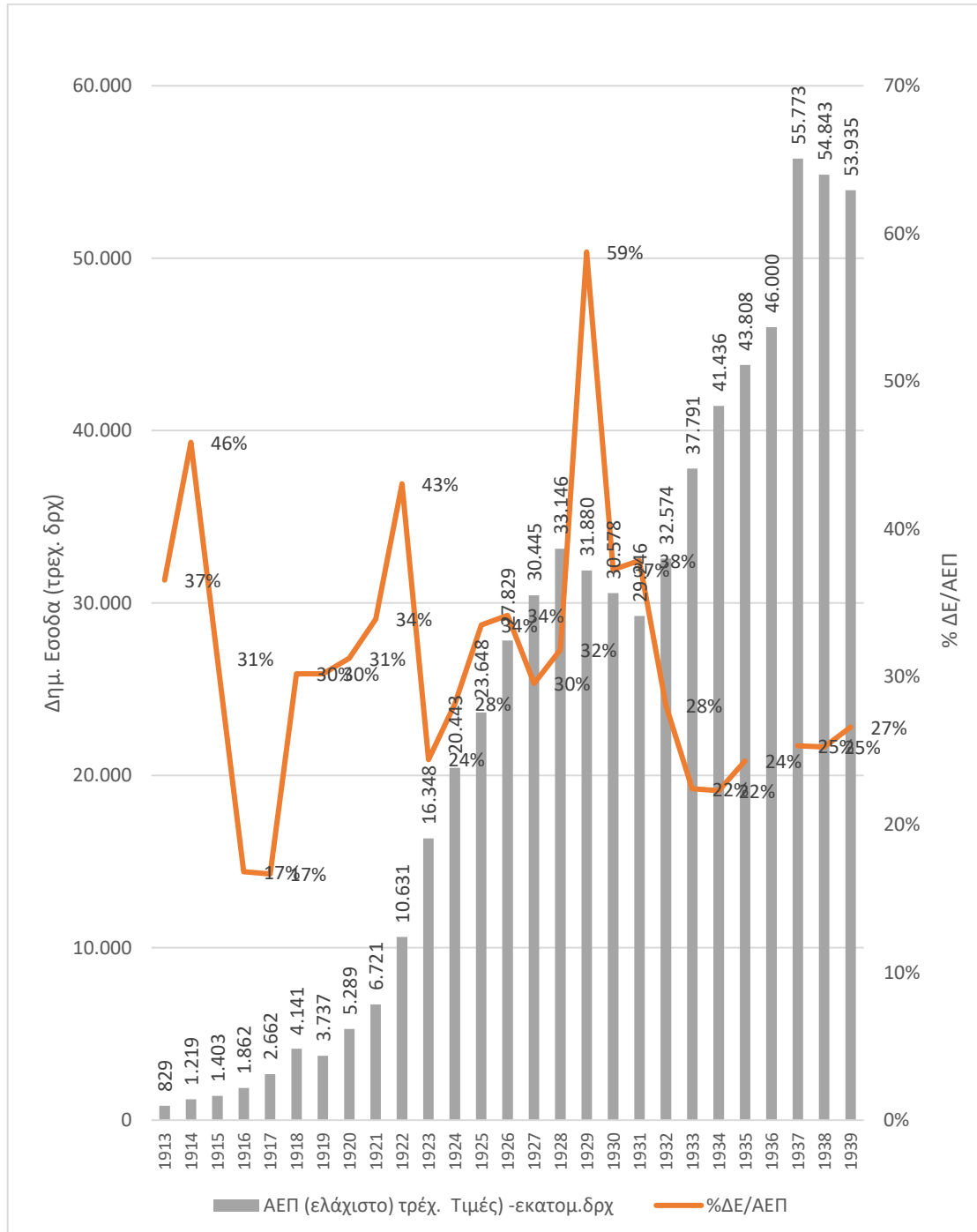
Πηγή: Π.3.1 (επεξεργασίες συγγραφέως)

Διάγραμμα Π.3.1
Μεταβολή ΑΕΠ και ΔΕ: 1833-1912

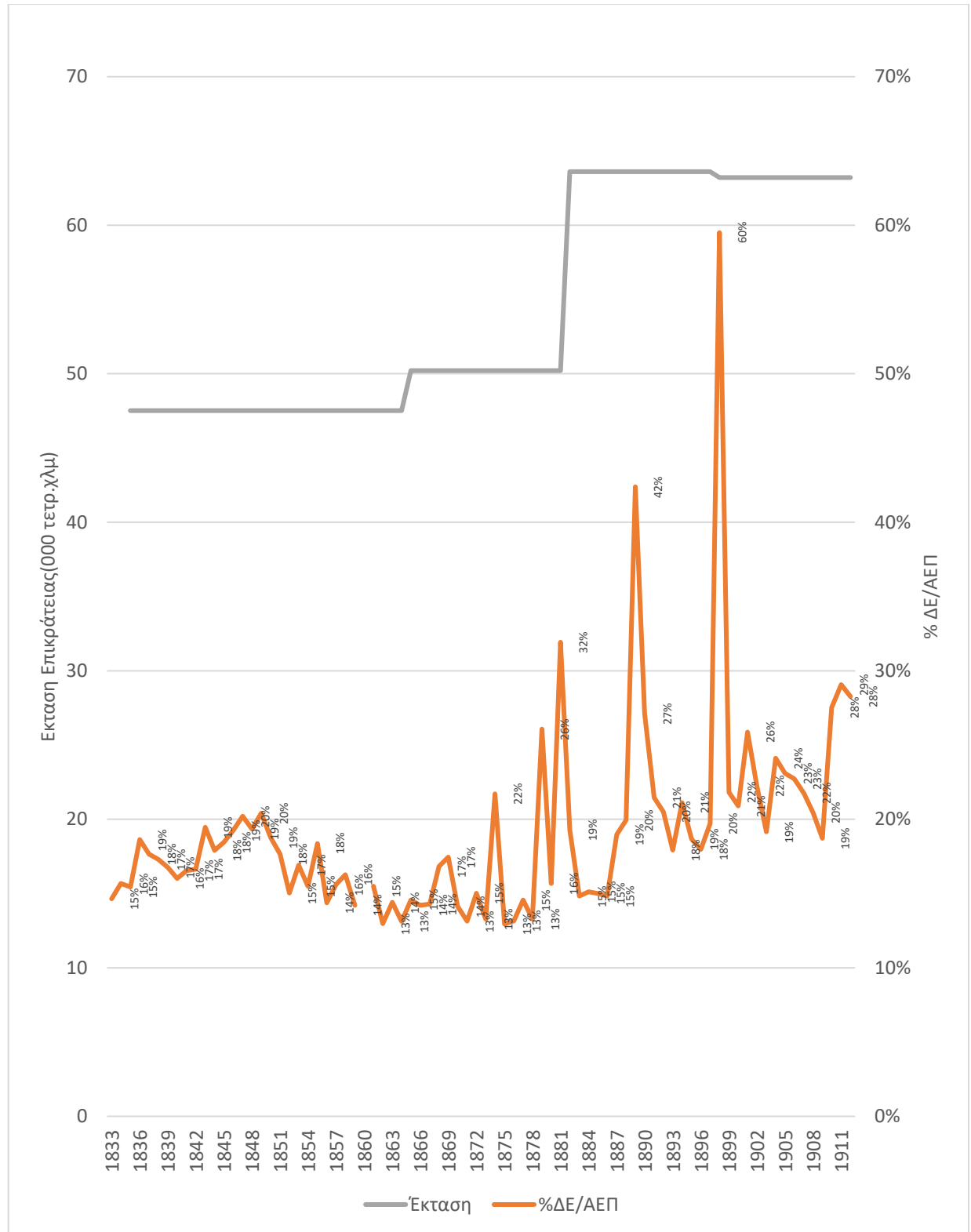
Πηγή: Πίνακας Π.3.2.

Διάγραμμα Π.3.2
 Μεταβολή ΑΕΠ και ΔΕ: 1913-1939

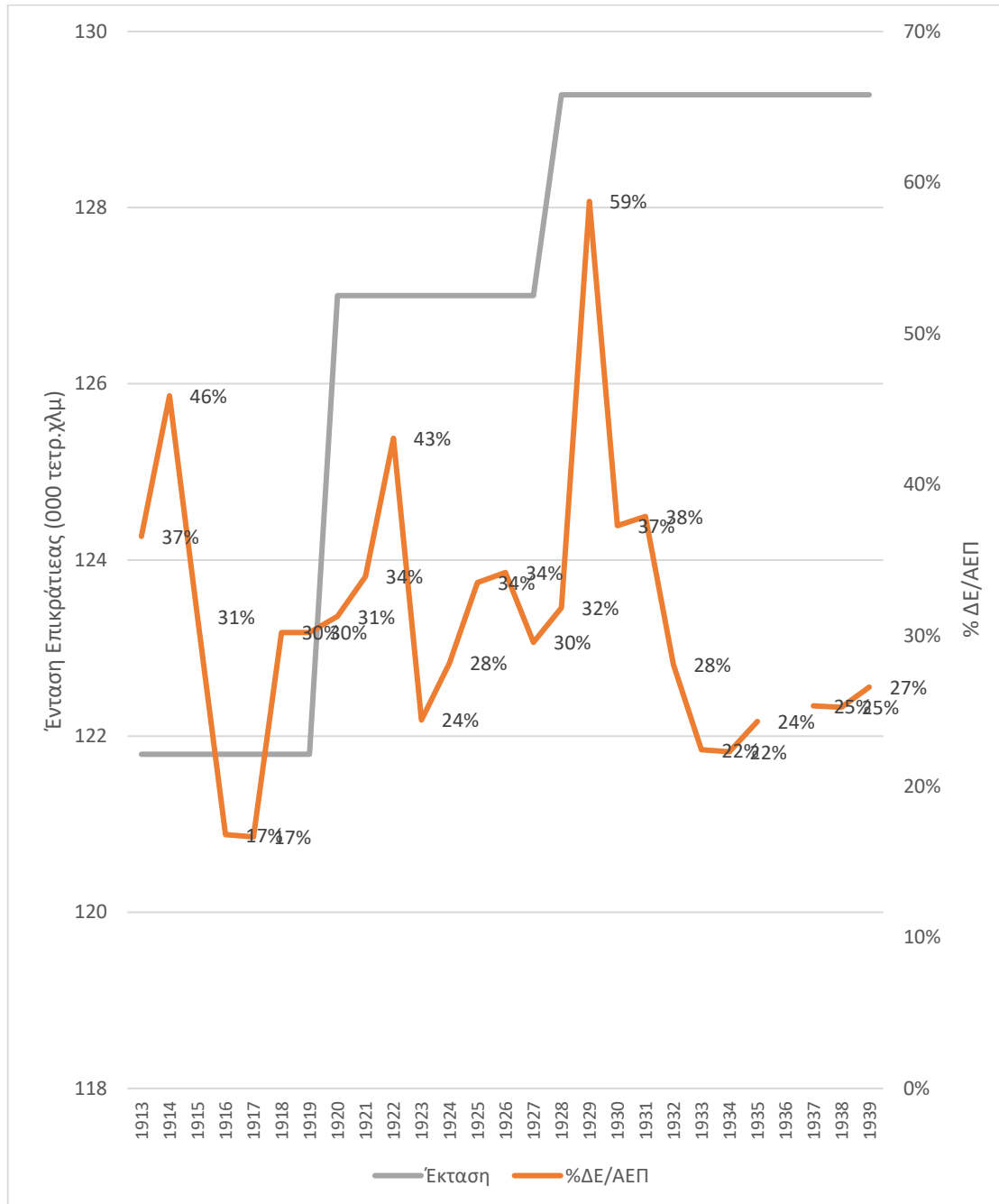

Πηγή: Πίνακας Π.3.2

Διάγραμμα Π.3.3
Επικράτεια και ΔΕ: 1833-1912

Διάγραμμα Π.3.3
Επικράτεια και ΔΕ: 1913-1939

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4: Ονοματολογία και χρονικός βίος Δημοσίων Εσόδων

Πίνακας Π.4.1
Αλφαβητική ταξινόμηση κεφαλαίων Δημοσίων Εσόδων (1833-1912)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	4.862.743	6.104.439	9.116.505	8.427.337	8.070.026	8.464.054	9.346.748	10.053.572	9.932.847	9.860.047	7.707.582
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ											
ΔΑΝΕΙΑ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΑΔΟΣ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΙΪΑΣ											
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	18.317	44.590	90.323	246.918	282.061	214.767	171.029	128.226	140.877	127.156	280.020
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	560.248	901.417	1.057.860	1.243.803	1.158.780	1.231.186	1.496.963	1.528.281	1.571.226	1.585.659	1.583.872
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ											
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ											
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ											
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ											
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)		339.932	346.208	284.621	193.402	197.080	200.992	209.820	181.280	214.730	596.830
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ											
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	42.761	50.592	88.011	184.449	403.725	484.659	658.311	701.979	676.713	801.352	799.783
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ											
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ											
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ											

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ											
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ											2.743.721
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ											
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	2.308.482	2.780.600	2.715.351	2.970.975	3.562.813	4.083.782	3.899.625	4.253.111	4.234.071	4.146.287	3.791.494
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ											
ΕΣΟΔΑ ΕΞ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911											
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ											
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ											
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	291.407	668.054	376.257	706.425	833.920	485.288	290.412	546.290	445.290	263.519	343.663
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ											
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ											
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ											
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΟΔΟΠΟΙΑΣ											
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ											
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ											
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ											
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ											
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ											

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνες)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843
ΣΥΝΟΛΟ	8.083.959	10.889.622	13.790.515	14.064.527	14.504.727	15.160.815	16.064.081	17.421.279	17.182.303	16.998.750	17.846.965
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	8

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	6.443.928	6.195.694	7.506.452	6.125.175	7.755.106	8.318.638	7.719.088	7.848.828	8.862.605	9.303.170	11.576.316
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ											
ΔΑΝΕΙΑ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ											
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	279.874	285.378	294.429	223.590	271.782	316.910	315.840	294.858	192.840	195.194	201.737
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	1.405.956	1.509.764	1.470.463	1.884.210	1.825.315	1.524.281	2.162.385	1.630.614	2.113.152	2.106.877	1.924.886
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ											
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ											
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ' ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ											
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ											
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ											
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	267.829	181.040	480.425	374.523	339.245	621.414	738.928	539.372	786.353	191.999	212.418
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ											
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	839.617	889.351	918.422	684.493	499.527	520.631	513.475	490.066	482.946	470.038	447.369

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ											
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ											
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ											
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ											
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	3.860.535	3.860.535	3.848.875	4.407.275	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ											
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	3.576.899	4.123.675	3.973.037	4.234.565	4.155.521	4.704.376	4.732.156	6.382.491	4.348.742	4.430.742	3.846.714
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ											
ΕΣΟΔΑ ΕΣ' ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ			1.121.131	1.090.892	1.054.207	1.620.222	1.304.299	1.330.522	1.009.791	1.120.670	1.075.089
ΕΣΟΔΑ ΚΑΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911											
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ										0	0
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ											
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	183.297	168.169	224.447	157.240	173.617	179.222	153.171	168.899	184.067	842.651	645.907
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ											
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ											
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ											
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΟΔΟΠΟΙΑΣ											
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ											

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ											
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ											
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ											
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ											
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ											
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ											
ΣΥΝΟΛΟ	16.857.934	17.213.606	19.837.680	19.181.963	19.923.196	21.654.569	21.488.218	22.534.525	21.829.371	22.510.214	23.779.310
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	8	8	9	9	9	9	9	9	9	10	10

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	11.024.023	10.857.624	11.650.121	10.188.710	11.609.288		11.722.975	10.234.523	8.404.064	10.051.003	8.342.538	10.411.134	13.488.702
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ													
ΔΑΝΕΙΑ													
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ									1.000.000				
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ												1.500.000	
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ													
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.													10.254.496
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ													
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ													
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ													

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	224.523	250.847	327.618	363.586	308.432		513.002	537.936	611.405	613.324	791.247	745.257	747.054
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	2.093.181	2.158.411	2.388.363	1.907.887	2.135.689		2.349.950	2.250.018	2.200.719	2.573.718	2.612.756	2.463.668	2.754.261
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ													
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ													
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ													
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ													
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000 ΕΙΣΦΟΡΑΙ									3.043.400	754.900	352.000	168.400	269.700
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ													
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ													
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	226.825	217.580	235.975	227.632	236.241		243.286	261.260	267.751	299.284	410.862	321.402	336.337
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ													
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	57.072	52.581	82.952	162.439	334.424		305.233	292.209	287.288	675.160	1.147.888	1.191.776	1.259.010
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ													
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ													
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ													
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ													
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875		3.848.875	4.586.475	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875	3.848.875
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ													
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	5.264.443	6.248.995	6.532.604	6.861.888	6.876.089		6.880.612	6.181.576	6.380.327	7.531.867	11.212.757	10.194.617	12.684.549
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ													
ΕΣΟΔΑ ΕΞ'ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ													
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	1.399.887	1.438.928	1.444.229	2.030.621	1.599.611		803.519	561.476	666.762	1.518.610	1.046.338	758.832	1.005.664
ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ													

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911													
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ													
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ													
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ											162.082		
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ													
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ	0	0	0	0	0		261.971	276.603	137.509	180.904	128.377	110.248	53.141
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ													
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	891.464	1.178.486	885.704	772.471	865.976		752.077	737.967	771.998	1.022.576	1.441.102	1.179.568	2.060.927
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ													
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ													
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΟΔΟΠΟΙΑΣ													
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ													
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ													
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ													
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ													
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ													
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ													
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ													
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ													
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ													
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ													
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ													
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ													
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ													

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ													
ΣΥΝΟΛΟ	25.030.296	26.252.326	27.396.441	26.364.109	27.814.625	0	27.681.500	25.920.042	27.620.098	29.070.221	31.496.822	32.893.777	48.762.716
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	10	10	10	10	10	0	10	10	12	11	12	12	12

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	14.959.138	12.527.211	13.942.544	13.555.965	13.879.851	13.540.144	15.000.273	12.267.542	11.818.022	12.309.901	14.081.598	12.823.963	11.179.464	11.501.940
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ														
ΔΑΝΕΙΑ														
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ														
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ	1.500.000													
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ	3.183.936	8.961.568												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.														
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ				3.588.984	443.016									
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ			10.080.000											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ														
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	716.653	3.548.409	774.432	858.115	1.016.087	1.093.476	1.256.275	1.114.342	1.085.366	2.248.035	1.401.564	1.322.501	1.408.361	1.756.492
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	3.316.839	2.966.471	3.058.616	3.344.774	3.401.867	3.772.967	2.663.540	2.456.823	2.164.573	2.088.790	2.421.316	2.505.514	2.683.841	2.789.810
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ														
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ														
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ														
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ														
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000 ΕΙΣΦΟΡΑΙ	211.700	48.300	111.000	5.000	164.400									
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ														
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ														
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	371.517	294.644	330.012	348.476	329.261	321.536	325.735	310.219	331.004	335.380	344.362	360.284	341.956	414.921

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ														
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ	1.541.951	1.312.676	1.354.506	2.314.545	2.146.547	1.833.452	2.514.476	2.237.286	3.469.508	2.368.122	1.888.481	4.676.121	4.802.224	4.710.800
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ														
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ														
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	3.848.875	3.859.903	3.859.903	2.353.683	0	133.500	23.587.200			6.679.058	2.488.942	38.348.753	8.286.746	72.236.595
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ														
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ	12.645.863	13.146.811	12.611.092	14.563.720	14.126.370	14.453.774	14.913.900	17.267.867	15.939.859	18.016.715	18.440.511	21.764.850	22.535.566	25.606.351
ΕΣΟΔΑ ΕΞ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ	719.470	714.292	1.141.727	931.014	1.353.799	699.110	798.046	1.478.235	1.271.555	927.964	775.655	1.175.319	934.568	1.798.208
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911														
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ														
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΙΤΑΝΗΣΟΥ ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ														
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ	31.224	57.094	50.220	3.522	15.195	7.121	10.670	10.885	11.699	12.306	9.708	9.657	9.120	134.141
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ	3.790.487	1.848.882	2.001.731	2.164.375	1.940.469	1.419.744	2.860.834	1.432.436	2.092.114	2.756.180	2.573.548	2.719.289	3.097.630	4.158.648
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΤΗ ΟΔΟΠΟΙΑΣ ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ														

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ														
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ														
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ														
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ														
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ														
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ														
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ														
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ														
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ														
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ														
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ														
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ														
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ														
ΣΥΝΟΛΟ	46.837.654	49.286.262	49.315.784	44.032.174	38.816.862	37.274.822	63.930.949	38.575.634	38.183.699	47.742.451	44.425.683	85.706.252	55.279.475	125.107.906
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	13	12	12	12	12	10	10	9	9	10	10	10	10	10

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	14.152.726	13.972.781	14.899.995	13.724.575	15.856.236	20.464.688	22.491.091	20.661.812	17.856.290	22.069.976	22.118.192	24.499.710
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ								2.091.110	3.911.923	1.602.588	1.747.245	1.700.569
ΔΑΝΕΙΑ			46.675.001	316.902	32.464.426	93.360.421	4.119.822					
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.												

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ος} αιώνες)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ												
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ												
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ	3.819.964	2.068.625	1.945.834	2.150.610	2.344.142	2.208.999	2.413.342					
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ	3.439.518	3.271.194	3.506.574	3.834.359	3.283.459	4.405.562	4.433.193					
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ		5.802.165	4.716.563	6.320.891	4.516.421	11.328.312	22.131.385					
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ								3.968.372	4.036.561	4.474.923	7.296.986	4.058.832
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ									586.693	607.454	619.218	776.817
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ												
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000												
ΕΙΣΦΟΡΑΙ				3.559.534	959.076							
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ												
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ												
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)	359.609	367.068	451.487	477.045	481.465	469.133	390.513					
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ												
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	4.272.631	4.434.831	4.121.427	3.772.242	4.287.440	4.364.100	4.002.257					
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ								3.811.334	2.956.118	3.201.142	3.300.751	3.352.482
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ												
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ			146.589			114.163				4.215.677	496.742	3.780.187
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ								99.300.373	43.223.529	16.074.203	10.999.890	4
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ	14.407.334											
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ												
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	28.961.970	32.579.845	34.266.411	33.449.134	37.215.811	44.290.020	47.031.140					
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ		138.049		127.968	151.246		113.598					
ΕΣΟΔΑ ΕΞ'ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ												

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	1.524.419	2.044.578	2.119.587	2.253.744	1.713.688	3.494.670	3.196.171					
ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ												
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911												
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ								417.394	428.420	437.622	451.336	302.834
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											2.845.874	3.286.019
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ												
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ												
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ	223.536											
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ												
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ	5.699.545											
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ												
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ								9.580.029	9.428.478	9.731.663	10.835.736	10.913.582
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ												
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΤΗ ΟΔΟΠΟΙΙΑΣ								5.120.561	4.721.100	4.448.221	1.288.355	
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ								625.007	541.101	749.321	738.531	
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ												
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ												
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΝΗΜΑΤΩΝ												
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ												
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ								3.291.094	2.628.561	3.213.856	3.655.255	3.701.339
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ												
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ												
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ								16.040.666	15.491.254	15.989.679	19.458.729	20.809.264
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ												
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ												

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ												
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ												
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ								26.928.284	26.951.795	27.850.426	30.215.417	28.912.244
ΣΥΝΟΛΟ	76.861.252	64.679.136	112.849.468	69.987.005	103.273.411	184.500.067	110.322.512	191.836.035	132.761.824	114.666.754	116.068.257	106.093.883
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	10	9	10	11	11	10	10	12	13	14	15	13

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	23.453.010	23.116.360	22.816.241	17.604.246	21.367.354	23.127.734	21.069.379	24.707.468	24.623.281	23.297.011	24.093.574
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	1.163.355	1.618.871	1.188.586	4.256.805	1.797.002	2.102.655	2.303.843	2.212.918	2.726.057	2.758.132	3.091.362
ΔΑΝΕΙΑ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ											
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ											
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ											
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ											
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ											
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	7.238.557	2.688.359	4.192.664	3.117.165	5.356.749	7.173.112	5.884.478				
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ	769.219	780.795	897.589	1.774.010	828.620	834.635	875.091				
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ								1.437.968	1.487.160	1.709.296	1.573.715
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000 ΕΙΣΦΟΡΑΙ											

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ	1.120.974	908.736	988.118	678.971	889.952	1.165.267	4.051				
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ							433.990				
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)											
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ								2.994.088	2.688.888	1.928.883	1.249.346
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ											
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ	2.940.980	2.853.598	3.281.064	3.110.216	2.970.985	2.764.531	3.174.401				
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ								124.621	87.912	107.298	94.579
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ	3.172.111	830.195	1.650.320	6.127.893	65.923.381	5.618.048	2.529.110				
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ				6.000.000	162.312.253		7.601.317				
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ											
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ								43.665.883	44.187.793	45.221.598	45.829.906
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ											
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ											
ΕΣΟΔΑ ΕΣ'ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ								52.905.781	23.869.128	1.316.354	17.687.711
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ											
ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ											
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911											
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ	347.994	352.017	388.382	385.864	422.617	443.744	393.854				
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ	2.787.116	2.085.532	15.948	50.743	67.910	104.506	100.354				
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ											
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ								3.014.483	1.779.665	2.382.704	2.128.263
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ											

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ός} αιώνας)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ								247.181	234.656	216.925	230.409
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ											
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ								344.122	1.252.123	676.928	322.961
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ	11.471.184	11.971.456	11.904.991	11.184.914	11.924.361	12.737.258	13.560.527				
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ								13.678.349	13.971.192	14.689.301	15.067.945
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΟΔΟΠΟΙΑΣ											
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ											
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ								622.005	1.166.831	953.079	1.003.388
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ								447.330	477.762	501.716	506.836
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ								3.477.516	3.532.598	3.414.620	3.086.293
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ								2.170.774	2.391.287	1.956.975	3.225.924
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ	3.800.420	3.952.538	4.119.476	3.640.977	4.372.369	4.498.528	4.525.736				
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ								830.846	881.085	919.925	906.871
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ								716.269	469.272	396.519	389.688
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	20.682.057	19.688.831	20.794.645	15.258.554	21.425.946	22.062.357	23.358.742				
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ								3.196.085	2.920.456	3.098.212	3.183.702
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ								4.097.146	4.362.081	4.510.529	4.555.103
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ											
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ								14.449.079	13.824.614	13.782.744	14.169.740
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ	33.734.315	32.995.413	34.496.886	33.379.844	41.737.565	41.307.319	39.762.547				
ΣΥΝΟΛΟ	112.681.294	103.842.702	106.734.909	106.570.201	341.397.065	123.939.696	125.577.420	175.339.913	146.933.841	123.838.749	142.397.315
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	13	13	13	14	14	13	15	20	20	20	20

Συνέχεια

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	23.302.568	24.132.280	25.118.763	24.722.669	24.832.492	25.462.890	25.344.732	23.245.189

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
ΑΠΟΛΗΨΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	2.891.233	2.853.739	4.282.577	3.518.976	3.706.174	4.140.764	3.527.274	3.696.121
ΔΑΝΕΙΑ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΕΠΙ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΜΥΡΙΔΟΣ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΡΜ ΝΟΜΟΝ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 25 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 28 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΔΡΧ.								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 4.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 9.000.000 ΦΡΑΓΚΩΝ								
ΔΑΝΕΙΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΔΟΠΟΪΑΣ								
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ								
ΔΗΜΟΣΙΑ ΝΟΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΤΗΜΑΤΑ								
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ								
ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ								
ΔΙΕΘΝΗ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΛΗ ΑΠΟΔΟΤΕΑ								
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΞ'ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ	1.358.788	3.249.452	1.916.221	2.369.099	3.524.854	11.738.128	4.090.383	2.885.689
ΕΘΝΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ ΤΩΝ 6.000.000								
ΕΙΣΦΟΡΑΙ								
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚ.ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ								
ΕΙΣΦΟΡΑΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ								
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ (ΕΣΟΔΑ)								
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ, ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	1.341.769	1.415.772	1.251.382	1.533.019	1.455.836	1.227.726	1.214.125	2.004.603
ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ								
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ								
ΕΚΠΟΙΗΣΙΣ ΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ	127.687	139.144	157.706	64.623	62.303	73.830	64.887	21.562
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ								

Β.-Α. Φουρνάρη, Φόρος και πολίτης στο Ελληνικό κράτος (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ								
ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΤΩΝ 3 ΔΥΝΑΜΕΩΝ								
ΕΜΜΕΣΟΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΦΟΡΟΙ	48.202.759	54.202.372	55.250.605	52.720.872	50.418.178	58.229.660	62.149.788	56.103.645
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ								
ΕΣΟΔΑ ΑΝΑΝΕΟΥΜΕΝΑ								
ΕΣΟΔΑ ΕΞ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ	7.279.898	7.164.424	8.108.792	3.396.098	3.413.855	41.627.527	92.404.498	41.183.321
ΕΣΟΔΑ ΚΕΚΛΕΙΣΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ								
ΕΣΟΔΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ						250.293	223.686	736.781
ΕΣΟΔΑ ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ 1910 ΚΑΙ 1911							4.751.033	52.607.545
ΕΣΟΔΑ ΤΑΜΕΙΟΥ ΦΑΡΩΝ								
ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ								
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ								
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΕΣΟΔΑ ΠΑΡΕΛΘΟΥΣΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ	8.516.320	3.170.881	3.709.930	4.935.339	4.021.332	3.867.363	4.154.699	3.937.153
ΚΑΘΥΣΤΕΡΟΥΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΚΗ ΝΟΜΟΝ								
ΛΟΙΠΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	243.485	230.920	237.709	227.295	212.036	247.122	328.822	344.022
ΛΟΙΠΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ								
ΛΟΙΠΑ ΕΣΟΔΑ	656.463	483.726	597.572	940.777	591.206	685.643	1.165.681	183.014
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ								
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ	14.457.096	14.069.552	13.365.414	12.926.573	13.232.524	13.098.470	13.264.642	13.564.324
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΟΔΟΠΟΙΑΣ								
ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ								
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ	997.939	1.074.608	1.264.807	756.085	700.515	650.052	630.563	527.235
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ	414.522	426.279	413.314	471.287	1.027.318	948.992	1.040.209	894.601
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ	3.010.738	3.282.177	3.836.950	3.420.605	3.287.831	3.823.126	4.174.869	3.453.597

ΕΙΣΠΡΑΚΤΕΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ (Δραχμές)	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
ΠΡΟΣΟΔΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ	1.826.169	1.520.096	2.329.028	1.835.978	1.180.647	916.368	2.192.164	2.215.308
ΠΡΟΣΟΔΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΝΟΜΗΜΑΤΩΝ								
ΤΕΛΗ ΑΓΚΥΡΟΒΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΦΑΡΙΚΑ	856.653	978.578	991.783	969.206	949.535	1.794.704	1.682.963	1.826.061
ΤΕΛΗ ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΕΩΝ	415.261	538.634	668.465	687.447	550.259	503.147	621.373	313.646
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ								
ΤΕΛΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ	2.892.684	3.031.591	3.300.330	3.702.728	3.431.233	3.440.083	3.718.277	2.412.524
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ	4.560.736	4.946.682	5.148.939	5.046.090	5.222.486	5.682.471	5.881.765	6.847.067
ΤΕΛΗ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑ, ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΑ								
ΤΕΛΗ ΧΑΡΤΟΣΗΜΟΥ	14.080.378	14.764.837	14.712.720	14.512.628	14.706.369	15.569.041	17.348.732	15.303.869
ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ								
ΣΥΝΟΛΟ	137.433.145	141.675.743	146.663.007	138.757.391	136.526.985	193.977.401	249.975.164	234.306.878
ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	20	20	20	20	20	21	22	22

Πηγή: Ε. Πρόντζας (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα*, ορ.cit. (επεξεργασία συγγραφέως)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5: Συγκριτικά δημοσιοοικονομικά μεγέθη περιόδου 1912-1939 (διαθέσιμα στοιχεία Ελλάδα και άλλων Κρατών ΝΑ Ευρώπης)

1. Ελλάδα

Πίνακας Π.5.1
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες δρχ.)
 (1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ (τρέχ. δρχ.)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) - Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΩΝ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΕΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (000 δρχ.)	ΠΛΗΡΩΜΕΣ ΤΟΚΩΝ (000 δρχ.)	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (000 δρχ.)	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ (000 δρχ.)
1912	2.719.422	795.787.526	224.920	76.587	20.607	55.980	207.984	38.816	116.160	135.582
1913	4.819.793	829.251.386	303.119	77.502	19.338	58.164	261.973	46.257	160.798	221.805
1914	4.818.245	1.219.394.848	559.378	135.318	48.342	86.975	485.671	229.544	175.290	209.108
1915	4.816.998	1.402.704.349	438.004	139.719	50.287	89.432	385.900	143.212	142.246	261.782
1916	4.816.050	1.861.531.791	312.845	138.413	45.910	92.503	237.805	65.911	90.168	263.059
1917	4.815.401	2.661.588.257	443.420	111.357	47.642	63.715	317.024	67.113	145.232	275.829
1918	4.815.049	4.140.675.784	1.250.505	204.485	67.891	136.593	1.446.063	151.696	1.095.227	257.907
1919	4.814.994	3.737.400.755	1.128.729	276.315	89.314	187.001	1.353.604	96.398	994.011	653.036
1920	5.531.474	5.289.307.737	1.653.583	365.352	127.787	237.565	1.682.638	138.942	1.158.954	1.321.800
1921	5.604.000	6.721.181.838	2.278.723	495.243	159.537	335.706	2.472.777	288.543	1.767.289	2.570.303
1922	5.943.000	10.631.375.065	4.577.185	1.147.304	304.200	843.104	3.458.422	464.614	2.348.725	3.598.027
1923	6.077.000	16.347.961.955	3.989.810	2.320.599	667.944	1.652.655	4.978.434	1.044.198	2.878.271	5.058.637

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ (τρέχ. δρχ.)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) - Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΩΝ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΕΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ Εισπραχθέντα (000 δρχ.)	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (000 δρχ.)	ΠΛΗΡΩΜΕΣ ΤΟΚΩΝ (000 δρχ.)	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (000 δρχ.)	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ (000 δρχ.)
1924	5.923.000	20.443.242.116	5.758.378	3.348.230	855.975	2.492.255	5.497.477	1.329.235	2.753.923	5.805.828
1925	5.992.000	23.647.678.449	7.922.178	3.528.362	855.698	2.672.664	6.840.698	1.428.968	3.149.381	5.651.033
1926	6.091.000	27.829.123.554	9.508.112	4.378.727	1.111.281	3.267.446	8.687.190	2.962.619	3.312.458	4.014.554
1927	6.163.000	30.444.953.745	8.996.027	5.571.502	1.347.136	4.224.366	7.769.917	2.320.387	3.344.724	4.141.056
1928	6.204.684	33.146.232.901	10.551.517	5.667.123	1.445.811	4.221.312	9.446.397	3.698.775	3.253.122	
1929	6.315.000	31.879.884.074	18.729.433	5.626.248	1.255.904	4.370.344	18.354.679	3.482.660	9.928.750	
1930	6.367.149	30.577.724.719	11.393.607	5.550.410	1.203.217	4.347.193	11.176.466	3.371.931	4.395.623	
1931	6.462.772	29.246.395.431	11.076.989	6.451.712	1.266.669	5.185.042	11.098.635	3.123.643	3.488.632	
1932	6.543.625	32.574.338.749	9.144.413	5.733.351	1.282.469	4.450.882	9.117.017	1.710.844	2.999.378	
1933	6.624.468	37.790.505.003	8.476.150	6.037.572	1.512.843	4.524.729	7.705.821	785.387	3.009.678	
1934	6.726.891	41.436.298.137	9.237.043	6.662.425	1.776.194	4.886.231	11.151.022	3.602.287	3.320.176	
1935	6.836.984	43.808.284.295	10.646.908	7.518.474	1.927.843	5.590.631	10.048.246	1.499.015	3.182.460	
1936	6.936.227	45.999.982.087	12.683.392	1.460.058	4.346.606	
1937	7.028.530	55.773.345.130	14.130.251	9.203.092	2.749.882	6.453.210	13.415.653	1.649.707	5.579.005	
1938	7.121.753	54.842.786.980	13.846.906	9.414.488	2.892.602	6.521.887	12.634.730	1.780.193	4.271.586	
1939	7.318.915	53.935.085.091	14.339.608	9.106.827	2.916.986	6.189.841	14.011.201	1.900.756	5.557.495	

Πηγή: *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the nineteenth century to World War II*, 2014, σσ. 162-169 (επεξεργασίες συγγραφέως).

Πίνακας Π.5.2
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (ετήσιες μεταβολές %)
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) - ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΩΝ	ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	ΠΛΗΡΩΜΕΣ ΤΟΚΩΝ	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ
1912										
1913	77,2%	4%	35%	1%	-6%	4%	26%	19%	38%	64%
1914	0,0%	47%	85%	75%	150%	50%	85%	396%	9%	-6%
1915	0,0%	15%	-22%	3%	4%	3%	-21%	-38%	-19%	25%
1916	0,0%	33%	-29%	-1%	-9%	3%	-38%	-54%	-37%	0%
1917	0,0%	43%	42%	-20%	4%	-31%	33%	2%	61%	5%
1918	0,0%	56%	182%	84%	43%	114%	356%	126%	654%	-6%
1919	0,0%	10%	-10%	35%	32%	37%	-6%	-36%	-9%	153%
1920	14,9%	42%	46%	32%	43%	27%	24%	44%	17%	102%
1921	1,3%	27%	38%	36%	25%	41%	47%	108%	52%	94%
1922	6,0%	58%	101%	132%	91%	151%	40%	61%	33%	40%
1923	2,3%	54%	-13%	102%	120%	96%	44%	125%	23%	41%
1924	-2,5%	25%	44%	44%	28%	51%	10%	27%	-4%	15%
1925	1,2%	16%	38%	5%	0%	7%	24%	8%	14%	-3%

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΑΕΠ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) - ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΩΝ	ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	ΠΛΗΡΩΜΕΣ ΤΟΚΩΝ	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ
1926	1,7%	18%	20%	24%	30%	22%	27%	107%	5%	-29%
1927	1,2%	9%	-5%	27%	21%	29%	-11%	-22%	1%	3%
1928	0,7%	9%	17%	2%	7%	0%	22%	59%	-3%	
1929	1,8%	-4%	78%	-1%	-13%	4%	94%	-6%	205%	
1930	0,8%	-4%	-39%	-1%	-4%	-1%	-39%	-3%	-56%	
1931	1,5%	-4%	-3%	16%	5%	19%	-1%	-7%	-21%	
1932	1,3%	11%	-17%	-11%	1%	-14%	-18%	-45%	-14%	
1933	1,2%	16%	-7%	5%	18%	2%	-15%	-54%	0%	
1934	1,5%	10%	9%	10%	17%	8%	45%	359%	10%	
1935	1,6%	6%	15%	13%	9%	14%	-10%	-58%	-4%	
1936	1,5%	5%					26%	-3%	37%	
1937	1,3%	21%					6%	13%	28%	
1938	1,3%	-2%	-2%	2%	5%	1%	-6%	8%	-23%	
1939	2,8%	-2%	4%	-3%	1%	-5%	11%	7%	30%	

Πίνακας Π.5.3
 Αναλογίες δημοσιοοικονομικών στοιχείων:
 ΑΕΠ, Σύνολο Δημοσίων Εσόδων (ΣΔΕ), Σύνολο Φόρων, Σύνολο Δημοσίων Δαπανών
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΥΝ.ΦΟΡ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΥΝ.ΦΟΡ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)
1912	292,6	82,7	28,2	28,3%	9,6%	26,1%	76,48
1913	172,1	62,9	16,1	36,6%	9,3%	31,6%	54,35
1914	253,1	116,1	28,1	45,9%	11,1%	39,8%	100,80
1915	291,2	90,9	29,0	31,2%	10,0%	27,5%	80,11
1916	386,5	65,0	28,7	16,8%	7,4%	12,8%	49,38
1917	552,7	92,1	23,1	16,7%	4,2%	11,9%	65,84
1918	859,9	259,7	42,5	30,2%	4,9%	34,9%	300,32
1919	776,2	234,4	57,4	30,2%	7,4%	36,2%	281,12
1920	956,2	298,9	66,0	31,3%	6,9%	31,8%	304,19
1921	1199,4	406,6	88,4	33,9%	7,4%	36,8%	441,25
1922	1788,9	770,2	193,1	43,1%	10,8%	32,5%	581,93
1923	2690,1	656,5	381,9	24,4%	14,2%	30,5%	819,23
1924	3451,5	972,2	565,3	28,2%	16,4%	26,9%	928,16
1925	3946,5	1322,1	588,8	33,5%	14,9%	28,9%	1.141,64
1926	4568,9	1561,0	718,9	34,2%	15,7%	31,2%	1.426,23
1927	4940,0	1459,7	904,0	29,5%	18,3%	25,5%	1.260,74

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΥΝ.ΦΟΡ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΥΝ.ΦΟΡ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)
1928	5342,1	1700,6	913,4	31,8%	17,1%	28,5%	1.522,46
1929	5048,3	2965,9	890,9	58,8%	17,6%	57,6%	2.906,52
1930	4802,4	1789,4	871,7	37,3%	18,2%	36,6%	1.755,33
1931	4525,4	1714,0	998,3	37,9%	22,1%	37,9%	1.717,32
1932	4978,0	1397,5	876,2	28,1%	17,6%	28,0%	1.393,27
1933	5704,7	1279,5	911,4	22,4%	16,0%	20,4%	1.163,24
1934	6159,8	1373,2	990,4	22,3%	16,1%	26,9%	1.657,68
1935	6407,5	1557,3	1099,7	24,3%	17,2%	22,9%	1.469,69
1936	6631,8					27,6%	1.828,57
1937	7935,3	2010,4	1309,4	25,3%	16,5%	24,1%	1.908,74
1938	7700,7	1944,3	1321,9	25,2%	17,2%	23,0%	1.774,10
1939	7369,3	1959,3	1244,3	26,6%	16,9%	26,0%	1.914,38

Πίνακας Π.5.4
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Άμεσοι Φόροι
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΣΥΝ.ΦΟΡ. (%)	ΑΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)
1912	9,2%	26,9%	7,58	2,6%
1913	6,4%	25,0%	4,01	2,3%
1914	8,6%	35,7%	10,03	4,0%
1915	11,5%	36,0%	10,44	3,6%
1916	14,7%	33,2%	9,53	2,5%
1917	10,7%	42,8%	9,89	1,8%
1918	5,4%	33,2%	14,10	1,6%
1919	7,9%	32,3%	18,55	2,4%
1920	7,7%	35,0%	23,10	2,4%
1921	7,0%	32,2%	28,47	2,4%
1922	6,6%	26,5%	51,19	2,9%
1923	16,7%	28,8%	109,91	4,1%
1924	14,9%	25,6%	144,52	4,2%
1925	10,8%	24,3%	142,81	3,6%
1926	11,7%	25,4%	182,45	4,0%
1927	15,0%	24,2%	218,58	4,4%
1928	13,7%	25,5%	233,02	4,4%
1929	6,7%	22,3%	198,88	3,9%
1930	10,6%	21,7%	188,97	3,9%
1931	11,4%	19,6%	195,99	4,3%
1932	14,0%	22,4%	195,99	3,9%
1933	17,8%	25,1%	228,37	4,0%
1934	19,2%	26,7%	264,04	4,3%
1935	18,1%	25,6%	281,97	4,4%
1936				
1937	19,5%	29,9%	391,25	4,9%
1938	20,9%	30,7%	406,16	5,3%
1939	20,3%	32,0%	398,55	5,4%

Πίνακας Π.5.5
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Έμμεσοι Φόροι
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΕΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΣΥΝ.ΦΟΡ. (%)	ΕΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)
1912	24,9%	73,1%	20,6	7,0%
1913	19,2%	75,0%	12,1	7,0%
1914	15,5%	64,3%	18,1	7,1%
1915	20,4%	64,0%	18,6	6,4%
1916	29,6%	66,8%	19,2	5,0%
1917	14,4%	57,2%	13,2	2,4%
1918	10,9%	66,8%	28,4	3,3%
1919	16,6%	67,7%	38,8	5,0%
1920	14,4%	65,0%	42,9	4,5%
1921	14,7%	67,8%	59,9	5,0%
1922	18,4%	73,5%	141,9	7,9%
1923	41,4%	71,2%	272,0	10,1%
1924	43,3%	74,4%	420,8	12,2%
1925	33,7%	75,7%	446,0	11,3%
1926	34,4%	74,6%	536,4	11,7%
1927	47,0%	75,8%	685,4	13,9%
1928	40,0%	74,5%	680,3	12,7%
1929	23,3%	77,7%	692,1	13,7%
1930	38,2%	78,3%	682,8	14,2%
1931	46,8%	80,4%	802,3	17,7%
1932	48,7%	77,6%	680,2	13,7%
1933	53,4%	74,9%	683,0	12,0%
1934	52,9%	73,3%	726,4	11,8%
1935	52,5%	74,4%	817,7	12,8%
1936				
1937	45,7%	70,1%	918,1	11,6%
1938	47,1%	69,3%	915,8	11,9%
1939	43,2%	68,0%	845,7	11,5%

Πίνακας Π.5.6
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Δημόσιες Δαπάνες
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΔΗΜ.ΔΑΠ./ΣΔΕ (%)	ΔΗΜ.ΔΑΠ./ΣΥΝ.ΦΟΡ. (%)	ΔΗΜ.ΔΑΠ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ./ΚΑΤ.)	ΔΗΜ.ΔΑΠ./ΑΕΠ (%)
1912	92,5%	50,7%	76,5	26,1%
1913	86,4%	59,7%	54,4	31,6%
1914	86,8%	169,6%	100,8	39,8%
1915	88,1%	102,5%	80,1	27,5%
1916	76,0%	47,6%	49,4	12,8%
1917	71,5%	60,3%	65,8	11,9%
1918	115,6%	74,2%	300,3	34,9%
1919	119,9%	34,9%	281,1	36,2%
1920	101,8%	38,0%	304,2	31,8%
1921	108,5%	58,3%	441,3	36,8%
1922	75,6%	40,5%	581,9	32,5%
1923	124,8%	45,0%	819,2	30,5%
1924	95,5%	39,7%	928,2	26,9%
1925	86,3%	40,5%	1141,6	28,9%
1926	91,4%	67,7%	1426,2	31,2%
1927	86,4%	41,6%	1260,7	25,5%
1928	89,5%	65,3%	1522,5	28,5%
1929	98,0%	61,9%	2906,5	57,6%
1930	98,1%	60,8%	1755,3	36,6%
1931	100,2%	48,4%	1717,3	37,9%
1932	99,7%	29,8%	1393,3	28,0%
1933	90,9%	13,0%	1163,2	20,4%
1934	120,7%	54,1%	1657,7	26,9%
1935	94,4%	19,9%	1469,7	22,9%
1936			1828,6	27,6%
1937	94,9%	17,9%	1908,7	24,1%
1938	91,2%	18,9%	1774,1	23,0%
1939	97,7%	20,9%	1914,4	26,0%

Πίνακας Π.5.7
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Πληρωμή τόκων
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΡ.ΤΟΚ./ΣΔΕ (%)	ΠΛΗΡ.ΤΟΚ./ΣΥΝ.ΦΟΡ (%)	ΠΛΗΡ.ΤΟΚ./ΠΛΗΘ (ΔΡΧ.ΚΑΤ.)	ΠΛΗΡ.ΤΟΚ./ΑΕΠ (%)
1912	17,3%	50,7%	25,1	2,6%
1913	15,3%	59,7%	51,5	4,3%
1914	41,0%	169,6%	78,2	4,4%
1915	32,7%	102,5%	171,8	6,4%
1916	21,1%	47,6%	224,4	6,5%
1917	15,1%	60,3%	238,5	6,0%
1918	12,1%	74,2%	486,4	10,6%
1919	8,5%	34,9%	376,5	7,6%
1920	8,4%	38,0%	596,1	11,2%
1921	12,7%	58,3%	551,5	10,9%
1922	10,2%	40,5%	529,6	11,0%
1923	26,2%	45,0%	483,3	10,7%
1924	23,1%	39,7%	261,5	5,3%
1925	18,0%	40,5%	118,6	2,1%
1926	31,2%	67,7%	535,5	8,7%
1927	25,8%	41,6%	219,3	3,4%
1928	35,1%	65,3%	210,5	3,2%
1929	18,6%	61,9%	234,7	3,0%
1930	29,6%	60,8%	250,0	3,2%
1931	28,2%	48,4%	259,7	3,5%
1932	18,7%	29,8%		
1933	9,3%	13,0%		
1934	39,0%	54,1%		
1935	14,1%	19,9%		
1936			0,0	9,2%
1937	11,7%	17,9%	0,0	6,4%
1938	12,9%	18,9%	0,0	8,6%
1939	13,3%	20,9%	0,0	11,5%

Πίνακας Π.5.8
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία: Αμυντικές Δαπάνες
 (Ελλάδα: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΜΥΝ.ΔΑΠ./ΣΔΕ (%)	ΑΜΥΝ.ΔΑΠ./ΣΥΝ.ΦΟΡ (%)	ΑΜΥΝ.ΔΑΠ./ΠΛΗΘ. (ΔΡΧ.ΚΑΤ.)	ΑΜΥΝ.ΔΑΠ./ΑΕΠ (%)
1912	70,1%	317,2%	209,5	21,9%
1913	77,6%	356,9%	315,4	26,3%
1914	51,3%	204,7%	395,2	22,1%
1915	72,1%	124,0%	473,6	17,6%
1916	47,8%	82,3%	465,0	13,5%
1917	39,8%	89,3%	525,6	13,3%
1918	34,8%	75,6%	543,8	11,9%
1919	37,2%	60,0%	542,7	11,0%
1920	30,8%	57,4%	524,3	9,8%
1921	53,0%	176,5%	1572,2	31,1%
1922	38,6%	79,2%	690,4	14,4%
1923	31,5%	54,1%	539,8	11,9%
1924	32,8%	52,3%	458,4	9,2%
1925	35,5%	49,8%	454,3	8,0%
1926	35,9%	49,8%	493,6	8,0%
1927	29,9%	42,3%	465,5	7,3%
1928			626,7	9,4%
1929	39,5%	60,6%	793,8	10,0%
1930	30,8%	45,4%	599,8	7,8%
1931	38,8%	61,0%	759,3	10,3%
1932				
1933				
1934				
1935				
1936	0,9%	258,6%	0,0	88,1%
1937	1,2%	205,3%	0,0	52,5%
1938	0,6%	140,1%	0,0	33,9%
1939	0,7%	205,0%	0,0	65,4%

2. Βουλγαρία

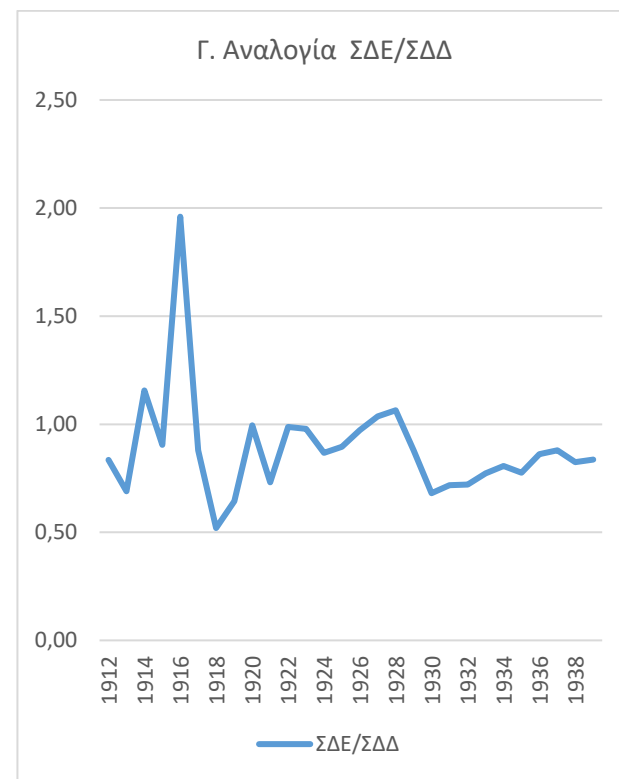
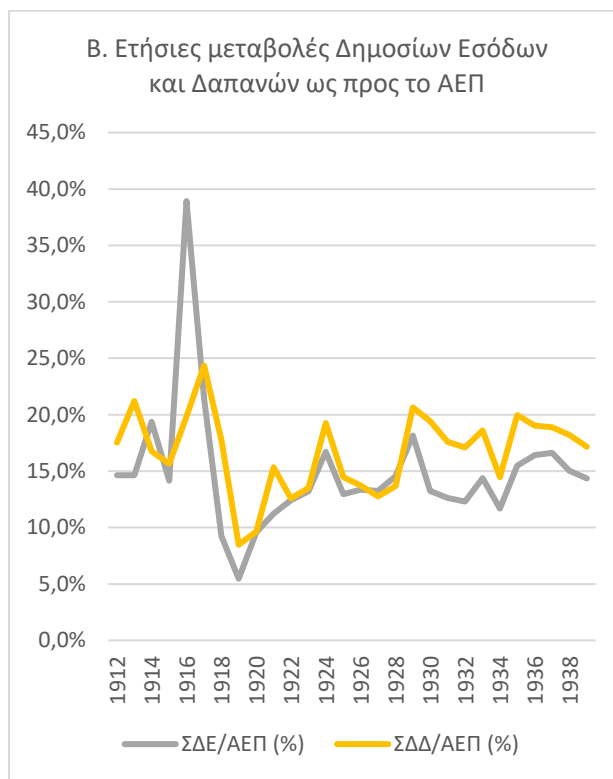
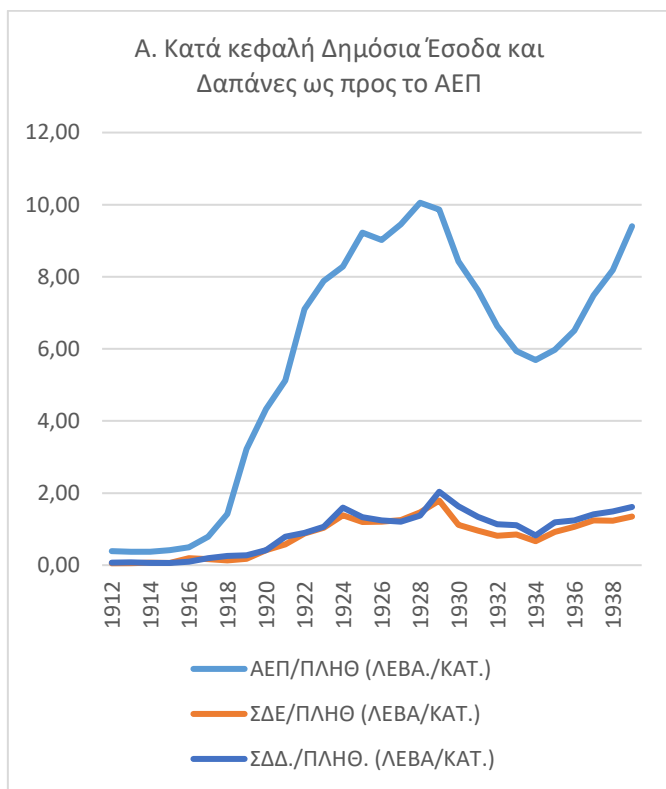
Πίνακας Π.5.9
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές) και αναλογίες
 (1912-1939)

	ΑΕΠ (τρέχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)
1912	1.720.375,1	4.464.500	251.785	301.600	0,39	0,056	14,6%	17,5%	0,068
1913	1.694.538,5	4.528.900	248.051	359.246	0,37	0,055	14,6%	21,2%	0,079
1914	1.813.880,5	4.875.300	351.125	303.832	0,37	0,072	19,4%	16,8%	0,062
1915	2.065.284,3	4.978.600	292.370	323.291	0,41	0,059	14,2%	15,7%	0,065
1916	2.474.541,2	5.026.900	963.315	491.461	0,49	0,192	38,9%	19,9%	0,098
1917	3.997.593,9	5.075.800	855.465	973.341	0,79	0,169	21,4%	24,3%	0,192
1918	7.283.604,0	5.125.200	672.218	1.293.649	1,42	0,131	9,2%	17,8%	0,252
1919	15.493.999,3	4.803.900	846.075	1.313.120	3,23	0,176	5,5%	8,5%	0,273
1920	20.983.123,7	4.846.971	2.008.528	2.019.865	4,33	0,414	9,6%	9,6%	0,417
1921	25.331.821,2	4.946.900	2.845.974	3.888.616	5,12	0,575	11,2%	15,4%	0,786
1922	35.835.890,4	5.049.000	4.453.717	4.512.019	7,10	0,882	12,4%	12,6%	0,894
1923	40.608.034,5	5.153.200	5.365.522	5.481.441	7,88	1,041	13,2%	13,5%	1,064
1924	43.542.089,3	5.259.500	7.274.610	8.386.809	8,28	1,383	16,7%	19,3%	1,595
1925	49.495.000,0	5.368.000	6.408.073	7.156.891	9,22	1,194	12,9%	14,5%	1,333
1926	49.419.000,0	5.478.741	6.594.527	6.784.803	9,02	1,204	13,3%	13,7%	1,238
1927	52.462.000,0	5.550.300	6.940.103	6.695.912	9,45	1,250	13,2%	12,8%	1,206

	ΑΕΠ (τρέχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΕΒΑ/ΚΑΤ.)
1928	56.529.000,0	5.622.800	8.228.485	7.726.302	10,05	1,463	14,6%	13,7%	1,374
1929	56.207.000,0	5.696.200	10.205.006	11.599.403	9,87	1,792	18,2%	20,6%	2,036
1930	48.641.000,0	5.770.600	6.436.007	9.443.312	8,43	1,115	13,2%	19,4%	1,636
1931	44.561.000,0	5.845.900	5.622.572	7.831.748	7,62	0,962	12,6%	17,6%	1,340
1932	39.273.000,0	5.922.300	4.835.612	6.711.884	6,63	0,817	12,3%	17,1%	1,133
1933	35.633.000,0	5.999.600	5.121.477	6.631.774	5,94	0,854	14,4%	18,6%	1,105
1934	34.564.000,0	6.077.939	4.037.189	5.001.013	5,69	0,664	11,7%	14,5%	0,823
1935	36.569.000,0	6.125.400	5.661.939	7.295.765	5,97	0,924	15,5%	20,0%	1,191
1936	40.188.000,0	6.173.300	6.596.281	7.650.679	6,51	1,069	16,4%	19,0%	1,239
1937	46.565.000,0	6.221.500	7.736.877	8.791.752	7,48	1,244	16,6%	18,9%	1,413
1938	51.295.000,0	6.270.100	7.702.652	9.335.654	8,18	1,228	15,0%	18,2%	1,489
1939	59.430.000,0	6.319.000	8.531.650	10.197.154	9,40	1,350	14,4%	17,2%	1,614

Πηγή: *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the nineteenth century to World War II*, 2014, σσ. 239-242 (επεξεργασίες συγγραφέως)

Διάγραμμα Π.5.1
 Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Βουλγαρία: 1912-1939)

3. Ρουμανία

Πίνακας Π.5.10
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές)
 (1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (τρέχ.τιμ.) (LEI)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΑΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΕΜΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ (LEI)
1912	3.353.709.000	7.160.682	587.071.360	47.487.076	108.952.285	487.591.000
1913	3.508.000.000	7.352.855	608.502.888	48.196.997	114.987.791	512.253.722
1914	3.085.680.000	7.771.341	567.798.015	52.616.505	83.758.106	539.703.255
1915		7.897.311	662.437.000			542.558.000
1916			363.556.479			831.063.000
1917			104.928.330			820.519.000
1918			421.038.691			1.694.210.000
1919		14.669.841	2.002.784.174			5.205.000.000
1920	4.864.320.000	15.541.424	4.099.569.951			7.406.000.000
1921	70.140.560.000	15.727.940	6.678.100.247	689.975.403	2.973.023.178	6.818.271.424
1922	108.935.500.000	15.970.836	14.194.000.000	1.163.887.911	6.247.728.178	10.468.108.151
1923	169.830.200.000	16.207.723	17.767.754.054	2.235.511.990	8.192.932.579	13.639.002.491
1924	198.341.880.000	16.445.697	27.426.439.463	3.206.926.106	11.240.648.137	21.403.638.893
1925	234.955.350.000	16.687.359	33.978.447.401	4.223.923.510	10.667.680.406	29.439.951.443
1926	265.749.720.000	16.926.647	31.224.228.459	4.900.940.457	12.907.449.906	28.499.342.812
1927	272.816.320.000	17.149.321	36.007.521.466	7.499.758.615	14.887.795.468	33.136.742.940
1928	272.082.240.000	17.390.605	32.767.839.775	7.553.612.181	10.973.911.060	35.223.580.351
1929	284.466.840.000	17.638.127	36.018.491.344	8.885.013.159	10.855.843.660	34.607.024.814

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (τρέχ.τιμ.) (LEI)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΑΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΕΜΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ (LEI)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ (LEI)
1930	286.823.460.000	18.057.028	31.155.000.000	8.661.000.000	9.409.000.000	31.578.538.198
1931	232.170.470.000	18.166.336	27.713.132.431	8.418.232.508	7.156.732.085	34.702.492.113
1932	173.778.500.000	18.426.575	23.007.621.836	5.454.945.395	8.051.230.404	24.891.097.374
1933	164.242.880.000	18.652.678	18.364.335.146	3.456.641.028	7.516.654.939	20.741.147.424
1934	163.880.280.000	18.913.727	18.801.614.269	3.610.494.317	7.206.219.654	19.863.780.568
1935		19.087.770	21.167.770.313	3.939.520.564	6.959.977.019	20.699.200.000
1936		19.319.330	24.503.768.521	4.266.382.465	9.071.794.882	23.059.900.000
1937		19.535.398	27.387.045.246	4.992.915.206	10.371.807.634	26.762.400.000
1938		19.750.004	31.648.651.863	7.520.047.232	12.269.593.058	30.287.000.000
1939		19.933.802	35.109.343.342	7.060.224.872	13.960.262.448	31.649.928.849

Πηγή: *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the nineteenth century to World War II*, 2014, σσ. 286-289 (επεξεργασίες συγγραφέως)

Πίνακας Π.5.11
 Αναλογίες Δημοσιοοικονομικών στοιχείων (σε τρέχουσες τιμές)
 (Ρουμανία: 1912-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΑΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΕΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ. (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)
1912	468,4	81,99	8,09%	6,63	1,4%	18,6%	15,22	3,25%
1913	477,1	82,76	7,92%	6,55	1,4%	18,9%	15,64	3,28%
1914	397,1	73,06	9,27%	6,77	1,7%	14,8%	10,78	2,71%
1915		83,88						
1916								
1917								
1918								
1919		136,52						
1920	313,0	263,78			0,0%			
1921	4.459,6	424,60	10,33%	43,87	1,0%	44,5%	189,03	4,24%
1922	6.820,9	888,74	8,20%	72,88	1,1%	44,0%	391,20	5,74%
1923	10.478,4	1.096,25	12,58%	137,93	1,3%	46,1%	505,50	4,82%
1924	12.060,4	1.667,70	11,69%	195,00	1,6%	41,0%	683,50	5,67%
1925	14.079,8	2.036,18	12,43%	253,12	1,8%	31,4%	639,27	4,54%
1926	15.700,1	1.844,68	15,70%	289,54	1,8%	41,3%	762,55	4,86%
1927	15.908,3	2.099,65	20,83%	437,32	2,7%	41,3%	868,13	5,46%
1928	15.645,4	1.884,23	23,05%	434,35	2,8%	33,5%	631,03	4,03%
1929	16.128,0	2.042,08	24,67%	503,74	3,1%	30,1%	615,48	3,82%
1930	15.884,3	1.725,37	27,80%	479,65	3,0%	30,2%	521,07	3,28%

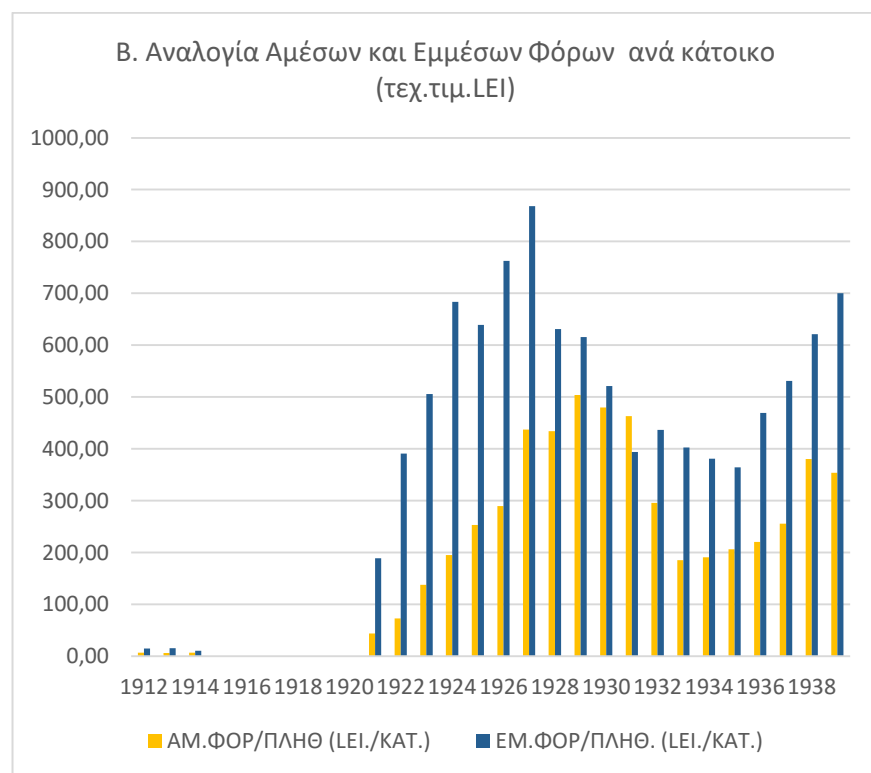
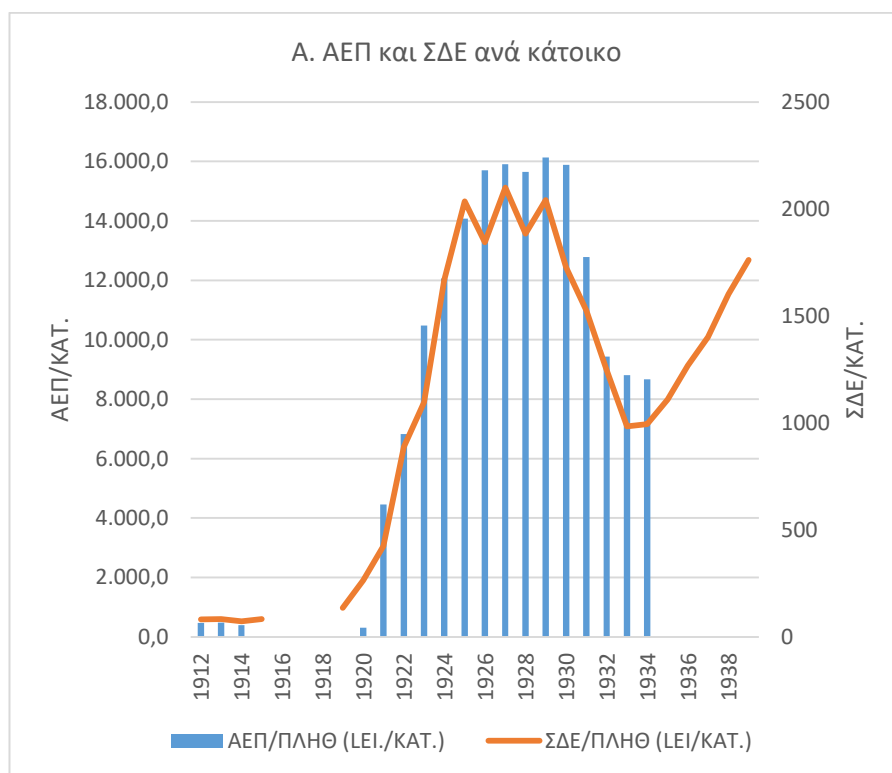
ΕΤΟΣ	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΑΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΑΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΣΔΕ (%)	ΕΜ.ΦΟΡ/ΠΛΗΘ. (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΕΜ.ΦΟΡ./ΑΕΠ (%)
1931	12.780,3	1.525,52	30,38%	463,40	3,6%	25,8%	393,96	3,08%
1932	9.430,9	1248,61	23,71%	296,04	3,1%	35,0%	436,94	4,63%
1933	8.805,3	984,54	18,82%	185,32	2,1%	40,9%	402,98	4,58%
1934	8.664,6	994,07	19,20%	190,89	2,2%	38,3%	381,00	4,40%
1935		1.108,97	18,61%	206,39		32,9%	364,63	
1936		1.268,35	17,41%	220,83		37,0%	469,57	
1937		1.401,92	18,23%	255,58		37,9%	530,92	
1938		1.602,46	23,76%	380,76		38,8%	621,25	
1939		1.761,30	20,11%	354,18		39,8%	700,33	

Συνέχεια:

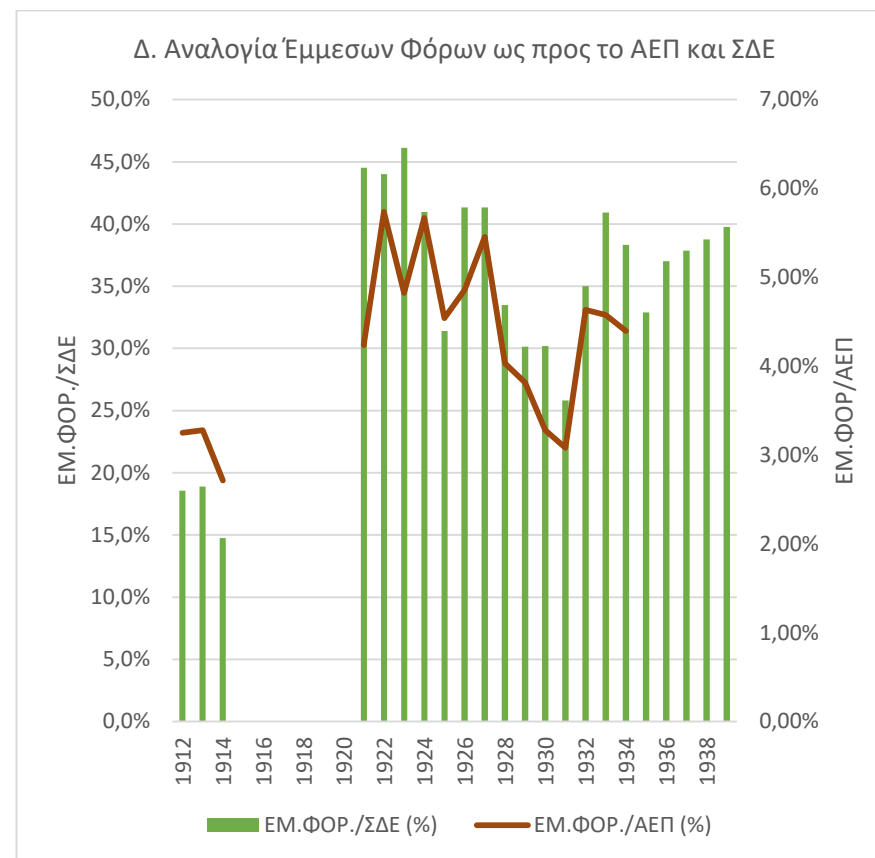
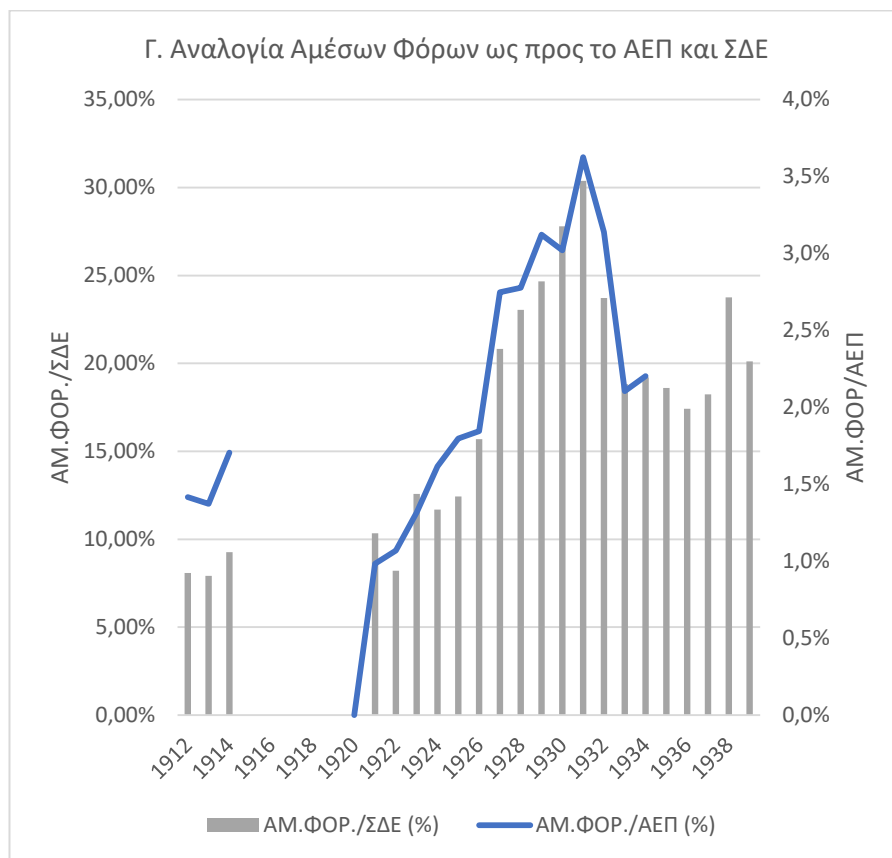
ΕΤΟΣ	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΣΔΔ
1912	17,5%	14,5%	68,09	1,20
1913	17,3%	14,6%	69,67	1,19
1914	18,4%	17,5%	69,45	1,05
1915			68,70	1,22
1916				0,44
1917				0,13

ΕΤΟΣ	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΕΙ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΣΔΔ
1918				0,25
1919			354,81	0,38
1920	84,3%	152,3%	476,53	0,55
1921	9,5%	9,7%	433,51	0,98
1922	13,0%	9,6%	655,45	1,36
1923	10,5%	8,0%	841,51	1,30
1924	13,8%	10,8%	1.301,47	1,28
1925	14,5%	12,5%	1.764,21	1,15
1926	11,7%	10,7%	1.683,70	1,10
1927	13,2%	12,1%	1.932,25	1,09
1928	12,0%	12,9%	2.025,44	0,93
1929	12,7%	12,2%	1.962,06	1,04
1930	10,9%	11,0%	1.748,82	0,99
1931	11,9%	14,9%	1.910,26	0,80
1932	13,2%	14,3%	1.350,83	0,92
1933	11,2%	12,6%	1.111,97	0,89
1934	11,5%	12,1%	1.050,23	0,95
1935			1.084,42	1,02
1936			1.193,62	1,06
1937			1.369,94	1,02
1938			1.533,52	1,04
1939			1.587,75	1,11

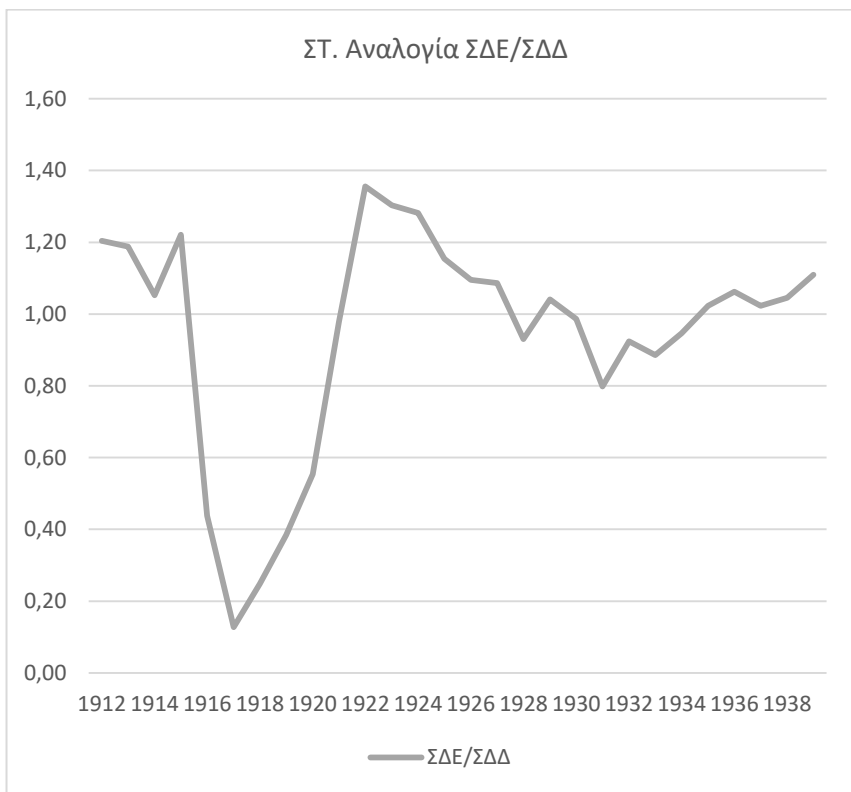
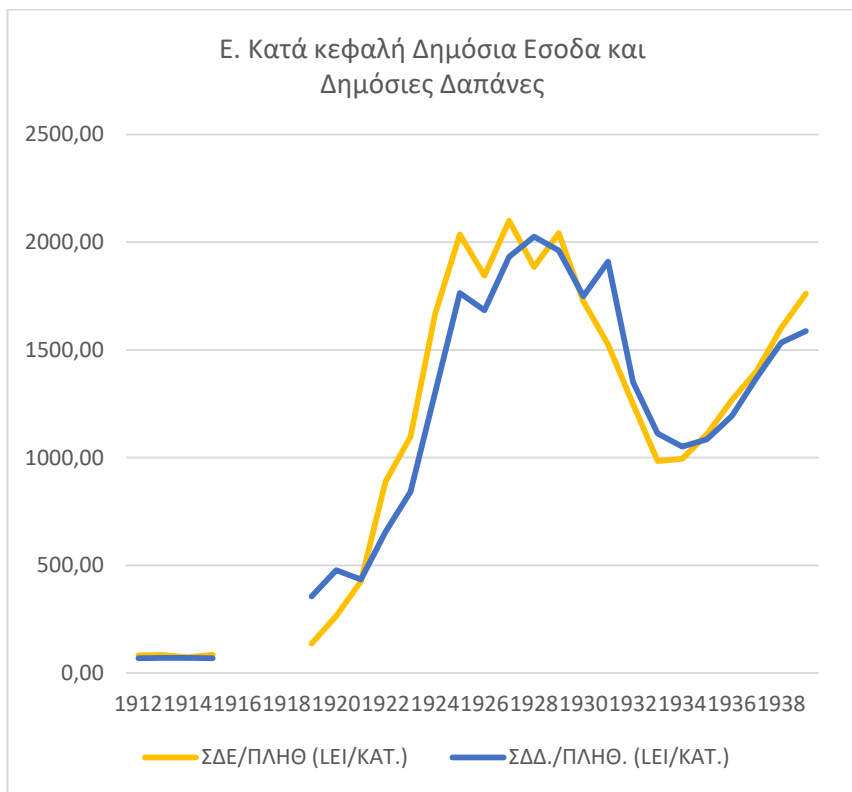
Διάγραμμα Π.5.2
 Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Ρουμανία: 1912-1939)

Διάγραμμα Π.5.2 (συνέχεια)

Διάγραμμα Π.5.2 (συνέχεια)

4. Τουρκία

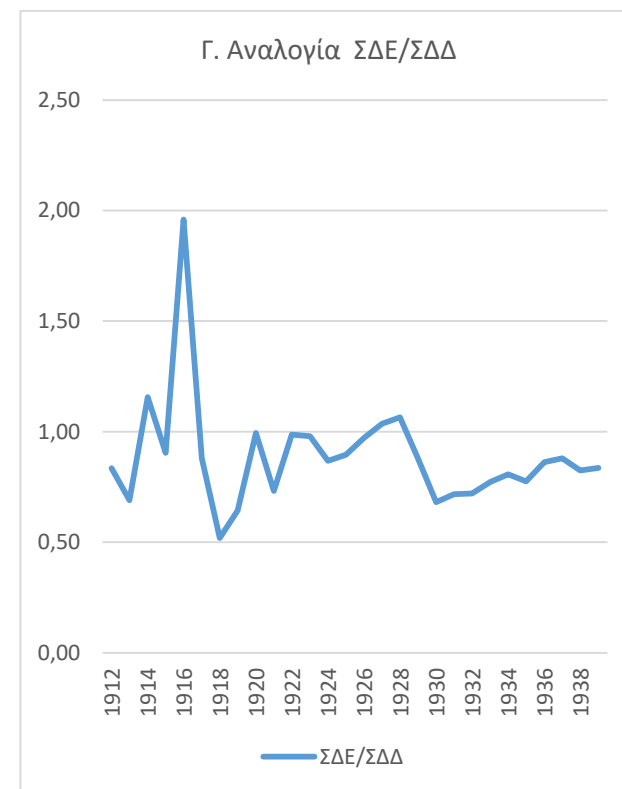
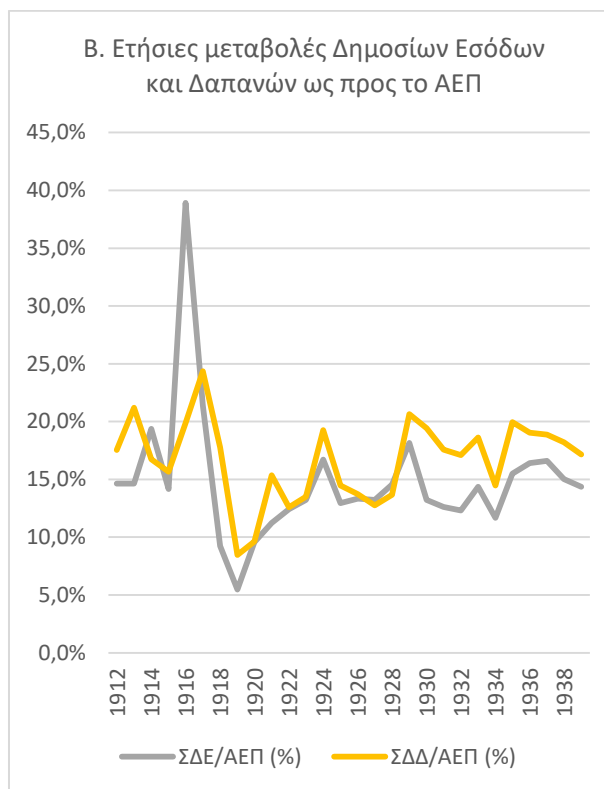
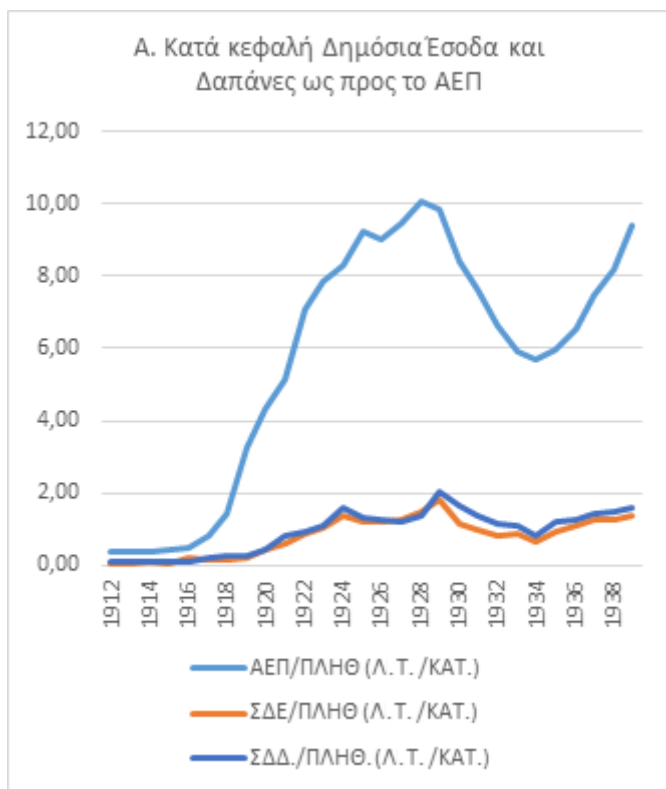
Πίνακας Π.5.11
 Δημοσιοοικονομικά στοιχεία (σε τρέχουσες τιμές) και αναλογίες
 (1923-1939)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (000 τρεχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) (000)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ (000)	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΣΔΔ
1923	952.600.000	12.430.492	101.150.000	105.926.911	76,6	8,14	10,6%	11,1%	8,52	0,95
1924	1.203.800.000	12.702.322	121.400.000	131.628.038	94,8	9,56	10,1%	10,9%	10,36	0,92
1925	1.525.600.000	12.980.096	145.200.000	201.449.722	117,5	11,19	9,5%	13,2%	15,52	0,72
1926	1.650.500.000	13.263.944	125.600.000	172.186.885	124,4	9,47	7,6%	10,4%	12,98	0,73
1927	1.471.200.000	13.562.000	128.827.000	198.951.159	108,5	9,50	8,8%	13,5%	14,67	0,65
1928	1.632.500.000	13.851.000	138.700.000	201.132.997	117,9	10,01	8,5%	12,3%	14,52	0,69
1929	2.073.100.000	14.146.000	143.681.000	213.367.359	146,6	10,16	6,9%	10,3%	15,08	0,67
1930	1.580.500.000	14.448.000	127.221.000	210.129.655	109,4	8,81	8,0%	13,3%	14,54	0,61
1931	1.391.600.000	14.756.000	106.633.000	181.861.013	94,3	7,23	7,7%	13,1%	12,32	0,59
1932	1.171.200.000	15.071.000	120.374.000	212.011.107	77,7	7,99	10,3%	18,1%	14,07	0,57
1933	1.141.400.000	15.392.000	123.340.000	173.608.829	74,2	8,01	10,8%	15,2%	11,28	0,71
1934	1.216.100.000	15.721.000	142.129.000	228.858.736	77,4	9,04	11,7%	18,8%	14,56	0,62
1935	1.310.000.000	16.046.000	153.065.000	259.589.193	81,6	9,54	11,7%	19,8%	16,18	0,59
1936	1.695.000.000	16.350.000	174.275.000	252.402.010	103,7	10,66	10,3%	14,9%	15,44	0,69
1937	1.806.500.000	16.631.000	197.376.000	287.183.747	108,6	11,87	10,9%	15,9%	17,27	0,69
1938	1.895.700.000	16.916.000	177.515.000	303.888.954	112,1	10,49	9,4%	16,0%	17,96	0,58

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (000 τρεχ.τιμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΣΟΔΩΝ (ΣΔΕ) (000)	ΣΥΝΟΛΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ (000)	ΑΕΠ/ΠΛΗΘ (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΠΛΗΘ (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ/ΑΕΠ (%)	ΣΔΔ./ΠΛΗΘ. (ΛΤ/ΚΑΤ.)	ΣΔΕ/ΣΔΔ
1939	2.063.100.000	17.369.000	172.514.000	387.229.372	118,8	9,93	8,4%	18,8%	22,29	0,45

Πηγή: *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the nineteenth century to World War II*, 2014, σσ. 394-399 (επεξεργασίες συγγραφέως)

Διάγραμμα Π.5.3
 Αναλογίες δημοσιοοικονομικών μεγεθών (Τουρκία 1912-1939)

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, *Παράρτημα της Εφημερίδος της Βουλής της Α' Συνόδου της ΙΕ' περιόδου*, [Αθήνα], [1899].

Ελληνικοί Κώδικες ήτοι Κειμένων των Νόμων και των Βασιλικών Διαταγμάτων μετά της Νομολογίας Αρείου Πάγου, Εφετείων, Νομικού Συμβουλίου, Γνωμοδοτήσεων Νομομαθών, Εισηγητικών εκθέσεων κτλ. Καταρτισθέντες υπό Γεωργίου Δυοβουνιώτου, Αθήνα, Γ. Φέξης,

- a. [...], (1901), *Διοικητική Εκτέλεσις, Ταμεία, Εφορείαι*,
- b. [...], (1901), *Διεθνής Έλεγχος Δημόσιον Χρέος, Μονοπώλια*,
- c. [...], (1901), *Ελληνικά Συντάγματα*,
- d. [...], (1901), *Εμπορικός Νόμος («Τέλη αγκυροβολίας και φαρικά»)*,
- e. [...], (1901), *Χαρτόσημον*,
- f. [...], (1901), *φορολογία επιτηδευμάτων*,
- g. [...], (1902), *Αστικοί Νόμοι*,
- h. [...], (1904), *Τελωνειακή Νομοθεσία*,
- i. [...], (1910), *φορολογία καπνού*.

BANK OF GREECE, NATIONAL BANK OF ROMANIA, BULGARIAN NATIONAL BANK, OESTER-REICHSCHNE NATIONALBANK, *South - Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II*, 2014.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ, *Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1911*, Αθήνα 1912 [1913].

ΚΩΣΤΕΛΕΝΟΣ, Γ., *Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα, 2009.

ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε. (επιμ.), *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους, 1833-1939*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 2011.

ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Π. Ε. (εισηγητής), *Έκθεσις της μειονοψηφίας της επί του Προϋπολογισμού του Κράτους Επιτροπής*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, Εστία, 1907. <http://invenio.lib.auth.gr/record/136531>.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ (ΤΜΗΜΑ ΑΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ), *Στοιχειώδης περίληψις της Τουρκικής Φορολογικής Νομοθεσίας και του συστήματος της ακινήτου περιουσίας*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1912.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ (ΤΜΗΜΑ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ), *Περί Βακουφίων*, Αθήνα 1914.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., «Αι νεώτεροι κατευθύνσεις της φορολογικής πολιτικής», *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, Β / 1934.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., «Τα αίτια της αποτυχίας της φορολογίας των καθαρών προσόδων εν Ελλάδι», *Φορολογική Επιθεώρησις*, Γ /2(26) 1934.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., *Δημοσία Οικονομική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1943.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α., *Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1933.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε. Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1980 (GN585.G85.A54 1980).

ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γ., ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, Σ., *Η δραχμή από το Φοίνικα στο Ευρώ*, Αθήνα, Λιβάνης, 2002.

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α., «Περί των Δημοσιονομικών θεωριών του Αριστοτέλους και της Σχολής αυτού ιδία δε περί του Β' Βιβλίου των οικονομικών», ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ, *Επιστημονική Επετηρίς*, ΙΑ, 1914-1915, Αθήνα, Σ. Κ. Βλαστός, 1916.

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α., *Γενικά Αρχαία Φορολογίας. Πανεπιστημιακαί παραδόσεις εκδιδόμεναι μετά τινων προσθηκών υπό Αγγέλου Θ. Αγγελουπούλου*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1935.

- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α., *Δημόσια οικονομία κατά τας αυθεντικές παραδόσεις του καθηγητού κ. Α. Ανδρεάδου*, Αθήνα, 1924.
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α., *Έργα Τ. ΙΙ, Μελέται επί της συγχρόνου Ελληνικής Δημοσίας Οικονομίας*, Αθήνα, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 1939.
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α., *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α-Β, Αθήνα, Εστία, 1914.
- ΑΝΩΓΙΑΤΗΣ, Δ., ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Η Κέρκυρα 1830-1832. Μεταξύ φεουδαρχίας και αποικιοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2002.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Ι., *Πραγματεία περί Ευθύνης των Ηγεμόνων και των Υπουργών*, Αθήνα, 1880.
- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Π., *Δημοτική Διοικήσεις εν Ελλάδι*, τ. Α', Αθήνα 1843, (URL: https://books.google.gr/books?id=xwpCAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=onepage&q=&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Ανάκτηση: 14/11/2016]).
- ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ. Ι. et alii, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Π.Ι.Ο.Π., 2006, Τ. Α'.
- ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ. Ι., «Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'-ιθ' αι.)», *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983.
- ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Σ. Ι., *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΙΣΤ' ΑΙ.)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999.
- ΒΑΪΤΣΟΣ, Κ., ΜΠΑΡΤΖΩΚΑΣ, Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική. Κείμενα οικονομικής σκέψης και κοινωνικού προβληματισμού*, Αθήνα, Κριτική, 2004.
- ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, Ε., «Τα επτά λάθη που έκανε του ΔΝΤ στην Ελλάδα», εφημ. *Η Καθημερινή*, 17/07/2016.
- ΒΟΪΚΛΗΣ, Γ. Ι., «Η Σάμος στη Βουλή των Ελλήνων 1912 - 1928. Ατελέσφορη άμυνα στα αρνητικά της ενσωμάτωσης», ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ - ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΣΑΜΟΥ, *Από την αυτονομία στο Εθνικό Κράτος. Η Ενσωμάτωση της Σάμου στην Ελλάδα*, Σάμος (Πρακτικά Συνεδρίου) 2014, (URL: http://gak.sam.sch.gr/Tekm-Mhna/praktika-synedriou/synedrio/prak_plhrhs-ekdossh.pdf [Ανάκτηση: 14/11/2016]).
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ, Β., *Τα Δημόσια Οικονομικά και η Ελληνική Οικονομική Νομοθεσία κατά Gaston Jeger*, τ. 1, Εισαγωγή, Δημόσιον Λογιστικών, τ.2, Δημόσια Έξοδα, Δημόσιον Χρέος, τ. 3, Δημόσια Έσοδα, Αθήνα, 1914-1915.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Α., «Γνώση, κοινωνία και η κοινωνιολογία της γνώσης. Από το υποκειμενικό νόημα στην κοινωνική γεγονότητα», Νέες προοπτικές της κοινωνιολογίας της γνώσης. Η επικαιρότητα ενός ερευνητικού παραδείγματος, *Διεθνές Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Konstanz*, 20-23 Ιουνίου

2002, (URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/923/946> [Ανάκτηση: 09/08/2016]).

ΓΡΑΨΑ, Κ. Μ., *Ελληνική Πολιτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Β', *Η εν Αθήναις Β'των Ελλήνων Συνέλευσις (1862-1864)*, Αθήνα, 1948.

ΔΕΛΕΓΚΟΥ, Β., *Ο δημόσιος τομέας στο ελληνικό κράτος (1830-1940)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2008.

ΔΕΛΕΓΚΟΥ, Β., «Ο δημόσιος οικονομικός χώρος των Επτανήσων (19^{ος} αιώνας)», *Πανιώνιο Συνέδριο 2010*, Κέρκυρα, 2014.

ΔΕΝΔΙΑ, Μ., *Τα οικονομικά της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως και η Δημοτική Φορολογία των Διαφυλιών Τελών εν Ελλάδι και αλλαχού*, Αθήνα, 1948.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. Β., ΚΩΣΤΗΣ, Κ., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ός} αιώνες)*, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Ν. Σάκκουλας, 1991.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. Β., *Ατελέσφοροι ή Τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, Αθήνα, Εθνική Τράπεζα, Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, 2004, τ. 1-2.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Π. Β., *Ο Φόρος επί του Εισοδήματος (μελέτη ιδία συγκριτική)*, Αθήνα, 1935.

ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Π. Β., *Συμβολή εις την δημοσιονομικήν ιστορίαν του αγώνος του 1821*, Θεσσαλονίκη, 1971.

ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, Θ., ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., *Ελληνική νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1860*, τ. Β', Αθήνα, 1861.

ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, Ν., *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1862*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2002.

ΔΟΝΑΤΟΣ, Γ., ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ, Μ., ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ, Ν., ΡΑΠΑΝΟΣ, Β. et alii, *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, 2008.

ΔΟΥΚΑΚΗΣ, Κ., *Θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Πολιτικής στο Ελληνικό κράτος*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, τ. Α-Γ., 2010.

ΔΡΟΖΙΟΣ, Ι., *Πολιτική Οικονομία ήτοι αρχαί της επιστήμης του Πλούτου*, Ναύπλιο, 1833.

ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξ., *Η φορολογική επιβάρυνσις εν Ελλάδι*, Αθήνα, Γκρέκα, 1930.

ΙΓΚΕΡΣ, ΓΚ., *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα, Γνώση, 1995.

- ΚΑΛΑΦΑΤΗ, Ε., «Στοιχεία για την πρώτη δεκαετία του Δήμου Ναυπλιέων. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση στο πλαίσιο του συγκεντρωτικού κράτους», *Ναυπλιακά Ανάλεκτα VIII*, Ναύπλιο (Πνευματικό Ίδρυμα «Ιωάννης Καποδίστριας»), 2013.
- ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ., ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, τ. Β, *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011.
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., *Θάνος Βλέκας*, Αθήνα, Νεφέλη, 1987.
- ΚΑΛΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙΣ, Δ., «Werner Sombart», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών ΚΑ/ Γ (1941)*.
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, Σ., *Παραδόσεις Δημοσίας Οικονομικής*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976. Τ. Α-Β.
- ΚΑΡΒΕΛΑ, Κ., *Μηχανισμοί εγκατάστασης εγχωρίων και προσφυγικών πληθυσμών στη Θεσσαλία (1907-1911)*, Κέρκυρα, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2005.
- ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. Ι., *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001.
- ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ, Σ. (επιμ.), *Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Gutenberg, 2006.
- ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι Ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1982.
- ΚΟΤΕΑ, Μ., «Διαπύλια τέλη: μια πηγή για την οικονομική πολιτική του Δήμου και την τοπική οικονομία τον 19ο αιώνα», *Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας. (Αρχεία και πηγές της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του Πειραιά)*, 20 Μαρτίου 2015, Πειραιάς.
- ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ, Ε., *Η εξέλιξη της Οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα, 1837-1942*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, 1998, σ. 10 κ.έ. (URL: <http://thesis.ekt.gr/thesis/BookReader/id/11033#page/1/mode/2up> [Ανάκτηση: 20/08/2016]).
- ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, Σ., *Η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της Ελλάδος υπό το πρίσμα των εξελίξεων του διεθνούς νομισματικού συστήματος: 1830 - 1990*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1993, (URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/2638> (Ανάκτηση: 17/08/2016)).
- Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, Βιέννη, 1835.
- ΛΙΑΚΟΣ, Α., *Η ιταλική ενοποίηση και η μεγάλη ιδέα 1859-1862*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985.

- ΛΟΥΒΗ, Λ., *Η ελληνική οικονομία του 19ου αιώνα με τη γραφίδα των γελοιογράφων*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος - Πρόγραμμα Ερευνών Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 2011.
- ΛΥΤΡΑΣ, Α., *Πολιτική στρατηγική για τις κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2008.
- ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, Σ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964*, Αθήνα, Πάπυρος, 1966, τ. 2, 3.
- ΜΑΥΡΙΔΗΣ, ΣΤ. Δ., «Η θέσπιση κατώτατου ορίου αφορολόγητου ποσού: απλή δυνατότητα ή συνταγματική επιταγή;», (URL: http://www.constitutionalism.gr/mavridis-katotato-aforologito/#_ftn13 [Ανάκτηση: 13/11/2012]).
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., *Μελέται και Λόγοι*, Αθήνα, Α. Κορομηλάς, 1882.
- «Μετατόπιση των φορολογικών εσόδων, στο 61% οι έμμεσοι φόροι», (URL: <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=823912> [Ανάκτηση: 26/09/2016]).
- ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, Γ., *Η φορολογία της πρωτογενούς παραγωγής στην Ελλάδα (1828-1862)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 1992, <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/2293> (Ανάκτηση: 17/08/2016).
- ΜΠΑΡΟΥΤΣΟΣ, Φ., *Το φορολογικό σύστημα στη Κρήτη το 16ο αι.. Η ενοικίαση φόρων και οι επιπτώσεις της*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 2002.
- ΜΠΟΖΙΚΗΣ, Σ. Α., «Δυναμικές και αδράνειες στη φορολογία και στο φορολογικό μηχανισμό κατά την Επανάσταση του 1821», *Μνήμων*, 31/2010.
- ΝΑΚΟΣ, Γ., *Το πολιτειακόν καθεστώς της Ελλάδος επί Όθωνος μέχρι του Συντάγματος του 1844. Εκ των Δημοκρατικών ιδεωδών της Επαναστάσεως του 1821 εις την απόλυτον Μοναρχίαν*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλιο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1974.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, Α., *Επτάνησος Πολιτεία (1800-1807): τα μείζονα ιστορικά ζητήματα*, Γ.Α.Κ.-Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Κέρκυρα 2001.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Δ., *Οθωμανικοί Κώδικες*, Κωνσταντινούπολη, Επτάλοφος, 1870, 2 τ.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Θ., *Είδωλα του Μακιαβέλλι. Η πολεμική γύρω από το 'μακιαβελλισμό' στην Γαλλία μεταξύ 1572 και 1643*, Αθήνα, Εστία, 2003.
- ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Χ., *Συμβολές στην Κοινωνική Θεωρία της Γνώσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2015.

- ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Επιστημονικόν Μνημόσυνον Ανδρέου Κ. Ανδρεάδου*, Θεσσαλονίκη, 1949.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Ι., «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί σε δοκιμασία. Η περίπτωση της Θεσσαλίας. Ο Αλεξ. Παπαναστασίου και η αγροτική μεταρρύθμιση», *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1987.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Ι., *Από της «λογίας» παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα*, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, 1995.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Ι., *Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου*, Αθήνα, Ν. Α. Σάκκουλας, 1953.
- ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗΣ, Γ., *Από το μεγάλο πάρτι στη χρεοκοπία*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2014.
- ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Σ. Δ., *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε. «Η έγγειος φορολογία. Το πεδίο υπέρβασης της οικονομικής θεωρίας και της πολιτικής πράξης», *Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας* 1989/(Δεκ.).
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1995.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Η αυθεντία του νομίματος στη Νεοελληνική κοινωνία*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1995.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., «Το μέγιστον και βιαίοτατον πράγμα το των χρηματικών βοηθημάτων ήτο και είναι ολοδυναμόν μου αγώνισμα», *Συνέδριο: Ιωάννης Καποδίστριας. 170 χρόνια μετά, 1827-1997*, Ναύπλιο, 1998.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, Ε., *Οικονομικός Εθνικισμός. Δοκίμιο στη νεοελληνική ιστορία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999.
- ΡΑΠΑΝΟΣ, Β., «Ο Ανδρέας Ανδρεάδης και οι σύγχρονες απόψεις για τη φορολογία», *Ανδρέας Κ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ανοικτό Σεμινάριο Οικονομικής Ιστορίας), 2008.
- ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Π., *Θεωρία της Δημοσίας Οικονομίας*, Αθήνα, Λαμπρόπουλος, 1927.
- ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Π., «Διερεύνησις του Ελληνικού Φορολογικού Συστήματος. Ο φορολογικός συντελεστής και η φοροπίεση κατά μέγεθος εισοδήματος», *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημόσιας Οικονομικής*, 1934/3Α.

- ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ, Ε., *Περί πολιτικής οικονομικής αυτάρκειας και ιδία εν Ελλάδι*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΣΟΕΕ (ΟΠΑ), Αθήνα, 1943 (URL: <http://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/6175>) [Ανάκτηση: 16/11/2015].
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. Δ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη: Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα, Εξάντας, 1994.
- ΣΑΜΙΤΑΣ, Α., ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΥ., «Διαφθορά, πολιτική σταθερότητα και δημόσια οικονομικά», εφημ. *Η Καθημερινή*, 2/4/2016, (URL: <http://www.kathimerini.gr/855337/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/diaf8ora-politikh-sta8erothta-kai-dhmosia-oikonomika>) [Ανάκτηση: 10/08/2016].
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985.
- ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ, Ν. Α., «ΑΛΕΞΗΣ ΝΤΕ ΤΟΚΒΙΑ, Η δημοκρατία στην Αμερική, Αθήνα, Στοχαστής, μτφ. Μ. Λυκούδης», *"Ενθέματα"*, Κυριακάτικη "Αυγή", 4.12.2011 (URL: <http://enthemata.wordpress.com/2011/12/04/sevastakis-24/>) [Ανάκτηση: 10/11/2014].
- ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ, Μ., *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας, τ. ΙΙ, Η ιστορική αφήγηση. Από την απολυταρχία στον κρατικό καπιταλισμό*, Αθήνα, Gutenberg, 2012.
- ΣΙΔΕΡΗΣ, Α. Δ., *Οικονομικά Αντιθέσεις και Ειρήνη*, Αθήνα, Παπαδόγιαννης, 1929.
- ΣΙΔΕΡΗΣ, Α. Δ., «Η ιστορική εξέλιξη της γεωργικής μας φορολογίας», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, 11/1931.
- ΣΙΔΕΡΗΣ, Α. Δ., *Ιστορία του Οικονομικού Βίου*, Αθήνα, Παπαζήσης, τ. Α', 1950.
- ΣΟΥΤΣΟΣ, Ι. Α., *Πλουτολογία*, Αθήνα, Ν. Γ. Πάσσαρης, 1869, τ. Β.
- ΤΣΑΛΤΑΣ, ΓΡ., *Αναπτυξιακό φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2010.
- ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, Ζ., *Η Ευρώπη και ο Κόσμος (1814-1914). Τα πολιτικά, διπλωματικά, οικονομικά, κοινωνικά πλαίσια και οι διεθνείς σχέσεις*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1993.
- ΤΣΟΠΟΤΟΣ, Δ. Κ., *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1977.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1980.
- ΦΟΥΡΝΑΡΗ, Β.-Α., «Συγκριτική Ανάλυση Οικονομικών Δεικτών: διαφορές βορειών και μεσογειακών κρατών», ΠΜΣ Κοινωνιολογία, Οκτ. 2012.
- ΦΟΥΡΝΑΡΗ, Β.-Α., «Μηχανισμοί εγκοινωνισμού ή κοινωνικού αποκλεισμού. Η Φορολογία στο Ελληνικό κράτος 1919-1932», Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών 'Κοινωνιολογία', Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2013.

- ΦΟΥΡΝΑΡΗ, Β.-Α., «Φόρος: από την κοινωνική τάξη της Επτανήσου στον επτανήσιο πολίτη του εθνικού κράτους. Πολιτική αποδοχή και οικονομικός υπολογισμός», *ΙΑ Πανιώνιο Συνέδριο*, Κέρκυρα, 2014.
- ΦΟΥΡΝΑΡΗ, Β.-Α., «Περιορισμοί Διεθνούς Εμπορίου. Η “Ρήτρα του Μάλλον Ευνοουμένου Κράτους” και η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο», Διπλωματική Μελέτη στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, 2016.
- ΨΑΛΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μ., *Πολιτική Οικονομία και Έλληνες Διαννοούμενοι. Μελέτες για την Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 1999.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

- AGLIETTA, Μ., *Η οικονομική κρίση*, Αθήνα, Πόλις, 2009.
- ALLIX, Ε., *Δημόσια Οικονομία και τα Ελληνικά Δημόσια Οικονομικά*, τ. Α' *Ο Προϋπολογισμός*, Αθήνα, 1931.
- ΑΜΠΟΥ, Ε., *Περί του ρωμαϊκού ζητήματος*, Αθήνα, 1873.
- ARON, R., *Η εξέλιξη της Κοινωνιολογικής Σκέψης*, Αθήνα, Γνώση, 1993, τ. Α-Β.
- AUSTIN, M.M., VIDAL-NAGUET, P., *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Δαίδαλος, 1998.
- BELL, D., *Ο πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999,
- BRAUDEL, F., *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, τ. Α', *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1995.
- BRAUDEL, F., *Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, τ. Β', *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1998.
- CIPOLLA, C. M., *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και Οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Θεμέλιο (ελλ. μτφ.), Αθήνα 1988.
- CLOGG, R., *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Αθήνα, Κάτοπτρο, 2003.
- COLSE, D., *Η Ελλάδα 1945-2004, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία*, Αθήνα, Θύραθεν, 2006.
- COSSA, L., *Πρώτα Στοιχεία της Δημοσίας Οικονομικής*, Αθήνα, Ελευθερουδάκης, 1925.

- DAKIN, D., *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1984.
- DE TOCQUEVILLE, A., *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, Αθήνα, Στοχαστής, χχ.
- DE TOCQUEVILLE, A., *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, Αθήνα, Πόλις, 2006.
- FERGUSON, N., *Α΄ παγκόσμιος πόλεμος. Στρατιωτική, διπλωματική, οικονομική και κοινωνική ιστορία*, Αθήνα, Ιωλκός, 2006.
- FRIEDMAN, M., *Καπιταλισμός και Ελευθερία*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2012.
- HERING, G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2004, τ. 1-2.
- HOBBSBAWM, E. J., *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1990.
- HOBBSBAWM, E. J., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1997.
- HOBBSBAWM, E. J., *Η εποχή των αυτοκρατοριών 1875-1914*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2000.
- JOLL, J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2006.
- KEYNES, J. M., *Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009.
- LAGRANGE, E., *Σύνοψις της ιστορίας του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήνα, Πάσσαρης, 1865.
- LAKATOS, I., *Μεθοδολογία των προγραμμάτων επιστημονικής έρευνας*, Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα (ελλ. μτφ.), 1986.
- LALLEMENT, M., *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2004.
- LORIA, A., *Η κοινωνιολογία. Οι μέθοδοι της και τα πορίσματα των ερευνών της - το έργο της*, Αθήνα, Κ. Σ. Παπαδόγιαννης, 1925.
- MANN, M., *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, τ. Α΄, Μία ιστορία της εξουσίας από τις αρχές ως το 1760 μ.Χ.*, Αθήνα, Πόλις, 2008.
- MANN, M., *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας, τ. Β΄, Η ανάπτυξη των τάξεων και των εθνών κρατών 1760-1914*, Αθήνα, Πόλις, 2009.
- MOSCA, G., «Η άρχουσα τάξη», Λεβιάθαν 1996, (URL: <http://www.openarchives.gr/set/3140> [Ανάκτηση: 14/08/2016]).
- PETROPOULOS, J. A., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985.
- PIKETTY, T., *Η οικονομία των ανισοτήτων*, Αθήνα, Πόλις, 2015.
- POLANYI, K., *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, Αθήνα, Νησίδες, 2007.

- RAWLS, J. B., *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, Αθήνα 2001 (συντ. έκδ.-επίμετρο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, επ. επιμ. Ανδρέας Τάκης, μτφ. Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Βασίλης Βουτσάκης, Φιλήμων Παιονίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νίκος Στυλιανίδης, Ανδρέας Τάκης)· Α. Ν. ΧΑΤΖΗΣ, «Ο Ωφελμιστής Πίσω από το Πέπλο», (URL: http://old.phs.uoa.gr/~ahatzis/Hatzis_Rawls.pdf [Ανάκτηση: 12/10/2015]).
- RICARDO, D., *Αρχές πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*, Αθήνα, Παπαζήσης 2002.
- ROSEN, H., GAYER, T. et alii, *Δημόσια Οικονομική. Σύγχρονη θεωρία και ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα, Κριτική, 2009.
- ROSEN, H., *Δημόσια Οικονομική*, Αθήνα, Κριτική, τ. Α-Β., 2000.
- SCHUMPETER, J., *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών και Δογμάτων*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1939).
- SCREPANTI, E., ZAMAGMI, S., *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 2004.
- SMITH, A., *Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1999.
- STIGLITZ, J., *Οικονομία του Δημόσιου Τομέα*, Αθήνα, Κριτική, 1992.
- TILLY, C., *Οι Ευρωπαϊκές Επαναστάσεις, 1492-1992*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- TOPOLSKY, J., *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα Θεμέλιο, 1983.
- TRIGILIA, C., *Οικονομική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2004.
- ΦΥΡΕ, Φ., ΡΙΣΕ, Ν., *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα, Εστία, 1997.
- VERHOFSTADT, G., *Η ασθένεια της Ευρώπης και η αναγέννηση του Ευρωπαϊκού ιδανικού*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2016.
- WEBER, M., *Οικονομία και Δίκαιο. Κοινωνιολογία του Δικαίου*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1979.
- WEBER, M., *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, Αθήνα, Σαβάλλας (ελλ. μτφ. Θ. Γκούρας), 2005, τ. 1.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Approches sociologiques de la fiscalité», [http:// www.leconflit.com/2015/05/approches-sociologiques-de-la-fiscalite.html](http://www.leconflit.com/2015/05/approches-sociologiques-de-la-fiscalite.html) (Ανάκτηση: 26/09/2016).
- «Promouvoir la transparence et l'échange de renseignements à des fins fiscales», OCDE, 21 avril 2010.
- ALBERTINI, J.-M., SILEM, A., *Comprendre les théories économiques*, τ.1, Clés de lecture, Παρίσι, 1968.
- ANKARLOO, D., «Some Notes on The Economic Theories of Karl Polanyi», σ. 1, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.iwgv.org/files/9-ankarloo-2.rtf> [Ανάκτηση: 23/07/2016].
- ARDANT, G., *Histoire de l'impôt*, Παρίσι Fayard, 1971 (τ. 1), 1972 (τ. 2). A. WAGNER, *Traité de la Science des Finances*, T. IV- V, *Histoire de l'impôt*, Παρίσι, Giard & Brière, 1913.
- ASDRACHAS, S., «Le surplus rural dans les régions de la méditerranée orientale: Les mécanismes», in CRN / FNRS, *Economies méditerranéennes*. op.cit., 29-57.
- AULT H. et alii, *Comparative Income Taxation, a Structural Analysis*, Den Haag, 1997 (URL : https://books.google.gr/books?id=josrRFwLACQC&pg=PA483&lpg=PA483&dq=Duberg%C3%A9+J.,+Les+Fran%C3%A7ais+face+%C%A0+l%E2%80%99imp%C3%B4t,+LGDJ,+1990.&source=bl&ots=FFHTztU04E&sig=zVPWZW_LQm6e8JaAMNqIOVYjt_A&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwimnuez2czOAhVH7BQKHUrhaEsQ6AEILDAC#v=onepage&q=Duberg%C3%A9%20J.%2C%20Les%20Fran%C3%A7ais%20face%20%C3%A0%20l%E2%80%99imp%C3%B4t%2C%20LGDJ%2C%201990.&f=false [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- AYMARD, M., «Des prélèvements en quête de surplus: La méditerranée occidentale entre XIIIe et XVIIIe siècle», in CRN / FNRS, *Economies méditerranéennes. Équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles*, Αθήνα, 1986, T. 2.
- BACKHAUS, J. G., WAGNER, R. E., *Handbook of Public Finance*, Βοστώνη, Springer, 2005 (URL: [https:// books.google.gr/books?id=8HX0cKtkY-cC&pg=PA521&lpg=PA521&dq=alphabet+of+fiscal+sociology&source=bl&ots=uYQREaZ3FE&sig=XlzFG8PpnyqN2HLpTc0Tag9U3NA&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjroPw7ePOAhWDWBQKHSICAWkQ6AEINjAD#v=onepage&q=alphabet%20of%20fiscal%20sociology&f=false](https://books.google.gr/books?id=8HX0cKtkY-cC&pg=PA521&lpg=PA521&dq=alphabet+of+fiscal+sociology&source=bl&ots=uYQREaZ3FE&sig=XlzFG8PpnyqN2HLpTc0Tag9U3NA&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjroPw7ePOAhWDWBQKHSICAWkQ6AEINjAD#v=onepage&q=alphabet%20of%20fiscal%20sociology&f=false) [Ανάκτηση: 28/08/2016]).
- BACKHAUS, J. G., «Fiscal Sociology: What For?», Universität Erfurt, 2001, [https://www.unierfurt.de /fileadmin/user-docs/Finanzwissenschaft/bibliothek /valedictory_lecture.pdf](https://www.unierfurt.de/fileadmin/user-docs/Finanzwissenschaft/bibliothek/valedictory_lecture.pdf) [Ανάκτηση: 23/07/2016] και «Fiscal Sociology: What

- For?»), in J. G. Backhaus, R. E. Wagner, *Handbook of Public Finance*, Βοστώνη, Springer, 2005, σσ. 521-543.
- BARILARI, A., «Le consentement à l'impôt, fragile mais indispensable aporie », *Regards croisés sur l'économie* 1/2007 (n° 1), (URL : www.cairn.info/revue-regards-croises-sur-l-economie-2007-1-page-27.htm. DOI : 10.3917/rce.001.0027 [Ανάκτηση: 26/09/2016]).
- BARILARI, A., BRAND, TH., « Le paradoxe de Montesquieu. De la corrélation entre l'importance des prélèvements obligatoires, le développement économique et social et le niveau de démocratie», *Revue française de finances publiques* (=Dossier spécial : L'impôt et la démocratie), 2009/108.
- BASINI, G.L., «Finanza ed economia degli stati italiani nel Cique e nel Seicento», *Troisième conférence internationale d'histoire économique*, Μόναχο 1965.
- BAZART, C., *La Fraude fiscale : Modélisation du face a face Etat – Contribuables*, Thèse pour le Docto-rat ès Sciences Economiques, Université Montpellier I Faculté des Sciences Economiques, Ecole Doctorale «Economie Gestion», χ.χ..
- BECKER, H. S., *Outsiders: Studies In The Sociology of Devian*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1963,.
- BEGUIN, K. (επιμ.), *Ressources publiques et construction étatique en Europe XIIIe-XVIIIe siècle*, Παρίσι, Comité pour l'histoire économique et financière de la France / IGPDE, 2015, «Ressources publiques et construction étatique en Europe / State cash resources and State building in Europe, Fiscalité et dette publique, XIIIe-XVIIIe siècle, Taxation and public debt, 13th-18th centuries», (URL: <http://calenda.org/206689> [Ανάκτηση: 21/08/2016]).
- BERNS, T., DUPONT, J.C., XIFARAS, M. (dir.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλλες, Bruylant, 2006.
- BERTHELOT, J.-M. (επιμ.), *Épistémologie des sciences sociales*, Παρίσι, PUF, 2001.
- BLAUG, M., «Kuhn versus Lakatos, or paradigms versus research programmes in the history of economics», *History of Political Economy* 7/4 (1975), σσ. 399-433.
- BLAUG, M., *La pensée économique. Origine et développement*, Παρίσι, Economica, 1981.
- BORGATTA, G., GRIZIOTTI, B., SENSINI, G., cf., M. McLURE, «An Italian Foundation for New Fiscal Sociology: A Reflection on the Pareto-Griziotti and Pareto-Sensini letters on Ricardian Equivalence and Fiscal Theory», *The 16th HETSA Conference*, Australian Catholic University, St Patrick's Campus, Fitzroy, 15-18 July 2003.
- BOURDIEU, P., *Les structures sociales de l'économie*, Παρίσι, Seuil, 2000.

- BOURGEOIS C. et alii, *Dynamiques de la Sociologie economique. Concepts, controverses, chantiers*, Παρίσι, Octobres, 2009.
- BOUVIER M., « Crises publiques, crise d'un modèle politique et naissance de "l'État intelligent" », *RFFP*, oct. 2009/108
- BOUVIER, J., « Histoire financière et problèmes d'analyse des dépenses publiques », *Annales ESC* 2 / 1978.
- BOUVIER, M., ESCLASSEM, M.-C., LASSALE, J.-P., *Finances Publiques*, Παρίσι, L.G.D.J., 2000.
- BUCHANAN, J. M., WAGNER, R. E., *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*, New York, Academic Press, 1977. Retrieved 2011-01-19. D. Da EMPOLI, « Are State Governments Prepared for Fiscal Crises? A Look at Revenue Diversification during the 1990s », *Public Finance Review* (September) 1/2005 33, σσ. 603-633. (URL: <http://pfr.sagepub.com/content/33/5/603.abstract> [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- BUCHANAN, J., TULLOCK, G., *The Calculus of Consent*, Indianapolis, Liberty Fund, 1962.
- CAMERON, A., « Crisis? What crisis? Displacing the spatial imaginary of the fiscal state », *Geoforum*, 39(3)/2008.
- CAMERON, A., « Turning point? The volatile geographies of taxation », *Antipode*, 38(2)/2006.
- CAMPBELL, J. L., « The State and Fiscal Sociology », *Annual Review of Sociology*, 19/1993, (URL: [https:// campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20\(Politics%20and%20Social%20Movements\)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf](https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/institution/academic/social_sciences/sociology/Reading%20Lists/Stratification%20(Politics%20and%20Social%20Movements)%20Copies%20of%20Articles%20from%202009/Campbell-AnnualReview-1993.pdf) [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- CHARTIER, R., « La conscience de la globalité (commentaire) », *Annales HSS* 1/2001.
- CHAYANOV, A., *The theory of peasant co-operatives*, Ohio State University Press, 1991 (http://library.uniteddiversity.coop/Cooperatives/The_Theory_of_Peasant_Co-Operatives.pdf [Ανάκτηση: 28/08/2016]).
- CIPOLLA, C. M., *Between Two Cultures: An Introduction to Economic History*, New York, μτφ. Christopher Woodall, London, Norton, 1991.
- CIPOLLA, C., BORCHARD, K. (επιμ.), *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, G. Fischer, Στουτγάρδη-Νέα Υόρκη 1983, τ. 1.
- CLEACH, O., « Marc Leroy, L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste », *Lectures* [En ligne], Les comptes rendus,

- 2010, mis en ligne le 18 juin 2010, consulté le 21 septembre 2015. [Ανάκτηση: 16/11/2015] URL : <http://lectures.revues.org/1052>.
- CLEACH, O., «Lectures : L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste. Un ouvrage de Marc Leroy (Economica, Coll. "Finances Publiques", 2010)» (URL: <http://www.liens-socio.org/L-impot-l-Etat-et-la-societe-La> [Ανάκτηση: 21/08/2010]).
- COUTAU-BEGARIE, H., *Le phenomene Nouvelle Histoire*, Παρίσι, Economica, 1989.
- CUSIN, F., BENAMOUZIG, D., *Economie et sociologie*, Παρίσι, Coll. Quadrige, PUF, 2004.
- DAUNTON, M., *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, New York 2001.
- DE VITTI DE MARCO, A., *Principii di Economia Finanziaria*, Τορίνο, Einaudi, 1934.
- DELABANDE, N., *Les batailles de l'impôt. Consentement et résistances de 1789 à nos jours*, Παρίσι, Editions du Seuil, 2011.
- DELALANDE, N., A. SPIRE, *Histoire sociale de l'impôt*, Παρίσι, La découverte, 2010.
- DELALANDE, N., *Consentement et résistances à l'impôt : l'État, les citoyens et le problème de la confiance sous la IIIe République*, Université Paris I-Panthéon-Sorbonne (Διδακτορική Διατριβή), 2009 (<http://www.theses.fr/2009PA010623> [Ανάκτηση: 02/08/2016]).
- DERTLIS, G., «Terre, paysans et pouvoir économique (Grèce, XVIIIe-XXe siècles)», *Annales Hstoire, Sciences Sociales* 2/1992.
- ESSAI DE SOCIOLOGIE DE LA REFORME FISCALE, *Problèmes et perspectives des systèmes fiscaux et budgétaires des pays de l'UE et de la Russie*, Séminaire d'Orel.
- Forum mondial sur la transparence et l'échange de renseignements à des fins fiscales*, (URL: www.oecd.org/tax/transparency [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- HUGHES, J. W., SENECA, J. J. (επιμ.), *America's Demography Tapestry: Baseline for the New Millenium*, Rutgers, New Brunswick, 1999.
- GAUCHET, M., «La dette du sens et les racines de l'Etat», *Libre*, 2/1977.
- GOLDSCHIED, R., «Sociological Approach to Problems of Public Finance» in R.A., MUSGRAVE, A.T. PEACOCK, *Classics in The Theory of Public Finance*, New York, St Martin's Press, 1967.
- GOLDSCHIED, R., *Staatssozialismus oder Staatskapitalismus.*, Λευψία, Brüder Suschitzky, ¹1917, ²1967.

- GRANOVETTER, M., «A Theoretical agenda for Economic Sociology», M. F. Guilléen et alii (επιμ.), *The New Economic Sociology. Developments in an emerging field*, Νέα Υόρκη, Russell Sage Foundation, 2002.
- GRANOVETTER, M., «Les institutions économiques comme constructions sociales», in A. ORLEAN (επιμ.), *Analyse économique des conventions*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (coll. Quadrige), 2004.
- GREFFE, X., *Economie des politiques publiques*, Παρίσι, Dalloz, 1997.
- GUERREIRO, J., *Essai sur la philosophie des sciences d'observation. Une comparaison de l'Économie et de la Physique*, Γενεύη, Slatkine 1998.
- NEHRING, H. FL. SCHUI (επιμ.), *Global Debates about Taxation*, Palgrave Macmillan, 2007.
- PEUKERT, H., «Justi's Moral Economics and his System of Taxation», *Journal of Economic Behavior and Organization* 59 (4)/ 2005.
- HAROUËL, J.-L., BARBEY, J., BOURNAZEL, E., THIBAUT-PAYEN, J., *Histoire des institutions de l'époque à la Révolution*, Παρίσι, PUF, 2¹989.
- HART, M. T., JONKER, J., VAN ZANDEN, J. L., *A Financial History of the Netherlands*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1997.
- HEINEMANN, K. (επιμ.), *Soziologie wirtschaftlichen Handels*, 28/ (1987).
- HEINEMANN, K., «Wirtschaftssoziologie», Gunter Endruweit, Gisela Trommdorff (επιμ.), *Worterbuch der Soziologie*, Stuttgart, Enke Verlag 1989, T. 3, Sanktion – Sweistunfenthese,
- HENROT, A., « Philosophie de l'impôt », *Mémoires de l'Académie Nationale de Metz*, Metz, 2010, (URL: http://documents.irevues.inist.fr/bitstream/handle/2042/51068/ANM_2010_113.pdf?sequence=1 [Ανάκτηση: 07/08/2016]).
- GREENWALD, D. (επιμ.), *Encyclopédie Économique*, Παρίσι, Economica, 1984.
- <http://www.itep.org/pdf/immigration2016.pdf> [Ανάκτηση: 29/08/2016].
- <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/fiscal-impact-immigration-uk> [Ανάκτηση: 29/08/2016].
- JAMES, S., «Combining the Contributions of Behavioral Economics and other Social Sciences in understanding Taxation and Tax Reform», University of Exeter, *Conference of the Society for the Advancement of Behavioral Economics*, San Diego State University, August 2-5, 2010, (URL: <http://kie.vse.cz/wp-content/uploads/James-2010.pdf> [Ανάκτηση: 03/08/2016]).

- KIRCHLER, E., *The Economic Psychology of Tax Behavior*, New York, Cambridge University Press, 2007. A. Lewis, *The Psychology of Taxation*, Oxford, Martin Robertson, 1982.
- KONSTANTAKOPOULOS S. *La classe dirigeante dans la tradition machiavélique* [Microforme] Lille, Atelier national reprod (Διδακτορική Διατριβή Univ. Lille 3), 1992.
- KOSELLECK, R., *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Cambridge, Mass. MIT Press, 1988.
- Le travail sur l'évasion fiscale du Centre de politique et d'administration fiscales*, OCDE, (URL: www.oecd.org/fiscalite/fraude [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- LEBARON, F., «Pierre Bourdieu: Economic models against economism», *Theory and Society*, 32(5-6), 2003.
- LEEMANS, V., F. *Tonnies et la sociologie contemporaine en Allemagne*, Παρίσι, Alcan, 1933.
- LEMBRE, ST., «Nicolas Delalande, Alexis Spire, Histoire sociale de l'impôt », Lectures [En ligne], Les comptes rendus, 2010, mis en ligne le 15 novembre 2010, consulté le 02 août 2016. (URL : <http://lectures.revues.org/1192> [Ανάκτηση: 17/08/2016]).
- LEROY, M., « La sociologie fiscale. », Socio-logos [En ligne], 4/2009 (URL: <http://socio-logos.revues.org/2278> [Ανάκτηση: 20/08/2016]).
- LEROY, M., « L'organisation du contrôle fiscal. Une forme « originale » de bureaucratie », *Revue française de science politique*, N°5, volume 44, 1994.
- LEROY, M., « Pourquoi la sociologie fiscale ne bénéficie-t-elle pas d'une reconnaissance institutionnelle en France ? », *L'Année sociologique* 1/53, 2003.
- LEROY, M., « Tax Sociology», Socio-logos. Revue de l'association française de sociologie [En ligne], 3/2008, mis en ligne le 29 janvier 2009, Consulté le 21 septembre 2015. (URL: <http://socio-logos.revues.org/2073> [Ανάκτηση: 07/08/2016]).
- LEROY, M., «Essai de Sociologie de la réforme fiscale», Séminaire d'Orel, Problèmes et perspectives des systèmes fiscaux et budgétaires des pays de l'UE et de la Russie. http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2005/1/Mark_Leroyl.pdf (Ανάκτηση: 07/08/2016).
- LEROY, M., «Fiscalité et patrimoine culturel : des incitations contrôlées», *Droit fiscal* 31, 1997.
- LEROY, M., «L'impôt sur le revenu entre idéologie et justice fiscale: perspective de sociologie fiscale», *Politiques et Management Public* 14 (4), 1996.

- LEROY, M., «La sociologie fiscale. Enjeux sociopolitiques pour un dialogue avec les économistes», *Socio-logos* 2010 (URL: <https://socio-logos.revues.org/2278> [Ανάκτηση: 07/08/2016]).
- LEROY, M., «La soutenabilité des finances publiques à l'épreuve de la crise internationale : le questionnement de la «sociologie fiscale», *Revue de l'Union Européenne*, 560/2012 (juillet – août).
- LEROY, M., «L'organisation du contrôle fiscal. Une forme "originale" de bureaucratie», *Revue française de science politique*, 5/44, 1994.
- LEROY, M., «Sociologie du contribuable et évitement de l'impôt», *Archives européennes de sociologie* 44 (2), 2003.
- LEROY, M., «Tocqueville Pioneer of Fiscal Sociology», *European Journal of Sociology*, 51/ 02, Aug. 2010.
- LEROY, M., *L'impôt, l'Etat et la société. La sociologie fiscale de la démocratie interventionniste*, Παρίσι, Economica, Coll. "Finances Publiques", 2010.
- LEROY, M., *La sociologie de l'impôt*, Παρίσι, P.U.F., 2002.
- LEROY, M., *Le contrôle fiscal, Une approche cognitive de la décision administrative*, Παρίσι, L'Harmattan, 1993.
- LEROY, M., *Sociologie des finances publiques*, La Decouverte, Παρίσι 2007.
- LEVESQUE, B., «La sociologie économique: genèse, actualité et évaluation», *Revue interventions économiques* 33/2006.
- MANN, F. K., «Re-Orientation through Fiscal Theory», *Kyklos* 3 (2) (1949).
- MANN, F. K., «The Sociology of Taxation», *The Review of Politics* 5 (1943).
- MARTIN, I. W., MEHROTA, A. K., PRASAD, M., (επιμ.), *The new fiscal sociology Taxation in Comparative and Historical Perspective*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 2009.
- MATHIAS P., O'BRIEN, P., "Taxation in Britain and France, 1715—1810", *Journal of European Economic History*, V (1976).
- MAUCOURANT, J. «La dette comme fondement de l'économie politique-l'approche de J. R. Commons», *Revue du Mauss*,(υπό δημ.).
- McLURE, M., «Fiscal Sociology», University of Western Australia, 2003 (URL: https://ecompapers.biz.uwa.edu.au/paper/PDF%20of%20Discussion%20Papers/2003/03_16_McLure.pdf [Ανάκτηση:27/4/2016]).
- MENDRAS, H., *Les sociétés paysannes*, Παρίσι, Gallimard (coll. « Folio histoire »), 1995.

- MENDRAS, H., VIRRET, M., *Les champs de la sociologie française*, Παρίσι, Armand Colin, 1988.
- MOLENAT, X., *La sociologie. Histoire, idées, courants*, Παρίσι, 2009.
- MOLL, B., *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Βερολίνο, R. Hobbing, 1930.
- MORGENTHAU, H., « Note du Trésor sur la fraude et l'évasion fis-cales», *L'Économie politique* 3/2003 (19), (URL: www.cairn.info/revue-l-economie-politique-2003-3-page-63.htm. DOI : 10.3917/leco.019.0063 [Ανάκτηση: 16/11/2015]).
- MOUSNIER, R., LABROUSSE, E., *Le XVIIIe siècle. L'Époque des « Lumières »*, Παρίσι, PUF, 6/1985.
- MOOPE, M., «The New Fiscal Sociology in Developing Countries», *Paper prepared for delivery at the 2003 Annual Meeting of the American Political Science Association*, August 28 – August 31, 2003. Revised 15 September 2003.
- NEHRING, H. FL. SCHUI (επιμ.), *Global Debates about Taxation*, Palgrave Macmillan, 2007.
- NEURRISS, A., *Histoire de l'impôt*, PUF (Que sais-je?), Παρίσι 1978.
- O'CONNOR, J., *The Fiscal Crisis of the State*, Νέα Υόρκη, St Martin's Press, 1973.
- ORLEAN, A., «La sociologie économique et la question de l'unité des sciences sociales», *L'Année Sociologique* [Histoire et méthode de la Sociologie Economique], 2/2005.
- PARKS, T., *Medici money. Banking, Metaphysics and Art in Fifteenth – Century*, Florence, Λονδίνο, Profile Books, 2006.
- PEACOCK, A.T., WISEMAN J., *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, London: Allen and Unwin, 1967.
- PÉCLAT, M., *Representations de la deviance fiscale en France. Du consentement sous contrôle à la concertation citoyenne*, Université de Versailles St-Quentin-En-Yvelines, École Doctorale, CRIT Centre de recherche sociologique sur le droit et des les institutions pénales (CESDIP), 2015.
- PELLET, R., «L'enseignement des finances publiques à l'Université. Bilan et propositions de réformes au Conseil national du Droit», *Pôle de recherche et d'enseignement supérieur*, Sorbonne Paris (URL: <http://docplayer.fr/5505893L-enseignement-des-finances-publiques-a-l-universite-bilan-et-propositions-de-reformes-au-conseil-national-du-droit.html> [Ανάκτηση: 23/07/2016]).
- PERROUX, F., «Sur l'école historique allemande» in J. BOUVIER, *Initiation au Vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporains (XIXe-XXe s.)*, Παρίσι, SEDES, 1973.

- PIKETTY, T., *Le capital au XXIe siècle*, Παρίσι, Seuil, 2013.
- PIKETTY, T., *Les hauts revenus en France au XXe siècle*, Παρίσι, Grasset, 2001.
- PIRARD, J., *Le pouvoir central belge et ses comptes économiques, 1830-1913*, Academie Royale de Belgique [Histoire quantitative et développement de la Belgique (διεύθυνση: P. Lebrun), VI. L'Etat et les Finances Publiques Belges, 1830-1913], τ.1a-1c, Βρυξέλλες 1980-1985.
- PIROU, G., *Les nouveaux courants de la theorie economique aux U.S.A.*, Παρίσι, Domat, 1943.
- PIROU, G., *Les theories de l'equilibre economique. L. Walras et W. Pareto*, Παρίσι, Domat-Montchrestien, 1934.
- PIZANIAS, P., «Revenus paysans et rapports sociaux en Grèce au XIXe siècle», *Annales Histoire, Sciences Sociales* 1/1990.
- POLANYI, K., ARENSBERG, C. (διευθ.), *Les systemes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Παρίσι, Larousse 1975.
- POLITIS, N., *Le contrôle international sur les finances hélléniques et ses premiers résultats*, Παρίσι 1902 .
- POMMARY, L., *Apprecu d'Histoire Economique Contemporaine, 1890-1945*, Παρίσι, Librairie des Medicis, 1946.
- PROCEEDINGS / ACTES, 19th INTERNATIONAL CONGRESS OF HISTORICAL SCIENCE/ XIXe CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES, «Perspectives on Global History: Concepts and Methodology / Mondialisation de l'histoire: concepts et méthodologie», Oslo 2000.
- PUVIANI, A., *Teoria della illusione nelle entrate pubbliche*, Perugia 1897 (URL: <http://docplayer.it/9700911-Amilcare-puviani-teoria-della-illusione-finanziaria.html>).
- RODGER, N., «De la “révolution militaire” à l'Etat “navalo-fiscal”», *Revue d'Histoire Maritime* 14/2011.
- SCHUMPETER, J., *Theorie de l' evolution economique*, Παρίσι, PUF, 1935.
- SCHUMPETER, J., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Νέα Υόρκη, 1950.
- SCHUMPETER, J., *Histoire de l' Analyse Economique*, τ. I, L' age des fondateurs, τ. II, L' age classique, T. III, L' age de la science, Παρίσι, Gallimard, 1983.
- SEE, H., *France économique et sociale au XVIIe siècle*, Παρίσι, A. Colin, 1925, (URL: https://www.herodote.net/Textes/see_france_economie_XVIII.pdf [Ανάκτηση: 28/08/2016]).
- SELIGMAN, E. R. A., *Essays in Taxation*, 1902, (URL: <https://archive.org/details/essaysintaxatio01seligoog> [Ανάκτηση: 23/07/2016]).

- SCHUMPETER, J., «La crise de l'état fiscal», *Impérialisme et classes sociales*, Παρίσι, Flammarion, 1984.
- SOCIETE DES NATIONS, *La situation économique 1932-33*, Γενεύη 1933 (<http://www.zo0rhoot123.top/telecharger/B00YIAOIRY-situation-economique-mondiale-1932-33> [Ανάκτηση: 28/08/2016]) .
- SPENCER, H., *Principles of Sociology*, τ. 3, 1898 (URL: <http://oll.libertyfund.org/titles/spencer-the-principles-of-sociology-3-vols-1898> [Ανάκτηση: 01/03/2015]).
- STEINER, P., «Une histoire des relations entre économie et sociologie», *Alternatives Economiques. L'Economie Politique* 4-12 /(2001).
- SWEDBERG, R. A., *Principles of Economic Sociology*, Princeton, Princeton University Press, 2003.
- SWEDBERG, R., *Une histoire de la sociologie économique*, Παρίσι, Desclée de Brouwer, 1995.
- TILLY, C., *From mobilization to revolution*, Reading, Addison-Wesley, 1978.
- TULLOCK, G., *The Vote Motive*, Institute of Economic Affairs, 2007.
- VOLNEY, C.-F., *Les Ruines ou médiation sur les Révolutions des Empires*, Παρίσι, 1838.
- WEBER, M., *Histoire Economique*, Παρίσι, Gallimard, 1981.
- WILDAVSKY, A., «A Cultural Theory of Expenditure Growth and (Un)balanced Budgets», *Journal of Public Economics* 28 (3) / 1985.
- WITT, P.-C., (επιμ.), *Wealth and Taxation in Central Europe. The History and Sociology of Public Finance*, Αμβούργο, Berg, 1987.
- XIFARAS, M., DUPONT, J.-C., BERNS, TH., (επιμ.), *Philosophie de l'impôt*, Βρυξέλες, Bruylant, 2006.

